

DUE DATE SLIP**GOVT. COLLEGE, LIBRARY**

KOTA (Raj.)

Students can retain library books only for two weeks at the most.

BORROWER'S No.	DUE DATE	SIGNATURE

SARASVATĪ BHAVANA GRANTHAMĀLĀ

(Vol. 105)

Chief Editor

'DR BHĀG' RĀTHA PRASĀDA TRIPĀTHĪ 'VAGĪŚA ŚĀSTRĪ'

Director, Research Institute,
Sampurnanand Sanskrit Vishvavidyalaya,
Varanasi

NĀNAKACANDRODAYĀ MAHĀKĀVYAM

by

SHRĪ DEVARĀJA SARMĀ

Edited by

PT. VRAJANĀTHA JHĀ

VARANASI
1977

Published by—

Director, Research Institute,
Sampurnanand Sanskrit Vishvavidyalaya,
Varanasi.

Available at—

Publication Section

Sampurnanand Sanskrit Vishvavidyalaya,
Varanasi-221002.

Printed • 500 Copies—

Price : 74-60 p.

Printed by—

G. S. Upadhyaya

Manager

Sampurnanand Sanskrit Vishvavidyalaya Press,

Varanasi

सरस्वतीभवन-ग्रन्थमाला

(१०५)

मुख्यसम्पादक

डॉ० भागीरथप्रसादत्रिपाठी 'वागीशः शास्त्री'

अनुसन्धानसंस्थाननिदेशक

सम्पूर्णानन्द सस्कृतविश्वविद्यालये

देवराजशर्मप्रणीत

नानकचन्द्रोदयमहाकाव्यम्

सम्पादक

प० ब्रजनाथदाः

शिक्षकचर , अन्तराष्ट्रियशिक्षणविभागे

सम्पूर्णानन्द सस्कृत विश्वविद्यालयस्य

वाराणस्याम्

२०३४ तमे वैक्रमाब्दे

१८९९ तमे शकाब्दे

१९८७ तमे क्रैस्ताब्दे

प्रकाशकः,

निदेशकः, अनुसन्धानसंस्थानस्य

सम्पूर्णानन्द-संस्कृत-विश्वविद्यालयः

वाराणसी ।

प्राप्तिस्थानम्—

प्रकाशनविभाग-

सम्पूर्णानन्दसंस्कृतविश्वविद्यालयः

वाराणसी-२२१००२.

मुद्रितानि : ५०० प्रतिरूपाणि

मूल्यम् : ७४.६० रूप्यकाणि

मुद्रकः—

धनश्याम उपाध्यायः

मुद्रणालयव्यवस्थापकः

सम्पूर्णानन्दसंस्कृतविश्वविद्यालयः,

वाराणसी ।

प्रास्ताविकम्

द्वादशशतीस्तशताब्दादारभ्य मौहम्मदशासनाद् भारतीयसंस्कृतिः सक्रमण-भूमिमध्यास्ते स्म । भारतीया सक्रमणमिदमसहमाना प्रतीपमाचरन्ति स्मेति प्राप्तऽपि भूभागाधिकारे भारतीयजनहृदयशासनं कर्तुं न प्रामवन् मौहम्मदाः । तदर्थं कापि सुदृढा दर्शनभूमिरपेक्ष्यते, यत्र स्थित्वा दर्शनान्तरीयप्रभावप्रभावितां जनान् स्वकीयदर्शनं प्रति समाकृष्टुं शक्नुयुः प्रतिपक्षिणः । मौहम्मदैः स्वकीयसूफीदर्शनं प्रचारयितुं प्रकान्तम्, प्रादेशिकभाषया भारतीयकथाधारेण ग्रन्थोऽपि लिखितं सूफीदर्शनप्रचारधिया । केचन सूफीदर्शनसमाकृष्टचेतसो भारतीया जना धावितुमारब्धास्तस्यामेव दिशि । केचन विद्वर्तव्यविमूढा अवस्थिताः । इत्थं शताब्दद्वयावधौ भारतीयजनताया दिङ्मूढता जाता ।

अस्यामेव सक्रमणवेलायां घीस्तचतुर्दशशताब्दे वाराणस्यां स्थितेन मौहम्मद भारतीयसंस्कृतिसेतुभूतेन रामानन्देन समन्वयस्थापनाय महान् प्रयत्नः समास्थितः । प्रतिप्रदेशं महात्मभिर्देशकालस्थित्यनुसारेण समन्वयात्मकस्य भारतीयदर्शनस्य प्रचारः समारब्धः । पञ्चदशशतीस्तशताब्दस्य तृतीये चरणे पाञ्चालप्रदेशीयशालातुरमण्डलान्तर्गतराप्तीनदतटवर्तिनि तलयण्डीनामके ग्रामे भारतीयजनाविधिसुखदो नानकचन्द्रो जनिं रेभे । बहुदेवोपासनापरतया भारतीयानां जीवनेक्य देशैक्यं च विघ्नाय बलपेते स्म । मौहम्मदानाम् एकेधरवादस्तेषां मैक्याय विनयाय च सपद्यते स्म । तदीयेन तेन विजयेन प्रथमतः सिन्धुपाञ्चाल-प्रदेशौ प्रभावितौ । परतश्च निखिलो भारतभूमिभागः ।

रामानन्दशिष्यकरीरवत् कस्मिंश्चिदपि शिक्षासंस्थाने शिक्षणमनाप्यापि बाल्यत एवात्मदर्शनयोग्यतासम्पन्नतया नानकचन्द्रेण विशुद्धस्य औपनिषदस्यै-केधरवादसिद्धान्तस्य जागरणाय बहुदेवपूजा निन्दिता । भारतीयजना इत्थं मौहम्मदा अपि तदीयकर्मकाण्डाय पर्यालोचिताः । विभिन्नधर्मसंघर्षोन्मूलनं तदीयं लक्ष्यमासीत् । नानकचन्द्रेण जातिकुलबन्धनानां निरर्थक्यं प्रत्यपादि । परिणामतो मौहम्मदा अपि तदीयशिष्यतां प्रपन्नाः । ब्राह्मणा अपि तदनुयायिनः, सधृचाः । गुरुनानकस्यान्यतमशिष्यो द्वारकादासो दीर्घजीवी भूत्वा देशकोशकङ्कटिका-समर्पितवान् गुरुगोविन्दसिंहाय । द्वारकादासस्यैवान्यतमः शिष्यो वाराणसी-वास्तव्यं शाण्डिल्यगोत्रशिष्याठिरघुपतिशर्मात्मजो देवराजशर्मा नानकचन्द्रोदय-महाकाव्यमरीरचत् सप्तदशे घीस्तशताब्दे ।

तदानीन्तनलोकभाषाप्रथितस्य गुरुनानकोपदेशस्यामरत्वाप्यै देवराज-शर्मणा संस्कृतगिरा सुगुम्फितं महाकाव्यमिवम् । इह गुरुनानकस्य सम्पूर्णं जीवनं

चित्रितम्, तदीयाश्च सर्वे सिद्धान्ताः काव्यभाषायां वर्णिताश्चेतांसि चमत्कुर्वते विचक्षणानाम् । गुरुनानकजीवनमधिकृत्य कस्याश्चिदपि भाषायां रचितं महाकाव्यं न दृष्टिपथमुपगतम् । दृश्यन्तामिह महाकाव्ये देववाण्या कृताः शृङ्गाराः नानककालिक्याः संस्कृतेः । ललनीयं काव्यलालित्यम्, स्याद्यन्तां मुभापितानि, मननीयानि च प्रतिप्रस्तावं दार्शनिकतत्त्वानि ।

नानकचन्द्रोदयनामकमिदं महाकाव्यं शतत्रयात्मकवर्षाणां भारतीयसंस्कृते-
रैतिहास्य भूगोलस्य च परिचायकमनघं रत्नम् । इह कविना संस्कृतगिरा
शास्त्रलोकव्यवहारेतिहासादिज्ञानगुम्फाः प्रतिपदं संनिवेशिताः । न केवलं संस्कृत-
जगत्, अपि तु सम्पूर्णभारतीयसंस्कृतिविद्योतिता महाकाव्यशशिकिरणकैः ।

नानकचन्द्रोदये प्रतिप्रस्तावमादौ मङ्गलमाचरितं कविना । प्रथमप्रस्ताव-
मन्तरा प्रतिप्रस्तावं चाग्नेयता संस्तुता तेन । नानकशब्दस्य व्युत्पत्ति-
र्द्रष्टव्या (२, ५३)—

नास्यकं दुःखमेतस्येत्यनको नापरः पुमान् ।

इति बुद्ध्वा हि विप्रेण तत्त्वेवन तदीरितम् ॥ इति ।

प्रथमे प्रस्तावे कविस्तपस्विचित्रणं साफल्येन समुपस्थापयति (१, २८)—

कुशैः शरीरैरकुशैस्तपोभिः

केशैः पिसङ्गैर्विशदैर्यशोभिः ।

शुद्धैर्मनोभिर्मलिनैर्विभूत्या

गात्रैश्च यत्रावसना वसन्ति ॥ इति ।

केचन तपस्विनो धूमपाः, अन्ये खलूष्मपाः, इतरेऽश्मकुट्टाः, अपरे रदोल्-
खिलाः, एके शिलाजीविनः, वायुतोयाशनाः, काष्ठमौनाश्रयाश्च सन्तीत्येतादृशं
वर्णनं कृतं कविना (१, २९—३८) । बालसिन्धुस्वरूपवर्णनं मनोमुग्धकारि
(१, १०४—१०७) ।

महाकाव्येऽस्मिन् पदे पदे भारतीयसंस्कृतेर्गभीरसारः प्रकटीकरोति
कवेरितुलं लब्धवर्णत्वम्, तथापि तात्कालिकानां धर्मध्वजिनामाडम्बरालोचनेन
न मनागपि संकोचमस्त्रितवान् कविः (३, २०; १६, ९४)—

हिण्डिमो निःस्पृहत्वस्य ज्ञानवैराग्ययोश्छटाः ।

धर्माधर्मपरिष्कारः कुक्षिपूर्तेर्विजृम्भितम् ॥

पुण्ड्रं तव स्वच्छतरं ललाटे

मान्य विद्याला इदि काष्ठमय्यः ।

ते तूर्ध्वयस्त्राण्यतिनिर्मलानि

मलीमसं कर्म करोषि किं भोः ॥ इति ।

सन्तप्रशंसा त्वित्थं दर्शनीया (६, १३९)—

सन्तः स्वयं स्वस्य समाचरन्ति

यं भाग्यवन्तं जननी प्रसूते ।

गङ्गाम्बु सन्तो मलयोद्भवश्च

वितन्वते स्वाश्रयमात्मतुल्यम् ॥ इति ।

नानकमतेन महात्मलक्षणमिदम् (१०, ३६)—

द्विजोऽन्त्यजो वा यवनो विजित्य मनो जगन्नाथरमेव युद्ध्वा ।

जानाति यः प्रेमपदं तमीशं स वै महात्मा स च वन्दनीयः ॥

गर्भावस्थामारभ्य नानकस्य सम्पूर्णं चरितमाधारीकृत्य महाकाव्यमिदं प्रवृत्तम् । २, ३५-४१ श्लोकान् यावत् सप्तसु श्लोकेषु गर्भावस्थावर्णनं रघुवंश-काव्यवर्णनेन तुलामर्हति । जन्मसमनन्तरमेव बालकस्य हासदर्शनेन तस्य महा-पुरुषत्वं वैराग्यं च व्यज्येते । पुत्रोत्पत्तिर्हर्षणं भृत्या नानकजनकस्य परिहितानि वसनाभरणानि जह्युर्यथेच्छम् । इयं क्रिया कादम्बर्यादिग्रन्थेषु पुण्यवस्त्रार्थकेन पूर्णपात्रशब्देन स्मर्यते । इहाग्रे (८ १५१, १५२) स्पष्टं पूर्णपात्रशब्दः समुदलेखि कविना । नानकजन्मोत्सवानन्दे नानकजनकेन कालेन ब्राह्मणेभ्यो हेमवसनधेनवः समर्पिताः (२, ४८), पण्ड्युत्सवश्च कृतः (२ ५०) । बालकस्य मुखचुम्बन-परम्परा भारतेऽर्वाचीनेह समुल्लिख्यते—‘जननी चुचुम्ब तनयस्य मुखम्’ (२, ९८) इति । प्राचीनभारते तु शिरसः आघ्राणमेव मतं बालकानाम् । अतः परतो भारते परवर्तिभाषासु कर्मेदं शपथार्थकं संवृत्तं शब्दान्तरेण । नानकस्य बालसौन्दर्यवर्णनम् (२, ९५) अतीव मनोरमम् । महाकाव्यनायकस्य बाललीला सुरचिरा (२ १०२-१०४)—

भयनादपनीय पञ्चवर्षो वसुवस्त्राभरणान्दसन्नमन्यत् ।

विससर्ज स भिक्षुकेभ्य ईपत् पितरि क्रोधपदे परं कुरोद ॥

स्वभार्यामयदत् कालो गृहवस्तु न रक्षसि ।

तयोक्तं जनितश्चोरो मामुपालमसे कथम् ॥

दैवज्ञमासाद्य जगाद कालो

विपर्ययो ज्योतिषकोदितेषु ।

यश्छत्रधारी तनयस्त्वयोक्तः

स चौर्यमभ्यस्यति बाल्य एव ॥ इति ।

ततश्च नानककृतगोचारणलीला (२, १०७), नानकस्योपरि फणीन्द्रच्छत्र-च्छायाकथा, नववर्षदेशीयस्य नानकस्य राजसम्मानः (२, ११७-१२८), क्षेत्र-सस्याऽऽरक्षणवेलायां जीवदया (३, २) । भाण्डक्रयाय पितुः सकाशाद् गृहीतस्य

धनस्य वितरण निर्वाणिषु कृतवान् नानकः (३, १६) । मणिमयोमिकया सह
कांस्यमयीं कर्करां नानको भिक्षवे दत्तवान् इति प्रमुषितो जनकस्तस्य ज्योतिर्वेत्तार
ययौ—किमिति विपरीतलक्षणो नानक इति (३, ८०) । जयरामो नानकस्य
सर्वज्ञतायां विश्वसिति स्म (३, १०७)—

जयरामस्तत स्मेरः श्यालमालपदुन्मना ।

न सास्ति मुवने विद्या विद्यास्त्व यां न नानक ॥ इति ।

यद्यपि धृत्तान्तरापेक्षया नानको नासीत् तथा वेदादिविद्याप्रवीणः, तथापि
महाकाव्यस्यास्य वर्णनेन ज्ञायते तदीय निगमागमशास्त्रत्वम् (३, ३)—

उपनीय गुरुनुपनीय सुत

निगमाध्ययने नियुजोऽपि पिता ।

चतुरो निगमान् स्वयमेव पठन्-

भवद् बहुवैदिकविस्मयकृन् ॥ इति ।

भाषाप्रवन्धेन भगवद्यशोगानपूर्वक मन्दमतीनामशक्तानां मोक्षमार्गप्राप्ति-
रुक्ता नानकेन (७, ८३)—

अस्मिन् कलौ मन्दमतीनामशक्तान् शास्त्रोक्तचर्यासु क्लिप्तानुबन्धम् ।

भाषाप्रवन्धैर्भगवद्यशोऽसि त्वं प्राहयिष्यस्यथ मोक्षमार्गम् ॥

पुण्यपुरुषो मतो नानकः स्वोपज्ञसम्प्रदायप्रवर्तकः । 'सुकृतिना कलिकल्मष-
हानये क्षितितले किल नानकसम्भव' (८, ११७), 'अह्निराकारनामा' (९, ९७),
'नानकोऽयं निराकार इति प्रादुरभूद् ध्वनि' (७, ८५), 'श्रीनानकनिराकारो गिर
श्रोतुमनोहराम् (८, ७८), 'मायामये हि सप्तारे प्रीत्यप्रीतिविचरित, उदासी
नानको नाम वेदितव्यस्त्वयाधुना' (८, ११५), 'नानकाग्रैः निराकारो मयेति
समुदीरितम्' (८, १६०) कर्ता परिस्फुरतु ते हृदये त्रिलोक्या' (९, १०२),
'कर्ता कर्तृत्यालपद् धर्मासह सत्य कर्तृत्याह योगीश्वर स्म' (९, १३९), 'कर्ता
कर्तेति राजाऽकथयदकथयत् सत्यकर्तेति योगी' (९, १४३) इति नानकमतव्यञ्जका
वह्वः शब्दाः प्रयुक्ताः सन्ति । उदासिना मठ चक्ष्यमाणयोः श्लोकयोः
सुस्फुटम् (१७, ८२-८३)—

वर्णाश्रमाभिमानेन शून्याः सन्त उदासिनः ।

ज्ञानान्तरापकर्तृभ्यः कर्मभ्यश्च बहिः स्थिताः ॥

अनुद्धतत्वं वैराग्यं ज्ञानसम्पादनश्रमः ।

व्यवहार उदासित्वं मतमेतदुदासिनाम् ॥ इति ।

पुनर्जन्मनि विश्वसिति स्म नानकः (९, ३१)—

आस्थाय पार्श्वं जनकस्य राक्ष-

स्त्रयो वयं तेषु धमूव मत्स्यः ।

एकः परो द्वौ त्वमहं च तस्य

ब्रह्मभ्यभिज्ञानमिदं गृहाण ॥ इति ।

नानकेन सिद्धानां योगिनामिव चमत्कारा अपि दर्शिता इति तदीया कीर्ति-
विष्वक् प्रसूताऽभूत् । कस्यचन म्लेच्छाधिपस्य रुग्णः पुत्रो नानकेन नीरुक्त्व-
मापादितः (७, १५४)—

सूनोस्तस्यारोग्यमासीदकस्मा-

जाता कीर्तिर्योगिनोऽस्याचदाता ॥ इति ।

एवमेव तैलपकस्य मर्दनस्य पुनर्जीवनम् (८, १२८-१३१), राक्षसस्य
मुक्तिः (८, १३४), बालुकातः पद्मारागस्य प्रादुर्भावनम् (८, १३७), मत्स्योद्धारः
(९, ११-१३), ब्रह्मणा साद्धं संभाषणम् (९, १६-१९), जले स्थलवद् गमनम्
(९, २०) इत्यादयो योगसिद्धयो वर्णिता नानकस्य । योगसिद्धिप्रभावितो
देवगान्धारदेशीयो भूषो नानकस्य शिष्यतामङ्गीकृतवान् (९, १०४) । सिद्धः
सिंहलराजोऽपि पराभूतो नानकं शरणं गत उवाच—‘अयं यतिः कश्चिदपूर्वं एव’
(८, १०५-१०८) इति । दिनानां सप्तविंशतिं नानकः समाधिस्थितो बभूव
(८, ११०) । सिंहलराजो नानकमपृच्छत् (८, १११)—

अपृच्छन्नुपो नानकं त्वं नु योगी

द्विजः क्षत्रियः सार्धबाहोऽथवाऽसि ।

उताहो भवान् सौम्य गोरक्षनाथो

धरामण्डपे भ्राम्यसि च्छत्ररूपः ॥ इति ।

कासास्त्रिदन्यासां सिद्धीनामित्थं निदर्शनम्—‘अद्धा दधानोऽपि च योग-
सिद्धीः’ (७, १४०), ‘योगसिद्धीर्दधानः’ (८, ९८), ‘रुद्धद्वारे तदुद्याने देवादागत्य
नानकः, प्राविशत् तदभूत् तूर्णं नन्दनस्पर्द्धिं नूतनम्’ (८, ९९), ‘कामकेलिकला-
भिज्ञाः पुरस्तात् तस्य योगिनः, स्तम्भा इव जडोमृता रम्भासम्भाविताः स्त्रियः’
(८, १०४) इति ।

योगिशब्दप्रयोगो नानकं प्रति शतशो व्यवहृतो दृश्यते । ब्रह्मणा ‘नानक-
योगिन्’ इति संवोधितो नानकः । एवमेव यतिः (८, १०५; ९, २८; ९, ८२; ९२),
यतीन्द्रः (८, १४६), यतीश्वरः (८, ११८), योगीन्द्रः (९, ७२), योगिराजः
(९, ९७), योगिवर्यः (७, ८९; ८, १४९; ९, १२) इत्यादिविशेषणैर्नानकस्य
महिमा प्रकटीभवति ।

सम्पूर्णे महाकाव्ये बहुत्र योगवर्णनानि कृतानि । शास्त्रोक्तैर्योगसिद्धान्तैः
सह तेषां तुलनात्मकमनुशीलनम् अभिनवलाभाय सम्पत्स्यते । योगदर्शनस्य कति-
चित् सूत्राणीह श्लोके संदृष्टानि समालोच्यन्ताम् (७, ११९)—

अभ्यासवैराग्यमहोद्यमेन महेश्वरस्य प्रणिधानतो वा ।

द्रष्टुं स्वरूपे स्थितिरेव तस्य मुख्यं फलं सिद्धिगणास्तु गौणम् ॥ इति ।

नानकपुत्रा महार्हा योगसाधनोपदेशा येचन निदर्शनार्थं मननीया —
'अक्लेशाज्जायते योगी' (८, १२४), 'योगश्चिदाभासचितोहि योग' (१०, ७९),
'यं सिद्धयोगो बहुविष्णुरेव योगी स लीलाकलितेष्टदेह, मुञ्चन् शरीर
समये न किञ्चित् फणीव निर्मोहमुपैति दुःखम्' (७, १२०), 'सिद्धी कथकार
गुदीरयेयम्' (७, १२१), 'यो न शोके न विपदि न हर्षे न च सपदि, युक्त स
योगी जगति लीलाकलितविग्रह' (७, १२५), 'अभ्यासेन विरागतश्च शनकै
शक्यं हि जेतुं मन' (१६, १३२) इति ।

प्रायो नानकस्य समाधिर्भवति स्म (९, १०७-८), 'भूमौ चतुर्थ्यामवतिष्ठ-
मानोऽतिक्रान्तभाव्यो वरावायुचित्त, स एकदा स्वासनमाश्रित सन्नवाप निर्बीज-
समाधिनिद्राम्' (७, ९१), 'सुषुम्णया प्राणसमीरमुच्चैर्निरुध्य नष्टत्रिपुटीविभाग,
स तीव्रसवेग उदीतमेक पश्यन् परं ज्योतिरहो ननन्द' (७, ९०) इति ।

दशमे प्रस्तावे मत्स्येन्द्रनाथगोरक्षनाथप्रशानानामुत्तराद्याजेन योगवर्णनं
सजातम् (१०, ८०-१२६) । भर्तृहरिगोपीचन्द्राभ्यां सहापि जाताया योगविष-
यिण्या चार्ताया प्रसङ्ग एकादशे द्वादशश्च प्रस्तावौ योगदर्शनविषयकौ ग्रन्थस्य
हृदयस्थानीयौ ।

भक्तजनज्ञानान्धकारापसारकत्वान्नानको गुरुर्भवति । इह ग्रन्थेऽष्टम
प्रस्तावतो नानको गुरुत्वेन स्मृत — 'गतो गुरुर्नानक इत्युदीय' (८, १५),
'बलञ्जित्यवदद् गुरु' (८, १६), 'प्रससादं नानकगुरु' (८, १६३), 'वपदिदेश
गुरुर्भव चारिधि' (८, १६३), 'तावत्कालं गुरुस्तस्थौ' (८, १६८), 'मामपृच्छद्
गुरुस्तत' (९, ७), 'गुरुर्निराकारकनानकोऽसि' (९, ९), 'श्रुत्युक्तिशाल
गहनाद् गुरोः शुकम्प्य' (९, ३७), 'स्तातो गुरुस्त स्तपयाम्यभूव' (९, ३८),
'प्रदद्यां गुरो' (९, ४२), 'अवदद् गुरु' (९, ४८) 'गुरोर्गिरमग्रहोच्य'
(९, ७९), 'गुरु' (९, ८०), 'गुरो कर्णया सिद्धिम्' (९, ८७) इति ।

गुरुनानकदेवस्य कुले कृष्णभक्तिरासीत् प्रचलितेति ज्ञायते मातरं प्रति
तस्यानेन वचनेन — 'तस्मात् स्वपुत्रस्य विहाय सङ्गं त्वं देवकीपुत्रमुपाश्रयस्व'
(८, ३८) इति । गुरुनानकस्य भक्तियोगे महान् विश्वासो विद्यते (१६, १३५,
१७, २९) —

यज्ञास्तपांसि तीर्थानि श्रम एव हि केवलम् ।

मुकुन्दचरणाम्भोजे नाविच्छिन्ना यतो रति ॥

संहृत्य नानाविषयामिषेभ्यो

मनो मुकुन्दस्य पदारविन्दे ।

निवेशितं प्रेम रसालसं चे-

ज्जीवः कृतार्थो न च शोचनीयः ॥ इति ।

इह स्पष्टं श्रीमद्भागवतप्रभावः परिलक्ष्यते । हरिभक्तिरतेषु निःस्पृहेषु तापसेषु कलेर्वलं न भवतीति नानकमतम् (९, १८) । मन्त्रजपनमपि तदनुमतम्—‘तं मन्त्रं जप येन मुञ्चति भयो भूतोऽनुभूतव्ययः’ (९, ७८) इति । ईशितुर्गुणगाने धद्धादरो नानकः—‘मर्दनेनैवमुक्तस्तु नानको व्याजहार तम्, वीणाभानय भोः सौम्य गुणान् गायत ईशितुः’ (७, १८) इति । एवमेव ‘ईशनाम मणिमेतदनर्घम्’ (८, १५९), ‘प्रबह्णं हरिनाम समाश्रयंस्तर वितीर्णमकिञ्चनधीयरैः’ इत्यादौ नानकमतं ‘कलौ तद्वरिर्कीर्तनान्’ इति सिद्धान्तवद् हरिनामसंकीर्तनं विधत्ते । अतो यवन उयाच मर्दनं वीणां यादयन्तम्—‘यच्छब्दतत्त्वस्य तवात्र सिद्धिः’ (७, ३३) इति । मर्दनः स्वस्य द्वन्द्वसहस्रं याचितवान् नानकम्—‘तन्मा द्वन्द्वसहं विदध्याः’ (७, ११३) इति । नानकेन तु स तदर्थं महेशितुयाचनाय समादिष्टः (७, ११४)—

नानकोऽश्रुत याचस्व मर्दनेद् महेशितुः ।

स मेरुमणुता नेतुमणुं शक्तश्च मेरुताम् ॥

भेदभक्तिरपि कृष्णस्य समुपदिष्टा नानकेन—‘यदा मनस्ते सगुणेऽनुरक्तं तदा मयोक्तं हृदि भावयस्व, विहारशय्यासनभोजनेषु पुरः स्फुरन्तं हृदयान्बुजे वा’ (८, ५५) इति । इह श्रीमद्भगवद्गीताप्रभावः स्पष्टः । श्रीकृष्णभक्तिविषयकाः श्रीमद्भागवतसदृशाः केचन श्लोका विभाव्यन्ताम् (८, ५७-५८)—

यर्हायतंसभरविन्ददलायताक्ष पूर्णेन्दुसुन्दरमुखं तनुतुङ्गनासम् ।

यिस्तीर्णवक्षसमुदारसुषुप्तबाहुं फल्गूदरं कनकगीरवराम्बरं च ॥

आकुञ्चितेषु चिकुरेषु गवां रजोभिर्वन्यस्रजा मधुरवेणुरवेण सायम् ।

गोपीमनांसि मद्बन्तमनुग्रजन्तं धेनूर्ध्वजस्य विशिस्तासु च वेत्रपाणिम् ॥ इति ।

उपासनादौ ‘चैलाजिनादिरचिते स्थिर आसने सन्’ (८, ६४), पार्ष्णि-
प्रपीडितगुदः पवनं निरुद्धम्’ (८, ६५) इत्यादिक्रियाः कृत्वा वक्ष्यमाणाः शब्दाः स्मरणीयाः (८, ६६)—

श्रीचन्द्रशेखर सदाशिव पार्वतीश

सीतापते दशरथात्मज राम कृष्ण ।

गोवर्द्धनोद्धरण कंसहरेति शब्दः

कश्चित् स्मृतो भवति योगशताधिकान्ते ॥ इति ।

जागतिकानि नन्दराणि सुखानि हित्वा नानकेन चौरधारणं कृतं जगदीशितु-
र्भक्तिसाधकमिति नानकी नाश्रुप्रचाहमवरोद्धमपारयत् (७, ४४)—

चौरधारिणमुदीक्ष्य नानकं
नीरनिर्झरमुवाह नेत्रयोः ॥ इति ।

नानकस्य सम्पूर्णं स्वरूपमित्यभधाप्यते (८, २१)—

न युज्यते नानक ते शरीरे
प्राचीनचौरस्य विधारणेयम् ।

निरामरुक्षैर्भसितैश्च छेपः

रोदावहः श्मश्रुजटाग्रहश्च ॥ इति ।

काञ्चनगर्भगौरस्य शरीरस्य पान्यङ्गानि स्निग्धसुगन्धशीतैरुद्वर्तनैः पोषि-
तानि, विरुक्षैः क्षारैर्लेप्यन्ते स्म नानकेन (८, २८), तादृशं यपुश्च आपदमण्डलीषु
स्थाप्यते स्मेत्यहो तदीयं जागतिकपदार्थवैराग्यम् ! लोकनिन्दा धिगणिता तेन ।
लोकनिन्दां श्रुत्वा त्वं कुतो न विभ्यसोति भ्रत्वा नानकेनोक्तम्—'लोकस्तु मत्सरो,
स कमपि सर्वया भद्रं नाह' (७, २१-२२)—

निन्दन्ति लोका नितरां भवन्तं
हसन्ति मां वैणिकदुर्दुर्मुखाः ।

यदन्ति विक्षिप्तमनुप्रभृत्-
त्वं किञ्च विक्षिप्तवरोऽसि मन्द ॥

निशम्य नानकोऽश्रुव ब्रज वीणां समानय ।

लोकस्तु सर्वया भद्रं न कमप्याह मत्सरी ॥ इति ।

गुदनानकः सनातनधर्मस्य प्रामाण्यं व्याजहार—'स्वामी सर्वास्व-
वस्थासु पत्न्या परिजनेन च, सम्माननीयः सततमेव धर्मः सनातनः' (७, १४)
इति । तस्य दार्शनिकः पक्षः सनातनधर्मानुमोदित एव—मूर्खो वा पण्डितो वापि
पापो वा धार्मिकोऽपि वा, अमिद्धोऽप्यथवा सिद्धः कालः कश्चिन्न मुञ्चति' (६, ४१),
'एको जातो मृतश्चैकः सम्बन्धः केन कस्य वः' (६, ११७), 'क्षणे क्षणे भज्यमानां
नाममेतां समाश्रिताः, भग्नाः सर्वेऽपि नियत्तमात्मानं नोदरन्ति चेन्' (६, १३१),
'संसाराम्बुनिधौ निमज्जति महाभोहात् कुटुम्बैर्वृतः' (६, १४३) इति ।

अविद्यया समावृतो जीव एव ब्रह्मेति शाङ्करसिद्धान्तवत् सिद्धान्तो नानक-
स्य (१०, ४६) । अन्वेऽपि तदीयां दार्शनिकाः सिद्धान्ता इह भवद्भिर्मननीयाः—
'साम्यं गुणानां प्रकृतिः प्रकीर्तिता' (१०, ४७), 'अनाद्यविद्याकृतजीवभावः'
(१०, ४८), 'अमात्यवश्यो राजेव श्रीवश्यश्च पुमानिव, अन्तःकरणतादाल्याज्जीवो
याति विदम्बनाम्' (१, ८७), 'न देहेन्द्रियप्राणबुद्ध्यादिरूपः, सदानन्दचैतन्य-

बोधोऽहमात्मा' (१, ८८), 'अहं निरङ्कारविदेव साधो' (१, ८९), नानक-
परिनाजकसंवादे वेदान्तदर्शनं समुब्जम्भितम् (३, ३५-३७) । भेदधियं विहाय
यथा भक्ता भगवन्तमोक्षं भजन्ति, तथा तथा सनिधिमीयमानस्तेषां स आत्मैव
भवत्यखण्डः (८, ५४), रूपेऽग्निन् धारणादात्मानं सूक्ष्मग्राहिणि मानसे, विलाप्य
मकलं विश्वं ब्रह्मात्मानं विभावयेत्' (८, ६०) इति । वेदान्तसिद्धान्तनवनीत-
मिहाऽऽस्वाद्यताम् (८, ६१-६३; ७९)—

जगत्परब्रह्मविषयं एतत् पृथङ् च तस्मान् पृथगीक्षमाणम् ।
स्थापस्य विश्वस्य यथैव निद्रा माया तथास्म प्रतिभासहेतुः ॥
न बन्धमोक्षौ मयि निर्दिष्टारे सदा सदानन्दचिदात्मरूपे ।
अभ्यासदार्ढ्यादिति पङ्करोधः कृताकृते शोचति नैव साधुः ॥
यदस्ति भाति प्रियनामरूपस्वरूपमेतत् सततं प्रतीतम् ।
मायात्र मिथ्या किल नामरूपे ब्रह्मास्मि भाति प्रियमत्र सत्यम् ॥
बिक्रीयेदं शरीरं मलमयमदृढं लभ्यते ब्रह्म येन
धाणिज्यं तन्मत्तं मे कृपिरपि निहिते तत्त्वमस्यादिधीजे ।
चेतःक्षेत्रे समुक्ष्यामलमननजलैर्ज्ञानदिव्यान्नराशि-
र्यस्यां लभ्येत संवोत्तमकृपिकृजनेस्तन्यते नाम नान्या ॥ इति ।

ऐतिहासिकेऽस्मिन् महाकाव्ये निवद्धानि सर्वाणि चरितानि खल्वैतिहासि-
कानि सन्ति । अष्टादशे प्रस्तावे मौहम्मदः शासकैः सत्रा सज्जातस्य सम्भाषणस्य
वर्णनम्, विंशे प्रस्तावे जहाँगीरस्य, एकविंशे च दारासकूहस्य, औरंगजेबस्य च
वर्णनमैतिहासिकं वैशिष्ट्यं विभर्ति । इतिहासे तुलनात्मकस्यानुशीलनस्योपक्रमे
गाढमुपकारकं सेत्स्यति काव्यमिदम् । अष्टादशसंख्यकानां शासकानां नामानि
९, ६५-७१ श्लोकेषु द्रष्टव्यानि । यद्यपीहेतिहासकमादपसृत्य कतिपयानि वर्णनानि
सन्ति, तथापि चतुर्दशशताब्दाद् अष्टादशशताब्द्यां यावद् व्यापिन्याः
संस्कृतेरितिहासस्य च प्रामाणिको निधिरयं ग्रन्थः ।

भौगोलिक्या दृशा भूयासि महत्त्वानि सन्ति ग्रन्थस्यारय । पदातिना
मानकेन भारतस्य प्रदेशानां भारताद् वहिर्वर्तिनां देशानां च भूभागः पर्यटितः
'जम्बूदेशस्य विविधान् प्रदेशान् अग्रमद् यतिः' (९, ८२) इति । तत्रत्यानां
जनानां स्वभावस्य संस्कृतेश्च भूयान् परिचय इह लप्स्यते । यद्यपि तस्मिन्नापि
काले विदेशगमनं निषिद्धमभूत्, तथापि नानकेन ब्रह्मस्वरूपेण सर्वः सीमाः
समतिक्रान्ताः (१०, ४)—

क्रोशः सहस्रद्वयमस्ति सार्द्धमितस्तदार्था न दिशन्ति गन्तुम् ।
इत्थं यतीन्द्रोऽभिहितः स ऊचे सदागतिं शक्यति को निरोद्धम् ॥ इति ।

ततो नानक 'सुमेरुयात्रामुत्सृज्य मक्कारयपत्तनं ययौ' (१०, ५५) ।
तत्रत्या जना मूर्तिश्चेत्य निरूपिता नानकेन (१०, ७, ११)—

जपमालाकरा वृद्धा श्मश्रुला हरिवाम्बरा ।
स्यः सास्त्रपारदृश्यानी स्लघ्ण्डाचार्यां विभोकिता ॥
मूर्तिर्मया प्रावसयी व्यलोक ।
शिवस्य सा मर्दन मूर्तिरस्ति ॥ इति ।

मदीना नगरी गङ्गावत् पवित्रा मता नानकेन—मदीनां नद्य मा बन्द्या
नदीनां जाह्नवीमिव' (१०, १९) इति । चन्द्रदेशीयजनप्रियक सूक्ष्म पर्यालोचन
तदीयमधीयताम् (८, ८५)—

नृणां मनांसि रूक्षाणि देहा एवेह चिक्कणा ।
शिरैव वृहती साधोर्द्धा मुच्छैव लक्ष्यते ॥ इति ।

तत्रत्या ग्रामास्तु (८, ८३)—

सामूलवत्परिवेष्टितपूगसगन्ध्रा
रम्भादलैरुपचितैः परिवीज्यमाना ॥
पलाफलैः सुरभया बहुनारिकेरा
ग्रामा मुद विदविरे यतिनोऽस्य रम्या ॥ इति ।

सिंहलदेशस्येदं वदानी तन वणन पराध्वणीयं सुधीभि (८, ९६)—

मुक्ताफलानि विपुलानि महोष्मरलानि
दिग्दन्तिघशजनुप करिणो विशाला ।
अम्भोजसौरभजुष प्रमदा मुरुषा
द्वीपे महर्द्धिमति तत्र सुरो विशाल ॥ इति ।

विशालपवर्णनम् (१०, ७३-७६), कामरूपस्य महिलाणां च प्रवृत्तिनिरूपणम्
(८ ९२) इह कृतम् । अन्येषां प्रदेशानां नामान्तीत्यम्—'उत्तराञ्च कलिङ्गाञ्च
स्वान्ध्रकर्णाटकेरलान्' उत्तराञ्च द्विविद्वान् योगा सिंहलद्वीपमागमत्' (८, ९४) इति ।
आम्रात्रातक पनस-लकुच-कदम्ब-धव-साल-तमाल-शाल-प्लक्षाम्लिकाऽऽमलक-
पिप्पल-तम्बु वट विन्त-कुन्द चम्पक-मल्लिका धृन्दा-जपा-धकुल-देवदारुप्रभृतीनां
पाञ्चालदेशजानां लतावृक्षादीनां च वर्णनं मनोहरम् । पञ्चान्ध्रप्रदेशनामधरण यासां
नदीनां स्थित्या सवृत्तम्, तामा नामान्येकेनैव इलोकेन प्रस्तौति कवि' (९, ६०)—

इरावत्यशो चन्द्रभागा प्रसिद्धा
विपासा वितस्ता सतद्रश्च नद्य ।
तन्तर्गतो भाति वाहीकदेश
तमस्मद्गतेविन्ध्यपादानभूतम् ॥ इति ।

इह काव्ये कविना कला विविधानि ज्ञानानि च निवद्धानि सन्ति। ज्योतिष-विषयकं तदीय ज्ञानम् (२ ५८-७८) रत्नट्टम्। नानकीयजन्मपत्रिकारचना प्रकार (२, ८०), 'प्रायो ग्रहाणां युवयोर्न मेत्री' (३, ८९) इत्यादीनामनुशीलन ज्ञानवर्द्धनाय सम्पत्स्यते।

अस्य महाकाव्यत्वविषये नाधिक वक्तव्यम्। ऐतिहासिको नानको नायकः, ऐतिहासिकी कथा, प्रस्तावानामेकरिंशति विविधानिच्छन्दासि, नीति, प्रातः-सन्धानदनदीपर्वततर्कादिनिर्गच्छित्रणानि रसालङ्कारादिक यथायथ सुगुम्फितम्। नायिकाविषयको निर्णया लब्धवर्णानामधीनीक्रियते। बहुत्रोपमा ऐतिहासिक्यो मनोहा कवेर्विस्तृत ज्ञान सूचयन्ति 'हनुमानिवोर्मिकाम्' (७, ५६), 'सीतामिषान्वेषुमगाद् वनाद् वनम्' (७ ५६) सुदर्शन कृष्णमिव प्रपदे' (७, ७९), 'दोषाय विष्णोरिव सूकरस्यम् (७ ८०) 'हरेरियाभीरवधू-विहास' (७, ८०) फणीत्र निर्मोकमुपैति दुःखम्' (७, १२०), 'जैनीपथ्य इव स्मरन्' (७ १३०), 'श्रीदाम्न पृथुकमिवेश्वर' (७, १३२), उदयात्रेरिव रविर्न होच्य' (७, १३८) ग्राहेण हस्तीव' (८ १२) 'नदीनां जाह्नवीमिव' इति।

'श्वस्ति श्रीजयरामवर्मणि शुभा कालप्रणीताशिष' (३, ९२) इत्यादि-पत्रलेखनप्रकारः, नूतननूतनानि हृदयावर्जकानि च सुभाषितानि ग्रन्थस्यास्यापर-मन्यतम वैशिष्ट्यम्। सत्स्वाप बहुषु सुभाषितेषु नूतनमेकमाभाणक ग्रन्थस्यास्येह प्रस्तूयते पाठकानां विनोदाय—'न दासेरको यावदीक्षेत जैल स्वस्तुन्नमन्य न मन्येत ताषत्' (८, ११२) इति।

कविना पूर्ववर्तिना कवीनां काव्येभ्यः पुष्कलान्यनुहरणानि समाहृता-नीह—अय किमपि प्रकटोऽग्निहोत्रिणाम्' (१ ३३) 'असु स दृष्ट्वा बहुधा व्यकल्पयत्' (१ ३३, तुल० शिशु०), 'चित्रापिताश्रित्रमिदं विहाय' (२, ४४ तुल० रघु०), 'विभावसुर्या किमु चित्रसेन किं तुम्बुकर्णानरं पव घायम्' (७, ८६) इत्यादीनि। महाभारतानुकृत्या 'ब्रह्मक्षत्रियसार्थवाहशृपला यस्योदन साम्प्रतम्, मृत्युर्वर्ज्यनमद्रयश्च वटका प्रयोषुथ मरुर्ली' (९ ७७) इत्यादिश्लोकः प्रस्ता-चानुरूप। तुलसीदासस्य 'स्वान्तमुखाय' इत्यनुकरणमपीह (४, ९७) दृश्यते—'स्वातमुखाय सलु तत्त्वमिदं विचेयम्' इति।

केचन प्रयोगा इह व्याकरणदृशा चिन्त्या विद्वद्भिर्विमर्शनीया—'यात्रिमि' (१, १७), 'स्वयात्रिप्रवरै' (१, १९), वरयात्रिणाम् (५, १३२) इत्यत्र च 'यात्रिक' इत्यनेन भाव्यम्। 'वासराणि हृदय प्रसादयन्' (७, ४८), 'विगदते (७, ६७), इत्यत्र च मनीषिप्रवरैश्चिन्ता प्रवर्तनीया।

प्रसङ्गानुसारेण नूतननूतनाः शब्दा अपि यथास्थानं प्रयुक्ता ग्रन्थस्यास्य गौरववर्धनाः—‘द्राक्षा-वादाम्’ (५, १४७), ‘उपानयत् सर्पपशाकयुक्ताः सा वानरोपिष्टकरोटिकास्ताः’ (७ १३२), पन्था यथा रात्रिषु धर्मशालाम्’ (८, ३६), संयावमोदकमहोत्तमकुण्डलिन्यः, सत्पूपायससुगण्डुलिकारसालाः’ (८, ७४) इति । ‘मसजिद्’ इत्यर्थे ‘वलजम्’ इति शब्दप्रयोगो मननीयः । ‘सुलतानपुर’ इत्यर्थे सुरत्राणपुर-शब्दः (३ ९१) ध्वनिप्रकृत्यनुरूपः । विंशति-संख्यायाम्, ‘नखमंख्या’ शब्दोऽप्येवमेव (७, १०१) नूतनः ।

यद्यपि संस्कृतगिरा निबद्धो नायनेकलः प्रयासो नानकसिद्धान्तसंबद्धः, अन्येऽपि द्वित्रा ग्रन्था देवभाषया प्रकाशिताः सन्ति—१. ‘निराकारमीमांसा’ स्वामिकेशवानन्दप्रणीता, २. ‘बाह्यगुरुमन्त्रसिद्धिः’ ईश्वरसिंहेन कलियुगोपाद्वेन रचिता, ३. पण्डितहरसिंहकृतं ‘नानकपारिभाष्यम्’ चेति, तथापि महाकाव्यमिदं प्रशस्तं महनीयं कमनीयं च विराजते ।

एतादृशस्य सुचिरात् प्रतीक्ष्यमाणस्य नानकजीवनचरितप्रकाशकस्यास्य ग्रन्थस्य सम्पादनमस्य विश्वविद्यालयस्याध्यापकेन पण्डितब्रजनाथसामहोदयेन सायासं कृतम् । हिन्दी-संस्कृतान्नलमाशमयशो विस्तृता भूमिका इह संयोजिता-स्तेन । किन्तु हन्त, स्वमम्पादितं ग्रन्थमिमं प्रकाशितं नास्मिसाक्षात्कर्तुं सोऽविष्ठ-दिह धरणांतले । शान्तिधिराय भूयात् तदात्मनः ।

सरस्वतीभवनग्रन्थमालायां पञ्चोत्तरशतपुष्पतया ग्रन्थोऽयं प्रकाश्यते विश्वविद्यालयादश्माद् एतावच्चिरं कचिदप्यप्रकाशितः । इतः पूर्वं द्वादशकाव्य-ग्रन्थाः सरस्वतीभवनग्रन्थमालायां प्रकाशितवराः । ग्रन्थरत्नस्यास्य प्रकाशनेन समुद्रासितं स्यात् संस्कृतजगदिति दृढं विश्वसितं ।

नवरात्रारम्भे
२०३४ विक्रमाब्दे गुरो
(११-१०-७७ विस्ताब्दे)

मागीरथप्रसादत्रिपाठी ‘वागीशः शास्त्री’
निदेशकः
अनुसन्धानसंस्थानस्य

INTRODUCTION

The famous epic 'Nanaka Chandrodayam' edited here is based on two rare manuscripts namely the one from Saraswati Bhawan Library of the Varanaseya Sanskrit Vishwavidyalaya, Varanasi and the other from India Office Library, London. In order to indicate the different readings I have symbolized them as 'Ka' and 'Kha' respectively. Thus 'Ka' bears the catalogue No 42913 (Sahitya Section) of the Saraswati Bhawan Library and 'Kha' bears the catalogue No E 3965 R. R 3 I of the India Office Library London.

The Mss 'Ka' consists of 21 cantos less the first seven shlokas that are missing so also it falls short of the usual benedictory verse. Similarly in Mss 'Kha' the first nineteen cantos are intact but the 20th and the 21st cantos are missing. The frontispiece of 'Kha' is as follows—
 "देवराजकुल नानकप्रपत्य काव्य पत्र ३६ का १७२—East India Company." Below in the frontispiece is written presented by H T Colebrook. Every leaf bears the marks Na 1 and Na- 2 etc 'Heramb' is written in every counter leaf on the right hand side below.

It may be relevant here to state that every portion taken from 'Ka' has been compared with that of 'Kha' and vice versa. In cases of doubtful versions in both of these I had no other course left than to make a feasible inference of my own as may be yielded by the context of the total text but at the same time I have given the 'Ka' and 'Kha' originals in foot notes. In both of these manuscripts a duplication of alphabets and syllables are also found. As for Example —अत्त वा, अयोन्दो and अय अय, पर परे etc. For each duplication the editor has placed the adequate reading.

The epic is a work of an old Scholar Pandit Dewaraj Sharma. He was the son of Pandit Raghupatis Sharma Tripathi and was of Udasī faith of Sikhism. He used to live in Kashī as one of the Vishishta Acharyas of the faith. This epic of Pt Dewaraj Sharma was latter revised and rearranged by his nephew Pandit

१ अथ देवराज कवि 4/20 (Nanak-chandrodayam)

२ इति श्री शाण्डिल्यभोक्त विनाटिपुत्रनिर्णयनम् Nan —21 canto at the end

३. तदनु तदनुजाल्मजेन पुण्या

परित शोषितमण्डिता व्यापारि Nan 21 canto.

Dewaraj and Pt Gangaram enjoyed among the disciples of Guru Dwarkadas who is said to be a disciple of Guru Nanaka. The age of Guru Dwarka Das* while he was teaching Dewaraj has been assessed approximately at 250 years. He gave a recital of the Katha of Guru Nanaka to Gangaram and Dewaraj. In the time of Aurangzeb's son Bahadurshah Dwarka Das used to live in Nagpur. Guru Govind Singh and Bahadurshah are known as friends. The period of Guru Govind Singh is calculated to be from 1666 A D to 1708 A D.

Once Raja Bhagmalla is said to have requested Pandit Gangaram to give a recital of Nanaka's Katha to which he acceded. Latter on Pandit Dewaraj Sharma made his own contribution to the Katha rendered it into verse form and gave it the form of the epic. Thus the Katha was put forward by Gangaram which was rendered into poetic form by Pt Dewaraj Sharma.

The present epic is greatly significant especially in as much as it puts forward the Sikh thought propounded by Guru Nanak in the *Punjabi dialect and gives a clear and detailed *picture of Guru-Nanaka's life teachings and philosophy. Alongwith a thoughtful and lively discussion on Udasi faith in Sanskrit it presents an Uniform description of the Silha religion etc. to the scholars of Sanskrit. Also it abounds in the conversations between Guru Nanak and Guru Gorakh Nath and his disciples and the other Acharyas. Its descriptions cover a detailed account of all places inside and outside of the country which Guru Nanaka had travelled.

The epic on the whole is in twenty one cantos of which one to nineteen deal with Guru Nanaka's life and philosophy. The two ie, twentieth and twentyfirst present a brief life sketch of the nine Guru. Each of the first nine cantos are captioned seperately and from this point of view it resembles the Uttara Ramcharitam.

The title of the first canto is 'Balsindhu Angad Samvaad'. It consists of one hundred and sixteen verses and marks the beginning of the Katha which was presented before Raja Bhagmalla by Gangaram. The gist runs like this:-

2 Nan -206/21

३ देखे सुबोधमुखि

४ प्रादुर्भावा

Nan -9/1

Nan -2/1

Angad descended from Bahuj family. He used to ponder over the transitoriness of life right from his childhood. One day he went to pay a visit to Jwala Devi in forest. There he heard about Nanaka. He met him. Nanaka preached him on such subjects as life, illusion & world. One day Nanaka stood up and deserted the place. Angad started searching. While searching Nanaka, Angad reached in a village named 'Shadura'. There he met Chanhrabhanu's son Balsindhu. When he heard the virtues and praises of Nanaka from him, he asked him to narrate the story of Nanaka to him.

The second canto named as 'Raj Vahuman' consists of 228 verses. It starts with the story of Nanaka. The Siva Ram Varma was the grand father of Nanaka & Kalverma his father. He was blessed with a son and a daughter. Who were named respectively Nanaka and Nanaki. From his very boyhood Nanaka exhibited a philanthropic temperament & began to give alms to the needy & the poor. This made his father angry. In order to divert his attention & to keep him busy his father placed him in charge of cows to graze & rear. Once it so happened that while Nanaka was sleeping a cobra was seen to protect him against sun. Raja Bolar Rai was an eye witness of this event. The third canto consists 124 verses and is named as 'Adhikar Grahani'. It gives further details of his life history. The annoyed father now sent him to the market to sell some earthen wares. There Nanaka happened to meet a saint. He gave all his money to the saint and came back empty handed. His father now being further enraged threatened him and turned him out of his house. When Raja Bolar Rai came to know of this fact he invited Nanaka and made him stay with him. In this same canto we see that Nanaki was married to Jai Ram Verma. We also see that Jai Bolar Rai's applauding for his (Nanaka's) charitable disposition.

The fourth canto named as 'Nrpa Samprasad' consisting of 112 verses reveals how Raja Dhankhan (Nawab of suftanpur) employed him as an incharge of a stone house. There Nanaka donated to his full satisfaction on complaint when the Raja made enquiries he found that he himself owed money to Nanaka. Now Jai Ram Verma busied himself in arranging Nanaka's marriage.

The fifth canto named as 'Parinaya' & containing 174 verses describes seasons as well as Nanaka's marriage ceremony. Nanaka did not appear happy on marrying sulakshani daughter of Moolchandra.

The sixth canto named as Vangamana consists of 148 verses and describes the birth of two sons of Nanaka e Shri Chand and Lakshmi Chand. A saint came to his house one day & asked Nanaka to take bath. Nanak went to the Veya river but he did not come out of the river. Every body searched for him who was believed to have drowned in the river. The Raja getting this news checked the account maintained by Nanaka but found that the Raja himself owed money while Nanaka had appeared before Raja. Then Nanaka went to forest. To bring him back Mool (Nanak's father in law) personally went to him but he did not return. Moola declared him as insane and intended to give all his wealth to his daughter. But at last Nanaka enlightened & convinced everybody that early rides have no value that doing good to others is the only duty of man.

The seventh canto Sidhi Vimochan consists of 154 verses & describes in detail the attempt of his father kalverma to bring back Nanaka from the forest for which Mardana was deputed. But he also did not succeed to persuade Nanak. Nanaka rather asked him to purchase veena by taking money from Nanak. Mardana took money from Nanak and purchased it from a seller named Feru a merchant of Asilpur. There is also an anecdote relating to Feru & Nanaka's previous life. He then came to Raja Mulhick who had always insulted the saints in his life & also insulted him presumably as a result of this insult hurted on Nanak. The Raja's son fell ill. Ultimately Nanak asked him to release a member of saints from prison. So the Raja did and then his son soon recovered from his illness.

In the eight canto Bolar Raj is seen so much spell bound by Nanak's teachings that he became a devotee. After this he went to Bang and Gaur. Ther from he went to Jyotisha Pura (now known as Lamakhya). There he defeated the young girl magicians who used to transform a young man to a sheep by their magic and they also accepted the discipleship of Guru Nanak. Later Nanak al so converted Raja Siddhi manya kshitipal to his creed. After that travelling through 'Asparshnath island he come to Salsaraya who also became his disciple. Then he started for Vishhar Nagar.

The ninth canto describes his journey to Vishhara Deta. It is named "suwarnapur gamam" consisting of 149 verses. While going in the ocean he was honored and worshiped by Shuddhasen and Indrasen.

Then he went to Shulmila Island. Thereafter he preached the Raja Kamal Nayana the ruler of the Vahika Des. Spending nineteen months and travelling in various places of Jambhūdweepa Nanak went to Gandhar. There he preached the Daitya Raja named Devaloot. Then he went to Praswa Nagar. This was followed by his visit to Suvarnapur where Dharma Singh also became his disciple.

The tenth canto is captioned as "Sumeru Gaman" and consists of 126 verses. Though desiring to go to Sumeru Nanaka changed his mind & went to Mekka & Maddina. It gives a description of Mlechchhacharyas (Muslims saints) there of. Nanaka explained the teachings of the Koran to Mardan. He came back home consoling his sister, the Guru went to Himalayas. Here he had an exchange of ideas with Goraksha & his disciples. At last Goraksha was so much impressed with him that he declared him a "Yukta Yogi".

The eleventh canto is named as "Bhartrihari Adī-vijaya". It consists of 139 verses. It throws light on the discourse between Nanaka and Goraksha's disciple particularly, Bhartrihari. Bhartrihari ultimately admitted his defeat from Nanaka.

The twelfth canto is "Siddha samvada" and consists of 213 verses. This relates to the defeat of all of the Goraksha's disciples. It discusses Hatha-Yoga. In the end comes the Goraksha Nanaka discourse in which Goraksha commends the great stature of Nanak. Here is found a description of chashaka (wine) & 'Bhairavi-Chakra' and the names of 9 Nithas, 8 yatis and 84 Siddhas.

The thirteenth canto abounds in 157 verses & is named as "Bhagwat stuti". It gives the Nanaka's preachings to Duttatreys at Mount Byar and his descriptions and the utility & importance of the 'Ajapa Japa'. Also it describes Navadhā Bhakti & Vishnustotra. It relates the talks between him and Prahlad at Mount Anala-chit. Therefrom Nanaka goes to Dhruvalok. At this point Dhruvalok is described. And here from the Guru goes to Baikuntha (Vishnu's dhama). A description of Vishnudham follows.

The fourteenth canto comprises of 342 verses and is named as "Bhoogoladi-varnan". Here Lord Vishnu himself inspires Nanak to propound and propagate the "udasi cult". Then the Guru comes down to earth passing through Dhruvalok & gives a description of the Bhoogol & khagol etc. of the three worlds.

The fifteenth canto is "Ram Charita" It consists of 168 verses While en route to Lanka the Guru narrated the said Ram Charit to Mardana. First, Nanak came in Samva m ntn and discoursed with Kalyana & Seela sena Then he went to Janaka His coming back from him follows Sukha chapat episode From there the Guru went to Matsya-Nagar and Lahri Nagar His Journey to Lanka follows this There he discoursed with Vibhishana

The sixteenth canto is named as 'Gandhar Gaman' It consists of 156 Verses It relates to Mardana's death at Kharjoorpur After the death of Mardana Guru came to Talbaudika There he went to Mardana's son named as Sahjada and made him his pupil There from he went to Gandhar he made the king of that city as his pupil and named him as Bal Candhar

The seventeenth canto is titled as 'Kurukshetra yatra' which consists of 160 verses Nanaka went to Lekaya Nagar He met Balgudraia Therefore he came to Palshaka his home then he went to Kurukshetra There the Yati was insulted by Sikandar's son The Yati wished him ill and cursed him

The eighteenth canto is named as 'Ajitadi Uadhar' It consists of 192 verses Babar's army came to Sultanpur Dhanbhan was killed Bahar became king by defeating Ahan Khan. A discourse between Babar and Nanak follows then Babar was pleased by the idea of Nank and asked him propagate his cult to all over the world. The Guru came to Palshak There he stayed with sulakshana and named her as "Ramdas" and propagated the Udas cult there

The nineteenth canto bears the title 'Vishnavijaya' It consists of 254 verses The Yati went to Jalal He queried about Gurumukha Jalal came across the charms of Guru's Gurumukha while he was on voyage to Mekka He came back to pay a visit to Nanaka again and was enlightened by Nanaka's idea about Gurumukha, Then the Guru went to "Shekha Fareed Pattan" and preached Varahim He went to Talwandi and consoling Lal (his uncle) reached Palshaka There he thoroughly consoled sulakshana and told that Angada will succeed him as Guru Thus Balandhu told Angada. In this way Nanak presented the Adwaita idea in a dialect as Vjas for the Vedas. After the death of Nanak his half dead as has body was burnt on a pyre by Aryans and half of it was buried by Mohamdans

The twentieth canto does not bear any particular name It is written as Angadadi Kathayam Vinshah Prastavah It consists of 159 verses Angada became the second Guru of Sikhs He bestowed the Guruship to Amardas Then Amardas's third son Arjundas succeeded his father and became the Guru Jahangeer imprisoned Arjuna Then Hari Govinda was made Guru of Sikhs JahanGeer and Hari Govinda fought against each other However Hari defeated Jahageer's army and established himself at Kartarpur Then he entrusted the Guruship to his relative Hari Rai

The twenty first canto is simply titled as Angadadi Kathayam Ekvinsah Prastavah and consists of 240 verses Shahjahan handed over the kingdom to Dara Shakoh who was faithful to Hari Ram's teachings But Aurangzeb killed Dara and fought against Hari Ram Hari Ram bestowed this Guruship to his disciple Hari Krishna Hari Krishna died This disciple then made Teg Bahadur as their Guru Teg Bahadur went to Pataliputra Via Kashi Here he was blessed with a son and now named him as Govind Singh Govinda worshipped the Goddess Chandika for five years to succeed in taking revenge with Aurangzeb Chandika gave him a sword Aurangzeb's son Bahadur shah became his friend The Guru went to Nagpur There Dwarkadas a disciple of Guru Nanak gave Kesha shastra and comb to Guru Govind Now Guru attacked on the muslim army while fighting in the battle field one muslim injured the Guru in his stomach The Guru fell ill While breathing his last the Guru bestowed the Guruship to Adigranth So the holy Adigranth or Granth Sahib was named as Guru Granth Sahib

We have acquainted ourselves with the story of the epic spreading through its different cantos The following account will now unfold the philosophy & preaching of Guru Nanak

The cantowise description of the above is as follows —

From Sloka	65/1 to 96/1
"	76/2 to 89/2,
"	64/6 to 69/6
"	130/6 to 144/6
"	118/7 to 128/7
"	35/8 to 38/8
"	50/8 to 66/8
"	71/17 to 101/17
"	60/18 to 68/18

.. 107/18 to 123/18
 .. 126/18 to 132/18

In the above theory he has pointed the one single path i.e. Udasī cult leading to realization of God for the whole humanity. While talking with Mithara (see 60/18 to 123/18) and with Mala (see 107/19 to 133/18) Nanaka has said that God is one and without caste or creed. The same allpervading God is worshipped by different people under different names. This is what has been called as “*नामरूपप्रपञ्च*” in the theory of incarnations in Puranas.

Then in this epic we come across the slokas (songs of prayer) of Vishnu and Shiva respectively. There are four different songs dedicated to Vishnu. They are in verses from 20/1 52/1, 134/13 and 157/16 of the Epic.

The songs dedicated to Shiva are from sloka 4 to 10 in canto 10 in canto 10. Then the 14th canto (see 13/4 to 74/14) containing instruction by Lord Vishnu to Nanaka. In these Shlokas Guru Nanak has been asked by Lord Vishnu to spread the religion named Udasī as called by him. This religion is not restricted or limited to any particular caste or creed.

In this way Guru Nanaka advised by Lord Vishnu propounded the Sikh Dharma. The word Sikh means a pupil. Nanaka was a Sikh (pupil) of Vishnu Himself. Therefore this Dharma is named as Sikh Dharma. Nanaka called God as Vahu Guru (The seed Mantra of Sikhs). Here the relation between the teacher and taught is significant. This relation came up to the 10th Guru. The 10th Guru Govind Singh at the time of his death bestowed the Guruship upon the “Adigranth”. Thus the ‘Adigranth’ later on was called as ‘Guru Granth Sahib’.

To lead life according to the word of Guru Granth Sahib and to keep one self always engaged in learning are the essential things for Sikhs. This Sikh Dharma is of six types (I) Udasī (II) Nirmala (III) Nama dharī (IV) Sutharāsahī (V) Sevī panth and (VI) Akālī. All these types follow the words of ‘Guru Granth Sahib’.

In all in this holy book, there are 384 sabad (words) and 15075 Brind Pada's in which —

2949 are by Nanaka
 57 are by Angad Deva
 2522 are by Amar Das,
 1730 are by Ramakrishna

6204 are by Arjan Deva

196 are by Teg Bahadur

The last pada of Teg Bahadur is supposed to have been composed by Guru Govind Singh. The rest three Gurus i. e. Hargovind, Hara Rai and Hari Krishna did not contribute to the Ādigranth. Besides this the Ādigranth contains the compositions of as many as thirty five prominent Indian saints including Jaydeva, Farid, Namdeva, Kabira and Raidas. This bears an ample proof of a religious movement in India culminating in the Panjab with Guru Nanak and his successors. This movement is known as Bhakti movement. In this holy scripture the following dialects are used: The Eastern Apabhraṃśa, Santawani, Panjab, Apabhraṃśa, Marathi, Hindi, Leharis, Sindhi and some words from Arabic and Persian.

The Sikh religion as enunciated in the Ādigranth (Guru Granth Sahib) is based on the following concepts —

1 The concept of God — i. e. the only existent reality is God. The fact is corroborated in 'whatever I see is Brahman' — Mahla 5.

2 Attributes of God is mentioned in the Mula-Mantra which is: *Ik—Omkr Satnam Kartā Purukh Nirbhay Nirvair Akal murat Ajuni Saibhang Gurparsad*

3 The unity of God — i. e. God is the only eternal entity that has created puruṣas (Brahma, Vishnu, Mahesh) and Prakriti (Maya) and three Gunas (Satya, Rajas and Tamas). He is distinct from Jiva.

4 The name of God — The name is truth. He must be called sat or Truth. All other names except Satnam are Kirtan (Composed names).

5 God as creator — The creator himself pervades his creation. He is — the primal cause. The creator and the creation though seemingly different, are one.

6 The concept of Jiva — Jiva is a sort of miniature of Brahman. It is its own individuality. Brahman is infinite, Jiva is finite. Jiva transmigrates from one body to the other in accordance with its merits and demerits.

7 The concept of Maya — As per the Ādigranth, Maya is that power which takes us away from men.

8 The concept of creation — The Kartā Purukh creates when ever is His will. — Raga Mitr (G. G. S.) "when it was His will He created the world."

9 Microcosmic theory —Two hymns of the Ādirgranth—one by saint Peepa and the other by saint Bea are significant regarding this theory. The Universe is the macrocosm and the body is the microcosm. The soul lives in the body and the higher soul lives in the universe. Since the soul and the Higher soul are the same in Essence and the Higher soul is reflected in the soul, similarly the universe is found in the body —G G S Rig Dhanasari, Rig Runkali

10 The concept of Karma and Transmigration —Karma means action. Every action is like the seed sown in the body which is a field of action. The soul (Purush) is a farmer. The Higher Karma is admired by Guru and the Lower Karma (Karma-Kanda) is rejected.

11 The concept of Hukm —It means order or Judgement of God. In Muslim theology it includes the order of the prophet as well "By the Hukm the Jivas are created" Japuji

12 The concept of Grace —Grace of Lord "My Lord is one, there is none other. He is realized by His grace"

13 The concept of Ego —Ahamkara. The Gurus declare that the path of ego is adverse to the path of devotion. The path of ego is the path of destruction. It is said in the Asadivar Mahla—1

14 The concept of mind and intellect,—The mind and the intellect are the outer covering of the soul. Thus they have closer and deeper relations with soul.

According to ' Nanaks Chandrodjayam " the repetition of name of God (Japa) has got a great significance in Sikh-Dharma. JAPA is of two types —Lib-Japa and Ajapa-Japa. By Libjapa of God one becomes an affectionate of God and then by Ajapajapa one sees the invisible God visible before him. The epic says that when the Hamza (the shambhu in Susumna) ceaselessly repeats the "So-Aham" then it is called "Ajapajapa" see Nanaka Chandrodjayam 11/13 and 15/13

1 सोऽहमित्यन्वया स्मरणीयम् ।
विरमृतस्य मह्यं पदं रूपम् ॥

X

X

X

■ हसो जपत्यविरामनशमयत्नाद्
ध्येयं निराकरणमात्ममहो परीक्षम् ।

In the opinion of Guru Nanaka the Siddhi (fulfilment) is achieved by two ways—one by Jnanamarga and the other by Bhaktimarga. This is described in the epic 22/13 to 23/13

It is taking these ideas into consideration that Guru Nanaka propounded the Udasi-Cult. This Mata (cult) is accepted by that person who does not follow casteism and is very faithful to the Shastra, Guru and Govind. A householder also can follow and accept this way of Dharma. To keep matted hairs and to wear only a peice of cloth etc are no requisites of this Dharma (See the epic 13/14 to 73/14)

Those who accept the Udasi-Cult are of 4 types— Kutichaka Bahudaka, Hansa and Parama Hansa. Again these followers of four types are divided into three types—Jnanasanyasi, Vedasanyasi and Dharmasanyasi. These latter are again divided into five types—Udasina, Sadhaka, Naisthika, Vanisraya and Virakta. Thus they are of $4 \times 3 = 12 \times 5 = 60$ types

From canto tenth to twelfth we see the discussions of Guru Nanaka with Guru Gorakhanatha and his pupils. The short summary of this discussion is given below—

Canto 10—Sloka 19 to 120 discussion with Matsyendranatha about "Yoga—body".

Canto 11—Sloka 2 to 23 and 77 to 89 with Bhartrihari about Yoga and Samādhi;

"	"	"	66 to 75 with Gopichandra about 'Kapaladi-Mata'
"	"	"	46 to 56 with Kanipha about God's existence
"	"	"	58 to 65 with Hanipha about the importance of Guru
"	"	"	90 to 104 with Bhutava about 'Charvaka—Mata'
"	"	"	106 to 120 with Lahuriya about Bauddha—Mata
"	"	"	123 to 136 with Kangar about Bhakti—Mata
"	12	"	2 to 20 with Sangar in miscellaneous topics
"	"	"	30 to 40 with Mangalanatha about Vairagya—Mata
"	"	"	43 to 59 with Shambhunatha about 'Prabhakara Mata'
"	"	"	117 to 129 and 156 to 177 with Guru Gorakha Natha

At last the Siddhas (Gorakha and his pupils) believed Nanaka as "Yukta—Yogi"

Besides this here we come across the description of 9 names of Natha's from 129/12, then 6 names of Yatis from 190/12 and 84 names of Sidhas from 193/12 to 207/12. Then Gorakha describes the drink (Shidhu Ghasaka) and also the Bhairavi Chakra in 14/12 to 18/12. Thus the cantos 10, 11 and 12 present a clear idea of the Yoga, Bhakti, Jnana, Vairagya and Hatha-Yoga

In the 14th canto Guru Nanaka has elaborately described the position of the Earth, Hell and Heaven (a = Bhoogola and Kshagola) In this way this epic presents a vivid picture of the natural geographical description of Jambu-Island This is described from 92/14 to 270/14 Again in the same canto we also find the description of the Hell and the torture of the Hell which a sinner has to meet in the Hell According to this description there are as many as twenty eight Hells (see the epic 271/14 to 278/14 and from 179 to 319/14) Then from 311/14 to 311/14 describes the different types of sinners Finally from 322/14 to the end of the canto the Heaven and its bounties are described

Over and above these descriptions the book also comprises of the names of places visited by Guru Nanaka which are as many as fifty three in number The proper names that have occurred are hundred in number and the names of the pupils of Guru Nanaka are 25 in number

Among the 23 pupils, Angada was the most obedient, faithful and affectionate of Guru Nanaka That is why Guru made him the second Guru of Sikhs Nanaka having seen the devotion of Angada examined him in four different ways In all these four examinations Angada surpassed all other pupils (see canto 19) As a result of this Nanaka became very much pleased with him and he named him as Angada (meaning born from body) His former name was Lahana but Guru called him Angada because there was no difference between Nanaka and Angada

In reference to the increase of devotion of Angada towards Nanaka the Jwala Dev (A Goddess in the forest) can not be ignored To see this Goddess, who was known to be sympathetic to the gentleman and wild to bad man, (see the epic 17, 18/1), Nanaka used to come there every year In search of peace Angada also happened to reach there one day along with pilgrims to see Her There he heard about Nanaka and went to him Nanaka advised him and made him his pupil after the latter had fully stood the test of this severe examination One day Guru left the place voluntarily and went away Angada began

search for him. At last he reached a village called 'Sadura' where he happened to meet Bāla sindhu who, according to an order from Guru-Nanaka himself had come there to seek Angada to make him the second Guru of Sikhs.

This is the point whence the importance of Shishya (Pupil) with Sikh Dharma increased (see the Nanakachandrodayam 64/1, 39/19, 15/20 and 30/21 in this regard),

Then we come across the seven stories of Nanaka's past lifes (Purva Janma Vrittānta) These are to some extent similar to the Jataka's of Bhagavāna Buddha. These are very important for the Sikh and Sikh Dharma. They are —

1 Pheru Nanaka Vrittanta. The story of Pheru a flute player of his past life, when he was in association with Nanaka in his past life. see sanskrit introduction for all these stories of past lifes of Nanaka.

2 Meen (A fish) Nanaka Sambāda (talk) —When Guru Nanaka met a fish in the ocean he remembered his association with Nanaka in his past life.

3 Shuddhansen (a king in Visaharadesa) —Nanaka Vrittanta (story)

4 Kamalanayan Nanaka Vrittanta

5 Kalayana Seelasena Nanaka Vrittanta

6 Sukhachapata Nanaka Vrittanta

7 Vimalajyoti Nanaka Vrittanta

(See the Sanskrit introduction for details Pages 32 33)

These stories establish the value of the theory of transmigration of soul and enhances the religious values of the epic in many ways.

Then in the 15th canto we see the root cause of the rumour that Nanaka was but Janaka in his next life. This is described in this epic 26/15 to 40/15. According to the epic Nanaka was similar in his ideas, thoughts and Jnana to Janaka. That is because, it is said that in the Kaliyuga (4th age) Nanaka was nobody but Janaka himself who lived in Treta Yuga (2nd Age). Secondly according to one description as found in the region of Himalayas while going to Dhruva Loka. In course of conversation with Nanaka Janaka pointed out that there was no difference between them ((see-Nanaka Chandrodayam 40/15.

“श्रीत्या त्व ममायेदः तत्त्वज्ञानदृशाऽपि च ।

दन्मूलो जनवादोऽयं जनको नानकोऽमय ॥”

In this context one thing deserves special mention. It is that Nanaka used to call himself as 'Nirakara' from the beginning of his life. This 'Nirakarata' in him was due to the lack of attachment to the worldly affairs. Once Nanaka being found of listening to Veena instrument called Pheru who played on it. While he was playing on this one of the tunes even though not attempted, happened to exhale the word 'Nanaka Nirakara'. Now Mardan interrogated Nanaka why he was pronounced as Nirakara. In reply to his Nanaka disclosed that since in Treta he was with Janaka who gave him the idea of Nirakarata in Dwapara he himself used to ponder over the Nirakarta of God, in the Kaliyuga he himself became the Nirakara.

द्वारे निर्दोशोऽहं निराकारमचिन्तयन् ।

कलीयावतः कारणेन केनावि प्रयितं गतः ॥

Guru Nanaka the founder of Sikhism was born in 1469 A. D. at Talawandi (Nanakana Saheb) district seekhupura, west Punjab. His father was Kalu (Kaluchandra Verma) and mother Tripta. He was married to Sulakhmi (Sulakshani), the daughter of Mula (Molachandra) of Batala, district Gurudaspur, East Punjab. He had two sons Sr chandra and Lakshmi Chandra. For some time he served as the incharge of the Nawas of Sultanpur (Raja Dhankhan) after which the call came to him and he went out to preach his message of Love and Bhakti. He visited the holy places of Hindus and Muslims both. In the later part of his life he settled at Karatarpur on the bank of Ravi where he died in 1538 A.D. The nine Gurus succeeded him one after another. The last Guru, Guru Govind Singh, passed away in 1708 A. D. having bestowed the Guruship to the Ādigrantha.

This Ādigrantha found in different ॥ Indian dialects or in Sant vānī was written originally in the script called Gurumukhī. This word is very suggestive and plays very important role in Sikh—religion. Gurumukhī script came out of Gurumukh. (From the mouth of Guru). In Sikh religion Guru is supposed to be the highest entity. The Guru of Guru Nānaka was the alprevading Vishnu himself. "whatever Nānaka propounded and preached on this earth was the gift or the blessing accorded by Lord Vishnu. In other words every thing in Sikh thought thus came from Gurumukh that is from the mouth of Vishnu himself. Therefore the script also came to be known as Gurumukhī. In this epic also the poet by the mouth of Nānaka has explained the Gurumukhī script as made by God and handed down to the Sikhs. (See the epic 51/19 to

74/19) Besides this in the Gurugraanth Sahib the word *Curu Gurumukh* are repeatedly said and explained by different Gurus and the other saints (See Sanskrit introduction page 3)

Thus, this historical epic present a vivid picture of the life and philosophy of Guru Nanak and the other Gurus. It elaborates the Udasī-mata and Sikh Dharma in a very historical but literary way. Besides its different religious merit it also contains all the characteristics of an epic and as such also stands but as literary book of a higher order. All the characteristics of this epic present here, make it a very beautiful literary-work. According to the opinions of literateurs this epic abounds in almost all its qualities eg Sarga—Bandha (in 21 cantos) wise hero, (Nanaka) and prominent Shanta Rasa (Quietistic sentiment) having tranquility for its Sthayibhāva, the description of seasons the vaidarbhi style, the prasāda Guna and a good deal of Alamkaras.

Presenting this important epic of Guru Nanaka to the reader under the able guidance of the vice-chancellors and the Director of Research, Varanaseya Sanskrit Vishwavidyalaya, Varanasi, especially on the sacred occasion of his fifth hundred centenary, I pay my deepest homage to the Guru. I hope that through the publication of this great work the ideal and philosophy, that lie behind this epic, will now reach every nook and corner of the world of Sanskrit Scholars.

I express my gratefulness to Reverend Sant Fateh Singhji. For the assistance in books received from and for his 'Ashirvad' and encouragement that go a longway in accomplishing this task. I am also indebted to Sri Surinder Singh Ji Kohli, Head of the Department of Panjabi, Panjab University, Chandigarh, who likewise rendered valuable assistance to me in my work from time to time. I beg to acknowledge that I am particularly indebted to श्री Karunapati Tripathi, the Head of the deptt and to Dr Sri Umesh Chandra Tripathi, senior professor, Education Department, Varanaseya Sanskrit Vishwavidyalaya, Varanasi, who have been kind enough to help me in providing information regarding sant-sahitya especially about Guru Nanaka.

In fine I am obliged to the press and press manger who could nicely arrange to print the epic in this holy occasion.

I should pray to Great Guru to bestow his blessings on these gentlemen. In the end I crave for his 'Ashirvad for me that alone will condone my errors and omissions, if any, in editing this work.

Ashwin-Krishna-Amavasya.
10th Oct 1969

Brajnath Jha
The
Editor

भूमिका

प्रस्तुत नानकचन्द्रोदय नामक महाकाव्य का सम्पादन करने के लिए मुझे केवल दो ही पाण्डुलिपियाँ (MSS) मिलीं, जिनमें पहली वाराणसीय संस्कृत विश्वविद्यालय के सरस्वतीमवन पुस्तकालय से प्राप्त हुई तथा दूसरी इण्डियाआर्जिसलाहकारी, लंदन से प्राप्त हुई। इनका नाम पाठ्येद दिखलाने में मैंने क्रमशः 'क' और 'ख' रखा है। 'क' की कैटलोग संख्या ४२६१३, साहित्यविभाग सरस्वतीमवन है तथा 'ख' की कैटलोग संख्या E. 3965 R R. 8 I, I. O. Library, London, है। 'क' हस्तलेख में २१ प्रस्ताव हैं परन्तु प्रारम्भ से ७ श्लोक अनुपलब्ध हैं। 'ख' हस्तलेख में १६ प्रस्ताव हैं। २० तथा २१ प्रस्ताव जिनमें नानक के बाद ६ गुरुका का सतिष्ठ चित्रण है, उपलब्ध नहीं हैं।

प्रेस कापी बनाने के समय जहाँ 'क' से लिखा गया है वहाँ 'ख' से मिलान किया गया है तथा जहाँ 'ख' से लिखा गया है वहाँ 'क' से मिलान किया गया है। दोनों के पाठ में जहाँ संदेह हुआ है वहाँ सम्पादक ने यथोचित तीसरा पाठ रख दिया है तथा उन दोनों की टिप्पणी में रख दिया है। जहाँ कहीं हस्तलेखों में अक्षरों की, वर्णों की, वाक्यांशों की, अथवा चरण की द्विरक्ति हुई है वहाँ उचित पाठ रखने का प्रयास किया गया है।

नानक चन्द्रोदय के तीन प्रकार के अर्थ होते हैं। पहला अर्थ है कि नानकचन्द्र (प्रारम्भ में नानक का नाम नानकचन्द्र वर्मा था) के उदय अर्थात् जीवन और दर्शन को कायबद्ध कर नानकचन्द्रोदय महाकाव्य लिखा गया है। दूसरा अर्थ है कि नानक के चन्द्रों (भीचन्द्र और लक्ष्मीचन्द्र ये दोनों नानक के पुत्र हैं) के उदय को लेकर रचित महाकाव्य। शायद यह कि वचन से ही जगत् के प्रति उदासीन होते हुए भी नानक ने पुत्रों के जन्म के बाद प्रसन्न किया था। तीसरा अर्थ है कि जब भारत में स्टेण्ड मत का प्रचार होने लगा तो उसे रोकने के लिए जिस प्रकार के धर्म का प्रचारकबीर रैदास आदि भारत के पूर्वोत्तर भाग में करते थे उसी रूप का प्रचार नानक को ने भी किया। इनके सामने दो चीजें थी एक तो स्टेण्डमत दूसरा आर्यमत में वर्णाश्रममत। इन दोनों का घोर विरोध कर अपने उदासीन मत से, जिसमें जातिगत पार्थक्य नहीं होता तथा जहाँ आर्य और स्टेण्ड के लिए भी एक ही धर्म माना गया है, प्रचार करते सकल साधारण का कल्याण किया। इस प्रकार नानक रूपी चन्द्र के उदय ने

वातिभेद रूपी अन्धकार का नाश किया। इस तरह के नानक रूपी चन्द्र के उदय को लेकर जो महाकाव्य रचा गया है उसे नानकचन्द्रोदय कहते हैं।

यह महाकाव्य कलापञ्च और भावपञ्च से ओत प्रोत होता हुआ भी समष्टि रूप से ऐतिहासिक महाकाव्य है। देवराज शर्मा स्वयं उदात्तमत के विद्वान् थे साथ ही उन्होंने नानकशिष्य द्वारकादास के मुह से उनकी कहानी सुनी थी। इसके अतिरिक्त 'गुरुग्रन्थसाहिब' (आदि ग्रन्थ) का समुचित अध्ययन कर इन्होंने (कवि ने) इसकी रचना की। इस प्रकार महाकाव्य के सभी गुणों के साथ लक्षण लक्षित होकर यह एक ऐतिहासिक महाकाव्य है।

इस पर राजशेखर का प्रभाव बहुत अर्थों में मानना चाहिए। ऐसा लगता है कि अपने पूर्ववर्ती पण्डितराज से इन्होंने कुछ भी नहीं ग्रहण किया है। यद्यपि इस महाकाव्य में अत्युत्तिया एवं कुछ अनैसर्गिक वर्णन आये हैं फिर भी नानक जी को सिद्ध पुरुष मानकर उन्हें कपोलकल्पित नहीं मानना चाहिए। एक ही क्षण में मरुका से अपने घर पञ्चक आ जाना, वैकुण्ठगमन एक ही क्षण में कर लेना, समुद्र पार कर लेना, ध्रुव से बात करना, साक्षात् भगवान् विष्णु से उपदेश लेना, जनक से मिलना, आदि कुछ बातें सिद्धसन्त के हित अनैसर्गिक नहीं माननी चाहिए। इनके अतिरिक्त आब भी मनुष्य को मेघ (मेड) बनाने वाली कामाख्या की कथा जब प्रचलित है तो नानक के द्वारा प्रमदा को नेपी में परिवर्तित करना तथा मृत मर्दन को पुनरुज्जीवित करने की कथा योगियों की शक्ति के भीतर की ही बात माननी चाहिए। इन कुछ एक बात को छोड़कर और सभी वर्णन पूर्ण ऐतिहासिक हैं। जीवनवर्णन, जीवनदर्शनवर्णन तथा दर्शनवर्णन पूरे ऐतिहासिक ही है। अतः इसे ऐतिहासिक महाकाव्य ही मानना चाहिए।

यह महाकाव्य प० देवराज शर्मा की कृति है। येकाशी के शाण्डिल्यगोत्री ब्राह्मण त्रिपाठी रघुपति शर्मा के पुत्र थे तथा लगभग २५० वर्ष की अवस्था में भी जीवित रहनेवाले नागपुर में रहते हुए गुरुनानक के अन्यतम शिष्य द्वारकादास के शिष्य थे। द्वारकादास जी ने ही गुरु गोविन्द सिंह को केश, कंधी और कोश दिया था। गुरु गोविन्द सिंह का समय १६६६ ई० से १७०८ ई० तक है। अतः प० देवराज शर्मा का भी यही समय मानना चाहिए। इनका सोदरन विशद वर्णन संस्कृत की भूमिका (आमुखम्) में की गई है।

इस महाकाव्य का बड़ा ही भावार्थ्य है। यह देश भाषा में लिखित गुरुनानक तथा

अन्य ६ गुरुओं के जीवन, उपदेश और दर्शन को सहृदयों विशेषतः संस्कृत प्रेमियों के समक्ष उपस्थित करता है। यह उदासिमत का संस्कृत में सारगर्भ विवेचन, सितों की वेपभूषा आदि का प्रतिपादन, गुरुनानक की गोरखनाथ तथा उनके शिष्यों के साथ हुई वार्ता का उल्लेख तथा उन स्थानों का वर्णन जहाँ-जहाँ नानक जी ने भ्रमण किया था, उपस्थित करता है। इस तरह यह महाकाव्य बाहीक बर्गों के लिये भी सुबोध एवं मधुर देशभाषा के माध्यम से सरलता से ही परमात्मतत्त्व उपस्थित करती हुई सन्त बाणी को संस्कृतज्ञों तक पहुँचाने का कार्य करने का सुयश प्राप्त करता है।

यह महाकाव्य २१ प्रस्तावों में लिखा गया है जिनमें १-१६ प्रस्ताव तक गुरुनानक के जीवन और दर्शन का वर्णन है तथा २० और २१ प्रस्तावों में अन्य ६ गुरुओं के जीवन और कार्यों का वर्णन है। इसमें कुछ श्लोक संख्या ३५७६ है। उत्तर रामचरित की तरह इस महाकाव्य में भी प्रत्येक प्रस्ताव का नामकरण किया गया है जो प्रस्ताव का सारांश बता देता है।

प्रथम प्रस्ताव का नाम “बालसिन्धुदसम्वाद” है। इसमें ११६ श्लोक हैं। उदासिबर्ष विदित पं० गङ्गाराम राजा भागमल्ल को नानक की कहानी सुनाते हैं। अज्ञद को नानक का वन में ज्वालादेवी के यहाँ दर्शन होता है। गुरु अज्ञद को शिष्य बनाते हैं और यहच्छया उठकर चले जाते हैं। अज्ञद गुरु दर्शन के हेतु व्याकुल होकर घूमते हुए पटुर नामक ग्राम पहुँचते हैं वहाँ नानक के सहयोगी बालसिन्धु नानक की आशा से अज्ञद को दूसरा गुरु बनाने के हेतु खोजते हुए आते हैं। वहाँ पर अज्ञद बालसिन्धु से गुरुजी कहानी सुनना प्रारम्भ करते हैं। द्वितीय प्रस्ताव का नाम “राज बहुमान” है। इसमें १२८ श्लोक हैं। जगत के प्रति उदासीन नानक को पिता (कालचन्द्रयमा तथा माता तृप्ता) डाँटते हैं। गाय चराने की मैत्रते हैं। वहाँ सोये हुए नानक को फणीन्द्र षण से रक्षित देखकर राजा बोलारराय से सम्मान प्राप्त होता है। तीसरे प्रस्ताव का नाम “अधिकार ग्रहण” है। इसमें १२४ श्लोक हैं। इसमें मित्रा से भर्त्सित नानक को राजा बोलारराय अपनी शरण में लेते हैं। इसी में नानक की बहन नानकी की अशराम वमा से विवाह होता है। चतुर्थ प्रस्ताव का नाम “नृप सप्रसाद” है। इसमें ११२ श्लोक हैं। नानक राजा धनमाल के यहाँ अधिकारी पद पर नियुक्त होते हैं। वहाँ भी मुक्तहस्त धन का दान करते हैं। जब बहुव्यय को राजा बाँच

कराते हैं तो नानक का ही धन राजा के यहाँ ठहरता है। पञ्चम प्रस्ताव का नाम "परिणय" है। इसमें १७४ श्लोक हैं। नानक मूलचन्द्र की पुत्री सुलक्षणी से विवाह करते हैं। षष्ठ प्रस्ताव का नाम "वन गमन" है। इसमें १४८ श्लोक हैं। इसमें नानक के दो पुत्र श्रीचन्द्र तथा लक्ष्मीचन्द्र का जन्म वर्णन है। तथा पुत्र जन्म के बाद नानक का घर छोड़कर वन जाने का वर्णन है। सप्तम प्रस्ताव का नाम "सिद्धविमोचन" है। इसमें १५४ श्लोक हैं। मर्दन नानक का मर्दाना (सहयोगी) बनता है। बीणा सुनाता है। फेर नानक वृत्तान्त है। नानक राजा मलिक द्वारा अपमानित एवं बंधे हुए सिद्धों का विमोचन कराते हैं। अष्टम प्रस्ताव का नाम "साठसराय विमुक्ति" है। इसमें १४६ श्लोक हैं। इसमें नानक का गौर देश, जग, कामरूप ब्रह्मपुर होकर षोडशपुर (कामाख्या) जाने का वर्णन है। प्रमदाओंको मेपी बनाकर सिद्धिमन्य नामक राजा को शिष्य बनाकर, अपशर्मानाथ के द्वीप में साठसराय की विमुक्ति कर वहाँ से विपहर देश जाते हैं। नवम प्रस्ताव का नाम "सुवर्णपुर गमन" है। इसमें १४६ श्लोक हैं। विपहर देश में शुद्धसेन और इन्द्रमेन से पूजित होकर गुरु शिलमिल द्वीप जाते हैं वहाँ बाहीक देश के राजा कमलनयन के यहाँ १६ मास बिताकर गुरु जम्बूद्वीप के विविध प्रदेशों का भ्रमण करते हैं। फिर गन्धार जाकर राजा देवदत्त को उपदेश देकर मुर्गपुर जाते हैं। दशम प्रस्ताव का नाम "सुमेरुगमन" है। इसमें १२६ श्लोक हैं। गुरु मक्का एवं मदीना जाते हैं। वहाँ के श्लेष्माचार्यों से बातों २२ घर लीट आते हैं। फिर बहन की आश्वासन देकर हिमालय जाते हैं वहाँ गोरक्ष के शिष्यों से बात होती है। एकादश प्रस्ताव का नाम "मर्तुहर्ष्यादि-विजय" है। इसमें १६६ श्लोक हैं। मर्तु-रि पराजित होते हैं। द्वादश प्रस्ताव में २१३ श्लोक हैं। इसका नाम "सिद्धसवाद" है। इसमें गोरक्ष तथा गोरक्ष शिष्योंसे बातों का विषय है। त्रयोदश प्रस्ताव में १५७ श्लोक हैं इसका नाम "भगवत्स्मृति" है। नानक हिमालय से व्यासगिरि जाते हैं। वहाँ दत्तात्रेय से बातों तथा उनसे उपदेश प्राप्ति। फिर पक्षिया के प्रभु विरोचनतात से बातों फिर अन्लाचित पर्वत पर प्रह्लाद से बातों। फिर वहाँ से गुरु सुबलोक जाते हैं तथा प्रभु से उपदेश प्राप्त कर वेकुण्ठ जाते हैं। चतुर्दश प्रस्ताव में ३४२ श्लोक हैं। इसका नाम "भूगोलदि वर्णन" है। इसमें विष्णु का नानक को उपदेश वर्णन तथा भूगोल खगोल वर्णन है। पन्द्रहवें प्रस्ताव का नाम "रामचरित" है। इसमें १६८ श्लोक हैं इसमें गुरु का सैन्य शैल होते हुए जनक के पास जाने का वर्णन। यही सुखचपतनानकवृत्तान्त है। फिर गुरु का मत्स्यनगर तथा बहरीनगर होते हुए

लका जाने का वर्णन । सोलहवें प्रस्ताव का नाम 'गान्धार गमन' है । इसमें १५६ श्लोक हैं । इसमें खजुरपुर में मर्दन की मृत्यु का वर्णन है । फिर वहाँ से गुरु मर्दन के पुत्र सहनाद को लेने तलवडी आते हैं वहाँ से खजुरपुर जाकर गान्धार जाते हैं । सत्रहवें प्रस्ताव का नाम "कुरुक्षेत्र यात्रा" है इसमें १६० श्लोक हैं । इसमें गुरु केकयनगर में बालगुद्रायी से मित्रकर घर आते हैं । फिर वहाँ से कुरुक्षेत्र आते हैं, जहाँ राजा अहस्वान यति का अपमान करते हैं । यति उन्हें शाप देते हैं । अठारहवें प्रस्ताव का नाम "अजिताघुद्धार" है । इसमें १६२ श्लोक हैं । बाबर की सेना सुराणापुर में राजा घनपान को मारकर इन्द्रप्रस्थ आती है तथा अहस्वान को हराती है । बाबर राजा होते हैं । बाबरनानकसवाद । वहाँ से गुरु पश्चक आते हैं । सुश्रवणी की रामदासी कहते हैं समा को उदासिमल का उपदेश देते हैं । उन्नीसवें प्रस्ताव में १५४ श्लोक हैं । इसका नाम 'विरा विजय' है । इसमें म्लेच्छाचार्य जलाल से नानक की घातों 'गुरुमुख' के बारे में होती है । वहाँ से शेषपरीदपत्तन में वाराहिस को उपदेश देकर तलवण्डी आते हैं वहाँ चाचा लाल को आश्वासन देकर पश्चक जाते हैं वहाँ सु धणी को कहते हैं कि अज्जद मेरे पद पर रहेगा तथा दूसरा गुरु होगा । यही कथा बाल ने अज्जद को सुनाया । फिर गुरु का देह स्थान होता है । त्यक्त देह को आर्यजन आधा जलाते हैं म्लेच्छ जन आधा दफनाते हैं । बीसवें प्रस्ताव का नाम कुछ नहीं है । इसका नाम "अज्जदादिकमाया विषय प्रस्ताव" है । इसमें १५६ श्लोक हैं । अज्जद गुरु बनते हैं । अज्जद के बाद अमरदास गुरु होते हैं । फिर अमरदास के तीसरे पुत्र अर्जुन गुरु होते हैं । इसके बाद हरिगोविन्द गुरु बनते हैं । फिर इनके पुत्र हरिराय गुरुका मार सम्भालते हैं । इक्कीसवें प्रस्ताव का नाम "अज्जदादिकमाया एकविंश प्रस्ताव" है । इसमें २४० श्लोक हैं । शाहजहाँ के पुत्र दारासहू से हरिराय की मैत्री हुई । परन्तु औरङ्गजेब दारा को मार कर हरिराय से युद्ध करता है । हरिराय के बाद हरिकृष्ण गुरु हुए । उनके बाद शिष्यों ने तेगबहादुर को गुरु बनाया जो काशी होते हुए पाटलिपुत्र गये वहाँ गुरुगोविन्द का जन्म हुआ । गोविन्द ने चण्डिका से राज्ञ प्राप्त किये तथा द्वाका दास से केय और रात्र ग्रहण किये । फिर युद्ध में किसी यवन ने उनके पेट में छूरा भोका दिया जिससे उनकी मृत्यु हुई । मरते समय उन्होंने 'ग्रन्थसाहिब' (आदि ग्रन्थ) को ही गुरु माना ।

प्रस्तावों के सारांश सत्तेप में प्रस्तुत करने के बाद महाकाव्य के वर्णनीय विषयों का प्रस्ताव क्रम से सत्तेप में सारांश आपके समक्ष उपस्थित किया जाता है । नानक-दर्शन का

परिचय इस महाकाव्य के निम्नलिखित अंशों से पूर्णतः प्राप्त हो जाता है।

क० ६५/१ से ६६/१ तक
 ख० ७६/१ से ७९/२ ”
 ग० ६४/६ से ६९/५ ”
 घ० १३०/६ से १४४/६ ”
 ङ० ११८/७ से १२८/७ ”
 च० ३५/८ से ३८/८ ”
 छ० ५०/८ से ६६/८ ”
 ज० ७१/१७ से १०४/१७ ”
 झ० ६०/१८ से ६८/१८ ”
 ञ० १०७/१८ से १२३/१८ ”
 ट० १२६/१८ से १३२/१८ ”

यहाँ नानक दर्शन में आर्य और श्लेष्ठ की एकता का प्रतिपादन कवि ने नानक-मवाद ६०/१८ से ६८/१८ तथा माल नानक वार्ता १०७/१८ से १२३/१८ तक किया है। नानक की दृष्टि में एकही हरि विभिन्न नामों से पूजित होते हैं। ईश्वर की कोई आवि नहीं। मायामय शरीर से मानव त्रैवर्णिक, त्रुष्टक और मुक्तस होते हैं।

इसके बाद इस महाकाव्य में नानककृत विष्णुस्तव एवं शिवस्तुति है जिसमें भक्ति भाव और कान्शात्मकता का पूर्ण सामञ्जस्य है। विष्णुस्तव ४ हैं — ५२/१ से, १३४/१३ से, १५७/१९ से तथा ८०/१४ से। इसमें अगुण और निर्गुण दोनों ही रूप वर्णित हैं। शिवस्तुति ४/१५ से १०/१५ तक है। इसके बाद वैकुण्ठवासी भगवान् का नानक के प्रति जो उपदेश है वही नानक के जीवन का पापेय है। १३/१-से ७४/१४ तक भगवान् ने नानक को उदास नामक सन्यास को अगत् में प्रचारित करने के लिये जो उपदेश दिया है वह सभी के लिये सुतरां प्राज्ञ है।

“उदासीन समस्तेषु मतेषु ब्रह्मचिन्त्या
 उदास नाम सन्यासं तस्मादन्न प्रवर्तय ॥
 न घटाद्यु न मुण्डत्वे न विभूतौ न चन्दने
 दिग्बन्धत्वे बसने नामह स्यादुदासिनाम्” ॥

सद्का विशद वर्णन संस्कृत भूमिका में द्रष्टव्य है।

इस प्रकार उपदेश प्राप्तकर नानक ने सिख धर्म का सूचन किया तथा उपदेश दिया। इसे सिख धर्म इसलिये कहा जाता है कि स्वयं नानक ने अपने को ईश्वर का शिष्य कहा और ईश्वर को 'बाहुगुरु' कहा। फिर १० वें गुरु तक यह गुरुशिष्यव्यवहार चला। आज सिख लोग दशमगुरु की आज्ञा से "गुरुग्रन्थसाहिब" को ही गुरु मानते हैं और अपने को शिष्य समझते हैं। पहले इस पुनीत ग्रन्थ का नाम 'ग्रन्थसाहिब' था पर जब इसे गुरु बनाया गया तो "गुरुग्रन्थसाहिब" नाम हुआ। इसी हेतु यह सिख धर्म है क्योंकि इसमें गुरु वचना को मानकर चलते रहना तथा सीखते रहना सिखों का काम होता है। अतः सभी सिखों में शिष्यत्व है तथा गुरु है "गुरुग्रन्थ" तथा ईश्वर है "बाहुगुरु"। प्रो० पिकनाट की दृष्टि में नानकमत मानव मात्र का परस्पर भ्रातृ भाव है क्योंकि वही ईश्वरी एकता है। नानक ईश्वर को निरवेर, निरम्ब, तथा अकालमूर्ति कहते हैं। इस तरह के ईश्वर की सत्ता को मानने वाले सिखधर्म के छ सग्नदाय है उदासी, निर्मल, नामधारी, सुपराधाही, सेवापन्थी और अकाली। इनका विशद वर्णन संस्कृत की भूमिका में देखें।

ये मत 'गुरुग्रन्थसाहिब' के हिसाब से चलते हैं और प्रचारित होते हैं। इस गुरुग्रन्थ में १८८ सवद् (शब्द) है, १५५७५ वन्त पद हैं—जिनमें २६४६ नानक का, ५७ अकाल दैव का, २५२२ अमरदास का, १७३० रामदास का, ६२०४ अर्जुनदेव का, १६६ तेग बहादुर का। तेग बहादुर का अन्तिम पद गुरुगोविन्द का माना जाता है। बाँकी हर गोविन्द, हर राय तथा हरिकृष्ण ने पद नहीं बनाया। इस पदों के अतिरिक्त अन्य कोई ३६ सन्तों के पद इस पुनीत ग्रन्थ में है। इसका विवरण संस्कृत भूमिका में स्पष्ट प्रतिपादित है। इन पदों के लिये पूर्वा अपभ्रंश, सन्तवाणी, पञ्चावीं, अपभ्रंश सराठी, कुछ अरविक तथा कुछ परतियन, हिन्दी, छेहन्दा एवं सिन्धी भाषायें व्यवहृत हैं।

इस प्रकार अपने मत में उन्होंने जिन तत्त्वों का प्रतिपादन किया है वे हैं परमात्मा, मूलमन्त्र एवं बीजमन्त्र, सृष्टि कर्ता, हठमें (अहङ्कार) माया आत्मा, ज्ञान, मन, हरिप्राप्ति पथ, सद्गुरु, गुरु, सत्सङ्गति, सवद् (शब्द), नाम और ज्ञान। नानक के मत में ईश्वर ही सृष्टि करता है जिसे पुरुष कहा गया है। यह पुरुष शरीरधारी पुरुष से भिन्न है, जिसे आदिग्रन्थ आदि पुरुष, सत्पुरुष, कर्तापुरुष, अकालपुरुष या निरञ्जनपुरुष कहते हैं। आदिग्रन्थ

(गुरुमन्त्र साहित्य) का प्रथम पद जिसका अनेक बार इस ग्रन्थ में उल्लेख है, मूलमन्त्र है—

“इक ओंकार सविनासु करतापुस्तु निरमृत निरवैर
अकालमूर्ति अजुनी सैम गुरप्रसाद” ॥

मूलमन्त्र (मङ्गलाचरण) “गुरुमन्त्रसाहित्य”—

बीजमन्त्र “वाहगुरु” पद को कहते हैं। इस घम में शब्द का बड़ा मोल है। शब्द (सवद्) के सहारे ही कोई “वाहगुरु” का अवलोकन हो पाता है। इसे ही नाम भी कहा गया है। मूलमन्त्र में भी “इक ओंकार सतनाम” शब्द आया है। इन सभी तत्त्वों की व्याख्या संस्कृत की भूमिका में कर दी गई है।

जप का सहायिक महत्त्व सिद्ध घम में है। जप दो प्रकार के हैं लिजजप तथा अजपाजप। पहले लिजजप से जगदीश के नाम को जपा जाता है तथा प्रथम सिद्धि को प्राप्त कर जगदीश को कृपा का पात्र बनना होता है। इसके बाद अजपाजप द्वारा परोक्ष विष्णु का प्रत्यक्ष अवलोकन किया जाता है। जब अज्ञानावस्था में भी इस (सुप्ति में स्थित शम्भु) “सोऽह” मन्त्र का अनवरत बिना प्रयत्न से जप करता रहता है तब उसे अजपाजप कहते हैं। देखिये ना० च० ६।१३, ११।१३, तथा १५।१३। यही बात गुरु अर्जुन ने गौरी माला में भी बताई है।

नानक के मत में सिद्धि दो प्रकार से प्राप्त होती है ज्ञान मार्ग तथा भक्तिमार्ग से। निर्गुण रूप ईश का ज्ञानमार्ग से तथा सगुणरूप ईश्वर का भक्तिमार्ग से प्रत्यक्ष दर्शन होता है। ज्ञानमार्ग में राजपाग तथा अजपाजप का विधान है। इसका वर्णन इस महाकाव्य में २२।१३ तथा २३।१३ में किया गया है। इनमें ज्ञानमार्ग कठिन है परन्तु भक्तिमार्ग से भक्त प्रमाधुपुलकित होकर भक्तच्छन्दानुवर्ती सुकुन्द का पद बड़ी सरलता से प्राप्त करने हैं।

इस प्रकार परमपद को प्राप्त करने के लिये नानक ने उदासिमत का प्रवर्तन किया। उद् अर्थात् विश्वप्रपञ्च से विरक्त आसीन अर्थात् उपविष्ट त्यागी उदासी कहलाते हैं। इसको मानने वाले नानकशाही साधु का ही मेद है। उदासियों का विश्वास है कि इसका उद्गम “ऊँकार” से हुआ। उसके ७३ वीं वक्षपरम्परा में श्रीचन्द्रने (नानक पुत्रने) इसे व्यवस्थित किया। तब उसके १६ वीं वक्षपरम्परा में १७६२-१८६३ ई० के बीच बनखंडी जी ने साधु

वेला (सिन्ध, सक्कर) में इसकी स्थापना की । उनकी ४ थी पीढ़ी में गणेशदास जी ने १६४६ ई० में इसकी स्थापना काशी में की । विवरण के लिये सस्कृत भूमिका देखें ।

इन कुछ बातों के अतिरिक्त इस महाकाव्य में नानक के साथ गोरखनाथ तथा उनके शिष्य के वार्ताविषय को सक्षेप में रख देना अनावश्यक प्रतीत नहीं होता ।

प्रस्ताव १० में श्लोक सं० ७६—१२५ तक मत्स्येन्द्रनाथ के साथ शरीरोत्पत्ति (योगवपु) की चर्चा ।

॥ ११ ॥ २ २२, ७७-८६ तक भर्तृहरि से योग और समाधि विषय पर चर्चा ।

॥ ११ ॥ ६६-७५ गोपीचन्द से कापालादि मत पर ।

॥ ११ ॥ ४६-५६ कनोफा से ईश्वर सिद्धि पर ।

॥ ११ ॥ ५८-६५ हनोफा से गुरु गरिया आदि पर ।

॥ ११ ॥ ६०-६४ भूतबा से चार्वाक मत पर ।

॥ ११ ॥ १०६-१२० लङ्कुरीया से बौद्ध मत पर ।

॥ ११ ॥ १२३-१२६ कङ्करनाथ से भक्ति पर ।

प्रस्ताव ११ में श्लोक सं० २ १० सत्तर से विविध वस्तु पर ।

॥ १२ ॥ ३०-४० कङ्करनाथ से वैराग्य पर ।

॥ १२ ॥ ४३-५१ शम्भुनाथ से प्राभाकर मत पर ।

॥ १२ ॥ ११७-१२९ तथा १५६-१७७ तक गोरखनाथ से

॥ १२ ॥ १३०-१३८ कथरि से फिर उमनाथ, चगर तथा

प्राणनाथ से विविध चर्चा

यह सम्वाद मणिसैक (मुमेरु) पर हुआ । नानक के उत्तर से सभी सन्तुष्ट हुए तथा नानक प्रसन्नचित्त प्रवलीक गये । इसमें श्लोक सं० १२६।१२ में ९ भायों के नाम हैं । १६०।१२ में ६ मतिशों के नाम तथा १६३।१२ से २०७।१२ तक ८४ सिद्धों के नाम हैं । इसी प्रस्ताव में चपक धीधु तथा धैरवीचत्र का वर्णन है श्लोक ७४।१२ से ७८।१२ तक । इस प्रकार प्रस्ताव १०, ११, १२ में बड़े ही रोचक ढंग से योग, इष्टयोग, शान, वैराग्य, भक्ति आदि की चर्चा की गई है ।

इनके अतिरिक्त इस महाकाव्य में उन स्थानों के नाम आपके समक्ष आते हैं जहाँ गुरु ने यात्रा की थी। इन स्थानों की संख्या ५३ है। संस्कृत भूमिका में ये उद्धरण के साथ वर्णित हैं। फिर इस महाकाव्य में व्यक्तिवाचक सहायद जितने आए हैं उनकी संख्या १०० है। ये भी संस्कृत की भूमिका में यथामिहित निर्दिष्ट हैं।

नानक के कुल २५ शिष्य हुए। इनका नामानुसार वर्णन संस्कृत की भूमिका में कर दिया गया है। इन शिष्यों में सर्वप्रिय एवं मर्मभेद्य शिष्य अङ्गद हुए। इसी हेतु ये शिष्यों के दूसरे गुरु भी हुए। नानक ने इनकी भक्ति को देखकर इनकी ४ कठिन परीक्षाएँ की जिनमें अङ्गद सफल हुए। अतः इन्हीं को अपनी गद्दी भी दी। इन ४ परीक्षाओं का उल्लेख प्रस्ताव १९ में किया गया है। देखिये संस्कृत भूमिका। गुरुनानक जब बहुत प्रसन्न हुए तो इनका नामकरण उन्होंने अङ्गद किया। माता-पिता ने इन्हें “रहना” नाम रखा था। परन्तु रहना को इसकी सेवा और परीक्षा से प्रसन्न होकर गुरुनानक ने कहा कि तुम्हारी मुसमें असीम भक्ति है। तुम मेरे सर्व प्रिय हो। तेरा और मेरा स्वरूप अन्तर एक है। तेरी शरीर रचना मेरे अङ्ग से हुई है अतः तू मेरा “अङ्गद” है।

अङ्गद की नानक के प्रति भक्ति के जागरण के प्रसङ्ग में खननिवासिनीज्वाला देवीकी खचाँनितान्त अपेक्षित है। गुरुनानक ज्वालादेवी को देखने हर वर्ष आते थे। हजारों नरनारियाँ भी वहाँ जाती थीं। इसी सातत्य में अङ्गद भी वहाँ गये। देखिये ना० च० १७।१ तथा १८।१। यह ज्वाला देवी साधुजन के हेतु हर्य एव उल्लास प्रदान करती थी तथा कुपयगामियों के हेतु कराल सी थी। यहीं अङ्गद की नानक से उपदेशामृत मिलता है। उपदेश देकर यह्छया गुरु चले जाते हैं। अङ्गद खोज करते हुए पट्टर नामक ग्राम आते हैं जहाँ अङ्गद को खोजते हुए बाळसिन्धु भी आते हैं। वहीं बाळ सिन्धु अङ्गद सम्वाद होता है और नानक की आज्ञा से बाळ अङ्गद को सिरों का दूसरा गुरु बनाते हैं।

यहीं से सिल्व धर्म में शिष्य का महत्त्व बढ जाता है देखिये ना० च० श्लोक ६४।१, ३६।१६, १५।२०, ३०।२१। सिरों का काम सीखते रहना है। “आदि ग्रन्थ” को गुरु मानकर उसके दिसाव से चल्ते रहना है। न कि सेवा करना जैसा कि पाई महोदय ने “दि मोनोग्राफ् आफ दि रिलिजियस् सेक्ट्स एमाट्स् हिन्दूज” में कहा है।

इनके बाद इस महाकाव्य में नानक के सात पूर्वजन्मवृत्तान्त का उल्लेख है जो अपने

में एक उल्लेखनीय हैं। ये भगवान् बुद्ध के बातों की तरह सिद्धों के हेतु पुनीत विषय हैं।

इन वृत्तान्तों का उल्लेख संस्कृत की भूमिका में सोदरण द्रष्टव्य है। ये हैं -

- (१) फेरनानक सम्वाद
- (२) मीन नानक वृत्तान्त
- (३) शुद्धसेन-नानक वृत्तान्त
- (४) कमल नयन-नानक वृत्तान्त
- (५) कल्याण-सीतसेन-नानक वृत्तान्त
- (६) मुखचपत-नानक वृत्तान्त
- (७) विमलज्योति नानक वृत्तान्त।

ये वृत्तान्त इस महाकाव्य का धार्मिक मूल्य को अधिक बढ़ाते हैं। इसके साथ ही "जनक ही नानक हुए" इस जनवाद के मूल को भी कवि ने २६।१५ से ४०।१२ तक प्रस्तुत किया है। इस जनवाद का मूल केवल इतना ही है कि जैता में जनक और मानक ने तत्त्वज्ञान की दृष्टि से पूर्ण एकता थी जिससे यह कहा गया है कि जनक ही नानक हुये कलियुग में। इस महाकाव्य के वंश के अनुसार जब नानक की जनक से भेंट हुई तब नानक से जनक ने कहा कि हम तुम एक हैं।

“प्रीत्या तत्र ममामेद तत्त्वज्ञानदृष्ट्याऽपि च।

यन्मूलो जनवादोऽयं जनको नानकोऽभवत् ॥”

—४०।१५,

इस प्रसंग में एक और बात उल्लेखनीय है कि नानक अपने को “निराकार” क्या करते थे ? यह निराकारता उनमें पूर्वजन्म से ही आ रही थी। इनकी जीवनश्रुति प्रारम्भ से ही उदासीन थी। एकान्त प्रेमी तथा जगत व्यवहार के प्रति उदास होते हुये भी दान देने की श्रुति में अत्यन्त उदार नानक को निराकार होना स्वाभाविक ही था। इसी हेतु उन्होंने जीवन के प्रारम्भ में ही एक साधु से अपने को निराकार कहा था तथा मर्दन को भी अपनी निराकारता सिद्ध करते हुये कहा था कि —

“दापरे निर्दापरोऽहं निराकारमचिन्तयम् ।

कलौ ज्ञात कारणेन तामेव प्रयितिं गतः ॥”

इनमें निराकारता पूर्व जन्म से ही चली आ रही थी इसी जिये फेर ने जब इन्हें बीणा वादन सुनाया तो उससे सबसे पहले ‘नानक निराकार’ शब्द निकला (देखिये ८५७)

गुरुनानक का जन्म १५२६ ई० में वैशाख शुक्ल तृतीया को तल्लवण्डी नामक ग्राम में हुआ । परन्तु आज इनका जन्म दिन कार्तिकी पूर्णिमा को मनाया जाता है । इनके पिता का नाम कालूचन्द्र और माता का नाम तुता था । इनका जन्म वर्णन जनम-साखी नामक ग्रन्थ में विस्तार से किया गया है । वे बचपन से ही सत्सर के प्रति विरक्त होने लगे थे । मुत्तसणी के साथ विवाह होने पर जब भोचन्द्र और लक्ष्मीचन्द्र नामक दो पुत्रों का जन्म हुआ तो उन्होंने घर छोड़ दिया और अनेक स्थानों की यात्रा की । अन्त कर्तारपुर = रहकर अपने धर्म और मत का प्रचार किया । इनकी रचनाएँ हैं । जपुजी साहेब, आसादीवार गगन के पाठ, सोदक, हरिरास तथा सोहिला । इन्होंने ६६ वर्ष १० महीना १० दिन की अवस्था में आश्विन शुक्ल दशमी को रावी के तट पर जपुजी साहेब का पाठ करते हुये देहत्याग किया जिस स्थान का नाम “बेरा नानक” है ।

इस महाकाव्य के अनुसार जब नानक का जन्म हुआ तो कालूचन्द्र ने ज्योतिषी हरिदपाठ को बुलाया । ज्योतिषी की धात्री ये भङ्ग में बालक को देख रहे थे तो किसीने कहा “अहो नानक” । हरिदपाठ ने इसी नाम को स्वीकार किया तथा इसकी व्याख्या की कि ये ना (पुरुष) अनक (अकरहित दुःख रहित) है । ना + अनक = नानक ।

“नास्त्यकं दुःखमेतस्येत्यनको नापरः पुमान् ।

इति बुध्वा हि विभ्रेण तत्त्वज्ञेन तदीरितम् ॥”

—ना० च० ५३।२

इन्होंने जिस मुसधुर देशी भाषा में उपदेश दिया वह भाषा गुरुमुखी लिपि में लिखी गई है । गुरु, गुरुमुख तथा गुरु नाम का नानक दर्शन में बहुत महत्व है । गुरुमुख पवित्रतम वस्तु है क्योंकि नानक का गुरु ‘बाह गुरु’ ही है । इस महाकाव्य में शास्त्र, गुरु और गोविन्द (ईश) का महत्व अत्यन्त विस्तृत रूप से वर्णित है । नानक की बटाल से बाटाँ के प्रसङ्ग में (ना० च० ७४।१६ प्रस्ताव) गुरुमुख का महत्व दृष्टिपथ में आता है । स्वयं नानक ने भी

अपने शिष्यों से गुरुमुख और बिमुख के अर्थ को (ना० च० ६१।१६) में समझाया है। नानक के मत में गुरुमुख ईश्वर कृत है तथा जो इसकी निन्दा करता है वह बिमुख है गुरु-शास्त्र हीन है।

“समन्यते गुरुमुख. कृतमीश्वरस्य
तद् गहंते तु बिमुखो गुरुशास्त्रहीन.”

इसी दृष्टि से लिपि का नाम गुरुमुखी रखा गया। ऐतिहासिक दृष्टि से यह लिपि शारदा लिपि से निकली है। शारदा लिपि गुप्तकालीन कुटिल लिपि का ही संस्कृत रूप है। कुटिल से शारदा तथा नागरी लिपि निकली है। शारदा से टकारी एवं काश्मीरी लिपि आई। गुरुमुखी टकारी एवं काश्मीरी लिपियों का संयुक्त रूप है। गुरुमुखी के पूर्ण पञ्चाषी भाषा लण्डा में लिखी जाती थी। गुरु भज्जद ने इसे गुरुमुखी में लिखना प्रारम्भ किया। इसी लिये गुरु भज्जद को इसका निर्माता माना जाता है। गुरुमुखी को पैंतीस कहते हैं क्योंकि इसमें ३५ अक्षर होते हैं।

“वाणी गुरु गुरु है वाणी ”

गु० प्र० सा० मद्रा ४

ऐतिहासिक महाकाव्य होता हुआ भी वह सभी काव्यगुणों से विभूषित है। इस महाकाव्य में केवल ऐतिहासिकता ही नहीं, बल्कि भौगोलिकता भी है।

कवि ने १४वें प्रस्ताव में गुरुनानक के मुँह से भूगोल और खगोल का जो वर्णन प्रस्तुत किया है जिसमें मुख्यतः घरातल, पाताल तथा स्वर्ग का वर्णन किया गया है, वह संस्कृत महाकाव्यों में एक विशिष्ट स्थान रखता है। यह वर्णन ६२।१४ से २७०।१४ तक बड़ी स्पष्टता से प्रस्तुत है। यह वर्णन सामान्यतः प्राकृतिक भौगोलिक वर्णन है। उक्त प्रमाणों का राजनैतिक भौगोलिक वर्णन इसमें नहीं किया गया है। वस्तुतः संस्कृत के पण्डितों (कवियों) ने जहाँ जहाँ भी भौगोलिक वर्णन किया है वह प्राकृतिक ही है। मेघदूत में भी हम प्राकृतिक ही वर्णन पाते हैं। एक लाल योजन। (४ लालमाहल) विस्तृत बम्बूदीप के इस वर्णन में घरती को कमल के आकार के समान कहा गया है।

“लक्ष्यथोवनविस्तारे जम्बूदीपोऽयमुच्यते ।
 . भर्तुलो नववर्षाणि तस्मिन् भिन्नानि पर्वतैः॥

कमलमिव घरातलं तदन्त-
 र्दलितमिलावृतमत्र ऋणिवेव ।
 कनकगिरिरुपाभितः सुरोन्मै-
 विलसति योजनलशतुल्लभृद्ध ॥

इस प्रकार दोनों भुवनों के इस वर्णन में कवि ने शास्त्रीय परम्परा के अनुसार भौगोलिक ज्ञान से संस्कृतशैली को अवगत कराया है। प्रत्येक वस्तु के वर्णन में कवि ने वहाँ के देवता, वर्ष, पर्वत, नदी, फल, वृक्ष तथा रहन सहन का मार्मिक चित्र प्रस्तुत किया है।

इसके अलावे इसी प्रस्ताव में नरक तथा नरक यातना का शास्त्रीय विवेचन प्रस्तुत किया गया है श्लो० स० २७१।१४ से २७८।१४ तक।

इनमें नरक तथा नरक के विभिन्न २८ नामों की विवेचना की गई है फिर श्लो० २७९।१४ से ३१०।१४ तक नरक यातना का वर्णन प्रस्तुत किया गया है। इस नरक यातना वर्णन का बड़ा ही महत्व है क्योंकि ये वर्णन नानक के मुँह से कराया गया है। अतः वर्णाश्रम धर्म से प्रमाणित धर्मशास्त्र की तरह नहीं बरन् सकलजन के पाप का दंडरूप है। इसमें अमुक कुफर्म के हेतु अमुक दण्ड का विधान है। देखिये—

“वित्तापत्यकलत्राणि परस्य हरते ॥ यः” ।

तामिसे ताद्विती याम्यैः स मोहर्माधगच्छति ॥

—२७९।१४

इसके उपरान्त कवि ने पापियों का वर्णन और वर्गीकरण किया है। यह श्लो० ३११।१४ से ३२१।१४ तक प्रस्तुत किया गया है। कर्म के विपाक से घरी पर ३ रूपों में जीव आते हैं। मानवरूप में पशुपक्षीरूप में तथा मेतादियोनि में। मनुष्य के रूप में बड़े पाप करने वाले महापातकी तथा ब्रह्मराक्षस होते हैं। छोटे पापों का फल जन्मान्तर में हीन जातित्व या मूषक आदि बन जाना होता है। देखिये ३२८।१४ से नानकचन्द्रोदय।

इसके बाद कवि ने गुरुमुख से स्वर्ग का वर्णन और फल सुनाया है। यह ३२२।१४ से ३४१।१४ तक प्रस्तुत किया गया है। देखिये—

“गुरुमुश्रूषकः शिष्यो भार्या पतिपरायणा ।

पुत्र पित्रोर्भक्तियुक्त सर्वे स्वर्गनिवासिनः” ॥

—३३७।१४

महाकाव्य का लक्षण आदि सभी वर्ण्यमान विषय यहाँ वर्णित है। प्रायः सभी रसों का उदाहरण इस काव्य में विद्यमान है। परन्तु मुख्य रस शान्त है। शान्तरस प्रधान महाकाव्य अपने में एक विशेष गौरव रखता है। जगत् के प्रति उदास रहने वाले मानक शान्ति की खोज में ही घूमते हुए अन्त में सार को प्राप्त करते हैं। इनका दर्शनात्मक एवं उपदेष्टात्मक जीवन से ओत प्रोत यह महाकाव्य सरलता से शान्तरस की अवतारणा करता है। किसी के मत से यहाँ भक्ति भाव का प्राधान्य मानना उचित प्रतीत नहीं होता क्योंकि भक्ति भाव का केवल दो ही प्रस्तावों में उल्लेख है बड़ा निर्वेदस्यायिमात्मात्मक शांत प्रारम्भ से अन्त तक विद्यमान है। इसके अतिरिक्त गौण रूप से शृङ्गारादि के भी उदाहरण यहाँ उपलब्ध हैं। उदाहरणों के हेतु सस्कृत की भूमिका देखें। इसके अतिरिक्त इसमें प्रसाद गुण का बाहुल्य है परन्तु आनुपज्ञिक रूप से माधुर्य और ओज भी आवे हैं। उपनागरिका अथवा वैदर्भी रीति से युक्त यह महाकाव्य इस सुन्दर सर्व जन सवेद्य शैली में लिखा गया है जिसके पढ़ने से पाठक कभी भी भ्रमचि प्रकट नहीं करते हैं। अलङ्कारों में शब्दालङ्कार का बाहुल्य है। परन्तु अर्था-लङ्कारों में भी, उपमा, रूपक, उद्देशा अर्थान्तरन्यास का समुचित प्रयोग दृष्टि पथ में आता है। कवि ने ऋतु वर्णन का अच्छा चित्र हमारे सामने रखा है। ऋतुओं में वसन्त, ग्रीष्म, वर्षा और शीत का सुन्दर वर्णन मिलता है। इस प्रकार यह महाकाव्य सहृदय हृदयों को सर्वथा रसास्वादन कराता है तथा संस्कृत जगत् में एक विशिष्ट योगदान करता है। यह अत्यन्त अर्वाचीन महाकाव्य सस्कृत जगत् की उपयोगिता को बढ़ाता है।

वस्तुतः धन्य हैं पं० देवराज शर्मा जिन्होंने ऐसे महाकाव्य का निर्माण कर हमें उन शक्तियों का अध्ययन करने का मुअसर दिया जिन्हें पढ़कर हम झूठी हुए झूठाई हुए। सहृदय पाठकों से मेरा नम्र निवेदन है कि सम्पादन करने में या भूमिका लिखने में यदि कोई मूल हुई हो तो क्षमा करें। कवि के शब्दों में —

“अकिरदविषमा यो ज्ञानवैराग्यधराः ।

स चयति करुणान्धनान्को यामिवर्यः ॥”

देखै: सुबोधमधुरै परमात्मतत्त्वं ।

नाहीकवर्गमपि बोधयताञ्जसेव ॥

द्वैतान्धकारमपनीयत नानकेन ।

सदशितस्तनुमृतामपवर्गमार्गः ॥

अन्त में सभी पाठकों के कल्याण के लिये “जपु” (जपुखी साहेब) से कुछ वन्द प्रस्तुत हैं :—

“आदि सखु जुगादि सखु
है मी सखु नानक होसी भी सखु ।
सोच सोचि न होवई जे सोची लखवार
जुपे जुपि न होवई जे लाई रहा लिखतार” ॥

आपके विनीत

ब्रजनाथ झा

सम्पादक एवं संशोधक

विधि चतुर्थीचन्द्र, भाद्रपद कुषवार

१६ सितम्बर १९९६ ई०

आमुखम्

नानकचन्द्रोदयस्यार्थः

नानको गुरुनानको यस्य नाम नानकचन्द्रवर्मा इत्यासीत् । तस्योदय जीवन दर्शनश्चाधिकृत्य कृत काव्य नानकचन्द्रोदय नाम महाकाव्यमिदं रचितं वर्तते । अथ च पुनश्चन्द्रशब्दोऽत्र नानकस्य पुत्रद्वयं श्रीचन्द्र लक्ष्मीचन्द्रश्च प्रख्यापयति । इत्यमत्र चन्द्रशब्द आचन्द्रलक्ष्मीचन्द्रप्रतिपादकः । इत्यं नानकस्य चन्द्रौ श्रीचन्द्रलक्ष्मीचन्द्रौ तयोरोदयो जन्म समधिकृत्य कृत काव्य नानकचन्द्रोदयमिति । इदमत्रावधेयमस्ति यत्पुत्रद्वयस्य जन्मन पश्चाद्देव नानको यदीन्द्रो भूत्वा मक्का मदीना सुवर्णपुर सुमेरु ध्रुवलोक वैकुण्ठ च गतवानासात् । अतएव नानकस्य चन्द्रयोरोदयमधिकृत्य कृत काव्यमित्यर्थः ।

अथऽचात्रान्योऽर्थोऽपि निर्णयिते तद्यथा द्वैतमतस्य गहनान्यकारे इतस्ततोषाव-
चेपु निम्नोन्नतेषु भ्रमेषु पतता सकलजनानां कृते अद्वैतमतप्रवर्तकस्य नानकरूपिण-
श्चन्द्रस्योदयमधिकृत्य कृत काव्य नानकचन्द्रोदय नाम महाकाव्यम् । तत्रेतन्न काले
गुरुष्कमुस्कसयोरक्रमणप्रत्याक्रमणान्या भारते धर्मस्यासीत्पूर्णान्यवस्था । यद्यप्यत्र
तत्र इस्लामधर्मं स्वीकुर्वन्ति स्म । आर्यधर्मेऽपि जातिगतभेदमाश्रित्य बहव सम्प्रदाया
नानाविचारप्रचारकाश्च समजायन्त । अव्यवस्थामिमां दर्शं दर्शं नानको देश्यै
(देशभाषया) उदासिमत्तस्य प्रख्यापनं कृतवान्, यस्मिन्नासीत्जातिवर्णकुलगतभिन्नता ।
उदासिमत्तमिदमद्वैतमतमेवाधितिष्ठति । यद्यप्य कार्यं रैदासकवारप्रभृतिभिर्भारतस्य
पूर्वात्तरभागेऽकारि तदेव नानकेन भारतस्य पश्चिमोत्तरभागे सम्पादितमित्यस्ति
त्रैदयैर्विहितस्य 'गुरुग्रन्थसाहिब' नाम्नो ग्रन्थस्य महिमा । अमुमेव भावमधिकृत्य
व्यरर्चाद् महाकाव्यं कविना देवराजेनेत्यवतरति नानकचन्द्रोदयस्य सार्थक-
ताऽङ्गो समक्षम् ।

“नानक” इत्यस्यार्थो व्युत्पत्तिश्च

घालकस्य जातकर्मण पश्चाद्देवदा काल (पिता) ज्योतिर्विद् हरिदयालु-
मामन्त्रयामास नामकरणार्थम् । घात्री समानिनाय घालम् । कश्चित् घात्र्यद्विगत
कुमारमवेक्ष्य 'अहो नानक' इति कथितवान् । हरिदयालुस्तदेव नाम स्वीकृतवान्
व्याख्या च कृतवान् तस्य नाम्न कालस्य सन्तुष्टये यत् अयम् अनङ्ग ' (नास्ति

१. नात्यङ्ग दुःखमेतत्स्यैत्यनको नापरं पुमान्
इति दुष्प्या हि विप्रेण तत्त्वज्ञानं तदीरितम् ।

अकम् एतस्य) नापर कश्चित् । तथाहि न + अनकः = नानकः । अकशब्दस्य दुःख-
मर्थः । तथाहि दुःखरहितोऽयं नानकः कश्चिदिति । अथवा अयं हि ना अर्थात् पुरुष
अनको वर्तते इति ।

“सिख” इति शब्दस्यार्थो महत्त्वञ्च

सिखशब्दः सिक्ख शब्दो वा ‘शिष्यशब्दान्निष्पन्नः यत्र नानकप्रवर्तिता-
नुशासनेन शिक्षण शिक्षाप्रदानं च जायेते । कश्चिन् शिक्षयातोरपि सिखशब्दो निष्पा-
द्यते । श्रीपाई—‘महोदयस्तु सेवकशब्दान् सिखशब्दं निष्पादितवान् । अर्थोऽस्मिन्
“सिख” पदभाजः कार्योणि गुरोः सेवाकरणं भवन्ति । परन्तु केवलं सेवाकरणमेव
सिखाणां कार्यं नैव भवतीति दृष्टया, व्याकरणदृष्ट्या, नानकदर्शनदृष्ट्या च
उक्तोऽर्थो न समीचीनः । शिष्यशब्दोऽयं बहुधा ‘महाकाव्ये’ऽत्र प्रदर्शितोऽस्ति ।

इत्थं यो धर्मो गुरुशिष्यपरम्परया गुरुरनानकाद् गुरुगोविन्दं यावत्सनाया-
तस्तथा तदनु यो धर्मस्तद्वर्मानुयायिभिः सर्वगुरुगोविन्दस्यान्या ‘ग्रन्थसाहिब’
नामक ग्रन्थमेव गुरु मत्वाऽभ्यस्यत स एव सिखधर्म इति कथ्यते । धर्मोऽस्मिन्
गुरोर्नानकस्य त उपदेशाः दृष्टिपथमवतरन्ति यैर्लोकैर्दासिमतेन ‘बाहगुर’ पदभाजः
परमेश्वरस्योपासना कर्तव्या भवति ॥

“गुरुमुखी” इत्यस्यार्थो महत्त्वञ्च

यत्र नानको ‘देश्यैरदासिमतस्य’ प्रख्यापनं कृतवान् तत्रत्याया लिपेर्नानं
‘गुरुमुखी’ इति वर्तते । नानकस्य धर्मोपदेशे सर्वत्रैव गुरोर्महत्त्वं प्रदर्शितं वर्तते ।
गुरुहीनः शास्त्रहीनश्च नरो गहर्पत एव सदा । इत्थं कस्तावदत्र गुरुमुख इति विषये
नानकस्य जलालेन सह चार्वाकरणप्रसङ्गे महाकाव्यस्यास्यैकोनविंशतिप्रस्तावे
चर्चितास्ति चर्चा कविना ।

१. ‘शाशु अनुशिष्यी’ इत्यन्मादान्तोः श्यप् प्रत्यये कृते शिष्यशब्दः ।

२. “दि मोनोग्राफ आफ दि रिलिजियस् सेक्टस् एण्ड् स्ट हिन्दूज्”

३. क. शिष्य स्वर्णाय स उवाच नानक ६४।१

ख. यदि नानकशाहस्य चन्दकस्त्व तदा मनः ।

शिष्यो नवेन तेनोक्त शिष्यता स उपागतः ॥

ग. शिष्यैरुपेक्षितविरस्यमानश्चिरं चक्रादोमरदासनाया । १५।२०

घ. शिष्यान् विपग्यानगत्य यवनो यनिरतवान् । ३०।२१

४. देसनापया ।

५. सिरजमनस्य ।

६. गुरुग्रन्थसाहिब ।

एकदा गुरुनानको मार्गे सैन्धवनामकं जलालशिष्यमुपसि स्नानं दृष्ट्वा तं गुरुविषये गुरुमुखविषये मुबनानां भेदविषये च प्रश्नानपृच्छत् । शिष्यः सैन्धवः स्वगुरुं गत्वाह सर्वा तत्रजातां कथाम् । जलालस्तदा मक्कार्थं प्रस्थानमकरोज्ज्ञा-
तुमेतम् । मार्गे स बलावलनाम्नि बने तत्रत्यसाधुभ्यो गुरोरीश्वरस्य च महिमानं
ज्ञात्वा तैरपि नानकमहत्त्वं श्रुत्वा समागतः पुनः स्वाश्रमम् । तत्रागत्य जलालो
वर्णयन्नानकमहत्त्वमाह स्म तं यद् “गुरुमुखः” ईश्वरकृत एव वर्तते । यन्नैनं गर्हते
स तु विमुख गुरुशास्त्रहीनश्च । इदं श्रुत्वा नानकोऽपि जलालमाह यद् “गुरुमुखः स
एव यो गुरुतो विदित्वा” तदीयं देवमभिनन्दतीति । अथ च यः शास्त्रं गुरुं च विर-
ह्य तस्य निन्दां करोति स विमुख इति ।

गुरुमुखी लिपिः

विश्वसन्ति केचिद् यद् गुरुमुखीलिपिर्गुरुणाङ्गदेन निर्मितास्ति । परमिदमेतिहा-
सिकं सत्यं न प्रतिभाति । गुरुमुखीलिपे. ३५ अक्षराणि प्राचीनान्यभारतीयभाषाणा-
मक्षराणीष पुरातनानि सन्ति । लिपिरसौ तदानीन्तनप्रचलितशारदालिपिरेव ।
शारदालिपिस्तु गुप्तलिपेरधिकसितलिपिः कल्पित^३—(कुटिल) लिपिरेव । ततः
कुटिललिपितो नागरी शारदा च प्रसूता । शारदातः टाकरी कश्मीरी च लिपिः
प्रायतत । तत्तद्भयोरनयोर्मेलनाद् गुरुमुखां प्रावर्तत । गुरुमुखात्ताक् पञ्जाबीभाषा
लङ्गालिप्यां प्रालिख्यत । परन्तु गुरुद्वन्द्वो लङ्गालिपिं विहाय गुरुमुखलिपिं प्रयुक्त-
धान् । संस्कृत विहाय गुरुद्वन्द्वः पञ्जाबीवैदिकजीवनस्य पुनर्जागरणं कर्तुं शारदा-
लिपिं प्रयुक्तवान् । इतरे तस्य शिष्याश्च गुरुमुखादिद् श्रुतवन्त । अत एव लिपिमनु
गुरुमुखीलिपिरितिनाम्नाऽभ्यवहरन्त । लिपेरमुप्य प्रारम्भस्तु गुरुनानकादपि पूर्वमेव
समजायत । लिपिरसौ ‘पैती’ इति नाम्नापि व्यवहियते । यतोऽद्य (पैतीस = ३५)
पञ्चत्रिंशदक्षराणि सन्ति ।

१. संन्यते गुरुमुखः कृतमीश्वरस्य
तद्गर्हते तु विमुखो गुरुशास्त्रहीनः ।
—नानक च०—७४।१९
२. ऊचे गुरुमुखो गुरुतो विदित्वा
देवं तदीयमभिनन्दति सवृत्त्यम् ।
शास्त्रं गुरुं च विरह्य निजैच्छयं
निन्दां करोति विमुखश्चरितेषु तस्य ॥
—नानक च०—६१।१६
३. अन्नरसोदित्पादसौ कुटिललिपिः ।
४. गुरुमुख नाद, गुरुमुख वेद गुरुमुख दियासलाई, गुरु ईसरु मोरखु बरखा गुरु पारखतो बाई
गुरा एक देहि बुझाई
—गुरु प० सा०

सिक्खधर्मानुयायिन कथयन्ति यत्तेषां धर्मे 'गुरु' इति शब्दस्य सर्वाधिक महत्त्व वर्तते । धर्मस्यास्य प्रवर्तको नानकः ईश्वरं गुरुरूपं मन्यमानो व्यवहृतवान् 'बाह् गुरु' इति नाम्ना जगदीशम् । अतएव तत्र गुरुपरम्परा वर्तते । दशसंख्याकाश्च गुरवस्तत्र सन्ति । परन्तु गुरुगोविन्दसिंहः गुम्भन्धसाहिबनामकं ग्रन्थमेव गुरुपदेनोद्घोषितवान् । तदनु शिष्या पुस्तकमेव गुरुरूपमन्यन्त । अतएव लिपिरपि गुरुमुखालिपिरभूत् ।

गुरोर्महत्त्वम्

गुरुरामदासो गुरोर्महिमानं स्वकीयरचनाया निम्नलिखितरूपेणावेदयति ।

'गुरुर्भवसागरस्य पोत, केवट. पत्र च । गुरं विना न याति किञ्चिदपि कार्यताम् ।

^१ न केवलमेतदेषापि तु गुरुणा विना आत्मिकानन्दमपि न प्राप्यते । अनयैव भावनया मानवीयगुरोरभावेऽपि गुरुग्रन्थसाहिबनामको ग्रन्थ एव गुरुरभूत् शिष्याणाम् ।

^३ गुरुरेव बाणी बाणी एव गुरः । या वाचमुच्चरति गुरुस्तां पद्यमुसरति शिष्यः स्वदा सा बाणी प्रत्यक्षरूपेण मुक्तिं ददाति । गुरुः मानवीयनेत्रेषु ज्ञानरूपाञ्जनेन रञ्जयति । अतएवाज्ञानान्धकारो नश्यति ।

^४ हरे कृपा (गुरोः) गृहीत्वैव सज्जनेन सङ्गो जायते । कथोरस्य नासौत् कश्चिदपि मानवगुरुः । परन्तु स स्वरचनायां गुरोर्महिमानमगायत् ।

१. गुरु जहाज केवट गुरु गुरु बिन तरिया न कोई ।

गुरुप्रसाद प्रभु पाइये गुरु बिन मुक्त न होई ॥

—गु० प्र० सा० सवये महले ४

२. गुरु बिन ज्ञान न होवई न सुख बसे मनि आई ।

नानक नाम बिहूनी मनमुखी जामनि जन्मु गवाई ॥

—गु. प्र. सा. महला ४

३. बाणी गुरु, गुरु है बाणी बिच बाणी अछित सारे ।

गुरु बाणी कहै सेवकु जनु माने परतलि गुरु निसतारे ॥

—गु. प्र. सा. नरमहला ४

४. गियानु अजनु गुरुदीया अमिबाब अपेर वियासु ।

हरि किरपा ते सत नेटिया नानक मन परवाशि ॥

—गु. प्र. सा. गुटरो, मुस्तमनी

‘तस्यानुसार ‘सतगुरो’ र्महिमाऽसीम । स च गुरुः कृन्मीलयति मम (भय) नेत्रे । परन्तु कर्नर शिष्यस्यापि सार्थकता प्रतिपादयति । यद्ययोग्य शिष्य तदा गुरु किं करिष्यति ? अन्धो यद्यन्ध प्रदर्शयति मार्गं ‘तदा तावुभावपि गर्ते पतिष्येते एव । गुरुरेव गोविन्द शिष्य कथयति । सन्तसाहित्ये’ यत्र तत्र गुरुशब्दस्यानेके पर्याया समक्षमायान्ति । ‘सिरुलीगर, साह, सुनार, चन्दन, चिन्तामणि, मृगो, वैद्य हस, पारिख इति । ‘नानकोपि बारम्बार गुरोर्महिमान गायति । नानको गुरु नत्वा जीवस्य जगतश्च नाशस्य रहस्य ज्ञातुमचेष्टत । तथैव कवीरो’पि “सतगुरु” नत्वाऽकरोत् । “गुरुदेव विना नहि सद्गति होई गुरुगोविन्द बतायै” । सुन्दरदासोऽपि गुरोर्महिमान गायन् गुरुवे ‘श्रेयो ददाति । नामदेवोऽपि तथैव ‘गुरु सर्वस्व मन्यते । योग्यशिष्यो यदा योग्य गुरु प्राप्नोति तदा तस्य सर्वा समस्या सुतरां शमयन्त्येव । स एवास्ति गुरो अर्जुनदेवस्य विचार । गुरोरुपदेश श्रुत्वा अनुप्य परब्रह्मण सामीप्येन साक्षात्पश्यति । गुरतेगधहादुर कथयति यत् जन गुरु विना ‘निगुरा’ इति पदेन सम्बुद्धयते । मुक्तस्य नास्ति राम-रहीमयोर्भेद्वान्तम् ।

“काम क्रोध विह परसै ना दिन तिह घर ब्रह्ममुनिवासा
गुरु फिरपा जिह नर कथ कीनी तिह इह जुगति पछानी” ।
—प्र० प्र० सा०

१. (१) सतो भक्ति सतोगुरु आनी —कवीर बचनावली
(११) सतगुरु की महिमा अनंत अनंत किया उपगार ।
लोचन अनंत उघारिया, अनंत दिखावण हार ॥ —कवीर प्रयावली
- २ जाका गुरु भी अधला चेला खरा निरगध ।
अधे अधा ठेलिया कुयू कूप पड़त ॥ —क प्र पद १५
३. हिंदी में निर्गुण सम्प्रदाय—पीताम्बरदत्त धड्यवाल
४. (१) बलिहारी गुरु आपणों छोहारी के बार ।
जिनि मानिय तें देवता करत न लागी बार ॥ —गु प्र. सा मह्ला १
(११) सतिगुरु मिलिया मारगु निहाइया
जगतपिता भेरे मन भाइया गु प्र सा
- ५ सतगुरु की महिमा अनंत, अनंत किया उपगार ।
लोचन अनंत उघाड़िया अनंत दिखावनहार ॥ क. प्रयावली
६. गुरु के प्रसादि बुद्धि उत्तम दसा को ग्रहै
गुरु के प्रसाद भबहुल बिसारिये —सुन्दरदास प्रयावली
७. मुक्तिरत मनसा गुरु उपदेगे, जागत ही मनमाया ॥ —नामदेव

सन्तसम्प्रदाये गुरुः सर्वश्रेष्ठः ।

सन्तचरमदासस्तु कथयति यद् यदि शिष्य गुरोर्वक्ष्यमपि गृह्णाति तदा तेन तद्वस्त्रं^१ शिरसि धारणीयम् ।

सहजोबाई महोदया तु गुरुम् ईश्वरादप्यधिकं मन्यते । तस्या मते रामस्तु^२ कदाचिन् त्याज्योपि गुरुस्तु नैवेति । गुरुं हरेरन्तरः । हरिस्तु पञ्चचौरैः सह शरीरं निर्ममो गुरुस्तु तेभ्यो मुक्तिं ददातीति गुरोरस्ति बृहद् वैशिष्ट्यम् ।

“निराकार” इति शब्दस्यार्थः : : नानकस्य निराकारता

आ शैशवादेव नानकः सांसारिकविषयेभ्यः स्वात्मानं मुञ्चन्निवाधतरति लोच-
नपथमस्माकम् । प्रारम्भत एवास्य दानेषु व्यसनं साधुजनपूजनं सत्सङ्गतिः विषया-
भिलाषशून्यता च दृष्टिपथमायान्ति । अतोऽयं स्वात्मानं निराकारं मन्यते । कदाचिद्-
नवासमित्रेण मर्दनेन पृष्ठो जगाद् नानको यत् त्रेतायां स जनकस्यासीद् भृत्यः । तस्य
सहवासेन सजाता तस्य हृदि निराकारस्य भावना । तदनु द्वापरे निर्दोषरोऽसौ
(एकाकी ब्रह्मणो निराकारत्वमचिन्तयत् । कलौ ततः पञ्चात्केनचित्कारणेन जन्म
गृहीत्वा तामेव प्रथितिं गत इति । नानकस्य विवाहसमये एकदा राजा धनरत्नानः,
तस्य पार्षदाः अनेके वरपक्षीया कन्यापक्षीयाश्च यदा तत्रासन्, नानकमपृच्छत्किं
तय नाम सौम्येति ? नानकोब्रवीत् ‘नानको निराकार’^३ इति । इति श्रुत्वा बहवो
क्लेच्छास्तद्विषये हास्यं चक्रुः । विषयमिदं हास्यास्पदं मन्यमानो जयरामः पारसी-

१. जो कहू गुरका वसतर पावे
हिये लगाय छूगि हग छयावे
गुर देश का मानव आवे
वे परिकरमा शीश नवावे ॥

—सन्त सुधासार—वरणदास

२. राम तबूँ पर गुद न बिसाखं
गुद ने सग हरि को नहीं निहाहं
हरि ने गज चोर दिये साया
गुद ने लई कुटाय अनाया

—सन्त सुधासार—सहजो बाई

३. द्वापरे निर्दोषरोऽहं निराकारमचिन्तयम् ।

कलौ जातः कारणेन तामेव प्रथितिं गतः ॥

—नानक चन्द्र०

४. एकदा वने घोषा वाद्यन्तो केरोबोषायाः “नानक निराकार” इति प्वनिरमूदित्य-
प्पत्र प्रसङ्गे ज्ञेयमस्ति ।

कैर्वचनैराह स्म तत्रत्यान् यत् जगतः सर्वाणि वस्तूनि ब्रह्मणो मायामात्राणि ज्ञात्वा स्वात्मानं भिन्नमप्यभिन्न मन्यमानोऽयं स्व निराकारपदेन सम्बोधितवान् परन्त्वाहारे 'नामरूपे चास्य चैतन्यमस्त्येवेति ।

ज्वाला

महाकाव्येऽत्र ज्वालायाः (ज्वालादेव्याः) महन्महत्त्वं वर्तते । प्रत्यब्दं ज्वाला-
भिमां द्रष्टुमागच्छन्ति स्म शतशो जना जनपदाद् ग्रामात् ग्रामस्य दूरेण वा । इय
हि जड़ताविध्वंसिनी देवता^१ सुपयेन गच्छतां जनानां कृते हर्षमुल्लासयति स्म
कुपयेन गच्छतां कृते कालव्यालालिमालेव कराला प्रतीयते स्म । गुरुर्नानकोपीमां
द्रष्टुमायाति स्म ।

एकदाऽङ्गदोपि ज्वालां द्रष्टुं तत्रागात् । तत्र वने विरक्तवरस्य नानकस्य विपये
श्रुत्वा सोऽन्वसरद्यतोन्द्रम् । यतोन्द्रस्तं तस्यान्वयनामन्यपृच्छत् । स आसीन्नीच-
कुलोत्पन्नइत्यङ्गदोऽभ्यधात् । तच्छ्रुत्वा यतोन्द्रस्तस्य शङ्काकलङ्कं शोधितवान् । येनाङ्गदो
नाचिरात्तस्य शिष्यतां गतः । गुरुरपि तस्योपचारैर्विचारैराचारैश्च नितरा तुष्टः
प्रसन्नश्च जातः । अतएव नानकः स्वदेहत्यागानन्तरमङ्गदमेवाचार्यपदे नियुक्तवान् ।

१. चैतन्य हि गुणक्रियाकृतिपरिच्छेदैरनास्कन्दित
सप इत्यमिदं जगद्बहुविधं सम्भाषया कल्पितम् ।
जीवो ज्ञानदशा तदेव न परो ज्ञानी जनो लीलया
कुर्वन्प्रत्यलिलोद्यमः ॥ मनुते भेद स्वतो ब्रह्मणः ॥
तन्निश्चिन्त्य निराकारो नानकः कणितोमुना
आहार्यं नामरूपे हि चैतन्यं तन्निराकृतिः ।

—नानक च० ८०।४

—नानक च० ८५।४

२. ज्वाला द्रष्टुमगादगाधमडताविध्वंसिनीं देवताम्
आ ब्रह्म प्राणिपर्यन्तमलिलमितिपत्प्रोतमेवेहेतेन ।
धीतस्मात्प्रसिद्धप्रवचनमनसां हर्षमुल्लासयन्ती
कालव्यालालिमाला कुपयगतधिया दृश्यते सा कराला ॥

—नानक च० १७।१

३. ज्वालां विलोकितुकाम उपगतोऽहं
श्रुत्वा विरक्तवरमन्वसर यतोन्द्रम् ।
पृष्टोन्मया यमिनमन्वयनामनो स्ये
शङ्काकलङ्कमप्य शोधितवान् गुरुम् ॥

नानक च० १८।१

बालसिन्धुरमुमेव वृत्तान्तं गुरोराज्ञां चाङ्गदं कथयितुमागतवान् । श्रावं श्रावमिदं महन्महः 'कृतार्थो जातोऽङ्गदः ।

देवराज शर्मा :: महाकाव्यस्यास्य कविः

दशमो गुरुगुरुगोविन्दसिंहः १६६६ ई० तः १७०८ ई० पर्यन्तं सिक्खराणां गुरुत्वमुवाह । अवरङ्गजेवस्य पुत्रो बहादुरशाहो गुरुगोविन्दसिंहस्य परां भक्तिमाचरत् । यत्रावरङ्गजीवो गुरुगोविन्दान्नितान्तं द्रुहति स्म तत्र बहादुरशाहेनासौ गुरुत्वं त्यक्तमाद्रियते स्म । तस्मिन्नेव समये गुरोर्नानकस्यान्यतमः शिष्यो गुरुद्वारका-
दाशनामोदासिमतमावहन्नागपुरप्रान्ते निवर्त्तत स्म । स चासौ वैष्णवः सार्धशतद्वयी-
समवयाः मन्त्रसान्धं समासादितवानासीत् । तस्याभूवन्ननेके शिष्या येषु गङ्गारामो देवराजश्चान्यतमावभूताम् ।

एकदा राजा भागमल्ल आह स्म गङ्गारामं नानकस्य कथा कथयितुम् । गङ्गारामो नरपतिं त गुरोर्नानकस्य देहत्यागपर्यन्तं सर्वा कथामकथयत् । तदनु देवराजोङ्गदादेः पदलाभकथामब्रवीद्राजानम् । इमां च कथां कविरसौ महाकाव्येनापि तदनु प्रास्तौत् । अथ ततस्तदनुजात्मजेनेयं कथा शोधितस्रण्डिता व्यधायि । ग्रन्थान्ते लिखितपद्येनेदं ज्ञायते यदसौ शाण्डिल्यगोत्रीयस्त्रिपाठिरधुपविशर्मतनूजो देवराज-
शर्मनामा महाकविरासीत् ।

१ विमृष्टोऽपि यतीनेन तस्तेवार्यं स्थितोऽस्म्यहम् ।

प्राप्तदन्मयि योगीन्द्रः सन्तो दीने दयालवः ॥

—नानक च० २०४।१९

१. नानकचन्द्रो० २०६।२१

१. गङ्गारामस्तमूचे गुरुशरणयतेर्द्धरिकादासनाम्नो ।

वैशानामीश्वरस्य प्रथममकथय ता कथा प्रश्नतोऽहम् ।

तत्रासीद्देवराज परमकवयिता धारणाशक्तिशाली ।

स त्वा बभ्रत्यशेषं यतिपतिविरितं चादसस्कृत्य यत्ना ।

—नानक च० ४।२१

२. अथ देवराज कविना कथितं कथिताङ्गदस्य पदलाभकथा ।

—नानक च० ४।२२

३. कथिता कविदेवराजनाम्ना

विगलकथा सुधिया च मानकीय ।

तदनु तदनुजात्मजेन बुद्ध्या

परित शोधितस्रण्डिता व्यधायि ॥

—नानक च०—२१

४. इति श्रीशाण्डिल्यवशावर्तस-त्रिपाठिरधुपतिशर्मतनूजदेवराजशर्मविरचिते नानकचन्द्रोदये ।

नानक २१.

पाठभेदाः

नानकचन्द्रोद्धारय महाकाव्यमिदमित् पूर्वं नामतमासीत् प्रकाशम् । वाराण-
सेयसंस्कृतविश्वविद्यालयनाहमाझप्त सम्पादनमास्य कर्तुमिति । तदेतत्सम्पादयितु-
मधिगतौ केवलद्वावेव हस्तलेखौ (mss) मयेति । एतत् वाराणसेयसंस्कृतविश्व-
विद्यालयीयसरस्वतीभवनपुस्तकालयात् अपर इङ्गलैण्डदेशस्य इण्डिया-आफिस
पुस्तकालयात् । (India Office Library London) तयो सरस्वतीभवन-
पुस्तकालयस्य हस्तलेखे (mss) २१ प्रस्तावा सन्ति । परन्तु प्रथमप्रस्तावे प्रारम्भा-
त्सप्तश्लोका न सन्ति येऽत्र I O पुस्तकालयस्य हस्तलेखाङ्कितानि सन्ति । अतो
हेतोर्मङ्गलश्लोकोऽपि नास्ति तथा चैतस्मात्पूर्वं ॐ श्रावणेशाय नम इत्यपि नास्ति
यत्तल्लण्डन I O पुस्तकालयस्य हस्तलेखाङ्कितमत्र वर्तते । सरस्वताभवनपुस्तका-
लयस्य हस्तलेखस्य सख्या (सूची सख्या, Catalogue No) साहित्यविषये
४२६१३ वर्तते । ग्रन्थमध्ये पाठभेदप्रवर्तनसमयस्य नाम 'A' इति (क) चिह्नकारेण
कृतमस्ति सम्पादकेन ।

लण्डनस्य I O पुस्तकालयस्य हस्तलेखस्य प्रारम्भेऽधोनिर्दिष्ट पदमस्ति
लोचनपथम् "देवराजकृतनानकग्रन्थस्य काव्य पत्र १३६" का १७२ तदनु "East
India Compony" इत्यस्य मुहरचिह्न वर्तते । तत 'Presented by H T
Colebrook' इति । प्रतिपर्णमत्र पृष्ठे ना० १, ना० २ इति रूपेण पष्ठसप्तया लिखिता
वर्तते तथा च सर्वेषां पत्राणां दक्षिणभागस्याध "॥ हेरम्ब० ॥" इति लिखित वर्तते ।
अस्य सूची सख्या १४४१ E ३६६५ R R 81 वर्तते । अत्र केवल १६ प्रस्तावा
सन्ति यत्राक्षराणि प्रायेण सुपठितव्यान्येव । कदाचित्कचिच्च केवल कस्यचिदक्षरस्य
द्विरुक्ति कृता वर्तते यथा । अन्योन्यो ॥ तद्यथा ॥ तत्तत्तथा इत्यादि । हस्तलेखे-
स्मिन् प्रतिप्रस्ताव श्लोकानां सख्या सुव्यवस्थिता नास्ति यथा १०५ त पश्चात् १३५,
तत पश्चात् १२०, परमिदमस्ति कदाचित्कम् । कुत्रचिच्च श्लोकस्य सरया नैव प्रवृत्ता
वर्तते । पर पठने सरस्वतीभवनादय हस्तलेख श्रेयान् । I O पुस्तकालयस्य हस्त-
लेखस्य नाम ग्रन्थमध्ये पाठभेदप्रवर्तनसमये "ए" इति कृतमस्ति ।

तदत्र प्रारम्भत सप्तश्लोकपर्यन्त "B" (ख) इत्यस्माद्ग्रन्थाश्लेषकपिकाया
लिखितमस्ति येषां शुद्धीकरण पाठभेदप्रवर्तनञ्च "क" इत्यनेन कृतमस्ति तदूर्ध्व

NB इदमत्रावपेय यदत्र महाकाव्ये प्रस्तावा नास्ति ननु सर्वा । प्रायेण उदात्तमतप्रत्यापन्नानां
ग्रन्थेषु प्रस्तावा एव स्युरिति ।

(१) सयत्र ग्रन्थे टिप्पण्यां "क" इत्यनेन सरस्वतीभवनस्य हस्तलेखो बोद्धव्य ।

(११) सयत्र ग्रन्थे टिप्पण्यां ॥ इत्यनेन इण्डिया आफिस पुस्तकालयस्य हस्तलेखो बोद्धव्य ।

प्रथमप्रस्तावस्य अष्टमश्लोकात्पञ्चदशप्रस्तावपर्यन्तं श्लोकाः सरस्वतीभवनस्य हस्तलेखा-
त्प्रेसकपिकायां लिखिताः सन्ति येषां शुद्धीकरणं पाठभेदप्रदर्शनं च “ख” इत्यनेन
सम्पादितमस्ति । ततः पञ्चात्योऽष्टदशप्रस्तावादारभ्यैकोनविंशतिप्रस्तावपर्यन्तं श्लोकाः
इण्डिया-आफिस-पुस्तकालयस्य हस्तलेखात्प्रेसकपिकायां लिखिताः सन्ति येषां शुद्धी-
करणं पाठभेदप्रदर्शनं च “क” इत्यनेन विहितमस्ति । तदनु विंशतिप्रस्तावादेकविंश-
तिप्रस्तावान्तं यावत् सर्वाणि पद्यानि “क” इति लेखनेन लिखितानि सन्ति । एषां
शुद्धीकरणं पाठभेदप्रदर्शनं च त्वयं सम्पादकेन विहितमस्ति ।

अनयोः पाठयोर्मध्ये स एव पाठो मया मूलग्रन्थे प्रदत्तो यः श्रेयान्द्रूपोरस्ति ।
कुत्रचित् “ख” इत्यस्य इतरत्र ‘क’ इत्यस्य अपरत्र नैव ‘क’ इत्यस्य नापि ‘र’ इत्य-
स्यैव परन्तु सम्पादकज्ञानानुसारं कस्यचिदन्यस्यैव मूलग्रन्थे पाठो विहितोऽस्ति सम्पा-
दकेन । परन्तु टिप्पण्यां यः पाठो न दत्तोऽस्ति मूले स पाठस्तौ वा पाठौ प्रदत्तौ ततः ।

यथा “नास्त्यकः दुःखमेतस्य” इति ‘क’ इत्यत्रास्ति “नास्त्यको दुःखमेतस्य”
इति “ख” इत्यत्रास्ति तत्र सम्पादकेन “नास्त्यकं दुःखमेतस्य” इति पाठो मूले दृष्टः
उपरितनञ्च पाठद्वयं टिप्पण्यां विहितमस्ति ।

यथाः—नास्त्यक—“क०”

नास्त्यको—“ख०” इति ।

प्रस्तावानां नामानि

१. चाल्सिम्बल्लदसंवादः ।
२. राजघडुमानः ।
३. अधिकारग्रहणम् ।
४. नृपसम्प्रसादः ।
५. परिणयः ।
६. वनगमनम् ।
७. सिद्धविमोचनम् ।
८. सालसरायविमुक्तिः ।
९. सुवर्णपुरगमनम् ।
१०. सुमेरुगमनम् ।
११. भर्तृहृष्यादिजयः ।
१२. सिद्धसंवादः ।
१३. भगवत्सुतिः ।
१४. भूगोलादिघर्षणम् ।
१५. रामचरितम् ।

- १६ गान्धारगमनम् ।
 १७ कुरुक्षेत्रयात्रा ।
 १८ अन्तिताद्यस्त्रार ।
 १९ विश्वविजय ।
 २० अङ्गदादिकथाया विंश प्रस्ताव ।
 २१ अङ्गदादिरुथाया एकविंश प्रस्ताव ।

कथानकस्य माहात्म्यं महाकान्येऽत्र ।

देश्य सुबोधमधुरैः परमात्मतत्त्व
 बाहीकवगमपि बोधयताञ्जसैव ।
 द्वैतान्धकारमपनीयत नानकेन
 सन्दर्शितस्वनुभूतामपवर्गमार्गं ॥ १ ॥
 प्रादुर्भावावधिमधुरिमोङ्गारगुर्व्य कथास्ता
 प्रस्तूयन्ते विमलयशसो नानकस्यानवद्या ।
 याभिः शुद्धिं दर्शयति मालिना स्वर्धुनीस्पर्धिनीभिः
 सन्तो नन्त इदि शममुख कर्णकोणङ्गताभिः ॥ २ ॥
 फलिमलिनमतीना शोधयन्मानसानि
 स्थयमुद्यमुपेत शास्त्रयोनि स्वयम्भू ।
 अकिरदविपमा यो ज्ञानरैराग्यधारा
 स जयति करुणाधिर्नानको योगिवर्य ॥ ३ ॥
 श्रीशब्दाम्बुधिसम्भवद्वन्द्वममो हृद्ज्ञानचन्द्रोदयो
 विद्वद्गुणदिविवेकधमभवज्जोत्पहर्षप्रद ॥ ४ ॥

महाकाव्यमिदं सस्कृतभाषया देशभाषाया लिखितस्य नानकोपदेशस्य विदुषा
 मध्ये अपूर्व महत्त्व प्रददाति । सर्वप्रथमं तु सस्कृतभाषायामुदासितस्य प्रौढा विवेचना
 पण्डितानां समक्षनायाति सदानु नानकेन तच्छिष्यैश्च प्रचारितानां वैशम्यपादीनां
 विवेचनमागच्छति । न पेवलमेतदेवापि तु नानकस्य समस्तस्य जीवनस्य वृत्तम्, तस्यो
 पदेशा तस्य चमत्कारा, तस्य नानादेशाटनभ्रमणे नानास्थानानि च विदुषा समक्ष-
 मागच्छन्ति । अतः पश्चात्तस्य गोरक्षादिशिष्यैः सह शास्त्रार्थ, प्रश्नानां समाधान,
 यावरादिगुगलरानाना प्रश्नानां समाधानञ्चास्माकं पुरतः समापतन्ति । महाकाव्य
 स्यास्याध्ययनेन प्रायः सर्वेऽपि सस्कृतानुरागिणः शिष्यधर्मस्य विषये समेषां कौतूहलानां
 समाधानं इदि विधाय तस्य महत्त्वं जययिष्यन्ताति ।

कथानकम्

प्रथमः प्रस्तावः

श्री भागमल्लाभिधो नृपतिरुदासिवर्यविदितं काशीनिवासिनं गङ्गारामं
नानककथां कथयितुमकथयन् । गङ्गारामश्च राजाज्ञा शिरसि निधाय धर्मदासं,
हरिदासं, नानकं, सुरतराम च प्रणम्य कथा कथयितुमारेभे ।

बाहुजकुले एकस्मिन्नद्वादोऽजायत । स च बाल्यादेव जीवनस्य तत्त्वं चिन्त-
यति स्म । एतदा स बालादेवता द्रष्टुमगमद्वनम् । तस्मिन्नुन्दरे वने ददर्श स देव-
दारुतरोरधोपविष्टमेकं तापसम् । तापसोऽपृच्छत्कस्त्वं किञ्चेच्छसीति । अङ्गदः
स्व परिचयं निगद्य कथं भववन्धनेन मायया मोहेन च संपृक्तानां जनानामुद्धार-
स्यादिति विषयेप्रश्नमपृच्छत्तापसम् । स च तापसो नानकएवासंग्रान्त्य । नानकोऽङ्गदं
मायाया ब्रह्मणो जगत्स्व स्वरूपं च वर्णयामास । वर्णयित्वा च तनुपदिदेश ।
उपदिश्य च कथितवान् यद् गुरोर्वचनं सर्वदा परिपालनीयम् । अयमेव भविष्यति
मम सदृक्षस्य गुरोरपदेशः । अङ्गदः शिरसोपदेशमुवाह । एकदा नानको यदृच्छयो-
त्याय ततोन्पन्नागच्छन् । अङ्गदो दुःखितो जातः । यत्राम च तीर्थेषु तत्रासीत् पञ्चुर
नामा कश्चिद् ग्रामः । तत्राङ्गदः कञ्चिदेवाहं जनमन्वेपयति स्म योऽज्ञानत नानकम-
पश्यन् वमिति । अनन्तरं तत्रागतं कश्चित्तापसः । अङ्गदस्तं समभ्यर्च्य प्राह स्म तस्य
परिचयम् । सोऽवदयत्स आसीत् चतुर्थवर्णे जातः चन्द्रभानुसुतो बालसिन्धुः । नान-
कस्तमुपदिश्य कृतार्थमकरोत्तमिति । श्रुत्वाङ्गदः प्रसन्नो जातः । प्रार्थयामास च तं
नानकस्य कथा कथितुम् । ततो बालसिन्धुस्तं नानकस्य कथा कथयितुमारेभे ॥

द्वितीयः प्रस्तावः

आसीत् शिवरामभक्तः शिवरामवर्मा । तस्याभवत् पुत्रः बालो नाम । कालः
पुत्रलभार्थं जपहोमादिषु कारितवान् । नानकोतस्य पुत्री जाता नानकश्च पुत्रो धर्मू ।
पुत्रजन्म श्रुत्वा हरिदबालुज्योतिर्विद् तत्रागतः । स च पुत्रस्य जन्मकुण्डलीं निर्ममौ ।
जन्मकुण्डलीवर्णनं श्रुत्वाङ्गदः बालसिन्धुं गुरोर्जन्मकुण्डलीमानेतुं प्रार्थयामास ।
बालसिन्धुस्तदा दिवगतस्य कालस्य भ्रातुर्लालस्य गृहं गत्वाऽऽनयन्नम्कुण्डलीम् ।
प्रदाय चाङ्गदं तां पुनर्वालः कथा कथयितुमारेभे । नानकोऽप्यर्थं शनैः शनैः । तस्य
मनो गृहकार्ये न लग्नमासीत् । शिक्षयित्वा स धनमदात् । पिता दानव्यसनमेतस्य
दृष्ट्वाऽनुप्यतास्मै । अतस्तं गात्रारयितुं वनं प्रैषयत् । तत्रैवदा वने स सुषाप ।

आतपे पीडित शयान बाल फणीन्द्र स्वफणैराच्छादयामास । तस्मिन्नेव समये नृपतिवोळाररायस्तेनैव पथा गच्छति स्म । राज्ञा फणीन्द्रवारितातपो नानको दृष्ट । राजा काँश्चित्प्रद्वानपृच्छत्तम् । नानक स्वालौकिकप्रतिभया तेषामुत्तर ददौ । राजा प्रसन्न सजात । अथ च सर्वाभ्य प्रजाभ्यो नानकस्य प्रतिभा शक्तिश्च न्यवेदयद्राजा ।

—०—

तृतीय प्रस्तावः

कृपिकर्मणि अकुशल सन् निगमाद्यध्ययने विस्मयकृदभवन्नानक । स च पण्डितमत म्लेच्छमत च निनिन्द । कुपित पिता नानक धालसिन्धुना सह भाण्ड विक्रय कर्तुमादिशत्तस्य मन परिवर्तन कर्तुम् । भ्रमता नानकेन विपिने साधुरेको दृष्ट । तेन सह सजात सलाप । साधु “विश्वम्भरस्य प्रोक्तै तपस्या तनोमि” इति नानकमब्रवीत् । “बहुरूपधारिभिरर्थार्थिभिर्दूरोह सिंहासने साम्राज्य भुञ्जे” इत्यासात्तस्य तपस्थिनो वाक्यान्तरम् । तत् श्रुत्वा नानको जगन्माया चिन्तयन्नाल बहु निनिन्द । स्वय भाण्डव्रजणाय यद्धनमासीत्तत्साधवे ददौ । तापसेन पृष्ट स स्व निराकार इति पदेन सम्योध्यामास तथाच निराकारपदस्य व्याख्यामपि कृतवान्—

द्वापरे निर्द्वापरोह निराकारमचिन्तयम्

कलौ जात कारणेन तामेव प्रथिति गत ।

तत स स्वगृह प्रति समायात । सरसस्तारे स्थित ॥ भर्त्सयितु कालस्तत्र गत । गत्वा पुन चपेटामुद्यम्य ‘ग्रज’ इत्युक्तवान् । बोळारराय कालस्य भर्त्सनाश्रुत्वा दुःखितो जात । राजा नानक स्वगृहे आनीतवान् । एरुदा जयरामधर्मा राज्ञा पर प्रहीतु बोळाररायेण सह नगर निरीक्षितु यन्नाम । स च कालस्य गृहमागत्य काल-पुत्रीं नानकी कामस्य कनककामुकवल्लोमिव दृष्ट्वा ता परिणेतु बोळारराय प्रार्थित-वान् । बोळारराय काल स्वगृहमाहूय नानक्या जयरामेण सह विवाहायाऽब्रवीत् । काल स्वीचकार । विवाह सम्पन्नोऽभूत् । वरयात्रिका सन्तुष्टा सजाता । नानको पत्युर्गृहे गता । इत काल पुनर्नानकस्य दानव्यसन दृष्ट्वा भर्त्सयामास नानकम् ।

—०—

चतुर्थः प्रस्तावः

क्रुद्ध पिता नानक जयरामस्य गृह प्रेषितवान् । नानसी जयरामश्च तस्य स्वागतमबुरुवाम् । लेखने नानकमतिनिपुणं ज्ञात्वा धनस्थानस्य स्वलेखकपदे नियुक्त-वान् । धनस्थानस्याधिकारिपदे नियुक्तो नानक स्वातन्त्र्येण धनस्य दानमकरोत् ।

तस्यौदार्यं निश्चय्य ये दानग्रहणार्थं नानकं प्राप्तान्तेषां मनोरथमपूरयन् नानकः । तस्य यशश्चतुर्दिक्षु प्रसृतम् । कश्चियवनो राजानमाह यन्नानको बहुव्ययं करोतीति । नानकीमपि कश्चिदाह यद्धोर्यव्ययस्य हेतोरैकदा राजानानकं दण्डयिष्यतीति । नानकी नानकमाहूतधती । नानको मासमात्रं तत्र स्थित्वा पुनर्गतवान् स्वपदे कार्यं कर्तुमिति । राज्ञो लेखका आयव्ययी संशोध्य न कामपि तत्राशुद्धिं प्राप्तवन्तः । पुनर्बीजाधिकारं ज्ञात्वा नानको याचकेभ्यो दानं ददौ । बल्लवानपि मन्मथः लोहपिञ्जरनिवेशितः केशरीव तस्य शरीरे समतिष्ठत । बहोः कालात् पश्चात् कालः समागतः पुत्रं द्रष्टुम् । पुत्रं स धनार्जनमपृच्छत् । धनं हाने गतमिति पुत्रोऽब्रवीत् । पुनर्लेखकैरायव्यय-संशोधने कृते नानकस्यैव राजपाश्वे धनं निरगात् । कालः स्वगृहमागत्य प्रैषयद् बालसिन्धुं नानकं प्रति कानिचिदुपदेशवचनानि श्रावयितुम् ।

नानकं स्वसुहृदं कथयेधाः

न व्ययं परधनस्य स कुर्यात् ॥

इतो जयरामो नानकस्य विवादाय यत्नमकरोत् । नानकः स्वीचकार विवाहम् । सर्वे धरपक्षीयाः कन्यापक्षीयाश्च प्रसन्ना बभूवुः ।

राजैकदा नानकेन सह वार्तालापमकरोत् । तस्य वैदुष्यपूर्णां वार्तां श्रुत्वा यवना मासुरिणो जाताः । ततो यवनानां वचनं श्रुत्वा राजा पुनर्लेखकान् नानकेन कृतस्य व्ययस्य विवरणं ज्ञातुं नियोजितवान् । लेखां संजाता व्ययस्य । परन्त्वन्ते नानकस्यैव धनं राजपाश्वे समतिष्ठत । इति ज्ञात्वा धनरत्नानस्तं प्रसादयन्त्रैरलङ्कारः ।

—०—

पञ्चमः प्रस्तावः

धर्पतुरभूत्सुखदः समयः करपीडनस्य नानक-सुलक्षणयोः । वरयात्रा चलित्वा । वरयात्रावर्णनम् ।

“चित्राकारः सक्तचित्तेक्षणत्वा-

ल्लोकेः लोकोऽलोक्यत ॥”

इतो द्वितोरधावो वरमानेतुं गतः । मूलो गृहकार्यं चचार । नानाविधाश्व-हस्तिवेषणुषोणाभेरीमृदङ्गादिवर्णनम् । वरो वेदिं गतः । विवाहोऽभूत् । वरो लाजा-नग्नौ प्राददात् । सप्तपदी अभूत् । भोज्यमभूत् “राजन्ययूनामवृत्पन्मनांसि” । ततः संसदि धारमुक्या अनृत्यन् । सर्वे दृष्ट्वा नानकः सिस्मिये । ततो जयरामो यात्रां ययाचे । चन्दो राक्षी, मूलोजितोरधावादय आशीर्वादं दत्वा विससर्जुर्वरवधूः । इत्थं नानकः स्वगृहमागतः ।

—०—

पष्ठः प्रस्तावः

नानकं सुलक्षणी न रेमे । चन्दो राज्ञी समागता । चन्दोराज्ञी सुलक्षणी-
मुपालभ्य नानक्या अङ्गे निक्षिप्य गता । नानकी प्राहैकदाऽनुजम् ।

“जानन्ति सन्तो वनिता लतेव
विनाचलम्ब कथमेव तिष्ठेत् ।

इति नानक्या उपालम्भ श्रुत्वा नानक सुलक्षणीम् अरीरमत । सुलक्षणी
गर्भवती बभूव । नानकस्य २२मे वर्षे श्रावचन्द्रनामा प्रथमः पुत्रो जात । पुनर्गर्भदधौ
सुलक्षणी । इत्थं द्वितीयोऽपि पुत्रो जात । तस्य नाम लक्ष्मीचन्द्र इत्यकारि । एषदा
कश्चिद्विजितो नानकं प्रातःस्नानं कर्तुमकथयत् । सचेत्य श्रुत्वा ‘वेआ’ नाम्नि हृदे
स्नानं कर्तुं ययौ । तत्राहर्मुखे वेआं कृतनिमज्जनो नोन्ममज्ज नानकः । सर्वे चित्ति-
दिदे । न प्राप्नो नानक । अनन्तरं धनखानो राजा दुष्टे प्रेरित नानकेन कृतस्य
व्ययस्य परीक्षां कर्तुमूचे जयरामम् । सर्वे राजानं निनिन्दुः । सहस्रानानको राजानं
प्रति गत । पुनर्नानकस्यैव राजपाश्वर्यं धनं निरगात् ।

इतो नानक “स्वार्थपूर्णे धनमाहात्म्ययुक्ते जगति कथं कोऽपि रमेत’ इति
शोचन् वने स्थितिं व्यरच्यत । श्यामेन सह मूलस्तत्र गत । इतो मूलः प्रत्याश्रुत्य
धनखानं प्रति गत्वा नानकेनाजितं धनं स्वदुहित्रे दातुं प्रार्थयत् । राज्ञा नानक
आहूतः ।

नानकः प्रव्रजितेभ्यो धनं दातुमकथयत् । नानकं विक्षिप्त मत्वा तुरुष्कमन्त्रविद
आयाताः । नानकस्तानुपदिदेश । नानको म्लेच्छदेवमपि प्रणनाम । लोकास्तं म्लेच्छं
मेनिरे । राजाज्ञया नानको यथामुखं विचरितुमादिष्टः ।

नानक स्वगृहमागतः । तत्रत पुनर्वनं यातुमैच्छत् । नानकी तं नियारयितुं
न शोके । चन्दोराज्ञी क्रोधमूर्च्छिता जाता । नानकः सर्वान्पाण्डित्यपूर्णवचनैरुप-
दिश्य सद्योध्य च प्रयाज ।

सप्तमः प्रस्तावः

वने एकत्रैव न स्थितो नानक । काल प्राहिणोन्मर्दनं नानकं पुनरानेतुं
घोणावादनं च श्रावयितुम् । नानकस्य यथामति कार्यमाचरिष्यामीति प्रतिशायमर्दनः
प्राप नानकं तरोर्मूलमलंकरिष्णुम् । नानकस्त वनवासस्य सचिवममन्यत प्राह स्म वतं
घोणामानेतुम् । यवनेन केनचित् घोणा प्राप्यऽवाद्यद्वीणाम् । श्रुत्वा च ता वनजन्त-
वोऽपि मोहं गता । नानको मर्दनं घोणावध्याय नानस्या द्रव्यमानेतुं जगाद् ।
मर्दन आनयद् द्रव्यम् । “तत्र आसिरुपुरे फेरुनामा वैजिको वसति तत्र गत्वा घोणा-

मानये"ति नानकाज्ञां शिरसि निधाय गतो मर्दनः । फेरुः सप्तमुद्रायां प्राददान् वीणाम् । स्वयमप्यागतो नानकं द्रष्टुम् ।

फेरुः पूर्वजन्मवृत्तान्तं श्रावयति गुरुं यत्तावुमावपि पूर्वजन्मनि ज्ञानपुरतानके प्राप्ते आत्ताम । तयोः पिता प्रागनाथ आसीन् । तस्य द्वौ सुतौ सुता चैका । नानकस्य नाम सुन्दरः फेरोर्नाम श्रेमास्तात् । एतदा पिता नुरारिगुणवर्गने स्वार्थहानिं दृष्ट्वा विवासयामासावाम् । ततस्त्वयोर्गोतिः सर्वस्य तोषकरो जाता । तपस्वी च कश्चन प्रसन्नः सन् इमां विपश्चीं तस्मै प्रादत् । सेयं विपश्चीति । अत्र फेरुः कथयति यदुक्तौ नानको भापाप्रदन्धैरनुकम्प्य मोक्षनार्थं प्राहचिष्यति । नानकस्तं वीणां वादयितुं कथयति । वीणायाः "नानकोयं निराकार" इति ध्वनिर्निरगात् । ततो नानकः फेरु-माशौर्वादमकथयत् "फेरो तत्त्वद्वता तेऽस्तु" ।

एकदा श्वाससमाश्रितो नानको निर्जीवसनाधिनिन्दामवाप । योगसाधने संलग्नः स परज्योतिः पश्यन्ननन्दः । विंशतिदिनानि यावत् समाधावतिष्ठत् । यदनु तौ लालं गतौ । तत्र सर्पपशाकयुक्ता बाजरो पिष्टरोटिका स्नादिता । ततस्त्वल-वण्डिकां गतौ । तत्र भूदेवभोजनदिने मलिको यतिनाजुहाव । राह्या प्रदत्ता रोटिका रक्कजुता अवलोकिताः । मलिकस्य पुत्रा रग्गा अभूवन् । तदा स नानकं प्रार्थयामास । नानकः सिद्धनिबहं भोजयितुं जगाद । भोजिताः सिद्धाः । मलिकपुत्रः नीरुजो जातः ।

अष्टमः प्रस्तावः

जरापरीतस्य बोलाररायस्य हृदि नानकदर्शनेच्छा जाता । बालो राह्यो मनोरथं पूरयितुमुवाच । यतिं तत्र गच्छन्तं दृष्ट्वा सर्वे रुदन्तुः । मातरिपुत्राऽश्रवत्

"पुरो ददर्शित्स कुटीं विषाय
द्रक्ष्यान्पहं त्वामपरे ययैव ।"

पुत्रो मातरं जीवनदर्शनमाह—

"समीपसंस्थेऽपि मृते वनूजे
शङ्कोति कर्तुं जननी किमस्य ?"

विश्वं धर्मशालां ज्ञात्वा पुत्रस्य सङ्गं विहाय देवकोपुत्रमुपाग्रयत् ततः स गतवान् बोलाररायं प्रति । स तत्र तं (नानकं) भवपाशमुक्तये विपयैर्वहिः स्थातुम-कथयत् । विमुर्निजसेवकानां छन्दानुवर्ती । उपास्यबुध्याऽऽत्मविषयाऽयवा स्मृतो विभुः शर्मकरोत्येव । इत्थं नानकस्तं प्रणम्य स्वकीयकृतकृत्यतां च मन्यमानो वंगान् गौराञ्च गतवान् । तत्र बङ्गीयसाधोर्वर्णनम्—

‘शिलैव बृहतो साधो दया तुच्छैव लक्ष्यते’ । ततः स ज्योतिषपुर जगाम । तत्र प्रमदया मर्दनो मेघ कृत । परं गुरुणा मर्दनो मनुज कृत , प्रमदाश्च मेघ्य कृता । तत्र सिद्धिमन्य क्षितिपाल यतेश्वरणयो पतित । तत्र द्वौ वर्षौ पञ्च मासाश्च व्यतीत्य अस्पर्शनायस्य द्वीप जगाम योगी । तत्र कश्चिद्राक्षसो मर्दन कटाहेऽपचत् । ज्ञात्वा गुरुस्तत्र गत । तं क्रोहनामान राक्षस बहुभिर्बचनैरुपदिदेश । क्रोहो भक्तो जात ।

तदनु मार्गे गच्छता तेन पद्माराग प्राप्त । तस्य भूख्य ज्ञातु मर्दन साल-सरायपार्श्वे गत । सालसस्त प्रहीतुम् अघरकेण सह यते समीपमागत । गुरुस्त-मुपदिदेश । सोऽपि भक्तो जात । तदा गुरुर्बिषहरदेश गत ।

—०—

नवमः प्रस्तावः

समुद्रोऽपूजयमानकम् । ३५×५ क्रोशपरिमितो मीनो नानक नीत्वा चलिषत् । सेतुतुल्यो मीनोऽजघीमानक यत् स त्रेताया नानकस्य मित्रमासीत् । दिनान्ते स मीनो मृतो दिव्यगतिं च प्राप । एव पञ्चदशदिनानि यावत् स्थलवज्जले एव जगाम यति । तदागच्छद्विषहरदेशम् । तत्र शुद्धसेनेन्द्रसेनाभ्या पूजित प्रार्थितश्च शिलमिलद्वीपे जगाम योगी । तत्र केचिद् धनुर्धरा आगता । ते आसन् शिलमिल द्वीपे बाहीकदेशस्य राज्ञो कमलनयनस्य गुरु राजानमुपदिशति स्म —

“त मन्त्र जप येन मुञ्चति भयो भूतोऽनुभूतव्यथ” ।

इत्थ १६ मासान् व्यतीत्य जम्बूद्वीपस्य विविधान् प्रदेशान् दृष्ट्वा समर्दनो गुरुर्गान्धार ययौ । तत्र दैत्यसैन्यो राज्ञा देवदत्त आसीत् । स च श्रीन्दैत्यान् यतिमानेतु प्रेषयत् । तं दृष्ट्वा इव अन्धा जाता । यदा दुष्टबुद्धिनामा इतो नानकं दुष्टबुद्ध्या निनाय तदा सर्वेऽपि तेऽन्धा सजाता । तदा स देवदत्तो यतिन शिष्यो-भूत् । गन्धारे नवमासपर्यन्तं स्थित्वा प्रसरनामकं नगरं ययौ गुरु । तत्र फलानि स्वादन् ४ मासान् १३ दिनानि यापयित्वा सुवर्णपुरं जगाम । मर्दनस्तत्र ययेच्छ विना पणेनाकृष्टपच्यमन्नं भुक्त्वा, तुला तोलनपापाण च सुवर्णमयं दृष्ट्वाऽपचत् । धर्मसिंहं कर्तेति ब्रुवन् जगाद् “वसन्ति सन्तो यवना न सन्ति” इति । इत्थं कर्तु-र्महत्त्वं प्रतिपाद्य समेरु ययौ यति ॥

—०—

दशमः प्रस्तावः

सुमेरुं प्रजन् मक्का ययौ यति समर्दन । तत्र जपमालाकरा दृष्ट्वा दमभ्रुवा

हरिताम्यरा स्वशास्त्रपारहृद्बानो म्लेच्छाचार्या विलोकिताः । तत्र परैरत्तमाश्मनं शिबलिङ्गं नानको ददर्श । एकदा स्वकारहृसेननाम्ना यवनेन मूर्तिमपनेत-
मिच्छताऽन्धत्वं प्राप्तः । तदा पुनः पूजनात्प्रसन्नः शिषो वरं ददौ दद्यो भर्तृयां मूर्तिं पश्येत्सोऽन्धो भविष्यत्येवेति । परन्तु निर्मोदबोधेन दर्शनात्प्र भविष्यति कोऽप्यन्धः ।
तत्र घट्टेक्षणा जना स्तपयन्ति शिबलिङ्गं परं न जानन्ति किं तदिति । भक्तातो मदीनां गतः । तत्रैको यवनाचार्यो यवनदेवस्यामिमुखमत्थो कृत्वा शयानं नानकनाह पादौ निवारयितुम् । नानकोऽब्रूव-यदि बाण्डसि निवारयितुं तदा पादौ विकृप्य परतः कुरु । परं तेन तथा कर्तुं नाशक्यत ।

तदा नानक ऊपरे पारिषाह इव अमृतसारमकित्-

“द्विजोऽन्त्यजो वा यवनो विजित्य
मनो जगन्मखरमेव बुद्धया ।
जानाति यः प्रेमपरं तमोक्षं
स वै महात्मा स च नन्दनीयः” ॥

तदा गुरुर्मर्दनं कोरानधिपयेऽकुर्यात् यद् महंमदस्य यचनानि ‘जबराइल’ इति प्रसिद्धिभाजा लिखितानि भूत्वा कोरान इत्यभूत् ।

सहसा स्वसारं स्मरन्ती ज्ञात्वा योगी तत्रतः घटिकैकयैव १७०० क्रोशपरिमितं सुरत्राणपुरं समायातः । पुनश्च तामादवाप्त्य ततोऽपि दूरं गतः । समागतो हिमालये । तत्रागतं नानकं धीक्ष्य गोरक्षो तं निवर्तयितुं योगीन्द्रान् जगाव । भूत्वा मत्स्येन्द्रः समागतः । मत्स्येन्द्रस्य शरीररचना विषये प्रश्नस्योत्तरमद्वाद् गतः । भूत्वा मत्स्येन्द्रो गुरुं गत्वा न्यवेदयद्यत्रानको मुक्तयोगीति ।

—०—

एकादशः प्रस्तावः

मर्तुहरिः समागतः उत्तरं प्राप्य गतश्च । गोपीचन्द्रः समागतः सोऽप्युत्तरं ध्रुत्वा गतः । ततः कनोफा एवं हनीफाः समागतौ । तावप्युत्तरं गृहीत्वा गतौ । ततो भूत्वा आगतः स च चार्वाकमते प्रश्नं करोति । गुरुस्तद् स्रण्डयति । ततो लहु-
रीया आगतः । स च वीर्यमर्तं क्षिपति । गुरुत्तरं ददाति । ततः कङ्करः समागतः तं च गुरुर्मर्कमेहिमानं वर्णयति ॥

—०—

द्वादशः प्रस्तावः

सङ्गरः समागतः । प्रथमनास्तिकरीत्या तदनु नास्तिकरीत्या प्रश्नानकरोत् ।

उत्तरं श्रुत्वा गच्छति तस्मिन् मङ्गलनाथः समागतः । स नानकस्य विचारेः सन्तुष्टः प्राह स्म गोरक्षं यत्स समबोधो न भवितुमर्हति भवच्छिष्यः । शम्भूनाथो हठयोगे प्रश्नं करोति । नानकः प्राह “ज्ञानेन प्रयोजनं न कर्मणेति” । गोरक्षस्य सर्वे शिष्या नानकं वर्णितवन्तः । नानको गोरक्षं प्रति गतः । संजातः परस्परं सुखदः संलापः । “विवादस्तत्त्वबोधाय न विरोधाय योगिनाम्” । गोरक्षो नानकं चषक पातु ददाति । यो भैरवदेशेषमुरां पिवति स पीत्वा पतित्वा च भैरवाचक्रे न विभ्यति कालतोऽपि । तत्र प्राचलन् विचाराः धुव्युनाथ-धरिनाथ-उर्मनाथ-धर्मनाथ-धगरनाथ-नानकस्य । अन्ते सर्वे नानकमहत्स्य प्राख्यापितवन्तः । नानको मर्दनं ८४ सिद्धानां नामानि कथयति ।

—०—

त्रयोदशः प्रस्तावः

व्यारगिरौ जगाम योगी । तत्र अजगरोपमो दत्तात्रेयः शयान आसीत् । दत्त-नानकसंवादः । अजपाजपस्य महिमा । विष्णुरूपवर्णनम् । नवधाभक्तिवर्णनम् । विष्णुस्तोत्रम् । तदनु विरोचनतातः पक्षिणां प्रभुः अनलाचितनान्नि पर्वते मानुषी गिरमयोचत् । नानक आह “ईशितारं द्रष्टुमागतः” । तत्र शिखरे प्रहाद आसीत् । तेन संलप्य ध्रुवलोकं ययौ समर्दनो यतिः । ध्रुववर्णनम् । तदा मर्दनं तत्रैव त्यक्त्वा वैकुण्ठं ययौ गुरुः । ३२ कोटिकोशपरिमितविस्तृतं १६ कोटिकोशपरिमितं उन्नतं विष्णोर्धामवर्णनम् । भागवतस्तुतिः ।

—०—

चतुर्दशः प्रस्तावः

स्तुतिं श्रुत्वा त्रिलोकीयतिरुपदिशति नानकमुदासं नाम संन्यासम् । पुण्यो-त्तमस्योपदेशं श्रुत्वा तं च शिरसि निधायाजगाम पुनर्ध्रुवलोकं यतिः । ध्रुवस्तत्रत्यं वस्तुवर्णनं कर्तुं विष्णोः स्वरूपं च निरूपयितुं कथयति । यतिः सर्वं वर्णयित्वा श्रितिलोकमागतम् । मर्दनस्तदा गुरुं भूगोलस्य स्वगोलस्य च स्थितिं प्रपच्छ । नानकः सर्वं भूगोलं स्वगोलं नरकं, नरकयातनां, स्वगंलाभोपायं च वर्णयामास ।

—०—

पञ्चदशः प्रस्तावः

यतिः शिवस्तुतिं कुर्वन्नथततार पृथिव्याम् । ततो यतिः सैन्यशैलमागच्छन् । यत्र मुनयो निलीय सपञ्चरन्ति स्म । तत्र शैलसेनस्य शिष्यः कल्याणः प्रतिपद्यति स्म ।

यः प्रेतायां यतेर्धर्मभ्रातासीत् । शीलसेनः कर्ता कर्तेति जपन्नासीत् । नानकोऽब्रवी-
च्छीलसेनं यत्तस्य गुरुर्वरुणो विद्यादाता च जनकः । ततो यतिरीक्षणशैलीं जपतो
जनकस्य समीपं गतवान् । शुकश्चासीत्तस्य शिष्यः । जनकादाह्वां गृहीत्वा
गच्छतो नानकस्य समक्षमागतः स्नातः कश्चित् स चासीत्पुरा तस्य मृत्युः
सुखचपवनामा । तदा गुरुर्मत्स्यनगरं लहरीनगरं सुरताख्यं च नगरं ययौ । ततो
लङ्कां ययौ गुरुः । बिभीषणस्तस्योपचर्यां कृतवान् । ततो रामचरितवर्णनम् ।

—०—

षोडशः प्रस्तावः

गुरुर्मर्दनमाहात्म्यं लङ्कातो मार्गे यत्स पञ्चमे दिने मरिष्यति । खर्जूरपुरे बालः
दिनस्य शेषे मर्दनस्य श्वासं गणयितुमारभे । नवमे श्वासे विरते मर्दनो ममार ।
योगीशं वबन्दे । ततः सेतुबन्धं रामेशं दृष्ट्वा गुरुर्मर्दनस्य पुत्रं ग्रहीतुं तलवण्डिका
मागतः । तत्र तेन श्रुतं यद् धोलाररायो मृतवान् । तदा मर्दनस्य पुत्रः सदजादः
सद्योगी जातो योगिनः । पुनर्लुम्ब्य देशं गत्वा यतिः सदजादमवधीद् प्रार्थनं गन्तु-
मिति । स तत्र लुण्ठकेन धृतो ताडितश्च । सस्मार नानकं सदजादः । नानकस्तत्र गत्वा
सज्जनवामकं दुर्जनचौरमुपदिदेश । स च चौरः शिष्यो जातः । पुनः स खर्जूर-
पुरमागतः । सदजादं तत्रैव त्यक्त्वा गुरुर्गान्धारं जगाम । तत्र विष्णुमित्रनामा मुद्गल-
स्तस्य शिष्यो जातः । तस्य नाम बलीगान्धार इत्यकरोद् गुरुः । तत्र समागतः
सफरो नाम यवनो विदरनगरात् । स नानकस्य परीक्षां विदधदपृच्छलक्ष्णान् ।
चत्वारं भूत्वा सोऽपि शिष्यो जातः । यतिः बलिगान्धारं तत्रैव स्थातुं लोकोपकारं च
कतुं समाज्ञापयत् ।

“तत्रैव तिष्ठ मनुजोद्धरणाय धीरं ?” ।

—०—

सप्तदशः प्रस्तावः

यतिः केकयनगरेऽगमत् । तत्रैको यवनः सचालं यतिं मानचन्द्रखानचन्द्री
प्रति निनाय । मानचन्द्रस्य सत्कारं प्राप्य तं बहुभिर्बचनैरुपदिदेश । तदा महापुरुषतां
गते मानचन्द्रे योगी वीरदक्षपणमेकमुपदिदेश । तदा स पर्वते समागतः । अत्र बाल-
गुद्रायोनामा धर्मात्मा पयिकान् सेवते स्म । नानकश्च तत्र नीतः । बालगुद्रायिमते
विभवस्त्वयिधिसत्कारायैव प्रदत्तोऽस्ति ।

तदा तत्रतो योगी लालस्य गृहमागतः । लालः उदासिमत्तस्य विषये प्रदंनं प्रपच्छ ।
नानकस्तन्मतं तस्य भेदान् कथं केन वा गृह्यत इति सर्वमवर्णयत् । ततो लालगृहात्

पक्षकं ययौ यतिः । तत्र श्वसुरेण प्रदत्तं वस्त्वगृहोत्वैव तं बहुभिर्वचनैरुपदिदेश । तत्रतो गुरुः कुरुक्षेत्रं जगाम । एकदा गुरुरजस्य मांसमपचन्निशि । पृष्टश्च स विश्वामित्रस्योदाहरणं जगाद् । इत्थं धर्षिता अन्ये संन्यासिनोऽसूयां वहन्त अहंखानं राजानं समाययुः । श्रीकन्दरस्य पुत्रोऽहंखानः कुरुक्षेत्रस्य राजाऽसीत् । विष्टद्वमन्युरहंखानः सर्वान् प्रव्रजितान् खारीभित्तं गोधूमं पेष्टुमाज्ञापयामास । परं नानकशक्त्या गोधूमा स्वयं भ्रमता घरेष्टेन पिष्टाऽभूवन् । तदा सर्वे नानकं मोक्तुं प्रार्थयामासुः । स मुमोच यतीन्द्रम् । यतीन्द्रस्तस्मै शापं ददौ । यद्यवनराजोऽयं सप्तमासैर्दिनैः सप्तभिरेव दैवात् स्मरणशेषां हि दशमासादयिष्यति इति । ये जनार्दनं न स्मरन्ति तानापदः परिभवन्ति ।

—•—

अष्टादशः प्रस्तावः

शापात्पञ्चमे मासि धावरस्य सेना सुरत्राणपुरमागता । तत्र धनरानं हत्वा सप्तमे मासे इन्द्रप्रस्थमागता । धावरो राजा बभूव । एकदा धावरस्य भोजने कृमयो दृष्टाः । स सूदान् भर्त्सयामास । तेषु मीरविलावाख्यः कश्चिदाह यत्तन्मानकस्य धन्धनस्य फलम् । नानको धावरस्य समीपमानोतः । स धावरस्य प्रश्नस्योत्तरं ददौ । धावरो नानकं चपकं पातुमकथयत् । नानको धावरं क्षानचपकपानं प्रत्यपादयत् । ततो यतिरग्रवीद्यत् यः कश्चित्कोरानं वेदं वा भजेत् स तस्य बल्लभः । आर्यैर्हृदि सेव्यते स एव विभिन्ननाम्ना तुह्यैरपि । अरागेण हरेर्मक्तिः न सर्वमुक्तिप्रदा । न कश्चिज्जन्मनाऽपराध्यति, इति श्रुत्वा धावरस्त्वस्मै दिग्विजयाय न्यवेदयत् । ततो नानकः पक्षकमागतवान् । तत्राजितोरघावस्य भोजनं योगी स्वीचकार । मूलचन्द्र-गृहादागतं भोजनं न स्वीचकार । मूलो निनिन्द यतिम् । चन्दीरानी निनिन्द यतिम् । सुलक्षणी विललाप । यतिः सुलक्षणी 'रामदासि' इति पदेन संघोष्य स्वेनैव सार्धं कश्चित्कार्त्तं यावत्थातुमकथयत् । व्यूढोरघावो ध्वस्तसमस्तमोहो जातो गुरुवचनं श्रुत्वा । तदा मालनामा म्लेच्छोऽपि यतेर्मक्तो जातः । तदा उवाचे खानः समागतः । स चाप्युपदेशं श्रुत्वा भक्तः संजातः । तदा आदरमानः चुत्कोश । तमपि गुरुरुपदिदेशामृतवचनैः । अहन्ताममते विहाय यया यया देवं वेत्ति कश्चिराथातया स क्षीणमलो जायते ।

न विस्मरन्ति ये विष्णुं

क्षणमप्यनुरागिणः ।

क्षणार्धमपि तान्देवो

वशीभूतो न विस्मरेत् ॥

—•—

एकोनविंशः प्रस्तावः

यतिर्जलाल द्रष्टुमैच्छत् । तत्र जगाम । मार्गे जलालस्य शिष्य सरसि स्नान्त्
दृष्ट्वा त गुरोर्गुरुमुखस्य च महिमानमवर्णयत् । स च शिष्यो जलालमब्रवीत् ।
जलाल-नानक वार्ता । जलालो गुरुमुखविषये किमपि कथितुमशक्तो तन्वातु मक्का-
मगात् । जलालो जलधे पार गत । तत्र चाकतोऽभूद् दिव्यगुरुरपदर्शनेन । नभस्तो
भोग्यानि समागतानि । पर तेन न लब्धम् । प्रातरत्याय जलालो पोतमेक सागरे
निमज्जन्तमपश्यत् । तत्र तेनेश्वरो निन्दित । तस्यार्तनाद श्रुत्वा पोतो रक्षिव ' तदा-
ब्रवीत्तत्रत्यो गुरुर्जलाल यत्केन महतापराधेन भोजनं न लब्धम् । स आह ' निमज्जति
पोते मया महेश अनिन्दि इति' ।

स आह ईशस्याह्ता विना एणमपि न स्पन्दते । यदा गुरु प्रसन्नो जातस्तदा
तस्य निकटे भोजनमागतम् । गुरुमुखविषये च तेनोत्तर श्रुतम् । तदा जलालो
नानक प्रत्यागतवान् । जलालमुखात्तत्रत्य वृत्तान्तं श्रुत्वा नानकस्तत्र गन्तुमैच्छत् ।
यतो हि तत्र नारदस्य शिष्या काञ्चन पुण्यभाज कदाचित्स्वतनु प्रदर्शयन्ति । ततो
नानको बालेन सह शेषफरादपत्तनं ययी । तत्र घराहिमो नानाविधं प्रश्नमकरोत् ।
नानकस्त बहुभिन्नपदेशैरुपदिदेश । तदा भगवत्स्तुतिं कृत्वा सयालो नानकस्तलबद्धी
गत । तत्र पितृव्यमाश्वस्य समागतः पक्षकम् । तत्र सेवापरा सुलक्षणीमप्रवीणोगी
यत् लहनान्यनामा अङ्गदो मम पदेस्थास्यतीति इमांमेव कथां श्रावयितुं बालाऽनवीद-
ङ्गद यत् गत्वा स्वोक्तं गुरुपदम् । तस्य कथं सजातो गुरुणा सत्सङ्ग इति प्रश्नस्योत्तरं
प्रादादङ्गदो यत् बालो बिलोकयितुमागतेन तेन गुरुं प्राप्त । स नानक गतः ।

एकदा नानको घस्त्राच्छादिता लप्सिका मक्षयितुमादिदेश । तस्य अपरे
शिष्या सुतो च न जपसु । अङ्गदो जघास । तदा स सुलक्षणीमकथयदङ्गद एव
मम पदे स्थास्यति ।

इत्थं यथा व्यासो वेदं विभक्तवान् तथैव नानको देश्यै पदैरद्वैततत्त्व
विदधे । अश्वत्थपत्रेषु कराकृतिरिव क्षितौ नानककृतिः । नानकः स्वमतमविरोधेन
प्रचलत् दृष्ट्वा तुष्टः सन् प्राणानुत्ससज्जै । श्रीचन्द्रस्य विलाप श्रुत्वोपदिश्य त पुनश्चेत् ।
तदीर्घवेदिककार्ये आर्य-यवनयोः निर्वादे जात इति श्रुत्वा पुनरागतो नानकः ।
“अर्धम् आर्या दहन्तु अर्धं यवना निस्त्रनन्तु” इत्यब्रवीत् । एकदा व्यायान् भ्राता-
ऽनुजमाह न खाद मासमिति । श्रुत्वेदं लक्ष्मीचन्द्रः “शासने नस्थास्यामी” त्युक्त्वा
पुत्र भार्या च स्वमारोप्य गगनं गतः । परं श्रीचन्द्रस्तद्वस्तात्पौत्रमानिनाय । स
एवाभूद् धर्मचन्द्रो नानकस्य पौत्रः ।

विंशः प्रस्तावः

अङ्गदो यदा द्वितीयो गुरुरभवत्तदा कश्चित्तस्य द्रोहमकरोत् परन्तु तथाना-
भूत् । अङ्गदोऽब्रवीद् यद् यद्यत्र स मम विरोधी संन्यासी कृष्यते तदाऽवश्यमेव
वृष्टिर्भविष्यतीति । इत्यमङ्गदस्तत्रामरदासनामकं कुविन्दं त स्थापयित्वा स्वयं गत-
वान् । अमरदासस्य पुत्री भानी बभूव । तस्या विवाहः रामदासेन सह जातः । रामो-
ऽमृतसरसि तीर्थे वसन् हरेः शरणं गतः ।

तस्य त्रयः पुत्रा बभूवुः । पृथिवीचन्द्रो महादेवोर्जुनश्च । पितुर्वचनानुसारमर्जुनो
गुरुत्वं प्राप्तवान् । स लाहोरे गतः । तत्र चन्द्रलालः कश्चिद्द्रुष्टाजुनाय । जहाँगिरस्तं
बधन्ध । अर्जुनानुसारं गिर्याः हरिगोविन्दं गुरुत्वेभिषिञ्चन्त । अर्जुनस्येच्छामृत्यु-
जाता । हरिगोविन्दो जहाँगिरं गत्वा तस्मै च घनानि प्रदायाप्रवीचन्द्रलालं बद्धम् ।
हरिगोविन्दश्च लालं महति इक्षुयन्त्रे प्रपीडयामास । जहाँगिरः पुनर्द्रव्यमयाचत । न
ददौ हरिः । हरिं बधन्ध । युद्धमभूत् । यवनसेनां निपात्य गुरुः कर्तृपुरे न्यवसितु-
मारमत । तत्रासीत् कश्चिद्विधिचन्द्रः । स च यवनकारागाराद्धयमानीय
गुरवे प्राददात् । एरुदा हरिगोविन्दस्य पुत्रो गुरुदत्तो मृगभ्रमाङ्गमवधीत् ।
पिता कुपितोऽब्रवीत् ।

“त्यजाम्यहं त्वामहमेव वा त्वया विसर्जितः” इति श्रुत्वा गुरुदत्तो दिवं गतः ।
पिता विलप्य गुरुदत्तपुत्राय हरिरायाय स्वपदं ददौ । कदाचिच्छाहजहाँगिराणकुम्भ-
मुक्ता, मासप्रमितं लघुह्रस्वरी इति वास्तुत्रयं प्रहीतुं हरिरायपाश्वर्धे
इतं प्रैषयत् । सच तद्वस्तुत्रयं तस्मै ददौ । नृपो बहु प्रशंसन् हरिरायम् ।

—०—

एकविंशः प्रस्तावः

मीरशाहः अवरङ्गजेव-सोदरं दारासकूहं हरिरायं वर्णितवान् । शाहजहाँ
दारासकूहाय राज्यं ददौ । दारासकूहो हरिरायमामन्त्र्य तस्मादुपदेशं प्राप । अवरङ्ग-
जेवो दारासकूहमवधीत् । निहत्य च पत्रमलिखद् हरिरायम् । स तत्र न
गतवान् । ततोवरङ्गजेवसैन्यानि हरिरायमानेतुमागतानि । परं नाशस्तुवन् ।
पुनश्छलेनामन्त्रयामास । हरिरायः स्वपुत्रं रामरायं प्रेषितवान् । अवरङ्गजेवः
सविषं यस्त्रं रामरायाय प्राददात् । परं तस्य न किञ्चिदभवत् । अन्येद्यु रामरायं
वसनेन संछादिते कूपे न्यवेशयत् । परं तस्य न किञ्चिदभवत् । ततो राजा तस्मै
म्लेच्छभोजनं प्रदत्तवान् । तदन्नं पुष्पं संजातम् । इत्यमवरङ्गजेवो रामरायस्य महद्
वैशिष्ट्यं ज्ञात्वा तं प्रशंसन् ।

एकदा हरिरायो रामरायं पत्रमलिखत् यत् कथमसौ सिद्धिं प्रदर्शयति यवन-
सभायाम् । इत्थं रामरायं पिता तत्याज । ततो हरिकृष्णनामकं शिष्यमभिपिपेच ।
ततो हरिकृष्णो गुरुः संजातः । रामरायो हरिकृष्णं स्वगृहं निनाय । हरिकृष्णः शीतला
प्रकोपेन मृतः । ततः शिष्यैः तेगवहादुरो गुरुर्ज्ञातः । परं तेगवहादुरस्य द्रव्यागमनं
सेहे अवरङ्गजेवः । तेगवहादुरः काशीं समागतः । तत्रतः पाटलिपुत्रं गतः तत्र सुलग्ने
सुदिने तस्य गोविन्दसिंहनामा पुत्रो जातः । गुरुगोविन्दो गुरुर्जातः शिष्याणाम् ।
इतो बद्धस्तेगवहादुरः कारागारे कमपि राजानमाहूय तं च ज्ञानमुपदिश्य स्वशिरः
छेतुमकथयत् । राजा तयाऽकरोत् ।

गोविन्दो विष्टजानन्दपुरे पितुर्निर्यातनं कर्तुं पञ्चवर्षाणि देव्याः पुरस्ताद्धोमं
कृतवान् । चण्डिका प्रकटीभूय तस्मै राज्ञं ददौ । ये च कुण्डजलमपिबन् ते सिंहदर्पाः
सञ्जाताः । ततोवरङ्गजेवसैन्यैर्जातं युद्धम् । गोविन्दः सहासः शरदि विष्टन् सामन्तानां
शिरांश्चिच्छेद । बहादुरशाहो गुरोर्भक्तिमाचरत् । गुरुर्नागपुरे द्वारकादास-
सन्निधे गतः । द्वारकादासो गुरवे केशान् शस्त्राणि च ददौ । पुनर्गुरुः सिंहसैन्येन
सह योद्धुं गतः । तत्र केनचित् न्लेच्छेण यस्य पितुर्वधं कृतमासीद्गुरुणा, युद्धं संजा-
तम् । स च न्लेच्छो गुरोः कुक्षिसिधेनुकयाऽभ्यहन । तेन गुरोः शरीरे व्रणः
संजातः । तदा व्रणदोषात्स दिवं गतः । गुरुर्मृत्युकाले नन्दलालमभाषत भवतां प्रन्थ
एव गुरुः नान्यः इति ।

तत्तत्स्थानानां नामानि विवरणं च यत्र नानको गतवानासीत्

(अत्र प्रस्तावक्रमेण नामानि लिख्यन्ते न तु अक्षरक्रमेण)

स्थाननामानि—काव्यादुद्धरणानि विवरणानि च ।

१. जयतिवार — 'सौभाग्ययुग् जयतिवार इति प्रसिद्ध' — ना० च० २।३
इदं ग्रामनाम । "जैतवार इति प्रसिद्ध ।
२. तलवण्डी — "तलवण्डीति नगरी विख्याता भुवि विश्रता"—ना० च० १।१०७
नानकस्थ जन्मस्थानम् ।
३. सुरत्राणपुरम्—ना०च० ३।६४
नानक्या पत्युर्ग्राम ।
४. पक्षक — पक्षके पुरवरे कृतवासो"—ना० च० ४।६६
नानकस्य इवसुरालय ।
५. आसिकपुरम्—ना० च० ७।५३
यत्र वैष्णिक फेरुवासीत् ।
६. भारते (जम्बूद्वीपे)—'जम्बूद्वीपस्य विविधान्प्रदेशानभ्रमयति "
—ना० च० ९।=२
सत्र बङ्ग, उत्कल, कलिङ्ग, आन्ध्र, कर्णाट, केरल, द्रविड,
सिंहलश्च योगिना दृष्टा ।
७. ज्योतिषपुरम्—सम्प्रति आसामग्रान्ते "कामरुष्या" इति प्रसिद्ध । प्राग्ज्योतिष
पुरमगात्"—८।९१
८. अस्पर्शनाथाय द्वीप —यत्र क्रोडनामा राक्षसो मर्दनमपचत् । गुरुश्च ॥ ररक्ष ।
ना० च० १२०।८
९. विश्वम्भरपुरम्—अत्रासीद्रत्नपरीक्षक । "मर्दनस्तु तदादाय विश्वम्भरपुरामिधे"
ना० च० ८।१३९
१०. विपहरदेश —शुद्धसेनस्य राज्ञ । "विपहर देश स्वैरगतिर्ययौ" ना० च० ८।१६=
११. शिलमिलद्वीप —"द्वीप शिलमिलामिधम्"—ना० च० १।४८

१२. ब्रह्मपुरम्—“पुर ब्रह्मपुरं धर्मवचनो भूपतिर्द्विज ”—ना० च० ६।४८
 १३. वाहीकदेश—पञ्जायस्य पञ्चनदाना मध्ये ।—ना० च० ९।६०
 १४. देवगन्धारः—“योगी देवगान्धारसंज्ञकम्” —ना० च० ६।८६
 १५. अमरनगरम्—“निर्विण्णाना नगरमटवीत्यालपद्योगिवर्य.”—६।६६
 १६. प्रसरनगरम्—“प्रसरास्य नगर ययौ यतीन्द्र. ।” —ना० च० ६।११०
 १७. सुवर्णपुरम्—सुवर्णपुरमित्यभिधेयम्”—ना० च० ६।१२३
 १८. सुमेरु —“प्रत्यर्प्य तस्मै स ययौ सुमेरुम् ।” ना० च० ६।१४९
 १९. मक्का—“मक्केति यद् यवनजातिषु सुप्रसिद्धम्”—ना० च० १०।३
 २०. मदीना—“मदीना नय मा घन्या नदीनां जाह्नवीमिव”—ना० च० १०।१६
 २१. मेरुगिरिः—मेरी नव पुराणि । मनोवती, अमरावती, तेजोवती, सयमनी,
 कृशाङ्गना, श्रद्धावती, गन्धवती, महोदया, यशोवती च । “उदीरितो
 मे स गिरिं जगाम ”—ना० च० १०।६४

२२. हिमाद्रि—“गन्धर्वसिद्धाप्युपितो हिमाद्रि ”—ना० च० १०।७४
 २३. व्यारगिरि —“ततो व्यारगिरिं प्राप्ता”—ना० च० १३।२
 २४. लङ्का—ना० च० १५।५१
 २५. दरवेलापुरम्—“दरवेलाभिध पुरम्”—ना० च० १६।६
 २६. रज्जूरपुरम्—“स्वः रज्जूरपुरे खलु”—ना० च० १६।१०
 २७. सेतुष धरामेश्वरम्—ना० च० १६।१८
 २८. पवनचालित नाम पर्वत —ना० च० १३।५४
 २९. ध्रुवलोक—“ध्रुवमगमदसौ योगतो योगिराज ” ना० च० १३।१०४
 ३०. वैकुण्ठम्—“वैकुण्ठमावासमकुण्ठशक्तिः”—ना० च० १३।११३
 ३१. कैलास—“कैलासमिन्दुधवल यतिमाससाद”—ना० च० १५।२
 ३१. उदारगिरि —ना० च० १५।१२
 ३२. शैत्यसन्यम्—ना० च० १५।१६
 ३३. मत्स्यनगरम्—ना० च० १५।४९
 ३४. लहरीनगरम्—ना० च० १५।४९
 ३५. सुरतीनगरम्—ना० च० १५।४६
 ३६. अचलवटाल—ना० च० १६।४०
 ३७. लुभदेश —ना० च० १६।६७
 ३८. गान्धारः—ना० च० १६।१०५
 ३९. बालनाथपर्वत —ना० च० १७।४९
 ४०. कुरुक्षेत्रम्—ना० च० १६।११७

४१. द्वीपेषु प्लक्षद्वीपः, शाल्मलीद्वीपः, कौञ्चद्वीपः, शाकद्वीपः, दधिद्वीपः, पुष्कर-
द्वीपश्च ।
४२. मद्रदेशः—“गगो मद्रदेशं विशेषेण शिष्यैः” — ना० च० २०।२६ अत्र रामदासो
गतवानासीत् ।
४३. लाहौरः—ना० च० २०।३६
४४. कर्तृपुरम्—ना० च० २०।७६
“सार्धं गुरुः कर्तृपुरं ससार” २०।७६
४५. आगरा—२०।६१
४६. कलहूरः—“शतद्रुतीरे कलहूरदेशः”—ना० च० २०।८६
४७. धकालः—ना० च० २१।८६
४८. काशी—“तीर्थान्यदित्याथ जगाम काशी”—२१।११०
४९. पाटलिपुत्रम्—२१।१११
५०. इन्द्रप्रस्थम्—ना० च० २१।२०३
५१. मथुरा—ना० च० २१।२०३
५२. नागपुरम्—ना० च० २१।२०५
५३. वैआ—नदीनाम यस्यामहर्मुखे कृतभञ्जनो नानको नोन्ममञ्ज । गतश्च सप्रतो
यनम् ॥ “वैआं कृतनिमज्जनः”—ना० च० ६।३४

महाकाव्ये समागतानां नाम्नां परिचयः

१. अङ्गदः—नानकस्य सर्वप्रियः शिष्यः शिष्याणां द्वितीयो गुरुः ।
२. अधरकः—सालसरायस्य भृत्यः ।
३. अहंरानः—धाधरस्य भृत्यः ।
४. अहंसेनः—
५. अमरदासः—शिष्याणां तृतीयो गुरुः ।
६. अर्जुनः—, पञ्चमो गुरुः ।
७. अघरङ्गजीधः—मुगलराजः ।
८. अजितोरधावः—मूलचन्द्रस्य (नानकश्चसुरस्य) पुत्रः ।
९. आदरमानः—नानकस्यान्यतम शिष्यः ।
१०. उवारे खानः—नानकस्यान्तिमः शिष्यः ।
११. कालवर्मा (प्र० काल्चन्द्र वर्मा)—नानकस्य पिता ।
१२. कमलनयनः—सुवर्णपुरस्य राजा ।
१३. कृष्णः—नानकमातुलः ।
१४. क्रोडः—तन्नामा राक्षसः ।
१५. कनीकाः—गोरक्षशिष्यः ।
१६. कङ्करः—
१७. कल्याण—शीलसेनस्य शिष्यः ।
१८. खेळः—केयकनगरस्य युवराजः ।
१९. गङ्गारामः—उदासिवर्यविदितः, काशिकपण्डितः ।
२०. गुरुवत्तः—हरिगोविन्दस्य पुत्रः ।
२१. गोविन्दसिंहः—दशमो गुरुः शिष्याणाम् ।
२२. गोरक्षनाथः—अणिसैले नाथानां गुरुः ।
२३. गोपीचन्द्रः—गोरक्षशिष्यः ।
२४. घुघुनाथः—गोरक्षशिष्यः ।
२५. चन्द्रलालः—भ्लेच्छसखो योऽर्जुनं वद्धमासीदुच्यतः ।
२६. जहाँगिरः—मुगलराजः ।
२७. जलालः—भ्लेच्छाचार्यः ।
२८. जयरामवर्मा—नानक्याः पतिः ।
२९. जुझावरसिंहः—गुरुगोविन्दस्य सेनानी ।

- ३० तेगवहादुर -नवमोगुरु शिष्याणाम् ।
- ३१ वृत्तादेवी-नानकमाता ।
- ३२ दत्तात्रेय -व्यारगिरौ अजगरोपमो मुनि ।
३३. दारासकूह -शाहजहाँपुत्र ।
- ३४ द्वारकादास -नानकशिष्य । सार्धशतद्वयीसमवया गोविन्द केशान् शास्त्राणि च ददी । अस्यैव शिष्यो देवराजो महाकाव्यस्यास्य रचयिता ।
- ३५ दुष्टबुद्धि -देवल्लतस्य दूतो योऽन्धोजात ।
- ३६ देवल्लत -गन्धारे दैत्यसैन्यराज ।
३७. धनखान -राजा यां नानकाय द्रुष्टसि स्म ।
- ३८ धर्मवचन -शिलमिलद्वीपे राजा ।
- ३९ धर्मनाथ -गोरक्षशिष्य ।
- ४० नानक -गुरुनानक ।
- ४१ नानकी-नानकभगिना ।
- ४२ परशुनाम क्षितिपालस्य मंत्री ।
४३. प्रह्लाद -व्यारगिरावेवापरो ऋषि ।
४४. प्राणनाथ -गोरक्षशिष्य ।
४५. पृथिवीचन्द्र -गुरु अर्जुनस्य भ्राता ।
- ४६ फेरु -आसिकपुरवासी घणिक ।
- ४७ बालसिन्धु -नानकस्य सखा, भक्त सहवासी, प्रामोणश्च ।
- ४८ बाबर -गुद्गलराज ।
- ४९ बालबराहिम -बिराहिमस्य शिष्य ।
५०. बहादुरशाह -औरङ्गजेबस्य पुत्र ।
५१. बालगुत्राया-गिरी पथिक सेवक ।
५२. भागमल्ल -राजा, उदासिमतावलम्बी ।
- ५३ भूतया -गोरक्षशिष्य ।
- ५४ मर्दन -वैणिको नानकसखा, सहयोगी च ।
५५. मूलचन्द्र -नानकश्चसुर ।
- ५६ मलिक -म्लेच्छराज ।
५७. मत्स्येन्द्र -गोरक्षशिष्य ।
५८. मल्ल -
- ५९ मानचन्द्र -वैकयनगरराज ।
६०. माल -शिष्यो नानकस्य ।
- ६१ मीरगदासेन -बाबरस्य मृत्यु ।

६२. मीरमदः—जहाँगिरस्य सेनापतिः ।
 ६३. मीरशाहः—औरङ्गजेवमृत्यः ।
 ६४. रामदासः—चतुर्थो गुरुः शिष्याणाम् ।
 ६५. रामरायः—हरिरामस्य पुत्रः ।
 ६६. लालयर्मा—नानकपितृव्यः ।
 ६७. लक्ष्मोचन्द्रः—नानकपुत्रः ।
 ६८. लहुरायाः—गोरक्षशिष्यः ।
 ६९. विरोचनतातः—पक्षिणां प्रभुः यो मानुषीं गिरमवोचत् ।
 ७०. विष्णुमित्रः—नान्धारे मुद्गलः ।
 ७१. विमलज्योतिः—नानक-सहयोगा त्रेतायामासौ नानकस्य मृत्यः ।
 ७२. व्यूढोरघावः—शिष्यो नानकस्य ।
 ७३. विराहिमः—शेखररीदपत्तने योगी ।
 ७४. विधिचन्द्रः—चौरो यः शिष्यत्वं गतः ।
 ७५. शिवरामयर्मा—नानकपितामहः ।
 ७६. श्रीचन्द्रः—नानकस्य प्रथमः पुत्रः ।
 ७७. श्यामः—मूलचन्द्रस्यानुचरः ।
 ७८. शुद्धसेनः—विषहरदेशस्य राजा ।
 ७९. शम्भुनाथः—गोरक्षशिष्यः ।
 ८०. शोडसेनः—सप्तः कर्ता सैन्यशैले ।
 ८१. सिद्धमन्यः—क्षितिपालः ज्योतिषपुरे । सम्प्रति कामाखरेति प्रसिद्धः ।
 ८२. सुलक्षणी—नानकपत्नी ।
 ८३. सालभरायः—भणिझाता ।
 ८४. स्वनकारदुसेनः—यो मक्कातः शिवमूर्तिमपनेतुगतस्ततोऽन्यो जातः ।
 ८५. सुखचपतः—पूर्वजन्मनि नानकमृत्यः ।
 ८६. सहजादः—मदनपुत्रः ।
 ८७. सज्जनः—सहजादस्य यः सर्वलुलुष्ट पश्चाज्जातः शिष्यो नानकस्य ।
 ८८. सफरः—विदरनगरेयवनः ।
 ८९. सैन्यवः—जलालस्य शिष्यः ।
 ९०. हरिदयालुः—ज्योतिर्विद् । नानककुण्डलीनिर्माता ।
 ९१. हितोरघावः—मूलचन्द्रपुत्रः ।
 ९२. हरिगोविन्दः—षष्ठो गुरुः शिष्याणाम् ।
 ९३. हरिरायः—सप्तमो गुरुः शिष्याणाम् ।
 ९४. हरिकृष्णः—अष्टमो गुरुः शिष्याणाम् ।

नानकस्य शिष्याः

१. अङ्गदः—शिष्येषु श्रेष्ठः शिष्याणां द्वितीयो गुरुः ।
२. अधरक —सालसरायस्य पारिपाश्वर्यकः ।
३. आदरमान —शास्त्रार्थे पराजितः शिष्यता गतः ।
४. इन्द्रसेनः—शुद्धसेन-भ्राता ।
५. उवारेत्तानः—शास्त्रार्थे पराजितः शिष्यत्वमवाप ।
६. क्रोड —अस्पर्शनायद्वीपे तन्नामा राक्षसः ।
७. खानचन्द्र —कैकयनगरवासी ।
८. देवलुत —गान्धारे दैत्यराजः ।
९. धर्मधचनः—शिलमिलद्वीपस्य राजा ।
१०. फेरुः—वैणिको धधनः । पूर्वजन्मनः सखा नानकस्य ।
११. बालसिन्धु —नानकस्य ग्रामिण सहयोगी च ।
१२. मालः—ध्वस्तसमस्तमोहो गतः शिष्यत्वम् ।
१३. मर्दनः—वैणिक सहयोगी च गुरोः ।
१४. मानचन्द्र —कैकयनगरवासी ।
१५. बराहिम —शेखरीद्वीपस्य योगी ।
१६. विमलज्योति —त्रेतायामासाञ्जनस्य भृत्यः ।
१७. विष्णुमित्र —गान्धारवासी मुद्गलः ।
१८. व्यूढोरघवः—ध्वस्तसमस्तमोहो गतः शिष्यतां नानकस्य ।
१९. सहजादः—मर्दनस्य पुत्रः ।
२०. सज्जन —एतन्नामा चौरः ।
२१. सफर एतन्नामयवनः विवरनगरस्य ।
२२. सुखचपत —पूर्वजन्मनि नानकस्य भृत्यः ।
२३. सालसराय —मणिषोद्धा ।
२४. सिद्धिमन्य —वने, ज्योतिषपुरे श्रुतिपालः ।
२५. शुद्धसेन —विपहरदेशस्य राजा ।

शिष्यस्याङ्गदस्य परीक्षाः

परीक्षा—१

एकदाङ्गदो गुरो सेवार्यै (लङ्करदानाय) लवणमानीतवान् । गुर गृहे न दृष्ट्वा स क्षेत्रं गतवान् यत्र गुरु कर्दमैजलेश्च पूरितानि तृणानि कर्तायित्वा तानि गृह-मानेतुं शिष्यान् प्राह स्म । अन्ये शिष्यास्तस्याज्ञां न मेनिरे । परन्त्वङ्गदस्तथा कृतवान् । कर्दमपूर्णतृणानयनेनाङ्गदस्य वस्त्रं मलिनं जातम् । मुलक्षण्या पृष्टो नानकः प्राह यदङ्गद एवास्य योग्य आसीत् । गुरुर्नितरा प्रसन्नो जातः । ना० च० १६ प्रस्तावे ।

परीक्षा—२

शीतकाले गुरुरिरावत्या अविधे प्रातरेव स्नानं कर्तुं गच्छति स्म तत्र तस्य साहाय्यं कर्तुमङ्गदाद्यक्षयः शिष्या मपि गच्छन्ति स्म । एकदा नानकस्य तत्रगमनात्पूर्वं मेधाङ्गदाद्यस्तत्रागच्छन् । तदानामत्यधिकं शीतपातं भवति स्म । करकापातोऽपि प्रारब्धः । अङ्गदं त्यक्त्वाऽन्ये तत्रतः समायाता परन्त्वङ्गदो भयानकं कष्टं सेहे । गुरो सेवां च चक्रे । एतेन गुरुरतितरा प्रसन्नो जातः ।—ना० च० १९ प्र०

परीक्षा—३

एकदा शीतकाले नानकस्य गृहस्य भित्ति पतित्वा नानकः शिष्यान् तन्निर्माणं सादिदेश । परन्तु तस्य पुत्रास्तथा न चक्रुः । अङ्गदो गुरोराज्ञां शिरसि निधाय कार्यं प्रारब्धवान् । भित्तेरर्पणनिर्माणं यदा जाह तदा गुरु पुनरपि तां पाठयित्वा पुनः निर्माणायादिदेश । परमङ्गदः पुनरपि प्रारेभे निर्माणम् । इत्यनेकधा तथा करणेऽङ्गदस्योत्साहः कार्यकौशलं च ज्ञात्वा गुरुर्नितरा तं प्रशंसति ।

ना० च० १९ प्रस्तावे ।

परीक्षा—४

एकदा नानकः पुत्रान्प्राह राजौ वस्त्रं स्वच्छं कर्तुम् । पुत्रास्तथा न चक्रुः । अथ च ते राजस्य वस्त्रं दातुमकथयन् । परन्त्वङ्गदो गुरोराज्ञां सद्य एव पूरितवान् । एतेन गुरुः प्रसन्नो जातः । अथ च ये केऽपि यात्रिका नानकं द्रष्टुं तत्रा गच्छन्ति स्म तेषामपि वस्त्राणि अङ्गद एव रक्षयति स्म । इदमप्यासीद् गुरो प्रसन्नताया कारणम् ।

ना० च० १९ प्रस्तावे

अङ्गदस्य नामकरणम्

अङ्गदस्य पितुः प्रदत्तं नाम “लहना” इत्यासीत् । परन्तु गुरुणा तन्नामपरिवर्तनं कृतम् । एकदा नानकः प्राह स्म अङ्गदः यत् मयि तवासीमभक्तिं त्वमेव मम सर्वप्रिय । तव मम च स्वरूपं तावदधुनैकं जातम् । तव शरीररचना ममाङ्गादेव जातास्ति । अतस्त्व ममाङ्गदः ।

-ना० च० १९ प्रस्तावे

नानकस्य पूर्वजन्मवृत्तान्ताः

(१)

फेरुनानकवृत्तान्तः

आसिकपुरे फेरुनामा कश्चिद्वैणिक आसीत् । नानकाक्षया मर्दनस्तत्रागच्छत् । फेरुः प्रादुदाद् वीणां सप्तमुद्रां गृहीत्वा यस्या नाम “विपश्चा” इत्यासीत् । त्वयं चागतो नानकदर्शनाय फेरुः प्रणम्य नानकं पूर्वजन्मवृत्तान्तं स्मारयति । पुरा ज्ञानपुरनामके प्राप्ते प्राणनाथ-नामा कश्चिदासीत् । तस्य आत्मा द्वौ सुनौ मुताचैका । तयोरेकः सुन्दर-नामा नानक एवासीत् प्रेयनामा च फेरुः । एकदा पिता नुरारिगुणवर्णने स्वार्थहानिं दृष्ट्वा विधासयामास पुत्रौ । ततस्तयोर्गतिं सर्वस्य तोषकरी जाता । तपस्वी चैकस्तस्मिन्वने प्रसन्नो भूत्वा विपश्चामिमां प्रेयनाम्ने फेरवे प्राददात् । सेयमासीद्विपश्चा । पुनश्च स तपस्वी सुन्दरनामानं वैणिकं प्राह स्म यन् सोऽग्रिमं जन्मनि भाषाप्रवन्धैरु-फम्य मोक्षमार्गं प्राहयिष्यति । इत्थं तयोरभूत्पूर्वजन्मवृत्तान्तस्मरणम् ।

(२)

मीन-नानकवृत्तान्तः

विपहरदेशं गच्छन् नानकः समुद्रं प्रापः । तत्र ३५×५ क्रोशपरिमितो मीनो नानकं नीत्वा चलिताः । तदानीं नानकं प्राह मीनो यत् त्रेतायां स आसीन्नानकस्य मित्रम् । केनचित्कारणेन नानकः कुपितो जातः स च प्राददात् शार्पं मित्राय येन मीनो बभूव । इति कथां स्मारयन् मीनो अगाद् नानकं तस्योद्धारं कर्तुम् । गुरुश्च तस्य प्रसन्नो जातः । दिनान्ते स मीनो मृतो दिव्यगतिं च प्राप ।

(३)

शुद्धसेनानानकसम्वादः

पञ्चदशदिनानि यावत्तथैवज्जल एव गच्छन् योगी विपहरदेशं ययौ । तत्रासीद्राजा शुद्धसेनः तस्येन्द्रसेनो भ्राता च । नानकं मर्दनं च सल्लुत्य शुद्धसेनो गुरुं पूर्वजन्मवृत्तान्तं स्मारयन्ननीत् यत् जनकस्य पार्श्वे त्रेतायां ते त्रयोऽपि मित्राण्यसन् । इत्थं सामुद्रे विपहरदेशे शुद्धसेनेन्द्रसेनाभ्यां पलितो योगी शिलमिल-द्वीपं जगाम ।

(४)

कमलनयन-नानकसम्बादः

सुवर्णपुरनामके नगरे कमलनयनो नामा राजासीत् । तत्र जगाम यतिपति-
धर्मसिंहेन सह । तत्र राजानं दृष्ट्वा यतिरबोचत् त यत् कलेः प्रभावाद् रुद्धबुद्धिना
भयता न स्मर्यते पूर्वजन्मवृत्तान्तः ।

त्रेतायां जनकस्य पाश्वे नानको गोवर्धननामासीत् कमलनयनश्चासीत्
सभाचन्द्रनामा । स्मृत्वेमं वृत्तान्तं राजा तस्य शिष्यत्वं गतः । नानकश्च तेनार्पितं राज्यं
पुनस्त्वस्मै प्रादाय सुमेहं गतवान् ।

(५)

कल्याण-शीलसेन-नानकवृत्तान्तः

सैन्यशैले गिरौ शीलसेननाम्नो गुरोः शिष्यः कल्याणनामा यतिः प्रतिबसति
स्म । स नानकमागत्येदमब्रवीद्यत् स त्रेतायां राज्ञो जनकस्य पाश्वे तस्य
धर्मभ्रातासीत् । शीलसेनः कर्ता कर्तेति जपन्नासीत् । शीलसेनो यदापृच्छभ्रान्तं
यत्क आसीत्तस्य गुरुरिति तदा नानकोऽब्रवीद्यद् वरुण एव । विद्यां च स जन-
कात् प्राप्तवान् ।

(६)

सुलचपत-नानकवृत्तान्तः

मत्स्यनगरं गच्छन् योगी ददर्शकं युवानं सरसि स्नान्तम् । तं जानानो
नानकस्तत्र गतः । तं दृष्ट्वाऽकथयद्यत्स पुरा नानकस्य भृत्य आसीन् तस्य च नाम
तदानीं सुलचपत इत्यासीत् । स्मरन्तीतवृत्तान्तं स तस्य शिष्यत्वं गतः । अथ तेन
साकं समदनो नानको मत्स्यनगरीं लहरीनगरीं मुरत्याख्यं च नगरं ययौ ॥

(७)

विमलज्योति-नानकवृत्तान्तः

गान्धारं गच्छन् गुरुरेकं षोडशब्दं कुमारं तदागो सिन्धुनामुं दृष्ट्वाऽपृच्छत्कोऽसि-
त्वमिति । सोऽब्रवीद्यत् चिरवियुक्तं भ्रातरं मृगयामीति । तस्य नाम विमलज्योति-
रित्यासीत् । त्रेतायां पुरा स जनकस्य भृत्य आसीत् । नानकोऽकथयद्यत्स
एव (नानक एव) तस्य भ्राता गोवर्धनाभिष आसीत् । अस्मिन् जन्मनि
स नानकः ।

जनको नानकोऽभवदित्यस्य जनवादस्य मूलम्

नानकस्य जन्मान्तरस्य गुरुर्जनक ईक्षणशैले वसन्नाचरति स्म तपस्याम् ।
शुकश्चासीत् तस्य शिष्य । शीलसेनेन धर्मध्वात्रा सह वार्ता समाप्य नानकस्तत्र
गतवान् । नानकस्त्वं प्रणनाम जगाद् च तस्य पूर्वजन्मवृत्तान्तम् । अथ च नानको
जनक त्रेताया प्रसृतं यशं च स्मारयति स्म । तदानीं जनकस्य नानकेन सह
प्रोतौ तत्त्वज्ञाने च ऐक्यमासीत् । इयमेव कथा जनको नानको भवदित्यस्य
जनवादस्य 'मूलम्' ।

ना० च० १५ प्रस्तावे श्लोक २६ तः ४० यावत् ।

— १ • —

१. इति शीलमेन वचसामवसाने यतिनान्मयापि गुरुरीश्वर एव ।
धरणीऽस्य नामवरभत्रमवीचजनकाद्गुरो क्वचिदलन्यतविद्या ॥
प्रष्टी यन्मूव जनक स शुक्त
प्रणमन्तमादरपर परिरेमे ॥

तत प्रसन्नो जनको जगाद् सर्वं स्मरत्यङ्ग ? पुरा चरित्रम् ।
यग्नो मदीय यदिदं श्रवीयि तदैव तद् भात्यवृत्तम्यताया ॥
प्रीत्या तव ममाधेद तत्त्वज्ञानरसापि च ।
यन्मूलो जनकवादोऽयं जनको मानकोऽभवत् ॥

ना० च० ११ । २६-४०

अजपाजपस्तस्य महिमा च

व्यारगिरीदत्तात्रेयोऽवधूत 'सोऽह' मित्यजपया जपति स्म । गुरुनानकेन पृष्ट
सोऽब्रवीत् यत् य जप हस सुपुम्नाया स्थित शम्भु) अयस्मान् 'सोऽहम्' इत्यने
नानारत जपति तथा च येन जपेन निरावरण परोक्षम् आत्ममहो ध्यायति हस स
एव जप अजपाजप"इति । एतेन परोक्षस्य विष्णोर्जपेन प्रत्यक्षस्य तस्यावलोकन
भवति । तथा च विस्मृतस्य महस खलु रूप स्मर्यते । प्रथम परमधामप्रपित्सुर्लिङ्ग
जपेन जगदीशनाम जपन् प्रथमा सिद्धि प्राप्नोति तदनु तस्य कृपावश सन् 'सोऽहम्'
इत्यजपया जपति तथा च स्वात्मन प्रकाशमासादयति ।

— ० —

१ नानकचन्द्रोदये— क दत्तोऽवधूतः शृणु परेण न कश्चिदवय

सम्भाषणादिभिर्हेतुमुक्तानुभूति ।

स हसो जपत्यविरतामजपामयत्ना

द्वय निरावरणमात्ममहो परोक्षम् ॥७॥१३

'Repetition of mantras austerities Set aways
of living or deeds of merit leave us destitute
even before our journey ends GauriMala
of Arjun

॥ अजपयापि विमुक्तजनस्य किं
किमुमनोषितमस्य हि निष्यते ।

द्वदभनुग्रहाय परस्य चेद्

दतिपिस कृतिरप्यपराहता ॥१०॥१३

॥ सोऽहमित्यजपया स्मरणीय

विस्मृतस्य महस खलु रूपम् ।

॥ स्वप्रकाशमहसामपरोक्षे

तत्र तत्र भवता किमु यत्न ॥११॥१३

॥ पुन जपतो जगदीशमेव

सिद्धिं यज्यस्य कृपावशेन ।

सत्कारतस्त च जपति भूय

प्रारब्धशेषेण तन् दधानाः ॥१२॥१३

॥ आहूयते हि दूरस्थो न तु सनिधिसंस्थितः ।

परोक्षस्य जपो विष्णो प्रत्यक्षस्यावलोकनम् ॥१५॥१३

नवधा-भक्तिः

व्यासगिरौ दत्तात्रेयोऽवधूतो नानकमाह “किञ्चपसि किञ्च स्मरसोति” नानकः प्राह ‘ग्रणत्रं जपामि तेनैव तं पश्यामीति’ । अवधूतः प्राह ‘यदि निराकारो दृष्टस्तद्ग्रहं स किरूप इति ।’ अवधूतं नानकः प्राह ‘असुलभोऽपि मुकुन्दः स भक्तिवशवद्’ इति । मनसोर्बचसोऽप्यगोचरः स भजतां मनोनुगं नयनानन्दकरं कलेवरं भजते । अतः परमधाम प्राप्तुं जनैर्भक्त्या सेवनीयो मुकुन्दः । इयं भक्तिर्नवविधा भवति । श्रवण कीर्तनं स्मरणं पादसेवनम्, अर्चनं, वन्दनं, दास्यं, सख्यम् तथा आत्मनिवेदनम् । इत्थं भक्त्या प्रेमाश्रुपुलकितो भक्तः भक्तच्छन्दानुवर्तिन मुकुन्दं सेवमानः परमपदं प्राप्नोति । ‘शुर्नानकोऽप्याह यदि कश्चिदोम्बरं भजति तदा स सर्वं प्राप्नोति । इत्थं निर्गुणं सगुणञ्च ईश्वरो ज्ञानेन भक्त्या च प्राप्यते मानवैः । ज्ञाने साधना राजयोगोऽजपाजपश्च भक्तौ साधना भक्तिरेव ॥

—१०—

१. क. ज्ञानं मन्त्रं रङ्गं लोकाद्गीता गिरदवापि ।
योगो भक्तौ ज्ञाने प्रयाजवच्चाङ्गता भजति ॥२२॥१३
 - ख. साधनभक्तेर्ज्ञानं ज्ञानात्कलभक्तिरत्यक्ता ।
साक्षादात्मपदस्थितिहेतुर्भक्तं हृदीयते स्पष्टम् ॥२३॥१३
 - ग. कश्चिदप्रवृत्तस्तन्नुराग एव ज्ञानानपेक्षः प्रददाति भुक्तिम् ।
गोप्योऽनुरक्ताः स्मरकोटिकान्ते कृष्णो विमुग्धा अपि भुक्तिमाप्नुः ॥२४॥१३
 - घ. श्रवणं कीर्तनं विष्णो स्मरणं पादसेवनम् ।
अर्चनं वन्दनं दास्यं सत्प्रमात्मनिवेदनम् ॥२५॥१३
 - च. इयं नवविधा भक्तिः करोति परिशीलतां
अनुरक्तिमपिच्छिन्ना प्रेमाश्रुपुलकानिताम् ॥२६॥१३
 - छ. मृदुनि मनसि सर्वमावृते सा भवति पुरातनपुण्यबोधरूपा ।
अलमलमितरेण साधनेन प्रकटयिष्यं कुरुते परं पुमांसम् ॥२७॥१३
 - ज. भक्तच्छन्दानुवर्तित्वं मुकुन्दस्य परिरक्षुटम् ।
प्रह्लादवचनात् स्तम्भादाविरासोन्मुखेसरी ॥२८॥१३
२. आसादीवार—गु. प्र. सा० ।

नानकेन व्याख्यातं प्रतिपादितं च उदासिमतम्

नानक* सर्वप्रथमम् उदास नाम सन्यास तस्य भेदोऽथ लाल स्वपितृव्य
 धावयति । एतच्च वर्णितं वर्तते ७१।१७ त १०४।१७ पर्यन्तम् । नानकमते ज्ञानस्य
 सम्पादनमेव मुख्यं वर्तते तच्च ज्ञानं येन केनापि पथा सम्पादनीयम् । जनानां फलं
 भक्षणे तात्पर्यं भवतु^१ न तु वृक्षगणनायाम् । तस्य ज्ञानस्य सम्पादनाय साधना
 कर्तव्या भवति । साधनया मानापमानस्य सर्वथा समुन्मूलनं भवति हृदि । माना-
 पमानचकित कोऽपि सिद्धिं न प्राप्नोति साधनात् एव ज्ञानिनो जाता श्रीशूद्र-
 दैत्यराक्षसाः पक्षिगणश्च । साधना चैषोदासिमतेनैव सम्पादयितव्या यतो हि शैवेषु
 वैष्णवेषु च परस्परं विरोधो वर्तते । अतः औदासीन्यमेव विद्ध्योत सर्वोऽपि । यश्च
 कृताग्रहो भवति ज्ञानादिशुद्धाकरणे योगे गुरोः ग्रन्थे च स एषोदासिमतेन साधना
 कुर्वीत इति । इदं तु पुराणं मतं पुराणे गदितम् । अतः इदं मतं वेदपुराणराज्ञा न उपाश्र-
 येरन् । उदासी स एव भाविष्यति यो जगत्पुदासीव ब्रह्मणि कृतावधानो भवति ।
 नास्य मतस्य मुण्डत्वे जटिलत्वे नग्नत्वे 'कौपीनाच्छादनत्वे वाग्रहः । उदासिनो-
 षणांश्रमाभिमानेन शून्या भवन्ति । ते ज्ञानान्तरापर्युक्तं कर्मभ्यश्च धर्हि तिष्ठन्ति ।
 उदासिना हृदि सर्वदा 'क्षमा, दया, सन्तोष मेत्री च स्युः । जातनिर्वेद सन् विश्व
 च नश्वरं भावयन् जनं प्रथमं मन्यस्येत् । सन्यासी भूत्वा^२ भिक्षुरूपे त्रीणि ऋणानि^३
 अपाकृत्य जनं परिब्रजेत् । तत्र एकदण्डिना त्रिदण्डिनावेति सत्ता परिव्रजन् कर्तव्यम् ।
 इत्थं परिव्राट् भूत्वा भिक्षां चरन् यतिर्जायतेऽचिरादेव । तदा शरावसम्पातादौ^४

१. फलानां भक्षणेनार्थो वृक्षाणां गणनेन किम् ।

२. मुण्डो जटिलो नग्नः कौपीनाच्छादनो वाग्रि-
 ब्रह्मणि कृतावधानो जगत्पुदासीह्युदासी स्यात् ।

३. क्षमा दया च सन्तोषः सवप्रद्वन्द्वदर्शनम् ।
 मेत्री च शत्रुजीवेषु क्षयासिन्नतमुत्तमम् ॥

४. ब्रह्मचारी गृही बानप्रस्थो भिक्षुरिति क्रमः ।

५. मातृपुत्रदारारूपाणि ।

६. विप्रमे सप्रमुक्तं व्यङ्ग्यं भुक्तवज्जनम् ।

गृते शरावसम्पाते नित्यं भिक्षां यतिश्चरेत् ।

नित्यमेव यतिश्चरेत् भिक्षां परमिमां भिक्षां न लिप्सेत् यतिरनुशासनवादादिना ।
यतिश्चतुर्विधो भवति कुटीचकः, बहूदमः, हंसः, परमहंसश्च । तेषां त्रयो भेदाः
ज्ञानसंन्यासिनो वेदसंन्यासिनो धर्मसंन्यासिनश्च ।

ते पञ्चविधाः उदासीनः, साधकः, नैष्ठिकः, धनाश्रयः, विरक्तश्च ।

अत्रेदं ज्ञातव्यमस्ति यद् भक्तिद्विविधा-विष्णुभक्तिः शिवभक्तिश्च । तत्रैतत्रो-
दासिनो विष्णुं भजन्ते न शिवम् । एकदा गौतमः कौण्डिण्डू ब्राह्मणान् अनभिमत-
माचरतो दृष्ट्वा तेभ्यो द्विजेभ्यो वेदविहीनान् भवितुं क्षापं वदौ । परन्त्विभे ब्राह्मणाः
शिष्योपासनां कृतवन्तः प्रार्थनया शिवः सन्तुष्टो भूत्वा तेभ्यः कापालादिसप्तमतं
प्रदाय तेषामुद्धारं कृतवान् । अतः कापालं, जाङ्गलं, धामं, भैरवं, पञ्चरात्रकम्, शैवम्,
पाशुपतञ्चेति सप्तमतं शैवमतं शैवमार्गो वा कथ्यते । उदासी नाम संन्यासमतं वैष्णव-
मतमिति नास्त्यत्र चर्चैव सामञ्जस्यस्य ॥ अतः समस्तेषु मतेषु भूत्वोदासीनः उदासीं
नाना संन्यासं प्रवर्तयेत् । तत्रः—

“न जटामु न मुण्डस्त्वे न विभूतौ न चन्दने । दिगम्बरस्त्वे घसने नाग्रहः स्यादुदा-
सिनाम्” इति । आत्मविचिन्तका उदासिनः प्रियंवदाः सन्तो मान्या भवेयुः । रौद्राख्यां
पौत्रजीव्यां वा मालयां ब्रह्मसत्यताप्रतिपादकं मन्त्रं जपन्तो निवृत्तिमार्गं करसाः
शिष्याः केशान् शस्त्राणि च विभृयुः । इत्थं च ते श्रद्धाविश्वाससम्पन्ना प्राप्ते प्राप्ते
गृहे गृहे भाषया लिखितस्य ग्रन्थस्य प्रचारं कुर्युरिति ॥

देश्यैः सुबोधमधुरैः परमात्मतत्त्वं
बाहीक्यर्गमपि बोधयताञ्जसैव ।
द्वैतान्यकारमपनीयत नानकेन
सन्दर्शितस्तनुभूतामपवर्गमार्गः ॥

—ना० च०—१५।१.

उदासी-सम्प्रदायः

एत् अर्थात् विश्वप्रपञ्चाद्विर्विरक्तः आसीनः अर्थात् उपविष्टः त्यागी संन्यासी
उदासी इति व्युत्पत्तिलभ्योऽर्थः । उदासीसम्प्रदायो नानकशाहीसाधूनामेको भेदः ।
उदासिनो विश्वसन्ति यत्सम्प्रदायस्यास्योद्गमः “ऊँकारेण” जातः । तस्मात् ७३ उपायां
वंशपरम्परायां नानकपुत्रः श्रीचन्द्रो व्यवस्थापितवानमुं सम्प्रदायम् । तदनन्तरमुदा-

१. नचोत्पातनिमित्ताभ्यां न नक्षत्राद्भवितव्या ।

नानुशासनवादाम्नां भिक्षां लिप्सेत् कर्हिचित् ॥

सिन श्रीचन्द्रस्य १६ तमाया वंशपरम्पराया १७६३ १८६३ शताब्द्या वनखण्डीजी जात इति प्रतिपाद्यते । वनखण्डीमहोदयोऽयं सिन्धदेशे सिन्धुनद्या सविधे साधुबेलाया स्थापन कृतवान् । तदनु तस्य ४४० तमाया परम्पराया गणेशदासजी-महोदय १६४९ ई० शताब्द्या सिन्धदेशत साधुबेलामानीय काश्या भद्रेनीनामके स्थाने स्थापितवान् । अस्य 'अरदा' पदवाच्या शाखा कार्या वृन्दावने उज्जैने च दृश्यन्ते । सन्ति चास्य चतस्र शाखा ।

- (१) फूलसाहेबमहोदयप्रवर्तिता बहादुरपुरस्य शाखा ।
- (२) बाधाहसनमहोदयकृता आनन्दपुरस्य निकटे चरणकौलस्य शाखा ।
- (३) अलमस्तसाहेबमहोदयस्य नैनीताल्ले ।
- (४) गोविन्दसाहेबमहोदयस्य शिकारपुरे ।

कुम्भस्य समये एतेषा विशेषा उत्सवा सम्पद्यन्ते । एते 'नमोप्रणणे' इति मन्त्रेणाभिवादयन्ति । दीक्षाग्रहणात्पश्चादेतेषा नूतनाना नामानि भवन्ति । यत्र दास इति, शरण इति, परमहंस इति आनन्द इति वा शब्द अन्ते दृश्यते । एतेषा धार्मिक-ग्रन्था संस्कृतभाषाया सन्ति । उदासिना बहव संस्कृतविद्यालया सन्ति । महान्त केशपाश धारयन्त उदासिनो गैरिकवरत्र स्वच्छवरत्र वा धारयन्ति । तत्र केचित् मुण्डिनो भव त इतरे रत्नाक्षमपि धारयन्ति ।

दीक्षा गृहीत्वा स्वप्रियमन्त्रेण "चरणसाधुका घोषो पियो, अरप साधुको अपना जियो इत्यनेन वरणोदक पिबन्ति । एतेषा दार्शनिकविचार दशनामि-सम्प्रदायस्य विचारेणेक्य रक्षति । परन्तु यत्र दशनामिनो स्मार्ता भवन्ति तत्रो-दासिन श्रौता भवन्ति ।

इदमत्रावगन्तव्यमस्ति यत् धर्मस्तु सिरधर्म एव य खलु सम्प्रदायभेदा-त्कस्मिंश्चिदंशे कुत्रचित् भिन्ने । यथा व्यवहारे उदासिनो गैरिकधस्त्र, निर्मला श्वेत धस्त्र, अकालिनो नीलधस्त्र धारयन्ति । परन्तु सर्वेषामपि सम्प्रदायानां धर्म सिरधर्म एव । सिरधर्म शिष्यपरम्पराया न तु वंशपरम्पराया गुरुगोविन्दसिंह पर्यन्तमागत । तत पश्चान् गुरोराज्ञया गुरुग्रन्थसाहिबनामाऽदिग्रन्थ एव गुरुत्व प्राप्त । तत सर्वे ग्रन्थमेव गुरुममन्यन्ताथ च तस्यानुयायिन सर्वे शिष्या जाता । शिष्यशब्दश्चापत्रगे पञ्जाबीभाषाया च सिक्ख इत्यभूत् ॥

नानकचन्द्रोदयमहाकाव्यानुसार नानकप्रतिपादितो धर्म एव उदासिमतम् । इदं चोदासिमत वैकुण्ठवासिना देवाधिदेवेनोपदिष्टम् । नानकश्च तन्मत स्वीकृत्य स्वशिष्येभ्यस्तन्मत प्राददान् ।

महाकाव्यमिदमनुसृत्य

नानकदर्शनवर्णनम् नानकोपदेशः

सर्वप्रथमं महाकाव्येऽत्र नानको ज्वालां द्रष्टुमागतमङ्गदं प्रथमप्रस्तावस्य
६५ श्लोकतः ९६ श्लोकान्तं यहुभिर्वल्गनैरुपदिशति । तदित्यम्-अज्ञानरूपामयस्य
ज्ञानमेवैकं शरणम् । तच्च ज्ञान शमादिसेविना गुरुशास्त्रनिष्ठेन विषयेषु विरज्यमाने-
नैव प्राप्यते । तच्च शमादिसेवनादिकार्यं सतां सङ्गन भवे विरागप्रदर्शनेनैव भवति ।
अयमेव सुपन्थाः । इदं च ज्ञानं प्राप्तुं जना विचित्रैर्यानीर्यान्ति गन्तव्यदेशम् ।

अनेन च ज्ञानेन निर्विकल्पकब्रह्मसेवा करणीया । तया सेवया ब्रह्माप्तिर्भवति ।
तदा बोधोदयः । यदा च ब्रह्मास्मोत्यपरांशुबोधो जायते तदा मोक्षः सम्पद्यते ।
परन्त्वविद्याया तज्ज्ञानं न जायते । अविद्या तु अनिर्वाच्या अनादिप्रकृतिर्मायैव ।
अविद्यायाः कारणेन पूर्वपूर्वभवभावनावशादुत्तरोत्तरजनुः प्रपद्यते । जन्म
गृहीत्वा च जनः स्वमन्यं मन्यते ।

जनो जनुः प्रपद्य विहम्बनां^१ याति । विहम्बनामिमां दूरीकर्तुं ज्ञानमेव
सम्पादनीयम् । तदर्थं स्वात्मनः प्रकाश एव परमो गुरुः । गुरुशिष्यव्यवहारस्तु
गङ्गुलिका-प्रवाह इव ।

वस्तुतो द्विचन्द्रगन्धर्वपुरीसमानं सर्वमिदं जगन्मृपेव । प्रारब्धशेषेण घृत-
शरीरः शरीरयात्रो जनो यदा प्रकृद्धो भवति तदा जगदिन्द्रजालं पश्यन्नपि न द्वेष्टि
नाफांश्च नैव विभेति कस्माच्चिदपि वस्तुभ्यो जीवेभ्यो वा । अत इदं च ज्ञानं
प्राप्तुं स्वात्मानं च प्रकाशयितुं शास्त्रं गुरुः गोविन्दश्च सेवनीयाः । इमे एव त्रिगुणा-
त्मिकां मायां निर्धूय धन्यस्य अद्वयां श्रियं दिशन्ति ।

ततो द्वितीयप्रस्तावस्य ६६।२ तः ७९/२ यावत् नानकस्य जन्मलम्नानुसारं
हरिद्व्यालवर्णितं नानकस्य भाविनो जीवनस्य वर्णनं नानकदर्शनमभिव्यनक्ति ।

ततः पश्चात् पष्ठे प्रस्तावे ६४ श्लोकतः ६६ यावत् नानकेन कृतं भगवद्भरण-
सेवावर्णनं नानकदर्शनमभिव्यनक्ति । अत्र तावद् वर्तते महिमा भक्तसहस्रस्य
भक्तस्य च ।

१. भवेन सन्निपातेन भूतावेशेन निद्रया । उन्मादेन च राजेभ्य स्वमन्यं मन्यते जनः ।

२. अमात्यदशो राजेव, स्मोवश्यश्च पुमानिव
अन्तःकरणमादात्म्यान्जीवो याति विहम्बनाम् ।

यथा घरातले सर्वत्र प्रसृतमपि चारि लभ्यते यत्नेनैव, सर्वत्र व्याप्तोऽपि बह्निर्दारुपु
यत्नेनैव लभ्यते तथैवेद्वर सर्वत्र व्याप्तोऽपि यन्नादेव लभ्यते । अतस्तदर्थं यन्न
करणीय । घनदारादिस्नेहे वद्वाना कृते ब्रह्म दुर्गममेव यथा पिञ्जरे वद्वानां पक्षिणां
कृते आकाशम् ।

पुनस्तत्रैव प्रस्तावे श्लोक १२० तः १४४ यावत् चन्दोरात्री जीवनदर्शनमुप-
दिशति नान्तरः । तथा प्रयत्ननीय जनेन यथा हृदि विकारो न समापतेन् ।

लोष्टैर्हतो वा कुसुमैर्वृतो वा
ज्ञानी विकारं न मनागुपेति ॥

ज्ञानाय यत्नकणे हेतवा दीयन्ते यतिष्वरैर्यत् शरीरमिदं क्षणभङ्गुरं नास्त्य-
जराभयस्य गृहस्तु । इदं तु वृद्धा भूत्वा विष्टं सलः पालयते । जीवन्तोऽपि जनाः
सर्वे निजोदरस्य पोषाय ग्लायन्ति । न कोपि कश्चिद्वक्ष्यत ससारे । ससारन्तीरियं
भज्यमानेव प्रतिभाति सततम् । ससारेऽस्मिन्ससारी व्याधजाले पतित इव वर्तते ।
अतोऽनित्येस्मिन्ससारेऽनित्यं शरीरं रक्षन्तां जना यत्किमप्यनित्यं यत्तु कामयन्ते
तत्सर्वं महदाश्चर्यकरमेव । अतो न कर्तव्यं कस्यापि कृते ह्ययमत्र ससारे । न भवति
गृहे स्थित्या ज्ञानलाभः । जनस्त्वासीदनेकजन्माजितपुण्यकर्मा । अतस्तेन गृहे
तिष्ठताऽपि ज्ञानयताऽभूयत ।

पुनः सप्तमे प्रस्तावे ११८ श्लोकतः १२७ यावत् नानरस्य जीवनदर्शनविषये
विचारः समक्षमागच्छति । यत्र वर्तते लोलारुलितविग्रहस्य योगिनश्चर्चा ।

तद्यु प्रस्तावेऽष्टमे ३५ श्लोकतः ३७ यावत् नानक स्वमातरममृतवचनं श्राव-
यति । अनित्यममुं संसारं ज्ञात्वा विलापो न करणीयः । हे मातः यदि सर्वदैव पुनं
स्वसमीप एव दिदृक्षसि तदा भूते कदाचित्स्मिन्पुत्रे किं करिष्यसि त्वमिति ।

समीपसंस्थेऽपि भूते तनुजे
शक्नोति यत्तु जननी किमस्य ? ॥

पान्था इव मनुष्या संसाररूपधर्मशालायां तिष्ठन्तः स्वा स्वां दिशं यान्ति ।
नास्त्यत्रैश्वरं विहायान्यः कश्चित्सहायः । अतः पुत्रस्य सङ्गं विहाय
देवकीपुत्रमुपाश्रयस्व ।

ज्ञानन्त्यनित्यं तनयादियोगं
ये ते वियोगे न समुद्विजन्ते ॥

पुनरत्रैव प्रस्तावे ५० श्लोक्तः ६६ यावत् बोलाररायं भगवत्स्वरूपमभिधा-
योपदिशति गुरु ।

उपास्य बुध्यात्मधियाऽथवेशो
भक्तैः स्मृतः शर्म करोत्यवश्यम् ।
सण्डोऽन्नमिश्रं दिल् केवलो वा ।
जुष्टं सृजत्येव जनस्य तुष्टिम् ॥

इत्थं भगवतोपासना कार कार जनो जगदिन्द्र जालाद्भिर्गन्तुमीहते । यथा
यथा भगवन्त भजते तथा तथाऽऽसण्डो जायते भगवता सह । मायासक्तो जनो मति-
चेतोभ्यां विमुक्तो भवति । मतिचेतोभ्यां विमुक्तस्य हृदि अहङ्कार आगच्छति ।
अहङ्कारेण स्वमन्यं मन्यते जनः । कामलयाकुलमीक्षणं यथा शत्रुं पीतं मन्यते
तथैवाहङ्कारः । तेनापतत्यज्ञान येन ब्रह्मणा जीवस्य न सम्भवति तादात्म्यम् । मायैव
वत्त्वं पिदधाति । मायानुक्तमुपुप्तौ जीवस्य यद्भवति स्वयं भासितं तेन च यज्जायते
मुखं तज्जागरितेन न प्राप्यते ।

स्वापस्य विश्वस्य यथैव निद्रा
माया तथास्य प्रतिभासहेतुः ।

एतः पश्चात् आर्यन्लेच्छयोरैक्यप्रतिपादनप्रसङ्गं अष्टादशप्रस्तावे ६० श्लोक्तः
६८ यावत् बावरेण सह तदनु १८७ त १२३ यावत् मालनाम्ना स्लेच्छेन
सह ततः १२६ तः १३२ यावत्तत्रैव प्रस्तावे उवारेखानेन सह नानवस्य
विचाराः समक्षमायान्ति ।

तद् यथा—

स एक एव हरिर्विभिन्ननाम्नाऽयैः । तुरण्यैश्च संसेव्यते । शास्त्रे कोराने च
सदसन्निरूपणं महेशितुर्बचनैरेव कृतमस्ति ।

न जातिरीशस्य निरूपिता श्रुती
न तस्य चार्यो यवनोऽथवा प्रियः ।
तनुं वहन् कामपि कर्मलम्बितां
भजेत यस्तं तु स तस्य बल्लभः ॥

अनादिवासनावेशात्संसारो वर्धते । तत्तत्कर्मणां विपाको जात्यायुर्भोग-
लक्षणः । अरागेण, अविरोधेन त्वधर्मानुसरणेन हरेर्मक्तिः सर्वमुक्तिप्रदा । “अपर-
ध्यति जन्मना न कश्चित्सकलः प्रेमपरो हरी कृतार्थः” । नट इव नानावेषं धारयन्हरिः

सर्वेषां घाता । नव, सप्त, चतुर्दशेति सर्वं तस्य लीलाभेदः । अदूरदर्शिनां स हस्तादर्श-
स्त्वधोघः सात्त्विको तु एरुदर्शिनी । यथा घटमठपटादौ नभसो न भेदस्तथैव जीव-
स्यापि । यथा विह्वानां मध्ये नासिकावान् न हस्यते तथैव ज्ञानी न हस्यते अज्ञानि-
मण्डले । योद्धापि कदाचिद् बुधेन तुल्यं व्यवहरत्यविद्याया ' आर्यम्लेच्छयोस्तथैवा-
भेदो यथा शशमशकादिचैतन्ये । केवलं सातादिकथतात् पुत्रो न भिन्नः पित्रा ।
पितापुत्रयोर्भेदस्त्वनुकृतो न स्वरसतः । तथैव ब्रह्मा विष्णुः शिव इत्यनुकृतो भेदो
न स्वरसतः । मन्ये मुकुन्दपदयोरनुराग एव म्लेच्छस्य चार्यनिवहस्य च महत्व-
हेतुः । द्विजो भवतु मुष्कसो वा तुष्कां वा स यदि जगदीशपदारविन्दे चेतः
समर्पयति तदा स मान्य एव । सितासिताभ्या कङ्कुराभ्या पुरुषो विभिन्नो
न भवति ।

पक्षी स्वगत्या च पशु स्वगत्या
नरः स्वगत्या च सरः प्रपद्य
तोयं पिबेत् कृष्णिमपि प्रयायान्
नागच्छतः कस्यचिदस्ति कृष्णि ॥

मायामयेन वपुषा त्रैवर्णिको वृपलो तुरुष्कः पुष्कसो वा भवति जनः । वर्ण-
भेदस्तु बाह्य एव । स्वस्वेनैव शास्त्रज आर्यो यवनश्च हरिं व्रजति । भ्रान्ताः स्वकार्ये
कलहायमाना नानामताडम्बरवाग्बिडम्बैः शास्त्रार्थं कुर्वन्तो जना वास्तविकं तत्त्वं
न परिचिन्वन्ति । कर्ताऽस्मिलस्य जगतो जगदीश एको विश्वं ब्रह्मस्य च संहरति च
स्वशक्त्या । मायामयं धनादिकं मिथ्या मत्वा नोपेयान्ममताम् ।

पश्यन्ति ये नमस्यन्ति सर्वत्र जगदीश्वरम्
ते प्रिया जगदीशस्य जगदीशश्च तत् प्रियः ॥

वैकुण्ठवासिनो नानकं प्रत्युपदेशः

कली विष्णोरशरूपो नानको यदुपदेशं ग्रहीतुं ध्रुवलोकात्प्रशस्त्या वैकुण्ठं गतस्तदा तत्र हृषीकेशस्तस्मै देश्येर्जनानुदात्तमतमुपदेशमुपदेशं ददी । अत्र भगवदुक्ति-
प्रसङ्गे श्लोकसं० १३।१४ त ७।१४ याद्विष्णोर्गोष्पदेशा सन्ति । तथाहि—विरोधं
कदाचिदपि तेनचिदपि न कार्यं । रिपौ मुह्यद्दि च सर्वदा सामान्यव्यवहारं
प्रदर्शनीयं । धनदारादौ न महता रतिविधातया । दुःखे सुखे चानश्वर सप्ता
मवलोक्य मयि प्रपत्तिं विधाय सततं मम स्मरणं कर्तव्यम् । हेतोरत आत्मना स्वतः
प्रकाशेन भाव्यम् । तदानन्दयोधमधिगम्य मम स्वरूपं लब्ध्वेन्नतः । जीवा हृषीक-
ेशतो भिन्ना भवन्ति । यथा पयसि प्रतिधिम्वितं शशिं कदाचिन्मलिनं क्वचित्-
लम्बं जायते तथैव नरोऽपि भिन्नं प्रतिभासते इति ब्रूति शशिना नरस्यैक्यम् ।
वासनयैवैको जीवो द्वितीयं भिन्नं मन्यते । आत्मन परमात्मना यदैक्यं भवति तदैव
सम्भवति मुक्तिः । अतो मुमुक्षुस्तत्त्वज्ञानं मनोनाशं वासनाश्रयश्चैतत् त्रयं त्वेन
व्यवसायेन व्यवसायात्मिकया बुद्ध्या च सम्पादनीयम् । सोऽहमिति तत्त्वज्ञानं,
सर्ववृत्तीनां निराधो मनोनाश एव क्रोधादीनामनुद्भवो वासनाश्रयः । तत्र अक्षय-
मनसि दिव्यासनं तत्त्वज्ञानसाधनम् । मनोनाशेऽष्टाङ्गयोगः कारणम् । वासनाश्रये
च वैराग्यमेव शरणम् । तत्र वासना द्विविधा शुद्धा मलिना च । मलिना बाह्या
आभ्यान्तरोक्तिं द्विविधा । तत्र बाह्या लारुशालाहप्रमेदजा आभ्यान्तरी कामक्रो-
धादिरूपिणी मानसी । अतो मलिना त्याज्येव । तदर्थं वैराग्यं परिशीलयेत् । तदर्थं
स्वहितमहितं च कालपक्रमुदीक्ष्य निरहङ्कृतिर्भूत्वा त्रिलोरीपतिं भजेत् । स एव
कृतार्थो यो विष्णुप्रेमालसमानसः सन् नारायणक्या शृण्वन् यापयति दिव्यानि ।
यदा स्त्रियं शूद्रा पदावो सुरा राक्षसाश्च भक्त्यैव विष्णोरविमहतीं गतिमाप्नुवता
द्विजास्तु प्राप्नुयुरेव ।

ततो नानक मुक्तस्य लक्षणं ब्रवीति विष्णुः । तत्र निम्नलिखितेन पथा मुक्ति-
माप्नोति जनः । प्रथमं शुभेच्छां मानवस्य इति ज्ञायताम् ततो विचारणां ततः
सत्त्वापत्तिं, ततः ससक्तिं, ततः पदार्थाभाविनी भावनां ततस्तुरीयावस्थायां याति
जनो यत्र लोकस्वप्नवत् दृश्यते, ततः पञ्चम्या सुषुप्तिं पष्ठया गाढनिद्रां ततः सप्तम्या
मुक्तिर्जायते । इमं च मुक्तिमार्गं मूढमानसान् वययितुं ममाशरूपस्त्व
नानकं कलियुगे ।

इत्थमुपदिश्योदासिमतस्य प्रचारं प्रसारं च कर्तुं तन्मतमुपदिशति । शैवेषु वैष्णवेषु च परस्परविरोधस्य सत्वात् हे नानक त्वमुदासं^१ नाम संन्यासं प्रवर्तयेः इति भगवदुक्तिः । तत्र जटासु, मुण्डत्वे, विभूती, चन्दने, दिगम्बरत्वे वसने, उदासिनामा-
ग्रहो न भवेत् यतोहि गलबद्धघंटा^२ सत्योपि पयोविहीना गावो मूल्यं न लभन्ते । तत्र शिष्याः केशान् विभृत्यु, शब्दाणि धारयेयुः, ग्रन्थे गुरो च परा भक्तिं कुर्युः । प्रिय-
न्वदा मान्याः शिष्या निवृत्तिमार्गे^३रसा भवन्तु स्मार्तन मार्गेण च गच्छन्तु । शिष्याः
कालत्रये ब्रह्मसत्यताप्रतिपादकस्य मन्त्रस्य मालाभिर्जपं विदधतु । सा च माला
द्विविधा रौद्राक्षी पौत्रजीवी च ।

शिष्याणां नामानि त्रिविधानि भवन्तु दासान्तानि रामान्तानि गुरुब्रह्मपदा-
ङ्कितानि वा । मन्त्रानां प्रतिपत्तये ग्रन्था भाषया सन्तु ।

“पात्रेण येन केनापि पयः पानं हि तृप्तिदम्” । जगदुद्धर्तुं यत्स्वं पृथिव्याम् ।
त्रिजोकोपतेः कथां गृहे गृहे प्रवर्तयस्व यत्स्वं च लाकेषु भ्रष्टां विश्वासं
चोत्पादयितुम् ।

“त्वन्मतस्यः परो वापि यस्त्वां नानक पूजयेत् ।

तस्य सिद्धयन्तु सर्वेथां भ्रष्टाविश्वाससम्पदा ॥

—०—

१. उदासीनः समस्तेषु भवेत् ब्रह्मजित्परा ।

उदास नाम संन्यास तस्मादङ्गं प्रवर्तय ॥

२. नेपथ्यमाश्रये भवन्ति नार्यां गुर्गेविहीनस्य वशानि संन्या-
भूत्य सभन्ते न पयो विहीना गावः समन्ताद्गलबद्धघण्टा

सिक्खधर्मस्तत आगताः सम्प्रदायाश्च

नानकप्रतिपादिते धर्मे गुरो शिष्यस्य च परस्परं घनिष्ठः सम्बन्धो दृष्टिपथ-
मवतरति । नानक ईश्वरमेव गुरुमन्यत । अतएवेश्वरं स 'बाह गुरु' इति पदेन
सम्बोधितवान् । इत्यमत्र धर्मे गुरोरत्यन्तमेव महत्त्वं वर्तते । अत इदं स्पष्टमेवास्ति
यदत्र मते शिष्यस्याप्यत्यन्तमेव महत्त्वमस्ति । शिष्याणां कर्म सर्वदा गुरोः शिक्षामहणं
शिक्षणं च वर्तते । शिक्षामहणस्य नास्त्यन्तः अनुप्यजीवने । अनुप्यस्य जीवनं स्वल्पं
लघुतरं च वर्तते परन्तु ज्ञानन्त्वसोममनन्तं चास्ति । अतएव नानकद्वारा प्रतिपादि-
तस्य मतस्य साधकाः शिष्या एव कल्पन्ते । 'अतः सिक्खशब्दः शिष्यशब्दात् व्युत्पन्नो
न तु सेवकशब्दात् ।

'कस्यचिदपरस्य पिदुषो मतानुसारं हिन्दूमुस्लिमयौद्धविचाराणां परस्पर
सम्मिलितरूपमेव नानकमतमस्ति । नानकमते एकेश्वरवादिता स्पष्टं दृष्टिपथ-
मवतरति । सचायमेकेश्वरवादः वेदान्तमतमधिकमनुसरति तथा च कोराने प्रति-
पादितेकेश्वरवादादपि यथाकथञ्चिन्मिलति । नानकमते ईश्वरः "निरवैर, निरभय,
अकालमूर्ति" रूपोऽस्ति । एकस्मिन्वाक्ये नानकमतमिदं समक्षमायाति "ईश्वर-
स्यैक्यं तथा मानवमात्रस्य परस्परं भ्रातृभावः" ॥

एतन्मतानुसारं राजारट्टी समानावेवेश्वरस्याग्रे । सर्व एव जना ईश्वरेण
समानरूपेणैव निर्मिताः । भेदस्तु तत्र मानवेनैव कृतः । नानकमते शुद्धेन हृदयेन
ईश्वरोपासना कर्तव्या तत्र नास्ति बाह्याङ्गस्यावश्यकता ।

शिष्याः निराकारस्योपासनां कुर्वते परन्तु तेषां धर्मे साकारोपासनाया विरोधो
नास्ति । गुरुगोविन्दस्तु रामकृष्णयोरपि गुणगानं कृतवान् । गुरुः अमरदासोऽष्ट-
सरसि स्वर्णमन्दिरनिर्माणस्य शुभारम्भमकरोत् । इदं हि शिष्याणां शौर्यस्थानम् ।
मन्दिरमिदं सौन्दर्ये द्वितीयं स्थानं रक्षति ।

सम्प्रदायाः

उदासीसम्प्रदाय — सम्प्रदायोऽयं नानकपुत्रेण श्रीचन्द्रेण प्रतिष्ठापितः ।
उदासिनां राजनीतौ नास्ति सम्बन्धः । श्रीचन्द्रः स्वयमपि सन्यासिवेषे एव भ्रमणं

१. पाई महोदय स्वपुस्तके "मोनोप्राप्स् ओक दि रिलिजियस सेक्टस् एमाट्स् हिन्दूज्"
नामके सेवकशब्दात् आहः ।

१. फ्रेडरिक पिकनाट्—रिलिजियस् सिस्टम आक दि वर्ल्ड ।

कृतवान् । उदासिनां वेपथूया साधूनामिव । ते सन्ति तदस्याः सांसारिकेषु विषयेषु ।
'उदासिसम्प्रदायस्य पुनरुत्थानं गुरुहरगोविन्दपुरेण गुरिस्तामहोदयेन कृतम् ।
तेऽन्यवसन् कर्तृपुरे । तत्रास्ति तस्य समाधिः । सम्प्रदायस्यास्य चतस्रः शाखाः
सन्ति ।

- (१) बहादुरपुरे फूलसाहयमहोदयस्य शाखा ।
- (२) अन्तन्दपुरे निकट्यरणकौलनामके स्थाने बाबाहसनमहोदयस्य शाखा ।
- (३) पुरीनगरे नैनीतालनगरे च अलमस्तसाहयमहोदयस्य शाखा ।
- (४) सिधनगरे गोविन्दसाहयमहोदयस्य शाखा ।

प्रायः सर्वा एव शाखाः शाखाध्यक्षस्याह्नां शिरसा बहन्ति । उदासि-
मतानुयायिनो निवसन्त्याधिक्येन मालवाकाशीजालन्धरोद्दसकं फिरोज-
पुराख्येनगरे ।

एते आदिग्रन्थस्यारतिं कुर्वन्ति तथा च पूजासमये घटा वादयन्ति ।
भस्मस्नानमपि ते कदाचित्कुर्वन्ति । एतेषां प्रियमन्त्रोऽस्ति—

“चरण साधुका धो धो पियो
अरप साधु को अपना जियो ।

उदासिमतानुयायिनः नागा (नानकशाही) अपि कथ्यन्ते ।

निर्मलसम्प्रदायः—गुरुगोविन्दसिंहस्य समये यौरसिंहेण सम्प्रदायोऽयं
स्थापितः । निर्मलाः शिष्याः अत्यन्तमेव पवित्रं सदाचारं समाचरन्ति । एते संस्कृतं
पठित्वा श्वेताम्बरं धारयन्ति ।

नामधारोसम्प्रदायः—अस्य प्रारम्भो लुधियानानगरस्य रामसिंहेन कृतः ।
अयमासीद् राज्ञो रणजीतसिंहस्य सेनानी । एते नामधारिणः 'कूका' अपि कथ्यन्ते ।
ईश्वराशनासमये एते शिरः चालयन्तो 'कूक' कुर्वन्ति । एतेषां 'सत्तथी अफाल'
इति मन्त्रः । एते सरलमुष्णीषं धारयन्ति ।

सुयराशाहीसम्प्रदायः—सुयराशाहेन स्थापितोऽयं सम्प्रदायः । केचित्
कथयन्ति यद् गुरुहरगोविन्दसिंह एव सुयरा इति नाम्ना सम्नोषितोऽभूत् । सुयरा
शब्दस्य स्वच्छ इत्यर्थो भवति । अपरे कथयन्ति यत् सूवानामा प्राक्षण कालेन यः
सुयराशाह इत्यभूत्, एते लोहदण्डं वादयित्वा भिक्षामाचरन्ति केचित् सुयराशाही
सम्प्रदायो गुरुतेजयहादुरेण स्थापित इत्यपि कथयन्ति । एते पञ्जाबे बङ्गाले च
निवसन्ति ।

सेवापंथीसम्प्रदायः—सेवाधर्मानुयायिना कन्देयानाम्ना स्थापितोऽयं सम्प्र-
दायः । यदा गुरुगोविन्दसिंहो मुगलेनात्रान्तस्तदा रणभेत्रे कन्देयानामाऽयं शत्रुभ्यो-

मित्रेभ्यश्च समानरूपेण धानीयं प्राददात् । एतेन कार्येण सन्तुष्टो गुरुरेनं प्रशंसत् ।
 असौ च कन्हैया सेवारामनामकं शिष्यमुपदिदेश । अस्य नाम्नः कारणेनैवारस्य
 सम्प्रदायस्येदं नाम प्रख्यातमभवत् ।

अकालीसम्प्रदायः । अकालिसम्प्रदायानुयायिनो विहङ्गा अपि कथ्यन्ते ।
 विहङ्गशब्दस्य निर्मीक इत्यर्थो भवति । एते खालसापथः अनुयायिनो भवन्ति ।
 सं० १७४७ शताब्द्यामस्याविर्भावो मानसिंहस्य नायकत्वे जातः । चमकौरदुर्गे
 गुरुगोविन्द एकदा मुङ्गलसैन्तमप्यास्सन्यासिवेषं गृहीत्वा निर्गतः । प्राममागत्य स
 मानसिंहोऽयं युद्धस्थले परिधत्तं नीलवस्त्रं ददौ तं चाहापयामास च सम्प्रदायमेकं
 स्थापयितुम् । अकालिनो ईश्वरं अकालपुरुषं मन्यन्ते नीलवस्त्रं च परिदधति । एते
 सामाधिके राजनैतिके च विषये चर्चा कुर्वन्ति । सिक्खेषु एते सर्वश्रेष्ठा मन्यन्ते ।

गुरुग्रन्थसाहिबः

‘प्रथमं सिखाणां धर्मग्रन्थस्य नाम ग्रन्थसाहिब “आदिग्रन्थः” इत्यासीत् । परन्तु यदा गुरुगोविन्दसिंहो ग्रन्थमेव गुरुममन्यत तदास्य नाम गुरुग्रन्थसाहिब इत्यभूत् ।

इदमत्रायगन्तव्यमस्ति यद्गुरुगोविन्दसिंहेन ये श्लोकाः यानि च पद्यानि निर्मितानि तानि तस्यैवात्मनः ग्रन्थसाहिबे न संगृहीतान्यभूवन् । केवलमेक एव श्लोकः गुरुतेगयहादुरनिर्मितश्लोकस्यान्ते गुरुगोविन्देन प्रणीत इति मन्यते ग्रन्थसाहिबे । अत एव गुरुग्रन्थसाहिबस्य नाम आदिग्रन्थ इत्यभूत् तथा च गुरुगोविन्दसिंहेन प्रणीतस्य नाम दशमग्रन्थ इत्यभूत् यतोऽद्य सिखाणां दशमो गुरुरासीत् । सत्र गुरुग्रन्थसाहिबे ३३८४ शब्दा सन्ति १५५७५ वन्दपदमाजः श्लोकाः सन्ति । येषु

१२९४९ वन्दाः गुरुनानकस्य-महला—१

५७ ” ” अङ्गददेवस्य ” —२

२५२२ ” ” अमरदासस्य ” —३

१७३० ” ” रामदासस्य ” —४

६२०४ ” ” अर्जनदेवस्य ” —५

१६६ ” ” तेगयहादुरस्य ” —६

अत्रैव तेगयहादुरस्यान्तिमः श्लोको गुरुगोविन्देन निर्मित इति मन्यते ।

गुरुहरगोविन्दः, गुरुहररावः, गुरुहरकृष्णश्च पद्यं न लिखितधन्तः ।

एतदतिरिक्तानि पद्यानि गुरुग्रन्थसाहिबे निम्नलिखितसन्तकविभिर्लिखितानि सन्ति ।

१. प्रो० पिकनाट—जर्नल आफ रायल एशियाटिक सोसाइटी भाग १८ तथा ए क्रिटिकल स्टडी आफ आदिग्रन्थ०

लेखक—डा० गुरिन्दरसिंह कोहली प्रो० पञ्जाबी, धन्डोपड़, यू० यू० दिन्नी
दि० वि०

१. प्रो० पिकनाट J.R.A.S. भाग १८

- २१ वन्दौ जयदेवस्य
 ४ वन्दा शेषफरीदस्य
 ६० " नामदेवस्य
 ४ " त्रिलोचनस्य
 १ " परमानन्दस्य
 १ " साधनायाः
 ३ " वेनीमहोदयस्य
 १ " रामानन्दस्य
 ४ " धनस्य
 १ " पीपामहोदयस्य
 १ " सेतस्य
 २५२ " कण्ठस्य (तथा तदतिरिक्तं, पौरिस बाभनभखरी, विहित,
 वरसात्, तथा २४९ श्लोका)

- ४ " रविदासस्य
 २ " मोहनस्य
 १ " सूरदासस्य
 १ श्लोकः सुन्दरस्य
 ३ " मदनानामहोदयस्य
 ४६ सवैया कलस्य
 ४ " कलसहरस्य
 १ " तलस्य
 ४ " जलपस्य
 १ " जलस्य
 ८ " किरातस्य
 ३ " सलस्य
 १ " मलस्य
 ६ " नलस्य
 २ " मिसस्य
 १ " जननस्य
 १४ " दासस्य

५	”	गयन्दस्य
७	”	सेवकस्य
१०	”	मथुरा
५	”	बलस्य
२	”	हरषशस्य
१	”	सत्तस्य
१	”	बलबन्दस्य

गुरुग्रन्थसाहिबे निम्नलिखिता माथा प्रयुक्ता सन्ति । जयदेवेन-पूर्वी अप-
भ्रश गुरुभि सन्तवाणी, पजावीयनामदेवेन अपभ्रश, मराठी, यत्र
अरविक इत्यस्य परसियन इत्यस्य च प्रभाव । कवीरेण-हिन्दी, भट्टै-
हिन्दी, गुरुणार्जुनेन-छेहन्दा, सिन्धी च ।

पद्येष्वेपु छन्दास्यनेकविधानि बहवो रागा रागिन्यश्चोपमया रूपकेणयाद्य-
लङ्कारेण प्रदत्ता सन्ति ।

ग्रन्थे समागताया राजनैतिकसामाजिकधार्मिकदशायाश्चित्रण नानक-
चरित्रवर्णनप्रसङ्गे विधायते ॥

नानकप्रतिपादितानि तत्त्वानि

१. परमात्मा
२. मूलमन्त्र
३. सृष्टिः
४. कर्ता
५. हृडमै (अहंकारः)
६. माया-प्रकृतिः
७. आत्मा
८. जीवः 'मनुष्यः'
९. मसस्
१०. हरिप्राप्तिपन्थाः
११. सद्गुरुः
१२. सत्सङ्गतिः
१३. गुरुः
१४. शब्द (शब्दः)
१५. नाम
१६. जपः

i साधारणजपः ii लिबजपः iii अजपाजपः ।

तत्र केपाश्चित् संक्षेपेण प्रतिपादनं क्रियते ।

परमात्मा = एक एव ईश्वरः । ब्रह्माविष्णुमहेश्वररूपः

एते तस्यैव भेदाः । एते त्रयोऽपि मायया प्रभाविताः ।

सृष्टि-स्थिति-प्रलयकर्तार एते परमात्मन एव भेदाः ।

आदिप्रत्यस्यादितोऽन्तिमं यावत् परमात्मनः चर्चा ब्रह्म (ब्रह्मन्) पदेन कृता-
स्ति । अयं प्रत्यप्रारम्भे ओंकारपदेनाप्युक्तः । अस्य वर्तते द्विविधं रूपं निर्गुणं
सगुणं च ।

१. i "इक ओंकार सतनाम कर्ता"

—आदि प्रत्य (मूलमन्त्र)

ii "What eve I see is Brahman, whatever I hear is Brahman,"

—Curu ArJan.

A सृष्टिः=परमात्मनः कर्म । अतएव स कर्ता, (करतार, सिरन्दा, खालिक, सिरजनहार, करनकारपा, प्राणदाता, प्राणपति, स्वर-नहार) इति कथ्यते ।

प्रकृतिः सांख्यमतानुसारं महदादि जनयति । तेन तदनु जायतेऽहंकारः । आदिग्रन्थेऽपि प्रकृतिः प्रधानपदेन व्यवहृताऽस्ति । “जपुजी” इत्यत्र “सुखमणी” इत्यत्र च महत् इति पदं प्रधान इति पदं च व्यवहृतमस्ति ।

A ‘Praise be to God, The Lord of creatures, The most merciful, The king of the day of Judgement. Thee do we worship and of thee do we beg assistance. Direct us in the Right way, in the way of those to whom thou hast been gracious Not of those against whom there are incensed, nor of those who go astray.
—De koran chapter I

II मूलमन्त्रे अयं कर्तापुरुष इति कथ्यते ।

“He was in abstract mediation when it was His will, He created the world.”

He created Brahma Vishnu Shiva and attachment of Maya was increased.”
—Guru Nanaka in Raga maru.

III ‘The creater has created Shiva and Shakti both, And keeps them under his cosmic Law.”

—Guru Amar Das in Anand.

IV He becomes countless from one and every thing dissoluet into one.”

—Guru Arjan.

—Nath M. V.)

(I) मूलप्रकृतिरविकृतिर्महदायाः प्रकृतिविकृतयः सप्त ।

(II) He created Shakti of three gunas the great Maya is his Shadow.

—(Gaund M. V.)

(III) Jiva is a miniature of Brhman. It comes of Brahman. The physical bodies decays but it continues for ever.

—Creelines of Sikh thought.

अहङ्कारश्च त्रिमिरेभिर्गुणैः युक्तोऽस्ति । जीवस्तु ब्रह्मण एव प्रादुर्भवति । शरीरं नश्यति परं जीवः (आत्मा) सदैव जीवति ।

यथा जीवनस्य सर्वस्मिन्नेव क्षेत्रे गुरोरावश्यकतास्ति तथैवाध्यात्मिच्छाना-
जनायापि गुरुरुपास्यः । सर्वत्रैवादिग्रन्थे गुरोरथवा सद्गुरोश्चर्चा कृतास्ति । गुरोर्म-
हत्त्वस्य वर्णनं प्रागेव भूमिकायां मया कृतमस्ति । इत्थं गुरुवाणी अथवा शब्दः सर्वा-
धिकं महत्त्वं रक्षति । गुरुस्तु ईश एव परन्तु यः खलु शरीरी गुरुस्ति स कार्यद्वयं
करोति शिष्येभ्यः । स प्रथमं तेभ्यः गुरुमन्त्रं (शब्दं नाम वा) ददाति । तदनु ब्रह्म-
ज्ञानं प्रतिपादयति । सद्गुरुः शिक्षां दीक्षां च ददाति । शिष्येभ्यः । स च मन्त्रं वक्ष-
यति । मन्त्रो द्विविधः । मूलमन्त्रः बीजमन्त्रश्च । मूलमन्त्रेणादिग्रन्थः प्रारम्भ्यते बीज-
मन्त्रस्तु वा + हु + गुरु = वाहु गुरु इति ।

मूलमन्त्रस्तु “इक ओंकार”.....” रूपः बीजमन्त्ररूप “वाहुगुरु” इति रूपः ।
अनेनैवैशो स्मर्यते । ईशनाम्ग्रहणं बीजेन मूलेन च क्रियते । ईशस्यैव नाम
सत्यमित्यप्यस्ति । नानकः सत् इत्यपि कथयति । सत्यनामविहाय नामा-
नितराणि “किरतम” इति कथ्यते । स एव स्रष्टा कर्ता वा । अयं पुरुषः
साहिब, इति मालिक इति वा । विश्वासः सर्वाधिकं महत्त्वपूर्णं वस्तु
सिखधर्मोस्ति । गुरौ ग्रन्थे च विश्वास इति । गुरुविषये तु प्रागेव भूमिकायां
चर्चा कृतास्ति ।

नाम (practice of remembrance) शब्दस्य महत्त्वं सिखधर्मे स्वयं
नानकेन प्रतिपादितमस्ति । “यथाहं नाम स्मरामि तदाहं जीवानि” । सुखमनि-
नाम्नो ग्रन्थस्य प्रारम्भे नाम्नो महत्त्वं प्रदर्शितमस्ति । अतएव गुरुणा प्रदर्शितो मार्गो

(I) Mantra occurs in two forms. One form is regular prayer in word. In this respect many hymns of the Adi Granth may be called mantras or is mala mantra or Significant mantra. The other form of mantra is the combination of syllables or bija mantra. word of the Guru or the name of the Lord. The Syllables of bija mantra is a Vahu Guru are the sound bodies of Brahman.”

—Outlines of sikh thought
(Surinder Singh kohli)

नाममार्गः सहजयोगो वा कथ्यते । नामेदं सदैव स्मरणीयम् । तदिदमत्र 'लियजपेन' क्रियते । यदि कश्चित् बीजमन्त्रस्य "वाहगुरु" इति मन्त्रस्य जपं करोति । एतेन जपेन ध्यानं करोति जनस्तदा 'अजपाजपेनामृतमश्नाति' ।

सृष्टिक्रमस्य विचारः

१. इस्लाममते—ईश्वरः 'कुम्' इत्यप्रचीत् येन सृष्टिः संजाता ।
२. 'वाहबिल्' इत्यनुसारं स्रष्टा ईश्वर एव ।
३. चार्वाकमते पदार्थाः स्वत एव सृष्टिं निर्मान्ति ।
४. बुद्धमते—अनाध्यात्मिका सृष्टिः ।
५. जैनमते—दिक्कालादयः सृजन्ति विश्वम् ।
६. सांख्यमते—प्रकृतिपुरुषसंयोगेन सृष्टिः ।
७. योगमते—अविद्याया ईश्वरेण प्रकृतिपुरुषयोः सम्यन्धः स्थाप्यते ।
८. न्यायवैशेषिकमते—आरम्भवादः ।
९. पूर्वमीमांसासामते—कर्मवादः ।
१०. शङ्करमते—ईश्वरो भावाशक्त्याऽसृजत् विश्वम् ।
११. आदिप्रन्यानुसारम् ईश्वर एव पुरुषं प्रकृतिं च निर्मेमौ । त्रयाणामपि सत्त्व-रजस्तमसां गुणानामयमेव कर्ता । पुरुषोऽयं पुरुषेभ्यो (जीवेभ्यो) विभिन्नः । पुरुषइत्ययं पुरुषः आदिपुरुषः सत्पुरुषः, कर्तापुरुषः, अकालपुरुषः निरंजनपुरुषो वा यत्र मायायाः प्रभावो न वर्तते ।

1. "Wah guru" means, Haill the holy light, dispeller of darkness.

2. "Ajapa Japa" means constant repetition of God's name.
—The quint essence of Sikhism.

Zoroastrian theology divides God into parts viz Ahur mazdah and Ahriman.

Crist proclaeins himself as the son of God. Adi Granth recogniess the fatherhood of God like Islam. But God of Islam is personal, Adi Granth sings Impersonl.

—A criticl stdy of Adi Grnth.

—Dr. Surinder Singh Kohli.

आदिग्रन्थानुसारं माया एव प्रकृति न तत्रास्ति भेदः । नानकानुसारं माया जीवं पुरुषात् पृथक्करोति । तदा जीवः संसार नश्वरं मन्यते । मायया प्रभावितः पुरुषः विकारवर्ती भवति सगुणो भवति । मायारहित पुरुषस्त्रिगुणातीतो निर्गुणो भवति । मतमिदमादिग्रन्थे वर्णितमस्ति ।

गुरुनानकः

गुरुनानकस्य जीवनस्य विषये यत्किमपि नानकचन्द्रोदये प्रतिपादितमस्ति तत्तु प्रागेव भूमिकाया लिखितमस्ति । अत्र तु केवलं तदेव लिख्यते यद्ग्रन्थसाहि-
बादन्यस्माद्वा ग्रन्थादाकलितमस्ति ।

गुरुनानकदेवस्य जन्म सं० १५२६ शताब्दयां वैशाखशुक्लपक्षस्य वृषीयायां तिथौ तलवंडीनामकग्रामे जातम् । परन्त्वस्य जन्मदिनं कार्तिकपूर्णिमायां मत्सोत्सव कुर्वन्ति शिष्याः । अस्य पिता कालूचन्दः तस्मिन्नेव ग्रामे लेखपाल आसीत् । मातु-
र्नाम गुप्ता इत्यासीत् । नानकस्य जीवनवृत्त “जनमसाखी” नामके ग्रन्थे विस्तारेण लिखितमस्ति । सस्कृत पारसीकं पठित्वा पित्रो कृते बाल- विरक्त इव जातः । सुलक्ष-
ण्या सह विवाहं कृत्वा लक्ष्मीचन्द्रश्रीचन्द्रनामकी पुत्रौ दृष्ट्वा संसारात् विरक्तो
जातः । स्वग्रामे एव एकस्य वृक्षस्याध उपविश्याध्यात्मिकं चिन्तनं कृतवान् । यात्रां
कृतवान् । अन्ते परतारपुरे निवशन् लोके भक्तिभावनाया प्रचारं कृतवान् ।
अस्य रचना —

१. जपुजीसाहब—३८ छन्दांसि=शिष्याः प्रातः पठन्ति ।
२. आसादीवार—इदमपि छन्दः प्रातः काले पठ्यते शिष्यैः ।
३. गगन में थाल—इत्यनेनारार्तिं कुर्वन्ति ।
४. सोदरु—संध्या समये पठ्यते ।
५. रहिरास—भोजनसमये पठ्यते ।
६. सोहिला—शयनसमये पठ्यते ।

एतानि छन्दांसि ग्रन्थसाहिबे संगृहीतानि सन्ति ।

-
१. जनमसाखिपदवाक्या बदलो ग्रन्थ रचित ये लिखिता बहुभि पण्डिते रद्दपद ।
 २. यस्य वृक्षस्याध स उपविष्ट स “धम्वासाहिब” इति कथ्यते । अपुनापि स सुरक्षितोऽस्ति ।

अन्ते राखी (इरावती) नद्याः तटे जपुजीसाहिबस्य 'पाठं कुर्वम् 'बाह्गुरु' इति कथयन् दिवं गतः । सं० १५९५ (सन् १५३८) करतारपुरे ६९ वर्षस्य १० मास-१० मे दिने आश्विनशुक्लदशम्यां तस्य स्वर्गवासो जातः ।

—०—

कानिचित् नानकवचनानि

१. नाँय मानिए पत उपजइ साल हि सच सूढ ।
दरगे अन्दर पारये तग न दूटस पूश ॥
—आसादीवार ।
२. साचा साहिबु साचु नाटं नासिया नाउ अपार ।
३. नानक निरगुणि गुणकरे गुणवंतिया गुणदे ।
तेहा कोई न मुझई जिविसु गुण करै ॥
४. हरि बिनु कितर हिये दुख व्यापै ।
जिहवा साहु न फीकी रस बिनु ॥
बिनु प्रभु काल सतापै ।
५. एको सरबस कमल अनूप ।
सदा विगासे परमल रूप ॥
ऊजल मोती चूगहि हंस ।
सख कला जगदीशे अंश ॥
६. फरमी आपे आपणी के नई कैदूरि
जिनी नामु धियाइया गए मसक्कति थालि
नानक के मुख ऊजले केति छुटा नलि
—जपुजी सादेय अंतिम (श्लोक),
७. गगन में थालु रविचन्दु दीपक धनं
तारिका मंडल जनक मोती
धूप मल आनल लौपवणु चीरा करे
सगल धनराइ फलतं जोती
गु० मु० सा—मदला-१.

—०—

२. यत्र दिवग्नौ नानकस्तस्य स्थानस्य नाम "देरानानक" इति ज्ञानम् ।

मध्यकालीनधर्मसुधारकेषु नानकः

सिद्धधर्मस्य द्वौ स्तः पक्षौ व्यवहारिकः सैद्धान्तिकश्च व्यवहारिकः धर्म-
संस्थापकः धार्मिकसदेशं देशस्य सामाजिकी ऐतिहासिकी च परित्यजित्वा तद-
नुकूलं ददाति शिष्येभ्यः । नानकेनैतदेवाकारि । नानकः स्वमाराध्यं प्रार्थयति—

“सुरासान खसमाना कीआ
हिन्दु सतानु डराइया”

नानकप्रतिपादितो धर्मः प्रवृत्तिमूलकः । अत्राघोलित्वानि तत्त्वानि सन्ति ।

१. पाखण्डमतखण्डनम्
२. सामाजिककुरीतेः खण्डनम्
३. अस्येष्टदेवोऽजन्मा स्वयम्भूः
४. धाष्टादम्बरत्यागः ।
५. आशाविश्वासपौरुषाणां धर्धनम् ।
६. आर्यस्तेच्छयोरैक्यम् ।
७. प्रायेण सर्वधर्मसमन्वयः स्थूलरूपेण ।

—:०:—

सैद्धान्तिकः पक्षः

नानकेन परमात्मनः साक्षात्कारः कृतस्तथा प्रत्यक्षानुभवः प्राप्तः महम्मद
इव पेगन्धर इव । अनेनावतारवादस्य खण्डनमकारि एकेश्वरवादे विश्वासः । सृष्टिः
परमात्मना विहिता । माया परमात्मनोऽधीना । अहङ्कारस्य द्वैतवादस्य च विचित्रं
चित्रणं खण्डनं चास्त्यत्र । अहङ्कारस्य मनसा सम्वन्धः । गुरुणा निरूपितः कर्मणो
योगमार्गो ज्ञानमार्गश्च भक्तेरधीनः । भक्तेर्महिमा विशिष्टः । परमात्मा सृष्टिः,
अहङ्कारः, माया, जीवो, मनुष्यः, आत्मा गुरुः, जपः, शब्दः, नामस्मरणम्
अस्य तत्त्वानि ।

i एतीमार पई करलाचें तें की हरहुन आदया

—महला

ii जो सवता सवते कहू पारे
तामनि रोष न होई

—महला—१

iii जागहु ज्योति न पुछहु जातो
आये जाति न है ॥

इतरे नवगुरः

गुरुऋद्धदेवः=सं० १५०४ तः १५५२ यावत् । अस्य प्रथमं नाम लहना इत्यासीत् । ज्वालादेव्याः अयमुपासक आसीत् । अयं नानकस्य शिष्यो जातः नानकोद्भूतं सं० १५३९ वर्षे करतारपुरेऽभिषि-
पेच । अद्भुतः गुरुमुखीलपि, लंगरनाम्नी प्रथां
च प्रारब्धवान् ।

गुरुः अमरदासः—सं० १४७६-१५७४ यावत् । अद्भुतस्य शिष्यः
अकबरेणार्थं बह्मन्यत ।

गुरुः रामदासः=सं० १४३४-१५८१ यावत् । अमरदासस्य शिष्यः ।

गुरुः अर्जुनदेवः—सं० १५६३-१६०६ यावत् । रामदासस्य तृतीयः पुत्रः ।
एतेषु अन्यसाहिबस्य संकलनमकारि ।

गुरुः हररायः—सं० १६३०-१६६१ यावत् ।

गुरुः हरकृष्णः—सं० १६५६-१६४ यावत् ।

गुरुः तेगबहादुरः—सं० १६२१-१६०५ ।

गुरुः गोविन्दसिंहः=सं० १६६६-१७०८ यावत् । एतेन शिष्येभ्यः सामूहिको-
पासनायाः विधिः प्रचालितः । अमृतपानस्य महत्त्वं
प्रतिपाद्योऽयं धार्मिक्यार्थं (कंधी, कच्छ, केश, कड़ा,
कृपाण) शिष्येभ्यः प्रादात् ।

—:—

हिमालये मणिशैले नानकेन सह गोरक्षशिष्याणां विचाराः

हिमालये (मणिशैले) महाकाव्येऽत्र दशमे एकादशे द्वादशे च प्रस्तावे गोर-
क्षेण तच्छिष्येभ्यः सह नानकस्य शास्त्रार्थविषये विचाराः समक्षमागच्छन्ति ।
तथाहि—आगच्छन्तं नानकं दशं दशं गोरक्षस्तं निवर्तयितुं सिद्धान् जगाद ।

अतस्तत्रतः (मणिशैलात्) सर्वप्रथमं मत्स्येन्द्रः समागतः ।

१. १० मे प्रस्तावे ७९ श्लोकतः १२५ यावत् मत्स्येन्द्रस्य नानकेन सह योगविषये
योगवपुर्निर्माणविषये च विचारः ।

२. ११ शे प्रस्तावेः—

क. भर्तृहरिनानकसम्वाद्ः २ श्लोकतः २३ यावत्, २८ तः ४५ तथा ७७ तः
८९ यावत् विविधविषये विचारः ।

स ४६ श्लोक ५६ यावत् कनीफा सह नानकस्य “कथमीश्वरः १ केन कथं वा लभ्यते” इत्यादिविषये विचारः ।

ग ५८ श्लोक ६५ यावत् हनीफा सह विचारः ।

घ ६६ ” ७५ ” गोपीचन्द्रेण सह विचारः ।

ङ. ९० ” १०४ ” भूतवा सह चार्वाकमते विचारः ।

च. १०६ ” १२० ” छहुरीया सह बौद्धमते विचारः ।

छ १२३ ” १२६ ” कङ्करेण सह भक्तिविषये विचारः ।

३ १२ शे प्रस्तावे —

ज २ श्लोक २० यावत् सङ्करेण विचारः ।

झ ३० ” ४० ” मङ्गलनाथेन विचारः ।

व ४३ ” ५९ ” शम्भुनाथेन प्राभाकरमते विचारः ।

ट. १३० ” १३८ ” कथरिणा सह ।

ठ १२९ ” १४६ ” उर्मनाथेन विचारः ।

ड १५२ ” १७० ” धगरेण विचारः ।

ढ १८० ” १८३ ” प्राणनाथेन विचारः ।

ण अन्ते ११७ त १२९ तथा १५६ त १७७ यावत् गोरक्षेण सह विचारः ।

विचारसारस्तु—

विवादस्तत्त्वबोधाय न विरोधाये” ति ।

तदनु द्वादशे प्रस्तावे ९ नाथानां नामानि । तथाहि—गोरक्षनाथ, मत्स्येन्द्रनाथ, मङ्गलनाथ, चर्पटनाथ, युग्युनाथ, प्राणनाथ, गोपीनाथ, चम्बानाथ, सुरातिनाथश्च ।

ततः षड् यतीनां नामानि । तथाहि—

गोरक्ष, दत्त आत्रेय, हनुमान्, भीरव, लक्ष्मण भीष्मवर्मा च ।

अथ च १९३।१२ त २०७।१२ यावत् ८४ सिद्धानां नामानि सन्ति ।

एतदतिरिक्तं प्रस्तावेऽस्मिन् अर्थात् ७४।१० त ७६।१२ यावत् शीघ्रचपकस्य निर्माणवर्णनं वैशिष्ट्यवर्णनं च । तथाहि ।

“द्राक्षादि सधाय निधाय यत्र
विधाय ताप कलयेद् यमकम् ।
स एष सद्भिर्विधिना निपीत-
सिद्धीरनेका निदधाति पाणी”

तदनु भैरवीचक्रचर्चा ३८।१२ श्लोके । इत्थं चपकं निपीय भैरवीचक्रे गत्वा
ऽखण्डनन्दमातनोति नायः ।

“यत्रास्ति भोगो न च तत्र मोक्षः
यत्रास्ति मोक्षो न च तत्र भोगः ।
श्री सुन्दरीसेवनतत्पराणां
भोगश्च मोक्षश्च करस्थ एव ॥”

योगस्य वपुषो वर्णनम्

१. ऋतौः सङ्गमे गर्भाशये रेतः शोणितयोर्व्यतिकरः ।
 ततः पूर्वमासे क्लेदमात्रं भूतचैतन्ययुक्तम् ।
 द्वितीये मासे बुद्बुदत्वम् ।
 ततः शौनकमते पूर्वं मूर्धा
 मार्कण्डेयमते पूर्वं पाणिपादौ
 पाराशरमते पूर्वं नाभिः
 कृतवीर्यमते पूर्वं हृदयम्
 गौतममते पूर्वं कोष्ठम्
 धन्वन्तरिमते युगपत् सर्वं सूक्ष्ममुदेति ।
 २. ततः ज्ञानेन्द्रियं जोषयति
 ततो वृद्धिं प्रजति
 तत आहार योगः
 ततो लाघवादिकानाकाशादिगुणानादत्ते ।
 तृतीये मासे सर्वाणीन्द्रियाणि ।
 चतुर्थे मासे स्पन्दनम् अङ्गानां स्थैर्यं च ।
 पञ्चमे मासे लोहित
 षष्ठे मासे घलस्य वर्णस्य नखानां लोम्नां च सम्भवः
 सप्तमे मासे नाडीस्नयुशिरायुतः ।
 तत्रैव चैतन्ययोगः ।
 अष्टमे मासे स्मृतिस्तवस्त्वहमांसः ।
 तत ओजो हृन्निलयं प्रधावति
 इत्थं ततः पाट्कौशिकं वपुः ॥
 लोमलोहितमांसानि इति त्रीणि भातुः

१. रागेणातिरजोगुणतयज्जुषा रजोपुंसयोः संयमे
 रेतः शोणितयोः ऋतौ व्यतिकरो गर्भाशये जायते ।
२. अप्रीयोभावनिपवनौ ध्योमसत्वादयश्च
 गर्भं ज्ञानेन्द्रियगणयुक्ता जीययन्त्यात्मयुक्ताः
 व्यन्तर्धस्या रसवहसिरा नाभिनास्थां शिरोर्यत्
 सप्त वृद्धिं प्रजति तदनो तावदाहारयोगान् ॥

स्नायुअस्थिमज्जानः इति त्रीणि पितुः

इति ३ + ३ = ६ पादकौशिकं वपुः ।

ततो नवमे दशमे वा मासे शिशुरूपे बहिरेति बालः ।

यः काश्चित्सप्तमेऽष्टमे वा मासे बहिरेति स स्वकर्मनिन्यः ।

ततो बहिरागत्य विगतस्मृतिः सन् रोहयते शिशुः ।

तत्र शरीरेः—

सप्त कला आशया धातवस्तन्मला उपधातुत्वचश्च ।

अथो दोषाः ।

नव स्नायवः ।

शतानि द्विशत्यादयः सन्धयः ।

३६० अस्थीनि ।

७०० शिराः ।

दशोर्ध्वं दशार्धश्चतस्रः तिर्यक् रसप्रापिका घमन्यः ।

पोडस कण्डराः (याः प्रसारम् आकुञ्चनं च सृजन्ति)

पञ्चशतं मांसपेदयः ।

३ अङ्ग्राणि स्त्रीणाम् ।

३ कोष्ठयः ।

७०० शिरांसि ।

७२००० नाडयः तासां श्रेष्ठा धायुवद्वा दश तिस्रः ।

१० छिद्राणि वपुषि पुरुषाणाम्

१३ छिद्राणि वपुषि स्त्रीणाम्

३ १२ अङ्ग्राणि पुरुषस्य ॥

तत्र

अधोमुखं पङ्कजवद्दृढदयं मनीषास्थानम्

ततः प्लीहा ।

तदधो वामे लोहितवाहिनीनां शिराणां मूलम् ।

तदधो वामे शोणितफेनजन्मा कुम्भकृत्सः ।

हृद्दोष दक्षिणे यकृत् ।

ततः पित्तसङ्गः ।

ततः कुक्षिस्थितो बुक्कः ।

ततो नाभिः ।

नाभौ सोभस्य मण्डलम् तन्मध्यगं रयिमण्डलम् ।

ततः स्थविष्ठे वपुषि यववदग्निः ।

६

ततो वायव* ।

१० वायव प्राणोपानसमानश्चोदानो व्यानाः नाग* कुर्म* वृकरो देवदत्तो घनञ्जय इति ।

ततस्तिष्ठणा वायुवहाना नाडीणा मध्ये कासाचिद्वर्णनम्

धामे इडा ।

दक्षिणे पिङ्गला ।

मध्यदेशे सुपुष्पा ।

वामवक्षसि गान्धारी

दक्षिणेऽक्षि हस्तिजिह्वा ।

दक्षिणकर्णे यशस्विनी ।

वदने अलम्बुषा ।

लिङ्गदेशे कुह ।

मूलस्थाने शरिणी ।

१. ऋतौ स्त्रीपुंसयोः सगमे गर्भाशये रेत* शोणितयोन्यतिकर* ।

ततः पूर्वे मासे क्लेदमारं भूतचैतन्ययुक्तम् ।

इडाया तु स्थितश्चन्द्रः पिङ्गलाया तु भास्वर* ।

सुपुष्पाया स्थित शम्भु शम्भोर्हसस्वरूपता ॥

तत्र चन्द्रं रात्रौ वारयेत् दिवा वारयेत् । अत्र नृणां स्वाभाविको श्वासप्रश्वासयोगति इत्य नाडीणां वायोश्च स्थितिं व्यवहारं कार्यं च ज्ञात्वा जनो योगाभ्यासरतो भवेत् । अनेन प्रकारेण योगाभ्यासं कुम्भकं च पूर्वन् योगी यायात् योगम् । एतेन योगेन आत्मा 'सोऽहं' इत्युदीरयति तत ओंकार आधिर्भवति तत पट् चक्राणि मित्वा योगी स्वस्य आत्मप्रकाशं लभते । इत्य जायते आत्मा सफल-प्रकाशः । तेन ज्ञानं ज्ञानान्मुक्तिरिति ॥

— ० —

१. कुम्भेन सुपुष्पाया मध्ये महति मारते प्राणोन्मूलं सगुत्वाय प्रायेण पिङ्गला रवि नासिकाम्या एहिग-दा लोपते द्वादशाङ्गुले अष्टाङ्गुलाद् विशालान्तर्नाडीम्या सोमरपट् मलमूत्रमरुच्छक्राण्यवान स बहि सिपेत ॥

—ना० चे०

२. ततो नाडी सुपुष्पामाधित

अग्नी शोभमप उदानः

आरुह्य र-प्र यानि तत आत्मा 'सोऽहं' उदीरयति ।

तत ओंकार आधिर्भवति

तत पट् चक्राणि मित्वा योगी

आत्मप्रकाशं लभते ॥

भूगोलखगोलवर्णनं महाकाव्येऽत्र

नानको यदा वैकुण्ठादागतवान्त्तदा स मर्दनं भूगोलस्य वर्णनं श्रावयामास इदं १४ प्रस्तावस्य १४ श्लोकादारभ्य प्रस्तावान्तं यावद् वर्तते । खगोलस्य च वर्णनं कृतवानस्ति । सर्वमिदं विश्वं भगवतो वपुषि स्थिरं चित्तं सूक्ष्ममपि वस्तु ग्रहीतुं तथैव सहते यथा स्थूले शरव्ये घन्वापु स्थिरकरं सायकेन सूक्ष्ममपि विध्यति । तदिदं सकलं विदधमित्यं दृष्टिपथमागतं नानकस्य ।

सर्वप्रथमं लक्ष्ययोजनविस्तारो वर्तुलो जम्बूद्वीपो नयनपथमागतः । तत्र सन्ति नव वर्षाणि । तदन्तरिलाघृतं घरातलम् । तत्र वर्तते कनकगिरिः यो ९६००० यो० महीं प्रविष्टः १२००० यो० उपरि प्रभूतः । इलाघृतस्योत्तरे नीलपर्वतः । स च ८७ यो० बहिः स्थितः । तदन्तं सन्ति श्वेतगिरिः, शृङ्गवान्पर्वतः, कुनवर्षश्च । इमे त्रयः क्षीरोदाघयः १०००० यो० तुगा २००० विस्तृताश्च । ततो वर्तते मेरुः ततो मन्दरः । तत्र सन्ति वनानि चैत्ररथः, नन्दनं वैभ्राजः सर्वतोभद्रः । माफन्दः, चूतजम्बू, पद्मवन्धः, न्यग्रोधश्च फलतरवः सन्ति ।

इलाघृतात्पश्चात् पञ्च मधुनो घारा बहन्ति । मेरी नव पुराणि सन्ति—मनोवती, अमरावती तैजोवती, सयमनी कुशाङ्गना, श्रद्धावती, गन्धवती, महोदया, यशोवती च । मेरुस्थायी जाह्नव्या गतिश्चतुर्धा । सीता गन्धमादनं गच्छति, भद्रा क्षीरसागरं गच्छति महा नवा माल्यग्रन्तं गच्छति केतुमाला च पश्चिमसागरं गच्छति । तत्र सन्ति क्रमेण हयग्रीवो हनुमान् कलिनरसिंहश्च देवाः । जम्बूद्वीपे अष्टौ उपद्वीपाः सन्ति । स्वर्णप्राश्वः, स्वमुक्तस्थः, आवर्तनः, रमणः, कौकः, पाञ्चजन्यकः सिंहलः, लङ्का च ।

ततो जम्बूद्वीपाद्विगुणं प्लक्षद्वीपः तत्र तनूनपात् सप्तजिह्वो देवः । तत्र शिवादयो वर्षाणि, मणिकूटादयो गिरयः ।

ततः शास्मलीद्वीपः, क्रौञ्चद्वीपः शकद्वीपः, दधिद्वीपः, पुष्करद्वीपश्च । तत्र वर्तते लोकालोको पर्वतः । मूर्यकिरणं लोकालोकं पर्वतं नातिक्रमते ।

पृथिव्या पश्चिमं शतयोजनमुत्तङ्गं यान्ति, तदूर्ध्वं मेघाः, ततोऽग्निः, तदूर्ध्वं मन्तरिक्षम् । तत्र सन्ति भूतादयः । ततोऽयुतयोजनमुत्तुङ्गे सिद्धाः सन्ति, ततो राट्टवतः पिशाचः, ततो गुह्यकः, ततो गन्धर्वः, ततो विद्याधरः, ततोऽप्सरसः, ततो रविभुवर्लोकः । निशाकरोस्ति लक्ष्ययोजनमुपरि, लक्षत्रये नक्षत्राणि, द्विलक्षमुपरि वरुणा

ततो बुधः, ततः कुजः, ततो गुरुः, ततः सूर्यः, तत एकादशलक्षोर्ध्वं सप्तर्षिः, ततस्त्रयोदशलक्ष्यादूर्ध्वं ध्रुवः । आदित्यादाध्रुवः स्वर्लोकः । मूलोकाधः, अवलं, वितलं, सुतलं, तलातलं, धरातलं, महातलं, रसातलं, पातालश्च । तत्रैव अतले बलेर्मुखात् तिस्रः स्त्रियः समागतवत्यः, कामिनी, स्वेरिणी, पुंश्चली च । वितले हाटकेश्वरः, सुतले बलिः, तलातले मयः, महातले काद्रवेयः, रसातले दैतेयः, पाताले बलिः, ततोधः शेषः । भुवोषस्तात् जलादुपरि नरकाः । ते सन्ति मुख्यतः २८ रूपाः—तामिस्रः, अन्धतामिस्रः, भैरवः, कुम्भीपाकादयः ।

ततः पश्चाद् नरकपातनावर्णनयमं च तदनु स्वर्गत्य स्वर्गफलस्य च वर्णनमस्ति ।

महाकाव्ये सुभाषितानि

१. अन्तेवासिन्युपाध्यायः प्रजावत्यां च नन्दिनी ।
निसर्गेणैव बह्वृक्षण्डिमानमकारणम् ॥
—८१६
२. प्रयाति मार्गेण सता सदृशे
कृशानिपातोऽतितरां प्रसङ्गः ॥
—६१६
३. सन्तः पुराणेन पयाचरन्ति ॥
—६१७
४. जानन्ति सन्तो यनिता लतेषु ।
विनाचलम्भ कथमेव तिष्ठेत् ॥
—६१८
५. लतां य आरोपयते सयत्नं
फलावधिप्रौढतरं करोति ॥
—६१२२
६. त्वं गान्धारगतो नियोजितमना-
क्रीणासि भो घोटकान् ॥
—६१९९
७. सदागतिं शक्यति को निरोद्धम् ॥
—१०१४
८. जालस्थमीनामतरलीभवन्ति ॥
—११११०३
९. विवादस्तत्त्वबोधाय न विरोधाय भोगिताम् ॥
—१२१६२
१०. सर्वास्ववस्थासु दया न दुष्टा ॥
—१७१६२
११. बालेन निहूय हृते पदार्थे,
पित्रोः प्रकोपो भवति प्रभूतः ॥
—१८१९५
१२. समाजे रज्जु विख्यानां
नासिकाषान्न हस्यते ॥
—१८११३

- १३ ते भेदभाज उदिता गुणतारतम्यात् ।
घोद्धापि तद् व्यवहरत्त्वबुधेन तुल्यम् ॥
—१८।११४
- १४ भवन्ति शास्त्रे स्वत एव विग्रहा ॥
—१८।२०
- १५ पात्रेण येन केनापि पय पान हि वृप्तिदम् ॥
—१४।६७
- १६ महतामनुकम्पया महस्व
नितरा फल्गुरपि प्रपद्यते हि ॥
—१६।१७
- १७ विरक्तभाज सन्भावनीया खलु सर्वथैव ॥
—१७।१७
- १८ वसुप्रिया विदधति किं न पातकम् ॥
—२०।४
- १९ मन्यन्ते गौरव कस्य
प्रभुत्वमदमोहिता ॥
—२०।४४
२०. कियद्दिन किन्तु भुवि प्रभुत्वम् ॥
—११।६
- २१ द्विजोनयनो वा यवनो विजित्य
मनो जगन्नश्वरमेव बुध्या ।
जानाति य प्रेमपर तमीश
स वै महात्मा स च वन्दनीय ॥
—१०।३६
- २२ स्वान्ते कठोरे मदमत्तराद्यै
न रोहति ज्ञानसुपर्वशास्त्रा ॥
—१०।३५
- २३ पक्षी स्वगत्या च पशुः स्वगत्या
नर स्वगत्या च सर प्रपद्य ।
तोय पिबेच्छृमिपि प्रयाया-
न्नागच्छ कस्यचिदस्ति वृत्ति ॥
—१८।१३०

प्रकृतिवर्णनम्

यथा सर्वत्र महाकाव्ये प्रकृतिवर्णनं दृश्यते तथैवात्रापि सरससरसं प्रकृतिवर्णनं समश्नमायाति । प्रकृतिपदस्य सामान्यो विशिष्टश्च चार्थः भवति । सामान्या-प्रकृतिस्तु पृथिव्यग्नेजोवाय्वाकाशकादिगात्ररूपा या सर्वमैव दृष्टिपथमव-तरति । विशिष्टा प्रकृतिस्तु तस्या भिन्ना । साहित्यशास्त्रे प्रकृति पदेन संसारे दृश्य-मानस्य वस्तुनः स्वाभाविकरूपमेव गृह्यते । इत्थमत्र महाकाव्ये वस्तुनः स्वाभा-विकरूपस्य वर्णनं तरलतरलं लोचनपथमश्नति ।

प्रथमप्रस्तावस्य २० श्लोकात् २९ श्लोकं यावत् पुनरेकोनविंशतितमे प्रस्तावे चारुमाकं नयनपथमश्नति प्रकृतिः । तत्र कचित् मनोहारिवर्णनं, समुन्नतस्कन्धो वृक्षः, फलोल्लसन्तरुः, आम्रः, आतकाम्रः, पनसः, लकुचः, कदम्बः, अशोकः, तालः, तमालः, शालः, निम्बः, प्लक्षः, आमलकः, पिप्पली, जम्बुः, घट आदयः फल-वृक्षाः समक्षमायान्ति, अन्यत्र मल्लिका, चंपकः, कुन्दः, विल्वः, धृन्वा, जपा, नकुलः, सरम्भआदयः पुष्पवृक्षाः, मन्दसगन्धवाताः दृश्यन्ते, इतरत्र कपोतः, खंजनः, फोकिलः, शुक्रः, बहिः, नीलकण्ठः, चञ्चरीकः, तमालः स्वस्थक्रीडामग्नः दृश्यन्ते, अस्त्यत्र मृगः, खड्गः, गजः, सिंहः, शशः, क्रोडः, मर्कटः, महिषश्च धन्या इत-स्ततो भ्रमन्ति ।

कर्हिचित् अखिलजीवमुखप्रदैका स्वच्छोल्लसत्सुरभिपुष्पयुता गभीरा ऐरा-यतो विमलवारितरंगतीरा भागीरथी दृष्टिपथमवतरति ।

तत्रैव घने कचित् विनिर्घूतमोमलाः प्रबुद्धतरुवा मुनयस्तपस्यन्तः सम-धलोक्ष्यन्ते ।

कदाचित्तद्वनं विशिष्टं स्थलमिव निर्द्वन्द्वं निर्वेदं च समक्षमागच्छदवितरा-मानन्दमाददाति ।

यत्र—

एवं पाययति स्तनं स्वतनयं व्याघ्री कुरङ्गी शिशून् ।

अन्यं विभ्रति वभ्रुषु प्रतिदिनं प्रीतिं परां मूषिकाः ॥

यस्मिन् नृत्यति बर्हिणोऽहि निवहो निःसंभ्रमं धीक्षते ।

क्रीदन्तः करिणांगणेषु कुतुकं कुर्वन्ति कण्ठोरवाः ॥

पुनरेकोनविंशतितमे प्रस्तावे जलाल पारे समुद्रं गत्वा शंखावाते नावं निमज्जन्तं पश्यति । अनायासेन स्वयमागतं भोज्यपदार्थं पश्यति प्रकृतेऽप्रापूर्वां छटां च पश्यन्नवितरामानन्दमनुभवतीति वर्ततेऽत्र महाकाव्ये प्रकृते सचित्रं सजीवं ललितललितं च वर्णनम् ॥

महाकाव्येऽत्र रसः

महाकाव्येऽत्र कश्च रसोऽङ्गीभूतः के च स अङ्गभूता इति विचारार्थं तावदत्र रसस्वरूपं तल्लक्षणोदाहरणानि च प्रस्तूयन्ते । सचासौ रसो मम्मटानुसारं यथा—

कारणान्यधकार्याणि सहकारीणि यानि च ।

रत्यादेः स्थायिनो लोके तानि चेन्नाट्यदाव्ययोः ॥

विभावा अनुभावस्तत्र कथ्यन्ते व्यभिचारिणः ।

व्यक्तः स तैर्विभावाद्यैः स्थायीभावो रसः स्मृतः ॥ इति

भरतेन ॥ “विभावानुभावव्यभिचारिसंयोगाद्रसनिष्पत्तिः इत्युक्तम्” ॥

अयमसौ रसोऽत्र चतुर्धा व्याख्यातः । तत्र सर्वप्रथमं —

भट्टलोल्लटस्य निर्गलितोऽर्थः । यथा असत्यपि सर्पे सर्पतयाबलोकितान् दाग्नोऽपि भीतिरदेति तथा सीताविषयिणी अनुरागरूपा रामरतिरविद्यमानापि नर्तके नाट्यनैपुण्येन तस्मिन् स्थितेव प्रतीयमाना सहृदयहृदये चमत्कारमर्पयन्त्येव रसपदवीमधिरोहतीति । श्रीशङ्कुस्य निष्कर्षः । यथा कुञ्जटिकाकुलिते दंशेऽसतोऽपि घूमस्याभिमानात् घूमनियतस्य बहुरनुमानम्, तथा नटेनैव मुनिपुत्रं “ममैवेते विभावादयः” इति प्रकाशितैस्तत्रासङ्गिरपि विभावादिभिस्तत्रियता रतिरनुनीयमानापि निजसौन्दर्यबलात्सामाजिकानामास्वाद्यमानतया चमत्कारमादधती रसतामेतीति रतेरनुमितिरेव रसनिष्पत्तिः ।

भट्टनायकस्यैव सारः । शब्दस्याभिधारूपव्यापारवत् काव्यनाट्ययोस्तद्विलक्षणं भावकत्वभोजकत्वनामकं व्यापारद्वयमतिरिक्तमस्ति । काव्यार्थबोधोत्तरमेव तत्राद्येन भावकत्वव्यापारेण विभावादिरूपसीतादयो रामसम्बन्धिनी रतिश्च सीतात्वरामत्व-सम्बन्धांशमपहाय सामान्यकामिनीत्वरतित्वादिनैवोपस्थाप्यते । अन्तेन भोजकत्वव्यापारेण तु, दृक्करीत्या साधारणीकृतविभावादिसहकृतेन सा रतिः सहृदयेरास्वाद्यते इति रतेरास्वाद एव रसनिष्पत्तिः ।

अभिनवगुप्तपादस्य मतस्य स्थूलत इदं मर्म । रतिकारणादीनामनुभवाद्स-कृदनुमिता रतिः संस्काररूपेण सहृदयहृदयमधिरोहति । अथ क्रियता कालेन मुनिपुत्रमनुष्ठितयोः, रामादिव्यक्तिविशेषसम्बन्धिरतिरारणविभावादिप्रतिपादकयोरपि काव्यनाट्ययोः पूर्वोक्तभावकत्वव्यापारेण रामसीतादिविशेषांशपरिहारेण रतिकारण-साधारणकामिनीत्वादिना प्रवीतैः विभावादिभिः सहृदयहृदयावस्थिता सा रति-व्यञ्जनया, अभिव्यक्ता सामाजिकानामास्वाद्यतामायातीति स्तादृशास्वाद एव

रसनिष्पत्तिरिति । पर्वमते असत्या अपि रतेरेवारवादः । अत्रमते तु वासनया स्थिताया एवेत्यनयोर्भेदः ।

—काव्यप्रकाश धामनटीका

इत्थं रसस्वरूप निरूप्य सर्वेषां रसानां लक्षणानि नानकचन्द्रोदयनामक-
महाकाव्यादुदाहरणानि च प्रस्तूयन्ते ।

अत्र भरतः—

शृङ्गारस्य लक्षणम्

शृङ्गुमाल्यालङ्कारैः प्रियजनगान्धर्वसेवाभिः ।

उपवनगमनविहारैः शृङ्गाररसः समुद्भवति ॥

नानकचन्द्रोदयादुदाहरणम्

मलयजरससेफान्मालतीदामतश्च

वरतनुपरिरम्भस्तेन सम्भावितोऽभूत् ।

मुखमपि मदिराक्ष्या द्यौक्ष्य तस्याः प्रियेण

न किमपि बहु मेने शारदः पूर्णचन्द्रः ॥

—३ प्रस्ताव

अथवा

निशम्य कोलाहलमुल्लसन्मता

तद्विच्छिन्नाः शैशवशेषशोभना

सरोजराजभ्रयनाथ नानकी

गवाक्षनिक्षिप्तमुखी निरैक्षत ॥

—२ प्रस्ताव

हासस्य लक्षणम्

विपरीतालङ्कारैर्विकृताचाराभिधानवैपैश्च ।

विकृतैर्यविशेषैर्हसतीति रसः स्मृतो हासः ॥

नानकचन्द्रोदयादुदाहरणम्

“त्वं गान्धारगतो नियोजितमनाः

प्रीणासि भो घोटकान्”

करुणस्य लक्षणम्

दृष्टजनस्य विनाशात् शापान् क्रोधाच्च धन्यनाम् व्यसनात् ।

एतैर्यविशेषैः करुणास्यरसः समुद्भवति ॥

नानकचन्द्रोदयादुदाहरणम्

योगीन्द्र नानक पितर्यदि सत्यशक्ति-
स्त्वं मे तदा भव सुहृत्सुपेतजीवः ।
बालं हि तान्यननुशिष्य कुतः प्रयासि
निष्कारणा करुणता तव शोभते किम् ॥

—१९ प्रस्तावे

रौद्रस्य लक्षणम्

आयुधस्त्रङ्गाभिभवाद्भैरवमेवान् विदारणाच्चैव ।
संभ्रामसम्भषादयोदिभ्यः संजायते रौद्रः ॥

नानकचन्द्रोदयादुदाहरणम्

कोणैराहन्यमानाः प्रलयजलधरध्वानधीराश्च भेर्यः
पाणीन् वीरप्रजस्यत्सरुधृतिरभसोल्लासितश्चक्रुः प्रान् ।
घानुष्कैर्धुनितानां शरनिफरकिरां सर्वतः शिञ्जीनीनां
निःश्वासैः सैन्ययोः किं स ततनिवदिशां कोपि शुभाब किञ्चित् ॥

अथवा

पानीयप्रस्य एव प्रधितपटुभटध्वाननिर्धूनिताद्रि ।
प्राग्युद्धमुद्धदन्तावलदलिततरुर्वावरं प्रत्यगृह्णात् ॥

वीररसस्य लक्षणम्

उत्साहाध्यवसायादविपादित्वादविस्मयान्मोहान् ।
विविधादर्थविशेषाद्वीररसो नाम संभवति ॥

नानकचन्द्रोदयादुदाहरणम्

यवनोर्हर प्रसर धुन्वतीः प्रजा
घनिनश्च दण्डय पुराणि निर्दह ।
ललितांश्चकार विषयाननुक्षणं
परिघाविता सपदि मुद्रलावली ॥

अथवा

आयाहि प्रहर प्रतीच्छ जगतीं पश्याधुना नश्यसि
प्रस्यस्यत्र विकत्यनं तव धृया त्वां रे करोमि द्विधा ।
खदगूर्णासिकराः करालवदना रत्नारुणश्मश्रवो
जल्पन्तो भुवि भीरुभैरवमिदि छिन्ना निपेतुः क्षणात् ॥

भयानकस्य लक्षणम्

विकृततरसत्वदर्शनसंभ्रामारण्यशून्यगृहगमनात् ।
गुरुनृपयोरपराधात्कृतकः स भयानको ह्येयः ॥

नानकचन्द्रोदयादुदाहरणम्

ज्वालां द्रष्टुमगादगाधजडता विध्वसिनी देवताम्
आव्रक्ष्यप्राणियपर्यन्तमरिडक्षितियत्प्रोतमेवेहतेत्र ।
भौतस्मार्तप्रसिद्धप्रवचनमनसा हर्षमुल्लासयन्ती
कालव्यालालिमाला कुपयगतधियां दृश्यते सा कराळा ॥

वीभत्सस्य लक्षणम्

अनभिमतदर्शनेन च गन्धरसस्पर्शदोषश्च ।
चद्वेजकैश्च बहुभिर्घोभत्सरसः समुद्भवति ॥

नानकचन्द्रोदयादुदाहरणम्

भिन्नबाहुचरणाः क्षतो रसो
भिन्नतुक्षिगलितांग्रवह्लयः ।
देहिमे जलमिति प्रजल्पिते
वीक्षिता गलचलत्कृशाशवः ॥

अद्भुतस्य लक्षणम्

यस्त्वविशयार्थयुक्तं वाक्यं शिल्प च कर्मरूपं च ।
सत्सम्बद्धैरर्थै रसोद्भुतो नाम सम्भवति ॥

नानकचन्द्रोदयादुदाहरणम्

ज्वालां प्रिलोकयितुं रूपं रूपमलोऽहं
श्रुत्वा विरक्तवरमन्वसरं यतोन्द्रम् ।
पृष्टोऽभ्यधां यमिनमन्वयनामनी स्वे
शङ्काकलङ्कमयशोधितवान् गुरुर्मे ॥

शान्तरसस्य लक्षणम्

'निर्वेदस्यायिमावोऽस्ति शान्तोऽपि नवमो रसः ।

नानकचन्द्रोदयादुदाहरणम्

त्रिसंध्यस्तानाद्रोस्तनुकनक्तन्तुप्रतिभटो
जटाः शुभ्रां भूति धवलमुपवीत च दधतम् ।
निपण्णं शार्दूलत्वचि हरिणकृत्या परिवृतं
ध्याष्ट्या दैन्यं सपदि समयन्तं च जगताम् ॥

—: ० :—

१. यत् भवति शान्तरसस्य स्थायी निर्वेदो न युज्यते, तस्य निर्वेदस्य स्वस्मिन् स्वातिरिक्ते च हेयवज्ज्ञानात्, वेहावच्छिन्ने आत्मनि मुच्छद्वबुद्धिस्वाच्च तया च सुखरूपत्वमावाप्त तत्स्यापि कस्य रसत्वम् इति तत्तु चिन्त्यमेव विषयेषु (स्वस्मिन् स्वातिरिक्ते च) अलं प्रत्ययरूपस्य वा निर्वेदस्य शोकात् समाधानात् । वस्तुतो रत्यादिवमुपनीय हर्षादेरिव तत्त्वज्ञाननिर्वेदमुपनीय क्षमादिप्रवृत्ते स एव स्थायी न क्षम । अथ च तत्त्वज्ञानजन्वनिर्वेदस्यैव क्षमरूपत्वात् । न शत्रु वस्तुज्ञानजन्व निर्वेदस्य वैषम्योच्छ्वासादिकाप्यजन्यता स्वप्नेऽपि सम्भवति ।

तदुक्तम्—स्थायी स्याद्विषयेष्वथ तत्त्वज्ञानाद्भूवेदादि ।

इष्टानिष्टविषयोनाप्तिकृतस्तु ध्यविचार्यन्तौ ॥

भक्तिभावस्य लक्षणम्

रतिर्देवादि'विषया व्यभिचारी तथास्त्रितो भावः ।

नानकचन्द्रोदयादुदाहरणम्

शरणं करुणाकरो हरिः

समं नान्यं फलयामि कंचन ।

गुरुद्वजतो गतिः परा

समं नास्त्येव समस्तजन्मसु ॥

अत्र महाकाव्ये शान्तो रसोऽर्हः । शृङ्गाररौद्रीराष्ट्रदयस्त्वङ्गभूता इति ।
शुरोर्नानकस्य जगदिन्द्रजालं पश्यतो जीवनदर्शनम् उदासितप्रवर्तनं च शान्तरसं
प्रधानभूतमुपन्यस्यति । रसानां सर्वेषां तु प्रागेव प्रदत्तानि सन्ति तावज्ज्ञानानि ।
अत्र केचिद्वदन्ति यदत्र भक्तिभाव एव प्रधानो, रसास्तु सर्वे एवाङ्गभूता इति तत्र
समीचीनम् यतोऽहि प्रारम्भतोऽवसानं यावत् भक्तिभावस्य चर्चा द्वयोरेव प्रस्तावयोः
कृता वर्तते यत्र शान्तरसस्य सर्वेष्वेव प्रस्तावेषु महत्त्वं हरयते ।

—०—

१. आदिशब्दान्मनिपुण्यपुत्रादिविषया । शान्ताविषयस्तु व्यक्तः शृङ्गार

—सम्पदः

२. अत्रोदाहरणं कृतः प्रस्तावानुद्धृतमिति अमुल्लेखितो बोद्धव्यम् ।

महाकाव्येऽत्र गुणः

ये रसस्याद्विनो धर्मा शौर्यादय इवात्मनः ।

स्तर्कपदेवधस्तेषुरचलस्थितयो गुणाः ॥

इति मम्मटोक्तदिशा 'रसोत्कर्षकत्वे सति रसाद्यभिचारित्यित्वम्, अप्यभि-
चारेण रसोपकारकत्वं चेति लक्षणद्वय फलित गुणस्य । स चासी गुणस्त्रिविधः ।

“माधुर्यौज प्रसादाख्यास्त्यस्ते न पुनर्दश”

इति मम्मटोक्ते । तत्र माधुर्यं शृङ्गारे । द्रुतिहेतुत्वात् तथाचात्यन्तद्रुतिहेतु-
त्वात् कतणे विप्रलम्भे शान्ते च ।

ओजं वीररसे दीप्यात्मविस्तृतेहेतुत्वात् । तथा च वीभत्से रौद्रे च तस्यै-
वात्मविस्तारस्याधिक्यात् । प्रसान्दस्तु सर्वत्र च विहितास्थितिः “समर्पकत्वं काव्यस्य
यत्तु सर्वैरसान् प्रति । स प्रसादो गुणो क्षेय सर्वसाधारणप्रिय” इत्यानन्दवर्धनोक्ते ।

महाकाव्येऽत्र मुख्यतः प्रसाद एव गुणः । शान्तरसस्य प्रधानान्माधुर्यमपि सर्वैव
प्रसाद इव राजते । केवलं युद्धादिवर्णने पञ्चपा एव श्लोका ओजो गुणं विभति ।

सत्र प्रसादस्योदाहरणं यथा —

पुरोऽथ पान्थैः परितश्चलद्भिः

पद्भिः स्वयात्रिप्रवरैरनेकैः ।

भरण्यमन्यैर्विविधैर्युतं तत्

समुत्सुकान्तं करणैः स दृष्टवान् ॥

१९११

अन्यदुदाहरणं यथा —

निशम्य कोलाहलमुल्लसन्मना

तद्विच्छविः शैशवशेषशोभना ।

सरोजराजन्नयनाऽथ नानकी

गवाक्षनिक्षिप्तमुखो निरैक्षत ।

१९१३

रीतिरत्र काव्ये

आलङ्कारिकाणां मते वृत्तिः रीतिश्च पर्यायवाचकी एव । तत्र अनुप्रासो हि द्विविधो भवति छेकगतः वृत्तिगतश्च । तत्र वृत्तिस्तावत् :—

(१) मधुरादिरसानुगुणनियतमसृणादिवर्णगतो रसविभयो व्यापारो व्यञ्जनाख्यः”
—प्रदीपे।

(२) “नियतरसविशेषव्यञ्जकत्वेन परिगणिता वर्णास्तद्रवत्सन्निष्टो व्यापारः सहकारी, आनुपूर्वी विशेषः स एव वृत्तिः”

(३) “वृत्तिश्च माधुर्यादिव्यञ्जकसुकुमारादिवर्णगतत्वेन मधुरादिरसोपकारकः शब्दस्य संचयनाख्यो व्यापारविशेषः ।”

एता उपनगरिका, परुषा कोमलाख्याश्च वृत्तयः वामनादीनां मते वैदर्भी गौडी पाञ्चाल्याख्या रीतयो मताः । इत्थमत्र माधुर्यव्यञ्जकवर्णयुक्ता पाञ्चाली भोजः प्रकाशकैर्वर्णयुक्ता गौडी शेषैः प्रसादवङ्गिवर्णयुक्ता वैदर्भी ।

नानकचन्द्रोदये वैदर्भीरीते प्राधान्यम् । गौणरूपेण तु अन्ये अपि द्वे लोचने पथमञ्चतः ।

तत्र तावत् वैदर्भीरीतेरुदाहरणम् :—

“अधिगतः शिथिकां स हिरण्मयी
हरिदयालुरशोभत पण्डितः ।
परिणये दशकन्धरविद्विषो
गुरुवशिष्ट इवातिप्रतिष्ठितः ।

—४६१५

अन्योदाहरणं यथा :—

प्रसाधिता पाणिरगात्सुकेशी
फेशानसंसृज्य जनेन कापि ।
आदर्शमन्या दधती करेण
गवाक्षमाश्लिष्य परां रुरोध”

—९६१५

अलङ्काराश्चात्र महाकाव्ये

उपकुर्वन्ति तं सन्तं येऽङ्गद्वारेण जातु चित् ।
हारादिवदलङ्कारास्तेऽनुप्रासोपमादयः ॥

एतेन मम्मटोक्तलक्षणेन अलङ्काराणां रसव्यभिचारिस्थितित्वं नियमेन रसोप-
कारकत्वाभावश्च ।

तत्र शब्दालङ्काराः षट् । तथाहि :—

“वक्रोक्तिरप्यनुप्रासो यमकं श्लेषचित्रके
पुनरुक्तवदाभासः शब्दालङ्कृतयस्तु षट्”

—काव्यप्रकाशसंकेत (सोमेश्वर)

अर्थालङ्कारास्तु काव्यप्रदीपादौ परिगणिताः एकपञ्चिः (६१) मम्मटोदिताः ।

नानकचन्द्रोदये शब्दालङ्कारस्यार्थापेक्षया बाहुल्यम् । अर्थालङ्कारप्वपि रूपको-
पमार्थान्तराणां बाहुल्यमत्र महाकाव्ये ।

महाकाव्यादमुष्य शब्दालङ्कारस्योदाहरणं यथा :—

“सकलकर्मसुधर्मसुनिष्ठितः
विशदयुद्धिविलासविचेष्टितः”

—४११

अन्यदुदाहरणं यथा :—

“माधानटीनायमिदं ततो नु
न मत्सरस्तत्र ममास्ति कश्चित्”

—५५११

अर्थालङ्कारेषु तावदत्रेक्षा यथा :—

ताः क्षत्रियाण्यो मृगशावनेत्राः
सुवर्णबल्लोसुकुमारदेहाः ।
अन्यत्र गच्छेदिति शङ्कयेव
कटाक्षदान्ता वरमम्यवघ्नन् ॥

१००१५

इत्यमेवान्यान्यप्युदाहरणानि द्रष्टव्यानि सन्ति ।

ऋतुवर्णनम्

ऋतुवर्णनमत्रापि महाकाव्येऽङ्गभूतमिव विदधत् शोभां काव्यस्य सहृदयानां समक्षमागच्छति । पञ्चमप्रस्तावेऽत्र महाकाव्ये ऋतुवर्णनं नितरां हृदयहारि हरतीत्येतांसि सध्यानाम् ।

तत्र वसन्तवर्णनं यथा :—

परामपिष्टातमरेण रञ्जयन्
दिग्दारनारीमुखमुन्मुखः परम् ।
पिकालिगीतौ सुरभिः समाययौ
कुसुम्भकौसुम्भपटो बिटो यथा ॥

अथवा

स्मर नरपतिज्ञासनं समन्तात्
पिक्वनिरटे परिघोपयत्यदोपम् ।
त्यजतु किमपि माननो न मानं
प्रविशतु किञ्च विशालवेश्म मुग्धा ॥

ग्रीष्मवर्णनं यथा :—

पांशुः स्पृगन्नपि पदे परितापहेतुः
व्याजेन दुर्गेन इवातितरां सुशीलः
सन्तापिनोऽपि दिवसाः परिणामरम्याः
दीर्घास्तपोव्यतिकरा इव ते वभूवुः ॥

वर्षावर्णनम्

मेघाद्यैर्हरितेन्द्रनीलमलिनैराकाशमाच्छादयन्
फुल्लैर्जुनसर्जनीपद्मैः सर्वा दिशो भासयन् ।
मर्त्ताश्चातक्येकिदुर्गगगान्कुर्वन्तस्वराज्यं
आपाद्गः समुपेत्य सो धुरि वनं ताप जनस्याहरत् ॥

शीतवर्णनम्

वन्यां तलादिचतुरः प्रविहाय कृष्णां
भीमादिकानिव निरीक्ष्य हतं प्रतापम् ।
पूषोत्तरां दिशमुपेत्य चिराय शीतं
श्वानं युधिष्ठिर इवानुगतं निनाय ॥

नानकचन्द्रोदयस्य महाकाव्यत्वम्

सर्वगन्धो महाकाव्य”मित्यादिना यन्महाकाव्यस्य लक्षणमुक्तं तत् सर्वमत्र काव्येऽक्षरशः संघटते । अत्र महाकाव्ये एकविंशतिः प्रस्तावा सन्ति । इलोकसंख्यास्तु अन्यत्रेवेह भिद्यन्ते एव । छन्दसामपि सर्वत्र भेदाः दृश्यन्ते । छन्दसां विचारेऽस्त्यत्रैकं वैशिष्ट्यं यदेकस्मिन्नेव प्रस्तावेऽनेकेषां छन्दसां प्रयोगा कृता वर्तन्तेऽत्र ।

नायकोऽस्त्यत्र स्थय नानक एव योस्ति धीरप्रशान्तो नायकः । अत्र कृतं वर्तते वर्णनं जन्मनो मरणं यावन्नानकस्य । यद्यपि २०, २१ प्रस्तावयोः नानकस्य देहावसानात्पश्चात्तदसंख्याकानां गुरुणां आजन्मनो मरणं यावद् वर्णनं कृतमस्ति तथापि तेनैव कदाचिदपि भवेद्युर्नायका महाकाव्यस्य । तथा सति नायकवैविध्यं स्यादत्र काव्ये । अत एव प्रायः इण्डियाऔफिसपुस्तकालयस्य इस्सलेसे (MSS) केवलमेकोन विंशतिरेव प्रस्तावाः सन्ति । नायिकास्तत्र नानकपत्नी सुलक्षणी एव । या च पुत्र द्वयं प्रसूय नानकस्य योगिवर्यत्वप्राप्तौ सत्तत् प्रयत्नपरा समतिष्ठत । प्रापेण रसात् सर्व एव विद्यन्तेऽत्र काव्ये येषां वर्णनं प्रागेव कृतमस्ति । प्रधानस्तत्रास्ति शान्त एव रसः । शृङ्गारवीरादयस्तत्रप्रधानाः । हास्यरसस्य द्वित्राण्येवोदाहरणानि प्राप्यन्तेऽत्र येषां निरूपणं कृतमस्ति रसवर्णने । गुणाः सन्ति त्रयोऽपि । परमत्र वर्तते प्राचुर्य प्रसादस्यैव । इत्यमत्र सर्वथा महाकाव्यस्य लक्षणं संघटते ।

काव्यं हि नाम मम्मटोक्तदिशा “तददोषी शब्दार्थौ सगुणावनलंकृती पुनः कापि” इति । तदित्थं निष्पन्नम्—

१. सरसं स्फुरालङ्कारसहितम् । २. सरसम्, अस्फुरालङ्कारसहितम् ।
३. सरसम्, अलङ्कारशून्यम् । ४. नीरसं स्फुरालङ्कारसहितम् ।
५. नीरसम्, अस्फुरालङ्कारसहितम् । ६. नीरसम्, अलङ्कारशून्यम् ।

एतै पङ्क्त्योः भेदाः काव्यस्य । अत्र मम्मटमते प्रथमद्वितीयचतुर्थपञ्चमानां काव्यत्वम्^१ । नानकचन्द्रोदयमिदं महाकाव्यं द्वितीयलक्षणसंपन्नमिदं विदुषां लोचनपथपञ्चति ।

१. “अत्र केचित् वयिकर्म काव्यमिति सभाष्यानुरोधात् शब्दे एव काव्यत्वं रचयते । तस्य तन्त्रमसम्पत्वात् । तस्मान् आस्थादमीवातु पदसन्दर्भः काव्यलक्षणं यदस्ति । तन्न । तथाहि । आस्थादवोपकृतमेव काव्यत्वं प्रयोजकरूपम् । यच्च शब्देऽर्थे चाविशिष्टम् । तत्रापि रसोदबोधकत्वाद्गृहीतेरिति, अर्थेऽपि दृश्यकाव्ये च काव्यत्वम् । वयिकर्मव्यवहारस्तु तत्पराश्रयत्वाद्भाक्त एव । शब्दनित्यत्ववादिमते शब्दरूपेण काव्ये वयिकर्मव्यवहारस्य भाक्त्यपान् । एवमर्थेऽपि काव्यत्वे सिद्धे काव्यं पठति काव्यं रचयति, काव्यं शृणोति इत्यादि व्यवहारस्तु बाध्यपदस्य शब्दमात्रपरत्वात् इति ।

महाकाव्यस्यैतिहासिकता

पुराणानि, रामायण महाभारत चोपजीव्य यानि काव्यानि लिखितान्यभूवन् तत्र जात काव्यधर्मस्यत्र बाहुल्यम् । परमिदं महाकाव्य काव्यगुणैः सममेव प्राचुर्येणतिहासिक तस्यमावेदयति । ५० ऋषराजशर्ममहोदयोऽयं गुरोर्नानकशिष्याद् द्वारकादासान् नानरुचावनवृत्तान्त आब आब गुरुग्रन्थसाहिब च समालोच्य स्वाप्रतिभप्रतिभया महाकाव्यमिदं रचितवान् । अत एवात्रैतिहासिक तस्य प्राचुर्येण वर्तते । गुरोर्जन्म समारभ्य देहत्यागान्तं सर्वं तस्यमेव वर्तते काव्येऽत्र । केवल द्वित्राण्योदाहागानादृशानि सन्ति यत्रातिशयोक्ति कृता वतत कविना । यिद्वषिजाय प्रयत मानस्य नानकस्य यात्रावर्णनप्रसङ्गे बहुधापतिता सन्त्यत्युक्तयः । तद्यथा वैकुण्ठगमन, तत्र विष्णुदर्शन तस्योपदेशप्रवृत्ति, ध्रुवलीलागमन, ध्रुवेण वार्ताहरण, जनकेन सह साक्षात्कार समुद्रलघन पादाभ्याम्, लकाया विभीषणेन वार्ताकरणम्, तथा च क्षणेनैव पक्षकालमुमेरुगमन, मकरात स्वगृहगमन क्षणेनैवेत्यादि । येऽस्तु नानकस्य पूर्वजन्मवृत्तान्तः सन्ति तं तु भगवता बुद्धस्य जीवनवर्णने दशनवर्णने आवेदितमस्ति तथेवात्रापि नानरुचन्द्रोदये घटति भूयानेतिहासिकाऽत्र । अत एवेदमैतिहासिस्मेव महाकाव्यं सर्वथा भवितुमर्हतीति । ये खलु नानकस्य गोरक्षशिष्ये सह सा छात्रविषया मकराया स्नेच्छाचार्ये सह वार्ताविषया, अन्यैश्च पादपण्डितैः सह ये चर्चाविषयास्ते तथा यत्रावधमकारा प्रदर्शिता सन्ति त च नैवात्युक्तिं स्पृशन्ति । यथाहि सतामस्तप्रवेतादृशं महिमा । भाषात्रकाव्ये पाण्डित्यपूर्णोपि लोकानुरञ्जनी वर्तते । सन्ति केचित् सप्ताशब्दा य एवैव रूपेण प्रदर्शिता सन्ति । यथा जयराईल, कारान, इत्यादि । बहुधा भाषात्र सुतरुता सुनिबद्धा च राजते भाषया भावव्यञ्जना समधिक स्पष्टमञ्जति लोचनपथम् । अत सामञ्जस्यपूर्णेऽस्ति भाषाभाषयोरत्र काव्ये । शैली एतत्त्र भाषाया भावसंयोजयन्ती लोचनपथमवतरति । वर्ततेऽत्र राजशस्त्रस्येव शैली चनुरता च । इत्यमिदं भाषादृष्ट्या, शैलीदृष्ट्या, ऐतिहासिक तस्यदृष्ट्या च सर्वाङ्गाय विराजमानमागच्छति समक्षमस्माकमदृष्टो । अर्थोऽर्चानमिदं कार्यं ससृष्टस्य सर्वाङ्गागसम्बद्धने सविशेष स्थानमावेदयिष्यतीति निश्चप्रचम् ।

भूमिकालेखने सहायकाः सिखधर्मस्य परिचयप्रदातृणां ग्रन्थानां सूची

१. The quint essence of sikhism = shiromani Gurudwara Pravarandhak Committee Amritsar.
 २. Critical study of Adigranth - Dr Surinder singh, Reader Delhi University
 ३. Sikhism its ideals and instructions Tejsingh.
 ४. Outline of sikhism - Surinder singh, Professor punjabi, Chandigarh
 ५. संत साहित्य = डा० सुदर्शनसिंह मजीठिया ।
 ६. उत्तरी भारत की संत परम्परा = परशुराम चतुर्वेदी ।
 ७. G. S. Durayl = Indian Sadhus
 ८. Civil and religious Institutions of the sikh = Wilson Journal of the R. A Society 1818।
 ९. The Gospel of the Sathu = Surindar singh
 १०. ब्राह्मनिष्म एण्ड हिन्दुइष्म = मोनियर विलियम् ।
 ११. दि सिसरिलिजियन = ए० ए० मेकालिफ ।
- आम्सफोर्ड १९०९
१२. I. R. A. S भाग १८, फ्रेडरिक पिकनार ।
 १३. फिलासाफी आफ दि सिखिष्म = शेरसिंह ।
 १४. हिस्ट्री आफ दि सिखस = जे० डी० कनिंघम ।
 १५. ट्रान्स्फार्मेशन आफ सिखिष्म = गोकुलचन्द्र नागर ।
 १६. नाथ सम्प्रदाय = हजारिप्रसाद द्विवेदी ।
 १७. दि हिन्दू व्यू आफ लाइफ = राधाकृष्णन् ।
 १८. पंजाबी भाषा विगि यन अते गुरुमति गियान = मोहनसिंह ।
 १९. नानकचन्द्रोदयम् = देवराज शर्मा ।

किञ्चिन्निवेदनीयम्

म० म० प० गोपीनाथकविराजै श्रीत्रजवल्लभद्विवेदिमहोदया समाज्ञप्ताः
नानरुचन्द्रोदयस्यास्य सम्पादनं कारयितुम् । तदानीं श्रीत्रजवल्लभद्विवेदिन आसन्
प्रकाशनाधिकारिण (इदानीमिमे, योगतन्त्रविभागे व्याख्यातार सन्ति) पदे ।
स च मा सम्पादनमनुष्य कर्तुं तदानीन्तनेभ्य उपकुलपतिभ्य श्रीसुरतनारायणमणि-
त्रिपाठिमहोदयेभ्य आज्ञापनाय न्ययोजयत्कार्यऽत्र । अतः सर्वप्रथममहमस्म्येतेषां
कृतज्ञः । अनुसन्धानसचालकर्यादेशानुसारं तदनु सम्पादनं कर्तुमहं समुद्यतोऽ-
भूयम् । यौ तावद् हस्तलेखौ मयाधिगतौ तयोरासन् बहूनि अस्पष्टाक्षराणि, भ्रमा,
स्फुटार्थाश्चाशा । परमहं सावधानेन महता परिश्रमण च समारम्भान् सम्पादनं
सशोधनं चास्य कर्तुमिति । कार्यमिदं कर्तुमहं बहुश समुत्साहितः पण्डितश्रीजगन्नाथ-
उपाध्यायमहोदयैस्तदानीन्तनश्रीद्विदर्शन विभागाध्यक्षै (एते सम्प्रति पालिघिभागे
प्राध्यापकाः सन्ति) रसमध्यक्षैश्च । ये रत्नवासनत्रय भ्रमा अस्फुटार्थाश्चाश्च तान्दूरी-
कर्तुं मुन्यवस्थितं पाठं च विधत्तमतीव मार्गप्रदर्शनं कृतवन्तः । सन्तीदानीन्तनाः
सञ्चालकरुमहोदया पण्डितप्रवर आत्रदरानाथशुक्लमहोदया । इतः पूर्वं महाकाव्यमिदं
नागतमासीत् प्रकाशम् । अतः कठिनकठिनं कार्यमिदं ललितललितं कर्तुं मया सित-
धर्मस्य ग्रन्था समासादनाया आसन् । तद्वत्प्राप्तुं मया समादरणीया सन्तपतहसिह
महादया समभ्यर्थिता । एतेषामाशावांश्च प्राप्य प्रकाम प्रसन्नोऽहं यथायोग्यं कार्य-
माचरम् । गुरुवर्या सभाजनीया सन्तमहोदया मया सुचारुकार्यं कर्तुं प्रथाश्च प्रददुः ।
एतेषामाशावांश्चस्वरूपमेवेदमस्ति कार्यमिदं भवता (पाठकानां) पुरतः शोभमानम् ।
इतः परमहं हार्दं धन्यवादं बितरामि प्रो० सुरिन्दरसिंहकोहली महोदयेभ्यः । एते
चण्डीगढ़विश्वविद्यालये पञ्चावीभाषाप्राध्यापका मत्कार्यसम्पादनाय बहुविधं
प्रयत्नं कृतवन्त इति रक्षत्वेन गुरुर्नानको नितराम् । प्रस्तुतग्रन्थमुद्घरणकार्यं
हार्दधन्यवादस्य पात्राणि सन्ति प्रेसकायकर्तारो विशेषतः श्रीहरिचशत्रिपाठिमहोदयः
प्रूफसशोधनकार्यं कृतबहुपरिश्रमः । धन्यवादाहोऽस्ति ।

गुरुनानकस्य पञ्चशतशतीजयन्ती पुनीतसमारोहायसरे (यः समारोहः
५।१।६९ तः सम्पत्स्यते) पुस्तकमिदं सम्पाद्य मया सहृदय-हृदयसमक्षं प्रस्तुत-
मितरा मानन्दमनुभूयत इति । अतः परं सस्कृतानुरागिणः प्रार्थ्यन्ते यद् याश्च शुटय
सञ्जातान्स्वर्गमहमत्र क्षन्तव्य एवेति ।

अकिरदविपमा यो
ज्ञानवेराम्य धारा ।

स जयति करुणाब्धि-
नानको योगिवर्यः ॥

देश्यैः सुबोधमधुरैः परमात्मतत्त्वं
बाहीकवर्गमपि बोधयताञ्जसेव
तान्धकारमपनीयत नानकेन
सन्दर्शितस्तनुमृतामपवर्गमार्गः ॥

विदुषामास्रवः

सम्पादकः संशोधकश्च

ब्रजनाथ झा एम. ए; आचार्यः

बिहारप्रान्ते दरभङ्गामण्डला-

न्तर्गतमहरौलप्रामबास्तन्यः ।

अन्तराष्ट्रिय-विभागः

वाराणसेयसंस्कृतविश्वविद्यालयः

वाराणसी

२ अक्टूबर १९६९

श्रीगणेशाय नमः

श्रीदेवराजशर्मविरचितं

नानकचन्द्रोदयमहाकाव्यम्

अथ प्रथमः प्रस्तावः

‘यस्याज्ञानवशादसावनवधिर्दुर्बारदन्यास्पदं
संसारः सुखदुःखमोहमदनः प्राचीन उज्जृम्भते ।
दृष्टे यत्र विवस्वतीव तिमिरं तूर्णं तिरोधीयते
सत्यं ज्ञानमनन्तमेकममलं तद्भासतो वो महः ॥ १ ॥
औदार्यार्जवकीर्तनीयकरुणः शौर्यादिलक्ष्मीगुणः
शास्त्रार्थव्यवसायिसङ्गनिपुणः श्रीभागमह्यभिधः ।
शुद्धस्वीयसमर्हणीयचरणध्यानानुरक्तः कृती
राजासीन्निजधर्मकर्मसुदृढः प्रत्यावकीर्तिः सुधीः ॥ २ ॥
प्रख्यातान्तस्तिमिरतरणिः पूर्वविद्याविलास-
प्रेमासक्तः सरसजनवासंस्तुतो अद्यनिष्ठः ।
साङ्गोपाङ्गश्रुतिकृतिपटुः स्वीयवान्सन्ययुक्तः
शान्तो दान्तः प्रभवति गुरुर्मदासामिधानैः ॥ ३ ॥

१. पदु—क

२. तत्र परब्रह्मणः स्मरणं कृत्वा कविः भागमन्तनामकं राजानं गुरुं धर्मदातं सुरतरामं हरिदातं
नानकं धीवन्तं च स्मरति विजोषितस्य अन्यस्य निविष्टेन समापने जायतामिति बुद्ध्या ।

१. प्रारम्भिकाः सप्तश्लोकाः ‘क’ इति हस्तलेखे न सन्ति । एते केवलं ‘क्ष’ इति हस्तलेखे
दृश्यन्ते ।

यत्र द्वितीयसर्गद्विजतिप्रस्तावपद्यन्त प्रथमश्लोके सरस्वत्या वर्णनं दृश्यते ।
कविना तत्र प्रथमप्रस्तावस्य प्रथमश्लोके सयज्ञानानन्तामलरूपस्य महतो धर्मनं स्तौच-
नपयन्नि । तत्र कारणमिदमेव यदुदात्तमनप्रख्यातस्य महाकाव्यस्य आरम्भे परब्रह्मणः
परमेष्ठयेन भाष्यमेव ।

सकलकर्मसुधर्ममुनिष्ठितो

विशदबुद्धिविलासविचेष्टितः

सुरतरामसमाख्य उदारधी-

र्जयति सन्ततमात्ममुदान्वितः ॥ ४ ॥

ज्ञानं गुह्यतमं मतित्वममलं ध्यानं तथाध्यापनं
सानन्दाप्ययनं सुयोगमयनं सद्बुन्दसम्माननम् ।
संभाष्यात्मगतौ रतः समभवद्भस्मावृताङ्गः सदा
सिद्धश्रीहरिदासयोग्यतुलधीर्देगम्बरीवृत्तिकृत्^१ ॥ ५ ॥

श्रीमद्बुद्धिसुधाकरः पटुतरः सर्वागमज्ञानमृद्
वेदान्तैकविचारचारुचतुरश्रैतन्यचिन्तामणिः ।
सद्दर्शाश्रमसिद्धशुद्धविलसत्साम्राज्यवत्त्वोत्सुकः
सर्वैश्वर्यसमन्वितो विजयते श्रीनानकाख्यः सुधीः ॥ ६ ॥

श्रीचन्द्रः प्रभवत्यनेकगुणवद्बुन्दस्तुतः संमतः
सद्दिद्याम्यसने सदैव जनताकारुण्यकल्पद्रुमः ।
धैर्यस्थैर्यतयेप्सितस्थितिरतिस्वच्छस्वभावोजितः
श्रीमद्बुद्धिसमीहितेष्टविमलज्ञानप्रधानप्रधीः ॥ ७ ॥

बालाख्येन पुराङ्गदं प्रतिकथा प्रोक्ता निजप्राकृत-
ब्राह्मणा नानकसंगितात्मविशदज्ञानाम्बुधेः श्रीगुरोः ।
गङ्गाराममुदाय सैव भवता गीर्वाणवाणीवृता
श्राव्या मे कृपयेत्युवाच नृपतिः श्रीभागमन्त्राभिधः ॥ ८ ॥

१. सकलधर्मसुरधर्म—य.

२. सुयोगमयनं—स । श्लोकोऽयं “क” इत्यत्र नास्ति ।

३. विद्वत्स्तुतः—स.

४. गता—स. ।

१. पण्डीतमासप्रसङ्गे पुंल्लिङ्गादौ नेत्यभिपुष्टोस्तेन पुंल्लिङ्गात् ।

श्रीशब्दाम्बुधिम्ममवद्धमममो हृद्भानचन्द्रोदयो
विद्वद्भृन्दविवेकममममवन्नोत्कर्षहर्षप्रदः ।
सचिद्ब्रह्मगिलासिविश्वगिजयप्रोद्धासिराशिप्रभु-
गङ्गाराम उदासिवर्यविदितः काशीप्सितस्थानकृत् ॥ ९ ॥
सोऽयं सुधीः सकलशास्त्रसमृद्धसिद्ध-

विद्याविवेकनिपुणो मुदमादधानः ।

स्वाभीष्टदेवमभिवाञ्छितशुक्ति मुक्ति

साम्राज्यदं विजयते प्रणमन् प्रवीणः ॥१०॥

श्रुत्वा वचस्तदखिलप्रियमेव गङ्गा-

रामैः स्वकीयजनसौख्यदनानकीया ।

सा श्राव्यतेऽद्भुतरुचा नृपमाग मल्ल^१

प्रत्यब्दसंस्कृतपदावृतवृत्तवृन्दाः ॥११॥

आदौ प्रणम्य सदय गुरुधर्मदासं

ख्यातप्रभावहरिदासदिगम्बरं च ।

श्रीचन्द्रसन्नुसहितं गुरुनानक च

सत्सङ्गतं सुरतराममुदारबुद्धिम् ॥१२॥

कलिमलिनमतीना शोधयन् मानसानि

स्वयम्पुदयमुपेतः शास्त्रयोनि स्वयंपूः ।

अस्मिदनिपमा यो ज्ञानरैराग्यधारा

स जयति करुणान्धिर्नानको योगिवर्यः ॥१३॥

प्रादुर्भागावधिमधुरिमोद्गारगुर्व्यः कथास्ताः

प्रस्तूयन्ते विमलयशसो नानकस्थानवधाः ।

१. इधम—ख. ।

२. साम्राज्यदो—ख. ।

३. मह्यम्—ख. ।

४. प्रत्यय—क. ।

५. सङ्गता—क. ।

याभि शुद्धिं दधाति मलिनाः स्वर्धुनीस्पर्धिनीभिः ।
सन्तोऽनन्तं हृदि शमसुखं कर्णकोणाद्गताभिः ॥१४॥

^१देश्यैः सुबोधमधुरैः परमात्मतत्त्वं
^२बाहीकवर्गमपि बोधयताञ्जसैव ।

द्वैताक्षकारमपनीयत नानकेन
सन्दर्शितस्तनुभृतामपवर्गमार्गः ॥१५॥

धर्मिष्ठानां परमधनिनां वेदवाक्याश्रयाणां^१
शौर्योदार्यप्रथितयशसां^२ बाहुजानां कुलेऽभूत् ।
अव्यासक्तो विषयजमुखे शैशवात् साधुसेवी
नित्यानित्ये मनसि विमृशन्नद्भो^३ नामधीरः ॥१६॥

निर्विस्मेषु परं प्रसादसुमुखः संसारिपूषेक्षको^४
नित्यं साधुसमागमैकरसिको जिज्ञासुचेताः कर्ता ।
प्रत्यक्षं स सहस्रशः सुकृतिभिः ससेवितो यात्रिभिः
ज्वालां द्रष्टुमगादगाधजडताविश्वंसिनीं देवताम् ॥१७॥

आब्रह्मप्राणिपर्यन्तमखिलमिति यत्प्रोतमेवेहतेऽत्र
श्रौतस्मार्तप्रसिद्धप्रवचनमनसां हर्षमुन्लासयन्ती ।
कालव्यालालिमालाकुपयगतधियां दृश्यते या कराला
^५ज्वाला काचिद्विशालाऽनलतरलकलाकोटिचिच्छक्तिरेषा ॥१८॥

१. ग्यकार—ख., धवर्—व. ।

२. धवाणा—व. ।

३. पु प्रेक्ष—क. ।

४. जाला—क. ।

१. देश्य, देशो भवो देश्यो लोभभावाविशेष ।

२. बाहीकवर्गः—बाहीको देशवासी जन । अत्र ब्राह्मणसत्रियवैश्येभ्य इतरो जन इत्यर्थः ।
पञ्चनददेशीयो जातिविशेष ।

३. बाहुज — क्षत्रियः ।

४. अद्भुत—सर्वप्रथमम् उदात्तमतव्याख्याता नानकशिष्यः ।

५. अरण्यमध्ये स्वालानाम्नी देवी । या ज्वालामुसीति नाम्ना प्रथितास्ति ।

पुरोऽथ पान्थैः परितश्चलद्भिः
 पैद्भिः स्वयात्रिप्रवरैरनेकैः ।
 अरण्यमन्यैर्विनिघैर्युतं तत्
 समुत्सुकान्तःकरणैः स दृष्टवान् ॥१९॥
 समुन्नतस्कन्धपलाशिराशिभिः
 प्रशस्तपुष्पस्तवकप्रकाशिभिः ॥
 फलोन्लसत्पल्लववारितातप-
 'स्थलेर्मनोहारि वनं निराजते ॥२०॥
 आप्रातकाप्रपनसैर्लकुचैः कदम्बै-
 'निर्वैरशोकधमतालतमालशालैः ॥
 प्लक्षाम्लिकामलरूपिप्पलजम्बुवृन्दै-
 र्युक्तं समुन्लसति तत्तरुभिर्मदायैः ॥२१॥
 सन्मल्लिकाचम्पककुन्दविन्धै-
 र्वृन्दाजपायैर्वकुलैः सरम्भै
 सशोभते तद्विपिनं युतं तैः
 शीतोन्लसन्मन्दसुगन्धरातैः ॥२२॥
 कपोतैर्दृतं खड्गनैः कोकिलायैः
 शुकैः कुत्रचिद्वहिर्मिर्नालमृष्टैः ॥
 कचिन्चञ्चरीकोन्लसैत्पुष्पिताभिः
 'श्रितं शोभते काननं तत् तमालैः ॥२३॥

१. पङ्क—क. ।

२. निम्बै—स. ।

३. जपालं—क. ।

४. ललितपु—स. ।

५. लताभि अतः शोभते काननं तत्—स. ।

॥ श्लोक २० त २४ यावद् वनवैभवदर्शनं, २५ श्लोके इरावतीतीरवर्णनं तत् २७
 यावत् सत्रायस्थलवर्णनं विद्यते ।

राजते परिवृतं मृगसंघैः

क्वापि खड्गगजसिंहशयैः ॥

क्रोडमर्कटगणैर्महिषोवैः

संयुतं कचिदलं गहनं तत् ॥२४॥

शेरावतीविमलवारितरङ्गतीरा

स्वच्छोल्लसत्सुरभिपुष्पयुता गभीरा ॥

यत्रोल्लसत्यखिलजीवसुखप्रदेका

तत्सन्निधौ सततमाश्रमिणो जयन्ति ॥२५॥

स्थलं तदद्वैतमुनिप्रभावतो

निर्द्वन्द्वनिर्वैरितया विजृम्भते ॥

क्वचिद्विनिर्धूततमोमलैः क्वचित्

प्रयुद्धतत्त्वैर्मुनिर्मर्मनोहरम् ॥२६॥

एकं पाययति स्तनं स्वतनयं व्याघ्री कुरङ्गो शिशू-

नन्यं विश्रति बभ्रुषु प्रतिदिनं प्रीतिं परां मृषिकाः ॥

यस्मिन् नृत्यति वेहिणेऽहिनिवहो निःसम्भ्रमं वीक्षते

क्रोडन्तः करिणाङ्गणेषु कुतुकं कुर्वन्ति कण्ठीरवाः ॥२७॥

कृशैः शरीरैरकृशैस्तपोभिः

केशैः पिशङ्गैर्विशदैर्यशोभिः ।

शुद्धैर्मनोभिर्मलिनैर्विमत्या

गात्रैश्च यत्रावसना वसन्ति ॥२८॥

धूमपैरुष्मपैरश्मकुट्टै रदो—

रुखलैरुच्छजीवैः शिलाजीविभिः ॥

१. बहिषो—क. ।

२. सन्वीर्याः—क. ।

३. पत्रा—ख. ।

यत्र यायावरैर्वायुतोयाशनैः
कैष्ठमौनाश्रयैस्तप्यते सत्तपः ॥२९॥

स ददर्श तपोवेद्यां देवदारुत्तरोरधः ॥
यमिनं यमिनं मेने तपस्तीव्रेण तेजसा ॥३०॥

निबद्धपद्मासनमुन्नतोरसं
स्वनासिकान्यस्तदरोन्मिषद्दृशं
प्रसारिते जालुगते कराम्बुजे
दधानमीपत्सरलां शिरोधराम् ॥३१॥

अयं ^१ किमग्निः प्रकटोऽग्निहोत्रिणां
बभूव भक्त्याचिररात्रतोपितः ॥
समष्टिरेषा नु तपस्वितेजसा-
मुपार्जितानां नियमैरनेकशः ॥३२॥

प्रसादिता मे प्रतिवर्षयात्रया
बभूव साक्षात्प्ररुपाकृतिः ^२ पुरः ॥
कृतार्थयन्ती किमुहेतिदेवते-
त्यमुं स दृष्ट्वा बहुधा व्यकल्पयत् ॥३३॥

त्रिसंध्यस्नानाद्रास्तिनुकनकतन्तुप्रतिभटा
जटाः शुभ्रां भूतिं घवलमुपवीतं च दधतम् ॥
निषण्णं शार्दूलत्वचि हरिणकृत्या परिवृतं
दयादृष्ट्या दैन्ये सपदि श्रमयन्तं च जगताम् ॥३४॥

१. षट्—स. ।

२. उमपा—क. ।

३. भक्ता—क. ।

४. वृत्तिपुर—स. ।

जपावसाने श्रवणेऽश्मालिकां
विधाय मायामयकञ्चुकोज्झितम् ॥
विलोक्यन्तं परितो विसृत्वरं
चिरं चिदानन्दमयं निजं महः ॥३५॥
ध्यानावसानसमये स समीहमानो
बद्धाञ्जलिः स्थिरमनाः पुरतोऽवतस्ये ॥
दृष्टिः सुधोर्मिमधुरा निपपात तस्य
भक्तेषु महद्भु महतां हि मनो दयार्द्रम् ॥३६॥
उन्निद्रपङ्केतहसुन्दराम्यां
विलोचनाम्यां शिशिरीकृतः सः ।
पुरः समित्पुष्पफलानि धृत्वा
पपात साष्टाङ्गप्रपातकेन ॥३७॥
सकुन्दशुभ्रैर्दशनैः प्रकाशयन्
दिशो विमुष्मन् दुरितं दयादृशा ॥
स्मितावदातैर्वचनैर्विश्रोषयन्
मनांसि लोकस्य जगाद तापसः^१ ॥३८॥
कुतः समागच्छसि मद्रकोऽसि
प्रयासि कं देशमिहागतः किम् ॥
प्रयोजनं किं हृदि धारयित्वा
धरातले धावसि यत्र तत्र ॥३९॥
इति तेन सपस्विना स पृष्टः
परमानन्दसमुद्रमध्यमग्नः ॥

१. कञ्चुकोक्ति—स. ।

२. नन्दमहो—स. ।

३. सन्दरा—क. ।

४. सन्—क. ।

१. श्लो० ३४ तः ३८ यावत् मुनेर्नानकस्य वर्णनम् ।

मनसा कथिताखिलार्थसिद्धि-
 विनयेनामनतः कृती जगद् ॥४०॥
 जानन् जनस्य सकलस्य मनीषितं यत्
 पृच्छस्यमु परमनुग्रह एष नान्यत् ॥
 कालत्रयं कलयते हृदि सार्थजातं
 तुभ्यं त्रीम्यहमहो भगवान् वियातः ॥४१॥
 आयामि भङ्गलद जङ्गलतः प्रदेशात्
 क्षत्रप्रसूतिरहमङ्गदनामधेयः ॥
 ज्वालामुखीं भगवतीमवलोकयिष्यन्
 यामि स्वहार्दतिमिरावरणापनुत्यै ॥४२॥
 पुण्यैरनेकजनुरन्तरसङ्गहीतै-
 र्नीतो घलेन गलहस्तमिहोत्सृजद्भिः ॥
 धारन् वनेषु मधुने सविधे विधात्रा
 क्षिप्तः सुधाम्बुनिधिरोधसि सोहमस्मि ॥४३॥
 फाहं विमोहग्रहलैर्ग्रहिलो निकल्पैः
 क त्व निराकरणतत्त्वविरोधसिन्धुः ॥
 सम्भाषणात्तदपि मां शिशिरीकरोपि
 वेवेक्ति कल्मविटपी तु किमुचनोयान् ॥४४॥
 आशैशवान्मृगयते भगवन् यमर्थे
 दासस्तमाकलय भृत्यकृपाधिधेयः ॥
 अत्रै. कृतेषु विविधानुपपत्तिमत्सु
 प्रश्नेषु हन्त परमार्थविदां न रोपे ॥४५॥

१. भङ्गद स्वहार्दतिमिरावरणापनुत्यै ज्ञानशमाय गत इत्यर्थः ।

२. गलहस्तम्—अर्धचन्द्रेण घलात् प्रेरितो यथा वक्ष्यते “विधात्राक्षिप्त” इति ।

१. दु-क. । २. दोष -क. ।

विपत्तिसंयोगवियोगदुखैर्जरामृतिव्याधिदरिद्रताभिः ।
 मानापमानैर्गहनो भवोऽयं भवेन्न केनातिविषादहेतुः ॥४६॥
 कामिन्य. कमलेक्षणा कलगिरो बालाः प्रभूतं धनं
 निर्व्याजा. सुहृदो हया पृथुरया मत्ता महादन्तिनः ॥
 सौधा. शारदचन्द्रविम्बधमलाश्वेतोत्तुक्कला जनाः
 शल्यानीव तुदन्ति मर्मणि मृतौ दोषैर्विहस्तीकृतम्' ॥
 आपातरम्ये स्फुरिते कदाचित्
 सुखे हि खद्योत इवान्धकारे ॥
 बाला रमन्ते कृतबुद्धयस्तु
 ग्लानिं परां प्रत्युत तत्र यान्ति ॥४८॥
 नमन्ति भूपाः शतशः समायां
 नदन्ति मत्ताः करिणश्चवार्याम् ॥
 अकिञ्चनस्येव तथापि रात्रः
 प्राणव्ययो दुःसहदुर्दशा च ॥४९॥
 शतं तुरङ्गान् विधिवत् विशस्य
 शचीपतिर्योष्युपितः सुधर्मात् ॥
 सै संहत. कर्ममहोर्मिजालै—
 दीनः कणान् याचति यत्र तत्र ॥५०॥
 पिपीलिकायाः परमेष्ठितो वा
 शरीरमासाद्य भवे अमन्तः ॥
 राकां तमत्यन्तमदुःखमाजो
 न केपि मे बुद्धिमधिश्रयन्ति ॥५१॥

१. कृता-क. ।

२. मुत्ते-र. ।

५. परमेष्ठि-र.

१. इतोऽङ्गदस्य मनसि प्ररट्टमुदामिमत्तमित्येतेन व्यग्यते ।

३. बाला-र. ।

४. सहन-क. ।

६. अधिमिमन्ते-र. ।

भम किमेव स्वत एव सिद्ध
 कृतोय केनापि महात्मना वा ॥
 कृतेरभावाच्च जडोस्य कर्ता
 फलं विनान्यस्य तु न प्रवृत्तिः ॥५२॥
 तस्याप्तकामस्य न कश्चिदर्थो
 लोलाप्यगालस्य न तस्य योग्या ॥
 किं कोशकारस्य यथैव कोशः
 स्वस्यैव वज्रा य तथैव लीला ॥५३॥
 निपातितो हा जगदन्धकूपे
 जीवो बराको न ततः परार्थः ॥
 ईशस्य कारुण्यमकारणं हि
 चिर श्रुतोयं श्रुतिडिण्डिमो^१ मे ॥५४॥
 माया नटी नाथमिदं ततो तु
 न मत्सरस्तत्र ममास्ति कश्चित् ॥
 पानीकृतं यत् प्रभुमेव रण्डा
 विहान्यत्येष तु वज्रपातः ॥५५॥
 ज्ञानेन साध्यो यदि नाम मोक्षः
 स्वर्गादिवत्सादिरसावपि स्यात् ॥
 सिद्धे तु तस्मिन् श्रवणादिभिः किं
 श्रुतिर्व्यथां हा श्रुतिरादधाति ॥५६॥
 स्वमेव विस्मृत्य न मन्यतेऽन्य
 कश्चित्त्रिलोक्यामयवैतदस्तु ॥
 ब्रह्मातिरिक्तो न परोस्ति पूर्वं
 वद स्वमन्तान्मसावपूर्वम् ॥५७॥

१. विहग्यते-व. ।

१. श्रुतिर्हृदिम-श्रुत्युक्तिः ।

२. श्रुतिव्यथां-श्रुत्युक्तिर्नगता सायंरतामिति भावः ।

२. उन्नयत्रायमेव पाठः ।

जीवः परं विस्मरणस्वभाव-
 स्ततोधिकं विस्मरणस्वभावः ॥
 उक्तः परात्मेति ततः कृते किं
 यत्नेन तस्यैक्यमवाप्यते न ॥५८॥
 श्रुत्यर्थं अतथा श्रुतः श्रुतिपथं गीतापि गीता बुधैः
 नीता लोकपुराणशास्त्रवचनैर्ज्ञातं जगन्महेश्वरम् ।
 नाहंताममते गते प्रवितते मोहो मुहुर्वर्धते
 घेराग्यं क शमः क मोक्षपदवी दूरे क बोधोदयः ॥५९॥
 जीर्णज्वरोर्यं भवनामधेयो
 जहाति यावन्न जनं कुतश्चित् ॥
 तापः कथं शाम्यतु तावदस्या
 कथन्तरां वा रुचिरा रुचिः स्यात् ॥६०॥
 परस्परं विप्रतिपत्तिमन्ति
 शास्त्राणि शास्त्रेष्वपि च प्रबन्धाः ॥
 अहो प्रबन्धेष्वपि बुद्धिमेदात्
 विसंवदन्ते विवृतिप्रवृत्ताः^१ ॥६१॥
 अलौकिके वस्तुनि वस्तुविद्भिः
 शास्त्रं परं चक्षुरुदीरितं यत् ॥
 तद्बुद्धिभावेन गुरोरलामात्
 गतं वितण्डोवहुलैः प्रलापैः^२ ॥६२॥

१. मदितनै-३. ।

१. विवृतिप्रवृत्ताः = जेदनेदा विसंवदन्ते ।

२. पितृजा = अशास्त्रीय स्वबुद्धिवाद । ३. अज्ञानस्य प्रबन्धेषु निप्रतिपत्तिना विचारा सन्नि -

व. धामिन्यादय शास्त्राणीव तुदन्ति ।

ए. राजा भविष्यस्य च प्राणव्ययः समान ।

ग. नव स्वतः सिद्धोऽपवात्य वस्त्रित् वर्ता ।

घ. धृतिर्दिडिनं श्रुत पर ॥ व्ययं इव ।

ङ. नश्वरस्य जातं वा सार्यवता ?

च. वयं बोधोदय ?

छ. विददन्ते परस्परं शास्त्राणि ।

यथा रज्जौ सर्पो भ्रमविलसितो ब्रह्मणि तथा
प्रपञ्चः प्राञ्चो मे यदभिदधते तत्र विशयः ॥
भ्रमो यन्न ब्रह्मण्यपि तु नियतं जीवनिलयः
कुतः पूर्वं जीवः स हि भुजगवद् भ्रान्तिरचितः ॥६३॥

वेदान्तशास्त्रार्थविचारनत्परैः

समावृतः शान्तजनेरहर्निशम् ॥

आध्यात्मिकज्ञानविधानवित् सुधीः

शिष्यं स्वकीयं स उवाच नानकः ॥६४॥

मोचयत्सुजनेप्रायुः सौम्य त्वं मुख्यवस्यसि ॥

तव चेष्टेयमाचष्टे पवित्रां प्राक्तनीं 'क्रियाम् ॥६५॥

विरज्यमानो निपयेषु सम्यग्

दुष्टे^१प्विहामुत्र विवेक सक्तः ॥

शमादिसेवी गुरुशास्त्रनिष्ठः

तरेद् भगार्द्धि भगवत्सहाय ॥६६॥

शास्त्रैररित्रैर्गुरुनाबिकेन

नीतां प्रसन्नेश्वरसौम्यवार्ताम् ॥

आरुह्य धीनाममभिभ्यदुग्रैः

कर्मोर्मिमिः पारममुष्य पायात् ॥६७॥

१. श्लो० ६५ ॥ १६ पर्यन्तं गुरोर्नानवस्याङ्गद प्रत्युपदेशा समन्वमायान्ति ।

१. चरित -र.

२. पिहा-र. ।

रागो भवे हन्त भवे विरागः

सङ्गः सतां खल्वसतामसङ्गः ।

निरन्तरं च श्रवणादिसेवा—

विमुक्तिपुर्या^१ प्रथितः सुषन्धोः ॥६८॥

अज्ञानजातस्य

भवामयस्य

ज्ञानं विना भेषजमस्ति नान्यत् ॥

आलोक

एद

अमयन्नभस्य

न

दण्डकाष्ठादिरुदासहेतुः ॥६९॥

^२अन्तर्वाणिगणा वदन्ति गहितान् शास्त्रेभ्युपायान् बहून्

मोक्षार्थं गुरुमायितोनुभवति श्रध्वस्तमोहान्वयम् ॥

विक्रीणन्ति महौषधीर्हि वणिजः सामान्यतस्तद्गुणान्

जानन्तोपि कृतक्रियास्सुभिपजो गच्छन्ति नीरोगताम् ॥७०॥

उपेयघोषाय

भवन्त्युपाया

व्यवस्थितत्वेन हठोस्ति तेषाम् ॥

गन्तव्यदेशं

पथिभिर्विचित्रै—

यानैश्च गच्छन्ति जना यथेच्छम् ॥७१॥

यत् सच्चित् स्वप्रकाशं विमलमविकृतं देशकालाद्यमेयं

बोधानन्दाद्वितीयं निगमपथजुषां ब्रह्म तन्निर्विकल्पम् ॥

मायामूले प्रपञ्चे विमतिरतितरां स्वत्वपुद्गू हि तेस्मिन्

संवादः कुत्र तेषां ननु चरिन्निमते मार्गदृष्ट्यां^३ यथो ये ॥७२॥

१. न्या-क. ।

२. शमय-क. ।

३. दंडकाष्ठा-क.

४. समि-क. ।

५. घमे-क. ।

६. पयोधे-क. ।

१. "पुर्या" इत्येव पाठो वर्तते कछेल्युपवन ।

२. अन्तः = अन्तःकरणे, वाणी = शास्त्रविहिता वाक् यस्य सः शास्त्रविद् शास्त्रत इत्यर्थः ॥

ब्रह्मास्मीत्यपरोक्षबोधजनितो मोक्षः सशोकक्षतिः
ब्रह्मास्मिन्नसर्वबोधजौपनिषदो वेदाविरुद्धः परः ॥
शोकस्य भ्रमजस्य या परिहृतिर्लोभश्च यो ब्रह्मणः
सिद्धस्याप्युभयस्य साधनमिदं नानर्थकं लोकवत् ॥७३॥

अनिर्वाच्यानादिः प्रकृतिरिति मायेति गहिता
परेशे सार्जविद्या भवति बहुधा जीवनिलया ॥
तयाविष्टो जीवः कलयति परब्रह्मणि जगन्न-
संस्कारा जीवान् जहति किल कल्पेऽपि तनवः ॥७४॥

पूर्वपूर्वभववासनानशा-

दुचरोचजनुः श्रपयते ॥

जीव एष करुणाकरस्तु त-

न्मुक्तये कथयति श्रुतिस्मृतीः ॥७५॥

जीवाद्दृष्टानुरोद्भायं विषमो ननु निर्घृणः ॥

भृत्यसेवानुसारेण दातेव परवान्नै च ॥७६॥

अयि मायया किमपराद्धमीश्वरे

ननु जीववर्गनतनार्थवृत्तया ।

प्रतिविम्बितो धुनिरविर्मलीमसः

तरलश्च तेन किममीषुमालिनः ॥७७॥

स्वप्ने शिरश्छेदमवापितोऽपि

स्वप्ने यथा जागरणे समानः ।

तथापरं बुद्धिविपर्ययोस्य

न वास्तवः कोऽपि विकारलेयः ॥७८॥

निद्रानिवृत्तौ यतनीयमस्य
 न स्वप्नशोकस्य निवर्तनाय ॥
 निवृत्तनिद्रः स्वयमेव बोद्धा—
 न निद्रितः श्रोष्यति वो वचांसि ॥७९॥
 मदेन सन्निपातेन भूतावेशेन निद्रया ॥
 उन्मादेन च रागेण स्वमन्यं मन्यते जनः ॥८०॥
 अनन्यभक्त्या भवमोचनस्य
 निष्कामसत्कर्मविशुद्धचित्तः ॥
 विरागमासाद्य जगत्पहृद्ये^१
 हृद्येवैदेवं सुलभं लभस्य ॥८१॥
 अध्यारोपापवादी श्रुतिषु निगदितौ
 ब्रह्मणो बोधनार्थम्,
 माया तस्मिन् विवर्तो जगदिदमखिलं
 जीवभावश्च तस्य ।
 नाहो बोद्धुं समर्थः कथमपि हि विना,
 यं च कोशादिशैलीम्,
 ज्ञाने सत्येय मत्तं स्रयमिह मनुते
 ब्रह्म सर्वं न चान्यत् ॥८२॥
 चि^२दंशमादाय विहाय चान्य-
 म्रुपाधिमन्तः करणान्यविद्याम् ।
 सदैव सौम्ये निजगाद वेद
 तस्यावदत्तत्वमसीत्यमेदम् ॥८३॥

१. स्वमन्यक—क. ।

२. चात्रच—क. ।

३. स्वमप—क. ।

४. त्य—क

५. चवेतं—क

६. वेशादि—क

१. वेदान्तशास्त्रस्येवोदात्तमित्यप्युक्तं समसमाप्नोति ।

न ब्रह्मणो विस्मरणं स्मृतिर्वा

बोधोदयस्तज्जनिहानिहीनः ॥

मायानिलाजीवतरङ्गराजि-

र्विचारिता सापि ततो न मित्रा ॥ ८४ ॥

वासनातंतुमातस्य कोशकार इवाविशत् ॥

जीवो ब्रह्म सदप्यत्र व्योमेव दुरवग्रहम् ॥ ८५ ॥

अपरोक्षब्रह्मणो वदन्ति यस्मै स याति भवपारम् ॥

गुरुशिष्यव्यग्रहारो गङ्गलिकानां प्रवाह इव नान्यः ॥ ८६ ॥

अमात्यवश्यो राजेव स्त्रीवश्यश्च पुमानिव ॥

अन्तःकरणतादात्म्याङ्गीरो याति निडम्यनाम् ॥ ८७ ॥

न देहेन्द्रियप्राणबुद्ध्यादिरूपः

सदानन्दचैतन्यबोधोऽहमात्मा ॥

इदं बाल्यपाडित्यमौनैर्व्यवस्ये-

तटस्थो न दूये न चारब्धभोगे ॥ ८८ ॥

अहं निराकारनिदेव साधो

तत्त्वज्ञ लोकांनुभयप्रमाणः ॥

प्रारब्धशेषेण धृतं शरीरं

तस्मिन्नहन्ताममते गते मे ॥ ८९ ॥

स्वाप्न शरीरे सुखदुःखमोर्गं

जानन् यथा जागरितो न तेन ॥

१. वासनान्त—इ वासनां तामित्यत्र पाठ-“व” इत्यत्र ।

२. नान्यः—व

३. तटस्थो—व

४. त—क

हर्षेण शोकेन च युज्यते हि
 ज्ञाने तथाऽज्ञानदृशा प्रपञ्चम् ॥ ९० ॥
 प्रत्यक् परानन्दमयो महेशो
 विभुर्विभाति श्रुतिगीतकीर्तिः ॥
 दृश्यं जगद् सर्वमिदं मृषैव
 द्विचन्द्रगन्धर्वपुरीसमानम् ॥ ९१ ॥
 सुखस्य लाभान्मुदितः प्रतीचः
 प्रारब्धनिक्षिप्तशरीरयात्रः ॥
 पश्यन् प्रपुद्गो जगदिन्द्रजालं
 न द्वेष्टि नाकाङ्क्षति नो विमेति ॥ ९२ ॥
 स्वयमविकृतो भिन्नाभिन्नं बहु दर्शयन्
 कुतुकमकुलं मायो लोके यथा खलु खेलति ॥
 सृजति सरुलं स्मस्मिन् स्वेनानुविद्धमसङ्गतं
 तदपि महतां मायालीलामुपेत्य तथा प्रभुः ॥ ९३ ॥
 शास्त्रं गुरुश्च गोविन्दस्त्रयो हि त्रिगुणात्मिकाम् ।
 मायां निर्धूय धन्यस्य दिशन्ति श्रियमद्वयाम् ॥ ९४ ॥
 महेश्वरान्तरमस्ति किञ्चि-
 त्त्थापि हार्दस्य पदं स एव ॥
 यद्यप्यतीतोऽसि विधिं निषेध
 शास्त्रं तव स्यात्तदपि प्रमाणम् ॥ ९५ ॥
 विनयेन तस्य परमं प्रसेदिवा-
 नय नानको गुरुत्वाच्च तं पुनः ॥
 उपकार एष सहसेवया गुरो-
 र्वचनस्य यत्तु परिपालनं सदा ॥ ९६ ॥

१. दशा—क. २. सखस्य—क. ३. बुद्धे—ब. ४. प्रति—क.

१. तदिदं सर्वं जगत् द्विचन्द्रदर्शनवत्, गन्धर्वपुरीवद्वा भ्रान्तमेवेत्यर्थः ।

२. शास्त्रं, गुरुं गोविन्दश्च माया निर्धूय धन्यस्याद्वया श्रियं दिशन्ति ।

इत्थं स शिष्यमनुशिष्य कियद्दिनानि
तस्थौ गृहीतवचनः शिरसा नतेन ॥
संसेवितो नियतवाङ्मनमेन नित्य-
मीशात्पृथक् परमतो हि मतो नतेन ॥ ९७ ॥

अथैकदा नानकपारिकाङ्क्षी
यदृच्छयोत्थाय गतः कुतश्चित् ॥
देहे यतीनां ममता यतो नो
शिष्ये कुतः कुत्र कुटीकटादौ ॥ ९८ ॥

अङ्गदस्तु परिहीणमाश्रम तेन देवतरुणेव सागरम् ॥
बुधुमे स यदि बीक्ष बाधते ज्ञानिनोऽपि विरहः सतां रल्लु ॥ ९९ ॥

एते चञ्चलचेतसा किमु मया यस्तेन नोपासिताः
सङ्गाद्विभ्यति साधवस्तदयना तूष्णीं क्वचिन्निर्गताः ॥
तत्सान्निध्यसुखं ददातु यदि वा देवं क मे दुर्बल
चिन्तामित्यकरोत् गुरोर्गुणगणात् संस्पृश्य संस्पृश्य सः ॥ १०० ॥

विलोकितं तस्य दयारसोक्षितं
वचांसि वैराग्यकराणि शृण्वताम् ॥
वपुः कृतार्थी करमाशु पश्यतां
स्मरन् स तीर्थेषु निनाय वासरान् ॥ १०१ ॥

पश्यन्नेकनगराश्रमतीर्थसाधून्
सिद्धोऽपि सद्गुरुवियोगविषण्णचेताः ॥
आत्मानमप्रकटयन् विगतैषणत्वाद्
ग्रामेष्वसत् पडुर इत्यभिधानमात्रि ॥ १०२ ॥

तत्र स्थितः स गुरुनानकजन्मकर्म

श्रोतुं समुत्सुकमतिः कृतकृत्यताकृत् ॥

प्रत्यक्षदृष्टदशेषचरित्रचित्र-

मन्विच्छति स्म पुरुषं स्वमनोनुकूलम् ॥१०३॥

कौपीनधारी धृतकालकम्बल-

स्तुम्भीधर. श्वेतशिरोरुहो वशी ॥

अत्रान्तरेऽन्विष्य चिराय तापस-

स्तमन्यगात् कोऽपि विरक्तिभूषणः ॥१०४॥

प्रवेशितो मर्मविदाय केन

चित्योधनत्वादनिगूहनाकृतिः ॥

फलानि पुष्पाणि निवेद्य पादयो

नमाम भक्त्या स विनिद्रलोचनः ॥१०५॥

विनीतवेषं विषयैरवर्द्ध

तृणीकृताशेषजगद्विभूतिम् ॥

सभाजयामास तदाह्वदोऽश्रुं

पप्रच्छ च स्थानकुलामिधानम् ॥१०६॥

सोऽवदत् 'तलवन्दीति नगरी शुवि विभ्रुता ।

चन्द्रभानोः' सुतस्तस्यां बालसिन्धु'रहं विमो ॥१०७॥

वर्णं चतुर्थमपि मामकरोत्कृतार्थ

चित्रं चलेन गुरुनानकवालमैत्री ॥

स्पर्शोपलव्यतिकरेण विधेर्विलासा-

लौहानि हन्त कलयन्ति सुवर्णमावम् ॥१०८॥

१. लुन्धी—क

२. वृत्ती—क.

१. तलवन्दी = घानः, नानकस्य जन्मभूमिः ।

२. चन्द्रभानुः = बालसिन्धोः पिता ।

३. बालसिन्धुः = नानकसिष्यः ।

वैकुण्ठवास इव विश्वमये न शन्ये

सङ्गे सतो^१ मम वयो गतमेतदस्य ॥

केनापि दुर्बलसितेन विधेरिदानीं

सीदामि तस्य विरहेण^२ विद्यमानः ॥१०९॥

श्रुत्वा भवं तमधिरोपितमासने स्वे

निर्धूतमोहग्रहनं गुरुनानकेन ॥

^३तस्यावलोकनमुखं समवाप्तकाम-

स्त्वामागतोऽस्मि सुचिरेण विचिन्त्य सोऽहम् ॥११०॥

इत्यङ्गदस्तस्य वचो निशम्य

प्रसादविस्फारितनेत्रपद्मः ॥

उत्थाय तं सादरमालिलिङ्ग

जगाद च स्वागतपूर्वमेतत् ॥१११॥

अबग्रहे घृष्टिरियं प्रधीयसी

सुवर्णकुम्भाधिगतिर्ददितः ॥

उदीर्णदाहस्य सुधारसच्छटा

ममातिदूनस्य तवाद्य सङ्गतिः^४ ॥११२॥

गुरोः पदाम्भोरुहदर्शनोत्सवै-

रत्न एवाहमवार्यरंहसा ॥

वियोजितो दुश्चरितेन केनचित्

न जातु बिन्दामि भुवि भ्रमन् रतिम् ॥११३॥

१. सता—क

२. य—क

३. समवास—क

४. इत्यङ्गद—क

५. संगति—क

१. गुरुनानरावलोकनमुख समवाप्तकामोऽङ्गदः एव वृत्तव्य मेने ।

तदद्य मां जीवय जन्मनः कथा

गुरोर्मदीयस्य वदन् प्रथीयसीः ॥

समग्रमालोकितान्मवानहो

त्वमद्य दैवेन हि दत्तसन्निधिः ॥११४॥

न तत्पदाम्भोरुहरक्तचित्तयो-

र्विनोदिनी केवलमावयोः कथा ॥

अमङ्गले मङ्गलमिच्छतां भवे

भवेदियं कामदुचेव^१ कामदा ॥२१५॥

आतिथ्यं विधिवदुपेत्य बालसिन्धुः

स्वस्यात्मा मृदुनि^२ महासने निपण्णः ॥

सिद्धानामथ गृहमेधिनां समाजे

प्रारेमे कथयितुमद्भुताः कथास्ताः ॥११६॥

इति श्रीजगद्गुरुनानककथायां नानकचन्द्रोदयसमाख्यायां

बालसिन्ध्वङ्गदसभागमो नाम प्रथमः प्रस्तावः

—:४:—

१. दुचेव—क० ख० इत्यत्र 'दुचेव' इति पाठः ।

२. महानसे—क० ।

अथ द्वितीयः प्रस्तावः

स्तुता देवेन्द्राद्यै श्वलकमलस्वासनगता
लिपिव्याहारादिव्यवहतिविधानैकशरणा ॥
सदा श्रीरागीश निजजनमनोभीष्टफलदा
जयत्येषा देवी जगति निखिलानन्दजयदा ॥ १ ॥

इरावती नाम च चन्द्रमामा
नद्यौ पुराणप्रसिक्ते शृण्व्या ॥
मयोस्तरङ्गैस्तरलेरजस्रं
सञ्जायते चामरगीजनश्रीः ॥ २ ॥

मध्ये तपोर्जनपदो बहुशस्यशाली
शालीक्षुमिष्टफलवृक्षगर्भरनूलः ॥
सौराज्ययुग्म् “जयतिवार” इति प्रसिद्धः
सिद्धस्थलं वरतारङ्गमजन्मभूमिः ॥ ३ ॥

संसेविताः प्रतिगृहं परमातिथेयै.
यस्मिन् प्रवासत्रिपदै न विदन्ति पान्थाः ॥
सौहार्द्रद्वयचरितेरेनूबध्यमाना
लौकिके कुटुम्बमखिलं न एतु स्मरन्ति ॥ ४ ॥

१. यजुदा—४० ।

२. पृथिवे प्रथिव्य —४० ।

३. प्रवासत्रिपदन्ति—४० ।

४. लौकिके—४० ।

१. “जयतिवार” जयतिवार इति प्रसिद्धो ग्राम । द्वितीयप्रस्तावयो ग्रामान्ति ग्रामान्ति सर्वत्रैव प्रारम्भभूमौ सरस्वती यदन दृढमस्ति कविता ।

दुर्गैर्युतो बहुविधैर्नितरां निरीतिः

सत्सेतुबन्धसरसीरमणीयमार्गः ॥

यः सार्धवाहशिविरे श्रमनोदनार्थे

छायां विभर्ति नगरस्य महावनेऽपि^१ ॥ ५ ॥

स्त्रीपुंसकान्तिपरिभूतरतिस्मरोद्य-

शश्वत्समिन्न इति दुर्लभमिक्षवर्गः ॥

नीरोगता विफलवैद्यगणेऽपि यस्मिन्

सर्वज्ञतार्थपरिशीलितवैद्यविद्या ॥ ६ ॥

शब्दार्थरत्नस्रनिमन्यजनैर्दुरापा-

मानन्दभूमिमभितो विगतत्रितापाः ॥

आब्रह्मबुद्धिविभवैकविधिप्रधाना

यत्रोत्तमा ब्रुवति शान्तपदं दधानाः ॥ ७ ॥

सनिगमागमगीतसरस्वती

वसुमती सुमती हि जनस्थितिः ॥

जयति यत्र सुवर्त्मनतोन्नता

परिवृता सरसा सरसान्विता ॥ ८ ॥

उपवने पवनेषु समुल्लसत्

किशलयोज्ज्वलपुष्पफलैर्वृते ॥

समृदिते मुदिते ऽप्यनृमिहृते

जनपदस्य हितस्य शमेधति ॥ ९ ॥

१. दुर्गै—क० ।

२. तृभि हृते—क

३. शमेधते—क

१. श्लो० ३ तः ११ यावत् 'जयतिवार' स्थलवर्णनं नितरां कृतं कृतमस्ति कविना ।

अत्रैव स्थले तल्लवण्टी नाम्नी नगरी यत्र नानकोटजायत ।

सर्वर्तुसम्प्राप्तसदुस्रवाद्यै-

स्सौजन्यजन्यैर्जनतार्जवाद्यैः ॥

सौंदर्यदर्योद्भुतकुञ्जपुञ्जै-

वाराभिघस्तवृत्तो विभाति ॥ १० ॥

क्षीरच्छलादमृतमेव किरन्ति गावो

यस्मिन् धरन्ति सुरशाखिधुरां वदान्याः ॥

देवा इवोज्वलरुचः प्रमदाः पुमान्सः

स्वर्गस्य यः प्रतिनिधिर्विधिना व्यधापि ॥ ११ ॥

पञ्चभिः कुलकम् ॥

तस्मिन् विस्मितविश्वकर्मधिपणा विश्वस्य सारः परं

सम्बाधं सरवर्त्मसम्बिदधती सौधैः सुधांशूज्वलैः ॥

प्राकारेण परिष्कृतातिमहता धाराधरान् रुभता

विख्याता ^१तलवण्डिकेति नगरी जागर्ति सर्वातिहृत् ॥ १२ ॥

^२अनेकवर्णोज्वलसन्नशोभा

वर्णैश्चतुर्भिः परिशोमितापि ॥

अष्टापदाकारसदापणापि

नानाप्रतिच्छम्पमहानिपद्या ॥ १३ ॥

नानादेशजनैर्युता बहुवणिङ्नीतैः ^३सुमाण्डैश्चिता

दिश्यैर्गायकनर्तकैरनुगता सच्छिन्निसंघैः श्रिताः ॥

दैवज्ञैः कविकोविदैर्गुणिगणैर्भूयश्च वैद्यैर्वृता

दृष्टा योगकलेन विश्वकृतुर्लोकाय या कल्पते ॥ १४ ॥

१. दुस्रवाद्यै-क. ।

२. दर्पा-त. ।

३. श्रुतेः-क०

४. कुतका-क०

१. तलवण्डिका नगरी स्वर्गस्य प्रतिनिधिर्यत्र अन्मापहीशानकः ।

२. विरोषामासेन धामवर्णनं प्रारम्भे कविष्वं ज्ञातिगणनेदभावाभावाः ।

जुह्वानाज्वलनं श्रुतिस्मृतिविदः सन्तोषशीलाद्विजा
 राजन्या बहुजन्यजन्ययशसा ख्याताः प्रजारक्षिणः ॥
 वार्तायां कुशलाविशः प्रमुदिता देवद्विजाराधने
 'शूद्रायत्र भजन्ति भव्यचरिता वर्णत्रयं निर्मदोः ॥ १५ ॥
 राका शारदशीतरश्मिवदनाः सम्फुल्लपद्मेक्षणा
 विद्युत् गौरुचोगुरुस्तनभरास्तामुष्टिभेयोदराः ॥
 वीणा वल्गुगिरो गजेन्द्रगमनाः शृङ्गारसारश्रियः
 प्रत्यक्षानि वसन्ति यत्र दयिताः कामास्रदेव्यः किमु ॥ १६ ॥
 जितेन्द्रिया दीनजने दयालवो
 यशोर्थिनो धर्मधनाः सुनीतयः ॥
 वसन्ति यस्यां परमार्थदर्शिनः
 सहस्रशः सत्पुरुषा महाकुलाः ॥ १७ ॥
 पङ्क्तिः कुलकम् ॥
 तस्यां वंशो वेदिनां क्षत्रियाणा-
 मास्तेयावत्सृष्टिशुद्धैः प्रसिद्धः ॥
 श्रेणी गुण्या मौक्तिकानामिवासी-
 तस्मात्पुसां सा सभा भूषणानाम् ॥ १८ ॥
 कलावपि ध्वस्तसमस्तधर्मे
 न वेदमार्गात्प्रचलन्ति किञ्चिद् ॥
 ते क्षत्रियास्तेन गताः प्रसिद्धिं
 स्वकर्मणावेदिनै इत्युदाराम् ॥ १९ ॥

१. निर्मलः—क०

२. शुद्धः—क०

३. वेदिन—क०

१. शूद्रा यत्र वर्णत्रयं भजन्ति—वर्णत्रयसेवातत्पराः सन्ता ससन्तीत्यर्थः ।

धारद्भिर्निपयग्रहाय सततं संक्षोभयद्भिर्मनः
कञ्चित्कालमनिग्रहेण^१ बलिभिः पातप्रदैस्तत्क्षणम् ॥
योगानाचरता सदैव मुजयैर्मोगैर्न तृप्तिं गतै-
र्वशेऽस्मिन्बहवो नभूवुरजिता पक्षैर्विपक्षैस्तथा ॥ २० ॥

वेदी यत्र किल ज्वलत्यतिमहाः संग्रामवेदीगतः^२
संस्कारं विधिवद्द्विजैर्दहनवन्नीतो युतो हेतिभिः ॥
हूयंते यवनाऽनीयसमिधः स्नेहैः खलानां भृता-
स्तत्र स्वास्थ्यमुपैति शान्तिकरणाङ्गो विप्रसत्संहतिः ॥ २१ ॥

क्रुद्धा शत्रुषु संयुगे यशसि ते लब्धाः परंपातका-
ङ्गीता भूसुरपादयोर्नतिजुषो मृष्यन्ति वक्रं धनुः ॥
किञ्चैकं शरणागतं विजहति द्रव्यं वदान्योत्तमाः
सङ्गृह्णन्ति चिराय केवलमहो घर्मे स्वरुर्मस्थिराः ॥ २२ ॥

तस्मिन्कुले पुरुपरत्नखनौ बभूव
वाराणसी यतिरिति प्रथितो महौजाः ॥
तस्मादजायत सतः शिवरामभक्तः
कुन्देन्दुनिर्मलयशः^१ शिवरामवर्मा ॥ २३ ॥

जातस्ततस्तलमतिर्मतिमद्भिरीड्यः
^२कालो जगत्यमिधयाय यशावलक्ष ॥
ओजस्वितां हि सहजामपि बाहुजस्य
सत्त्वाधिकः स विजहौ विनतस्वभावः ॥ २४ ॥

१. मतिग्रहेण—क० ।

२. वेदी गत —क० ।

१. शिवरामवर्मा शिवरामभक्तोऽमुन् ।

२ शिवरामपुत्र काल ।

दम्भप्रधानसकलाचरणेऽनृतेन
 संमिश्रिते विरममेव हि लोक्तन्त्रे ॥
 आशैशवात्सुजनसङ्गरतिर्नितान्तं
 नारायणे प्रणिदधौ स मनो मनस्वी ॥ २५ ॥
 क्षत्रस्य कर्मपरराज्यघनापहार-
 हिंसामलीमसमुपेक्ष्य विरज्यमानः ॥
 ग्रामान्लिलेख कतिचित्तलवटिकाया
 राज्ञा सुवन्दुरिव सप्रणयेन वद्धः ॥ २६ ॥
 साध्वी शिरोमणिरभून्ललनागुणाना-
 मेकाश्रयः कुलवती सुमगास्य भार्या ॥
 तौ दम्पती न विषयेष्वतिसक्तचित्ता-
 वाचेरतुश्चितरं गृहमेधिवर्मान् ॥ २७ ॥
 कालादजापत बहोर्दुहिताय काला-
 त्रौरी यथा हिमवतः कमनीयकान्तिः ॥
 सा नानकीति कथिता प्रथिता गुणोच्चै-
 पित्रो. प्रसादमतनोदजनं सुशीला ॥ २८ ॥
 काले गते कतिपयेऽयं तयोरकस्मा-
 त्स्त्रीपुंसयोर्मनमि वासनया बभूवे ॥
 स्यादावयोरदितिक्रयपयोरुपेन्द्रः
 स्यातो यथैव तनयो विनयोपपन्नः ॥ २९ ॥
 सिद्धैर्द्विजैरमिहितान्नियमाननेका-
 नाचेरतुस्तदवधिव्रतदानयज्ञान् ॥

१. रात—४० ।

२. जर—४० ।

I लेखपाल समजायत ।

2. नानकीति बालपुत्री ।

दीनाननाथविकलानवधूतनग्रा-
ननैःशुभैस्तत्पु. स्वसमीहिताय ॥ ३० ॥

तौ कायवाग्धृदयभक्तिपरावभाक्तां
नारायणं सकलवाञ्छितकल्पवृक्षम् ॥
नानाजनु^१र्जनितपुण्यविपाकसाध्वी
सेवास्य साधयति नाम हि क न कामम् ॥ ३१ ॥

ग्लानिं निशम्य सुकृतस्य कृतामधीमिः
पाखण्डिमिः स्वमतिगद्धमतैरशस्त्रैः ॥
अंशं स्वकीयमवतारयितुं नृलोके
तौ निश्चिकाय पितरौ हरिरात्मभक्तौ ॥ ३२ ॥

भक्तेष्टसाधनविधौ निधृतव्रतस्य
मन्तव्यमद्भुतमिदं न जनार्दनस्य ॥
एवंविधा कतिनतस्य यशोविमिश्रा
गाथाः पुराणगणिताः कथयो गुणन्ति ॥ ३३ ॥

पत्युर्हर्षोत्कर्षहेतुः सखीनां
नेत्रानन्दं चन्द्रिकेवार्पयन्ती ॥
आशावल्लीं वर्द्धयन्त्याश्रिताना-
मन्तवन्ती कालपत्नी बभूव ॥ ३४ ॥

आपन्नसत्त्वा परमस्य पुंसः
सा तेजसा कुक्षिगतेन रक्ष्या ॥
अभूददृष्ट्या सकलान्तरायै
विदिद्युते चाप्रतिमप्रभामिः ॥ ३५ ॥

स्वप्ने सरैर्गगनवर्तिभिरर्च्यमानं
 संस्तूयमानमृपिभिः स्वमहो ददर्श ॥
 सा जागरेकमपि सारमिवोद्वहन्तं
 विश्वाधिकं समधिगम्य विसिस्मियेच ॥ ३६ ॥

पथेषु सौम्यमधुरेषु हविष्यमेष्ट्ये
 स्वाहार्यवस्तुषु दधार रतिं सुशोला ॥
 सा मृण्वती विरतिमाक् खलु विश्ववार्ता-
 माश्वासमौपनिषदीषु कथासु लेभे ॥ ३७ ॥

पाण्डिम्ना परिशोभिता विदधती दीप्त्या तमिस्रश्चरति
 जीवं जीवकुलैरिवाश्रितगणैराश्रीयमाणा निशम् ॥
 प्राचीवोदयदिन्दुमण्डलपुरः प्रोत्सर्पिचन्द्रातया
 तापं सापहरन्त्यतीव नयनानन्दं जनस्यातनोत् ॥ ३८ ॥

प्रहृदगर्भश्रमचारुलोचना
 समुन्नमदक्षिणकुक्षिमण्डला ॥
 सुतार्पिनं नाचमनन्दयत्प्रिया
 हिया तिरश्चीनमुखी विलोकिता ॥ ३९ ॥

गर्भश्रमेण सकलामरणानि हित्वा
 तन्वी स्थितापि सुपमां न कथं दधातु ॥
 त्रैलोक्यभूषणमणेरुदयस्थितेन
 संप्रैव भूपितमभून्महसाम्नुतेन ॥ ४० ॥

१. विसिस्मिये—क०

२. सौम्य—क० ।

३. सुषया—क

४. पंचद—क० ।

१. श्लो० ३७ त. ४१ यावत् अन्तर्वेद्या वर्णनम् ।

उपसृक्तिकाभिरतिसाधुबुद्धिभि-

र्विविधोपचारचतुरामिरावृताम् ॥

प्रसवोन्मुखीं सुसमये समीक्ष्य तां

शृष्टुं स वेदिकुलवर्द्धनो भृशम् ॥ ४१ ॥

आकस्मिके

सर्वजगत्प्रसादे

अंखादिशब्देषु

सुमङ्गलेषु ॥

असूत साध्वीसुतमुचमं सा

तमोहरं ज्ञानमिवात्मचिन्ता ॥ ४२ ॥

अलौकिकं

सौरमसुद्गिरन्तो^१

बभूवः शनैः स्पर्शसुखाः समीराः ॥

नयध्वनिर्व्योम्नि बभूव तारः

पपात पुष्पप्रकरोऽप्युदारः ॥ ४३ ॥

अरिष्टदीपास्तनयस्य

धाम्ना-

ममुर्यथा

धामनिधाबुदीते ॥

^२जाताः समन्तादुपसृक्तिकास्ता-

श्चित्रार्पिताश्चित्रमिदं विलोक्य ॥ ४४ ॥

नमोऽपि ^३हर्षाम्बुनिधौ ममज्ज

सचैलमासम्भसि

कालवर्मा ॥

^४विधाय वृत्तिं विधिवत्पितृणां

नान्दीमुखानामनृणो

बभूव ॥ ४५ ॥

१. धर्षोबुनि-क० ।

२. तुलना-“जाता बभूवः स्पर्शं सुखामनोना.”-बुद्धवर्तित. १।१३ ।

३. श्लो० ४३, ४४ इत्यत्र प्रकृतेः प्रसन्नतावर्णनम् ।

४. श्लो० ४५, ४६ पर्यन्तं कालस्य प्रीत्यं बालस्य जातवर्षादिवर्णनम् ।

उद्यममङ्गलमृदङ्गनिनादरम्यं

गीतं पुरन्ध्रनिवहेन ततः प्रणीतम् ॥

मृष्वन् समूरिषु कृतावलिजातकर्म^१

पाकोद्विलैरमिहितोऽकृत जातकर्म ॥ ४६ ॥

वर्षस्व दिष्ट्या तनयोर्द्वेने-

त्युदीर्य चक्षामरणानि मृत्याः ॥

प्रसह्य जहुर्नच वेदिवर्यः

किञ्चित्ताऽदेयममन्यत स्वम् ॥ ४७ ॥

विधाय मेघाजननादिकर्म

बालं विनालं जनको विलोक्य ॥

सुवर्णवसांसि पयस्विनीर्गा-

र्ददौ द्विजेभ्यो मुदितो नितान्तम्^२ ॥ ४८ ॥

न केवलं तस्य महोत्सवोभू-

दजस्रमावादितपञ्चवाद्यः ॥

सुजन्मना तेन कृतप्रहर्षा

सवालट्टद्वा तलवडिकैश्च ॥ ४९ ॥

स सप्तधान्यैर्वलिभिर्विचित्रै-

र्विधाय वृत्तिं खलु योगिनीनाम् ॥

उत्खातसङ्गैर्निशि रक्षितायां-

पष्ठथां जजागार पुरन्ध्रिवर्यः ॥ ५० ॥

१. जातकर्म-क० ।

२. मनन्यतर्य-क० ।

३. हविप्र-क० ।

४. अत्रत्यवर्षणम् अदवधोदप्रणीतस्य भगवतो बुद्धस्य जनवर्षनेन स्नेहसाम्यमेवने ।

आहूय बन्धून् गणकान् बुधांश्च
 संपूज्य यौरीं गणनायकं च ॥
 स द्वादशेऽहन्यकरोत्सुतस्य
 नामप्रसिद्धं जगतीतले यत् ॥ ५१ ॥
 बालं विलोक्यात्मदृशा द्विजेन
 केनाप्यहो नानक इत्यकस्मात् ॥
 अथादि कालोऽपि विशेषवृद्धि-
 स्तदेव नामानुमतश्चकार ॥ ५२ ॥
 नास्त्यकं दुःखमेतस्येत्यनको नापरः पुमान् ॥
 इति बुज्वा हि विप्रेण तत्त्वज्ञेनैवदीरितम् ॥ ५३ ॥
 कालस्ततः कुलनमस्चित्पास्त्वन्तं
 दैवज्ञशास्त्रपरपारगतं कृतव्रतम् ॥
 मिथं नतो हरिदयालुमुवाच विद्वन्
 बालस्य वर्णय कथं ननु जन्मकालः ॥ ५४ ॥
 सोऽब्रूत सौम्य शृणु जन्म मम प्रसक्तो
 निर्णीतवांस्तदुपसूतिकया च लक्ष्म्या ॥
 ०३ चिद्वैद्वीकृतमथोक्तमहो कुमारः
 के के मया विजनिता न परं त्ववेदि ॥ ५५ ॥
 बालोऽयमद्भुतगतिर्जनितो जहास
 त्रासाकुलः कुलबधूनिगहो जगाद ॥

१. द्विजेन-क०

२. गणनायकं-क०

३. न हयमेन-क०

४. ना मर्यात् नर अनक इव ।

म + अक दुःखमेतस्येत्यनको नानकः पुमान् दुःखान्वयं कर्हिणेन कृतव्रतः ।

५. हरिदयालुविद्वन् ज्योतिर्विद् ।

उत्पात एव उत वंशविवर्धनःस्मा-

द्विप्रं बहुज्ञमिति पृच्छतु शीघ्रमेव ॥ ५६ ॥

जानाम्यहं तु सुमगं कथनेन किं नु

साक्षाद्विलोकयसि किं न तवापि गोप्यः ॥

उक्त्वेति वस्त्रपिहितः स हि शीतमीत्या

मैत्र्यं नवो मणिरिवानवमो व्यदर्शि ॥ ५७ ॥

सोऽहं निरूप्य सकलानि सुलक्षणानि

गच्छेति तामचकथं ग्रहसंस्थितिज्ञः ॥

सामुद्रिकाद् यदिह जातकतश्च दृष्टं

तद्वो ब्रवीमि तरणेश्वरणौ प्रणम्य ॥ ५८ ॥

ललाटमर्द्धेन्दुनिभं सुतुङ्गं

नासोन्नता भूयुगलं विभक्तम् ॥

लाक्षाहणान्ते नयने विशाले

ग्रीवास्य कम्बुप्रतिमा विभाति ॥ ५९ ॥

बद्धो महाह्रैमशिलासमान-

माजालुगो घृन्ततरो च बाहू ॥

दीर्घाङ्गुली शोणनखाभिरामौ

सम्बर्तिका ताम्रतलौ च पाणी ॥ ६० ॥

॥ १ ॥ स चामरच्छत्रयुतौ ससूर्य-

चन्द्राङ्गितौ चास्य शिशोः करौ यत् ॥

आश्लिष्टमूली यवमालयात्रि-

स्तत्सर्वभौमो भवितैष नूनम् ॥ ६१ ॥

१. उत्केति—क०

२. मन्दानवी—क०

३. चच्छत्र—क०

४. यवमालयात्रिः—स०

असङ्गताग्रे पितृमातरेखे

तदस्य सक्तं न मनः कुटुम्बे ॥

अत्युन्नतं पाणितलं वसूनां

व्ययं च दानव्यसनेन वक्ति ॥ ६२ ॥

पाणौ शिशोर्दर्पणमत्युदारं

पश्यामि तज्ज्ञानिधुरंधरोऽयम् ॥

योगीश्वरः स्यादवनीश्वरो वा

चक्राणि सर्वासु यदङ्गुलीषु ॥ ६३ ॥

सिंहोदरस्यास्य मृद् यदन्ध्री

कूर्मोपमौ सूक्ष्मघनाङ्गुलीकौ ॥

तलोऽलसत्स्पष्टमहोर्द्धरेखौ

महात्मभिर्वन्द्यतमौ ध्रुवं तत् ॥ ६४ ॥

बालोऽधुना किं बहुवर्णयेयं

द्वात्रिंशतालक्ष्ममिरेष लक्ष्यः ॥

भविष्यतीति प्रतिमाति भावी

नूनं जगद्गीतयशा महात्मा^१ ॥ ६५ ॥

^२कृशानुमेः कार्तिकपौर्णमास्यां

सुरेज्यवारे परिधे च योगे ॥

सिंहे विलग्ने करणेववाक्ये

ज्ञातः सुतो वेदिकुलप्रदीपः ॥ ६६ ॥

१. य-क०

२. कशादमे-ख०

३. ध्य-क०

१. हरिश्चपालः ५९ इत्युक्तः ६४ यावत् बालस्य सत्ताटाघङ्गाणि वनीयरवा "नूनं स भूतारमा भविष्यतीति" इति जगदाद ।

२. कृत्तिकालक्षणे ।

३. तिष्यते ।

'भूतौ भूमिसुतः सितः शनिंयुतो' दुधिक्यगोमित्रगो
 मित्रः शीतमयूखस्रजुंसहितः 'प्रत्यर्धिभावे शिखी ॥
 देवेज्योदपितानिकेत' निलयो भेषुरणो चन्द्रमा ।
 साहुरिः फगती ग्रहस्थितिरियं श्रीनानकस्योदिता ॥६७॥

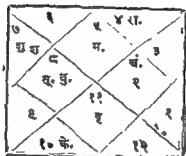
-
1. साने ।
 2. श्रुतोपस्थानेनः ।
 3. श्रुतस्थाननः ।
 4. श्रुते स्थाने केतुः ।
 5. सप्तमस्थानीयो वृत्तः ।

॥ ५

श्रीनानकस्य जन्मलग्नम्

१५२६

॥ ८॥

॥ ८८

॥ उपेन्द्रदत्तो नक्षत्रनाम्ना योज्यं निगद्यते ।

स नानकं निराकार इति ख्यातिं गमिष्यति ॥ ६८ ॥

॥ ५८ अखण्डखण्डपरशोः शिरोभूषणवृञ्चगम् ।

पञ्चखेटाः प्रपश्यन्ति जगदीशस्ततः शिशुः ॥ ६९ ॥

॥ धर्ममूर्तिगः पूर्णमूर्तिस्तूर्णं पूर्णितवैरिणम् ।

नरेन्द्रं केन्द्रगण्डस्तनुतेऽतन्द्रसेजसम् ॥ ७० ॥

॥ ७०

उद्यस्याच्छीतकिरणात्कर्मगः धर्मकृद्गुरुः ।

तं पश्यन्नर्मनिपुणं धर्मनिष्ठं नृपं चरेत् ॥ ७१ ॥

तपचये सितसूर्यसुतौ स्थितौ

स्वगृहगोचगतो सहदौ परम् ॥

॥ ८८

१. १६६७= यावत् जन्मलग्नानुसारं नानकस्य भाविनो जीवन्मरणम् ।

२. जन्मलग्नगः ।

३. शास्त्र-६०

अतुलवाग्निभवं जनपूज्यतां

परमशुद्धिमपि प्रविधास्यतः ॥ ७२ ॥

कौमारे प्रतिभास्यति स्वयमहो श्रास्त्रं श्रुतीनां गणो

धर्मं प्रीतिरतीव चास्य भविता नार्थे कुडुम्बे तथा ॥

सिद्धीनां निबहः समाधिसहितो ज्ञानं पुरोत्पद्यते

रुपात् भूवलये प्रणस्यति सदा म्लेच्छस्तधार्यो जनः ॥ ७३ ॥

सिद्धात् बोधयिता विमार्गगमनांस्तत्तन्मतं खण्डय-

न्मूढानां हृदयाद्धरिष्यति तमो विष्णोर्यशोगीतिभिः ॥

जानीमो जगदीश एव जगतीमुद्धर्तुमद्वामव-

द्वाच्याः केन गुणा हि नानक निराकारस्य लोकोचराः ॥ ७४ ॥

नृपालयोमाविविधाधनं मह-

त्परन्त्वयं सर्वविरक्तपुङ्गवः ॥

वृणाय मन्ता भुवनेत्रयश्रियं

सत्ता परब्रह्मसुखेन निर्धुवः ॥ ७५ ॥

यथा मणिर्ग्राविगणे न दुष्यते

खनौ यथा हेम न बाळुकाकुलम् ॥

अयं कुडुम्बेषु तथा न लक्ष्यते

विचक्षणो वेत्स्यति कश्चिदेव तम् ॥ ७६ ॥

समये तरवः फलत्पलं

समये वर्षति वारिदावली ॥

समये प्रकटीभवन्त्यहो

अवतीर्णस्य महात्मनः कलाः ॥ ७७ ॥

किमधिकममिदध्यामेपकालः कलिर्य-

न्नहि वदति सुमेधाः सत्यमप्यद्भुतं यत् ॥

प्रकटयति विभूतत्वं बालके तत्र काले

कथमिव भविता नो जीवतामक्षि साक्षि ॥ ७८ ॥

इदं मया शास्त्रगुरुप्रसादेता

निवेदितं किञ्चन बुद्धिसौष्ठवात् ॥

नहीदृशां कश्चन चेद चेष्टितं

नमो नमोस्मै मम योऽस्तु सोऽस्तु सः ॥ ७९ ॥

श्रुत्वेति कालाय परं प्रसीदते

ददौ म मिश्रः शिशुजन्मपत्रिकाम् ॥

अपूजयत्सोऽपि विचित्रभूषणै-

घनैश्च वस्त्रैश्च महार्घधेनुभिः ॥ ८० ॥

श्रुत्वाङ्गदो गददिदं ब्रजबालसिष्णो-

भ्रातः समानय गुरोर्मम जन्मपत्रम् ॥

दृष्ट्वा तदप्यनुदिनं गुरुदर्शनस्य

प्रीतिं यतोऽनुभवितास्मि सखे विखेदः ॥ ८१ ॥

बालसिन्धुरुवाचेदं कालः कालगतिं गतः ॥

लालः सम्प्रति तद्भ्राता विद्यते तं ब्रजाम्पहम् ॥ ८२ ॥

कथायां विच्छेदाद्विमनसि जने श्रोतरि तदा

समाश्वसं शीघ्रागमनकथनादेश रचयन् ॥

प्रवासी तीर्थेषु भ्रमणरसिकः कालमलभुं

ययावात्मारामः सपदि तलवंडौ स्वनगरीम् ॥ ८३ ॥

प्राप्तरत्नदिनैरयं कतिपयैर्लालस्य वेश्मागम-

त्तेनारलेपसमाजनादिभिरलं सत्कृत्य सम्भोजितः ॥

आयातैश्चिरमुत्सुकैर्निजजनैः प्रेम्णा समावेष्टितो
नानादेशक्यां विशिष्य कथयन्नित्ये त्रियामां यमी ॥ ८४ ॥

कृतनित्यक्रियं गतः स्नानो यातसुहृज्जनः ॥
आलोलो^१ न जगत्पस्मिन् बालो लालममापत ॥ ८५ ॥

अद्भुतः पडुरसि स्थितः कृतो
नानकेन गुरणा प्रतिष्ठितः ॥
पद्मस्य अनुपः^२ स याचते
देहि दर्शनममुष्य चाचर ॥ ८६ ॥

श्रुत्वेति लालोऽभिदधे स बालं
स्मृत्वा गुरुं नानकमुद्भवाश्रुः ॥
सुतौ परित्यज्य कथं स्वकीये
निवेशयामास पदे परं सः ॥ ८७ ॥

बालस्तमाहस्म निशम्यता मो
मम त्वमाजा कथिता कथेयम् ॥
तस्यात्मनिष्ठस्य जगत्कुटुम्बं
दयाल्यः कोपि न बास्त्ववस्तु ॥ ८८ ॥

लालस्तदाकर्ण्य तथेत्पुत्राच्च
विमृश्य तस्मै विससर्ज पत्रम् ॥
जगदि विज्ञप्तिमिमां कुरुष्व
महात्मनस्तस्य पुरो महीयाम् ॥ ८९ ॥

गार्हस्थ्यपञ्चरे वद्धा गृहका इव मानवाः ॥
तेषां सुदुर्लभं देवतीर्थसज्जनदर्शनम् ॥ ९० ॥

1. आलोलः = काल

2. अनुपः—गुप्तः

प्रणामपूर्वं पूजेयं तस्मै देया ममेति सः ॥
 नारिकेलफलं किञ्चिद्वसु चास्मै न्यवेदयत् ॥ ९१ ॥
 अथ प्रतस्थे स च बालसिन्धुः
 'कालेन केनापि समाजगाम ॥
 तमङ्गदो जीव जयेत्युदीर्य
 समालिलिङ्गोत्पुलकः प्रसन्नः ॥ ९२ ॥
 तत्रत्यष्टमभिधाय निवेदनीयं
 दत्त्वा सपत्रमिदमित्यददात्करेज्ज्य ॥
 पत्रं शिरस्यथ निधाय विधाय पूजां
 सुश्राव देववदहर्निशमार्जिहत्सः ॥ ९३ ॥
 सहाङ्गदैः श्रोतृजनैः प्रसन्नः
 कथां पुनस्तां कथयाञ्चकार ॥
 बालस्य बालः किल नानकस्य
 चरित्रर्पायूपरसानुपक्ताम् ॥ ९४ ॥
 नीलकुञ्चितघनालकावृतः
 कञ्जलाविलविलोचनः शिशुः ॥
 भूपितो जनमवेन विन्दुना
 दालयापि हृदये निजे धृतः ॥ ९५ ॥
 मुष्टिग्रयस्य चरणौ क्षिपतः प्रक्रामं
 स्मेरस्य च क्षणमहो रुदतः क्षणं च ॥
 तस्यावलोक्य गुरापथ ममेयकान्तेः
 का ते जनानजनुषः फलसिद्धिमाप्नुः ॥ ९६ ॥
 सुवर्णमणिमेखलातरलनूपुराविणं
 निपीय किमपि स्तनं धरणिघातमानं शिशुम् ॥

१. कालेन केनापि = शिष्यता कालेनेत्यर्थः । ननु कालेन तन्नाम्ना जनेनेति ।

दधार न परिश्रमादनुसरन्त्यसुं घातका
 जहास मुदितस्तदाङ्गनगतः समस्तो जनः ॥ ९७ ॥
 अवलम्ब्य दण्डमथ सञ्चलतो
 वदतश्चट्टनि कलवर्णपदम् ॥
 परिशिक्षया च जनकं नमतो
 जननी चुचुम्ब तनयस्य मुखम् ॥ ९८ ॥
 कृतमण्डनः कनककुण्डलोज्ज्वलो
 नवचूडया ललितकाकपक्षकः ॥
 शिशुभिः समेत्य सत्रपोभिरश्रमा-
 न्नाणितं लिपिं च स गुरोरशिक्षत ॥ ९९ ॥
 उपदिष्टं सकृदेव बालको
 न विसस्मार गुरुं प्रमोदयन् ॥
 पितरौ सर्वसुहृज्जनास्ततः
 सुमनीषां मनसैव तुष्टुबुः ॥ १०० ॥
 दिने दिने वृद्धिमियाम कोशो
 लालस्य तस्मिन् किल वर्द्धमाने ॥
 १ अलौकिकैकान्तमतिप्रभावैः
 ख्यातिश्च जाता तलबन्डिकायाम् ॥ १०१ ॥
 भवनादपनीय पञ्चवर्षो
 वसुवस्त्रामरणान्यसैन्यमन्यत् ॥
 विससर्ज स मिश्रुकैर्म्य ईष—
 त्पितरि क्रोधपरे परं रुरोद ॥ १०२ ॥
 स्वभार्यामिवदत्कालो गृहवस्तु न रक्षसि ॥
 तयोक्तं जनितश्चोरो मांमुपालमसे कथम् ॥ १०३ ॥

देवज्ञमासाद्य जगाद कालो
 विपर्ययो ज्योतिषिकोदितेषु ॥
 यच्छत्रधारी तनयस्त्वयोक्तः
 स चौर्यमम्यस्पति वान्य एव ॥१०४॥
 स्मित्वा ततो हरिदयालुश्चाच कालं
 सम्प्रत्युपालभस एवमनिश्चयान्माम् ॥
 सम्पत्सु नानकं जनुर्जनितसु सौम्य
 न प्रक्ष्यसि प्रमुदितो हि कदापि वार्ताम् ॥१०५॥
 वितरण्यमनादपलप्य स
 स्वगृहवस्तु वदो द्रुतमग्निने ॥
 तदपलोक्य चुकोप पिता परं
 न परुषं जननी तमभाषत ॥१०६॥
 तिष्ठन् गृहे हरति वस्तु तदेव तिष्ठे-
 त्कार्ये कचिन्नियत इत्यवधार्य चित्ते ॥
 गोचारणाय निदिदेश पिता सुतं स्व-
 माज्ञां स तामुरसि कृत्य ययौ वनाय ॥१०७॥
 घटोष्ण्यस्ता गावो गलतरलसास्यः शुशुभिरे
 सिताः पीता नीन्योऽह्णतनव्यः श्वादिगताः ॥
 अराजद्वालोऽसौ परिकरनिबन्धेन रुचिरो
 व्रजन् यथातासां करकलितयर्हिहरिषि ॥१०८॥
 गावश्चरन्ति स्म जनस्य शस्यं
 सचेदुपालम्भममुष्य चक्रे ॥
 कृषिं विलोक्यापचितां ततोपि
 स्वयं ललजे च वित्तिस्मिधे च ॥१०९॥

- I. चौर्यममंणादि नानको गृहवस्तुनि यावदेवमो वदो । इति दृष्ट्वा पिता परं पुत्रोऽपि ।
 अथ च तत्रादिनाद्वने गावश्चरन्ति ।

वैशाखे विकसितवन्यपुष्पगन्धै-
 रामन्दे वहति समीरणे सुगन्धौ ॥
 धावित्वा मृदुलतनुर्नितान्ततान्तः
 सुप्वाप कचिदयमाप्तगाढनिद्रः ॥११०॥

मुतस्य मौलौ सहसा फणीन्द्र-
 श्लयां फणामण्डलतश्चकार ॥
 कान्तिस्तदा कापि हरेरिवासीत्
 संविभ्रत. शेषफणातपत्रम् ॥१११॥

शास्त्रीन्तरापातनिदावरक्षा
 कुता फणीन्द्रेण शिशुः स शिष्ये ॥
 पीलोर्ध्वो यस्य न तस्य दृष्टा
 छायाधुनापि व्यतिवर्तमाना ॥११२॥

सस्यं परिच्छद्य तदा प्रजानां
 स “रायबोलार” इति प्रसिद्धः ॥
 निवर्तमानस्तलवण्डिकाया
 राजा स्वयं सुप्तममुं ददर्श ॥११३॥

न्ययोजयत्कञ्चन पश्य कोऽयं
 सुप्तो मृतो जीवति वेत्युदीर्य ॥
 आगत्य दृष्ट्वा स गतो नृपस्य
 तूर्णं समीपं कथयाञ्चकार ॥११४॥

१. शिष्ये—४.

१. रायबोलारः = बोलारराय इति नाम्ना प्रसिद्धस्तलवण्डिकाया राजा । स दृष्टवान् फणी-
 न्द्रच्छायाया गाढनिद्रं नानकम् ।

गाथारयंस्तातनिदेशवर्ती

श्रान्तो महाराज महातपेन ॥

कालस्य बालः श्वसिति प्रसुप्तो

रक्षत्यमुं फुल्लफणः फणीन्द्रः ॥११५॥

निशम्य सर्वे प्रसिता बभूवुः

नृपश्च तं देशमुपाजगाम ॥

कोलाहले स्फुर्जति सैनिकानां

बालो जजागार गतो भुजङ्गः ॥११६॥

सम्भ्रान्त उत्थाय नृपं निरीक्ष्य

ननाम तं नानकेचन्द्रवर्मा ॥

नृपोवरूढः सहसा तदाद्या-

दमुं हृदा सादरमालिलिङ्ग ॥११७॥

जगाद चेदं किल कालभाग्या-

न्न केवलं तात कृतावतारः ॥

अस्माकमश्रुजितेपूर्वपुण्यै-

र्दशः कृतार्थाः कुरुपे महात्मन् ॥११८॥

कार्याय कस्मैचिदुपात्तदेहो

धरावले कश्चन किं सुरोसि ॥

पुराकृतानां तपसां विपाकान्

सिद्धोसि किं वोपगताष्टसिद्धिः ॥११९॥

उतावतोर्णोसि महाप्रभावो

रिरक्षिषुः सागरमेखलां क्ष्मा- ॥

मिमे वयं कोशकुटुम्बसैन्य-

देशान्वितास्ते करवाम किं नु ॥१२०॥

अथाचक्षे विनयेन तस्य
 प्रीतः परं वेदिकुलप्रदीपः ॥
 पश्यन्ति सर्वत्र सतां प्रसङ्गा-
 देवं परं निर्मलमानसा ये ॥१२१॥
 भृत्यस्य ते स्रुतुरहं न सिद्धः
 सिद्धस्त्रिलोक्यां जगदीश एकः ॥
 तस्यैव भक्त्याखिलशक्तिभाजः
 सिद्धिस्फुलिङ्गाः परितः स्फुरन्ति ॥१२२॥
 को नाम विश्वस्य विहाय राज्यं
 घराधिपत्यं नृप कामयेत ॥
 मातङ्गपृष्ठादवरुह्य तुङ्गा-
 द्बालोज्यमारोहति को नु बालः ॥१२३॥
 त्वमस्मदीयोऽसि वयं त्वदीया
 न संप्रतीदं कथनीयमस्ति ॥
 ततः कुटुम्बं च वयं च सर्वं
 त्वयैव नित्यं परिपालिताः स्मः ॥१२४॥
 तथा सुराज्ञा तलवंडिकेयं
 राजत्वती धर्मविवेकभाजा ॥
 वयं प्रजायत्सुखमास्म हे ते
 स चापि पुण्यस्य परं प्रभावः ॥१२५॥
 ताः स्रुतास्तस्य गिरो निशम्य
 राजा परं विस्मयमान ऊचे ॥
 आत्मानमीदृग् विवृणोति नेति
 त्वं योऽसि सोऽसि प्रणता वयं त्वाम् ॥१२६॥

1. ता इत्यनेनानिर्वचनीया इति व्यग्यते ।

2. मानुषो भव देवो वा भवेति ध्वन्यते ।

कालस्य बालो बहुमानितोद्य
 बोलाररायेण नृपेण नत्वा ॥
 गत्वा नगर्यामगदन् जनाय
 मोहो महानल्पधियां ततोऽभूत् ॥१२७॥
 'एतद्यशो नवमवर्षमुपेयुषोस्य
 श्रुत्वा जनो नवमदभ्रमतिर्ननाम ॥
 कृष्णस्य नन्द इव तस्य तु तत्त्ववेदी
 तातस्ततो व्यधितकृत्पकदर्थितानि ॥१२८॥
 इति श्रीजगद्गुरु नानककथायां नानकचन्द्रोदयसमाख्यायां
 राजबहुमानो नाम द्वितीयः प्रस्तावः

अथ तृतीयः प्रस्तावः

दुग्धेन्दुकुन्दधवलैः स्वमहःप्रभावैः
प्रक्षाल्य मानसमलं निजभक्तिभाजाम् ॥
विश्वं करामलकवत्परिदर्शयन्ती
वाचं विभूषयतु मे वचसामघीशा ॥ १ ॥
कृषीमकार्पाद् गुरुणा निदिष्टो
ब्रीहीनसौ स्तम्बकरीं श्वरेत्सम् ॥
मृगेषु नारसदपीक्षमाणः
क्षेत्रेषु तिष्ठन् भरतो यथा प्राक् ॥ २ ॥
उपनीय गुरुनुपनीय सुतं
निगमाध्ययने नियुजोऽपि पिता ॥
चतुरो निगमान्स्वयमेष पठन्-
भवद्बहुवैदिकविस्मयकृत् ॥ ३ ॥
आश्रयं तत्पण्डितानां मतानी-
द्यव्याचरव्यावश्रुतानि श्रुतानि ॥
यन्लेच्छा नामाचक्षे मतानि
तच्चित्रीर्या चक्रिरे ते नमन्तः ॥ ४ ॥

१. स्ववस्तरम्—छ.

२. त्यदा—क.

३. सत्तेष्टो—क.

४. तद्वित्री—क.

१. वरे स्थित आम उक्तो यथा परिवोऽनितो दृश्यते तथैवेति भावः ।

घालसिन्धुमनुगं सुमेधसं
 रूपकाणि च गृहाण नानक ॥
 भाण्डमानय विशिष्टलोभदं
 विक्रयं कुरु वृथा स्थितोऽसि किम् ॥ ५ ॥
 एवमादिशदमुं पिता ततो
 नानकः प्रचलितो मया सह ॥
 तावद्वष्टपरनीवृतौ शनै-
 रवजाव^१पृथुकौ पृथून् पथः ॥ ६ ॥
 युग्मम् ॥

नद्यस्तीर्णा विमलसलिलायानयानैरनेकै
 दृष्टा ग्रामाः कृपकैबहुलाः शस्यसम्पन्मनोद्भाः ॥
 पर्याक्रान्तान्यवलविभगैः पत्तनान्युत्तमानि
 व्यालोलूकैः प्रतिभयमथ प्राप्तमारादरण्यम् ॥ ७ ॥
 तस्यां तमभिलष्यतामविंशत यथा यथा
 तथा तथा दुस्तरतद्विषयास्वादनोपमम् ॥ ८ ॥
 न सिक्ताः केनापि प्रचुरदलसांद्राः क्षितिरुहा
 न संदृष्टा धैर्यैः शबरशिशयः स्थूलपुपः ॥
 मृगाः संजीवन्तो मृगरिपुषु रिक्तत्सुपरितो
 जगद्रक्षादर्क्षं कमपि परमस्मिन्निजगदुः ॥ ९ ॥

१. नि-क०

२. दृष्ट-क०

३. मनेरे-स०

४. दृष्टि-क०

५. वरिष्यपथ-क०

६. मुर-क०

१. पृथुको = पृथुरेव पृथुरो लम्बो धनञ्जय ।

व्याघ्रव्यालवृकैरुपस्थितमृतिश्वभ्रैः प्रयातप्रदं
 शैलारोहवरोहणैरनियमादुच्चत्वनीचत्वकृत् ।
 भृङ्गैर्मङ्गलगुञ्जितैः सुरभिभिर्गतैः कचिच्छर्मदं
 भ्राम्यन्तौ विपिनं भवोपममिदं न कापिशान्तिं गतौ ॥ १० ॥

अवरोधमिवोत्तमं मृगीणां

परितः प्रोन्नतशालसंपरीतम् ।

अविशाव घनं वनं तदन्त-

विहगैर्वल्गुचोभिराचितद्रु ॥ ११ ॥

कौपीनमात्रावरणान् जटाधरा-

नादिग्धगात्रान्मसितेन भास्वता ॥

आलोक्य तत्राय ननाम नानक—

स्तपस्विनस्तद्गुरुमित्यभाषत ॥ १२ ॥

के यूयं विजने यने स्थितिशुपो वस्त्रं न किं धार्यते

मार्गः कः खलु नाम किञ्च भवतामन्नं कुतो लभ्यते ॥

कस्यार्थे क्रियते तपः प्रतिदिनं को वात्र वो रक्षिता

निर्व्यापारमिहस्थितैः किमु सुखं युष्माभिरासाद्यते ॥ १३ ॥

एवमुक्तो नानकेन नानकेनापि संलपन् ॥

उवाच स हितं साधुः सहितं साधुतागुणैः ॥ १४ ॥

निर्वाणिनो वयमपेतजटावधूता

नामापि सचरणरेशुरिति स्फुटं मे ॥

विश्वम्भरोऽत्रमिह यच्छति कर्मसाक्षी

श्रोत्ये च तस्य तनुमः सततं तपस्याम् ॥ १५ ॥

पश्यन्ती जगदिन्द्रजालमतुलं नृत्यद्विरेतैर्जनै-
 र्यार्थं बहुरूपधारिमिरहो नीयामहे कौतुकम् ॥
 प्रारब्धं विदधाति नः परिजनैः सर्वामनुक्तः क्रियां
 साम्राज्यं परिभुज्यते हत परं सन्तोषसिंहासने ॥ १६ ॥
 मच्छस्त्रप्रवितामुद्रास्तत उन्मुच्य नानकः ॥
 उवाच किमतो माण्ड बालसिन्धोऽति लामदम् ॥ १७ ॥
 वमु सपदि बुभुक्षितेषु पात्रे-
 ष्वहह वितीर्णममाग्यतो नयेन ॥
 अपहृतसकलद्विनेव चौरै-
 रिह च परत्र च तेन रोदितव्यम् ॥ १८ ॥
 अथ तमहमवादिपं वृथात्वं
 कथयसि नानक धर्मवादमुच्चैः ॥
 असति वमुनि धार्मिका न किं किं
 विदधति पापमधर्ममीरवोपि ॥ १९ ॥
 ढिंढिमो नृःस्पृहत्वस्य ज्ञानवैराग्ययोश्छटाः ॥
 धर्मधर्मपरिष्कारः कुक्षिपूर्तेर्विजृम्भितम् ॥ २० ॥
 कालोपं कलिरवधेहि भो धनस्य
 मावज्ञां कुरु किल सर्वसाधनस्य ॥
 यैच्छून्यगुणकुलसञ्जनत्वपूर्णं-
 विक्षिप्तैरिव धनिनो न संलपन्ति ॥ २१ ॥

१. कौतुकम्—क०

२. परिषयः—क०

३. हतपरं—क०

४. मच्छून्य—क०

५. नि स्पृहत्वस्येति युक्तं पाठः ।

अर्थेन हि वियुक्तस्य पुरुषस्याल्पतेजसः ॥
 विच्छिद्यन्ते क्रियाः सर्वाः ग्रीष्मे कुसरितो यथा ॥ २२ ॥
 यस्पर्यास्तस्य मित्राणि यस्पर्यास्तस्य धान्धवाः
 यस्पर्यः स पुमान् लोके यस्पर्यः स च पण्डितः ॥ २३ ॥
 यस्पर्यः स च विक्रान्तो यस्पर्यः स च बुद्धिमान् ॥
 यस्पर्यः स महाबाहुर्यस्पर्यः स गुणाधिकः ॥ २४ ॥
 चण्डः पिताऽलौकिकचेष्टिवैस्ते
 विरज्यमानं प्रसभं पुरैव ॥
 अनेन सर्वस्वविसर्जनेन
 किमाचरेत्तन्मनसावधेहि ॥ २५ ॥
 ते देव दानं शंसन्ति धर्मज्ञा अपि सर्वशः ॥
 न स्वस्य न कुटुम्बस्य येन पीडा प्रजायते ॥ २६ ॥
 इति मे वाचमाकर्ण्य कर्णप्रियमुवाच सः ॥
 बालसिन्धो शृणु श्रातस्तातप्रेषितमद्वचः ॥ २७ ॥
 आपद्धर्मधिया बुधा विदधते यत्तत्रदोषास्पदं
 विश्वामित्रमुनेरिव श्वपिशिताहारक्रियोपक्रमः ॥
 अन्यद्वाम्भिकचेष्टितं सुमनसां सदत्तमन्यत्सखे
 साक्षी सर्वगतः प्रमाद्यति न चेद्दम्भो मुधा तन्यते ॥ २८ ॥
 कृते प्रयत्नेऽपि न लभ्यते धनं
 विनापि यत्नं यदि लभ्यते क्वचित् ॥
 तदा न्ययेन व्यतिरेकतो ध्रुवं
 न देवतो न्यचदवाप्ति साधनम् ॥ २९ ॥

१. किमाचरेत्-क०

१. तत्सत्ये तत्सत्ता तदभावे तदभाव इत्यन्वयव्यतिरेकः ।

दानेन पीडापि विमर्शणीया
 भविष्यतो भूरि सुखस्य हेतुः ॥
 आरोग्यकामा न किमाग्रहेण
 भैषज्यमश्नन्ति कषायतिक्तम् ॥ ३० ॥

वाणिज्येऽस्मिन्नलामथेत्ततस्तातः प्रकुप्यतु ॥
 वृद्धौ शतगुणाया त्वं स च वा विमना कुतः ॥ ३१ ॥
 तारका इव ता मुद्रा इत्युक्त्वा निदधौ नवाः ॥
 स्मेरो नानकचन्द्रस्तं तापसौ मन्दमालपत् ॥ ३२ ॥

किमर्थमेतत्प्रददासि मह्यं
 कुमारकस्त्वं कुत आगतोऽसि ॥
 न संग्रहो नः खलु सौम्य धर्मः
 सिद्धान्नपात्रं सुमते वयं स्मः ॥ ३३ ॥

सन्तोषेण परिव्राजां प्रसन्नमुखपङ्कजः ।
 अथ नानक आचष्टे सम्मतासम्मतो मया ॥ ३४ ॥

विश्वम्भरेण ग्रहितोऽत्र दात्रा
 तवास्म्यहं दर्शनमात्रतुष्टः ॥
 नाम्ना निराकार इति स्फुटेन
 वदन्ति मां नानक पूर्वकेण ॥ ३५ ॥

विस्मितः स ततोऽपृच्छन्निराकारप्रया कुतः ।
 अवदन्नानकस्तं च परिव्राजकपुंगवम् ॥ ३६ ॥

१. विमापदेण—क०

२. आवष्ट—क०

३. यथा—क०

१. नानकः ॥ निराकार इति पदेन सम्बोधयामास । तत्र हेतुं ३७ श्लोके स्वयमेव वदति ।

द्वापरे निर्द्वापरोहं^१ निराकारमचिन्तयम् ॥
 कलौ जातः कारणेन तामेव प्रथिति गतः ॥ ३७ ॥
 वनाद्धि निर्गत्य ततो नगर्या
 गोधूमचूर्णादिसवेश्वरम् ॥
 आनीय तेभ्यो व्यतेराव तैश्च
 विसर्जितौ स्वं गृहमागमाव^२ ॥ ३८ ॥
 ऊचे शिष्यस्तेषु कश्चिद्रुस्त्वं
 कस्माच्छीघ्रं घालकोज्यं विसृष्टः ।
 सप्रत्यूचे तं^३ महात्मानमुच्चै-
 स्तेजस्वन्तं कारयेयं स्वकर्म ॥ ३९ ॥
 स्थितः सरोरोधसि नानकस्तु
 मामववीदृच्छ सखे गृहं त्वम् ॥
 अहं विना तेन न शोभमानो
 धर्मेण हीनोऽर्थ इव प्रपोतः ॥ ४० ॥
 भाण्डं किमादाय समागतोऽसि
 स्थितः स कुत्रेति विपृच्छते माम् ।
 कालाय तत्सर्वमवादिपं स
 तडागतीरं सहसा जगाम ॥ ४१ ॥
 नमन्तमागत्य विनीतवेपं
 स नानकं रक्तदगित्युवाच ॥

१. व्यतरन्ततत्र-ख.

२. आगमाम-ख.

३. सप्रस्तु-क.

४. रक्त-क.

१. निर्द्वापरः एकाकी निराकारमचिन्तयमिति भाव ।

किं पेण्यमानी तमपेतभीते
 परार्जितार्थेषु महावदान्य ॥ ४२ ॥
 वरातकोऽद्यावधि नार्जितस्ते
 घनार्जनस्येति न वेत्ति कष्टम् ॥
 गृहादुपाहत्य यथाकथञ्चि-
 दुन्मन्तवन्मुञ्चसि किं घनानि ॥ ४३ ॥
 स एवमादीन्यभिधाय कोपात्
 क्रूराणि तस्यान्यसमर्जसानि ॥
 चैपेटमुद्यम्य रुदन्तमेनं
 प्रजेति चोक्तवो भवनं निनाय ॥ ४४ ॥
 योलाररायेण निशम्य सर्वं
 विषण्णचित्तेन दयालुभावात् ॥
 आहूय कालः कथितः समायां
 चण्डोऽतिमात्रं तनये कुतोऽसि ॥ ४५ ॥
 तं कोमलं बालमतच्चवेदिन्
 दुनोपि किं भो परुषैर्वचोभिः ॥
 सुपल्लवं चन्दनपादपस्य
 क्रूरैः कराग्रैः शरदर्पमेव ॥ ४६ ॥
 घृतादिकं दुर्व्यसनं यदि स्या-
 त्त्वापि बाले पितरौ दयालू ॥
 न नानकः प्राकृत एष यस्मिन्-
 वाच्यवादान्प्रलपस्य बुद्धिः ॥ ४७ ॥

१. पुण्यमानी—क.

२. चपेहामु—स.

३. योल्का—क.

४. शरदयं—क.

क्रियन्ति जन्मावधिने घनानि
 दत्तानि तान्यद्य गृहाण मत्तः ॥
 यतः क्रुधा साधुभिरीडनीये
 मा नानके दुर्वचनानि^१ वाचः ॥ ४८ ॥

उन्मेद आनय ममार्थगृहाद्धनानि
 दद्यामनादृत्यसुताय धनप्रियाय ॥
 तेनाहृतं धनचयं वितरन्नवादी-
 देतद्रूपाण कृपयाऽनुगृहाण बालम् ॥ ४९ ॥

सोऽमृत किं लज्जयसे मृशं मां
 धनं मदीयं भवदीयमेव ॥
 बालो विनश्यन् गृहमेधिमार्गा-
 न्न शिक्षणीयः कतमो नयोऽयम् ॥ ५० ॥

राजावदद्वाल इति अमस्ते
 सिद्धोऽप्यवा कथन देव एव ॥
 स चावतीर्णः सद्ने तदस्य
 प्रसादमेवानुदिनं प्रतीच्छ ॥ ५१ ॥

स्तित्वैव तस्याखिलसंपदस्ते
 भवेयुरित्येतदहं तु वेदि ।
 उद्वेजितः स्थास्यति नात्र भूनं
 भार्ग्यं क्व तादृग् हि भवादृशानाम् ॥ ५२ ॥

१. उन्मेद—इय.

२. मनाहृत—क.

१. एतेनेदं व्यङ्ग्येन यत्किञ्चा भस्तिनोऽपि राजा श्रोताहितो नानकः पुनर्दानमदात् ।

विसर्ज्य तं नानकमाजुहाव
 प्रोत्थाय वद्धाञ्जलिरित्युवाच ॥
 इदं गृहं नानक तावकीनं
 जानीहि नः कर्मकरानिहास्र ॥ ५३ ॥

भवत्स्वरूपा विदुषः पितुस्ते
 क्षमस्व दुर्वाक्यमदूरदृष्टे ॥
 अमार्मिकेणाचरिता महान्तं
 तिरस्क्रिया नैव दुनोति नूतम् ॥ ५४ ॥

नानको निजगादेदं विनयावनतं नृपम् ॥
 तवैवास्मि गृहे तस्मिंस्त्वद्वाहुपरिपालितः ॥ ५५ ॥

शास्ति दुर्नयमालोक्य पिता नास्ति क्रमो मम ॥
 यतः प्रसीदति भवान्मयि वात्सल्यवारिधिः ॥ ५६ ॥

तस्य वाचमिमां शृण्वन् स्नेहसौजन्यपेशलाम् ॥
 विससर्ज नृपः प्रीतो बहुमानपुरस्सरम् ॥ ५७ ॥

वार्षिकं करमादातुं महाराजप्रयोजितः ॥
 ससैन्यो जयरामोऽथ तलवर्डी समागमत् ॥ ५८ ॥

आतिथ्यमद्भुतमकारि करोऽपि दत्तः
 संस्थापितः कतिपयानि दिनानि हार्दत् ॥
 बोलाररायसहितो जयरामवर्मा
 वभ्राम तस्य नगरस्य निरीक्षणाय ॥ ५९ ॥

पश्यन्तौ विषणिमनुचभाक्षुदारम्
 प्रासादाननुपमशालमञ्जिकाय्याम् ।
 सम्प्राप्य विविधजनैः प्रतोलिकामु
 कालस्योपगृह्यमुपागतौ गजस्यौ ॥ ६० ॥

निशम्य कोलाहलमुल्लसन्मना
 तडिच्छविः शैशवशेषशोभना ॥
 सरोजराजन्नयनाय नानकी
 गवाक्षनिक्षिप्तमुखी निरैद्यत ॥ ६१ ॥
 कामस्य सा कनककार्मुकवल्लिरेव
 यस्याः कटाक्षविशिखैर्वर्णितो मुमोह ॥
 धैर्यं विहाय बहुधा जयरामवर्मा
 श्वासानमुच्चदध रायमिदं वभाषे ॥ ६२ ॥
 कस्येयमिन्दुवदना तनयाऽनुश्रीः
 व्यूढा नवेति नृपते परिभाषनीयम् ॥
 चेत् क्षत्रियस्य न परेण गृहीतपाणि-
 नीतः परं तव पुरोऽभिदधे सुमेधः ॥ ६३ ॥
 निश्चित्य कालतनयां प्रजातोपयमां जनात् ॥
 अबोधद्रायबोलारो जयराममिदं वचः ॥ ६४ ॥
 कालस्यैषा मुमगतनया वेदिनः क्षत्रियस्य
 न व्यूढा च त्वमसि कुलवानस्य संवन्धयोग्यः ॥
 विप्रं पुच्छेर्गणनकुशलं शास्त्रतो योग्यता चेत्
 प्राप्तो भावी तव परिणयो यद्यवामो विधाता ॥ ६५ ॥
 एवं तेन धराधवेन गदिते विप्रं निधिं पार्श्वगं
 सोऽज्ञादीदृढं वेदिमल्लकुलयोर्योग्यो विवाहो न वा ॥
 योग्ये वर्णवशादिचिन्तयतया चेदौचित्यं सत्त्वरं
 कुर्वीया नृपतेरमुष्य वचसा वैवाहिकीं संविधाम् ॥ ६६ ॥

१. तरि—स०

२. तनयाननुः श्रीः—स०

३. प्राप्नो—स०

अपृच्छत्तयोर्नामनी शास्त्रदृष्ट्या
 शुभं सर्वमालोक्य विप्रो वभाषे ॥
 ध्रुवं वेदिनो मन्त्रसम्बन्धयोग्या-
 स्तपाते विवाहे गुणानां गणश्च ॥ ६७ ॥
 बोलायरायः सद्ने स्वकीये
 कालं समाहूय रहो जगाद ॥
 अयं कुलीनो जयरामवर्मा
 भ्रातर्विवाहो भवतो नवेति ॥ ६८ ॥
 विवाहयोग्या यदि नानकीर्यं
 विवाहनीया न किमित्यनेन ॥
 लावण्यसौजन्यनिधिर्गुणाढ्यो
^१बरोवरीयानयमित्यवेमि ॥ ६९ ॥
 स्वजातिमुख्यैर्निपुणं विचार्य
 कार्यं त्वया कार्यमिदं मदुक्तम् ।
 अपत्यसम्बन्धविधौ विशेषा-
 दपेक्षिता बन्धुजनस्यनुज्ञा ॥ ७० ॥
 कालस्तमूचे नृपते भवतो
 ज्ञाता ममाप्तो न परोऽस्ति कश्चित् ॥
 निर्धारितं पद्मवतास्मदीयै-
 रवश्यमेवाभ्युपगम्यमेतत् ॥ ७१ ॥
 मन्त्रैः समं नो बहवो विवाहाः
 पुराप्यभूवन्निति योम्यमेतत् ॥
 अैनत्यये^२ बाधरुवर्जिते हि
 लोकस्य पूर्वाचरितं प्रमाणम् ॥ ७२ ॥

१. सौहार्द-र.

२. अनुत्पते-र.

१. बरोवरीयान्—बरीयान् श्रेष्ठ वर इत्यर्थः ।

२. अनत्यये—उत्पन्नरहित इत्यर्थः ।

ततो निश्चित्य नानक्या लग्नं वैवाहिकं युधैः ।
दत्तवाक्यो विवाहाय जयरामं स आह्वयत् ॥ ७३ ॥

शृङ्गारितैर्मदकलैः करिभिर्नटद्भिः
सद्वोटकैर्नृपतिभिः शिविकागतैश्च ॥
श्रोत्रप्रियैः प्रतिपथं विविधैश्च वाद्यै-
र्जन्यैरशोमत शुभैरथ जन्ययात्रा ॥ ७४ ॥

आसनाद्यादिभिः पूजयित्वा वरं
नानकीनस्य हस्ते ददा वेदिवर्यः ॥
कामिनीनां कले गीतवाद्यध्वनौ
वैदिकं पठ्यमानेषु मन्त्रेषु च ॥ ७५ ॥

लाजान्शमीदलयुतान्प्रनिधायै पाणी
यन्मनकः स्वसुरुदंचति लाजहोमे ॥
लक्ष्म्याः करे मरकतावलिहीरखंड-
दातुर्नतच्छर्शभृतोऽभृत सर्वशोभाम् ॥ ७६ ॥

जन्यान्भोजनपाननृत्पविनयैः सन्तोष्य सर्वाश्विरं
जामात्रे मणिहेमखण्डतुरगान्दत्त्वा च कालः कृती ॥
रायस्यानुमतेर्विसर्ज्य तनयां याने नवीने स्थितां
वाप्यैर्विप्लुतलोचनामलुरुदम् वक्तुं न शक्तोऽभवत् ॥ ७७ ॥

नानको यदपि ज्ञानी न वशो हर्षशोकयोः ॥
तदप्यशोचदिरहे स्वस्वरूपविदः स्वसुः ॥ ७८ ॥

१. निलवैः-य.

२. पद्यमानेषु-य.

३. प्रजिपाय-य.

४. तदप्य-य.

पितुर्गृहे भर्तृगृहे च काले
 कालेऽवसत्कालसुता सती सा ॥
 ज्योत्स्नेव यं पक्षमलञ्चकार
 स एव शोभामधिकामुवाह ॥ ७९ ॥
 मणिमयोर्मिकया सह कर्करी-
 मदितकांस्यमयीमय नानकः ॥
 अनुपपत्तिमते किल भिक्षवे
 प्रकृषितोऽस्य पिता गणकं ययौ ॥ ८० ॥
 भवति नानकराज्यमखण्डितं
 हरिदयालुमुपालमतेऽत्यलम् ॥
 हरिदयालुरमापत काल किं
 भृशमुपालमसे ननु बालवत् ॥ ८१ ॥
 न खलु नानकतत्त्वमवागमो
 भ्रमसि तत्त्वमबोधमहोदधौ ॥
 यमयमिच्छति तं कुरुते नृपं
 भगवतो हि कला कमलापतेः ॥ ८२ ॥
 सयमभोगभुजोऽपि महाजना
 गिरिशवत्परवान्छितदायकाः ॥
 नहि भवानिव तृप्यति नानको
 भयसुखेषु मरीचिजलेष्विव ॥ ८३ ॥
 त्वममुतो न सुखं समवाप्स्यसि
 ध्रुवमपत्यधियैव कदयैयन् ॥
 अविदितात्किल कामदरत्ततः
 करघृतादपि नास्ति मनोरथः ॥ ८४ ॥

तेनैवं प्रत्युपालब्धः स्मेरः स भवेनं ययौ ॥
 न पीडयति पुत्रस्य स्वस्मादुत्कृष्टतोदिता ॥ ८५ ॥
 निश्चम्य बोलारनृपः कृपाक्षुः
 कालस्य कोपं तनयेऽभवधे ॥
 आहूय तं तस्य हितानुबन्धी
 स सान्त्वमित्येवमुवाच बाग्मी ॥ ८६ ॥
 असंशयं तर्जनताडनादि
 चाले प्रयुजन्ति विनेतुकामाः ॥
 न ध्रुमङ्गात्मसमं महान्तः
 शिक्षाक्षणेस्तीक्ष्णतरैस्तुदन्ति ॥ ८७ ॥
 जानासि यद्येतमयाविधेयं
 विधेयमेकं भवते ब्रवीमि ॥
 तत्त्वं विजानाति न नानकीयं
 न नानकीयं तदयं ततोऽस्तु ॥ ८८ ॥
 त्वं प्रत्यहं कुप्यसि खिद्यतेऽसौ
 प्रायो ग्रहाणां शुक्लोर्न मैत्री ।
 दूरे स्थिते प्रीतिरुदेति बन्धौ
 तीर्थे दूरे चापि नृणां विशेषात् ॥ ८९ ॥
 कुत्रैव तद्भावि यदस्य भावि
 स चापि साधुर्जयरामवर्मा ॥
 निमिचमात्रं भविताऽस्य कार्ये
 कार्येऽत्र कस्यापि खलु प्रतीच्छा ॥ ९० ॥

तिष्ठेत् ^१सुरत्राणपुरे स काले
 गन्तासि तं च प्रणयप्रशुभः ॥
 चिराददृष्टं बहुनन्दितासि
 नवोदितं चन्द्रमिवावलोक्य ॥ ९१ ॥
 उक्त्वेति राये विरते वभापे
 कालोऽवदः सम्यगिदं सुमेधै ॥
 अद्यैव सद्यः प्रहिणोमि पत्रं
 बिलिख्य तं सौम्य सगालसिन्धुम् ॥ ९२ ॥
 स्वस्तिश्री जयरामवर्मणि शुभाः कालप्रणीताशिषः ।
 क्षेमं प्राज्यमिहास्ति तावकमिदं संप्रार्थ्यतेऽनुक्षणम् ॥
 अभ्यासे तव नानको गत इतो निर्दिष्टमचेताः कृती
 निर्दिद्येत यथा न तत्र भवता सम्पादनीयं तथा ॥ ९३ ॥
 इति पत्रमुपादाय नानकोऽहं च निर्गतौ ॥
 कालेन क्रियता प्राप्तौ सुरत्राणपुरं ततः ॥ ९४ ॥
 युग्मम्
 जनेन निर्दिष्टमुदारसौधं^२
 ततः प्रविष्टो जयरामसद्यः ॥
 स्वसुः पदे प्रष्टुमनास्तयैव
 स नानको स्पृश्यत पादपद्मे ॥ ९५ ॥

१. गता—४०

२. प्रणय —क०

३. सुमेधा—२०

४. माप्ता—४०

५. निर्दिष्टमुदार—क०

१. सुरत्राणपुर = जयरामवर्मणो ग्राम ।

२. उदारसौधम् = जयरामवर्मणः आसाद ।

ज्येष्ठासि किं मे पदमस्पृशस्त्वं
 न योग्यमेतत्कथितेति तेन ॥
 साश्रूणि मुंचत्यवदत्कथंचि-
 त्त्वयीश्वरांशे मम किं गुरुत्वम् ॥ ९६ ॥
 मार्गं मदीयं महदेव मन्ये
 भ्रातं यदत्रागतवानसि त्वम् ॥
 यं कामयन्ते किञ्च वीतरागा
 जनः स घन्यो जगतीतलेऽस्मिन् ॥ ९७ ॥
 पित्रोः शुभं शंस तथा परेषा
 पृष्टो भगिन्वेति शुभं स शंसन् ॥
 उपायनं वस्तु वसूनि चास्यै
 दिदेश वात्सल्यपरः प्रसन्नः ॥ ९८ ॥
 पृष्टां प्रवृत्तिं तलवडिकाया
 जनस्य तस्मिन्नभिमापमाणे ॥
 आगत्य हृष्टो जयरामवर्मा
 अर्मानसे श्यालमवेक्षमाणः ॥ ९९ ॥
 भगिनीपतेः स चरणग्रहणाय
 विनिमलनेन सहसा विपृतांग्रिः ॥
 विपरीतमेतदकृधा इति बन्धु-
 न्मृणाम्यधीयत नरो नसुरोऽसि ॥ १०० ॥
 प्रेम्णा समालिङ्ग्य चिराय साश्रुः
 समाजयन्नेतदुवाच साधुः ॥
 समागमो नानक तावको मे
 तपे मरुत्स्यस्य मुधीमिसेकः ॥ १०१ ॥

१. सुशसन्-क०

२. विपृतोऽङ्ग्रिः-स०

कालेन लिखितं यत्र जयरामाय नानकः ॥
 अर्पयामास ततः पठित्वेदमुदैरयत् ॥ १०१ ॥
 इह स्थितो नानक मुँस्व भोगान्
 प्रदेहि मे शक्तिमवेक्ष्य मिथौ ॥
 न किञ्चिदत्रास्ति तवार्थं कार्यं
 परिश्रमः कोऽपि नहि क्षमस्ते ॥ १०३ ॥
 इत्येवमुक्तो जयरामनाम्ना
 तं नानकः प्रत्यवादीत् प्रवीणः ॥
 कार्यं विना स्वस्यवपुः सचेता
 भोक्ता तटस्थैरपि सद्यते न ॥ १०४ ॥
 तेन त्वया किञ्चन मेऽनुरूपं
 निरूपणीयं ननु सौम्य कृत्यम् ॥
 अकर्मकृञ्जातु न कोऽपि तिष्ठेत्
 क्षणं प्रकृत्याद्यवशः प्रणुञ्जः ॥ १०५ ॥
 तेनैवमुक्तो जयराम ऊचे
 सौम्य त्वया किं यवनान्त्यधीना ॥
 स उक्तवानार्यलिपिं तु जाने
 नापाठिपं भो यवनाक्षराणि ॥ १०६ ॥
 जयरामस्ततः स्मेरः श्यालमालपदुन्मनाः ॥
 न सास्ति भुवने विद्या विद्यास्त्वं यां न नानक ॥ १०७ ॥
 न वारिपूर्णः कुलशो नीयमानो हि कूजति ॥
 किञ्चिद्विक्तस्तु मुखरो नेतारं श्रेयत्यपि ॥ १०८ ॥

१. समानय-क०
२. प्रपन्न-क०
३. ताति-र०
- ६

भ्लेच्छाधिराजो घनखाननाभा
 देशान्वहन् शास्ति समृद्धकोशः ॥
 तस्याधिकारं कलयस्व सौम्य
 स्फीतस्य भोः प्रात्यहिकव्ययस्य ॥ १०९ ॥

तथेति तं सम्प्रति शुश्रुवान्सं
 निवेद्य नित्ये घनखानपार्श्वम् ॥
 जलौकिकं तस्य महो महीयः
 प्रसेदिवान् वीक्ष्य तुरुष्कराजः^१ ॥ ११० ॥

प्रसादवस्त्रामरणैस्तदैव
 ददावलङ्कृत्य निजाधिकारम् ॥
 नवोद्धसत्पल्लवपुष्पबन्धः
 सङ्कल्पशाखीव परं रराज ॥ १११ ॥

मुद्राः सहस्रं विततार तावत्
 ययाय तस्मै यवनाधिराजः ॥
 प्रावर्तयद्भक्तममुष्य नित्यं
 तस्यावरोधस्य च वेदिवर्यः ॥ ११२ ॥

ततो गजानां तुरगोत्तमानां
 गत्रो वृषाणो मृगपक्षिणो सः ॥
 भक्तं परिच्छिद्य ददौ निवद्ध—
 मर्षेण वृष्टाः सकलं न तेऽन्नन् ॥ ११३ ॥

१. १०४ श्लोकस्य "तिष्ठेत्" इत्यारम्य "तथेति तं सम्प्रति शुश्रुवान्सं निवेद्य नित्ये"
 इति १०९ पर्यन्तं भागो नास्ति—"क इत्यत्र" ॥

१. तुरुष्कः = तुरङ्ग इति भाषायाम् तेषां राजा ।

पुष्टिं परामापुरपेतरोमाः

^१स्तम्भेरमाद्या इति तन्निपुक्ताः ॥

अन्योन्यमृचुः प्रविचिन्त्य हृष्टाः

भक्ताधिकारी किल कोऽपि सिद्धः ॥ ११४ ॥

अभूत्सुरत्राणपुरे प्रसिद्ध

स्तनायको^२ सा किल भक्तशाला ॥

यस्याः पुरः प्रातरुदीय रात्रे-

रायाममासीजनसंकुलत्वम् ॥ ११५ ॥

सिताष्टवादीन्गणयेत् को नु

तिष्ठेद्वराकी समिता मिता तु ॥

राशीकृतासीद् घुसणो न तत्र

कस्तूरिका चेद् घनसारपुञ्जैः ॥ ११६ ॥

प्रियालवातादसनारिकेल-

स्वाद्दीप्तस्त्रूर्जरमुकूलकानाम् ॥

सितोपलानामपि दाडिमाना-

भनुत्तमानां गणिता न गोप्यैः ॥ ११७ ॥

अन्यैरहोभिर्महती समृद्धि-

रमुप्य लोकेरबलोकितासीत् ॥

घनानि विधास्तददृष्टमाज्ञा-

मन्पोषमेनेव समुन्मिषन्ति ॥ ११८ ॥

भक्तस्य दानं न महाधिकार-

स्तथापि सर्वाधिकृत्यमुवाह ॥

१. स्तम्भे दर्भादिवृक्षनिक्षये रमते ऋद्धति इति स्तम्भेरमो हस्ती ।

१. गोप्य इति क० पु० ;

२. 'तन्त्रानधीया किल भक्तशाला' इति युक्तः शब्दः ।

यदेव कुर्वन्ति महानुभावाः

पदं तदेवाखिलसंपदां हि ॥ ११९ ॥

तमेकदाऽभाषत^१ निःशलाके

आतर्भवान् स्वोद्यममाग्निनीनाम् ॥

अहं यियासामि निर्वं निकेत—

मेतन्निश्चम्यानुमतिं प्रदेहि ॥ १२० ॥

मा नानकोऽभाषत कचिदाम^१

प्रेमाकृतोभून्मयि बालसिन्धो ॥

यावच्छरीरं विकृतानपास्या—

त्प्रीतिं हि तामेव वदन्ति पक्वाम् ॥ १२१ ॥

भवन्तमेतर्हि विगर्हितैर्हा

मोगैः कृतार्यः किमु विस्मरामि ॥

त्वां सार्वभौमाश्रियमप्यसृण्वां

दत्त्वा सुमिश्रं नियमेन नूनम् ॥ १२२ ॥

लीलावलोक्या कतिचिदिनानि

त्वयेयमप्यस्य जगद्विधातुः ॥

य उद्यमो नः सततं विधेयो

न विस्मृतः सोऽपि हि सन्निधत्ते ॥ १२३ ॥

प्रियंवदस्येति निश्चम्य बाणीं

स्नेहावृतोऽहं गमनान्निवृत्तः ॥

कार्याणि तस्य प्रणपादकार्यं

मनोनुरूपाणि मुसावधानः ॥ १२४ ॥

इति श्री जगद्गुरुनानकचर्यायां नानकचन्द्रोदय-
समाख्यायागधिकारप्रहर्षं नाम तृतीयः प्रस्तावः ॥

१. हाय—क० पु० ।

१. “हृदमाविधिनि-----” इति पाठः ‘ह’ एव ‘स’ इत्यत्र ।

अथ चतुर्थः प्रस्तावः

या 'कच्छपीमपि निगादयति प्रवीणा
सप्तस्वरैरमृतगर्वहरा गिरस्ताः ॥
व्याकुर्वतीव जगति स्वकृपाप्रभावं
सा शारदास्तु सदया सदयाय नित्यम् ॥ १ ॥

न न्यवर्तत यत्पूर्वमाक्रोशति पितर्यपि ॥
दानव्यसनमेतस्य स्वातन्त्र्ये तदवर्धत ॥ २ ॥

प्रातर्निपद्यामुत्तमण्डनेऽसौ
सौधे निपद्यातितरामुदारे ॥
आयासमासीत्सुरशाखिधर्मा
न याचकोऽजायत कोपि मोघः ॥ ३ ॥

औदार्यमार्यस्य निशम्य तस्य
जनो य आगात्तलवण्डिकायाः ॥
अपूरयत्तस्य मनोरथेन
साकं गृहं ग्राहितभूरिरिक्चः ॥ ४ ॥

कुन्देन्दुकर्पूरसितं यशोऽस्य
यथा तथा दिक्षु विकासमायान् ॥
तथा तथा सौरमरुप्यमाणा—
वनीयकास्तं मधुपा इवागुः ॥ ५ ॥

भक्ताधिकारी यवनस्य तस्य
 किं चक्रवर्तीव करोपि दानम् ॥
 आयाद् व्ययो यस्य महाननीतेः
 स सत्वरं सीदति लोकतन्त्रे ॥ ६ ॥
 मयेवमुक्तः स कदाचिद्भवे
 आतर्न नीतिर्न च लोकतन्त्रम् ॥
 स्वप्ने मृपात्वे सकलेश्विधिष्टे
 भिक्षुर्वरो वा वद सार्वभौमः ॥ ७ ॥

युगम् ॥

वदान्यतामस्य वदन्नुपेत्य
 मासोत्तरं सूचयति स्म कश्चित् ॥
 चेतो भगिन्या भगिनीपतेश्च
 तस्याकुलीकर्तुमसारवेदी ॥ ८ ॥
 यत्क्रोधनस्यास्य धनस्य हानिं
 करोत्यश्रंको यवनाधिपस्य ॥
 आता त्वदीयस्तदशंसयं मे
 शिरस्यनशो निपतेत्कदाचिद् ॥ ९ ॥
 पत्यैवमुक्ता खलु नानकी तं
 जगाद् नैवं हृदि कल्पयेयाः ॥
 आतुः सतो मे न भवेदनर्थः
 कस्याप्यथाप्येनमिहाह्वयामि ॥ १० ॥

युग्मम् ॥

मद्भ्रातृं तुलसि^१ गच्छ तमानयेह
 त्वां द्रष्टुमिच्छति मवद्भगिनीत्युदीर्य ॥
 दासी जगाम तुलसी गदिता नयेति
 तस्यान्तिकं तदमिषाय निनाय तं सा ॥ ११ ॥
 मया समं नानक आजगाम
 सितोपलास्वादुफलानि शृणु ॥
 दत्त्वा भगिन्यै सविधे निपण्णः^२
 किमर्थमाहूतवतीत्यपृच्छत् ॥ १२ ॥
 जगाद सा भूरिदिनाज्यपश्यं
 न यत्तदाहूतवती मवन्तम् ॥
 मक्ताधिकारे यवनस्य सक्त—
 स्तत्रा यथा नेह कदाप्युपेयि^३ ॥ १३ ॥
 अथावदन्नानक एतदेवं
 वद्धा खगा ये खलु वागुरायाम् ॥
 ते संनिधिस्था अपि नानुवन्ति
 परस्पराभ्यागममाविसौख्यम् ॥ १४ ॥
 आयव्ययं शोधयितुं यवनाधिपलेखकान् ॥
 स्वसः स्वसृपतिर्वक्तुव्यवहारविशुद्धये ॥ १५ ॥
 नानकेनेति गदिते नानकी निजगाद तम् ॥
 मातमात्रेष्पुनातीते आतस्तव कुतस्त्वरा ॥ १६ ॥

१. तुलसी = नानकीपरिवारिका तामाह नानकी नानकमानेतुम् ।

१. त्रिपण्णः—४०

२. पेयुपी—क०

दारुणाद्यवनराजतो भयं
मास्तु मे स्वसृपतेरिति त्वरा ॥
एवमुक्तवति नानकेऽवद—
द्विस्मितोऽथ जयरामनामकः ॥ १७ ॥

सौधोः प्रसङ्गाद्भवतो भयं चे
चापस्तदा शरदचन्द्रतः स्यान् ॥
तथापि लोकव्यवहाररीत्या
त्वयेदमुक्त न तदन्ययास्ति ॥ १८ ॥

आयव्ययौ शोधयितुं प्रवृत्ता
लेखान्मृहीत्वा नृपलेखकास्ते ॥
राज्ञापितं नानकवस्तुमून्यं
मृदुर्मृदुः संघटयाम्बभूवुः ॥ १९ ॥

शरपुगशशिनोय रूपकाणि
स्फुटममवन्नधिकानि नानकस्य ॥
तदखिलमपहाय याचति स्म
व्रजतुमनास्त्वरितः सतावनुग्राम् ॥ २० ॥

नानकीजयरामश्च हीणावन्तश्च विस्मितौ ॥
पङ्कतः स्थितिं प्रार्थ्य स्थापयत्याहतुः स्म माम् ॥ २१ ॥
अहं पुनर्नानकमेतदारुणा—
मजानतां त्वं तदिदं क्षमस्व ॥

न नानकी त्वं जयराममेत-
मुपेत्य गच्छेर्विमनायमानौ ॥ २२ ॥

१. म-४०

२. साधेः-४०

१. शरपुगशशिनः=१४५ रूपकाणि ।

मयेवं बोधितस्तस्यौ कृपापरवशो वशी
 प्रार्थनावधिसंरम्भः साधूनां कारणोद्भवः ॥ २३ ॥
 लेखकैस्तद्विखिलं निवेदितं
 व्याजहार स निशम्य भूपतिः ॥
 रूपकाणि खनमोहयक्षिती^१-
 राददातु निजमप्यवशकः^२ ॥ २४ ॥
 पुनः प्रतिश्रुत्य निजाधिकारं
 ददौ द्विजेभ्यः स घनानि घेनुः ॥
 प्रसेदिवानस्य पवित्रकीर्तः
 सर्वः सुरव्राणपुरस्य लोकः ॥ २५ ॥
 अनाग्रहस्तस्य निजे शरीरे
 न दिव्यवस्त्राभरणादिवाञ्छा ॥
 परस्य दुरां विनिवर्तयिष्य-
 क्षसौ यथाशक्ति समुद्यतोऽभूत् ॥ २६ ॥
 महात्मभिर्भूरिधनैरजस्रं
 स चाडुकारैरुपचर्यमाणः ॥
 कदापि न स्वं^३ बहु मन्यते स्म
 प्रीतिं परां साधुजने वभार ॥ २७ ॥
 प्रियंवदः सस्मितपूर्वभाषी
 दृष्टः स्वमाग्येन जनेन येन ॥
 कृतार्थमात्मानमवेत्य लोके
 न तं विसस्मार कदाचिदेव ॥ २८ ॥

१. तद्विखिलं ।

२. कारणो-क. ।

३. वंसव-क. ।

१. खनमोहयक्षिती = १७००

२. "स्वं" इति पाठ. "क" इत्यत्र

प्रकृतिरम्यतनुं समशोभय-
 तरुणिमाभिनवोऽतितरामधुम् ॥
 रुचिरमेव चिरं सुतपोवनं
 सुरभिरेत्य नवप्रसवो यथा ॥ २९ ॥

मन्मथो वपुषि तस्य सञ्चरन्
 यौवनेन बलवानपि ध्रुवम् ॥
 लोहपञ्जरनिवेशितो बला-
 त्वेश्वरी-बल-पराक्रमक्षमः ॥ ३० ॥

विरज्यमानो विपयेषु नित्यं
 युवापि वश्यैः करणैरकृष्टः ॥
 कालं प्रतीच्छन्नकरोत्स कृत्यं
 न तत्परो वैतनिको यथैव ॥ ३१ ॥

वर्षद्वयं सज्जनहर्षदस्य
 भक्ताधिकारं बहतो बभूव ॥
 ततः सुतस्नेहसमाकुलात्मा
 कालो दिदक्षुः समुपागमत्तम् ॥ ३२ ॥

कालं समागतमसौ प्रणनाम मूर्ध्ना
 मूर्धन्यजिघ्रदयमेतमथालिलिङ्ग ॥

मातुर्मृदुर्मृदुरष्टदनाभयं च
 श्री नानकः सवयसां प्रतिवेशिनां च ॥ ३२ ॥

१. निर्ग-ज. ।

२. वृत्तः-स. ।

३. दत्ताभयं-क. ।

तं पूर्णचन्द्रमिदं वीक्ष्य मनोभिरागं
 कालः सरित्पतिरिरोत्कलिकाकुलोऽभूत् ॥
 उद्वेलतामगमदस्य च शर्मपूरा
 रश्मैरिरोपचिते उज्ज्वलपूर्वपुष्पैः ॥ ३४ ॥
 विथान्त कृतमोजनोऽवृत्त कथा पूर्वानुभूताग्रहः
 काल पुनर्मृच्छदन्वितमभूत्किं व्ययं प्रापितम् ॥
 पुनोऽवृत्त यदजितं समगमत्तत्सर्वमेव व्ययं
 पिरोक्तं गृहमेधिनारपि मयता संन्यामिधर्मो धृतः ॥ ३५ ॥
 नानकः सखललोकगढान्यो
 नोत्सर्ज रसु यन्निजपित्रे ॥
 स्नेहमस्य विनिर्गतयितुं तत्
 स्वार्थ एव जगति प्रियताकृत् ॥ ३६ ॥
 अथ कालमुपागतं गृहा
 ज्ञयरामः प्रणनाम सादरम् ॥
 पदयोः प्रणता च नानसी
 पितृवात्सल्यसमुद्गताश्रुभिः ॥ ३७ ॥
 कालो ददौ स्वसून्यायै द्रविणं मोदकानि च ॥
 आश्रयामयामास चिरं वचनः स्नेहशोभलैः ॥ ३८ ॥
 जयराम उवाच गालफा-
 न्मृतवात्रो गहुभिर्निर्मवान् ॥
 इह तिष्ठ निजानयन् जनान्
 परमानन्द इवामि मे मतः ॥ ३९ ॥

१. रिबोधि-४ ।

२. नास्तस्य-४०

३. मानवत-४०

अत्रूत कालो भवतो व्यलोक्यं-

धिरादृष्टात्प्रणयप्रवर्तितः ॥

तुष्टो गमिष्यामि गृहानतः परं

न शोमते मे स्थितिरेव सत्तम ॥ ४० ॥

नानकोयमिह तिष्ठति कार्या-

त्वत्कृतादुपयमो भवतैव ॥

चिन्त्यते कचन चेद्विगीत-

स्तन्मनोमिलपितं भविता मे ॥ ४१ ॥

गुणैरशेषैः

परिमपितस्य

तस्य प्ररूढो न निवारणीयः ॥

दोषो गुणो वैक उदारताख्यो

न मे मनो मुञ्चति तस्य चिन्ताम् ॥ ४२ ॥

राज्ञो नयेद् भूरिधनं व्ययं चे-

त्स क्रूरचित्तो यवनो भवत्सु ॥

किञ्चिद्व्ययस्येद्विषमन्तदानः

कलङ्कपङ्कस्य न मुच्युपायैः ॥ ४३ ॥

बालसिन्धुमुपाहृत्य तस्य मित्रमलं परम् ॥

वदाव त्वमहं चापि राजकीयधनावनम् ॥ ४४ ॥

नानकी तदनु तातमवादी-

त्वं पितृवदसि नानकमेवम् ॥

अत्र तेन न परस्य कदर्यो-

प्यन्यथा व्ययमनीयत नाम ॥ ४५ ॥

आयव्ययप्रचारोभूलेखकेः सह भूपतेः ॥
 नानकस्यैव निरगोद्राजपाशे धनं तदा ॥ ४६ ॥
 जयराम उवाच तदा श्वसुरं
 करपीडनमस्य गुरो ममिता ॥
 घटना तु बहुन कृतास्ति मया
 त्वयि यास्यति निश्चयपत्रमितः ॥ ४७ ॥
 बालसिन्धुरिति नाम तवेदं
 बाल एव किल यन्मविसिन्धुः ॥
 नानकं स्मसुहृदं कथयेचा
 न व्ययं परधनस्य स कुर्यात् ॥ ४८ ॥
 आहूयमाभिदघतुः सत्कारस्नेहपूर्वकम् ॥
 जयरामश्च कालश्च कालप्राप्तमिदं वचः ॥ ४९ ॥
 उदारता केयमहो परस्य
 धनेषु दानव्यसनं किमेतत् ॥
 प्रज्ञापते निष्ठुरचेतसो य-
 त्कुर्वन्ति भूपाः कुपिता प्रसह्य ॥ ५० ॥
 त्वं देशकालकलनाकुशलः सुमेध-
 स्त बोधय प्रकृतिमेतु गृहस्थयोग्याम् ॥
 पाणिग्रहाय हितनन्धुवधूसुताना
 योपाय रक्षतु धनं भिमिदं करोति ॥ ५१ ॥
 अहमपदमथ प्रया कथं यो
 भवति परस्य धनं ददाति चेति ॥
 अधिगतमधिपस्य लेखकः किं
 व्ययितमनेन धनं विचारयद्भिः ॥ ५२ ॥

घृतमपि न क्लिष्टमिव व्ययोभूदिति
परिभावनभूतिभूरि भीतिः ॥
अहमिह न वसामि भोगलुब्धा
प्रणयति च दमनास्तु नानकेन ॥ ५३ ॥

क इव पवनः कियत् क्षितीशः
कियदिह तस्य च भक्तवेतनादि ॥
भवति वितरणे न नानकस्य
दुत्तरमैलिविलोपिरिक्तकोशः ॥ ५४ ॥

न ज्ञाधिकारे लाभः कः किं ददाति च नानकः ॥
अनालोच्येति जल्पन्ति जाल्मा जानीथ तत्तथा ॥ ५५ ॥

अहं न जानामि सदा सहस्थितः
कुतस्त्यमेतत्प्रददाति नानकः ॥
बराटकं वापि सहस्रमागतं
गतकलमः किन्तु लिखामि सन्ततम् ॥ ५६ ॥

जगति सुकृतन. कृतावतारा
परिणतपूर्वतपःफला निगूढाः ॥
दुरधिगमदुराचरा हि तेषा-
मितरजनैः सकलाः क्रियाकलापाः ॥ ५७ ॥

१. माध्यमो—स०

२. मैलि—क०

३. सतया—क०

४. सतत—क०

१. भस्माधिकार—‘पटवारी’ इति भाषायां नृ ॥

न सम्मवोन्यस्तु धनागमस्य
सिद्धिः करस्पर्शकृतास्य वा स्यात् ॥
सङ्कल्पमात्रादथगोन्मिपन्ति^२
धनानि दानाय तदीयपाणौ ॥ ५८ ॥

धनानि याचन्ति महोदलेऽस्मिन्
तावन्ति तस्यैव वशे स्थितानि ॥
निरूपयिष्यामि न वाऽस्य तत्त्वं
पुरोध सभावयतां जनानाम् ॥ ५९ ॥

अमुं मुहुर्मोहवशाद्भवन्तो
न खेदयत्त्रेप विरक्तर्यः ॥
भाग्येन नस्तिष्ठति तादृश
धनं किमेतस्य पुरः किमन्यत् ॥ ६० ॥

किं म्लेच्छमृत्योभवदीदृशश्चे-
न्नाशक्यतामित्यविमर्शनेन ॥
निगूहयन्ते हि महानुभावा
जगद्भयात्स्वं त्रिविधक्रियाभिः ॥ ६१ ॥

यदा भ्रमः स्याद्भनयानचित्ते
विशोधयेत्तं निजलंछकान्पाः^३ ॥
अस्माधिकं स्यास्यति तस्य पादौ
भविष्यदेतद्भवता मयोक्तम्^३ ॥ ६२ ॥

१. कृतापवा—त०

२. गोन्मिप—क०

३. सेतपाला—स

४. मानिनि—

'इति मया गदिते गतविभ्रमौ
 मनसि तच्चरिते कृतसंभ्रमौ ॥
 ब्रज विधेहि यथामति मामिति
 प्रतिनिगद्य वचो विरता वयम् ॥ ६३ ॥
 तलवंडीगते काले जयरामो महामतिः ॥
 नानकस्य विवादाय प्रयत्नमकरोत्कृती ॥ ६४ ॥
 असंमतं नानकवर्मणस्तत्
 स्वीकारितं किन्तु बलाद्भगिन्या ॥
 कालस्य वंशस्थितये पृथिव्यां
 दृष्टेन चैवं जयरामपित्रा ॥ ६५ ॥
 'पक्षके' पुस्तरे कृतवासो
 मूलचन्द्र इति बाहुजवर्यः ॥
 स्वात्मजापरिणयार्थं स विप्रं
 ग्रीहिणोत् विधृतनिश्चयपत्रम् ॥ ६६ ॥
 वर्णवंश्यादिकं सर्वमेवोचितं
 नानकस्यानया कन्ययेति द्विजैः ॥
 बोधितः पारमानन्दिरानन्दितः
 कालमामन्त्रयिष्यन् जनं प्रैषयत् ॥ ६७ ॥

१. विनरातम्—४०

A. श्लो० ५० तः ६२ यावत् जयरामः बालश्च नानकं धनविषये राज्ञो विचारं, राज्ञो घनाग्रहम्, धनव्यये शोधं च कथितवान् ।

1. पक्षके = तन्नामप्राप्ते ।

2. पुस्तरे = मुन्दरपुरे ।

२. रिगपाय—४०

३. पारमानन्दमा—४०

‘मूलाचोणेति’ विख्यातः पक्षके क्षत्रियर्षभः ॥
 तत्कन्यायाः परिणयो नानकस्यावधारितः ॥ ६८ ॥
 यूयमायात सर्वेऽपि कुलाचारविधित्सया ॥
 सभायौऽनुष्ठुदे कालो लेख्यार्थमिति कीर्तयन्^१ ॥ ६९ ॥

युग्मम् ॥

गीतिमङ्गलमुदांज्य बभूवुः
 तस्य सद्गतिं सगोत्रहितस्य ॥
 सज्जता समजनि प्रिययासो—
 राशु किञ्च सुररक्षपुराय ॥ ७० ॥
 कृष्णो नानकमातुलोस्य जनको रामः स्वकीयैर्धृतः
 कालो लालपुरस्सरो निजजनैस्तद्वैणिको मर्दनः ॥
 आदित्ये निरगुर्धृहस्पतिदिने प्राप्ता रथैरुत्तमै—
 देवत्राणपुरे परस्परमभूदालोकनादुत्सवः ॥ ७१ ॥
 नानकं नानकीं दृष्ट्वा जयरामं च तेऽखिलाः ॥
 प्रसेदुराशिषः प्रोचुरालिलिहुर्ययापयम् ॥ ७२ ॥
 मातामहादय उदीर्णमुदस्तदानी—
 मुद्भ्रम्य नानकशिरस्पकिरन्वमूनि ॥
 दासा परे परिजना अपि तान्यगृह्यन्
 ज्योतींषि शीतकिरणस्य यथा चकोराः ॥ ७३ ॥

१. मूलाचोण = क्षत्रियप्रसिद्धिः ।

२. सुररक्षपुरम् = ग्रामनाम सुरराजपुरस्य पशुविधाच इ नाम ॥

३. चोणेति तितिरया—क०

४. कीर्तयन्—इ०

५. इ भो—इ०

विश्रम्य तत्र विहितातिथिसत्क्रियास्ते
 जग्मुः परेद्य सुपुरीमजितेन गुप्ताम् ॥
 प्राप्ताः सदेशमवदन्निधिमिश्रमङ्ग
 त्वं मूलचन्द्रनिकटे कथयागतान्नः ॥७४॥

विप्रो गतः स तमुवाच तैवागतास्ते
 कालादयः किल कुलाचरणाय मान्याः ॥
 आयान्तु मे मुदितमित्यभिधायमूल-
 स्तानानिनायं परिरम्य नमन् यथावत् ॥७५॥

कुलाङ्गनानां कलगीतिरेव
 तोषाय तेषामलमास्त तावत् ॥
 किं वर्ण्यतां तत्सङ्कृत्वरी चेत्
 संभावना मूलकृता विशिष्टा ॥ ७६ ॥

^१मुलक्षण्या विवाहाय वृते नानकवर्मणि ॥
^२मूलचन्द्रेण सर्वेपि सामञ्जस्यात्सुखावहोः ॥ ७७ ॥

भोजनासनसत्कारैर्नृत्यगीतमहोत्सवैः ॥
 तोषिता स्तत्र ते चक्रुः कन्यासम्माननादिकम् ॥ ७८ ॥

१. मुलक्षणी = नानकपत्नी ।
२. मूलचन्द्रः = पिता मुलक्षण्याः ।
१. कदा—स०
२. दिना—स०
३. नमन्यथास्त्वम्—स०
४. सुखामवन्—स०

प्रेमालापान् सत्परीहासपूर्वा-

नन्योन्येन ज्ञातव्यः प्रीतिमाजः ॥

चक्रुर्देवात्सङ्गता कार्यमारैः

स्वैः स्वैर्नानानीवृतः सेवमानाः ॥ ७९ ॥

मूलमाष्टच्छय मुदिता वरपक्ष्या यद्युर्गृहात् ॥

द्वयेपि चक्रुः संभारानुद्वाहाय महोत्सवान् ॥ ८० ॥

उत्फुल्लपङ्कजदृशं तपनीयगौर-

माजानुवाहुमतिविस्तृतवक्षसं च ॥

नत्वा स्थितं सदसि नानकमन्वयक्तं

राजैकदा कथय किं तव नाम सौम्य ॥ ८१ ॥

मां नानकनिराकारं कीर्तयन्ति महीपते ॥

इत्युक्ते तेन सोषोचन्नास्यार्थेवगतो मया ॥ ८२ ॥

पारसीकवचनैर्जयराभो

म्लेच्छशास्त्रगदितोपनिषद्भिः ॥

बोधयन् यवनराजमवादी-

च्छृण्वतां सकलतत्त्वबुधानम् ॥ ८३ ॥

चैतन्यं हि गुणक्रियाकृतिपरिच्छेदैरनास्कन्दितं

सत्यं दृश्यमिदं जगद्बहुविधं यन्मायया कल्पितम् ॥

१. परमियनभाषायामदितोपनिषदा प्रमाणं दृढदृढदृढयराभ इति भावः ।

२. देवा—४०

३. वर पक्षी—४०

४. प्रत्युक्ते—४०

५. तद्विपुषानाम्—४०

जीवो ज्ञानदृशा तदेव न परो ज्ञानी जनो लीलया
कुर्वन्स्यैखिलोद्यमं न मनुते मेदं स्वतो ब्रह्मणः ॥ ८४ ॥

तन्निश्चित्य निराकारो नानकः कथितोऽमुना ॥
‘आहार्ये’ नामरूपे हि चैतन्यं तन्निराकृतिः ॥ ८५ ॥

दुर्जनेषु यवनेषु हसत्सु
सज्जनेषु परितुष्टमनस्सु ॥
पाणिपीडनममुष्य चमूव
कश्चिदित्यवनिपः समपृच्छत् ॥ ८६ ॥

नेत्यभाषत ततां जयरामः
सस्मितं पुनरुवाच नरेन्द्रः ॥
ज्ञानगर्भितगिरश्च विरक्तीः
किं न वक्तव्यमलब्धवधूकः ॥ ८७ ॥

ज्ञानिनो ‘गगनदत्तपदाग्रा
‘ब्रह्मवादनिन्दैः कृतहेपाः ॥
कामिनीजनकटाक्षकशामि-
स्ताडिताः पथि ऋजौ प्रचलन्ति ॥ ८८ ॥

1. यदा नानको निराकारतया इमं तस्य रामरूपे-
ति शङ्करा समापत्ते जयरामः ॥

2. कृत पाठो युक्तः ।

3. शीर्षाक्षनं कुर्वन्त इति भावः ।

4. सततम् ‘अ’ इति ध्रुवन्तः ।

१. स्माखिलो—क०

को न मोक्षनगरं प्रैविविक्षेत्
इन्द्रियाणि यदि न स्युरुदाराः ॥
रक्षिणो विषयपाशनिबद्धा-
प्रक्षिपन्ति मनुजान्मवकूपे ॥ ८९ ॥

वाग्मिरेव पदवी न दवीर्यै-
स्यङ्गरुर्मभिरियं दुरवापा ॥
जीवतैवै संमुपति विबोधे
कः स्वरूपनिगमाय यतेत ॥ ९० ॥

मिक्षुकोऽधिगतमानसराज्यो
मिच्छणं यदि जहाति विमूढः ॥
धीयते स जठरानलतापै-
रापदं ब्रजति नान्यदुपैति ॥ ९१ ॥

स्वर्णनिर्मितरसायनयोगा-

योगसाधनविमोक्षपदव्यः ॥

शास्त्रकारकथिता वितथाः किं
किन्तु सोऽस्ति विरलोऽत्र कृती यः ॥ ९२ ॥

कथ्यते स्म कथितं सदसीत्थं
चाडुकारनिबहो बहुराज्ञः ॥
नानकस्तदनु सिन्धु गभीरो
ज्ञाननिर्मलमनाः समचष्ट ॥ ९३ ॥

१. प्रविविक्षु—क.

२. दवीर्य—क.

३. धीयतेन—क.

४. समपति—क.

सत्यमेव समभाषि भवद्भिः
 ग्रीनतं पदमदः प्रतिपित्सोः ॥
 विमज्जालबहुलाकिलचर्या—
 पातमत्र चपलः समुपैति ॥ ९४ ॥
 निरावरणमानन्दमनुभूतवतः पुरः ॥
 किमुर्वशी मुकेशी वा वराकी किं जगत्त्रयम् ॥ ९५ ॥
 रक्षितेपि चतुरङ्गमभूमिः
 सुस्थिते करिणि सत्तुरगेपि ॥
 कश्चिदेत्य सुमटो रणरङ्गे
 रङ्गमुत्सृजति नायक एव ॥ ९६ ॥
 यो ब्रह्मवादमुत्तरः स खरो नरो न
 मूढेषु किं श्रुतिशिखास्वरसैर्विकीर्णैः ॥
 स्वान्तःसुखाय खलु तत्त्वमिदं विचेयं
 देयं सते मतिमते भवभीरवे वा ॥ ९७ ॥
 १ राजा स्वप्ने भिक्षुतामागतथे—
 त्कञ्चित्कालं तापमाप्नोति दैन्यात् ॥
 तन्निद्रोयं त्वं स्मरन्मनुकत्वं
 स्मेरो भूयो भिक्षयावर्तता किम् ॥ ९८ ॥
 न ज्ञानिनः शृङ्गमुदेति किञ्चित्
 क्रियासमैव व्यवहारतन्त्रे ॥
 विदुर्वतेन्य क्षातिलाभशोके—
 मिथ्येति न ब्रह्मविदो व्यथन्ते ॥ ९९ ॥

१. वप्सा किं वि—व.

२. तुरगवरेपि—व.

३. प्रेक्षति—व.

४. यदि राधा स्वप्ने भिक्षुर्वाप्यते तदा सन्नप्स्यत्येतत् किं पुनर्मिक्षा चरितुमिच्छति ?

न निगूहयितुं शक्या कृत्रिमा ब्रह्मवादिता
 रागद्वेषादयश्चारा विवृण्वन्ति क्षणे क्षणे ॥ १०० ॥
 यत्रास्ति ^१तेषुहुवते नितान्तं
 न यत्र ते ज्ञापयितुं यतन्ते ॥
 तद्ब्रह्म विद्येयममन्दभाग्यैः
 स्वर्णक्रियेवाधिगतास्ति कैश्चित् ॥ १०१ ॥
 नृत्यगीतमिव जीवनहेतुः
 क्षिप्प मे तदपि न क्षितिपालः ॥
 कीर्त्यतां प्रभुजनस्य यदग्रे
 त्वं सुधीरसि तदुक्तमिहेषत् ॥ १०२ ॥
 गिरोगुरोश्चनः श्रुत्वा निःस्पृहस्येति भूपतिः ॥
 कर्मठा यवनाः सम्प्राः सर्वे मत्सरिणोऽभवन् ॥ १०३ ॥
 कालेतीते तेऽवदन्भूमिपालं
 सम्पत्त्या त्वं नानकं नातिशेषे ॥
 ब्रह्माद्वैतं मन्यते स्वं त्वदीयै—
 रिक्थैः ख्यातः कर्णवत्स्वर्णदाता ॥ १०४ ॥
 श्रुत्वेति राजा प्रतिभापते स्म ता—
 भाग्यस्य नाहं प्रभुरस्मि कस्यचित् ॥
 जग्राह यत्किन्तु मदीयरूपकं
 व्ययं ततस्तस्य विदन्तु लेखकाः ॥ १०५ ॥
 अतिप्रवीणोऽखिललेखकाना—
 मृचे ततो यादवरायनामा ॥

१. पुद्ग—क.

२. गुरोपनः शु—ख.

३. तत्तस्य—क० ।

४. उभयत्र 'ह + त्' इत्यत्रायमेव पाठः । परन्वयं न पुत्तियुक्त इति ।

पुण्यस्य मूल्यं नृपतेश्च विचं
राजाज्ञया नानक योजयस्व ॥ १०६ ॥

ओमित्युक्त्वा नानको लेखकैः स्वै-
स्तल्लेखानां स्वस्य लेखस्य चापि ॥
चक्रे सम्पद्योजनामिन्दुवह्नि^१-
वह्नि^२द्रव्यं^३ नानकस्यात्यशेव ॥ १०७ ॥

लेखकविद्यां बह्वीं यादवरायो दुराशयस्तेने ॥
किन्तु न शेके भूते छलः पुरो धीमतां क्रमते ॥ १०८ ॥

घनखाननृपस्य पुरोऽकथय-
त्स च नानक एव महासुवनः ॥
विधुवह्निगुणास्त्रयि तस्य न ते
नृप धारय तं सकदर्यमपि ॥ १०९ ॥

निशम्य तद्भूमिपतिः प्रसन्नः
प्रसादवस्त्रैस्तमलञ्चकार ॥
ऊचे स्वकीयं च गृहाण सौम्य
द्रव्यं सहस्रत्रयमस्मदीयम् ॥ ११० ॥

ततो भवानीदासेन कोशाध्यक्षेण तत्स्वणम् ॥
नानकाय नृपेणोक्तं द्रविर्ण प्रतिपादितम् ॥ १११ ॥

१. वह्नि—० ।

२. वह्निद्रव्यं—क० ।

३. इन्दुवह्निवह्नि—१११ ।

४. यादव रायः—लेखकः ।

५. भवानीदासः—लेखकः ।

६. विधुवह्निगुणाः—१११ ।

धूलिः खलानां मुखे^१ आससज्ज
स्वभावविघ्नो^२ विरराज सम्यक् ॥

आकाशकल्पः किल कालमृनुः

यशः शशाङ्कप्रसरावदातः^३ ॥ ११२ ॥

इति श्रीजगद्गुरनानककथायां नानकचन्द्रोदयसमाप्त्यायां
नृपसम्प्रसादो नाम चतुर्थः प्रस्तावः ॥

१. आससज्ज—ब० ।

२. स्वभावविघ्नो—क० ।

३. प्रसा एव—ब० ।

पञ्चमः प्रस्तावः

हंसस्थिता कृमुदकुन्दहिमावदाता
 वीणागुणेषु तरलाङ्गलिराविरास्ताम् ।
 भक्तस्य मे हृदि तमांसि विधूनयन्ती
 शक्तिः सपुस्तककरा परमस्य पुन्तः ॥ १ ॥

कन्यां तुलादिचतुरः प्रविहाय कृष्णं
 'भीमादिकानिष निरीक्ष्य हतं प्रतापम् ॥
 पूषोत्तरां दिशमुपेत्य चिराय शीतं'
 श्वानं युधिष्ठिर इवानुगतं^१ निनाय ॥ २ ॥

परागपिष्टातमरेण रजयन्
 दिग्धारनारीमुखमुन्मुखः परम् ॥
 पिकालिगीतौ^२ सुरभिः समापयौ
 कुमुम्भकौ^३ सुम्भपटो विटो यथा ॥ ३ ॥

ताम्रैराग्नदलैरुदीतमृकुलैस्तत्पल्लवग्रन्थिभिः
 मत्तानां परितः कुहरिति मृदुः पुंस्कोकिलानां कलैः ॥
 पुष्पेषु स्फुटरेणुरजितमृखैर्गुञ्जद्विरिन्दिन्दिरैः
 स्वान्तं हन्त तपस्यतामपि तदा लोलं वसन्तो व्यधात् ॥ ४ ॥

१. भीमादि—स० ।

२. गमं—क० ।

१. शीतशालः उत्तरां दिशं गतः ।

२. वसन्तर्तुः समापनः ।

३. कुमुनी रागाविदोषो येनोपनयनसंस्कारे पटो रज्यते तेन रक्तः पट इव सोच इति भावः ।

आशासु गन्तुमनसा सहसोपगूढा
 गन्धेन केरल वधूकुचकुङ्कुमानाम् ॥
 गोदावरी विकचपङ्कजरेणुरक्ता
 घाता वबुर्मलयशैलकृतावताराः ॥ ५ ॥

फुल्लैः पलासविपिनैरपनीतपत्रै-
 रङ्गारराशिरुचिरैर्हृदयानि दारात् ॥
 ज्वालां मुहुर्विरहिणामलमन्त कान्ता
 स्नेहेन हन्त नितरां परिभावितानि ॥ ६ ॥

१पाटलाकरुणकाञ्चनारजं
 माधवीललितसप्तलामवम् ॥
 अत्यवर्तत सुगन्धमात्रजो
 योगियूथमिव नानको वशी ॥ ७ ॥

कुसुमावचये मृगीदृशो
 निचितास्याः श्रमवारिविन्दुभिः ॥
 विपिने विपिने विलोकिताः
 पथिकानां हृदयान्यपाहरन् ॥ ८ ॥

स्मर नरपतिशासनं समन्ता-
 त्पिकनिकटे परिघोषयत्यदोषम् ॥
 त्यजतु किमिति भानिनी न मानं
 २प्रविशतु किं न विलासवेद्ममुग्धा ॥ ९ ॥

१. वधूकुमाना—४० ।

२. रंगार—४० ।

१. आतदण इति पाठो युक्तः ।

२. उदात्तमतश्चन्द्रप्रशस्तिनेप्यस्मिन् इत्येता शृङ्गाररसच्छेदा ।

आर्त्विज्यमृचममुपेत्य चिरायस्त्रिगैः^१

“मृद्गसुवानुपवहद्भिरनङ्गयज्ञे ॥

अश्लीलगीतिनिगमस्य निवद्धवर्गैः

पारायणं प्रवितथं पथि पथ्यकारि ॥ १० ॥

नवं देशमुपादाय राजेव सुदुरासदः ॥

क्रमेण कर्कशकरः प्रतताप प्रभाकरः ॥ ११ ॥

पांशुः स्पृशन्नपि पदे परितापहेतु-

व्यजिन दुर्जन इवातिवरां सुशीलः ॥

सन्तापिनोऽपि दिवसाः परिणामरम्या^२

दीर्घास्तपोज्यतिफरा इव ते बभूवुः ॥ १२ ॥

चर्चाचन्दनचन्द्रकर्मकृता पुष्पद्रव्यलक्षणं

मालामल्लिशिरीषपद्मरचिताः शाला उशीरोद्भवाः ॥

अस्त्वोतत्सकलं निदाघशमनं तत्कालतापापहाः ॥

कान्ताः किन्तु समुन्नतस्तनभरा नीता भुजाभ्यन्तरम् ॥ १३ ॥

आजीविष्यन्पान्याः कथमिव वियोगानल शिखा

विशुष्कैर्हृत्पत्रैर्यदि किल कृपाक्रान्तमनसा ॥

प्रपापोलीलीलास्मितमतनुनेत्रा ध्वनिहितं

समौक्षिष्यद्वात्रा पथि पथि न जीवातु सुहितम् ॥ १४ ॥

मेघार्धैर्हलितेन्द्रनीलमलिनैराकाशमाच्छादयन्

फुल्लैर्लूनसर्जनीपकुटजैः सर्वा दिशो वासयन् ॥

१. मृद्गरिति युक्त पाठः ।

२. ‘क’ इत्यत्र “सु” इति पाठः “स” इत्यत्र “स्तु” इति पाठः परम्वयुक्तिः ।

३. तुलना—“दिवसाः परिणामरम्याः”—अभि० शाकु०

१. पालीय—क०

२. विहितम्—स०

मत्तांश्चात्तककेकिदहु रगणान्कुर्वन्नखर्वस्वरान्
आपादः समुपेत्य सो घुरिवनं तापं जनस्याहरत् ॥ १५ ॥

अथ नानकस्य निरधारि शुभः

शुचि शुक्तवारणतियौ गणकैः ॥

करपीडनाय समयः सुखदः

कुलयोर्द्वयोः सुचिरमुत्सवकृत् ॥ १६ ॥

जयरामस्य पत्रेण तद्विज्ञापय दृष्टयोः

मातापित्रोर्नानकस्य हृदि हर्षो भमौ न सः ॥ १७ ॥

सम्पन्निधान्यवसगोत्रनिमन्त्रणाय

दूतान्निदेश्य मुदितो निजगाद^१ कालः ॥

पोलाररायनिकटे तव किंकरस्य

भावी प्रभोः परिणयः शुचि शुक्लपक्षे ॥ १८ ॥

श्रुत्वा ततस्तदगृणात्स किमेवमुक्त

श्रीनानको न यदिमं व्यपदेशमर्हेत् ॥

प्राणप्रियो गुणनिधि. स हि मे महात्मा

^१कैकर्यमस्य सकलोऽपि जनो विदध्यात् ॥ १९ ॥

आनन्दधुर्गम महानधुना विवाहं

श्रुत्वा सुतस्य तव सज्जनसंसदिन्दोः^२ ॥

हस्त्यश्वपत्तिशिविकारयतूर्यभूषा

केत्वादिर्कं यदुचितं तदितो गृहाण ॥ २० ॥

वरयात्रामहं कुर्यां किन्तु सैन्यस्य भूरिणः ।

सैम्याधे सति बन्धूनां सत्कारे व्यग्रता भवेत् ॥ २१ ॥

१. मुदितानिजगाद—क०

२. संसदिन्दो —क०

३. सम्पन्निधान—क० ।

४. निजगादस्यभावः ।

कालोऽवादीदजितरधावः^१

कन्यापक्षे

सकलधुराणः ॥

अस्मत्पक्षे त्वमसि महात्म—

न्नन्यूनत्वं कथमपि भावि ॥ २२ ॥

कन्यापिता मूलचन्द्रः पक्षके^२ जितरक्षितः ॥

तलवन्द्या^३ तव विभो बाहुच्छायाश्रिता वयम् ॥ २३ ॥

त्वमिह रक्ष पुरीमनुमन्यतां

व्रजतु जन्मजनो यदभीप्सितम् ॥

तदखिलं

कल्याणिमवधशः

शशधरस्य न कुत्र महोदयः ॥ २४ ॥

धोलाररावेण

विसर्जितास्ततो

विचित्रवस्त्राभरणा लगुज्ज्वला ॥

नानाविधं वाहनमाश्रिताः शुभं

प्रतस्थिरे कालपुरस्तराः शनैः ॥ २५ ॥

मृदङ्गमञ्जुध्वनिभिर्गीतिभिः कुलयोपिताम् ॥

वाडवानां शुभालापः^४ सा यात्रा शुशुमेतराम् ॥ २६ ॥

इन्द्रसेतो नन्दलालः परसारामनामकः ॥

फिरंदाख्यो जगद्रायो लालचन्द्रो महामनाः ॥ २७ ॥

जटमल्लो जगन्मल्लो मल्ल शीतलपूर्वकः ॥

हरिपूर्वोदयालुश्च^५ रायो लालो विनिर्गताः^६ ॥ २८ ॥

१. अजितरधावः = कन्यापितामहः ।

२. पक्षके = पक्षपतने ।

३. तलवन्द्ये = ग्राम ।

४. लापै—क०

५. विनिर्गता—क०

१. इन्द्रसेनः, नन्दलालः, परसारामः, फिरंदा, जगद्रायः लालचन्द्रः, जटमल्लः, शीतलमल्लः हरिदयालः लालरामः एते वरमात्रिका आसन् ।

युग्मम्

सर्वे सुरत्राणपुरं प्रयाताः
 समागमोभूत्स्वजनैः समग्रैः ॥
 नानाम कालं जयरामवर्मा
 स नानकोऽन्यापि वन्द्युवृद्धान् ॥ २९ ॥
 कालं च कुलवृद्धांश्च जयरामः प्रमाणयन् ॥
 सामग्रीं सज्जयामास वरयात्राविनाहयोः ॥ ३० ॥
 हरिदयालुमवन्दत नानक-
 धरणयोः मुचिरं धृतमस्तकः ॥
 दिनयमस्य विलोक्य स पिप्रिये
 गुणगणांश्च पुरा स्वनिरूपितान् ॥ ३१ ॥
 श्रीनानकस्य जयजीत्र चिराय वत्से-
 त्याशीर्वचः स सुमना बहुशः प्रयुज्य ॥
 सौनस्तिकीर्विधिवदारभत क्रियास्ताः
 वैवाहिकीश्च जयरामनियुज्यमानः ॥ ३२ ॥
 मङ्गलप्रतिसरेण महात्मा
 पाणिपङ्कजगतेन मनोहः ॥
 गीतिमिथ सुरजधनिमिथ
 स्त्रीजनेः स्नपित उल्लसितोऽभूत् ॥ ३३ ॥
 सम्प्रद्विगान्धवमनाभिधरा सुरेभ्यः
 श्रीनानको वसनमाभरणञ्च दिव्यम् ॥
 पुंस्त्रीसमञ्जसमदादपि सेवकेभ्यो
 वाञ्छानुरूपमुपनम्रप्रिचिन्तितार्यः ॥ ३४ ॥

१. सौवातिनी = विवाहात्यग्रादिषु ।

२. शत्रुयामास—४०

मणिमयाभरणो न परिष्कृता

कुलपुत्रन्निगणैरथ

नानकी ॥

व्यधितमङ्गलगीतिमहोत्सवैः

पणिण्योचितसंभृतिसज्जताम् ॥ ३५ ॥

वस्त्राणि सुमहार्हाणि विचित्राणि तनूनि च ॥

नानको धनखानाय ददौ स प्राप्तदत्परम् ॥ ३६ ॥

धनखाननृपः

सहगन्तुमना

जयरामनिवारित आस्तनिजाम् ॥

प्यजिनीं निदिदेश च दूष्यवरं^१

नगरीव यदा वृणुतेऽस्य महीम् ॥ ३७ ॥

अनुक्त एव क्षितिपालबल्लभो

जनः समग्रोपि जगाम कौतुकात् ॥

विवाह शोभाभवलोकितुं परे

सहस्रशो नानकवर्मणोऽद्भुताम् ॥ ३८ ॥

नटनर्तकवन्दिमागधा

बहुरूपे रमयन्ति ये^२ प्रभून् ॥

गणिका गुणिनस्तथापरे

शतशो जग्मुरथैन्द्रजालिकाः ॥ ३९ ॥

दक्ष्यक्षतेस्तिलकितोधृत^३भल्लिमाख्ये^४

नीराजितः कुलवधूमिरुदीतगीतिः ॥

श्रीनानको हरिदयालुमुखैर्द्विजेन्द्रै-

राशासितः श्रुतिपथैरथ सुप्रतस्ये ॥ ४० ॥

१. दृष्ट—क०

२. ते प्रभून्—क०

३. धृतमल्ल—क०

४. माल्य—क०

५. राशासितः—ख०

कुलाचारादस्वां मणिपुरटपर्याणरुचिरां

समारूढ शुभ्रां कनकनिलसन्धेस्वरधरः ॥

वसान. काश्मीरं वसनमतिमृत्स्मं तनुरुचा

सुवर्णस्पर्धिन्या जननयनलेह्यैः स शुशुमे ॥ ४१ ॥

तनुकौकुमवस्त्रसंवृतो

मणिहेमाभरणैर्महोज्ज्वलः ॥

निदिशन्नधिकारिणोत्तिलान्

जयरामः शुशुमे गजस्थितः ॥ ४२ ॥

करिणमतिमहान्तं संश्रितोरूपकाणि

प्रतिपद्यमयमुञ्चन् मिथुकेभ्यः कराम्याम् ॥

तनयमनुशुणं त रामचन्द्रस्य पश्यन्

दशरथ इव कालो निर्भरानन्दमापत् ॥ ४३ ॥

स्वस्य यद्वसनमाभरणं च

तादृशं मम चकार महात्मा ॥

मत्तनागमधिरुह्य महान्त

सेवितोऽहमगमं बहुभृत्यैः ॥ ४४ ॥

मां विलोक्य मनुजाः प्रजज्ज्पु

कोपि याति वरसोदर एषः ॥

नानकस्य सचिवोऽयमतोऽन्ये

सैन्यकोपमिति तत्र परे च ॥ ४५ ॥

अधिगत. शिविकां सै हिरण्मयीं

हरिदयालुरशोमत पण्डितः ॥

परिणये दशरुन्धर विद्विषो

गुरुवशिष्ट इवातिप्रतिष्ठितः ॥ ४६ ॥

१. पन लेदयः—क० लेदय—स०

२. सहि—क०

१. एषः “सैन्यजो” इति अवरत्ने “सैन्यजो” इति परम्पु “सैन्यज” इति पुनः पाठः ।

शिविकारथहस्तिवाजिनां

यदभीष्टं तदुपाश्रितास्ततः ॥

अचलन्मुदिताः स चामयः

सकलाः कौङ्कुमवाससोज्ज्वलाः ॥ ४७ ॥

मदनो वैणिको वैणिकैर्भूरिभिः

सङ्गतो वादकाध्यक्षतान्यागतः ॥

वीणया वर्णयन्मानकीयं यज्ञो

हस्तिना प्राचलत्स्वर्णपट्टोज्ज्वलः ॥ ४८ ॥

गजे क्रमेलके सेतौ धृतादुन्दुभयोजनदन्

काहलावेषुवीणाश्च मृदङ्गाश्च समन्ततः ॥ ४९ ॥

मन्तद्विरेफकल्पोतिमनोहराणि

पुष्पैर्नवानि विपिनानि विलोकमानः ॥

ग्रामान्पुराणि रुचिराणि ययौ महत्या

श्रीनानको जनतया सहितः सुदूरम् ॥ ५० ॥

नृत्यद्भिः सद्गीतसक्तैस्तदन्यैः

विक्रीणद्भिः पण्यमन्यैरथेषु ॥

हर्म्यकारैर्हस्तिभिर्जन्यवृन्द^१

दृष्ट्वा मेने जङ्गमं पत्तनं^२ तत् ॥ ५१ ॥

रागिरायः^३ पथिपथि वृक्षमासजन्त्यो

गुन्मिन्यो निपतमुपादिशन्नमुष्य ॥

संसारे किमु विरसोऽसि शीघ्रमेव

तारुण्यं सफल्य कामकेलिभिस्त्वम् ॥ ५२ ॥

१. जङ्गम—४०

२. पट्टा—स०

३. पत्तनं—४०

४. रागिरायः—४०

रागिराय इति नाम ।

ग्रामे ग्रामे पत्तने पत्तने च
 १वद्वयेणिर्जन्ययात्रां दिदृक्षुः ॥
 चित्राकारः सक्तचित्तेक्षणत्वा-
 ल्लोकै लोकोऽलोक्यत प्रत्युतैभिः ॥ ५३ ॥

दृष्ट्वा महानगरसीम्नि नदी मुतीर्था-
 मृत्कुल्लपङ्कजपरागपिशङ्किताम्बु ॥
 आज्ञापयन्नधिकृतान् जयरामवर्मा
 स्थित्यै जनस्य करिणोवरुरोह धीरः ॥ ५४ ॥

पूर्वमेव एनकैः समीकृत
 स्थापितोरुपटमण्डपं^२ ततः ॥
 संस्तृतं विविधरम्यसंस्तरे-
 नानिको गृहमिवाविशद्वशी ॥ ५५ ॥

गृहा वैभुर्वस्रमयास्तदंतरे
 समन्ततः पङ्कजकोरका इव ॥
 चिरन्तनीवान् समस्तस्तुभि-
 र्वणिग्गरेः सद्विपणिर्व्यतन्यत ॥ ५६ ॥

३स्नातानुलिप्तेषु जनेषु तत्र
 स्वस्थानसंस्थेषु ४गतक्रमेषु ॥
 मक्ष्यं च भोज्यं वसु गन्धमान्यं
 ददौ यथा स्वं जयरामवर्मा ॥ ५७ ॥

१. वृद्धयेणि-४०

२. मण्डपन्ततः-४०

३. वसुव-४०

४. गृहीत-४०

क्रथ्यं क्रीणाति यः कथितस्मै दत्तयथेप्सितम् ॥
 मूल्यं गृहाण मत्कोशात् जयरामोवदद्विजः ॥ ५८ ॥
 आन्नापयद्वोरवधूकदम्यं
 महाजनानां शिविराण्युपेत्य ॥
 तथा हि तौर्यत्रिकमाचरेत्
 यथा मनो मोहमुपेत्यमोपाम् ॥ ५९ ॥
 पानमोजननिवाससुखेन
 प्राकृताश्च पशवश्च सुवृक्षाः ॥
 अन्यतो जिगमिषन्न कदाचित्
 तद्विहाय शिविरं सुवरीयः ॥ ६० ॥
 नानाविनोदवचनैर्बहुभिः कथाभिः
 तौर्यत्रिकेण रजनीमतिवाह्यं तत्र ॥
 प्रातश्चालं वरयात्रिजनं गर्भीर-
 मेरीनिनादपरिपूरितदिग्विवानः ॥ ६१ ॥
 मेरीरवाकर्णनकृष्टचित्ता
 ग्राम्या यथो दूरनिवासिनोपि ॥
 जपादुपागत्य विलोक्य शोभां
 स्वं मेनिरे जन्म जगत्पमोघम् ॥ ६२ ॥
 वसतयः^१ पयि जन्यजनस्य ताः
 समभवन्नधिकाधिकशर्मदाः ॥
 प्रतिजनं जयरामनियोजितै-
 रधिकृतैर्यदभीष्टमपृच्छत् ॥ ६३ ॥

१. द्वारवधू-क०

२. तोजिगमि-क०

३. विदोद-क०

१. वसतिः प्रायः वसन्तिपत्रजना इत्यर्थः ॥

सरांसि सम्फुल्लमरोरुहाणि

सरस्वतीस्नादुजलाः सुतीर्थाः ॥

वनानि

पुष्पेरधिनामितानि

विलोकयन्तो मुदिता ययुस्ते ॥ ६४ ॥

योजनव्यवहितां

वरयात्रां

मूलचन्द्रमवदन्नथ

चाराः ॥

पक्षके

समुपगम्य

स

ऊचे

‘संन्यधात्स इह जन्यसमाजः ॥ ६५ ॥

आहूय

सूनुमृणादजितोरघारो

वृद्धोऽस्म्यहं किमपि कर्तुमनीश एषः ॥

त्वं पुत्र

मूलतनयोपयमे यतस्व

न न्यूनता भवति येन कथंचिदस्य ॥ ६६ ॥

हितः पितृमाचष्ट तेजस्ते तरुणं विभो ।

साधयिष्यत्यशेषं यदहमभ्युच्चयस्ततः ॥ ६७ ॥

हितोरघावः

स्वजनानवादी-

दायातु सेना चतुरङ्गिणी मे ॥

अहं

वरस्यानयनाय

यामि

मूलेप्सितं

यूयमिहाचरन्तु ॥ ६८ ॥

चातुर्वर्ण्यं

पक्षकाभिर्जगाम

सेनायुक्तः सन् मनुष्यैर्हितश्च ॥

मेरीघानैर्धूनिताशा

विताना

नानापानैर्जन्ययात्रां ययुस्ते ॥ ६९ ॥

‘इतो नर्तयन्तो वरादवान्प्रवीणा-
 ततो वाहुजा वाजिनः क्रीडयन्तः ॥
 नमन्छेत्तरैस्ते शिरोभिः प्रणेमुः
 समाजमुन्यान्त्यमानन्दभाजः ॥ ७० ॥

‘उष्णीषाग्रान् लम्बमानान् सुवर्ण-
 दाज्ञा सार्धं किञ्चिदावेष्टयन्तः ॥
 आजानेयान्नर्तयन्तो युवानो
 वक्रैर्वैपैः काञ्चिद्बहुः श्रियं ते ॥ ७१ ॥
 नत्याश्लेषो क्षत्रियज्ञातिमुख्यै-
 रास्तां प्रीत्या पक्षपोः समृजद्भिः ॥
 संश्लेषोभूत्प्रीतिभाजा हि तेन
 सान्द्रानन्दं पारमानन्दिना च ॥ ७२ ॥

संगम्य जग्मतुः स्वच्छे वाहिन्यौ वितते ततः ॥
 सुलक्ष्णी श्रियोभूमिं^१ मूलचन्द्रमहोदधिम् ॥ ७३ ॥
 पत्तयः करिहयेषु पताका
 बौदकाश्च रथराजिरपूर्वा ॥
 सादिनस्तदनु वारणवृन्दं
 सा क्रमादिति ययौ वरयात्रा ॥ ७४ ॥

ददुः पदं सदस्वास्ते न न्यूनमधिकं चमूः
 ययौ वेदिरिवावद्धा निवाति तौ स्थितेव सा ॥ ७५ ॥

१. काञ्चिदु-क.

२. श्री प्रभव-४०

३. मादण-२०

१. हितोरपावस्य वरमानेन गच्छतो वर्धनम् ।

२. वरपात्रिकाणा वर्धनम् ।

भेरीणां श्रुजानां वेणूनां काहलानां च ॥
नादः पक्षकनगरे वरयात्रामागतामगदत् ॥ ७६ ॥

बालकास्तरुणवृद्धवधूयै
प्रेक्षितुं निरगमन् गतसंख्याः ॥
हर्म्यमास्तरुहुरुत्कलिकान्या
भूषिताः प्रतिगृहं कुलवध्वः ॥ ७७ ॥

बलभ्या सौवर्ण्या कनककुचसत्सारिगतया
ययुः^१ शुभ्रैर्दन्तैर्मणिग्रलयिमिर्दानकरिण ॥
मृगा मंदा भद्राः पथि पथि च मित्राः करिवरा-
श्वलन्तः शैलेन्द्रा इव रुरुचिरे घातुस्त्रिभिः ॥ ७८ ॥

आरुह्यामिजनेर्घनायुजनितै कम्बोजदेशोज्ज्वै
बार्ह्याकैरथपारसीकजनिभिः सिन्धुद्रवैस्ताजिकैः ॥
सामुद्रैहरिमि समीरगतिभिः पर्याणरत्नोज्ज्वैः
घाराः पञ्चघृताः प्रपञ्चचतुरेः संसृचिताः सादिभिः ॥ ७९ ॥

कपोललोलभ्रवङ्गुण्डलास्ते
गौराम्बराः सादिनराः सदृशान् ॥
अनतंयन्सम्यगुपेत्य वीथी
प्रयापयन्त्यः करकौशलं स्वम् ॥ ८० ॥

प्रेक्षकस्य गजवाजिनरेषु
यत्र दृष्टिस्पतत्तदपोक्ष ॥
नेतरत्र चलितुं किल शेफे
को ददशं सुपुमामखिलां त्व ॥ ८१ ॥

अद्भुतानि कुसुमानि वहन्निः
 कृत्रिमैः क्षितिरुहैर्वहुरूपैः ॥
 जङ्गमान्युपवनानि वहन्नि
 पश्यतां नयनकौतुकमासीत् ॥ ८२ ॥

आजन्ययात्राशिविरान्मूलचन्द्रगृहावधि
 नानास्फुलिङ्गतरवो दीपवृक्षाश्च रापिताः ॥ ८३ ॥
 दीप्ता वेद्यो दीपिका पञ्चशाखा
 चन्द्रज्योत्स्नासंज्ञिका भूरिशथ ॥
 दीपैरासीदीपवृक्षैः प्रकाशो
 ध्वान्तं शिष्टं हस्तु मात्सर्यमाजाम् ॥ ८४ ॥

'दीप्तैः क्रीडनकैस्फुलिङ्गनिबहं मुञ्चन्निरत्यञ्चितै-
 राग्नेयैर्गगने क्षितौ च विदधे नानाविधं कौतुकम् ॥
 ज्योत्स्ना प्रादुरभूद्विधूतविधुस्त्वमेपागजाः कृत्रिमाः
 प्रापुष्यन्त च मुर्मुरी घमैमितः क्रुद्धा वमन्तो बहूम् ॥ ८५ ॥

'आग्नेयगोलानलमुत्सृजन्तः
 सुवर्णपुष्पाणि परं किरन्तः ॥
 सर्पान् क्षिपन्तो दिवि तैजसांश्च
 दृष्ट्वा जनैः शिन्पविशेषकल्पाः ॥ ८६ ॥

रजतकनकदण्डान्धारयन्तः सुवाचो
 नवपुरटपिशङ्गैः कञ्चुकोष्णीपकाद्यैः ॥
 परिवृतवपुषोऽग्रे बद्धवर्गा प्रधावन्
 जनमपगमयन्तो दर्शका नानकस्य ॥ ८७ ॥

१. घट्टो—क० वयो—ख० ।

२. घममितः—क०

१. दीप्तक्रीडनकम् = 'आतिसवाजो' इति भाष्यायाम् ।

२. आग्नेय गोलानलम् = 'आतिसवाजो' इति भाष्यायाम्

भोगावलीं पठन्तो नानकदत्तान् हयान् समारूढाः ॥

अगमन् मागधसूतैः प्रासकरा वन्दिनो विविधाः ॥८८॥

गायन्ति दीर्घस्वरमत्यपूर्वं

ये वैष्णिकाः सैन्धवसन्निविष्टाः ॥

वीणानिनादानुगतं जगुस्ते

मनांसि जहुः पथि संवलन्तः ॥ ८९ ॥

अनेकधूर्वाहकनीयमान-

विमानमाश्रित्य च वारवध्वः ॥

नृत्यं तथा चक्रुरभूतपूर्वं

पुरो यथैवाप्सरसो मघोनः^१ ॥ ९० ॥

विवाहकाले सकलस्य शोभा

स्वामाविकी काचिदुदेति लोके ॥

किं घर्ष्यतां नानकवर्मणः सा

शरीरकान्त्या जयिनः स्मरस्य ॥ ९१ ॥

पूर्णचन्द्रवदनस्य तदानीं

फुल्लपङ्कजविशालदृशोऽस्य ॥

कौसुमं मुकुटमुद्वहतोऽभू-

दशने जनननेत्रनिमेषः ॥ ९२ ॥

नृणां मनोरथं रथ्यां पूरयन्वसुभिर्वरः ।

समं विवेश नगरं हृदयं च मृगीदृशाम्^२ ॥९३॥

शिञ्जानमञ्जुमणिकाञ्चनभूषणानां

प्रत्यग्रयावकरसारुणपद्मतीनाम् ॥

आलोकनाय सुदृशामतिसत्त्वरणां

रोद्धुं वरं किमु मनांसि पुरः प्रजग्मुः ॥ ९४ ॥

१. मघोनोऽप्सरस इव वारवध्व इति ध्वन्यते ।

२. घन्त्रपङ्कजयोरेकत्रस्थापत्राद्विरोधस्त परिहारः स्पष्ट एव ।

पत्राङ्गलीमेककपोल एव
 कृत्वा ययौ काचन संभ्रमेण ॥
 अनञ्जितेनैकविलोचनेन
 कुतुहलाकृष्टमनाश्च काचित् ॥ ९५ ॥

प्रसाधनी पाणिरगात्सुखेयी
 केयानसंस्कृत्य जनेन कापि ॥
 आदर्शमन्या दधती करेण
 गवात्रमालिप्य परां कुरोध ॥ ९६ ॥

'सैरन्ध्याकृतविनया' प्रसाधनाय
 धावन्ती घृवकरयानुगम्यमाना ॥
 जालान्तः प्रणिहितरुन्धरा मृगाली
 काप्यासीद्वरसुपमा निरीक्षणाय ॥ ९७ ॥

ललाटिकां काचन कण्ठ एव
 ग्रैवेयैकं रत्नमयं ललाटे ॥
 घृत्वा द्रुतं सौधमुपारूरोह
 द्वासोचरद्वा हसिता सखीभिः ॥ ९८ ॥

विमानगामिर्नलिनेक्षणाभिः
 शोभाभिभूतस्मरसुन्दरीभिः ॥
 व्यलोकि नूनं वितकामकान्तिः
 कामं समागम्य वरोऽप्सरोभिः ॥ ९९ ॥

१. सौन्दर्या—व०

२. प्रवेमम्—व०

३. सैरन्ध्याः—प्रसारनविदोषः ।

ताः क्षत्रियाण्यो मृगश्रानेनाः
 सुवर्णवल्लीसुकुमारदेहाः ॥
 अन्यत्र गच्छेदिति शङ्कयेव
 कटाचदाम्ना वरमभ्यस्रन् ॥१००॥
 पार्श्वद्वये तत्र पुरे वधूषु
 जालेभ्यगूढानललोचनासु ॥
 सहस्रचन्द्रोदययोगपथे—
 उप्यभूद्विकासः कमलाकराणाम् ॥१०१॥
 आदर्शयक्षकुलिभिर्हरं ता
 परस्परं गन्धफलीसमामिः ॥
 अवाकिरन् लाजविमिश्रितामि—
 भृङ्गैः श्रितामिः सुमनोभिरेनम् ॥१०२॥
 पतत्सु पुष्पेषु वरो वरीया^१—
 न्कदाचिदुच्चैरवलोकमानः ॥
 विस्फारितामि. प्रसभं प्रगृह्य
 दग्भिर्हृदन्जे निहितो वधूभिः ॥१०३॥
 यावन्न मूलमवनं जनता जगाम
 सौधेषु तावदमितो वरवर्णिनीनाम् ॥
 नेत्रैरधारि विपुलैः सुपमा समन्ता—
 दिन्दीप्तस्फुरितचन्दनमालिकानाम्^२ ॥१०४॥
 शृङ्गारितेषु फरिषु स्थितपूर्णकुम्भै—
 रम्भाप्रकाण्डमणितोरणदाममिश्र ॥
 आम्रायपाठपटुभिर्वटुमिमनोजं
 तन्मूलचन्द्रमननं^३ वर आससाद ॥१०५॥

१. यतेवरीयान्—क०

२. स्फुरित यदनमालिकानाम्—क० स्फुरितवदनमालिकानाम्—श०

३. वलभम्—क०

सम्पूज्य मूल उपचारपरः समग्रान्
 ज्ञातीन्नाम शिविराय च निर्दिदेश ॥
 पूर्वं कृता नगरसीम्नि निवासशाला
 जग्मुर्जनाः प्रमुदिताः पटमण्डनानि ॥१०६॥

अजितेन तत्र शतशोऽधिकारिणः
 परिचारकाः प्रतिजनं प्रयोजिताः ॥
 नरनागवाजिपशुपक्षिभक्षणं
 क्षणमात्रतः समुपनिन्युरुत्तमम् ॥१०७॥

अथ मूलचन्द्र उपगम्य चन्दुभि-
 र्वरवस्त्रभूषणवरैर्वरं कृती ॥
 परिपूज्य चान्धवजनान्सभाजयन्
 विनयादयाचत विवाहसज्जताम् ॥१०८॥

विप्रान्पुरस्कृत्य ततो जगाम
 कालश्च लालो जयरामवर्मा ॥
 पिता च तस्येतरबन्धुवृद्धै-
 र्वरेण सार्द्धं करिभिः प्रभिन्नैः ॥१०९॥

सम्बन्धिनो द्वारि विशालदन्ता
 दन्तावलास्ते मदवारिवयैः ॥
 कृतं च सेकं पुनरुक्तपाङ्क्ति-
 कृताकृतं किं नु विदन्ति मत्ताः^२ ॥११०॥

१. अजितः—अजितोरषावः मूलन्यपिना ।

१. स्म सेकं—स० + क० इत्युनयन ।

२. विदन्ति मित्ता—क०

आनद्धतोरणमुदीतचतुष्कवेदि

सौवर्णकुम्भनपल्लरागरम्यम् ॥

उद्वाहमण्डपमुपेत्य वरः परे च

सिंहासनेषु रुचिरेषु सुखं न्यपीदन् ॥१११॥

तस्मिन्विशालनयने तपनीयगौरः—

विस्तीर्णवक्षसि विलम्बिभुजे स्मितास्ये ॥

नेत्रावलीं युगपदेव वरे विलोलां

नीलोत्पलस्रजमिव न्यदधुमृंगाक्ष्य ॥११२॥

ततो वरं विष्टरपद्यपाद्यै—

रथेण मूलो मधुपर्कदानात्^१ ॥

आनर्च विप्रेषु पठत्सु वेदान्

स्त्रीणां मृदङ्गघनिमञ्जुगीतौ ॥११३॥

सा मङ्गलस्नानशुचिः कुमारी

समागता काञ्चनपुत्रिरेव ॥

सुवर्णस्रगैः रचितं तनीपो

वधून्तौ वस्त्रयुगं दधाते ॥११४॥

कुमार्यै वरवस्त्राणि मणिभूषणपेटिकाम् ॥

विष्टृत्य निदधौ विप्रो जयरामेक्षितं विदन् ॥११५॥

समञ्जयामास च मूलचन्द्रः

^२कुशाक्षताम्भोभिरदात्तुमारीम् ॥

प्रयुक्तपद्मद्वयनामगोत्रो

धराय तामेद्रसगोत्रभाजे ॥११६॥

१. विष्टरे—क.

१. विष्टर, पठत्, शाठम्, मज्जं, मधुपर्कं च इत्यादाना वराय तामप्येति इत्या-
दानापूर्वम् ॥

२. कुशाक्षताम्भसा कुमारीं निश्चय्याचार्यं ।

^१कामस्तुतिं कामसमः पपाठ
 वरः सुद्रापं श्वशुरो ददौ च ॥
 स्थिते नरे पूर्णघटे व्यघनां
^३वधूवरौ निष्क्रममीक्षणं च ॥११७॥
 प्रपद्य' मन्त्रांश्चतुरः परीत्य
 बहिं ^२बरोऽलंबिते जनीकः ? ॥
 विवेश तदक्षिणतः कुमारी
 होमं तदाचार्यवरश्चकार ॥११८॥
 अथारात्रान्यभागौ च महाज्याहृतिसंज्ञकम् ॥
 सर्वप्रायश्चित्तसंज्ञं ग्राजापत्यं तथैव च ॥११९॥
 स्विष्टकृद्राष्टभृतसंज्ञं जयाम्पातानसंज्ञकम् ॥
 होमं हरिदयालुः स आचार्यो निरवर्तयत् ॥१२०॥

युग्मम्—

लाजान् समीपत्रयुतान् जुहाव
 आत्रा वितीर्णान्दहने कुमारी ॥
 आरोह्यत्तां द्यपदं गृहीत-
 करो वरो गायति च स्म गाथाम् ॥१२१॥

-
१. तिरुल्लसम्प्रदाये वरः कामस्तुतिं पठति ।
 २. 'परस्पर मन्त्रेण्यथ' इति मन्त्रः ।
 ३. परवधू- परस्परनिरीक्षणं प्रायेण सर्वस्मिन्नेष सम्प्रदाये ।
 ४. जयाम्पातानहोमः, स्विष्टकृद् होमः शष्टृनृद् होमश्च दिवाहे ददयने ।
 १. प्रपद्य—व०
 २. बरोल्लंबिते—क०
 ३. आचार्य—छ०
 ४. समीपत्रय—क०

आकारयत्सप्तपदीं सिपेच
 दलैरथैनां हृदयेऽस्पृशच्च^१ ॥
 सिन्दूरशोभाममिमन्त्र्य^२ कान्तः
 सीमन्तमध्ये विदधे विधिघ्नः ॥१२२॥
 समाप्य होमं घरणीमुरेम्यो
 ददौ सुवर्णानि च सौरमेयीः ॥
 सन्दर्शयामास वरो बधूँ स्ना
 ध्रुवं ध्रुवं कामवधूविजेत्रीम् ॥१२३॥
 कालश्च मूलचन्द्रश्च दैन्यतापं द्विजन्मनाम् ॥
 धनायजाविव तदा^३ वसुवर्षेर्व्यपोहताम् ॥१२४॥
 इत्थं जातविवाहमङ्गलविधि स्थानं गतो नानको
 मा पृष्ट्वा जयरामवर्मविहितानुज्ञो वदान्याग्रणीः ॥
 निप्रत्यं हि जनाभिजान्परिजनानप्रोणयत्प्रोक्षते-
 रधैराभरणैर्निशिष्य वसुभिर्नासोभिरत्युत्तमैः ॥१२५॥
 ननाम रत्नाभरणानि दत्त्वा
 वासासि दीनारभृतं करण्डम् ॥
 आचार्यमाह स्म वदस्व विद्वन् ?
 समीहितं किं निदधातु भृत्यः ॥१२६॥
 हरिदयालुरतीव सुतोपितः
 प्रमदगारिपरिप्लुतलोचनः ॥
 अकवयन्ननु नानक वत्स हे
 किमवशिष्टमतः परमीप्सितम् ॥१२७॥

१. सिन्दूरदानात्पञ्च त् सप्तपदी भवति । ततो होम समाप्ये ।

२. वसुवर्षेर्नदानैरिति भावः ।

३. हृदयपृष्ठ—४०

४. ममिमन्त्र—४०

न खलु वेदि कुलं भवता परं
 वसुमतीवल्यं सुविभूषितम् ॥
 विनय एष विभूषणतामगा-
 तव भवामरणस्य किमुच्यताम् ॥१२८॥
 नम मनोरथपूर्तिरभूत्प्रभो
 तव पुरा कथितां श्रियमीप्सितुः ॥
 परिणयोत्सव एव विलोकित-
 स्तनयजन्म दिदृशुरयास्मि ते ॥१२९॥
 अधैराभरणैर्वस्त्रैर्मर्दनं वैणिकं ततः
 अतृपन्नानकः कालकथितानाश्रितान् परान् ॥१३०॥
 भरतस्य भरद्वाजो यथाऽऽतिव्यमकल्पयत्
 ससैन्यस्य तथा मूलचन्द्रो नानकवर्मणः ॥१३१॥
 अजितेन डिण्डिमरवेण घोषितं
 वरयात्रिणां ददतु पण्यमीप्सितम् ॥
 भम कोशुतः पणमुपाददत्वमी
 वणिजो न किञ्चिदिह सन्दिहन्तु च ॥१३२॥
 सूपाः सूक्ष्मकद्रुण्यभक्तसहिताः सन्मण्डका व्यञ्जनैः
 नानाकल्पविकल्पितैर्वहुविधा बद्योवटाः कोमलाः
 बह्वयः संधितजातयः सुलवणाः खाद्या रसालाः सिताः
 आन्यं प्राण्यमभून्नवं सुरभिजं दुग्धं च सान्द्रं दधि ॥१३३॥
 मत्स्यैर्नानाविधैरन्यैः श्रेष्ठैर्पाठीनैरोहितैः ॥
 चम्प्यैरनीरसरसैः प्रशस्तैः पिप्रिये जनः ॥१३४॥

१. त्यो—ह०

१. श्रेष्ठी = पोठी मछली हिन्दाम् ।

२. पाठीनः = मत्स्यनैदः ।

३. रोहितः = सर्ववर्णो मत्स्यः

जलस्थलस्थायिग्रिहङ्गमांसे
 मृगाजयो रस्ययुतैश्च शूल्यै ॥
 नितम्बिनीनां कल्मीतिमिश्च
 राजन्ययूनामटुपन्मनासि ॥१३५॥

मांसौदनं सौरममुद्गिरन्तं
 बहुप्रकारं किल बाहुजास्ते ॥
 अशुंजताकण्ठमकुण्ठजिह्वा
 विलिह्य लेह्यं भरिचाम्लसिद्धम् ॥१३६॥

यद् येन स्वेष्टमाज्ञप्तं प्राकृतेनोचमेन वा ॥
 तत्तस्य पुरतो न्यस्तमहाय परिवेषकैः ॥१३७॥

एव खादतमोहता चिरमभूदाचम्य मुस्थो जनः
 सर्वोचर्च्यत यक्षकर्मरसैर्मालामिराभूषितः ॥
 ताम्बूलैर्मगधाहृतैः स्वमनसोपातैः परं प्राप्तदत्त
 भूपो वारवधूविलासविभनैस्तौर्यत्रिकैस्तोषितः ॥१३८॥

अजितो मूलचन्द्रश्च तदाप्ता नानक कृती ॥
 कालश्च जयरामश्च स्वजनेः सप्तदि स्थिताः ॥१३९॥

सिक्ताः पुष्परसैः सर्वे गन्धतेलेन वासिताः ॥
 द्राक्षावादामखर्जूरमुन्मूलरुमुपाददु ॥१४०॥

लज्जजातीफलनातिपत्री
 ताम्बूलरीटी त्रिपुटात्वचश्च ॥
 न्यस्ताः पुर स्वर्णकरण्डकेषु
 महाजनास्ते जगृह्यैश्च ॥१४१॥

ततस्ततानद्धधनस्वनेन

लयं गतैस्तैः सुपिरस्य शृङ्गैः ।

गातेर्हरन्त्यो हृदयं समाया

मुख्या अनृत्यत्रवारमुख्याः ॥१४२॥

न विवेद जनः स देशकालौ

न च देहादिविभावरीं समग्राम् ॥

कृतुकेन गृहीतचित्तशक्तिः

परमानन्दमहोदधौ ममज्ञ ॥१४३॥

प्रससाद सदा पश्यन्निन्द्रजालं जगत्तु यः ॥

स्वप्ने स्वप्नमिवालोक्ष्य सिस्मिये स च नानकः ॥१४४॥

अनर्गलौदार्यगुणः प्रसद्य

ददौ स बत्सभिरणार्यराशिम् ॥

क्षेम्यः परेम्यो नटनर्तकेभ्यो

विदूषकेभ्यो बहुरूपकेभ्यः ॥१४५॥

इत्थं दिनानि कतिचित्परमोत्सवेन

प्रीत्योत्तरोत्तपुरस्करणेद्वया च ॥

तत्र स्थितोऽजितमुपेत्य च मूलचन्द्रं

यात्रां ययाच विनयाजयरामवर्मा ॥१४६॥

अनिच्छतोऽपि तयोरनुज्ञा दापिता जनैः ॥

प्रापिता जन्यवासं च यौतकद्विस्तुचमा ॥१४७॥

भद्रकलाः करिणोऽनिलरंहसो

हयवरा मणिमौक्तिककाञ्चनम् ॥

भटजनैर्महिता बहुहेतयः

सदसि दत्तमशोभत पौलकम् ॥१४८॥

व्ययं प्रयाणदिवसादारभ्यानिच्छतोप्यलम् ॥
 लेखमालोक्य निनयान्मूलो जामातुरर्पयत् ॥१४९॥
 दत्त्वा बहुधनं मूलः कालस्य षडयोः पतन् ॥
 सम्पन्निना कृतार्थोस्मि त्वयेति विससर्ज तम् ॥१५०॥
 अजितस्य मते स्थितः स मूल-
 स्तनयां नूतनरत्नभूषणाढ्याम् ॥
 व्यसृजद्बहुचेटिकानुपातां
 नवपानेन जनोपवर्णितेन ॥१५१॥
 पितरौ तनयामसागरोन्ध्यां
 कमलां कोमलवादिनीं विदूनाम् ॥
 अवलोक्य न शेस्तुर्जहीतुं
 नयनाभ्यां पतितां महाश्रुधाराम् ॥१५२॥
 चन्द्रोराङ्गी वाष्पपूर्णपिताक्षी
 कन्यामश्रुपुत्सृजन्तीमुवाच ॥
 मा रोदीस्त्वं मे हृदिस्थासि वत्से
 द्रक्ष्यन्ती त्वामागमिष्यामि शीघ्रम् ॥१५३॥
 अस्या दास्याः क्षमेयास्त्वमित्युक्त्वा बद्धहस्तया ॥
 जामाता दत्तधनया चन्द्रो' राज्ञा विसर्जितः ॥१५४॥
 अजितेन हितेन हस्तिनोभ्यान्
 प्रतिपाद्याय विसर्जिता नताश्च ॥
 प्रययुर्जयरागनानकायाः
 पटहध्वाननिरोदितप्रयाणाः ॥१५५॥

१. अहीनुषितिपुक्त- पाठ ।

1. चदो रागा-क०

अथवा चन्द्रो नानवच-इ राज्ञा विसर्जित इति भावः ।

नागान् सञ्जयतां हरींश्च हरतां वाहान् रथे युञ्जतां
 कीलान्युत्खनतां 'कुलानि शतशः संहृत्य सम्बध्नुताम् ॥
 गोणीः स्थापयतां धूपेषु विततानुप्रेषु भारान्गुरुन्
 शस्त्रं धारयतां प्रयाणपटदध्वानस्त्वरामातनोत् ॥१५६॥
 मंषिह^१ रज्जुमभिवध्य च पानपात्र-

भुष्णीपतश्च तिथिपत्रकमुत्प्रगृह्य ॥
 किञ्चिद्विलोक्य धृतपुस्तकदेवपेटी-
 भारा ययुः क्षितिसुराः कृशयष्टिहस्ताः ॥१५७॥

गत्वा सुरत्राणपुरं सभार्यः
 श्रीनानको मङ्गलगीतवाद्यैः ॥
 नीराजितः पङ्कजलोचनाभिः
 प्रवेशितः सद्य गुरुव्रनाम ॥१५८॥

पूज्येत देवस्तलवंडिकायां
 पश्येज्जनस्त्वां च चिरं दिद्युः ॥
 उक्तवेति धृद्वैर्दयितासहायः
 श्रीनानकस्तां नगरीमनापि ॥१५९॥

भाष्यक्तवान्भारमिमं वहस्व
 त्वं बालसिन्धो इति स प्रयास्यन् ॥
 दानं विना कापि न दुर्वहा मे
 धूरित्युरीकृत्य ततः स्थितोऽहम् ॥१६०॥

कालःस्तुषां पुत्रमपि प्रगृह्य
 प्रसन्नचेता नगरीं प्रयातः ॥
 मेरीरवैः सिन्धुरसंघघण्टा-
 स्वनैश्च दूराद्विदितो जनेन ॥१६१॥

१. स्फुलानि-ख०

२. संपिडय-ख०

सद्बान्धवास्तस्य विलोक्य ऋद्धिं

ननन्दुरन्ये परितापमृद्दुः ॥

विशेषतः श्रीः परमेतदर्थं

सन्दर्शनीयामिजने जनेन ॥१६२॥

रम्मास्तम्मयुगेन कृम्भयुगलेनोत्फुल्लपङ्केरुहैः

फलमैस्तोरणदाममिथ रुचिरे द्वारे चतुष्काञ्चिते ॥

कामिन्यः कुलरीतिचारुमतयो नीराज्य तौ दम्पती

स्फूर्जन्मञ्जुसृदङ्गनादमतयन्नम्यन्तरं नन्दिताः ॥१६३॥

सर्वाङ्गरत्नाभरणानि मात्रे

निवेद्य चित्राणि वराम्बराणि ॥

श्रीनानकः पादयुगं स्वमृद्भां

पस्पर्श लोकेरमिनन्यमानः ॥१६४॥

स्तुपां दलत्कोकनदानुकारि-

करात्तपादां प्रणतां विलोक्य ॥

आलिङ्ग्य रत्नाभरणाम्बराणि

प्रक्षुः प्रसन्नाऽदित नानकस्य ॥१६५॥

दिष्ट्या चर्द्धस इत्युक्त्वा जामिभिर्नानकप्रक्षुः ॥

नमन्ती फालिनं मेने भाग्यभूरुहमात्मनः ॥१६६॥

दासीभ्यः पूर्णपात्राणि ददौ मणिगणानियम् ॥

पार्श्वे नानकचन्द्रस्य तारका इव ता वक्षुः ॥१६७॥

सवयसः खलु नानकमागताः

सपरिरम्भमनेन समाजिताः ॥

कथितपूर्वकथा विहितोपद्राः

सविभवस्य नतेर्मुदिता ययुः ॥१६८॥

बोलाररायमुपगम्य विप्रिष्टवस्त्रं

स्वर्णोपदामुपनिधाय ननाम हृष्टः ॥

उक्थाय तेन हृदये विनिधाय पृष्टः
 स स्वाधिकारदिवसादखिलं जगाद ॥१६९॥
 श्रुत्वाखिलं मोदमदभ्रमाप—
 द्वोलाररायो निजगाद चेदम् ॥
 ततोदये शारदर्गातरश्मे—
 श्वकोरवन्नानक निर्वृतोऽस्मि ॥१७०॥
 कालं बहुमिह स्यातुं न युक्तं किन्तु नानक ॥
 राज्ञो विपरिवर्तन्ते स्तोकेनैव मनांसि यत् ॥१७१॥
 विसृष्टो नानकस्तेन तथेति कथयंस्ततः ॥
 समाप्तदेवपूजादिक्रियो मासोचरं ययौ ॥१७२॥
 आदाय चेतांसि ययौ जनानां
 शीलेन सर्वस्य हि वल्लभोऽयम् ॥
 सत्सङ्गतिः कन सुखाकरोति
 परन्तु दैवेन विना न लभ्या ॥१७३॥
 सुरत्राणपुरं गत्वा स्वाधिकारं वभार सः ।
 प्रजावतीमतिप्रीत्या^१ स्थापयामास नानकी ॥१७४॥
 इति श्रीजगद्गुरुनानककथायां नानकचन्द्रोदयसमाप्त्यायां
 परिणयो नाम पञ्चमः प्रस्तावः ॥

१. स्वाधिकार स—४०

१. प्रजावती = नानकपत्नी । सुलक्षणी

षष्ठः प्रस्तावः

या स्फोटवर्णपदवाक्यपदामिधेया

स्थूलत्वमागतवती मयनि क्रमेण ॥

तेजोयदस्य जगतो व्यवहारहेतुः

सा निर्विकल्पचिन्तिरस्तु मयि प्रसन्ना ॥ १ ॥

सुलक्षणी सुरूपापि पत्युर्नारमयन्मनः ॥

यथा हंसस्य रुचिरा वधनी स्वर्णशृङ्खलाः ॥ २ ॥

चन्दोराक्षी कन्यकां द्रष्टुमाणा—

निर्विण्णां तां साश्रुनेत्रां विलोक्य ॥

नानक्याऽतिप्रीतिभाजा गृहीता

नातिप्रीता तामुपालेभ उग्रा ॥ ३ ॥

कन्या न तिष्ठन्ति गृहे स्वकीये

सर्वा प्रजन्त्येव परस्य वैश्व ॥

यद्येवमेव व्यथयेजनस्ता—

स्तदा विलीयेत विधेहि पन्थोः ॥ ४ ॥

मयैव कन्या जनिता यदि स्या—

तदापराध्यास्म्यहमेव^१ लोके ॥

अन्यः स्त्रियथेजनयन्ति कन्या

विचारिते मे न तदापराधः ॥ ५ ॥

श्वश्रूजनः श्वास्ति वधूः कुशीलाः^१
 कामं तदा नास्ति गिरोवकाशः ॥
 प्रयाति मार्गेण सता सदश्वे
 कश्यानिपातोऽतितरामसद्वः ॥ ६ ॥

श्वश्रूः क्षमा ताडनलालने या
 मातेव सा ते नहि सन्निधिस्था ॥
 प्राक्कर्मणस्त्वं खलु दुर्विपाका-
 अनान्दहस्तेः पतितासि वत्से ॥ ७ ॥

अन्तेवासिन्युपाध्यायः प्रजावत्यां च नन्दिनी ॥
 निसर्गेणैव बहतश्चण्डिमानमकारणम् ॥ ८ ॥
 सुलक्षणी तामश्वदन्नापोपालम्ममहंति ॥
 नापो यत्कृतसौभाग्याः स एव विरसो मयि ॥ ९ ॥
 चन्दोराज्ञी व्याजहाराय सिन्धु
 कस्मादोपान्नानकस्तेऽप्रसन्नः ॥
 निर्विण्णश्चेज्जीवलोकस्य सीख्ये
 किं ते पूर्वं हन्त जग्राह पाणिम् ॥ १० ॥

नानकी मतिमती तदावद--
 न्नानको न कलहेन सुग्रहः ॥
 प्रार्थनैव समये करिष्यते
 या महाजनमनोनुकूलिनी ॥ ११ ॥

१. वधू कुशीला—६०

१. न नान्यहस्ते—४०

१. अनान्दह—४०

१. सा—४०

२. मुपातेन "या" ॥ ४०

निक्षिप्य तनयामङ्गे नानक्याः सा ययौ गृहान् ॥

आद्यासिता तयात्यर्थं प्रससाद मुलक्षणी ॥ १२ ॥

समागतं गतरुपं हतरागमथैकदा

मनुजं^१ मनुजव्याजदेवमेवं स्वसाज्वदत् ॥ १३ ॥

त्वं सर्ववेत्तासि विचक्षणोसि

कः शिक्षयेत्त्वामपरावरज्ञः ॥

^१तथापि नारीजनचापलेन

यदुच्यते तत्सदसत् क्षमस्व ॥ १४ ॥

देवर्षिभृतात्मनृणां पितॄणां

न किंरुो नायमृणीति सद्यम् ॥

अर्वागृह्यः शिक्षयितुं तथापि

^२सन्तः पुराणेन पथा चरन्ति ॥ १५ ॥

निक्षिप्य जायां तनये वनाप

^३व्रजेत्तया वा समभित्पुशन्ति ॥

जानन्ति सन्तो वनिता लतेव

विनावलम्बं कथमेव तिष्ठेत् ॥ १६ ॥

न झानिनो हानिकरी गृहस्थ-

चर्या हि पथ्यं विकृतेन सेव्यम् ।

गतेऽगदे^४ हन्त समूलमेव

वदन्ति सर्वं बलिनस्तु पथ्यम् ॥ १७ ॥

तवेन सर्वस्य जनस्य नास्ति

जगत्पनास्या तमसावृतस्य ॥

१. इप्सुज—४०

२. मया—क०

३. गत्रे—क०

४. सुसना—“मां वस्तुमिच्छा मुनरोजरोति—निगु० ।

२. भवतस्तु सत्त एष नेत्रे हर्यर्षान्तरग्यास ।

धनं सुताः सद्विषयोपमोगः
 संसारिणस्तत्त्वमिदं विदन्ति ॥ १८ ॥
 तथैवं व्यञ्जिते सौम्यः^१ संजगाद त्मिताननः ॥
 किं नोक्तं तव मान्यायाः कृतं किं न करिष्यते ॥ १९ ॥
 स्वस्या उपालम्भमपोहयन्त्या
 अवश्यवक्तव्यमिदं भवत्याः ॥
 लतां य आरोपयते सयत्नं
 फलावधि प्रौढतरं करोति ॥ २० ॥
 ततो नवोदामनुरञ्जयन्सदा
 सुलभ्णो नायकतागुणेन सः ॥
 अरीरमन्तनकामकेलिभिः
 कलासु सर्वासु समुल्लसन्मनाः ॥ २१ ॥
 मुहुर्मन्द्रध्वनैर्दिवि परिलसन्तो जलधरा
 वितन्वन्तः केकाः प्रमदवनवीयीषु शिखिनः^२ ॥
 विनिद्राः कन्दल्यो भुवि हरितश्रृङ्गाङ्गुरलताः
 स्मरोन्मेपं गृनोर्नवनवमतन्वन्ननुदिनम् ॥ २२ ॥
 मलयज्वरससेकान्मालतीदामतश्च
 वरतनुपरिरम्भस्तेन सम्भावित्रोऽभूत् ॥
 मुखमपि मदिरास्या वीक्ष्य तस्याः प्रियेण
 न किमपि बहु मेने श्वारदः पूर्णचन्द्रः ॥ २३ ॥
 कालेन साय कियता विमराम्भूव
 गर्भं शितित्तनमुखा अरकाण्डपाण्डुः ॥
 मृद्भक्षणेऽकृत रुचिं श्रमकशिताङ्गी
 पत्युः सुखाय सुपुत्रे समवे सुतं च ॥ २४ ॥

जाते सुतेऽतिमुदितो जयरामवर्मा
 श्रीनानकस्य विदधेऽखिलजातकर्म ॥
 यद् येन याचितमभूद् व्यतरत्स तस्मै
 तत्स्वर्णभूषणवगम्बरसैन्धवादि ॥ २५ ॥

द्वात्रिंशदब्दवयसाऽजनि नानकस्य
 श्रीचन्द्र इत्यभिहितः प्रथमः स शुभः ॥
 तुङ्गस्थितैर्ग्रहचरैरधिगीतमाग्यो
 लोके महामहिममाक् स इव प्रसिद्धः ॥ २६ ॥
 साध्वी दधार खलु सार्धचतुर्थवर्षे
 गर्भं पुनस्तदनु नानकधर्मपत्नी ॥
 आलीजनस्य रुचिरादभिलष्यमाण-

मुसंतमलिकमलान्यमृतच्छटाभिः^१ ॥ २७ ॥
 ज्ञानी प्रव्रजितः कश्चिदेकदा नानकं गतः ॥
 पाण्डुरं कृशमालोक्य तमपृच्छत्स कारणम् ॥ २८ ॥
 राजकार्यनियोगेन पारतन्त्र्यादनारतम्^२ ॥
 स्नानभाजनकालस्य वैपम्यं नानकोऽब्रवीत् ॥ २९ ॥
 स्नातः प्रभाते नवनीतयुक्तां
 सितोपलां भुङ्क्व ततोऽन्यवार्ता ॥
 नोपेक्ष्यमर्थादिचतुष्टयस्य
 वपुः सखे साधनमादुरार्याः ॥ ३० ॥
 तेनोपदिष्टो दययेति धीर-
 स्तथा प्रतिश्रुत्य तदादि चक्रे ॥

१. छटा-४०

२. पारतन्त्र्या-४०

अतिप्रमाते हृदद्गुस्तरायां
स्नानं स वेआं^१ मृशशीतलायाम् ॥ ३१ ॥

एकदाहर्मुखे^२ गत्वा वेआं कृतनिमज्जनः ॥
नोन्ममज्जेति चिखिदे सर्वोस्य प्रीतिमज्जनः ॥ ३२ ॥

हाहेति चुक्रोश नतस्तदर्थं
सर्वः सुरत्राणपुरस्य लोकः ॥
सुलक्षणी सा यत नानकी च
सन्तापवक्षोऽरुदितामजत्तम् ॥ ३३ ॥

अनायमानीयमहान्तमन्तरा
विलोडयामासुरितस्ततश्च ॥
दाशास्तदस्येन मया प्रयुक्ताः
खिन्नेन भूयो जयरामनाम्ना ॥ ३४ ॥

ग्राहा महान्तो भकराथ मत्स्या
जाले निबद्धा न स दृश्यते स्म ॥
निगीर्य तं कोपि गतः सुदूरं
ग्राहः किलेत्याह ततः स्म लोकः ॥ ३५ ॥

भक्ताधिकारी निममज्ज नद्या-
मुक्त्वेति राजा पिशुनैः प्रयुक्तः^३ ॥
आहूय दूतैर्जयरामभूचे
त्वं बोधयाशु व्ययमेस्य नूनम् ॥ ३६ ॥

१. श्नि-क०

२. मधमस्य-स० ।

१. वेआ = नदीनाम ।

२. महर्मुखे = प्रातरि ।

३. घानामम् = जालम् ।

भीतस्ततस्तस्य मनस्यवेक्ष्य
 दान स घीरो जयराम ऊचे ॥
 कृत्वा क्रियामस्य मृतस्य राज-
 न्नावेदयिष्यामि समग्रमेव ॥ ३७ ॥
 स्वार्थप्रवणतां राज्ञां निस्नेहत्वं निरास्पदम् ॥
 विनिनिन्द ततः सर्वो लोकोः शोकसमाकुलः ॥ ३८ ॥
 बन्धुब्रुवं प्राक्ष्यति बालसिन्धुः
 चिरस्य चोरो जयरामकथ ॥
 खेलेः प्रयुक्तमिति किंचदन्तीं
 श्रुत्वास्मदीयां विमयाम्बभूवुः ॥ ३९ ॥
 पश्चात्तपन्निति जनो विनिनिन्द विश्वं
 मृत्योर्न किञ्चिदपि सज्जनपक्षपात ।
 जीवन्ति हन्त पिशुनाः परमर्मपाताः
 सन्त परोपकृतिसक्तधियो भ्रियन्ते ॥ ४० ॥
 भूखो वा पण्डितो वापि पापो वा घामिणोऽपि वा ॥
 असिद्धोऽप्यथवा मिदं कालः कश्चिन्न मुञ्चति ॥ ४१ ॥
 वेत्री न वेत्री ध्रुवमेव सन्त
 या मज्जयामास तथाविधं तं ॥
 यद्वा प्रकृत्वा जडतायुतानां
 वेचुत्वमप्यर्धंकरं न किञ्चिन् ॥ ४२ ॥
 साध्वीं विहाय वनितां तनयं शिशुं च
 वृद्धौ प्रमत्त पितरौ वत दूरसस्यौ ॥

१. भ्रियन्ते पाठ—४० ३० सत-त०

२. प्रमज्जयामास इति पाठ—४०

३. जनानां परित्याग ४२ त ५० घातन वर्त्ति

अस्मान्भवत्प्रणयचद्वधियः किमेवं
हा नानक त्वमगमः परिहीणहार्दः ॥ ४३ ॥

स्मेराननो विकचपङ्कजपत्रनेत्रः
शीलेन सर्वजनवन्द्यमतामुपेतः ॥
नातः परं स भविता सुकृतव्ययेन
धीनानको गुणनिधिर्नयनातिधिर्नः ॥ ४४ ॥

तीर्थे तस्मिन्प्रातरुन्मज्ज्य दृष्टो
लोकैः प्रातः स्नायिभिः कौतुकेन ॥
११ तार्तीयोके वासरे साश्रुनेत्रान्
सानन्दाश्रूनागतः स व्यधत् ॥ ४५ ॥

तिलकमुपरतानामेष वेपं^१ दधानः
परिहृतगृहमेध्याकल्प आविर्बभूव ॥
धृतपति वपुषा स्वं लोकमानीय पत्नी

स खलु समुपदिष्टो^२ वारिनायेन पत्न्याः ॥ ४६ ॥
केचिन्मोहवशेन दृश्यत इति प्रोचुः परे प्रत्ययं
नाजग्मुस्त्वपरे नवं जनुरिति प्राकीर्तयन्विस्मिताः ॥
मायावीति जजन्पुरल्पमतयः सिद्धं परे वर्णयन्
विद्वांसस्तु वयं प्रभावमतुलं तस्येति तूष्णीं स्थिताः ॥ ४७ ॥

१. तार्तीयोके—क०

२. मेघवेप—क०

३. तृतीयस्यापि तार्तीय ।

४. “तानामेघवेपम्” इत्येकः पाठः ।

‘तानाम् मेघवेपम्’ इति द्वितीयः पाठः ।

‘तानाम् एषवेपम्’ इत्यपि पाठः ।

५. वारिनायो वरुणः ॥

जीवेन देहा इव देहिनस्ते
तेनागतेनोद्धतचेतनास्तु ॥
वधूनि मौलौ परिवर्त्य तस्य
ददुः प्रसन्नाः परिचारकेभ्यः ॥ ४८ ॥

नानक्या चरणे निपत्य रुदितं तस्य स्मितं कुर्वतो
नेत्राभ्यां दयिता निपीय निमृत्वं दूरादभुं निर्धृता ॥
आलिङ्गन् जयराम इत्यकथयन्मोहाय किं नः कृतम्
राज्ञो दुर्विनयं वदन्तमथ मां दृष्ट्वाऽहसत्सोचकैः ॥ ४९ ॥

घोषयामास लेखेन घनखानस्य लेखकान् ॥
खतर्कतुरगा मृद्रास्तस्य तत्राधिकाः स्थिताः ॥ ५० ॥
प्रदापयितुकामे ताः पृथ्वीपाले प्रसीदति ॥
देहि प्रयजितेभ्यस्त्वमिति नानक आलपत् ॥ ५१ ॥

प्रसादयन् नृपतिः स दातु-
माकारयन्नापमुरीचकार ॥
विसृज्य सर्वं विपिनस्थितेषु
देवालयेषु स्थितिमातवान् ॥ ५२ ॥

आपन्नसत्त्वा दयितासि सार्ध्वी
परस्य गेहे तनयः शिशुश्च ॥
नारर्जयत्तस्य मनो मृपात्वा-
त्स्वाप्तस्य वन्धोदंयते न कथित् ॥ ५३ ॥

I. सतततुरगा = ७००

१. पृथिवीपाले—स०

२. उत्तरीयकार—स०

३. वञ्चित्—स०

स्वार्थोपाधिः प्रीतिरत्रासिलस्य
 सर्वश्रेष्ठो धन्य एको धनो यत् ॥
 भोग्याः सर्वे यश्चेदापातरम्या-
 स्तद्विद्वांसः किं भवेऽस्मिन् रमन्ताम् ॥ ५४ ॥
 मूढा यथातिममतानिगडेन चट्टाः
 कुर्वन्ति कृत्यमिह तद्गह्वरो बुधाश्च ॥
 काले विवेकमुभये कलयन्ति किन्तु
 तोये गभीर इव बाहुकवारिमीताः ॥ ५५ ॥
 नानकोखिलमुत्सृज्य व्यरच्यत वने स्थितः ॥
 श्रुत्वेति मूलं श्यामेन गुरुणा सह तं ययौ ॥ ५६ ॥
 परः शता जृम्भितमस्य लोका
 यटाहुलीनां ध्वनिताम्यनन्दन् ॥
 तदा यथासीत्सुखितस्ततोपि
 वने स एकाकितया ननन्द ॥ ५७ ॥
 गत्वा तौ विजने वने दृढशतुर्देवालये संस्थितं
 सन्त्यक्ताखिलभूषणाम्बरमण्डं वस्त्रद्वयाच्छादनम् ॥
 श्यामोऽभापत हन्त नानक कृतो वेपः किमेव स्वया
 नाश्रयीः स कपायपाकविधुरैर्दुर्योगिभिर्दुर्लभः ॥ ५८ ॥
 निर्वेदान्सहसोत्थितो परिणनात्पद्भिः सपत्नैर्युतो
 भीतिं याति वनेपि वश्यकरणे मेहेपि मो नन्दति ॥

१. यात—क०

२. इव—क०

१. ईदृशस्य जगत प्रीतिं वयं भजतु वञ्चित इति भावः । व्यतोस्मिन् भवे रमणं न युक्तिमुक्तमिति भावः ।

२. श्यामकोपलोभमोहमदमात्सर्पिणि ।

पेट् शत्रून्विजिगीषवो नयविदो ये गेहदुर्गाश्रिता
युध्यन्तेऽथ विजित्य तान्विहरता तेषां कचिन्नापदः ॥ ५९ ॥

व्याप्तस्त्रिलोक्यां यदि लोकनाथो
वनेषु लभ्येत गृहे कुतो न ? ॥ ६० ॥

भक्तिप्रियश्चेजगदन्तरात्मा
नग्रे प्रसीदेन्न पटाश्रिते किम् ? ॥ ६१ ॥

श्रुत्वा ज्ञानं जनादन्धो यथा पश्यन् प्रबोधयेत् ॥
बोधयन्तं तथा श्यामं सस्मितो नानकोऽब्रवीत् ॥ ६२ ॥

यो वै कपायो स कपायपाकं
प्रतीक्षतां श्याम ? न मे कपायः ॥

पुरीमपक्वामवधेहि तत्र
बालं नृबालं एलसम्परीतम्^१ ॥ ६३ ॥

वने न जय्याः पडर्मा सपत्ना
गृहान्धकूपे सुतरां सुमेघः ? ॥

जन्मान्तराराधनतोपि तस्यै
विनाः स्मरारेः करुणाकृटाक्षम् ॥ ६४ ॥

बहिर्दार्ढ्यं सन्ततोपि मयनप्रावीण्यतो लभ्यते
व्याप्तं वारि घरातले च खननादासायते यत्नतः ॥

ईशो मिथविसृत्तरोपि जगतो ह्रस्वादिपीका यथा
मुञ्चं सन्त्यजताऽखिलं मतिमता निर्गृहते केनचिन् ॥ ६५ ॥

१. पङ्क्त—क०

२. वितस्य—क०

३. करुणाकरा—स०

४. मुञ्चं—क०

५. निगृहते—क०

I. श्लो० ६४ तः ६६ यावत् नानवर्तमानस्य वृत्तिर्दत्ताः प्राप्यते ।

एकं मनः पुत्रकलत्रमित्र-
 धनानि यद्वावति धावमानम् ॥
 वदस्व उद्यागिभिरप्यगम्यं
 कथं प्रपद्येत पदं सुरारेः ? ॥ ६६ ॥
 स्नेहनिर्यासवद्धानां जीवानां पक्षिणामिव ॥
 परब्रह्ममहोत्तुङ्गमाकाशमिव दुर्गमम् ॥ ६७ ॥
 मूलोऽन्नवीदमिरयं- यदीदृशः
 पूर्व किमासीर्गृहमेधिधर्माः ? ॥
 सोऽज्रूत लोभोधिरनिवृत्तानां
 भुक्त्वा त्रिलोकीमपि वो न तप्तः ॥ ६८ ॥
 विक्षिप्तोऽयमभन्नूनं न वाचं प्रतिपत्स्यते ॥
 इति मूलः कृषाकृष्य श्यामेन सह निर्गतः ॥ ६९ ॥
 धनखानमृषद्वारि मूल आवेदनघ्वनि-
 मुच्चैश्चकार तच्छ्रुत्वा कोऽयमित्यन्नवीचृपः ॥ ७० ॥
 मित्रखानोन्नवीन्मूलो नानकधसुरो नृप ॥
 आवेदयति जामातुर्धनं मे दुहितार्हति ॥ ७१ ॥
 धनखानस्ततोऽज्रूत नानकेन पुरोदितम् ॥
 मुद्रा मदीया दातव्याः परिव्राड्म्य इति स्फुटम् ॥ ७२ ॥
 मूलचन्द्रस्ततोऽवादीद्राजानो न्यायवादिनः ॥
 तस्य विक्षिप्तचित्तस्य न प्रमाणं वचनं खलु ॥ ७३ ॥

१. प्रदीप्त - स० ।

I. यथा पिञ्जरेवदपक्षिणां कृते आवाहं दुर्गमम् तथैव
 स्नेहे वद्धानां जीवानां कृते ग्रह दुर्गमम् ।

2. श्यामः = मूलानुगतः ।

3. मित्रखानः = धनखानानुजीवी ।

जयरामं नृपोऽपृच्छद् ब्रूहि कोऽर्हति तद्वनम् ॥

अवोचत्स पुनः पृष्टो नानकः पृच्छयतामिति ॥ ७४ ॥

जनैर्नृपो नानकमाजुहाव

पुनः पुनः क्रोधवशात्प्रणुनः^१ ॥

आगत्य तस्यावनमत्समाया

सन्दीपयिष्यन् घनैरानमन्पुम् ॥ ७५ ॥

आकारितस्त्वं बहुवारमाणाः^२

कुतो न मोनव्यविरक्तिशालिन्^३ ? ॥

द्रव्यं तवायं श्वशुरो जिघृक्षु-

रास्ते ततो देयमिदं नु कस्मै ॥ ७६ ॥

तं नानकोऽभाषत ते न भृत्यो

भृत्योऽपुनाहं जगतां^४ नियन्तुः ॥

किमर्थमाकारितवानसि त्वं

-द्रव्यं तु तत्प्रयजितैकमोज्यम् ॥ ७७ ॥

पत्नी विपुत्रार्थि^५ लभेत मर्तु-

घनं सपुत्रान कथं नु राजन् ॥

न्यायानुरोधाद्ददतीति लोके

^६विचिन्त्य राजेति पुनर्जंगाद ॥ ७८ ॥

पश्यन्त्वष्टुं मन्त्रविदो विचेता

यद्येप जाया घनभागिनी स्यात् ॥

धैस्त्वस्थचित्तोऽस्यै^७ बचः प्रमाणं

तदा घनं प्रयजिता भजन्तु ॥ ७९ ॥

१. प्रणुने-त०

२. जगती नियन्तु-त०

३. विमुक्ता-क०

४. स्वस्य-त०

५. सद्यो पृनस्ययातिजनहस्यथ !

अथागमन्मन्त्रविदस्तुरुष्काः^१

सिद्धार्थविक्षेपकृतः पठन्तः ॥

क्रूररूपायैः परिपीडयन्तः

स्वं कोऽसि कोऽसीति मुहुर्जजल्पुः ॥ ८० ॥

तान्नानक उवाचेदमसिद्धान् सिद्धमानिनः ॥

देवनागाङ्कितैर्मन्त्रैर्भूतोच्चाटनजीविकान् ॥ ८१ ॥

कृपिः समूलैव विनाशिता यैः

खलाः खलार्थं किमु ते यतन्ते ? ॥

विक्रीणतां नाम महेश्वरस्य

सिद्धिः किमेषां परकार्यकृत्स्यात् ? ॥ ८२ ॥

उन्मादवानस्मि जनार्दनस्य

प्रेम्णा निजानन्दनिरञ्जनस्य ॥

तृणाय मन्ये सकलां त्रिलोकीं

प्रतिक्षणं क्षीणतरस्वभाजम् ॥ ८३ ॥

मन्त्रस्य देवं परिचिन्वते न

न ते प्रकुर्वन्ति जनस्य कामान् ॥

नृत्यन्तमारुह्य शिरांसि मृत्युं

नोच्चाटयन्तेऽपि तु भूतसङ्घान् ॥ ८४ ॥

अहो महाभूतनिबद्धदेहा

भूतं किमुच्चाटयथा प्रभूतम् ॥

लोभं निगृहीत महापिशाचं

युयं यदावेशवशाद्विमूढाः ॥ ८५ ॥

१. विज्ञेय-क०

२. त्रिलोकी-क०

३. देव-क०

४. तदा-१०

१. तुरुष्का मन्त्रविदः = तुर्कतान्त्रिक इति भाषायाम् ।

२. श्लो० ८३ तः ८७ यावत् नानकस्य तुरुष्कमन्त्रविदं प्रति ईशोपदेशः ।

त्वं कोसीऽति किमत्र पृच्छथ जडा देहेन्द्रियादीतरं

नित्यानन्दमगाधबोधजलधिं जानीत मामद्वयम् ॥

देहं केचन भृतयोगजनितं चैतन्यमन्ये परे

विज्ञानं क्षणिकं वपुः परिमितं मामाहुरेके धिया ॥ ८६ ॥

केचनोचुरिमा वाचः श्रुत्वास्य म्लेच्छमान्त्रिकाः ॥

नाविष्टो न त्व विक्षिप्तो ज्ञानवानेष निश्चितम् ॥ ८७ ॥

अर्घं प्रव्रजितेभ्यस्तदर्थं नानकयापिते ॥

धनखानो धनमदात्तदा स्वमतिमाश्रितः ॥ ८८ ॥

आर्यम्लेच्छोपास्यदेवे न मेदं

ज्ञानी यस्मान्मन्यते नानकस्त्वम् ॥

वन्देथास्तं सार्धमस्माभिरद्य

तस्माद्भजेत्याग्रहादेनमूचे ॥ ८९ ॥

यवनदेवगृहे यवनैः समं

नतिमुरीकृतवानथ नानकः ॥

किमपि नार्यजनो नृपमीतितोऽ-

वददपासरदार्ततरस्ततः ॥ ९० ॥

धनखानादिभिर्म्लेच्छैर्म्लेच्छमन्त्रानुवादनात् ॥

नानकां म्लेच्छतां नीत इति कोलाहलोऽभवत् ॥ ९१ ॥

विशालनेत्रक्षरिताश्रुधारो

म्लानाननोऽगाञ्जयरामवर्मा ॥

निधिं द्विजं द्वारि नियुज्य वार्ता-

बोधाय गाढं हृदि दूयमानः ॥ ९२ ॥

१. केचिनो—क०

२. मादत्त—क०

३. मूर्धं—क०

४. गाह—क०

५. दूयमान—क०

१. निधिः कश्चिद् ब्राह्मणः ।

तमप्रसन्नं वनिता विलोक्य
 पप्रच्छ किं म्लानमुखोऽस्य कस्मात् ॥
 ऊचे स ते आतरमद्य राजा
 'म्लेच्छो चिकीर्षन्त्यहह' प्रसन्न ॥ ९३ ॥
 आश्वासयन्मास तु नानकी तं
 न नानकस्याभिभवाय कश्चित् ॥
 शक्नोत को नाम सहस्ररश्मि
 पिधातुमीष्टे । करसंपुटेन ॥ ९४ ॥
 अनीतिरेषा यवनस्य राज्ञो
 विनाशिनीति ब्रुवतां सरोपम् ॥
 सतां सुरत्राणपुरस्थिताना-
 म्भूद्विषादः 'प्रति सद्य भूयान् ॥ ९५ ॥
 अनुशोचति नानकं सहाये-
 जयरामे प्रतिकारशक्तिशून्ये ॥
 निधिरागतवान् द्विजः 'प्रवृत्त्यै
 नृपतिं द्वारि नियोजतः स पूर्वम् ॥ ९६ ॥
 स पृष्टो जयरामेण निजगादेदमाहृतः ॥
 'म्लेच्छाः सन्तो विनिष्क्रान्तास्तदुक्तिमनुब्रुवन्त्यहम् ॥ ९७ ॥
 देवोपस्थितये स्थितो नृपतिना नोपेक्ष्यति नानकः
 चक्रे तं नृपतिर्जगाद कुरुषे किं नाश्र देवानतिम् ॥
 तं सम्प्रत्यवदत्त्वया सह मया कार्यामुरोपस्थिति-
 'स्त्वं गान्धारगंतो नियोजितमनाः क्रीर्णासिभो घोटकान्' ॥ ९८ ॥

१. प्रतिसप्र-४०

२. सदाय-१०

३. प्र पूर्वम्-४०

४. माहृत-४०

१. हास्परसस्य वेधलं द्विवा एषामीवातलोकाः समापतन्ति दृष्टिष्वमत्र सम्पूर्णं महापाठ्ये ।

कार्यस्तदोवाच मया समं कुतः ।

कृता न देवानतिस्त्र तिष्ठता ॥

ऊचे स तं गर्तनिपातवाग्णं

कर्तुं किञ्चोरस्य गतो मवानपि ॥९९॥

परिचितव्रतामस्य स-तदा ज्ञात्वा नराधिपः ॥

किञ्चिद्भीतो जगादामुं विचर-त्वं यथासुखम् ॥१००॥

इति संलपतां तेषां दूरस्थः श्रुतवानहम् ॥

आयाति नानको नूनं, स्वेन घर्मेण रक्षितः ॥१०१॥

जयरामादयस्तस्य वाग्मिराश्वासमाययुः ॥

यथार्यत्वं याचमानो देव ताभ्यस्तदुक्तिषु ॥१०२॥

विदार्यमासा यवनान्धनानि

प्रमाकरो नानक उद्भवस्ततः ॥

विलोक्य हर्म्यात्तुलसी तमालप-

र्द्धस्वै भोः स्वामिनि धन्धुलामतः ॥१०३॥

यथास्थितं नानकमागतं तं

विलोक्य सर्वे मुहुरीक्षमाणः ॥

क्षणं प्रमोदाश्रुभिरास्रवद्भिः

कृतान्तरायाः परितापमायुः ॥१०४॥

जयरामस्ततोऽपृच्छत्किमभूत्तत्र कथ्यताम् ॥

यदभूत्तदभूदेव मुदा तिष्ठतु नानकः ॥१०५॥

निर्वन्धपृष्टः पुनरावभाषे

माप्नुक्तवान्म्लेच्छनृपो न मेदम् ॥

ज्ञानी कचिद् ब्रह्ममतिः करोति

सहोपतिष्ठस्य मया ममेष्टम् ॥१०६॥

१. सपर्यस्व—क०

१. वार्य—४० इदं व्यक्तिवाक्यं नाम ।

२. मुमता—नानकाया सती ।

३. देवताभ्य इति चिन्तयं शास्त्राचार्योद्दिष्टमन्त्रवान् ।

४. अन्धपयो-अन्धमन्थो वा ।

स्वीकृत्य तूष्णीमपि वर्तमाने
 न वन्दसे किं पुनरित्युवाच ॥
 अवादिषं त्व तुरगान् ग्रहीतुं
 गान्धारगः केन ततोऽनुमेयम् ॥१०७॥
 धर्मोपदेशाय जगाद कार्यो
 मिथ्या कुतो वक्षि नृपे स्थितेऽज-१ ॥

नृपाल एवैनमुवाच सत्यं
 ब्रवीति गान्धारगतं मनो मे ॥१०८॥

पुनर्वभाषे कृपितोऽथ कार्यो
 मया स्थितेनात्र न वन्दसे किम्-१ ॥
 तमव्रवं त्वञ्च गतोसि कारिन्-१
 गृहं स्वकीयं बडवा मृता ते-॥१०९॥

लालः किशोरस्तव चित्ततुल्यो
 गर्ते पतैत्तद्विनिवारणार्थम्-१

पन्थादियत्ताननुतिष्ठतस्ते
 त्वमेव साक्षी धृतधर्मशास्त्रः ॥११०॥

हीणः किञ्चित्तदा कार्यो सत्यमित्यवदन्नुपम् १
 नृपस्तु माधवाचेदं पन्थानस्तेऽकुतोमयाः १ ॥१११॥
 प्रमात्रं तस्य राजर्षेः श्रुत्वाऽनुप्यब्रिजा जनार्णः ॥
 जिहासां बीक्ष्य सर्वस्य नातुप्यन् साधुलोचनाः ॥११२॥

१. ततो ॥ मेयम्—क०

२. गर्ते तदि—क०

३. नरम्—क०

४. नियोजनः—स०

१. नास्ति कुतो मयं यस्मात् स अनुतोऽजयः ।

२. हातुमिच्छाम् ।

हित्वा कुडुर्म् सहसा यियासुं
 निर्मोकमुत्सृज्य यथा भुजङ्गम् ॥
 न कोऽपि तं रोद्धुमलंभूव
 स्वसा तु साश्रुः सदयं जगाद ॥११४॥
 भ्रातस्तपस्यां त्वमिहैव कुर्या-
 स्तत्रान्तरायो भविता न कश्चित् ॥
 दूरादपि त्वामवलोक्य लक्ष्यं
 सरोजिनी खर्यमित्र प्रमोदम् ॥११५॥
 तमानुरागो न बभूव पित्रो-
 र्मय्येव' ते प्रीतिरतीव बान्ध्यात् ॥
 ममत्वशून्योऽसि तथापि दीने
 'दयालवः साधुजना भवन्ति ॥११६॥
 नानकस्तामुवाचेदं त्वं मोहार्त्कि प्रलापिनी ॥
 एको जातो मृतश्चैकः सम्बन्धः केन' कम्प कः ॥११७॥
 ज्ञात्वापि संयोगवियोगजन्म-
 जरामृतिप्रायमिभं प्रपञ्चम् ॥
 नारीस्वभावात्कृपणासि यत्नं
 द्रक्ष्यामि तच्चां पुनरेधि तुष्टा ॥११८॥
 चन्दोरात्री क्रोधमूर्च्छामुपेता
 क्रूरैः शब्दैः कर्कशाक्रोशयुक्तैः ॥
 ऊचे स्वस्याः कन्यकाया रुदन्त्या
 दैन्य दृष्ट्वा दूयमाना दुरन्तम् ॥११९॥

१. सामान्येन विनायकमर्थेन रूपोर्ध्वातरण्याग ।

२. जगतो मिथ्या-वप्रतिपादनम् ।

१. शत्रिन्—४०

२. मय्यव—४०

३. दुर तम्—४०

किं नावमारोह्य कुडुम्बमेत-
 दरित्रमङ्गं कृतवानसि त्वम् ॥
 हातुः सुतां बालसुतां मदीयां
 दया न ते चुम्बति चिचमीपत् ॥१२०॥
 परात्मजायावनवर्त्मपातं
 कर्तुं विरक्तोऽयमभूत्पूर्वः ॥
 न शैशवे नापि च वार्धके हा
 तारुण्यमाविष्कृतवान् विडम्बम्^१ ॥१२१॥
 किं नैष्टिको नाभितुं तदेवं ?
 चिकीर्षितं चेत्तत्र हन्त जाल्म ?
 कुडुम्बपोषे किल कातराणां
 विरक्तिमार्गः^२ सुगमो नराणाम् ॥१२२॥
 दैवादुपेतैर्विषयैरजीर्णे जाते
 विरक्ता बहवो भवन्ति ॥
 त एव तेभ्यः स्पृहयालवो हा
 दृष्टा धनिद्वारि पुनर्भ्रमन्तः ॥१२३॥
 नेयं विरक्तिर्दुरदृष्टवेगो
 यन्मोहितो हा सकलं विहाय ॥
 तुम्ब्या च यष्ट्या मलमल्लकेन
 भिक्षिष्यसे भोः कृपणान् कणांस्त्वम् ॥१२४॥
 अयं यशः साधुकुडुम्बपोषं
 दानादुदीतं महिमानमुज्झन् ॥
 सुखं च दैवोपनतं त्वमेत-
 द्विरज्यसे ब्रूहि फलाय कस्मै ॥१२५॥

१. निडम्बम्—क०

२. मार्गमुगमो—म०

३. तुम्ब्यां य—म०

सत्सङ्गतस्ते परिणाम एषः
 सन्तो दग्दिताः स्वसमञ्चरन्ति^१ ॥
 जनं समाविश्य विशस्य तूर्णं
 पिशाचमेवातनुते पिशाचः ॥१२६॥
 अजातपथाः ग्रिशवो रुदन्ति
 व्रताय तस्यास्य कृते च पत्नी ॥
 अनन्यपुत्रौ पितरौ जरन्तौ
 सुश्लाघ्यमेतस्य तपः कथं न ? ॥१२७॥
 न कोपि रोद्धा सकलैरपेक्ष्ये
 गृहाश्रमे ते चरतस्तपस्याम् ॥
 नाकण्ठिताः किं जनकादयस्ते ?
 गृहे स्थिता मुक्तिमुपागताश्च ॥१२८॥
 न क्षत्रियाः क्षोणितले किमासन्
 भविष्यदुन्मत्तमश्रुं यतिमे ॥
 जागातरं हा^२ शृतवान्सुताया
 दुर्दैवतो मोहमुपेत्य नूलम् ॥१२९॥
 तां नानकः शान्तमना वमापे
 मोहेन रुक्षाणि समालपन्तीम् ॥
 लोटैर्हतो वा कुसुमैर्हतो वा
 शानी विकारं न मनागुपेति ॥१३०॥
 धणे धये मज्ज्यमानां नावमेतां समाश्रिताः ॥
 मग्नाः सर्वेऽपि नियतमात्मानं नोदरन्ति चेत् ॥१३१॥

१. समाचरन्ति—४०

२. हास्यत—४०

३. भवमाना—४०

दया हरेरर्थकरी जनस्य
 परस्परं किं दययाऽप्यदूनाम् ॥
 व्याघस्य जाले पतिताः पतन्तः ॥
 कुर्वन्ति किं वा दयया रुदन्तः ॥१३२॥
 'ऊढा दिवोम्येत्य सुता त्वदीया
 केनापि दैवादजरामरेण ॥
 कालं कियन्तं सुखिनी तदास्या-
 द्रुता जनेनेति तु वर्त्मयातम् ॥१३३॥
 जायापती रोगवियोगमृत्यु-
 युक्तावनेकान्तमुखौ प्रसिद्धौ ॥
 यदौ यदैवावमरं लमेत
 तदा पलायेत विमृद्भलः सन् ॥१३४॥
 ये नेष्टिकास्ते दुरदृश्यः स्त्री
 शुनीमनुश्वान इव भ्रनन्ति ॥
 कुटुम्बपोषे विष्टतप्रतिष्ठा
 'ग्लायन्ति पोषाय' निजोदरस्य ॥१३५॥
 उत्क्रान्ति कालेऽप्यभिलप्यमाणै-
 र्भवेदजीर्णं विषयैर्नुकस्य ॥
 विडम्बयेत्किं न जनं विरागा-
 मासः ? क्षदामास इव ज्वरार्तम् ॥१३६॥

१. पडादिवो-ब०

२. दजगामरेण-ब०

३. जनेनेति-ब०

४. पेनेष्टिका-ब०

५. नापन्ति-ब०

६. पोषाय-क०

त्यक्त्वा स्वतोऽहं सकलां समृद्धिं
 भिक्षां चरिष्यामि कुबुद्धियोगात् ॥
 ये नीतिमन्तो निपुणा यत्नन्ते
 राज्याय ते मैक्षमुजः किमर्थम् ? ॥१३७॥
 अर्यादयस्ते सुखयन्ति साध्वि^१
 विध्वंसमाना हि सुरक्षिता ये ॥
 तद्दूरदृश्वानमनश्चरस्य
 सुखस्य लाभाय कृतप्रयत्नम् ॥१३८॥
 सन्तः स्वयं स्वस्य समाचरन्ति
 यं माग्यवन्तं जननी प्रसूते ॥
 गङ्गाम्बु^२ सन्तो मलयोद्भवश्च
 त्रितन्यते स्वाश्रितमात्मतुल्यम् ॥१३९॥
 प्रारब्धयोगेन^३ निजेन सर्वः
 सुरक्षितो रक्षति कः कमत्र ?
 रक्षाक्षमश्चेदितरस्य कश्चित्
 स्वस्यैव रक्षां न कुतः करोति ? ॥१४०॥
 अनेकजन्मार्जितपुण्यपुञ्जा
 मुक्ता^४ गृहस्था जनकादयस्ते ॥
 अन्योपि गार्हस्थ्यवरो न मोहा-
 न्मुमुक्षुमाणः परिहासयेति ॥१४१॥
 दीहित्रकौ वीक्ष्य सुखं लभस्व
 मामुन्मदिष्णुं विजहीहि मठे ॥

१. रमाग्वि—४०

२. गंगांबु—४०

३. भोपेन—४०

४. मुक्ता—४०

समाहिता त्वत्तनया विपत्ति-

स्त्वयैव

दुर्दैववशादुदीता । १४२ ।

मग्नायां तरणौ पथा प्रतरणे शक्ता अशक्ता जनान्

धृत्वा रागवशेन तैर्नियमिता मज्जन्त्यमीभिः सह ॥

एवं स्वार्यपसैरनर्थमतुल जानन्नपि स्वं जनः

संसाराम्बुनिधौ निमज्जति महामोहात्कुटुम्बवृत्तः ॥१४३॥

स्वप्नेन्द्रजालोपममाशु विश्वं

विहाय मुक्त्यै सुमतिर्यत्तेव ॥

चिन्ता कुटुम्बस्य वृथैव देवं

न कोपि कस्यापि निवर्तयेत् १ ॥१४४॥

एवमुक्त्वा रुदत्यैव परिवारे महत्यपि ॥

नानक्या प्रावितः किञ्चिदुक्त्वा प्रब्राज नानकः २ ॥१४५॥

तलवण्डीगतश्चाहं तमामन्त्र्य चिरामतः ३ ॥

पित्रादीन्वीक्षितुमना नानकानुगतीच्छया ॥१४६॥

विरक्ते नानकं मासत्रयाद्ध्वं सुतोऽभवत् ॥

लक्ष्मीचन्द्र इति ख्यातश्चन्द्रवत्प्रियदर्शनः ॥१४७॥

नानक्या प्रार्थितं दत्वा श्रीचन्द्रं दीनमानसा ॥

लक्ष्मीचन्द्रं गृहीत्वागाचन्दोराज्ञी सुलक्षणीम् ॥१४८॥

इति श्रीजगद्गुरुनानकफक्थायां नानकचन्द्रोदयसमाख्यायां

वनगमन नाम षष्ठः प्रस्तावः ॥

१. श्लो० १३० ता १४४ यावत् नानकस्य चन्दोराज्ञी पति जीवनविषये व्याख्या ।

२. नानकस्याभित्तिप्रमर्शं बुद्धस्य महर्षिभित्तिप्रमर्शान्निष्ठम् । बुद्धः ज्ञानान् परिवारं त्यक्त्वा गतो नानकस्तु रुदन्त परिवारस्त्विति ।

१. स्वमेन्द्र—क०

२. चिराङ्गत.—क०

३. सुलक्षणी—क०

सप्तमः प्रस्तावः

यस्याः कटाक्षकलया सकलाप्यकस्मा-

त्स्वर्गापवर्गमुरधेनुरुपैति विद्या ॥

डिण्डीरपिण्डधवला परिधावतीह

कीर्तिश्च सा मयि सुतुप्यतु बागधीशा ॥ १ ॥

निर्गत्य नानको गेहात् वनेषु व्यचरद्वशी ॥

वृत्तिं^१ वन्यफलैः कुर्यान्ननिश्चितनिकेतनः ॥ २ ॥

क्वचिद्वृक्षस्पाधः क्वचिदपि लताकुञ्जनिलये

क्वचिद्वर्यां सिंहैर्दुर्तपरिहृतायां सविनयैः ॥

क्वचित्तुङ्गे शृङ्गे तपति तपने द्वन्द्वरहितः

स^२ तस्थौ स्वस्थात्मा विगतभयरागव्यतिकरः ॥ ३ ॥

श्रुत्वा कालःस्तनयत्रिगम खेदमापत् सभायां

मामप्राक्षीत्कथितमखिलं दीनदीनोऽश्रुणोच ॥

तं विक्षिप्तं त्वमतिसुमतिर्गालसिन्धो किमौज्ज्वलः ?

व्याहृत्यैवं विकलहृदयो मर्दनो^३ प्राहिणोत्तम् ॥ ४ ॥

मर्दनः सश्रुपागत्य नानक्याः सविधे नमन् ॥

नानरुस्य प्रवृत्त्यर्थमागतोस्मीत्यकीर्तयत् ॥ ५ ॥

नानकी साश्रुनयना निजगादानुतापिनी ॥

विहाय निवसत्यस्मान्नानको विजने वने ॥ ६ ॥

१. वृत्ति—४०

२. सिंहैर्दुर्त—४०

I. नानकस्याग्रानिश्चिनितो नरस्य प्रतिपादयति कविः ।

2. शिष्येषु मर्दनस्य नाम 'मर्दान' इति प्रचलितम् । मर्दनो ऽपि नानकप्रवृत्तिं परिवर्तयितुमिच्छति ॥ तं च नानको नानक विनोदयितुं प्रयत्नः ।

अहं गमिष्यामि तदीयपार्थ-
मित्युक्तवन्तं तमियं जगाद् ॥

त्वं गच्छ तस्यान्तिकं भावसेय
विनोदयन्वैणिकतागुणेन ॥ ७ ॥

तद् दूरदेशान्तरमेव गच्छे-
द्यथा तथा त्वं सुमते ! यतेथाः ॥

मौलोसि नस्तातङ्गलस्य कार्य-
मिदं त्वया कार्यमिहार्थबुद्ध्या ॥ ८ ॥

भोजितो भूरि सत्कारं नानक्या च विसर्जितः ॥
अन्विष्येऽहं वनान्तेषु भ्रातोऽप्येष धृतिं बहन् ॥ ९ ॥

जगत्यसारे जगतीनिवासं
भक्तो यथा भक्तिवश्यादुपैति ॥
तथा स तं प्राप वने वनन्तं
कचिच्चरोर्धूलमलङ्कारिण्यम् ॥ १० ॥

विरुदमस्य पपाठ ननाम स
स्मिन्मुखस्तमथापत नानकः ॥
मम किमु द्रुममूलनिवामिनो
'विरुदवर्णनया तव मर्दन ? ॥ ११ ॥

इत्यन्यसि कुतः सौम्य स्मृतमात्रः समागतः ?
कचिन्मे वनवासस्य सचिवस्त्वं शुभूपसि ? ॥ १२ ॥

१. तस्यान्तिकं भाव-४०

२. नदूरदेशान्तर-४०

३. भोजितो-४०

४. तान्तो-४०

५. ययं-४०

६. वनूपनि-४०

१. विरुदवर्णनं नास्ति यत्र गगनेन विरुदो राजमुत्ति. नानको राजशिरस्तस्य विरुदः ॥

राजर्षिणा तेन तथाऽनुयुक्तो
 वाग्मिर्जनानां हरतानुतापम् ॥
 अयोचदुर्चैर्विनयावनम्रो
 वचः स कालोचितमाप्तवाच्यम्^१ ॥ १३ ॥
 स्वामी सर्वास्ववस्यासु पत्न्या परिजनेन च ॥
 सम्माननीयः सततमेष धर्मः सनातनः ॥ १४ ॥
 न न्यूनतां ते कलये महात्मन्
 नाधिक्यमेवाधिगतं समीक्षे^२ ॥
 पूर्वं नमस्यः किल कैश्चिदेव
 साधोऽधुना सर्वजगत्प्रणम्यः ॥ १५ ॥
 ज्ञातः पुरा योगिवरोऽधुना तु
 पयंत्रजो ज्ञानसिराविरासीत् ॥
 त्वत्सत्यसंकल्पतयानुकुष्टः
 समाश्रितोऽहं तव पादपद्मे ॥ १६ ॥
 पित्रा प्रभृत्यै ग्रहितस्तवास्मि
 स्वसाज्बदत्तेन सहैव तिष्ठे ॥
 कर्ता यथा सम्भवमेतयोश्च^३
 प्रोक्तं प्रसादं च तवाभयिष्ये^४ ॥ १७ ॥
 मर्दनेनैवमुक्तस्तु नानको व्याजहार तम् ॥
 वीणामानय भोः सौम्य ! गुणान्गायत ईशितुः^५ ॥ १८ ॥

१. १४ तः १७ यावत् नानकं प्रति काउस्य नानकयात्र गन्देशो मर्दनेनोक्तः ।

१. वाच्यम्-क०

२. समीक्षे-क०

३. मेतयोश्च-क०

४. येति-क०

५. कथंविधाय न कृतो अस्ति सन्धिरत्र ।

ओमित्युक्त्वा वैणिकानां निकाये
 १वीणां २लिङ्गं मर्दनं पर्यटन्तम् ॥
 विक्षिप्तं तं क्षत्रियं सेवमानः
 कित्त्वं वीणामिच्छसीत्याक्षिपंस्ते ? ॥ १९ ॥

आक्रुश्यमानः परिभाव्यमानो
 मूढैरविज्ञाततदीयतर्ज्वः ॥
 निवृत्त्य बाढं ३ विमनायमानः
 श्रीनानकं मर्दनं इत्युवाच ॥ २० ॥

निन्दन्ति लोका नितरां भवन्तं
 हसन्ति मां वैणिकदुर्दुर्बुद्धाः ॥
 वदन्ति विक्षिप्तमनु प्रवृत्त-
 स्त्वं किन्न विक्षिप्ततरोजसि मन्द ॥ २१ ॥

निशम्य नानकोऽमृतं ब्रज वीणां समानय ॥
 लोफस्तु सर्वथा भद्रं न कमप्याह मत्सरो ॥ २२ ॥

लोकानुरञ्जनरतं
 ४भगवन्तं जानकीपतिं निन्दन् ॥
 कं मुञ्चति प्रपञ्चः ?
 प्रपञ्चचञ्चुश्चिरंतनो हन्त ३ ॥ २३ ॥

1. "सारङ्गी" गुरुग्रन्थसाहिबे ।

2. लिङ्गं प्राप्तुम् ।

१. याद-क०

२. भवन्तं-क०

३. हन्त-क०

मर्दनः पुनरगात्स्वसज्जातिं
 बल्लकीविचयतत्परचेताः ॥
 रंजयन्तमवलोक्य विपञ्च्या
 वैणिकं यवनमेकमुवाच ॥ २४ ॥
 कश्चित्प्रव्रजितो बने निवसति स्वच्छन्दसर्वक्रियः
 शुश्रूषुः स च ^१बल्लकीरवमतो मां ^२वैणिकान्वेषिणम् ॥
 तस्यार्थे कलयस्व सौम्य ! यदि ते चेत्तः प्रसादो भवे-
 देतं प्रेषय तद्विनोदविषये वीणाध्वनीं ^३दक्षिणम् ॥ २५ ॥
 यवनः प्रणम्य मम भाग्यमिति
 प्रशशाम तं श्रुतिं गच्छ सखे ! ॥
 सह मर्दनेन स जगाम बने
 प्रणनाम नानकमुदीक्ष्य कृती ॥ २६ ॥
 स्थित्वा गुणेषु ^४कोणं घटयन्तं ^५नानकस्तमाचष्ट ॥
 अस्मै प्रयच्छ वीणां त्व मर्दन ! वादयस्वैनाम् ॥ २७ ॥
 नाहं तयास्मि कुशलः शृणु सौम्य ! सम्पन्न
 वीणां प्रवीण इह वादयतामयं हि ॥
 एवं वदन्तमपि मर्दनमेव वीणा-
 वादे न्ययोजयत नानक आग्रहेण ॥ २८ ॥
 आशाय मर्दनो निम्पद्वादयामास वल्लरीम् ॥
 श्रुतिस्वग्रामवाला आमूर्च्छन् मूर्च्छनास्ततः ॥ २९ ॥

१. जानीन्-क०

२. ध्वनी-ल०

३. घटयत-क०

४. विपञ्ची-वीणामेदः ।

५. वल्लरी-वीणानाम् ।

६. कोणं घटयन्तं = तारं गच्छ कुर्वन्तम् ।

वनवन्तवश्च विहगाश्च विलोलाः
 परिशुश्रुवुर्गतमया हतचिचाः ॥
 इतरेतरं व्यरुदधेत्यसमन्ता-
 दहिबभ्रुकाककरटादि न किञ्चिद् ॥ ३० ॥
 अस्तुण्डचैतन्यमिदं समग्रं
 त नानको नात्र विकल्पबुद्धिः ॥
 बीणागुणैरेव रवः प्रतेने
 स्पष्टाक्षरो बालककण्ठकल्पः ॥ ३१ ॥
 किमुद्य चैतन्यमवाप्य भूयः
 स वैणिको व्याहृतवान् विलम्बः ॥
 नाश्रौपमेतादृशनादतत्त्वं
 बीणाध्वनौ वीतवयाः कदाचित् ॥ ३२ ॥
 गन्धर्वराजः किमु तुम्बुरुस्त्वं ?
 मां मोहयस्येवदुपेत्य रूपम् ॥
 मनीषितं हन्त मुनेरुवाहो
 पच्छन्दतत्त्वस्य तवावसिद्धिः ॥ ३३ ॥
 प्रत्यपि तां तेन ततो विपश्चो
 स वैणिको नानरूपादपमे ॥
 निघाय वद्वान्बलिरित्युवाच
 तवोपहारः^३ परिकल्पितोऽयम् ॥ ३४ ॥
 तं नानकोऽभाषत सुप्रसन्न-
 स्त्वय्येव तिष्ठेदियमह्म ! बीणा ॥

१. तम्बुर-ब०

२. मुग्ध-त०

१. मर्दतस्य बीणावादनं श्रुत्वा वनजन्तवोऽपि मोहनायुः ।

२. बीणावादेन शब्दतरङ्गस्य तिष्ठिः—बीणाया बालककण्ठध्वनिरित्युवाच निरुपमादिनि भाष ॥

३. 'प्रत्यर्पितम्' इत्यारम्भे 'तवोपहारः' इति पदार्थे 'व' वृत्तके नास्ति ॥

सदोपयोगो भवतो यदस्या
नावश्यकस्त्वत्र यतस्तदर्थः ॥ ३५ ॥

कृताग्रहस्यापि न वैणिकस्य
वीणाग्रवीणो जगृहे गतः सः ॥
भूयोविपश्चयानयने ॥ चित्तं'
श्रीनानको मर्दनमाश्रमापे ॥ ३६ ॥

स्वसुः समीपं मम गच्छ याचे-
द्रव्यं विपश्चीक्रयणार्हमङ्ग ! ॥
दद्यात्तदा तेन तदा तु वीणां
क्रीणीष्व नोचेत्कथयेस्तदुक्तिम् ॥ ३७ ॥

नानक्या पार्श्वमगमन्मर्दनो आतुवत्सला ॥
आतुः पप्रच्छ कुशलं सा भूयः साश्रुलोचना ॥ ३८ ॥

आता मन्त्रे वसति विपिने वीतरागस्त्वदीय-
स्नातः स्वेनाप्रतिममहसा माननीयो मुनीनाम् ॥
वीणां क्रेतुं स्वरपरिमितां मुद्रिका देहि मङ्ग
तस्यादेशादुपगतवते श्रोष्यतः पुण्यगीतीः ॥ ३९ ॥

उक्ता तेनेत्यवितथगिरा नानकी तं वभापे
कामं मुद्राः कलय मुकृतोन्म्रातरं मे कदाचित् ॥
नीत्वा गच्छेर्यदि तव यशो यावदायुः पठेयं
तेनाप्युक्तं मणिनि भवतीं भूय आलोकयिष्ये ॥ ४० ॥

१. चित्त-४०

२. स्वरपति-क०

३. स्वरपरिमितामुद्रा-७ मुद्राः

ओमित्युक्त्वा मर्दनो निर्जगाम
 गत्वा पार्श्वे नानकस्येति चख्यौ ॥
 दत्ता मुद्रास्ते भगिन्या भवन्तं
 द्रष्टुं भूयस्तप्यते वत्सलत्वात् ॥ ४१ ॥
 पुनरागमनं प्रतिश्रुतं भवता तत्सफलं विधीयताम् ।
 तरुणानवकेशिनाश्रुतं कुसुमानामिव मण्डलं पुरः ॥ ४२ ॥
 करुणावरुणालयस्त्वदीयां
 गिरमारुर्ण्य जगाम तं निकेतम् ॥
 तुलसी^१ तमुदीक्ष्य तुङ्गसौधा-
 दवदत्स्वामिनि ! नानकोज्यमेति ॥ ४३ ॥
 नानकी परमहर्षनिर्मरा
 द्वारमागतवती दिदृक्षया ॥
 चौरधारिणमुदीक्ष्य नानकं
 नीरनिर्झरमुवाह नेत्रयोः ॥ ४४ ॥
 पादयोर्निपतिता तपस्विनः
 पावनस्य करुणाविलोकितैः ॥
 सोऽब्रवीत् भगिनि किं विलप्यते ?
 त्वं ममासि सहजा युगे युगे ॥ ४५ ॥
 आद्भावमधिगम्य यत्तु^२ मां
 चिन्तयस्वमुदिनं दयातुरा ॥
 तेन ते गतिरतीव शोभना
 भाविनी जगति भूतिरेव च ॥ ४६ ॥

१. तुलसी=तम्राक्षी दामी नानकया ।

१. यतुनी—४०

२. भूरि—४०

सा भोजयामास ततः प्रसन्ना
 प्रीत्या सदनं परिवेषयन्ती ॥
 स्वयान्धवं मर्दनमत्युदारा
 क्षुत्क्षाममापृच्छय^१ पुनः पुनश्च^२ ॥ ४७ ॥
 भ्रातरत्र वस पञ्चपाणि^३ वा
 वासराणि हृदयं प्रसादयन् ॥
 प्रार्थितः सहजयेति नानक-
 स्तामुवाच परितान्त्वयन् वचः ॥ ४८ ॥
 वियोगो दुर्वारो भगिनि सह जीवेन वपुषः
 किमु प्रैष्टैरन्यैः स्थिरमिह न किञ्चिज्जयति यद् ?
 अतः स्नेहं मन्दं कुरु विविधदुःखाकरममृतं
 मुकुन्दं^४ सेवेयाः स्वजनसुखकन्दं शुचिमतिः ॥ ४९ ॥
 प्रभाववद्भिर्हृदये भगिन्या
 वचोभिराघाय युधो विवेकम् ॥
 स्नेहाद्रचितान् जयरामकादीन्
 सम्मानयन्नेप ततः प्रतस्थे ॥ ५० ॥
 विलोकितो यैर्गजबाजिपत्ति-
 र्वृतोर्विसार्धैर्द्रविणानि वपन् ॥
 तैर्मर्दनेनानुगतः स दृष्टः
 साक्षं मुरग्राणपुरस्य लोकैः ॥ ५१ ॥

१. पृच्छ—क०

२. पञ्चपा—क०

३. परिभाषयन्—स०

४. प्रैष्ट—क०

१. सावंत्र वाक्ये मर्दनस्य कुमुत्ता वणिता विद्यतेऽत्राणि मानसी तं पुनः पुनरापृच्छय भोजयति । इत्यमत्र वाक्ये मर्दनस्य कुमुत्ता हास्यमुत्पादयति वादादिभिरम् ।
२. स्वमुनिवेदनं धृत्वा पुनर्नानिवास्तव्ये उपदिशति “मुकुन्दं सेवेया” इत्यादिना ।

कनकपञ्जरगोमधुराशनः

शुक इव प्रियमालपिता नृणाम्^१ ।

विधिवशाद्विगतः स ततोऽधिकं

सुखमवाप वने निरवग्रहः ॥ ५२ ॥

नानकोथ निजगाद मर्दनं

वल्लकीविचयलोमचेतसम् ॥

ग्राममासिकपुरं^१ प्रयाहि भो

निम्नगा द्वितयमध्यगे वने ॥ ५३ ॥

तत्र फेरुरिति^२ कीर्तिनो जनै-

र्वैणिको वसति वीतबन्धनः^४ ॥

प्रायशः स भगवज्जनान् वशी

पश्यति प्रणयतः स्ववान्धवान् ॥ ५४ ॥

मुद्रिका वितर तस्य ताः करे

नानकेन वनवासिनार्षिताः ॥

वल्लकीक्रयणकारणादिति

स्पष्टमस्य कथयेथ कोमलम् ॥ ५५ ॥

आज्ञां गृहीत्वा हनुमानिवोमिकां

रामस्य राजर्षिवरस्य तस्य सः ॥

सीतामिवान्वेष्टुमगाद् वनाद्वनं

वीणाप्रवीणः कृतभूरिसाहसः ॥ ५६ ॥

१. पजर—क०

२. नृणां—क०

३. वल्लकी—क०

४. बंधन—क०

५. वल्लकी—क०

१. "आसिकपुर" इति ग्रामनाम ।

२. फेरु = वैणिकः ।

नद्योर्मध्ये संकटे काननानां
 दृष्टो ग्रामो मर्दनेनातियत्नात् ॥
 पृष्टो भ्रातः १ कोऽसि कौतस्कुतोऽसि
 नोक्तः फेरुस्तत्र केनापि तिष्ठन् ॥ ५७ ॥
 भ्रान्तो भ्रान्तो मर्दनो निर्जगाम
 ग्रामात्तस्मादत्युदासीनचेताः ॥
 अन्ते सीमः सौम्यरूपं सुवेपं
 वीणापाणिं पूरुषं सददर्श ॥ ५८ ॥
 अनन्तमिन्द्रकोण्डिन्यस्तं दृष्ट्वानन्तशर्मभाक् २ ॥
 अयं स्यादिति सञ्चित्य जगाम मृदुमर्दनः ॥ ५९ ॥
 कोऽसि सौम्यवपुस्तरधारी १
 नारदो भ्रमसि भूमितले त्वम् ॥
 वीणया हरियशः किमु गायन् १
 नानकेन कथितः ३ किमु फेरुः १ ॥ ६० ॥
 तेनोक्तमन्ते कथितोस्मि साधो
 को नानकः पृच्छसि मां किमर्थम् १ ॥
 सोऽब्रूत संसारविरक्तचेताः
 श्रीनानकः प्रव्रजितो वनेऽस्ति ॥ ६१ ॥
 तद्वैणिकोऽहं प्रहितोऽस्मि तेन
 भवत्समीपं दिवसत्रयेण ॥
 लब्धोऽसि वीणामथ देहि मम
 गृहाण मुद्रा मुनिनार्पिताम्ते ॥ ६२ ॥

१. भ्राता प्रत्यगावस्थेण—५०

२. पृष्टन्—५०

१. कोण्डिन्यो ऋषि । यथा कोण्डिन्योऽनन्तदृष्ट्या शान्तो भूरायैव मर्दन इति भाष ।

२. अनन्तशर्मभाक् = अत्यन्त प्रापन् ।

३. यस्य विषये नानकोऽवश्यतस्त एव स्वमन्यो वेति ?

इत्पृक्त्वा सप्तमुद्रा ददति करतले मर्दनो स्मेरवक्त्रः
 फेरुः शोचे कृतोर्वः सुनिष्ठमतिना नानकेन स्वराणाम् ॥
 प्रत्येकं मुद्रिकैकापणलधिमहतं पण्यमेतन्महीयो
 नाहं दास्ये तदीयं यदि समधिगतो दर्शनं शेषधिनं ॥ ६३ ॥

वाङ्माधुर्यान्मर्दनः सुप्रसन्न-
 स्तं व्याजहे त्वं मया सार्धमेहि ॥
 भूयान्मायी योगिनः पश्यतस्त्वां
 प्रेमाक्षेमाधायकस्यावलोकात् ॥ ६४ ॥

ततो यशोर्यावित्र पुण्यवन्तं
 तं जग्मतुर्वैणिकसत्तमौ तौ ॥
 प्राप्ताः कृतार्यो नवमे दिने च
 नेमे स फेरुः किल मर्दनाख्यः ॥ ६५ ॥
 फेरुं नमन्तं विनिवेद्य वीणां
 स्पर्धां महत्याः सततं दधानाम् ॥
 सन्तर्पयत्स्नेहदयावलोकै-
 र्योगीश्वरां वाक्यमिदं जगाद ॥ ६६ ॥

कोऽस्मि कुत्र च विलोकितधिरं ?
 बन्धुबुद्धिमवगाहसे कुतः ?
 सज्जते विगहते तु कुत्रचि-
 न्मानसं हि परलोकबन्धुषु ॥ ६७ ॥

अन्यापि वीणा महतीमतिक्रान्ता कुतोऽर्जिता ॥
 रागैः पूर्णापि विविधैर्वीतरागो विलोक्यसे ॥ ६८ ॥
 मर्दनेन कृता पूजा गृहीताह् ॥ भवेद्यदि ॥
 तदा श्रद्धा मया वीणा प्रवीणानां शिरामणे ॥ ६९ ॥

उवाच वाचं वचसो विरामे
 योगीशितुः फेरुद्वारचेताः ॥
 अन्ते गभीरस्तनितस्य केलां'
 वर्हाव वर्षासु विनोदयन्तीम् ॥ ७० ॥
 सर्वज्ञतां विवृण्वन्ति न सर्वज्ञा महाधियः ॥
 अतोहमेव कथये श्रीपादैर्ज्ञातिमप्यदः ॥ ७१ ॥
 ग्रामोस्ति स ज्ञानपुराभिधानो-
 ज्ज्वर्थः स सज्ञानजनेर्वसद्भिः ॥
 तत्रासत्कश्चन प्राणनाथः
 सुतो सुता तस्य निमो ? यभूयुः ॥ ७२ ॥
 भवानभूत्सुन्दरनामधेय.
 प्रेमाभिधोऽहं भवतोऽनुजय ॥
 स्वसावयोर्जन्मनि तत्र जाता
 रयाता मुशीला खलु मुन्दरीति ॥ ७३ ॥
 पित्रानुशिष्टावपि तस्य कर्म
 निहाय ससारमिक्तचित्तौ ॥
 आवामगायाव गुणान्मुरारे-
 र्वालौ विनीतौ पिकचाररुण्यौ ॥ ७४ ॥
 श्रोतुं जनानामभयत्समाजो
 दिने दिने द्वारि विवर्द्धमानः ॥
 स्वार्थस्य हानिं जनको विलोक्य
 विनासयामास तदा शिलावाम् ॥ ७५ ॥

क्रोशात्परं काननमास्त रम्य-
 भावामगासीष्व गतौ च तत्र ॥
 तपस्विना तोषकरी मृगाणां
 मोहाय नौ भीतिरभूत्सुभक्त्या ॥ ७६ ॥
 तपस्विना प्रीततरेण दत्ता
 सेयं विपञ्ची विपिने वरिष्ठा ॥
 सग्रामतानाः^१ किल वाहितायां
 सप्तस्वरा यत्र समुन्मिषन्ति ॥ ७७ ॥
 निक्षेप एषा भवतोर्पिता ते
 जन्मान्तरस्य स्मृतिसाधनं च ॥
 जातिस्मरत्वादिगुणा यदस्मिन्
 पदाब्जयोस्ते स परं प्रसादः ॥ ७८ ॥
 असागरोत्थं किल रत्नमेत-
 न्नवन्तमर्हत्यपरं न कञ्चित् ॥
 सैपावतारान्तरमाश्रितं त्वां
 सुदर्शनः कृष्णमिव^२ ग्रपेदे ॥ ७९ ॥
 जातिर्निकृष्टापि भवादृशां न
 दोषाय विष्णोरिव^३ सूकरत्वम् ॥
 कर्माणि मालिन्यकरं न किञ्चित्
 हरेरिवामीरवधूविलासः ॥ ८० ॥

१. ग्रामताना. = रागो द्विविधः । तानप्रदानः मुख्यनाप्रदानश्च । तत्र ग्रामः “यथा कुड-
 म्बिनः सर्वेष्वेकानुताभवान्ति हि । तथा स्वराणो दन्दोहो ग्राम इत्यभिधीयते” इति ।

द्वयं स्वरसन्दोहोच्चायः स च द्विविध इति श्रुतेः ॥

२. तपञ्ची सुदर्शन इव सुमुखे कृष्णस्य इव नानकस्य ।

३. विमोरिव-इ०

२. हरे-इ०

त्वमीश्वरांशोऽसि मनुष्यजन्म
गृह्णन्विनोदेन युगे युगे यत् ॥
अज्ञैर्न विज्ञेयगतिस्ततः किं
ब्राम्पन्तु विज्ञा अपि ते चरित्रे ॥ ८१ ॥

कः प्राकृतो नाम जनो विरज्ये-
त्स्फीतां समुत्सृज्य समृद्धिमदा^१ ॥
आविर्मवेयुः सह योगसिद्धया
तत्त्वावबोधा हि गुणाश्च कस्य ॥ ८२ ॥

अस्मिन्कलौ मन्दमतीनशक्तान्
शास्त्रोक्तचर्यासु किलानुकम्प्य^२ ॥
भाषाप्रबन्धैर्मगवधशांसि
त्वं ग्राहयिष्यस्यस्य मोक्षमार्गम् ॥ ८३ ॥

एवं फेरो निगदति स्मेरः धीनानकोऽब्रवीत् ॥
अस्त्वप्रस्तुतवार्तेयं बल्लको वादयस्व भोः ॥ ८४ ॥
वीणायां वाद्यमानायां फेरुणा नानकाव्रया ॥
“नानकोयं निराकार” इति प्रादुरभूद् ध्वनिः ॥ ८५ ॥

विश्वावमुर्वा किमु चित्रसेनः
किं तुम्बुरुर्नानक एव वायम् ॥
फेरुं विपश्चीं रणयन्तमन्त-
र्ध्यकल्पयन् काननचारिणस्ते ॥ ८६ ॥

१. अद्या इत्यभ्ययं निश्रयाय ।

१. नावा-क०

२. कम्प्यम्-क०

३. यन्त्ययम्-क०

वीणानादेन मुदितो नानकः फेरुमव्रवीत् ॥
 “फेरो तत्त्वज्ञता तेजस्तु” गच्छ सौम्य यथासुखम् ॥ ८७ ॥
 फेरं ततः प्रापयितुं यतः कृती
 श्रीनानकादेशमवाप्य मर्दनः ॥
 पप्रच्छ^१ चार्ता जनुरन्तरोद्भवाम्
 क्रोशार्धमार्गे स तिरोदधेज्जुते ॥ ८८ ॥
 आगत्य मर्दनमिदं समुदीरयन्तं
 चित्रं विहस्य निजगाद स योगिवर्यः ॥
 चित्रं जगत् सकलमेव न पश्यसि त्वं
 कालं महान्तमसदप्यनुवर्तमानम् ॥ ८९ ॥
 तस्मिन्नरण्ये कतिचिद्दिनानि
 निन्ये तरोर्मूलमुपाश्रितः सः ॥
 अनुक्षणं मर्दनवाद्यमानः—
 वीणानिनादेन विनोदितात्मा ॥ ९० ॥
 भूमौ^२ चतुर्थ्यामवतिष्ठमानो—
 तिक्रान्तभाव्यो वक्षवायुचिचः^३ ॥
 स एकदा स्वासनमाश्रितः स—
 न्नवाप निर्वीजसमाधिनिद्राम्^४ ॥ ९१ ॥

१. ‘फेरो तत्त्वज्ञता तेजस्तु’ इत्याशौचं नानकस्य ।

२. प्रसक्त-क०

३. “स एकदास्वासनमाश्रितः सह—
 न्नवाप निर्वीज समाधि निद्राम्”
 इत्येकाधौ “क” इत्यत्र नास्ति ।

४. योगसाधने सलग्नो नानकः परज्योति पश्यन्नन्दः ।

५. ‘क’ इत्यत्रास्ति ।

६. इत्यत्र नास्ति ।

सुपुम्नया प्राणसमीरमुच्चै-
 निरुध्य नष्टत्रिपुटीविभागः ॥
 स तीव्रसंवेग उदीतमेकं
 पश्यन्परं ज्योतिरहो ननन्द ॥ ९२ ॥
 दिनत्रयं तस्य तथा जगाम
^१कल्पत्रयार्थं किल मर्दनस्य ॥
 तातप्यमानस्य शुभ्रक्षया च
 व्याघ्रादिभीतस्य वने च घोरे ॥ ९३ ॥
 अहं प्रिये नानक ! मोः क्षुधार्तो
 व्याघ्रादिभक्ष्यत्वमुपाश्रये च ॥
 इत्थं वराको बहुधा विलप्य
 पलायतालं कलयन् विपञ्चीम्^२ ॥ ९४ ॥
 कथं पतङ्गो गरुडेन सार्ध-
 मुद्गीयतां मोहगृहीतमार्गाः ॥
 प्रद्योतकेनापि^३ समं तपस्वी
 घोतेत खद्योतक उन्मदः किम् ॥ ९५ ॥
 स मिक्षमाणो नगरेषु गत्वा
 नरं जनुः स्वस्य च मन्यमानः ॥
 ययौ सुरव्राणपुराय दीन-
 स्तं नानकी वीक्ष्य परं कुरोद ॥ ९६ ॥

१. त्रिपटी-त०

२. त्रयार्थ-त०

३. प्रद्योतने नापि-त०

१. कल्पत्रयार्थः कल्पत्रयवत्त्वः ॥

२. मट्ठी, विपञ्ची, इति बोध्याः पर्जायी । तत्र विपञ्च्याः न वृष्यद् मट्ठम् ।

आश्वास्यमानापि ऋतैर्वचोभिः

श्यालप्रभावं विदता धवेन ॥

नारीस्वभावोपचिताचु मोहा-

दपायशङ्कां मनुजस्य चक्रे ॥ ९७ ॥

भ्राता ममास्ते कुशली न वा त्व-

मेकः किमायात इहातिदीनः ॥

तथा रुदत्या बहुधेति पृष्टः^१

स्वस्थस्तनो मर्दन इत्युवाच ॥ ९८ ॥

भ्राता भवत्याः कुशली स योगी

दिनत्रयं चद्रसमाधिमुद्रः ॥

अहं वराकस्तमनुग्रजेयं

कथं बुभुक्षादिनिपीडितात्मा ॥ ९९ ॥

विक्रोशतो मे न यदाभृणोत्स

ज्याघादिसत्त्वरतिभीषितस्य ॥

अपासरं^१ जीवितरक्षणार्थं

मिक्षा चरन्त्र तदाहमागाम् ॥ १०० ॥

परिदेवितमस्य नानकी

ऋतमेवेत्यवसाय चेतसा ॥

महतीं करुणामुपेयुषी

^२नखसंख्यां विततार मुद्रिकाम् ॥ १०१ ॥

१. दयादश—क०

२. पृष्ठः—क०

१. अत्र मर्दनस्य चरित्रं दृष्टिपथमायाति । स नानक इषोपवासं कर्तुं न दोके ।

२. मल्लसंख्या = विततिः ।

जगाद चेदं यदि पार्श्वगे वने
 तिष्ठेत्तदेहोपगतस्त्वमत्यसि ॥
 नो चेदभूमिश्चरितान्नसंग्रहः--
 स्तस्यानुसारी न विपत्स्यसे क्षुधा ॥१०२॥
 चिरन्तनस्त्वं मम तात ! लोक-
 हितामिकाङ्क्षी न च दृष्टदोषः ॥
 तस्यानुकूलस्त्वपि सनिधिस्ये
 भञ्चित्तमाश्वासमुपैति' सौम्य ! ॥१०३॥
 आश्वास्य तां स निजगाद न नानकस्य
 त्यक्ष्यामि सङ्गमहमामरणं न कालम् ॥
 एष मज्जामि विपिने विपिने घमन्तं
 तं धैर्यवाननुसरामि रिनोदयिष्यन् ॥१०४॥
 वने ध्युत्थितं नानकं स प्रपेदे
 त्वमासीः कुतो भर्दनेति म्रुवन्तम् ? ॥
 अवोचत्क्षुधा क्रन्दतो नाभृणोर्मे
 दिनानां त्रयं सर्वतो भीतिमाजः ॥ १०५ ॥
 ध्यतर्क्यं षोडशसत्तद्वनैः
 'प्रयान्ति यत्प्राणकलाः श्रुतोदितम् ॥
 भवेत्तदन्यत्र दिनेस्तु पञ्चपैः
 प्रयान्ति मे प्राणकला न मंशयः ॥ १०६ ॥

१. मयंति-त०

२. त्वमासी-क०

३. विलोडित-च०

४. षोडशसत्तद्वनैः प्राणकलाः प्रयान्ति इति तु अग्नय भवेन् भयं तु पञ्चदशैव रिनेः प्राणकलाः प्रयान्ति इति भावः ॥

समाधिनिष्ठे त्वयि भूरि वासरान्
 मृते मयि श्रोद्धतजाठरानलात् ॥
 स गृध्रगोमायुवृकैर्विलोडितं
 वपुर्विहम्भास्पदतामिदं व्रजेत् ॥१०७॥
 इत्यालोच्य सुरत्राणपुरं यातो दयार्द्रया ॥
 नानक्या विंशतिमुद्रा मद् व्ययार्थं^१ समर्पिताः ॥१०८॥
 अधुना त्वं समाधत्स्व वने वा भ्रमं निर्जने ॥
 अहं त्वनुगमिष्यामि^२ स्कंधसंवद्धशम्बलः ॥१०९॥
 पूर्वं जहास चिरमस्य वचो निश्चम्य
 श्रीनानकस्तदनु वाक्यमिदं जगाद् ॥
 प्रत्यर्पय द्रुतमिदं वसु मे भगिन्याः
 नाकर्णयः किल ददाति^३ यदायुरन्नम् ॥११०॥
 जगाम नानकत्रासादनिच्छन्नपि^४ मर्दनः ॥
 मुद्राः प्रत्यर्पयामास नानस्यै पुनरागमद् ॥१११॥
 त्यक्त्वेदं विपिनं व्रजेयमितरद्योगीव जीर्णं वपु-
 स्त्वं वा ब्रूहि कुंतो यियासुरसि ? भोः सत्यं वचो मर्दन ? ॥
 उक्ते नानकयोगिनेति करयोः कृत्वा पुरं सोऽब्रवी-
 त्पृथ्वी तावदियं तवैव सकला यत्रेच्छ तत्र व्रज ॥११२॥
 अहं विपद्ये प्रथमोर्मिणैव
 षट्मयस्त्वां व्यथयन्ति नैव ॥
 सङ्गस्त्वदीयो न मया विहेय
 स्तन्मां विभो ? द्वन्द्वमहं विदध्याः ॥११३॥

१. मतयार्थ-४०

२. पदायुर्वपु-४०

३. स्कन्धनम्बद्धशम्बल-॥ स्कन्धे पाथेयनोत्वा ॥

४. आनन्दत्रपि मदनोनानकत्रासादत्रासमेति त्वत् मर्दनस्य नानं यजुषो यथमवतरति ॥

नानकोऽत्रूत याचस्व मर्दनं महेशितुः ॥
 स मेरुमण्डतां नैतुमणुं शक्त्य मेरुताम् ॥११४॥
 सोऽत्रूत किन्न जानीमः पामराः परमेश्वरम् ॥
 विना त्वदुपदेशेन देशिकेन्द्र ! दयानिधे ! ॥११५॥
 अथ नानक उक्तवान्प्रबुद्धो
 यमनावादकृतास्पदोस्ति तक्षा ॥
 जतुरन्तरसङ्गिनं तमेव
 ब्रज लालेति ममाख्यया प्रगिद्धम् ॥११६॥
 उक्त्वा तथेति तमनुग्रजनाऽथ तेन
 वीणाधरेण पथि वागियमभ्यधायि ॥
 ज्ञानानलो दहति कर्म समूलमेव
 नारुणित वदसि किं विदुषोऽपि जन्म ॥११७॥
 तमग्रवीभानरुयोगिवयः-
 प्रारब्धतो यद् दहति प्रबोधः ॥
 कर्मेति सत्यं खलु तज्जपाय
 चरन्ति योगं कृतशुद्धयो ये ॥११८॥
 अभ्यासैवराग्यमहोद्यमेन
 महेश्वरस्य प्रणिधानतो वा ॥
 शृष्टुः स्वरूपे स्थितिरेव तस्य
 मुख्यं फलं मिद्विगणास्तु^१ गौणम् ॥११९॥
 यः सिद्धयोगो बहुनिष्पुण्येव
 योगी स, लोलाकलिनेष्टदेहः ॥
 मुञ्चन् शरीरं समये न किञ्चि-
 त्कृणीव निर्मोकमुपैति दुःखम् ॥१२०॥

१. मण्डना-क०

२. योगे-क०

३. गणास्तु-स०

सिद्धीः कथंकारमुदीरयेयं
 योगस्य सिद्धौ^१ जगदीशकृत्ये ॥
 प्रागल्भ्यतः क्रोधमुपेत्य योगी
 स कौशिकः शक्तिभिरिद्वचेताः^२ ॥१२१॥
 न ज्ञानिनो हन्त ! भवप्रवाहो
 ज्ञातस्वरूपो विदधाति दुःखम् ॥
 चोरः परस्यातिभयप्रदोऽपि
 स्वं जानते प्रीत्युपदां ददाति ॥१२२॥
 बहेभिर्मजे सरितः प्लवेष
 भजेन्न भीतिं तरणे प्रवीणः ॥
 यस्तन्न जानाति स वार्यगाधे
 त्रिधादरं^३ प्राज्यतरं प्रयाति ॥१२३॥
 उपासते कामनया सुरान् ये
 फलं न कर्मापरिपाकतश्च ॥
 ब्रजन्ति तस्मिन् जनने परोक्ष-
 ज्ञानाञ्जनुर्यान्ति च ते तदर्थम् ॥१२४॥
 यो न शोके न विपदि न हर्षेण न संपदि ॥
 युक्तः स योगी जगति 'लीलाकलितविग्रहः ॥१२५॥
 नानकोदितमिदं स निश्चम्य
 प्रासदत्प्रचुरधीरवदश्च ॥
 ईदृशस्त्वमधुना विधिना मे
 दक्षितोसि न परो वरयोगिन् ॥१२६॥

१. मृष्टर्ष-ख०

२. तेजा -ख०

३. न्यतर-ब०

१. लीलाकलितविग्रहः स एव भवति यस्य विग्रहः शरीरं मुखे दुःखे च समानं भावं रक्षति ॥

परस्परालापमुखेन खेद-
 मवापतुस्तौ न पथि प्रयुक्तम् ॥
 अत्यष्टिसंख्यैर्द्विमैः पुरं तत्-
 प्रजग्मतुर्लम्बितभूरि देशौ ॥१२७॥
 लालस्तु दूरात्तमुदीक्ष्य दृष्टः
 उत्थाय साष्टाङ्गनति चकार ॥
 निशाकरं पूर्णमुपेत्य तूर्णं
 समुद्रवद् वृद्धिमतीव दध्ने ॥१२८॥
 किं नाम ते कुत्र विलोकितोसी-
 त्युदीरयन्तं तममी जगाद ? ॥
 त्वं स्वाश्रमे नाम मदीयमुक्त्वा
 पृच्छस्यहो ? विस्मरणस्वभावः ॥१२९॥
 अनेकजन्मनां वार्तां जैगीषव्य इव स्मरन् ॥
 पगीक्ष्यसे मां किमहो कुत्र दृष्ट इति ब्रुवन् ॥१३०॥
 स्मेरस्य तस्य वचसा स च नानकस्य
 प्रक्षान्य पादयुगमासनमुत्सर्ज ॥
 बान्पादिकीलषट्ने कलयन् यदास्त
 तन्न्यस्तवान्सपदि भोज्यममुष्य चक्रे ॥१३१॥
 उपानयत्सर्पपशाकयुक्ताः
 सा वाजरी पिष्टजरोटिकास्ताः ॥
 सायूयमालोक्य मर्दनस्तु
 स्मेरस्ततो योगिररो धमापे ॥१३२॥

१. प्रत्रायतुर्त्तद्विष—क०

२. विष्णुरणस्वभाव—क०

३. जैगीषव्यवसाम्—अ०

आनीतं भज सुवर्णेन भोज्यमेत-
 त्साध्यां वितर न मदनैह दृष्टिम् ॥
 श्रीदाम्नः पृथुकमिवेश्वरः कृतज्ञा
 भक्तानां लवमपिभूरि भावयन्ति ॥१३३॥

तयोरश्नतोर्मर्दनो वाचमृचे
 पृथिन्यामिदं स्वाङ्गु नैवोपलब्धम् ॥
 सुधामाहता स्वर्गतः किं निविच्य ?
 ययाचे दृशं लालसिद्धः स्वशक्त्या ॥१३४॥

भुक्त्वोत्थितं जिगमिषुं लालो नानकमन्नधीत् ॥
 माममास्वेह नावशा यदि ते यतिसत्तमः ॥१३५॥
 स्वीकृत्य तस्थौ यतिवर्य एत—
 तं मर्दनो विज्ञपयाम्बभूव ॥

दृष्ट्वा कुटुम्बं पुनरत्र शीघ्र-
 मागन्तुमिच्छामि भवन्निदेशात् ॥१३६॥
 कृतानुज्ञां गतस्तेन मर्दनस्तलवण्डिकाम् ॥
 अपृच्छन्नानकोदन्तं कालस्तं क्लान्तचेतनः ॥१३७॥
 मर्दनः स्पष्टमाचष्ट त्वत्तो विरहितोऽपि सः
 उदयाद्रेरिव रविर्न शोच्यः^१ प्रस्फुटन्महाः ॥१३८॥
 किं वर्ण्यतां वेदिकुलावतंसः

स नानको यस्य तपस्विनोऽपि ॥

तपःप्रतापस्तप भानुभास्वान्

यसः शरच्चन्द्रमरीचिशुभ्रम् ॥१३९॥

कलौ कलावान्क इवेदशः स्याद्-

अहो वशीकारविरक्तियुक्तः ॥

अद्वा^१ दधानोपि च योगसिद्धोः

साधारणः सर्वजनेषु भाति ॥१४०॥

कालेन तदुपाकर्ण्य सुतशोकादुदीरितम् ॥

^२मृषैव चादुकारत्वं त्वज्जातिप्रकृतिः किल ॥१४१॥

नानको यमनावादे यमेन नियमेन च ॥

दिने वनेऽन्यत्कालं रात्रौ लालगृहेऽवसत् ॥१४२॥

अध्यात्मवादबहुलाः कथयन्कथास्ता^३

रात्रौ स पञ्चदश लालगृहे निनाय ॥

यामिर्जनस्य मलिनेपि मनस्युदञ्चे-

अन्मादिदोषविदुषोऽस्य जगज्जिहासा ॥१४३॥

तद्देशपालयवनाधिपतेरमात्य-

स्तं बाहुजो मलिक^४ इत्यभिधीयमानः ॥

भूदेवभोजनदिने यतिमानुदाव

विप्रेण पञ्चम इति प्रथितेन भोक्तुम् ॥१४४॥

आहूतोऽपि न सोऽगच्छत्तं^५ च मेने मुहुर्मुहुः ॥

मलिकः क्रोधताम्राक्षः पुनरेव तमाह्वयत् ॥१४५॥

१. मर्दनस्य वंशज्जातिगतताम्रग्यदोषं चादुकारत्वं निर्दिदि बाल ।

चादुकाराणां मृषावादिष्व सत्त्वजनमिदमेव ॥

१. अद्वा—क०

२. स्ता—क०

३. विवुरस्य—ज०

४. दत्त पाल—ज०

५. मलिजा—क०

६. गच्छेत् ॥ च—क०

गतो नानकस्तत्र तं वीक्ष्य रोषा-
 दबोचत्स शूद्रस्य न क्षत्रियस्य ॥
 त्वमत्स्यन्नमेतादृशः कस्तपस्वी ?
 धराधर्मसेतुः कुतो वाङ्गतोऽसि ? ॥१४६॥

देहि भोज्यमिति नानक ऊचे
 शङ्कुलीः स च ददावतिमृद्नीः ॥
 अग्निना यनवकोद्रवजाता
 रोटिका युगपदेव चचाल^१ ॥१४७॥

नामेन हस्तेन दधार शङ्कुली-
 र्दक्षेण दत्तः स च रोटिकास्तवः ॥
 रक्तप्लुताः शङ्कुलिका विलोकिता-
 स्ता रोटिकाः किं च तदा पयःप्लुताः ॥१४८॥

नानको मलिकमेतदयोचद्
 भोजयस्यहह लोहितमेव ॥
 तं निश्म्य चकितोऽखिललोको
 लज्जितस्तु मलिको मलिनास्यः ॥१४९॥

म्लेच्छाधिपस्य तनयोऽयं धृभूव रुग्णः
 काले गते कियति वं सहसा प्रबोध्य ॥
 आरोग्यमस्य कुस्तेत्यखिलानवम्ना-
 त्सिद्धान्मुं च मलिको घृतपूर्वरोषः ॥१५०॥

१. चचालः-क०

२. सङ्कुलि-क०

I. या रोटिकाः पयः प्लुता आसन् ता एव रक्तप्लुता अवलोकिता नानकमाहाम्यात् ॥

सिद्धाभासास्तेन वद्धा विपत्तिं
 नानारूपां नीयमाना नितान्तम् ॥
 'अप्रौढत्वान्निग्रहेऽनुग्रहे वा
 सर्पभ्रान्त्या रजवो^१ दण्डितास्ते ॥१५१॥

तेषां विपत्तिमवलोक्य दयार्द्रचित्तो
 लालो विलप्य बहु नानकमेतदाख्यत् ॥
 वद्धा भ्रियन्त इह हा ! यवनस्य गेहे
 सिद्धास्त्वमेवमसि निर्दयतां गतश्चेत् ॥१५२॥

नानको यवनराजमवोच-
 न्मुञ्च सिद्धनिबन्धं यदि सूनोः ॥
 'वार्तामिच्छसि न चेदधुनैव
 पश्यसि 'स्वकृतमप्रतिकार्यम्' ॥१५३॥

मुक्ताः सिद्धा म्लेच्छराजेन सर्वे
 नत्वा भूयो नानकः प्रीणितश्च ॥
 सूनोस्तत्पारोग्यमासीदकम्मा-
 ज्ञाता कीर्तियोगिनोऽस्यापदाता ॥१५४॥

इति श्री जगद्गुरुनानकस्यायां नानकचन्द्रोदयसमाख्यायां
 सिद्धविमोचनं नाम सप्तमः प्रस्तावः ॥

१. अप्रौढत्वा-४०

२. राजिका-४०

३. इतिप्रतिपत्त्यर्थम्-४०

१. सिद्धनिबन्धं यवनराजवागाभोषणित्वा मानव परा दयानिमगार्दनि भावः ।

२. वार्तां कुशलविधिः ।

अथ अष्टमः प्रस्तावः

हंसासनां स्फटिकमालिकयाम्बुजेन
 राजत्करां सितशुकेन च पुस्तकेन ॥
 कुन्देन्दुचन्द्रशरदभ्रसगोत्रभासं
 चेतः समुल्लिखति काञ्चन देवतां मे ॥ १ ॥
 बोलाररायस्तलवण्डिकाया-
 माकर्णयन् मर्दनमागतं तु ॥
 अबोचदाहूय ममावसानं
 जरापरीतस्य न दूरमस्ति ॥ २ ॥
 नानकमानय मर्दन !
 दिदृक्षते मे मनो नियतम् ॥
 साधोस्तस्य विलोकन-
 मन्ते मम तारणायालम् ॥ ३ ॥
 मर्दनोऽब्रूत राजेन्द्र ! बालसिन्धुं मया सह ॥
 प्रेपयस्व स तन्मित्रमानेप्यति न संशयः ॥ ४ ॥
 बोलारराय आहूय^१ बभाषे कृतसत्कृतिः ॥
 त्वदेककृतिसाध्यं भो ! नानकानयनं द्रुतम् ॥ ५ ॥
 बुद्धस्य तस्य प्रणयं यतीन्द्रे .
 निर्व्याजिमालोक्य मयाम्युपेतम् ॥
 समर्दनोऽहं निरगां च तूर्णं
 तद्दर्शनोत्साहविकृप्यमाणः ॥ ६ ॥

1. आप्तिनिदेश इलोके जरापरीतस्य बोलाररायस्य नानकं प्रति सद्गुरुवता सोहात्रे च लोचनपथमभ्यतः ।

गतो दिनैर्भूरिमिरस्य पार्श्वे
 निपेविनं छरिमिरात्मनिष्ठैः ॥
 'साष्टाङ्गमानम्य फलैश्च पुष्पै-
 रपूजयं लालगृहे यतीन्द्रम् ॥ ७ ॥
 आलोक्य मां प्रेमविशेषरम्य-
 मिदं वमापे करुणाविधेयः ॥
 किं बालसिन्धो ? कलितः कुटुम्बै-
 रस्मान् विसस्मार भवान्^१ नितान्तम् ॥ ८ ॥
 अवादिपं तं चरणौ निपीड्य
 'विस्मयते यो बहिरस्ति लोकः ॥
 'पश्चित्तशय्यामधिगम्य दीव्य-
 त्यसौ कथं विस्मरणस्य पात्रम् ? ॥ ९ ॥
 मलीमत्तानि^३ त्वददर्शनेन
 दिनान्यतिष्ठन्त्यपि दुष्टदैवाद् ॥
 आपान्ति तीर्थे सलिलस्य वेगाद्
 यथा चित्ताङ्गारवितानकानि ॥ १० ॥
 यथांति शृण्वंस्तव जातहर्षः
 प्रतिशुणं ध्यानपरस्तवैव ॥
 बोलाररायो जरया श्लयाङ्गो
 निज्रापयामास पदार्ज्ययोस्ते ॥ ११ ॥

१. प्रेमविशेषरम्य आलसि-पु 'भवान्' इति वदेन सम्बोधितवान् ॥

२. अ वा चित्तशय्यामधिगम्य दीव्यति स न विस्मयते इति भावः ।

३. मलीमत्तानि = पापानि ।

१. साष्टाङ्ग-ब०

२. विस्मयते-ब०

३. मलीम-ब०

४. जमपो-ब०

ग्राहेण हस्तीव दुरत्ययेन
 ग्रस्तोऽस्मि कालेन जरापरीतः ॥
 इच्छामि मोक्षं तव दर्शनेन
 विष्णोरिव स्वेषु दृढं दयालोः ॥ १२ ॥

देवा विगेहा इव पूजकान्त्वा-
 न्वैराग्यमाजोऽपि भजन्ति भक्तान् ॥
 तस्मान्मुमुषोः मनुजस्य^१ तस्य
 मनोरथं पूरय पूर्णकाम ? ॥ १३ ॥

भोगापवर्गाविव्यक्तमिव जीवस्य संसृतौ ॥
 मर्दनोऽहं च नियतौ गतौ श्रुत्यर्पेयाव तम् ॥ १४ ॥
 ततो मया वाद्यधरेण युक्तो
 गतो "गुरुर्नानक" इत्युदीर्य ॥

बोलाररायः सुजनः प्रकृत्या
 विलोकितव्यो विपमे विशेषात् ॥ १५ ॥

लालं रुदन्तमापृच्छद्य चलन्नित्यवदद् गुरुः ॥
 अमेद आवयोः सौम्य ! को वियोगो विपादकृत् ? ॥ १६ ॥

समयो मयाक्रियत मासमासितुं
 तव संनिधौ दिवसपञ्चविंशतिः ॥
 अतिवाहितैव दिनपञ्चकं पुनः
 समुपागतेन वसतिर्विधास्यते ॥ १७ ॥

नानावनानि नगराणि च खेटवाटीः
 पश्यन् ययौ स सुजनैः परिपूज्यमानः ॥

वीणाधरेण च^१ मया च तमोरजोभ्यां^२
 युक्तो रराज सलु सत्त्वगुणो यथैव ॥ १८ ॥
 दृष्टः प्रविष्टस्तलवण्डिकायां
 शिष्टैस्तु हृष्टैरमिनन्दितोऽभूत् ॥
 अक्षैरविजातमहासमञ्जै—
 रूचेऽस्य विक्षिप्तधियो दशेयम् ॥ १९ ॥
 घोलास्त्रायस्य गृहाय यान्तं^३
 कालश्च लालश्च स चन्द्रभानुः ॥
 विलोम्ब हाहेति गिरा रदन्तः
 कार्त्तण्यपूर्णानि वचांस्यवोचत् ॥ २० ॥
 न युज्यते नानक ? ते शरीरे
 प्राचीनचीरस्य विधारणोऽयम्^४ ॥
 निकामरुक्षैर्मसितैश्च लेपः
 खेदावहः श्मश्रुजटाग्रहश्च ॥ २१ ॥
 कः क्षत्रियो हा तरुणः सचेता ?
 जुगुप्सितं वेपमिमं विमर्ति ॥
 वयोऽवसाने वनयासचर्या
 कृतास्ति कैश्चिद् निपपैरकृष्टैः ॥ २२ ॥
 कस्योपदेशस्तव किं नु दुःखं ?
 यस्मात्समग्रं प्रविहाय सौरभ्यम् ॥
 अस्मांश्च दुःखान्मुनिधौ निमज्ज्य^५
 त्वया कृतो हा सहसा विडम्बः ! ॥ २३ ॥

१. वीणाधरेण-मर्दनेन मया=बालमि-धुता ।

२. सत्त्वगुणो मानस तमोरजोभ्यां बालसिन्धुमर्दनाभ्यामिन्द्र-प्रभ ।

३. यान्त-४०

४. विधारणेयम्-२०

५. विमज्ज-२०

पूर्वे न किं नो यतिमन्त आसन्
 वाराणसी^१ वा शिवरामवर्मा ॥
 स्थिता हि ते क्षत्रियधर्म एव
 कृता न कैश्चित् स्वविडम्बनेयम् ॥ २४ ॥
 रोरुद्यते ते जस्या परीता
 मातैकपुत्रा कुरोव^२ दीना ॥
 आशा च पितृप्रमुखैस्त्वदीयै-
 रस्माभिरासादि चिरात्कृतायाः ॥ २५ ॥
 प्रारब्धयोगेन विमोहितस्य
 नूनं विपर्येति जनस्य बुद्धिः ॥
 अकार्यकारी मतिमानतथे-
 त्कस्मादुपालम्भपदं^३ वराकः ? ॥ २६ ॥
 माताऽब्रवीदश्रुनिरुद्धकण्ठा
 जीवामि यावद् वस तावदेव ॥
 पुरो षड्विंशत्स ? कुटीं विधाय
 द्रक्ष्याम्यहं त्वामपरे यथैव ॥ २७ ॥
 उद्धर्तनैः^४ स्निग्धसुगन्धशीतै-
 रङ्गानि यान्यङ्ग ? विपौषितानि ॥
 अरुन्तुदं मे विदधासि तेषु
 क्षारैर्विरुक्षैः क्षरणं किमर्थम्^५ ? ॥ २८ ॥

१. वाराणसेयः शिवरामवर्मेति युक्ततरः पाठः स्यात् ॥

२. कुरोव मातैकपुत्रा मानकमाता ।

३. तरुणस्य तपस्योपालम्भपूणैव ।

४. उद्धर्तनः = उद्धटन इति भाषायाम् ।

५. श्लोकेष्वेपु मानुः एकमात्रं पुत्रं प्रति सज्जीकालापः ॥

१. इत-क०

२. विपौषितानि-क०

प्रकोष्ठयोः काञ्चनकङ्कणाम्यां
किणः कृतो हीरमनोहराम्याम् ॥
उल्लिख्यते सम्प्रति धार्यमाण-
विरुक्षरुद्राक्षविषर्पणेन ॥ २९ ॥

इदं वपुः काञ्चनगर्मगौरं
शोभाकरं राजसमासु भूयः ॥
अनुक्षणं दुःश्रवणासितासु
किं स्थाप्यते श्यापदमण्डलीषु ? ॥ ३० ॥

क्षामः क्षुधा नैष मवेन्मयेति^१
प्रातः सदन्नं किल भोजितो यः ॥
कथं स कालेऽनियते निरोहः ?
फट्टानि वन्यानि फलानि भुङ्क्ते ॥ ३१ ॥

तातस्त्वदीयो रूपतीमवादीद्
वान्येऽपराध्यामि ततस्तु नाहम् ॥
विहाय मां देहमिवेह वत्स ?
त्वं जीववद् भ्राम्यसि कस्य हेतोः ? ॥ ३२ ॥

वन्ध्या वरं स्नेहगुणैरवद्धा
त्रिपुक्तपुत्रां सुतिनीं तु धिग्धिरू ।
न निन्दते नगशिराः सहैव
निपातितोष्णीपर्क एव हास्यः ॥ ३३ ॥

प्रणम्य दूरादथ नानकेन
कुटुम्बकं स्वं जनकादि सर्वम् ॥
स्वयं समाधाय भगद्धिरेतन्
न चोत्तरापेक्षरुमित्यवादि ॥ ३४ ॥

प्रसूमवादीद्वितये किमेवं ?
 पुत्रादिसर्गे घृतनिश्चयाऽसि ॥
 समीपसंस्थेऽपि मृते तनूजे
 शक्नोति कर्तुं जननी किमस्य^१ ? ॥ ३५ ॥
 पान्या यथा रात्रिषु धर्मशाला-
 माश्रित्य तिष्ठन्ति पुनः प्रभाते ॥
 स्वां स्वां दिशं यान्ति तथा कुटुम्ब-
 सार्थः स्वकर्मानुसृतः स्थिरो न ॥ ३६ ॥
 जानन्त्यनित्यं तनयादियोगं
 ये ते वियोगे न समुद्रिजन्ते ॥
 प्रागेव निम्नोन्नतपिच्छिलज्ञा
 न ह्यन्धकारेऽपि पथि स्तलन्ति ॥ ३७ ॥
 तस्मात् स्वपुत्रस्य विहाय सङ्गं
 त्वं देवकीपुत्रमुपाश्रयस्व ॥
 पुत्रात्पितुर्बन्धुजनात्किलाप्तः
 स एव भक्त्या हृदि भाव्यमानः ॥ ३८ ॥
 प्रमादादेव तदभृत्तस्याज्ञानकलोदयः ॥
 उपदेशेऽपि^१ श्रुतधा न जानन्ति हि योषितः ॥ ३९ ॥
 बोलाररायस्य गृहं जगाम
 तमागतं वीक्ष्य समं च मञ्चात् ॥
 उत्थाय पादावभिवन्द्य तस्य
 हदालिलिङ्गोचलिताश्रुधारः ॥ ४० ॥

१. नानकस्य जीवनदर्शनमस्मिन् श्लोके । यदा ध्रुवमेव वियोगस्तदा वियोगस्य दुःखे-
 नालमिति भावः ।

तुलना — ज्ञानस्य हि ध्रुवो मृपुष्टं जन्म मृतस्य चेति ।

१. पि-स०

पण्यङ्क एनं कशिपूपधान-
 युक्ते नवे स्थापितमानधश्च ॥
 तिष्ठासुरासीदथ नानकेन
 संस्थापितस्तत्र करं प्रगृह्य ॥ ४१ ॥
 उवाच राजा मम पूर्वपुंसा
 पुण्यस्य पाकोऽद्य मयाऽऽवभावि^१ ॥
 यद्वीतरागस्त्वमरण्यचारी
 तीर्थस्त्वमागत्य गृहाननैपीः ॥ ४२ ॥
 न चित्रमेतद्भगवज्जनेषु
 न ध्यानतस्तत्प्रकृतिं गतेषु ॥
 स वै श्रमर्या विदुरादिकानां
 जगाम गेहं स्वजनानुरागात् ॥ ४३ ॥
 ज्ञास्याम्यहं त्वां प्रथमावलोक्य
 सुप्तं वने सर्पकृतातपत्रम् ॥
^२स्मरस्यदः सम्प्रति ते गुणौघाः
 पुरा मयोक्ताः प्रकटीभवन्ति ॥ ४४ ॥
 जरातुराणां परलोकमीति-
 रनुक्षणं बुद्धिमतामुदेति ॥
 अपैति सा तत्त्वविवोधभाजां
 ममाद्देशानां मुहूर्ता प्रसङ्गान् ॥ ४५ ॥
 कथं गतिः स्यादतिमोहितस्य ?
 मिथ्यैव रम्यैरिषयामिषैर्मे ॥
 केशा बभूधुः शणवन्तुतुन्या
 नवो नवो वा विषयामिलापः ॥ ४६ ॥

लोभादयोऽन्ये न तथा जनस्य
 यथा खलीकारकरः स्मरस्तु ॥
 नरो वलीभिः पलितैः कुरुपो
 मां कामयेतेत्यनुयाति गुग्धाम् ॥ ४७ ॥
 दन्ताः न सन्त्येव न वारनारी-
 कपोलदन्तक्षतवासना तु ॥
 जागर्ति चित्ते करयोश्च कम्प-
 स्तथापि तुङ्गस्तनयोर्जिघृक्षा ॥ ४८ ॥
 हृत्थं विपीदन्तममुं दयालुः
 गुरुर्गरीयांसि वचांस्यबोचत् ॥
 आजन्मनस्त्वं सुरुती कृतज्ञो-
 न शोचनीयं भवताऽन्तकाले ॥ ४९ ॥
 यदैव दोषान् विषयेषु बुद्ध्वा
 हितो निजः सप्रतिमो मुकुन्दः ॥
 तदैव जीवो भवपाशमुक्तः
 खट्वाङ्गवत् को नु विलम्बहेतुः ? ॥ ५० ॥
 आयासलभ्यैः क्षणसौख्यदैश्च
 पापावहैरस्ययशस्कुरैश्च ॥
 अवृत्तिदैः किं च विबुद्धसारैः
 भोगादसारैर्विषयैरलं ते ॥ ५१ ॥
 छन्दानुवर्ती निजसेवकानां^१-
^२सेव्यः कथं नैव विभुर्वदान्यः ? ॥

१. भववान्तकाले-क०

२. बुद्धा-क०

३. सेवनासे-व०

४. विभुर्निजसेवकानां छन्दानुवर्ती, भेदेन स वैकुण्ठपदं ददाति अभेदेनाल्लभमानन्द-
मातनोति ।

मेदेन वैकुण्ठपदं ददाति
ध्यातः किलात्मानममेदतो यः ॥ ५२ ॥

उपास्य बुद्ध्यात्मधियाऽथ वेशो
भक्तैः स्मृतः शर्मकरोत्यवश्यम् ॥
खण्डोन्नमित्रः किल केवलो वा
जुष्टः सृजत्येव जनस्य तुष्टिम् ॥ ५३ ॥

यथा यथा मेदधियं विहाय
भजन्ति भक्ता भगवन्तमीशम् ॥
तथा तथा सन्निधिमीयमान-
स्तेषां स आत्मेव भवत्यखण्डः ॥ ५४ ॥

यदा मनस्ते सगुणेऽनुरक्तं
तदा मयोक्तं हृदि भावयस्व ॥
विहारशय्यासनभोजनेषु
पुरः स्फुरन्तं हृदयाम्बुजे वा ॥ ५५ ॥

पर्वततंसमरविन्ददलापताई
पूर्णन्दुसुन्दरमुखं तनुतुङ्गनासम् ॥
विस्तीर्णवक्षसमुदारसुषुप्तबाहुं
फल्गूदरं वनकगौरवराम्बरञ्च ॥ ५६ ॥

१. सगुणोत्तर—स०

१. अथ हं प्रातुं तपोविषये वनपुरस्सरं सारगर्भमुत्तरेण मुपदिशति उपास्य बुद्ध्या अतमधिया वा स्मृतो विभुः शर्मकरोत्येव ॥ तथा च प्रथमं मेदबुद्ध्या स्मृतः शिवः अमित्रः सः खण्डोन्नमित्रः सानेऽमेदबुद्ध्या ॥

२. सगुणे ईश्वरे मनोभाषयितुमुपदिशति हयानु ॥ तत्र शिष्ये गुरुणा सगुणरूपस्य वर्णनं 'पूर्णन्दु' इत्यादिना ॥

१ आकुञ्चितेषु चिकुरेषु गवां रजोभि-
 र्वन्यस्रजा मधुरवेणुरवेण सायम् ॥
 गोपीमनांसि मदयन्तममुव्रजन्तं
 घेनूर्त्रजस्य विशिखासु च वेत्रपाणिम् ॥ ५७ ॥

स्मेरात्तसीकुसुमकान्तिमयातपात्र^१-
 कैशोरविस्फुरदनङ्गविलासरम्यम् ॥
 काश्मीरचर्चिततुलुं मदनाभिरामं
 मुक्तावलीमकरकुण्डलकङ्कणाढ्यम् ॥ ५८ ॥

आताम्रपल्लवनबाहुरचारुमौलिं
 स्वेदान्शुभिर्विरलविन्दुभिराचशोभम् ॥
 आविष्कृतोत्तमविभूतिमनन्तशक्तिं
 भक्तेषु वत्सलमधीशमुपाश्रयेत् ॥ ५९ ॥

चतुर्भिः कालापकम्

रूपेऽस्मिन्धारणादाढ्यात्स्मग्राहिणि मानसे ॥
 विलाप्य सकलं विश्वं ब्रह्मात्मानं विभावयेत् ॥ ६० ॥

जगत्परब्रह्मविवर्तं एतत्
 पृथङ् न तस्मात्पृथगीक्षमाणम् ॥
 स्वापस्य विश्वस्य यथैव निद्रा
 माया तथास्य प्रतिभासहेतुः ॥ ६१ ॥

१. सगुणरूपमुपासता बहिनात्र कृष्णस्यैव रूपमाद्रियते ।

१. तयाम—क०

२. वितास्ता = High way गमनमार्गः ।

२. दान्यात्—क०

न बन्धमोक्षौ मयि निर्विकारे
 सदा सदानन्दचिदात्मरूपे ॥
 अम्पासदाह्यादिति पक्षबोधः
 कृताकृते शोचति नैव साधुः ॥ ६२ ॥
 यदस्ति भाति प्रियनामरूप-
 स्वरूपमेतत्सतत प्रतीतम् ॥
 मायात्र मिथ्या किल नामरूपे
 ब्रह्मास्मि भाति प्रियमत्र सत्यम् ॥ ६३ ॥
 चैलाजिनादिरचिते स्थिर आसने सन्
 प्राणान्नियम्य मनसा स्वमनश्च शुद्धया ॥
 बुद्धिं नयेत्प्रकृतिमात्मनि तां च धीर-
 स्तं शुद्धबोधजलधौ परमात्मतत्त्वे ॥ ६४ ॥
 पाष्णिप्रपीडितगुदः पवनं निरुद्धं
 चक्रेषु पट्पु शनकैरुपनीययोगो ॥
 रुद्धेन्द्रियो विगतवासन उन्नयेत
 तं ब्रह्मरन्ध्रमभिभिद्य विमुक्तिकामः ॥ ६५ ॥
 श्रीचन्द्रशेखर ? सदाशिव ? पार्वतीश ?
 सीतापते ? दशरथात्मज ? रामकृष्ण ? ॥
 गोवर्द्धनोद्धरण ? कंसहरेति शब्दः
 कश्चित्स्मृतो भवति योगश्रुताधिकारान्ते ॥ ६६ ॥
 एतैर्बुधैरमृतायमानै-
 वंचोभिरस्योद्धतरुन्मलः सः ॥

पदोज्जयोस्तस्य शिरो निधाय
 ननाम मेने कृतकृत्यतां च ॥ ६७ ॥
 विज्ञापयामास घरासुरेण
 पाकः प्रणीयेत गवां निकेते ॥
 भुङ्क्ष्वामिलापोस्ति चिरान्मदीय-
 स्तथेति तेनाभिहितो जगाद ॥ ६८ ॥
 उन्मेद^१ ? आयाहि विशोधयस्व
 गोष्ठं द्रुतं गोमयगोमुखेन ॥
 शुद्धामिधं^२ ब्राह्मणमानयस्व
 करोतु पाकं स च नानकाय ॥ ६९ ॥
 आकारितो नरपतेर्वचसाऽविलम्ब-
 मुन्मेदमागुरुमुखश्रुतपाकशास्त्रः ॥
 आशीर्वाचः^३ प्रयुयुजे चितिपाय शुद्धो
 भाण्डानि भृत्यशिरसा स नयन् उपेत्य ॥ ७० ॥
 शुद्धं पुरः स्थितमभापत भूमिपालः
 पाकज्ञताय तव विप्र ? ममोपयुक्ता ॥
 भोज्यं द्रुतं कुरु रसे रससंख्यकैस्त्वं
 युक्तं विशिष्य मधुरं च मनोहरं च ॥ ७१ ॥
 कुर्वे यथाज्ञापितमेव देव ?
 शुद्धोऽभिधायेति चकार पाकम् ॥
 आमोदमात्रेण नृणां मनांसि
 हरन्तमास्वादनतो ब्रुवे किम्-? ॥ ७२ ॥

I. उन्मेदः = पाचयत्य नाम ।

2. शुद्धामिधं = शुद्धनामकम् ।

१. पदान्तयो—स०

२. प्रयुयुजे—स०

त्रयो बुभुजिरे तत्र नानकोऽहं^१ च मर्दनः ॥

कवले कपले स्वादं वर्णयामास वैणिक्तः ॥ ७३ ॥

संयावमोदकमहोत्तमकुण्डलिन्यः^२

सत्पूपायससुशङ्कुलिकारसालाः ॥

जिह्वातले विनिहिताः किल मर्दनस्य

वन्दित्वमेव विदधुर्यतिहासहेतुम् ॥ ७४ ॥

किमयं नलः ? पुनरुपात्तशरीरः

किमु भीम एव वपुरन्तरधारी ? ॥

द्विजरूपमाय किमु पाकरहस्य-

मिति ? तस्य वाचि विजहास यतीन्द्रः ॥ ७५ ॥

कृतमोजनं जिगमिषुं यतिर्यं

नृपतिः पितृप्रपुत्रतोस्य^३ निपुक्तः ॥

विधृताञ्जलिर्भुविधैरुपचारैः-

स्थितये जगाद त्रिविधानि वचांसि ॥ ७६ ॥

वाणिज्यं तु विधास्यति प्रतिनिधिस्ते त्वं तपस्यां कुरु

स्थित्वा वा कृषिमाचरन्तु मनुजाः कूपयं दीयते ॥

तूष्णीं वाऽथ तपस्यतस्तव जनाः कुर्वन्तु सत्र सदा

धान्यं दास्यति सेनकस्तव दयासंपन्नसंबद्धिकः ॥ ७७ ॥

बोलारराये विनयादित्युक्त्वा विरतेऽन्नरीत् ॥

“श्रीनानकनिराकारो” गिरं श्रोतु-मनोहराम् ॥ ७८ ॥

१. महम्=मालसिषु ॥

२. कलेयो इति भाषायात् ।

३. तोस्य-४०

विक्रीयेदं श्रीरं मलमयमदहं लभ्यते ब्रह्मवेन
वाणिज्यं तन्मतं मे कृपिरपि निहिते उत्त्वमस्यादिवीजे ॥
चेतः क्षेत्रे समुत्स्यामल-मनन-जलैर्जनिदिव्यान्नरादि-
र्भस्यां लभ्येत सैवोत्तमकृपिकजनैस्तन्यते नाम नान्या ॥ ७९ ॥

कृमिकोटसरीसृपान् पतङ्गा-
नगणेषानसुरान् सुराधरांश्च ॥
परिपोषयते य एष सत्री-
पुरतस्तस्य करोतु सत्रिताङ्कः ॥ ८० ॥

उत्थाय स जगामैव रुदत्येव कुटुम्बके ॥
नवस्ततस्तेन योगी कस्य मित्रमिति स्फुटम् ॥ ८१ ॥

पुनर्लोलगृहं गत्वा स्थित्वा पञ्चदिनानि सः ॥
जगान् गौरान् बद्धांश्च सत्यसंधा हि साधकाः ॥ ८२ ॥

ताम्बूलबल्लिपरिवेष्टितपूगसान्द्रा
रम्भादलैरुपचितैः परिबीज्यमानाः ॥
एलाफलैः सुरभयो बहुनारिकेरा^१
ग्रामा मृदं विदधिरे यतिनोऽस्य रम्याः ॥ ८३ ॥

१. नानकचन्द्रे सैव कृपिवत्स्यामलमननजलैर्जनिदिव्यान्नरादितन्यते । सा च तपस्वीति
सम्पत्तिः ।

२. एवकारोऽयं पञ्चमाश्विन्यन्तेच्छत्रजनकः ॥

३. अनादरे सप्तमी न तु भावे ॥

४. अर्पान्तरन्यासोऽलङ्कारः ॥

५. सती इति युक्तः पाठः । गृहपदानीत्यस्यार्थः ।

१. समुत्स्यामल—क३

२. बालिकेरा—स०

साष्टाङ्गप्रणतिषु पेशला जनास्ते
 नातिथ्येष्वतिथिजनस्य बह्वदेश्याः ॥
 अञ्मक्षास्त्रिचतुरवासरास्तदा स्म
 क्षुत्क्षामो गुरुमिति मर्दनो जगाद ॥ ८४ ॥
 नृणां मनांसि रूक्षाणि देहा एवेह धिक्कणाः ॥
 शिखैव धृहती साधोर्दया तुच्छैव लक्ष्यते ॥ ८५ ॥
 तपस्यतस्ते सङ्गेन जायते गतसंशयम् ॥
 ध्मापमानस्य वर्णस्य मलस्येव गतिर्मम ॥ ८६ ॥
 अयाचितव्रतधरो याचितेष्वप्रयच्छताम् ॥
 देशान्त्रमसि दुष्टानां मृतिमिच्छसि मे स्फुटम् ॥ ८७ ॥
 एवं क्षुधा क्रन्दति मर्दने तु^१
 विशिष्य हासापजहास योगी ॥
 जगाद चार्कस्य फलान्यमूनि
 त्वमदि तूराणि च सङ्गृहाण ॥ ८८ ॥
 मर्दनोऽमृतकल्पानि फलान्याखाद्य कानिचिद्
 धारयित्वा वयो दृष्टिं 'ग्रन्थौ निक्षिप्य मदवान् ॥ ८९ ॥
 अन्येषुस्तानि भुञ्जानो जिह्वातालुगले द्रुतम् ॥
 स्फोटान्यवाप कटुकान्पुद्गवाम विलज्जितः ॥ ९० ॥
 मङ्गान्विगाद्य निखिलानथ कामरूपान्
 स ब्रह्मपुत्रमवतीर्य ययौ यतीन्द्रः ॥

१. पंथी-क०

२. धी-क०

३. स्य-क०

प्राग् ज्योतिषं पुरमगाद्वलोकयिष्य-

न्वीपाधरो धतिवरेण निवारितोऽपि ॥ ९१ ॥

तत्रोपजग्मुः प्रमदाश्चतस्रो

बिलोमयन्त्यो वचनैर्मनोऽङ्गैः ॥

निबिडिपुस्तं तु मनुष्यकण्ठे

स मेपतामैत्य मृशं ननाद ॥ ९२ ॥

एष मेपत्वमानीतः कथिद् वैदेहिको बिलान् ॥

प्रमदामिरिति श्रुत्वा तत्रावाप्तपि सङ्गतौ ॥ ९३ ॥

ता एव प्रमदास्तं तु मत्कण्ठे क्षेप्तुमद्यताः ॥

मेप्यः कृता नानकेन मर्दनो मनुजः कृतः ॥ ९४ ॥

उत्कलांश्च कलिङ्गांश्च नान्त्रकण्ठकेलान् ॥

उल्लङ्घ्य द्रविडान् योगी सिंहलद्वीपमागमन् ॥ ९५ ॥

मुक्ताकलानि विपुलानि महोज्ज्वलानि

दिग्दन्तिवृंशजनुषः करिषो विशालाः ॥

अम्भोजसौरमनुषः प्रमदाः सुहृदा

द्वीपे महर्द्धिमति तत्र नुरो विशालः ॥ ९६ ॥

सिद्धमन्यस्तत्र बभूव द्विपिपलो

विश्वेषां सङ्कल्पितदायो शिवनामः ॥

योगीन्द्रे तद्वीपमुपेत गतसिद्धिः

चिन्तां चक्रे किं मम वाचो वितथायाः ॥ ९७ ॥

१. प्रमदना मर्दनो मेहः कृतः कानात्तयापानेतायाः शक्तिपञ्च एव प्रमदानु इति धृतम् ।

२. सिद्धमन्यः = वस्तुनोन्निहः ॥

आरामस्तस्य रम्यो हृदयसुखकरो शुष्यदासिच्यमान-
स्तचिन्ताम्लानचित्तो निजपुरनिलयं क्षत्रिवंशोऽन्वयुक्तम् ॥
पूर्वावस्था कथं स्यान्मृदुपवनवटस्येत्यसौ तं न्यगादी-
दागच्छेन्नानकश्चेदुपवनमखिला योगसिद्धीर्दधानः ॥ ९८ ॥

रुद्धद्वारे तदुद्याने दैवादागत्य नानकः ॥
प्राविशत्तदभूत्तूर्णं नन्दनस्पद्धिं नूतनम् ॥ ९९ ॥

परशुराम इति प्रथितोऽभव-
त्सचिव उत्तमबुद्धिरमुष्य सः ॥
अवददत्र समागतवान् यति-
नियतमस्य तपस्तप सिद्धिद्वयं ॥ १०० ॥

तस्य प्रवेशमात्रेण चित्रं चैत्ररयांपमः ॥
आरामस्ते रमयते मनो नूतनपल्लवैः ॥ १०१ ॥
तमानयेह योगिनं
नृपो जगाद मन्त्रिणम् ॥

॥ नृ, मन्त्रिणार्थितः परं
जगाम नानकः कृती ॥ १०२ ॥

॥ राजाज्ञया ॥ भोज्यमतीव रम्यं
स्त्रियः सुरुपावसनं महार्घम् ॥
निनाय मन्त्री स च लोमयिष्यं-
स्तृणाय मेने यमिनां वरिष्ठः ॥ १०३ ॥

१. क्षत्रियं भोन्वयुक्तं-क०

१. माण्डोदिरपंचः । “मन्वयमे” इति अनुप्रासः ।

२. कृत्-क०

३. योगीनं-क०

४. कृता-क०

५. यतिनां-क०

कामकेलिकलाभिज्ञाः

पुरस्तात्तस्य

योगिनः ॥

स्तम्भा

इव

जडीमृता

रम्भासम्भाविताः

स्त्रियः ॥१०४॥

जानासि कुक्षिम्मरयो भ्रमन्ति

कापायवस्त्रेण यथा जटाभिः ॥

तपस्विनो नाम तथायमेव-

मयं यतिः कश्चिदपूर्वं एव ॥१०५॥

स्वसिद्धतागर्वमुपेक्ष्य

दूरे

तदेनमावर्जयतार्जवेन ॥

त्वयाधिगम्यो महिमा महीर्या-

स्तेनेति राजाकथितो जगाम ॥१०६॥

चरणे पतितः सचिवेन समं

नृपतिर्यतिमेतदुवाच वचः ॥

मम पुण्यभरेण समागमितः

कुक्षियामनयं स भवान् क्षमताम् ॥१०७॥

तमभाषत

नानकस्तपस्वी

पुरुषार्थो नहि सिद्धिरङ्ग ? कश्चिद् ॥

1. रम्भासम्भाविताः = रम्भाया ज्ञाता इव रम्भा इव वा स्त्रियः ॥

2. कुक्षिम्मरिः = उदरनिमित्तं बहुवृत्तवेद्यः ॥

3. सिद्धिरङ्ग = नाम सम्बोधने ॥

मनुजस्य जनुः प्रपद्य विद्वान्
भवरोगस्य चिकित्सिते यत्तेत ॥१०८॥

बालसिन्धुरिति सम्यसमाजे
नानकस्य चरितं वदति स्म ॥
अङ्गदोष्य गुरुमक्तिमवेन
प्रेमपूरविमवेन मृमूर्च्छ ॥१०९॥

सप्तविंशतिदिनानि समाधिः
प्रेमतोभवदमुष्य विचित्रः ॥
व्युत्थितेऽय पुनरेव कथास्मिन्
प्राकृतस्तुजनकर्णसुधा सा ॥११०॥

'अपृच्छन्नृपो नानकं त्वं 'नु योगी ?
द्विजः क्षत्रियः सार्यबाहोऽयवाऽसि ? ॥
उताहो भवान् सौम्य ? गोरक्षसिद्धो
धरामण्डये आम्यसि छन्नरूपः ॥१११॥

वयं सिद्धिलेशेन गर्वायमाणा
न मन्यामहेऽन्यं विशिष्टं धरायाम् ॥
न दासेरको यावदीक्षेत शैलं
'स्वतस्तुङ्गमन्यं न मन्येत तावत् ॥११२॥

१. समाधितः समागते अङ्गदे पुनस्त बाह्याः कथा वयमितुमारमे ॥

२. यदपि कश्चिन्न विनिष्ट कश्चित्साक्षात्करोति प्रपद्य तदवधि बालुलेशेन गर्वायमानः
स न मन्यतेऽन्यं विशिष्टम् ।

१. सु—स०

तदस्माकमेतर्हि यद्विद्धि पर्यं . . .
 तदेवोपदिश्योद्वरेर्वालित्वम् ॥
 कृपाप्रेरितो दैवतो दैवतो मे
 त्वमागत्य कल्याणकारी भवाऽऽशु ॥११३॥

राजानं निवगाद नानक्यतिर्घमैः क्रियाभिर्गुणैः
 'जात्या दूरसमुष्मिताचितिरहं बोधात्मिका वस्तुतः ॥
 सख्या मे मयि नानरूपमखिलं संस्थापितं लीलया
 तत्ते सौम्य? विनिष्य किं नु कथयेः सर्वोस्मि सर्वाश्रयः ॥११४॥

मायामयेऽहं सुसारे प्रीत्यप्रीतिविवर्जितः ॥
 उदासी नानको नाम वेदितव्यस्त्वयाधुना ॥११५॥

यदा जनोऽयं जानाति सर्वस्मादेस्म्येहं नतः ॥
 उन्नतत्वं तदा धत्ते विश्वस्मादिति निश्चितम् ॥११६॥

उपदिदेश्य ततोऽशुमनुचमै
 नरपतेर्विनयेन^१ वशीकृतः ॥
 लुब्धतिनां कलिकन्मपहानये
 धितितले किल नानकसम्मदः ॥११७॥

“सेव्यमानो नृपतिना योगविज्रातुना त्वहम् ॥
 द्वौ वर्षौ पञ्चमासांश्च तस्यौ तत्र यंतीश्वरः ॥११८॥
 'योगसारेरुपाचितां तमूचे प्राणमृद्वलाम् ॥
 अक्लेशाज्जायते योगी यया विज्रातया गुरोः ॥११९॥

१. हर—४०

२. गुणः—४०

३. विरुदेन—४०

४. योगी—४०

द्वीपमस्पर्शनायस्य प्रतस्थे नानकस्ततः ॥

मर्दनो भृशमुद्विग्नो न यास्यामीत्यमापत ॥१२०॥

बोधितोऽपि बहुधा मया यदा

न न्यवर्तत तदा यतीश्वरः ॥

मागमः पथि खलैरुपद्रुते

बोधयन्निति न तेन बोधितः ॥१२१॥

तस्मिन्नाते योगिवरो न्यपीदन्—

मयोक्तमस्यानुशयः किमर्थम् ? ॥

न मन्यते यो हितमुक्तमाप्तैः

स्व कर्मणः पाकमसौ हि भुङ्क्ताम् ॥१२२॥

पुनरुच्येदयासिन्धुर्वालसिन्धो ? यथार्थवाक् ॥

सार्थागतस्य तदपि चिन्तो भवति भूयसी ॥१२३॥

तत्रैव रात्रिं विगमय्य योगी

प्रमातृकाले निजगार्द खिन्नः ॥

इतो नवक्रोशमिते प्रदेशे

पचत्यग्नौ रात्रिचरः कदाहे ॥१२४॥

उपेक्षणीयो न च वैणिकोऽयं

मूढोप्यलं प्राकृतजातिपोगात् ॥

तदेहि यावो यदि जीवयेतां

कर्त्ता त्रिलोक्याः कुशलं तदा स्यात् ॥१२५॥

आवां तत्र गतौ करालदशनः केयैः महाकर्कशै-
 व्याप्ति रक्तनिमग्नघोरनयनो दीर्घः शिराः सन्ततः ॥
 धियाघैरिव भीषणैः करहैर्व्यापादयत्प्राणिनः
 श्यामः 'क्रोडमुखो व्यलोकि विकृतः क्रोडाऽभिघो रावसः ॥१२६॥

पक्त्वा महाकटाहे कटुतैले मर्दनस्य वपुः ॥
 शिशिरीकुर्वन्मोक्तुं निशचरो नानकेनोक्तः ॥१२७॥

किं रे क्रोड ? कुबुद्धे ?
 मनुष्यमांसासनव्यसनम् ॥
 अधुनैषितं तवेदं
 विमेषि न स्वामिनो जगतः ॥१२८॥

सङ्कल्पो योगिनस्तस्य यद्यैव चपलं तथा ॥
 अवर्तत स्थिरचराधिभ्रं न लवमन्यथा ॥१२९॥
 तर्जितो व्याघ्रपालेन व्याघ्रो भीतः पतेत्क्षितौ
 यथा तथा नानकस्य निपपात स पादयोः ॥१३०॥

'आयाहि मर्दन ? जवात्परिवादयस्व
 बीणां कृतस्त्वमिति ? तस्य वचस्यकस्मात् ॥
 उत्प्लुत्य मांसमखिलं महतः कटाह-
 द्रोणावरस्य वपुषा रणयद् विपञ्चीम् ॥१३१॥

रात्रिचरस्तु कृतमन्तुरतोव भीतो
 बद्धान्चलिर्मुहुर्लुवाच गुरो ? धमस्व ॥

I. क्रोडः = तन्नामा रावसः ।

1. मर्दनः श्रोत्राभ्यावेन मुक्तः ॥

१. मदुर-स०

वीणाधरं त्वमनुनीय तदाऽतिवेयीं
कुर्या इति स्मितमुखो यतिरावभाषे^१ ॥१३२॥

मधुराणि फलान्याशु^२ कन्दन्यानन्ददायकम् ॥
प्रत्येकमर्पयामास स^३ समानीय कौणपः ॥१३३॥

पुण्यं पुण्यजनस्य^४ जन्म निकृत्तं कस्मिंश्चिदासीद् ध्रुवं
मन्ये तत्परिपाक्तो यतिवरस्तं देशमभ्यागमत् ॥
तस्मै स्वांशमदादुदारधिपणः शेषाधियाथादसौ^५
तूर्णं दिव्यशरीरमाप सुरवद्देदीप्यमानो रुचा ॥१३४॥

सप्तदिनानि निशाचरभक्त्या
तत्र सतां सुखदो यतिरस्यात् ॥
^६सैन्यवासिन्धुदिनैरधिगम्यं
देशमगात्स शुभाय बहूनाम् ॥१३५॥

अनूपे वने निर्जने गच्छतां नः
तदान्नं महादुर्लभं यद् बभूव ॥
क्वचिच्छीर्णपर्णैः क्वचिच्छैबलाग्रैः
क्वचिद्धारिवार्तस्ततो वृत्तिरासीत् ॥१३६॥

१. यदा नानक "मर्दनं कुनस्तवम् आगाहि परिवारयस्व वीणाम्" इत्यगादीरादा तस्य महत्. प्रभावादागतो मर्दनं कटाहान् इति वर्यति नारायणस्य महतो महिमा ॥
२. उदारधिपणो गुह्यंदा तस्मै स्वानामरात्तदा तृणमनो दिव्यशरीरमापेरन्त्य ॥
३. सैन्यवासिन्धुदिनै = ४० दिने । A स न गानोय-२० मासि पुत्तिगुलः पाठोऽप्यम् ।

१. कन्दमानन्द-स०
२. पुरापजन-स०
३. दना-स०

यदा मर्दनो रोदनारक्तनेत्रः

क्षुधा क्षीयमाणो न गन्तुं शक्नाक ॥

पदाग्रेण योगी तदा पद्मरागं

विहस्योद्विमेदाद्भुतं बालुकाम्यः ॥१३७॥

माणिक्यमादाय जगाद योगी

क्रोशद्वये पत्तनमस्ति^१ रम्यम् ॥

सन्दर्शये यत्र परीक्षकैर्म्यो

यदस्य मूल्यं तदिहाभिधेहि ॥१३८॥

मर्दनस्तु तदादाय विश्वम्भरपुराभिधे ॥

नगरे दर्शयामास कञ्चिद्रत्नपरीक्षकम् ॥१३९॥

स मूढश्च दरिद्रश्च मूल्यमस्य पणत्रयम् ॥

उवाच वाचस्तुच्छास्यान्महत्यो निःसरन्तु किम् ? ॥१४०॥

अनुवदति तदुक्तिं मर्दने नानकेन

फणितमतिमहान्तं रत्नबोद्धारमञ्च ॥

अधिनगरमपृच्छत्कोऽत्र रत्नप्रवीणो ?

जनमपि तमगच्छत्सालसंरायमेपः^२ ॥१४१॥

पृच्छन् गृहं तत्र गतो महर्द्धिः^३—

द्वारि स्थितो द्वारनिपुत्तरुद्धः^४ ॥

निर्गत्य दासो भवनादपृच्छ—

त्कृतो भवान् ? किं च तत्रात्र कार्यम् ? ॥१४२॥

१ पदाग्रेण—३०

२ यत्रनमन्तिरस्य—४०

३. सालसराय—६०

४. महर्द्धि—४०

५. निपुत्त—४०

बहिः 'पुरादाग्रवनेऽस्ति योगी
 देशानटन्नानकनामधेयः ॥
 तत्रेपितः सालसरायपाश्वर्य^१
 सनागतोऽहं मणिविक्रयाय ॥१४३॥
 इत्येवमुक्तोः 'घटकाभिधानो
 नीत्वा स भृत्यो बहुमानपूर्वम् ॥
 तमभ्यगात्सालसरायपाश्वर्यं
 सन्दर्शयामास मणि महान्तम् ॥१४४॥
 युग्मम्
 अदृष्टपूर्वं स मणिं निशम्य
 विचिन्तयन्मून्यमलब्धसीमः ॥
 चिरादचित्रीयत चाक्षराणि
 पठन्नबोचल्लिखितानि तत्र ॥१४५॥
 गृहातु मा वा मणिमस्य पश्यो-
 मुद्राशतं यच्छतु नानकाय ॥
 इत्यत्र यत्मान्लिखितं गृहाण
 मुद्राः शतं तेन ततोऽन्यवार्ता ॥१४६॥
 मदनैव कवितं प्रसुरस्य
 नाहमस्मि स तु नानरूपयोगी ॥^२
 तत्समीपमुपढौक्य मुद्रा
 आचरिष्यति यथाहचितं सः ॥१४७॥

१. सालसरायः = मणिबोद्धा विद्वन्मन्त्रपुरे सालसरायो वस्य नाम व्यग्रहृतमन्त्रिणाधेयः

२. अग्रस्यः = सालसरायपाश्वर्यः ॥

१. पुरस्ता-क०

२. परस्ता-क०

३. वाम-क०

भक्ष्येणि भोग्यानि मनोहराणि
 स्वयं गृहीत्वा घटको^१ जगाम ॥
 पपात भक्त्या पतितः पदाब्जे^२
 निवेद्य सर्वं सुखितो बभूव ॥१४८॥
 अघरक ? सुखितोसीत्यालपद्योगिवर्यः
 क नु सुखमिह साधो ? त्वाद्विज्ञानामसङ्गे ॥
 सुचरितपरिपाकादघ ते दर्शनेन
 सुखमिति गदतोऽस्य ग्रासदत् स्रुतेन ॥१४९॥
 गतो मर्दनो नानकस्याथ पात्रे^३
 शतं^४ रूप्यकाणि प्रयच्छन् बभापे ॥
 अनेनैव नीतो मणिज्ञेषु मुख्य-
 मगच्छं गुरो सालसंरायमित्यम्^५ ॥१५०॥
 मणिं वीक्ष्य किञ्चिन्न मूल्यं स ऊचे
 चिरं भावयन् ते तदाचष्ट तुष्टः ॥
 शतं रूप्यकाण्यस्य सन्दर्शने मूल्य-
 मर्हस्यतः पूर्णपात्रं गृहाण ॥१५१॥
 निजगाद नानकगुरुर्गाद गत्वा
 नहि पूर्णपात्रमहमस्मि^६ जिघृक्षुः ॥
 स उवाच लससमीपमुपेत्य
 मम पूर्णपात्ररुचिरस्ति न सौम्य ? ॥१५२॥

१. घटको-क०

२. पादाब्जे-क०

३. सालसंराय-क०

४. मयास्मि-ज०

सप्तकृत्वो रूप्यकाणि श्रेययामास सालसः ॥
नानको न तु जग्राह ग्रहिला' निःस्पृहाः किल ! ॥१५३॥

अधरकेण तदोक्तमयं यति-
भ्रमति भिच्चितुमित्यवगच्छ मा' ॥
निजजनुः सफल यदि वाञ्छसि
तन्मुपयाहि तदा परितोषय ॥१५४॥

दासेन दत्तबुद्धिः सालसरायः प्रगृह्य पक्वान्नम् ॥
द्रव्यं विचित्रमस्त्रं जगाम तेनैव सह नम्रः ॥१५५॥
पदयोः पपात सकलं विनिवेय
न तु नानकः किमपि तद् जगृहेऽस्य ? ॥
हृदि मर्दनः सुरपितृन् प्रयथाचे
ननु भोजनं प्रतिशृणोतु यतीन्द्रः ॥१५६॥

विक्रेयं रत्नमेतद्यतिमिति वचनं सालसोऽब्रूव योगी
मूल्यं पप्रच्छ शुद्धौ स्फुरति न खलु मेऽष्टपूर्वस्य मूल्यम् ॥
इत्युक्ते तेन किं त्वं जनुरपगमयस्यश्मचिन्तासु मोर्ध ?
नामानर्धं मुरारेः स्मरसि न कुत ? इत्यालपन्नानकस्तम् ॥१५७॥

मयेदमुक्तं न कथं ब्रवीति
मूल्यं गुरुरत्नपरीक्षकाणाम् ॥
ख्यातिं गतोऽस्मिन्नगरे समृद्धे
वयो व्ययो रत्नपरीक्षयाऽस्य ॥१५८॥

१. अर्पांतरपात सामान्यसमयित ।

१. हा-क०

२. पप्तत-क०

३. कुत-क०

नानकेव प्रथितो प्रथितोऽय-

मश्मजातिगुणदोषविवेके ॥

ईशनाम

मणिमेतमनघं

भूषणं सुमनसां किमु वेत्तु ? ॥१५९॥

श्रुत्वेति सालसोऽष्टच्छक्तिमेषां नाम विश्रुतम् ? ॥

नानकाग्रे निराकारो मयेति समुद्धारितम् ॥१६०॥

साष्टाङ्गं प्रणतोऽब्रूत सालसो नानकं तदा ॥

क्षमस्व मे दुर्विनयमज्ञस्याशु प्रसीद च ॥ १६१॥

अधरकस्य पदे पत नानक-

स्तमवदत्स तदेदमुदैरयत् ॥

तव यतामि सदैव गिरा गुरो ?

चरणयोः शुनकस्य किमस्य तु ? ॥१६२॥

प्रससाद नानकगुरुर्वचसास्य

निजमुत्तरीयमददादनुकम्पः ॥

अथ तेन तत्क्षणकृतावरणोऽपि

महद्भुतं स हि निरावरणोऽभूत् ॥१६३॥

उपदिदेश गुरुर्भव वारिधि-

ननु पहिमिभिरेष सुदुस्तरः ॥

प्रवहणं हरिनाम समाश्रयं-

स्तर वितीर्णमकिञ्चनधीवरैः ॥१६४॥

१. कि-क०

२. यदेयत-क०

३. यतामि-क०

४. वणोपि-क०

ज्ञानधैराग्यसम्पत्तिपुक्तालसः

सङ्क्रमय्य श्रियंस्त्वस्य सूनौ तदा ॥

तीर्थयात्राभिलाषादटिप्यन्महीं

स्थापितस्तत्र सिंहासने योगिना ॥१६५॥

तेनाभ्यधायि भवदायुस्तो विशिष्टं

वर्षद्वयं स्वरमिताः सुमते ? च मासाः ॥

अन्ते ततस्तव पदेऽघरकं निवेश्य

गन्ता दिग्गन्तमहमात्ममनोऽनुकूलम् ॥१६६॥

मम

भाग्यमन्तसमये

त्वां द्रष्टाऽस्मीति कथितवता ॥

तेनोपचार्यमाण—

स्तावत्कालं

गुरुस्तरथौ ॥१६७॥

तस्मिन्नतीतेऽघरकं पदे निवेश्य सः ॥

द्वीपसंस्थं विपहरं देशं स्वैरगतिर्ययौ ॥१६८॥

इति श्रीजगद्गुरुनानककथायां नानकचन्द्रोदयसमाख्यायां
साळसरायविमुक्तिर्नामाष्टमः प्रस्तावः ॥

— • :—

नवमः प्रस्तावः

सा शारदा शरदिजेन्दुमरीचिगौरी

चित्ते मम स्फुरतु यत्करुणप्रणाली ॥

जाल्यं हरन्त्यपि विषोषसुधाच्छटाभिः

स्वेपां जडं वितनुते हृदयारविन्दम् ॥ १ ॥

मर्यादामविलङ्घयन् प्रसुरपि प्रार्थी भगविराशयः

सिन्धुस्तुङ्गतरङ्गमुक्तविलसन्मुक्तागणस्तत् क्षणम् ॥

दृष्टो नानकपूजनाय नियतं पुष्पाब्जलिं प्रक्षिपन्

न क्षुद्रा हि महान्त एव महतां माहात्म्यविज्ञाः किल ॥ २ ॥

तरङ्गगाहन् विततान् दधान-

स्तमाशुहाव

स्वनकैतवेन ॥

आलिङ्गितुं

तापहरं जनस्य

सिन्धुर्ध्रुवं

वाढवद्व्यमानः ॥ ३ ॥

उत्प्लुत्य पादांसि पयोधितोये

निराश्वसुर्नूनमिदं विचिन्त्य ॥

न भ्रानिनो हन्त ! कृतोऽस्य सङ्गो

जडस्य सङ्गे विगतं वयो नः^१ ॥ ४ ॥

पोतैराकुलितः सिन्धुः क्रोडसंस्थः^२ समन्ततः ॥

वमन्फेनकफं

वृद्धमन्त्रैकार्पात्कुटुम्बिनम् ॥ ५ ॥

१. महान्त एव महता माहात्म्यज्ञाः इत्यर्थान्तरन्यासः ।

२. न-४०

२. संस्थः-४०

३. मन्त्राणां-४०

पञ्चत्रिंशत्क्रोशदीर्घं दधानो
 देहं^१ पञ्चक्रोशविस्तीर्णमासीत् ॥
 मत्स्यस्तस्मिन् सेतुतुल्ये त्रिघसी
 नीतोऽस्माभिः सञ्चलद्भिः समुद्रे^२ ॥ ६ ॥

गच्छामः कुत्र चालेति ? मामपृच्छद् गुरुस्ततः ॥
 नाहं वेधीति गदिते मत्स्योऽयमिति सोऽनदत् ॥ ७ ॥

भीतो मत्स्यमुखं दृष्ट्वा मर्दनस्तमवादिपम् ॥
 राक्षसाद्रक्षितो येन तस्मिँस्तिष्ठति किं मयम् ? ॥ ८ ॥

मीनो मनुष्यस्य गिरं जगाद
 “गुरुर्निराकारक” नानकोऽसि ॥
 त्वं कैन वेत्सीत्यथ तेन पृष्टे ?
 स सारमूचे वचनं विसारः ॥ ९ ॥

ब्रेतापुगे मित्रमहं तवाऽऽसं
 किञ्चिद् त्वदुक्ताकरणोत्पकोपे ॥
 किमुच्छलस्यद्य ? यथैव मीनो
 रोपादिति त्वामनदं सहेलम् ॥ १० ॥

तेनास्मि मीनः स्मृतपूर्वजन्मा
 यन्मामपृच्छस्तदिदं मयोक्तम् ॥
 इहास्व मामुद्धर दीनबन्धो ?
 बन्धोऽयमन्येन न यस्तु मेघः ॥ ११ ॥

अत्र २ ३, ४, ५ इत्येतेषु समुद्रवर्णनम् ।

१. ३५ × ५ को० = १७५ को० क्षेत्रफट मीनदेहस्य ।

२. स च मीनो नाहं मीना प्रवर्तित मर्दनश्च मीनो जातः ।

आवा स्थितिं पृच्छति योगिवर्ये
 तिष्ठेति तं मर्दन आचमापे ॥
 मयोक्तमज्ञस्य ममास्ति शक्तिः
 सर्वज्ञकानामभवन्नियोगे ॥ १२ ॥

क्षमस्व मे चापलमित्यवोचत्
 तं मर्दनस्तत्र निशां निनाय ॥
 यतिः सपादप्रहरे दिनेऽसौ
 मत्स्यो मृतो दिव्यगतिं प्रपेदे ॥ १३ ॥

मां प्राप्स्यसीत्युक्तमनेन पञ्च—
 दिनानि सिन्धोः सलिले गतं च ॥
 कालः करालः कलिराजगाम
 व्याचाननो ग्राहवपुर्ग्रहीता ॥ १४ ॥

प्रावेशयच्चस्य मुखे यतीन्द्रः
 स्थूलं कठोरं किल दण्डखण्डम् ॥
 स आर्तनादं बहुधा विमुच्य
 पश्चाच्चलन्नभ्युनिधौ ममज्ज ॥ १५ ॥

उन्निद्रचन्द्रघवलः परिपिङ्गकेशो
 मन्दारदारुचिरां कलयन्विपञ्चीम् ॥
 प्रादुर्बभूव पुरुषः किल तत्र यत्र
 तेजोमये न नयनानि नृणां स्थिराणि ॥ १६ ॥

स्मेरः स नानकममापत पद्मयोनि--

रस्याधिकारमकरोदधुना कलेर्यत् ॥

तस्याऽस्य भङ्गमकरोः किमु तद्वलेन ?

को ब्रह्मणोऽन्यथयितुं क्षमते व्यवस्थाम् ? ॥ १७ ॥

नानकस्तममिवन्ध

धमापे

ब्रह्मणैव विहितः समयोऽयम्^१ ॥

निःस्पृहेषु

हरिमक्तिरतेषु

तापसेषु न^२ कलेर्बलमस्ति ॥ १८ ॥

एवमेव किल नानकयोगिन् ?

इत्युदीर्य सुरलोकमगच्छत् ॥

नारदः स यदि वादितरीणो

नानकेन कथितः स च मद्यम् ॥ १९ ॥

दिवसानथ

पञ्चदशाम्युनिधेः

स्वलवञ्जल एव जगाम यतिः ॥

न च योगिजनस्य विचित्रमिदं

तदनुग्रहतो मतिरास्त^३ हि नौ ॥ २० ॥

अमक्षयान

वायुमेव

मोऽपि

सिन्धुसङ्गतः^४ ॥

निकामदुःसहोऽभयत्

पदुः

पदुर्न^५

तर्पणे ॥ २१ ॥

१. समयो. ज्ञापयकारकालतिष्ठतात्पर्यवत् इति ।

२. ब्राह्मणो—४०

३. पुरते—४०

४. ति—रा०

५. पदु पदुर्न—४०

पुनरिन्द्रसेनसहितस्त्वमिहैष्यस्य^१—

घुना व्रजेति गुरुणा गदितोऽगात्^२ ॥

^१ध्वज

इन्द्रसेनमयदत्समुपेतो

यतिराहते ह गतविश्वरतिस्त्वाम् ॥ २८ ॥

मित्रं ये नानको योगीत्यभिधाय स निर्गतः ॥

घ्रजेन घटिकापटूके त्रियामाया गते सति ॥ २९ ॥

इन्द्रसेनमवलोक्य

यतीशः

प्राक्तनो मम सखेति जगाद ॥

किं प्रमाणमिति पृच्छति तस्मिन् ?

आह स स्म जतुरन्तरवार्ताम् ॥ ३० ॥

आस्थाम पार्श्वे जनकस्य राज्ञ—

स्त्रयो वयं तेषु बभूव मत्स्यः ॥

एकः परो द्वौ त्वमहं च तस्य

धहाम्यभिज्ञानमिदं गृहाण ॥ ३१ ॥

कस्येयमिति ? पप्रच्छ हंसीशुदिश्य भूमिपः ॥

अरदाव तवेत्यानां मृषा तत्प्रियकाम्यया ॥ ३२ ॥

न्यायवर्ती^४ नरपतिर्न प्रसन्नः स उक्तवान् ॥

परिग्रहोऽयं हंसस्य तवेत्यवदत्तं कुतः ? ॥ ३३ ॥

अनेन मिथ्यावादेन योगिनोरपि वां क्ली ॥

स्वेच्छया भविता जन्म बह्द्वारविधित्सया ॥ ३४ ॥

१. ध्वज = ध्वजि विष्णुदेवे ।

२. मिहेष्य—क०

३. ददितागात्—क०

४. राहते—क०

५. घतो—क०

तथ्यमात्य^१ किल नानकयोगिन् ?

इन्द्रसेन इति वाचमवोचत् ॥

उद्धर ध्वजमधुं कृपयेति

प्रार्थनामकृत वर्धकये च ॥ ३५ ॥

यः पञ्चकोशपिहितोऽहमिति प्रतीत-

स्तं जागरादिषु सदान्वितमेव विद्धि ॥

ब्रह्माद्वितीयमहमित्यनुमाधि शर्म-

मायाविलासमितरत्सकलं तु विश्वम् ॥ ३६ ॥

आकृष्यसारमिदमुक्तमनेकयुक्ति-

श्रुत्युक्तिशास्त्रगहनाद् गुरुणानुब्रूय ॥

सम्पन्नसाधनतपोदयमात्रबोध-

स्तेनास्य मोहतिमिरौघनिराकरिण्युः ॥ ३७ ॥

शिष्याय शेषामददात्त तापः

स्नातो गुरुस्तं स्नपयाम्यभूव ॥

आरोपयामास महत्त्वपीठे

तं च प्रियामा ग्रहरेऽवशिष्टे ॥ ३८ ॥

शुद्धसेनस्तमाहूतवान् भूमिपो

नाम मद्भागिनेयेन तस्योदितम् ॥

योगिनां नैवमाकारणं युज्यते

त्वं ब्रजामुं प्रपद्यस्व सर्वेष्टदम् ॥ ३९ ॥

तेन राजोपचारेण^२ पूजा कृता

^३पत्तनादागतं प्रणम्योदितम् ॥

१. सारय-क०

२. चारे-क०

३. यत्-क०

ऐहिकामुष्मिकाणां शुमानां भवान्
शेवधिर्लभ्यते भाग्यतो मादृशाम् ॥ ४० ॥

अष्टादशानां धरणीपतीनां
प्रसद्य^१ राज्यं विततार योगी ॥
द्वीपत्रये तस्य तदाधिपत्यं
बभूव निष्कण्टकमस्य तुष्टेः ॥ ४१ ॥

वर्धकैरस्य नेप्यां विधेया त्वया
नानकेनेति राज्ञा समाज्ञापितः ॥
उक्तवान् राज्यमस्मै प्रदद्यां गुरो ?
तेषु^२ कन्यैकपात्राय कोऽन्वीर्षति ? ॥ ४२ ॥

मासमास गुरुस्तत्र सेव्यमानो महाजनैः ॥
शुद्धसेनेन्द्रसेनाभ्यां प्रार्थितः करुणानिधिः ॥ ४३ ॥

आगमन्मानको योगी द्वीपं शिलमिलामिधम् ॥
यन्नाम वारिधावेव षण्मासान्निवग्रहः ॥ ४४ ॥

वैलापां लसदेलापां तस्यौ सप्तदिनानि सः ॥
नगराय पियासुं तं क्षुधितं स्माह मर्दनः ॥ ४५ ॥

सन्तोषं कुरु भोः सौम्य ? मर्दन ? त्वं पलायसे ॥
कष्टेन कानरायन्ते न स्तोकेन तपस्विनः ॥ ४६ ॥

त्वं योगी जितसकलमषोऽसि साधो ?
दूयेऽहं निरवधि जाठरानलेन ॥

आहर्तुं किमपि समानये पुरो स्या-

दित्यूचे स तमवदत्स तिष्ठ तिष्ठ ॥ ४७ ॥

पप्रच्छ मर्दनो नाम नगरस्यावदद् गुरुः ॥

पुरं ब्रह्मपुरं धर्मवचनो भूपतिर्द्विजः ॥ ४८ ॥

अत्रान्तरे श्रमविकासिमुखस्खलद्भि-

र्दभैः स्थिरश्रुतिभिरास्थिरलोचनैश्च ॥

पथान्मृदुर्वलितकन्धरमीचमाणा

दृष्टा पलायनपराः शतशः कुरङ्गाः ॥ ४९ ॥

आपेदिरे सपदि पञ्चलकेलिलग्न-

पङ्काः स्फुरत्प्रतिपदिन्दुकलाभदन्ताः ॥

उन्मुक्तघुर्घुररवाः परिचर्व्यमाण-

मुस्ताधिवासितवना बलिनो वराहाः ॥ ५० ॥

गर्वेण मन्यरपदा नयनैः सरोपै-

रीपद्विबर्तिभिरुदीक्षितपार्श्वभागाः ॥

दृष्टा गतिगिरिण दीप्तरणिथितानां

न द्वीपिनां किमपि भीतिविबोधहेतुः ? ॥ ५१ ॥

श्येनैर्नखाङ्कुशविदीर्णशयैः^१ समन्ता-

मुच्चैश्चिरं विपत्तिं फण्डलमाचरद्भिः ॥

आघर्षितां सुवि तथा पतिताः पतङ्गाः

हस्तैर्यथा मृगयुभिः परितो गृहीताः ॥ ५२ ॥

प्रान्ते वनं परिवृतं बहुवायुगामि-

स्तद्विश्वकटुमिरुपद्रुतमेव मध्ये ॥

स्थातुं न गन्तुमपि योग्यमभून्मृगाणा-

भावेगतस्तत इतः परिधावतां^१ हा ! ॥ ५३ ॥

चित्रकाणां तरक्षूणां वृकाणां भयवर्द्धनः ॥

हाहाकारो महानासीन्मृगयुगां प्रसर्पताम् ॥ ५४ ॥

शशान्मृगान्केऽपि रुरुन् बहन्तः

स्रुतासृजः केऽपि बहन् विहङ्गान् ॥

दृष्टास्ततः कार्दमिकाम्बरास्ते

धनुर्धरा जालकराः पुमांसः ॥ ५५ ॥

हरिताम्बरो नववया हयमंस्यो

मृगयावचांसि मृगयुस्त्वति जल्पन् ॥

तत आगतो नरपनिश्रमवारा-

पृषतेरुदञ्चितललाटतटथीः ॥ ५६ ॥

शून्ये निपण्णानवलोक्य सोऽस्मान्

पप्रच्छ के यूषमिति ? क्षितीशः ॥

उक्ते मनुष्या इति मर्दनेन

शून्ये कुलस्तिष्ठथ ? सेत्युवाच ॥ ५७ ॥

पुरे निशान्तं प्रविशेम कस्य ?

तं - मर्दनोऽत्र ततः स ऊचे ॥

यूयं किमु ? प्रजितास्तदोसा-

युवाच रुसं किमु दृश्यते ते ? ॥ ५८ ॥

१. त हा—४०

२. दृश्यते—४०

१. सेय हाहात्पीड मन्विप्रयोग ।

‘वक्तुं किमास्य ? कुत आगतं प्रदेशाद् ?

मापा न बुद्धिमधिरोहति ते स्फुटं नः ॥

इत्युक्तवत्यवनिषे क्षुधितेऽत्र तस्मिन्

क्रोधादवक्तरि मया गदितं तदेदम् ॥ ५९ ॥

इरावत्यधो चन्द्रभागा प्रसिद्धा

विपाशा वितस्ता शतद्रुथ नयः^१ ॥

तदन्तर्गतो भाति बाहीकदेश^२—

स्तमस्मद्गतेर्विन्ध्यपादानभूतम् ॥ ६० ॥

त्वयाकणितः कश्चिदस्त्येव^३ देशः ?

स^१ ऊचे श्रुताः शुद्धसेनस्य देशे ॥

स्थितास्तापसाः केऽपि बाहीकदेश्या—

स्त एवेह यूयं किमायातवन्तः ? ॥ ६१ ॥

त एवेति मयोदीर्य^३ तस्य नामान्वयुज्यत ॥

स ऊचे ‘धर्मवचनो द्विजोऽहं धरणीपतिः ॥ ६२ ॥

पुरं ब्रह्मपुरं नाम द्वीपं शिलमिलाभिधम् ॥

नामत्रपाणामस्माकं पप्रच्छ तदुदीरितम् ॥ ६३ ॥

नानकः स निराकारो बालसिन्धुरहं नृप ? ॥

अयं मर्दन इत्युक्तो वीणावादविनोदकृत् ॥ ६४ ॥

१. “अयं” इत्ययं “अयो” शब्द प्रयोगः “अयोनिनित्तं” बुद्धयः १।१

२. बाहीकदेशः = इरावती-चन्द्रभागा-विपाशा-वितस्ता-शतद्रुथानां मध्ये स्थितः ।

३. धर्मवचनो नामा राजा बाहीकदेशस्य, यश्चायं देवः शिलमिलामिधे द्वीपे ब्रह्मपुरनाम्नि-
नगरेऽस्ति ॥

१. ह्य—क० ‘वक्तुं किमास्य इति ‘क’ पाठः ।

२. त्येय—य०

३. स...देश—“स” इत्यत्र नास्ति ।

मयोक्तं कति राजानो द्वीपेषु कतिपु स्थिताः ॥
आदाय कतमस्याज्ञां राज्ञां सघः प्रवर्तते ॥ ६५ ॥

द्वीपत्रयेऽष्टादशभूमिपालाः

कुर्वन्ति राज्यं निजगाद राजा ॥

नामानि तेषां कथयेति पृष्टः

शिष्टः स ऊचे वदतां^१ विशिष्टः^२ ॥ ६६ ॥

सुखचयनकमलनयनौ सुखसागरशुद्धसेनाख्यौ ॥

अस्पर्शनावनयनज्योतिर्द्विजघर्मवचनाश्च ॥ ६७ ॥

राजा सगरसेनश्च स वीरमदनामिधः ॥

नृपतिर्लालनयनो नामा परशुरामकः ॥ ६८ ॥

अटकोघटैकश्चैव शुद्धशैवालकस्तथा ॥

रामायनो मग्नरायस्तथा त्वरितरङ्गकः^३ ॥ ६९ ॥

नृपो युद्धिविवेकश्च बलसंहारनामकः ॥

अष्टादशमी कथिता नामभिस्तव पार्थिवाः ॥ ७० ॥

कमलनयनमुक्तवान्त्स मूर्ख्यं

नृपतिषु तेषु मयानुयुज्यमानः ॥

अहमवदमिदं मृषा गुरुर्मे

प्रभुमकरोदत्तिलेषु शुद्धसेनम् ॥ ७१ ॥

१. वदता—क०

२. विशिष्ट—क०

३. नयना—क०

४. माल—क०

५. अटका—क०

६. रङ्गक—क०

पत्तनानि हतवैरि च राज्यं
 दुर्गकोशवहुसैन्यसमाजाः ॥
 शून्यतां सपटि भूष ? भवन्ते
 कश्चन प्रकृतिमाह^१ ह शून्यम् ॥ ७३ ॥

ब्रह्मक्षत्रियसार्थबाहवृषला यस्यौदनं साम्प्रतं
 मृत्युर्व्यञ्जनमद्रयश्च वटका. पृथ्वापृथुः शृङ्खली ॥
 एते वारिधयश्च पेयसलिलं 'सोयं' महाघस्मरः
 कालः कश्चन मुञ्चतीति वितथा स्वेम्नः प्रतीतिर्नृणाम् ! ॥ ७७ ॥

दृश्यं नश्यरमाकलय्य सकलं राज्यादिमोहास्पदं
 पद्मो मा भ्रियतां ममत्वगहने हस्तीव पङ्के भगान् ॥
 भानुप्यं समवाप्य दुर्लभमिदं केनापि पुण्येन भोः ?
 तं मन्त्रं जप येन मुञ्चति भगो भूतोऽनुभूतव्ययः ॥ ७८ ॥

आज्ञापयस्व किमपीति वदन् पपात
 पादाब्जयोर्नरपतिर्यतिभूपतेः सः ॥
 तं शुद्धसेनमवधेहि सदैव मान्यं
 मान्यं नृपेप्सुति गुरोर्गिरमग्रहीद्य ॥ ७९ ॥

वृणमिव राज्यमुपेक्षितं
 धमेत वचनामृतपानपोषितः ।
 नरपतिनेति विनीतमीरितो—
 नगरमगादग्रना समं गुरुः ॥ ८० ॥

'ऊनविंशतिमासान् स तस्यौ नृपतिसेवितः ॥
 राजभोज्यानि भुञ्जानः स्वविष्ठो मर्दनोऽभवत् ॥ ८१ ॥
 'जम्बूद्वीपस्य विविधान् प्रदेशानभ्रमद् यतिः ॥
 मर्दनोऽभूद् जिगमिषुः पर्वते वीक्ष्य पचनम् ॥ ८२ ॥
 नानकेन कथितं तव चेतः
 पचने वसति मर्दन ? नित्यम् ॥
 मर्दनेन गदितं तव शून्ये^१
 सर्वदैव रमते हृदयं हि ॥ ८३ ॥
 सप्तत्रिंशदहोरात्रांश्चलितोऽस्मि निरन्तरम् ॥
 माधुपालभसे दैवान्नगरे समुदीक्षते ॥ ८४ ॥
 अगृणान्नानकः स्मित्वा बालसिन्धो ? श्रुतं त्वया ॥
 मयोक्त सत्यमाचष्टे बुभुक्षुः प्रकृतेर्वशः ॥ ८५ ॥
 स उवाच 'चञ्चलतया न चैव किल रक्षसा मृष्टः ॥
 मर्दन ऊचे सम्प्रति जठरानलमृज्यमानोऽस्मि ॥ ८६ ॥
 गुरोः करुणया सिद्धिं बालसिन्धो ? त्वमागमः ॥
 न मे स दयते तेन नयते 'द्वन्द्वयातनाम् ॥ ८७ ॥
 दर्शयामि नगरं यतिरूचे
 मर्दनेन कथितं न दिदृक्षे ॥

१. जम्बूद्वीप = बृहदेशिषादेशस्य प्राचीन नाम ।

१. उन—क०

२. शून्य—क०

३. देवाल क०

४. चञ्चल—क०

५. द्वन्द्व—क०

पश्यसि द्रुतमवश्यमिदं त्व-
मित्युदीर्य स गतो गिरिपार्श्वम् ॥ ८८ ॥

पप्रच्छ मर्दनस्तत्र किं नानकमिदं पुरम् ? ॥
जगाद नानको योगी देवगान्धारसंज्ञकम् ॥ ८९ ॥

राजाऽस्ति देवतृतो
भूतप्रेतासुरेन्द्रसंसेव्यः ॥

सप्तदशलक्षसंख्या
नमन्ति यं नित्यमिह दैत्याः ॥ ९० ॥

आखेटार्यं देवतृतः प्रसर्पद्
ईक्षांचक्रेऽस्मानघस्ताद्विरेह्योन् ॥

आहारं मे लब्धमत्रानयध्व-
मित्यौत्सुक्यादादिदेशामुरांस्त्रीन् ॥ ९१ ॥

आगच्छतस्तानवलोक्य घोरान्
भीतः प्रमो ? मर्दन आचमापे ॥

जिघृक्षुषो नः समुपासरन्ति
“कर्तुः क्रियां पश्य” यतिर्जगाद ॥ ९२ ॥

प्रयोन्यास्ते जाता अभिरविमुल्लाका इव^१ गुलाः
पुनर्देव्याज्ञप्ताः क्षटिति गतिमेतां समयमम् ॥

१. तपदीर्घा-ब०

२. पोतपु-क०

३. पश्यति-ब०

१. “वर्ता” इति शब्दो गुरुद्वन्द्वमाहिमे “वर्तार” इति ।

२. रविमणि यथा उद्भूता अन्त्याः सञ्जायन्ते तथैव नानकमणि दैत्या अन्त्याः सञ्जायन्ते इत्यन्वयः ॥

गता वारा शप्ता सुरपतिनियुक्ता नवनवा
वियुक्ता दृग्म्यस्ते सपदि जनुपान्धा^१ इव ययुः ॥ ९३ ॥

देवद्वताभिधं मन्त्रिणं भूपतिः
पृच्छति स्मेदमाश्चर्यमास्ते कुतः ! ॥
तेन विज्ञप्तमेव ध्रुवं सिद्धियुक्^२—
तापसस्तत्परीक्षा मया तन्यते^३ ॥ ९४ ॥

सेवार्थमहमेतस्य यमिनान्धो भवामि चेत् ॥
तदा त्वमपि सेवस्व देव ? स्वमतिसम्मतम् ॥ ९५ ॥

साष्टाङ्गं यतिमभिवादयां बभूव
नान्धत्वं सचिव ! उपाजगाम भक्त्या ॥
आपाताः कुत इति ? 'पृच्छते स तस्मै
'योगीन्द्रोऽमरनगरादिति व्यचष्ट ॥ ९६ ॥

कस्यामास्ते दिशि पुरमिदं नाम किं ते 'पुरास्य ?
'गच्छेत्येवं वदति सचिवे तत्र नो 'दिग्बिभागः ॥
त्रेयः साधो ? सचिव ? 'भवताऽहभिराकारनामा
निर्विण्णानां^४ नगरमटवीत्यालपद् योगिराजः ॥ ९७ ॥

१. जनुपाधा इव आज मनोन्धा इव ।

२. अमरनगरम् = देवगान्धारापत्तनस्याधोधो बम्बूद्वीपे ।

३. निपुक्ता—क०

४. पुरी—४०

५. नदा—४०

६. पृच्छते—स०

७. निमिण्णानां—४०

वृत्तान्तमेतमभिधाय निनाय तत्र
 राजानमेष सचिवः स च दुष्टबुद्धिः ॥
 बुद्धौ विभाव्य सकललसंनं जगाम
 सैन्येन सार्द्धमभवत्सविधे ततोऽप्यः ॥ ९८ ॥

अन्धं तदैनमनुमाय विचेष्टितेन
 किं स्वित् प्रभो ? इति नृपं निजगाद मन्त्री ॥
 अन्धोऽस्मि यच्छतुदशं पदयोः पतामि
 त्यक्तोपधिर्नृपतिनेति ततोऽप्यघायि ॥ ९९ ॥

परिहसि किमु ब्रवीषि सत्य-
 मिति ? सचिवोऽभिदधौ नृपो जगाद ॥
 ऋतमिदमवधेहि भोः ? ससैन्यं
 कृतममुनान्धमवेहि मामकस्मान् ॥ १०० ॥

मन्त्री जगाद तव नानक ? योगिवर्य ?
 राजाप्रभावमवगत्य बभूव भक्तः ॥
 अस्मै दृष्टं वितर पश्यतु ते 'पदाब्जे
 मोहस्य दुर्विलसितानि वशिन् ? क्षमस्व ॥ १०१ ॥

उन्मीलयस्व नयने यतिरित्यवादी-
 द्राजा प्रबुद्धनयनः पदयोः पपात ॥
 कर्ता परिस्फुरतु ते हृदये त्रिलोक्या
 भक्ष्यं त्रिमुञ्चति त्रिमित्ययदद् यतीन्द्रः ॥ १०२ ॥

१. तस्य भगवो भवादौ ।

१. पदाब्जे-४०

२. त्रिमि-क०

राजाऽव्रत कृपा कृता मयि महारण्ये यदत्रागतं
 योगीन्द्रो निजगाद पूर्वविहितां स्मृत्वागमं मंविदम् ॥
 आरोहाञ्चलमाहरस्व किमपीत्येवं नृपेणोदिते ?
 न त्वद्भक्ष्यशुजो वयं यतिरिति स्मेरः समामासत ॥१०३॥

‘शिष्योऽस्मि ते सकलमामिपमत्यजं च
 त्वं भुंक्ष्व वैष्णवजनोचितमेव भोज्यम् ॥
 उक्त्वेति सप्त नृपतिः स्वमटान् न्ययुङ्क्त
 तद्भोज्यवस्तु मधुरंश्च फलं ग्रहीतुम् ॥१०४॥

शुद्धसेनमवगच्छति भूपं
 नानकोज्जददिदं नृप आख्यत् ॥
 भक्ष्यमेव स तु पूर्वमिदानीं
 यद् ब्रवीति तदभुं प्रतिपत्स्ये ॥१०५॥

मन्यसे मां यथा वीर ? तथा मन्यस्व तं नृपम् ॥
 नानकेनेत्यभिहितः स तथेत्यब्रवीद्वचः ॥१०६॥

मधुराणि फलान्यभुङ्क्त योगी
 गिरिमंस्थं पुरमेदनं प्रपन्नः ॥
 अपचं सह मर्दनोप्यभुञ्जद्
 यतिनोऽज्जायत भोजने समाधिः ॥१०७॥

‘सपादयामोत्तरजातवोधो
 मयाकृतं भोज्यमभुङ्क्त योगी ॥

१. शिष्योऽस्मि—क०

२. फलानिभुंक्ष्व—ख०

३. ‘सपा’ इति नास्ति “ब” इत्यत्र ।

शेषं^१ ददौ भूपतिमन्त्रिणोस्तौ
समाधिमुग्धौ घटिकाश्चतस्रः ॥१०८॥

तदनन्तरं प्रणमतः स्म पादयो
रूपनम्रबोधयुतपूर्वकिंन्विपौ- ॥
गमितो महत्त्वममुना नृपो मरा-
न्विदधौ निराकृतिचितेविंचिन्तकान् ॥१०९॥

नवमासमतीत्य तन्नगर्या
प्रसराख्यं नगरं ययौ यतीन्द्रः ॥
वनमानुषभूपतेस्त्रिमास्या
विपर्यं प्राप स तीक्ष्णताननाम्रः ॥११०॥

असितरोमशमस्फुटमापितं
वनमनुप्यकुलं तदभज्यत ॥
मयमुपेतमुदीक्ष्य चिरेण न-
स्तदवलोक्य विभाव्य च मर्दनः ॥१११॥

मामपृच्छद् . गुरुर्बालसिन्धो ?
किमित्यग्रुधं ! भद्रमूचे तदा मर्दनः ॥
के^२ कराला इमे नानकः प्रोक्तवान् ?
मानवाः काननस्य श्रुता ये चिरम् ॥११२॥

१. शेषा-क०

२. स् विपौ-क०

३. बोधुन-क०

४. वे वमुता-क०

पलायितेषु सर्वेषु स्थितमेकमुदैरयम् ॥

कोऽसि ? चीत्कृत्य स ययौ फलं मूलमुपाहरत् ॥११३॥

आहतमेतन्मूलफलं नानक ऊचे शुद्धमिदम् ॥

भुङ्क्व बुभुक्षाशान्तिकरं मर्दन आजहेऽहमपि ॥११४॥

मासं स्थितस्तत्र ययौ यतीन्द्रो

मार्गे समाधिप्रतिबद्धयात्रः^१ ॥

त्रयो दशाहानि हर्याश्च मासान्^२

वभ्राम तद्वीपविलोकनोत्कः^३ ॥११५॥

स्थानीयमायास्यति मर्दनेन

पृष्टे गुरुः स्माह बुभुक्षितोऽसि^४ ॥

ओमित्युवाचायममुं चमापे

सन्तोषमाधेहि विधेहि धैर्यम् ॥११६॥

सन्तुप्य सन्तुप्य बृहद्बुभुक्षो

त्रिये कदाचिन्नियतं स ऊचे ॥

गुरुर्चमापे विविधैरुपायै-

र्नात्येति मर्त्यो^५ मृतमत्र कश्चित्^६ ॥११७॥

बुभुक्षया चेद् व्रपसे त्रिलोस्याः

कर्ता प्रभुर्जीवयिता भवन्तम् ॥

उदीरिता मृत्युशतस्य शान्ति-

रेकस्य नाथर्वनिरूपितस्य ॥११८॥

I. हयांश्चमासान् = सप्तमासान् ।

१. वदगात्रः—क०

२. नीत्सुङ्कः—ख०

३. तोऽस्मि—क०

४. मृतमत्र—क०

योजनोत्तरमुपेत्य पुरं तन्
 नानकेन भणित ब्रज भुंक्ष्व ॥
 निर्धनस्य मम दास्यति पण्य
 पचने क इति ? तं स वभाषे ॥११६॥

गच्छ भुंक्ष्व नगरे यदमीष्टं
 चोरवत्प्रहरते यदि कश्चित् ? ॥
 नाम मे वद न कोऽपि निहन्या-
 देतयोरिति ? वचांसि बभूधुः ॥१२०॥

मर्दनः प्रचलितो हृदि बुध्ना
 मित्रमत्र भगितास्य हि कश्चित् ? ॥
 येन मामकवयद् गतशङ्कं
 गच्छ भुंक्ष्व यदमीष्टमिहेति ॥१२१॥

नगरं 'हिरण्यमुदीक्ष्य विचित्रं
 पुरुषं स्थितं पुरमुखेऽयमपृच्छत् ॥
 नगरस्य नाम नृपतेश्च निजं च
 वद रीतिमस्य मम सौम्य ? यथार्थम् ॥१२२॥

नगरं सुवर्णपुरमित्यभिधेयं
 कमलोचरो नयन इत्यवनीशः ॥
 मम धर्मसिंह इति नाम यथेच्छं
 'पणमन्तरेण कलयस्व पदार्थान् ॥१२३॥

तव नाम किं ? विपणि मे हि गृहाण

ननु मोदकादि यदमीप्सितमत्र ॥

सह सार्थिभिर्न किमपीह निषिद्ध-

मिति ? तेन सापित उवाच स 'दृष्टः ॥१२४॥

अहमस्मि मर्दन इति प्रथितो मे

न च सार्थिनोर्दयति वीर ? बुभुक्षा ॥

इदमुक्तवानयमनीयत पर्यं

अगृहे न किञ्चिद्विर्वैर्गमनेन ॥१२५॥

धर्मसिंहस्तदापृच्छत्किंयदस्तीति ? मर्दनम् ॥

सार्धं प्रस्यद्वयमिति मर्दनस्तमभाषत ॥१२६॥

आब्रूतो धर्मसिंहेन विक्रेता विनयान्वितः ॥

तोलयित्वा ददां तस्मै पक्वान् मोदकादिकम् ॥१२७॥

तुलां तोलनपापाणं सर्वं वीक्ष्य हिरण्मयम् ॥

विस्मितो मर्दनः स्माह किममीषां नु विक्रयाद् ! ॥१२८॥

'अकृष्टपच्यं भवतीह शस्यं

गृह्णन्ति सर्वे नृपतेर्निदेशाद् ॥

आगन्तवे

किञ्चिददत्यमीष्टं

मूल्यं विना पार्थिव ? दिडिभोयम् ॥१२९॥

भृतिं न वाञ्छन्ति च कारवोऽत्र

कृपा न दृष्टेः नलिलैः क्रियाथ ॥

इत्युत्तरं प्राप्य स धर्मसिंहा-

चुष्टो गतो मर्दननामवेयः ॥१३०॥

१. दृष्टः-क०

२. तोलन-ख०

३. अकृष्टपच्यम् = अस्तेनैव विना दृष्टिकर्मणा च व्याजमानमन्नम् ।

स उक्तवान् मोदकशुक्लीश्रुक्
 प्रसद्य सर्वं यतये चरित्रम् ॥
 तेनोक्तमवास्ति' वृषो न पापं
 वसन्ति सन्तो यवना न सन्ति ॥१३१॥

न स्वस्य जातिं वद मर्दनेह
 जोषं जुषस्वातिमनोज्ञभोज्यम् ॥
 वसेह योगिन् ? इति मर्दनोक्तः
 स उक्तवानिशवशोस्मि नेशः ॥१३२॥

स्त्रीसङ्गं कुरुते न वा जन इति प्रश्ने तदीये जगौ
 योगी दृष्टिभिरेव गर्भविष्टतिर्वामभ्रुवा नो रतिः ॥
 आश्रयं निजगाद मर्दन इदं श्रीनानको कीर्तय-
 त्कर्तुः कीर्तय किं न मर्दन ? विभोधित्रं चरित्रं किल ॥१३३॥

राष्ट्रं क्रियन्नरपतेरिति मर्दनेन
 पृष्टोऽनदद् यतिरतीन्द्रियगोघसिन्धुः ॥
 'सुव्योमसप्तनवयोजनसम्मितं' तन्
 नास्यापनीपतिरुपेति तुलामिहान्यः ॥१३४॥

शुद्धसेनादपि श्रेष्ठ इति तेनोदिते पुनः ॥
 सोमाच जगतीकर्तुः कारितः श्रेष्ठ एव तु ॥१३५॥

आज्ञापयसि चेद्भोज्यं तुभ्यमप्यानये' गुरो ? ॥
 तेनोक्तमिति सोवादीत्कर्तुः' फौतुमीक्ष्यताम् ॥१३६॥

१. प्रापि-क०

२. सम्मितं-स०

३. तुभ्यमप्यानये-क०

१. ६७११ योत्रनानि ।

२. गङ्गां वामने विपदि वतुं संक्षिप्तान् वनं वनि गति ।

मर्दनो बुभुजे सप्तदिनान्यष्टमवासरे ॥

धर्मसिंहोऽवदत्तौ द्वौ कुतो नागच्छतां यती ? ॥१३७॥

वाताशनौ प्रयतमत्र इमौ तु भोज्य-

मित्युक्तवन्तममुमाख्यदसावशुद्धम् ॥

किं वीक्ष्यसे ? न किमपीति ? ततस्तदुक्तौ

प्रस्थात्स पञ्चकलयन्नगमत्सुभोज्यम् ॥१३८॥

कर्ता

कर्तेत्यालपद्धर्मसिंहः

सत्यः कर्तेत्याह योगीश्वरः स्म ॥

आनीतं किं नाम ? किं ? कश्च वर्णः ?

तेनेत्युक्तौ^१ धर्मसिंहो वमापे ॥१३९॥

आनीतं भोज्यमेतच्छुचि भवदुचितन्नाम मे धर्मसिंहो

वर्णः सर्वस्य चैको नृपतिरिह महान् सर्वराजैर्नमस्यः ॥

निर्दम्भः शान्तचित्तस्त्वभिदमुपनतं भुंक्ष्व तेनेदमुक्तो

नाहं भोक्ष्ये सदोपो नृपतिरिति यतिः स्मेरवक्त्रो वमापे ॥१४०॥

को दोपो नृपतौ वदेति गदितस्तेनोक्तवान्नामको

दोषं स्वं न विदां करोतु तमिहानीय स्वयं निर्णय ॥

उक्त्वा सर्वमिदं सरोपमनयत्तद्धर्मसिंहः पदं

नीतं मर्दनवीणया यदुपतेः शुश्राव गीतं यतिः ॥१४१॥

आरूढः

सितमतितुङ्गमश्वरथं

मुक्ताभिरलितकपोल उज्ज्वलामिः ॥

१. शब्द—क०

२. मे—क०

I. स्वत्पायास्तेनैव सर्वस्यैव हृदि स्वविचारमारोपयति यतोन्मः ।

तेजस्वी न बहु पुरःमरोऽप्यवृष्यः

संदष्टः कमलविलोचनः क्षितीशः ॥१४२॥

कर्त्ता कर्त्तेति राजाऽकथयदकथयत् सत्यकर्त्तेति योगी

नम्रस्तत्पादपद्मे नृपतिरभिदधौ को नु भग्यस्ति दोषः १ ॥

तेनोक्तं ते 'त्वहंयु- 'प्रथितिरतितरां शुद्धसेनं त्वमूर्न

किं जानीषे ? जनानां हृदयमधिगसन् सर्वसाक्षी न वञ्च्यः ॥१४३॥

दोषं दूरीकुरुष्वेत्यभिदधति नृपे नानुकुलेष्वदुक्त-

मायातो यो जनानामहमिह नृपते ? सप्तसैर्ग्यं सहस्रम् ॥

जानामि त्वां न मां त्व कलयसि, कलिना रुद्धवृद्धिः स ऊचे-

ऽमिज्ञानं किं ? क ते मे समाधिगमविधिर्नाम किं वावयोध ? ॥१४४॥

योगीन्द्रोऽब्रूत पूर्वं जनकनरपतेः 'साधियाम त्रियामा'

स्नानव्यापारकारुस्त्वमसि सुयमिनो धर्मवन्तुश्च मेऽसि ॥

आनीय त्वं सुशीतं नरपतिलपितं साधुपानीयमस्य

प्रेष्ठोभूस्ते स राज्यं व्यतरदमिमत् सर्वसंकल्पवेदी ॥१४५॥

समाचन्द्रेति ते नाम मम गौरधनेति च ॥

*पूर्वमासीत्किमपरं शुभपुरसि भूमिष १ ॥१४६॥

प्रणनाम नृपो नगराय चले-

त्यवदन् न ययौ स निरेषणकः ॥

१. भग्यस्ति—४०

२. क्षितीश—४०

३. साधियामा—४०

४. त्रियामा—४०

१. तेन ह्युपपत्ति—४०

२. अत्रास्तपारो नानुगत्य पुनश्च मृता-न १

अददादथ राज्यमुवाच यति-
स्त्वपि सन्निहितं मम तोषकरम् ॥१४७॥

शुद्धसेनमधिपं त्वमवेही-
त्युक्तवान् यतिरसावनुमेने ॥
तुष्टयेऽस्य नगरं प्रज साधो ?
इत्युदीर्य स मया तदनायि ॥१४८॥

मातान् स्थितः पञ्चदशान् स राज्ञा
नानोपचारैः परिपूज्यमानः ॥
तेनार्पितं राज्यमतीव भक्त्या
प्रत्यर्प्य तस्मै स ययौ सुमेरुम् ॥१४९॥

इति श्रीजगद्गुरुनानककथायां नानकचन्द्रोदयसमाख्यायां
सुवर्णपुरगमनं नाम नवमः प्रस्तावः ॥

अथ दशमः प्रस्तावः

द्राक्षारसादपि महामधुरैर्वचोभिः

श्रोतावलीः शिशिरयन्ति सतां कवीन्द्राः ॥

यस्या विशुद्धमतयः करुणाकटाक्षै-

स्तां भारतीं सुरसमाजनुतां नमामि ॥ १ ॥

अव्याहतगतियोगी सुमेरुं स व्रजन् पथि ॥

वैणिकेनेति विज्ञप्तो विनयात्परमादरात् ॥ २ ॥

मकेति यद् यवनजातिषु सुप्रसिद्धं

स्थानं^१ तुरुष्कनिवहैवंहुमन्यमानम् ॥

तद् द्रष्टुमिच्छति मनो महनीयकीर्ते-

स्त्वामन्तरेण ननु नेप्यति तत्र मां कः ? ॥ ३ ॥

क्रोशाः^२ सहस्रद्वयमस्ति सार्ध-

मितस्तदार्या न दिशन्ति^३ गन्तुम् ॥

इत्थं^४ यतीन्प्रेमिहितः स ऊचे

सदागतिं शक्यति को निरोद्धुम् ? ॥ ४ ॥

उत्कण्ठामस्य विज्ञाय^५ स्वेपामिष्टकरो गुरुः ॥

सुमेरुपात्रामुत्सृज्य मयाख्यापत्तनं^६ ययौ ॥ ५ ॥

१. तुरुष्क — तुरं इति भाष्यम् ।

२. भाषां न दिशन्तीत्यनेनापि भाष्यम् ।

३. क्रोशः—क०

४. ग्राभिहितः—क०

५. तत्वेना—क०

६. ह्यापत्तन—क०

प्राकारेण महोन्नतेन परितः संवेष्टितं मास्वता
 पालाशैर्बहुकैतनैर्विलसितं सौवर्णचन्द्रोदयम् ॥
 नानाधूपसुगन्धिभूमलचिरं मान्योल्लसत्सौरभं
 तद् देवायतनं दिनैः कतिपयैरस्माभिरासादितम् ॥ ६ ॥

जपमालाकरा वृद्धाः श्मश्रुला हरिताम्बराः ॥
 स्वशास्त्रपारदध्वानो म्लेच्छाचार्या विलोकिताः ॥ ७ ॥

मर्दनः प्रचलितो विलोकितुं
 मध्य एव यवनैर्न्यरुध्यत^१ ॥
 नानकाय तद्वाच सोऽब्रवी—
 त्वां निरोत्स्यति न कोपि ? गच्छ भो ? ॥ ८ ॥

मन्त्रेति देवायतनं त्वदीपं
 यद् वीक्षिणो म्लेच्छजनाः कृतार्थाः ॥
 अवेहि गत्वा खलु तस्य तत्त्वं
 तत्त्वं स्वकीयेषु महत्त्वमिच्छुः ॥ ९ ॥

वद्रेक्षणान्देवलका अनैपु—
 रन्यानसौ मुक्तविलोचनोऽग्रात् ॥
 व्यलोकयद् योगिवरप्रभावात्
 परैरदृष्टं शिवमात्मनं सः ॥ १० ॥

आगत्य तेनेदमवादि योगी
 मूर्तिर्मया ग्रावमयी व्यलोकि ॥
 शिवस्य सा मर्दन ? मूर्तिरस्ति
 निगूहितेत्याह यतीश्वरः स्म ॥ ११ ॥

१. मीलवी परनामो म्लेच्छाचार्याणां सजीव वर्णनम् ।

२. मर्दनो ग्यदृश्यतेत्यन्वयः ।

न मूर्तिपूजा यवनेषु शस्ता
 न ते कुतस्तामपसारयन्ति ? ॥
 अनेन योगी पुनरेव मुक्तो
 जगाद सन्देहममुष्य मिन्दन् ॥ १२ ॥
 स्वनकारदुसेननामधेयः
 प्रबलो म्लेच्छमहीमहेन्द्र आसीत् ॥
 अपनेतुमना बभूव सोऽङ्घो
 दहनः किञ्च ददाह तस्य वेष्म ॥ १३ ॥
 क्षमयितुमपरार्धं प्रार्थयामास सोऽयं
 विहितविविधपूजः स्वप्नमत्रालुलोके ॥
 यदि कथमपि पश्येत्कोपि मूर्तिं मदीयां ?
 भवति सपदि सोऽङ्घो बन्धुलः किं परेण ? ॥ १४ ॥
 नाभूवमहमन्धोऽत्र कुत्र लोकं नयन्त्यमी ? ॥
 मर्दनेनेति स पृष्टः पुनरुचे यतीश्वरः ॥ १५ ॥
 ये मेदपुङ्खि हृदये निधाय
 पश्यन्ति ते वेष्ममिहान्ध्यभाजः ॥
 त्वं मर्दनास्मत्सहवासजात-
 निर्मेदबोधः कथमन्धता ते ? ॥ १६ ॥
 'देवलका इह मर्दन नवग्रनसंख्याः स्वपर्याये ॥
 बद्धेक्षणं नयन्ते प्राकारं स्पर्शयन्ते च ॥ १७ ॥
 स्नपयन्ति बद्धनेत्राः
 न तेऽपि जानन्ति किमिहेति ? ॥
 सलिलं तदेव विनयान्
 नयन्त्यमी तैयिका यवनाः ॥ १८ ॥

दृष्टा मक्का मया ठक्का स्वमहिम्नः प्रणादिता ॥
मदीनां नय मां वन्धां नदीनां जाह्नवीमिव ॥ १९ ॥

इति मर्दनविज्ञप्तः सस्मितो नानकोऽबदत् ॥
द्वादशाहाधिगम्यां तां नगरीमर्दं मर्दनं ? ॥ २० ॥

प्रत्यन्तदेशवसतीरबलोकयन्तो
निस्तीर्णसैकतपद्या वयमब्रजाम ॥
विस्तीर्णपण्यगहनां यवनैरनेकै-
रासेवितां नयनपेयरुचं पुरीं ताम् ॥ २१ ॥

महम्मदो यवनेषु महोत्तमो
जितहृषीकचयो^१ मगवज्जनः ॥
वपुरमुप्य निखातमिह व्यसोः^२
पदमदो^३ ! महनीयमभूत्ततः ॥ २२ ॥

माल्पमोदककरोन्तरयासी-
न्मर्दनो महमदस्य दिदृक्षुः ॥
नानकोऽहममितप्रतिहारं
द्वादशेव हि च लम्बितपादौ ॥ २३ ॥

^४दीर्घशमश्रुः ^५शिथिलहरितं चोलमङ्गे दधानो
मालापाणिः परिमितवचा देशिको स्लेच्छजातेः ॥
आगत्यात्रामिदमभिदर्शौ कौ युवां रे ? मदिष्ट-
स्याङ्घ्रीकृत्वाऽभिमुखमधमौ वीतशङ्कौ शयाये ॥ २४ ॥

१. वय.-क०

२. व्यसः-क०

३. महो-क०

४. शिथिलवत्-क०

I. तुहत्काणां "फरीराह्याना" सजीवं चित्रणम् ॥

वेदेशिकौ दूतराध्वसिन्ना-
 वावां प्रसुप्तावकृताश्वधानौ ॥
 तदाश्वयोः श्रान्तिविहस्तयोस्त्वं
 विकृष्य पादौ परतः कुरुष्व ॥ २५ ॥

इति नानकेन गदितो यवनोऽसौ
 यवनेन केनचिदकर्षयद्दृष्टी ॥
 'स यतो यतः किल चकर्ष पदे नौ
 घलजं व्यवर्तत ततस्ततः' एतत् ॥ २६ ॥

युग्मम्

म्लेच्छाचार्यो रुष्ट आचष्ट दुष्टौ
 जानीयः किं कर्मणं ? किञ्चिदेतत् ? ॥
 कृष्येते वां यत्र यत्रैव पादौ
 द्वारं भ्रामत्याकुलं तत्र तत्र ॥ २७ ॥

अतनियममक्तिशून्यौ
 प्रवर्तकाऽस्मन्मतस्य गतभावी ॥
 अवमत्य पूज्यपादं
 स्थितावितो नास्तिको भ्रजत ॥ २८ ॥

'प्रस्वापसन्दर्शितनिस्पृहत्वौ
 भ्रष्टौ पथिभ्यां यवनार्ययोर्हो ! ॥
 न वा विरक्तौ न पुवां गृहस्थौ
 शृथा किमर्थं अमतः शृथिव्याम् ? ॥ २९ ॥

इत्युपालम्भमुखरे यवने तत्र नानकः ॥
अमृतासारमकिरद् वारिवाह इवोपरे ॥ ३० ॥

विभुं प्रभुं स्वं यदि मन्यसेऽङ्ग ?
स दिक्षु सर्वासु तदा प्रसृतः ॥
मयकामदीनैकनिवासिनं चे-
त्तदा परिच्छिन्नतया विनाशी ॥ ३१ ॥

अरावादिनित्यं किल सङ्गिरन्ते
ये तेषु वेदप्रतिष्कलवादाः ॥
न ब्रह्मणोन्यत्परिमाणशून्या-
न्नित्यं श्रुतिर्मृष्यति वस्तुकिञ्चित् ॥ ३२ ॥

छिन्नप्ररुढाः किल कामना याः
बाह्यैर्व्रताद्यैः किमु सद्ब्रह्मास्ताः ? ॥
एना हि वेतस्य इवौद्वियंते^१
जटासु लूनास्विह वासनासु ॥ ३३ ॥

ये पञ्चकृत्वः प्रणमस्य बुध्वाः^२
स न प्रसन्नस्त्वयि साभिमाने ॥
तं ज्ञानवन्तो गलिताभिमानाः
मुखं यथेच्छाचरणाश्ररन्ति ॥ ३४ ॥

स्वान्ते कठोरे मदमत्सराद्यै-
नं रोहति ज्ञानसुषुप्तशाली ॥

१. इषोद्वियं-क०

२. बुध्वा-क०

३. स न प्रसन्नस्त्वयि-ख०

सतां वचोभिर्मसृणीकृतेऽस्मिन्
रूढोऽमृतस्वादु फलं प्रयते ॥ ३५ ॥

द्विजोऽन्त्यजो वा यवनो विजित्य
मनो जगन्नश्वरमेव बुद्ध्वा^१ ॥
जानाति यः प्रेमपदं तमीशं
स वै महात्मा स च वन्दनीयः ॥ ३६ ॥

वैशैराचारितैर्वृथा बहुविधैः शक्तैर्जगद् बन्धने
मृत्युः किं विनिवर्तते ? किमु जगत्स्वामी समाराध्यते ? ॥
मायानिर्मितहाटकैर्न विपदो नश्यन्ति नार्यक्रिया
जायन्तेऽपि तु लभ्यते कतिपयैः कीर्णा कपर्दागलिः ॥ ३७ ॥

पट्टैकमालोक्यमहम्मदस्य
द्रव्यायिभिर्देवलकैः परीतः ॥
अग्रान्तरे मर्दन आजगाम
नातिप्रसन्नोऽकथयत्प्रवृत्तिम्^२ ॥ ३८ ॥

तं नानको वीक्ष्य जगाद् योगी
सतानि सम्यक् तियितंर्यकानि ॥
स्याता समानां दिनि देवभक्त्या
महम्मदः स्वस्य तपस्यया च ॥ ३९ ॥

ततः परं शूद्रगृहेऽवतीर्य
स्वकर्मणा प्राप्य गुरुं गरिष्ठम् ॥

१. रूढो-क०

२. बुद्ध्वा-स०

३. एतद्-स०

४. प्रवृत्ति-स०

१. एतद्: पट्टको वा महम्मदस्य पातुरैव ।

अवाप्स्यसि ब्रह्मभवं स हित्वा
कुलायमुत्सृज्य खगो यथा खम् ॥ ४० ॥

अथाऽयमूचे यवना वदन्ति
महम्मदो यं परमेश्वरेण ॥

जगाद् सार्धं कृतवांस्तदुक्त्या-
^१ऽऽम्नायं कोरानाख्यमतिप्रमाणम् ॥ ४१ ॥

आचष्ट योगी शृणु मर्दनेदं
कलौ प्रवादा विविधा भवन्ति ॥

अतश्चविद् गडुलिकाप्रवाहाद्
न्यायाद्गतं गच्छति सर्वलोकः ॥ ४२ ॥

वचनानि महम्मदेन सार्धं
“जवराद्दल” इति प्रसिद्धभाजः^१ ॥

अमर्षेणिलिखितानि तानि लोके
^२यवनाम्नापकोराननामधेयम् ॥ ४३ ॥

मर्दनेन गदितं जगदीशं
दृष्टवानयमिति प्रवदन्ति ॥

^३मूर्त एव विषयो नयनस्य
सच्चमूर्त इति नानक ऊचे ॥ ४४ ॥

जीवमेव जगदुर्जगदोशं
त्वनमुखादपि तथाश्रुतमासीत् ॥

१. महम्मदस्य परमेश्वरेण सह वार्ताविषय एव कुरान इति ।

२. कोराननिर्माणरूपा ।

३. भाजा—क०

४. मूर्तं यवन—क०

तद्विलक्षणमथ त्वमवादी
मर्दनस्तदिति विप्रतिपेदे ॥ ४५ ॥

जीवो ब्रह्म न संशयोऽयं सहसा किं त्वावृत्तोऽविद्यया ?
यत्कौन्तेय इवाविवेकवशतो राघेयतामागतः ॥
ईशानुग्रहलब्धसद्गुरुरसौ मोहेन मुक्तो निर्वं
माहात्म्यं समवाप्य नन्दति यथा मारेण हीनः पुमान् ॥ ४६ ॥

साम्यं गुणानां प्रकृतिः प्रकीर्तिता
सा शुद्धसत्त्वा जगदीशितुर्वशे ॥
सा भ्लानसत्त्वा खलु जीवमोहिनी
मायामविद्यां क्रमशो बदन्ति याम् ॥ ४७ ॥

अनाद्यविद्याकृतजीवभावो
यदा प्रपद्येत जगन्निवासम् ॥
तदा निमुच्येत जनः प्रयुद्धो
विश्वासमासाद्य गुरो च शस्त्रे ॥ ४८ ॥

इति मर्दनमाख्याय योगी 'मामिदमब्रवीत् ॥
स्वसा स्मरति मां सौम्य ? गच्छामस्तत्र सत्वरम् ॥ ४९ ॥
आस्ते कियददूरमितः स्वसा ते ?
प्राप्स्याम एनां' कतिमिथ घसैः ॥
मयेति पृष्टो निजगाद योगी
योगीपते^१ स्वामिरबोधहान्यै ॥ ५० ॥

'सप्तविंशतिभिः क्रोशशतैस्तत्परिमीयते ॥
सुरराजपुरं देशादस्मात्पु च लभ्यते ॥ ५१ ॥

१. माम् = वासतिपुम् ॥

२. १७०० भोजपिला ।

१. 'पुमा' 'ह' इत्यत्र ।

२. भोजपिले इति वासि 'ह' इत्यत्र ॥

सायं प्रचलिताः सर्वे प्रभावात्तस्य योगिनः ॥
 'घटिकायामतीतायां रात्रेस्तत्र समागताः ॥ ५२ ॥

तुलसी तमुदीक्ष्य नानकी—
 मवदद् बन्धुरुपैति तेऽनघे ? ॥
 निपपात पदोः ग्रहर्षिता
 यतिराजस्य निवारिताऽपि सा ॥ ५३ ॥

अस्मार्प त्वामद्य मध्याह्नकाले
 नानक्यामिस्त्यालपन्त्यामुवाच ॥
 वीणाधारी 'व्योमस्वास्त्राक्षिसंख्यानं
 क्रोशान् नोऽव्यामागतोऽयं विलङ्घ्य' ॥ ५४ ॥

नानको नयनसंज्ञयाज्य तं
 संनियम्य भगिनीमभाषत ॥
 वीक्षितासि यदि वक्षि कुत्रचि—
 त्कार्यतः सपदि गन्तुमुत्सहे ॥ ५५ ॥

तुलसी तमचष्ट सौम्य ? भो ?
 जयरामस्य समागमं विना ॥
 अपयातुमितो न साम्प्रतं
 मनसा ते कलयामि साम्प्रतम् ॥ ५६ ॥

गन्तव्यमस्ति' कटिनीति जगाद् योगी
 श्रीचन्द्रमस्य पुरतो भगिनी वभार ॥

1. परन्वेकयैव घटिकया तत्र सर्वे समापाता इति यतेर्महत्त्वम् ।

2. २७०० मिनाः ।

3. कटिनी—ग्रामनाम ।

१. नाद्यां—क० इदं ग्रामनाम ।

२. विलप्य—क०

तं पद्मपत्रनयनं सुविनीतवेपं
जाता युवानमवलोक्य दयामदन्तः^१ ॥ ५७ ॥

रुदती निजगाद तं स्वसा
मत्कौमादिह मासमास्थिताम् ॥
तनयो विनयोपशोभितः
किमु नौलप्यत एष सन्मतिः ! ॥ ५८ ॥

कदाचिदागत्य विधास्यते स्थिति—
र्विसर्जनं मे कुरु मद्रमस्तु ते ॥
स्वसारमात्मानमलं विजानती^२
स्वसारमाचष्ट स निर्ममो मतिः ॥ ५९ ॥

धृक्त्वा ध्रजेति भगिनी विनयादबोचत्
धृक्तं ततः कथितदुग्धसितायुताग्रम् ॥
भूपः कदा भवति ? दर्शनमित्यवादीन्
सातामचष्ट स यदा भवतीं दिद्भुः ॥ ६० ॥

रात्रौ यसेति स मया गदितो न्यवात्सीत्
सस्नौ निशो यतिपतिः प्रहरावशेषे ॥
क्रोशान् गतस्य 'खलुनेत्रदृषीः संख्यां—
स्तस्य प्रभातमभवन् पवनास्पदस्य ॥ ६१ ॥

-
१. मदम—क०
२. मत्कौमादिह—ब०
३. सप्यत—ब०
४. तो—ब०
१. ५२०० मिताः ।

कुत्रागताः स्म ? इति 'मां यतिरावभाषे
 त्वं विद्वि कोस्ति ? भवतोधिकबुद्धिशाली ॥
 इत्यब्रुवं तदनु पृच्छति मर्दन स्म
 त्वं ब्रूहि मर्दन ? कमागतवान्प्रदेशम् ? ॥ ६२ ॥
 यतो गतास्तद्विगुणे प्रदेशे
 जानामि योगीश्वर ? सङ्गताः स्मः ॥
 इत्युक्तवन्तं तमुवाच सम्यक्
 शतावधानोऽसि गतित्वरायाम् ॥ ६३ ॥
 कृपा त्वदीयेति तमालपन्तं
 गन्तासि कुत्रेति ? पुनः स ऊचे ॥
 इच्छा तव स्वैरचरस्य यत्रे—
 त्युदीरितो मेरुगिरिं जगाम ॥ ६४ ॥
 उड्डीनं तमनुड्डीनावावां गमनवर्त्मना ॥
 आवयोरपि सामर्थ्यमासीत्तस्य प्रभावतः ॥ ६५ ॥
 निरीक्षमाणा नगराणि नाना
 ग्रामान्नदीः पर्वतकाननानि ॥
 शैलस्य शृङ्गे न्यपताम तुङ्गे
 हिरण्मये प्रस्तुतसद्रसे च ॥ ६६ ॥
 सविस्मयो मर्दन आचचक्षे
 हा ! हेमशून्ये मधुरो रसश्च ॥
 किमर्थमत्रेति ? ततो जगाद
 यतिर्जगत्यां विफलं न किञ्चिद् ? ॥ ६७ ॥

१. मा—४०

२. शतावधानोसि—ख०

३. नगरमनुड्डीनावानां—क०

सुराङ्गनाङ्गाभरणं सुवर्णं
तपस्विनां वृत्तिकरो रसश्च ॥
पिवेयमेतं रसमित्यपृच्छ-
त्तं मर्दनः स्मेरमुराः स ऊचे ॥ ६८ ॥

पिबन्ति भक्ता सततं विरक्ता-
स्तेऽन्तर्हिताः सन्ति घराघरेऽस्मिन् ॥
सहेत वेगं न परो निपीय
विरक्तिहेतुं मदमस्य कर्तुः ॥ ६९ ॥

मर्दनस्तमतिक्रम्य पपौ ' रसमनुचमम् ॥
उन्मत्त इव मचोऽभूत् तरुमूलमृपाथितः ॥ ७० ॥
मामवोचदय नानकोस्य
किं जात ? मित्यहममुं तदानदम् ॥
त्वं चरित्रमवगच्छ तावकं
स स्पृशन् शिरशि तं समादधात् ॥ ७१ ॥

उद्धीय तस्मादचलादयाम
नमः पथेन प्रथितं पृथिव्याम् ॥
शीतत्वहेतुं सकलस्य शैलं
शुभ्रं यशोराशिमिवेधरस्य ॥ ७२ ॥

कोपं गिरिः श्वेततरः सुतुङ्गः
शैत्येन गात्राणि जडानि कुर्वन् ॥

अत्रात्ययं पाण्डुमुताः किमीशु-
र्वीणाधरो नानरुमित्यपृच्छत् ॥ ७३ ॥

गङ्गातरङ्गैः परिपूतनृद्धो
गौरीगुरुस्तापमसद्वसेव्यः ॥

प्रालेयजालामलमूर्तिरेष

गन्धर्वसिद्धाध्युषितो हिमाद्रिः ॥ ७४ ॥

पञ्चस्त्वमत्रैव

वियुक्तकृष्णाः

कृष्णाशुताः पाण्डुसुताः समीधुः ॥

युधिष्ठिरः

स्वर्गमगात्सदेहः

सदेह यो घर्मघनेषु कीर्त्यः ॥ ७५ ॥

पादौ स्पृशन् गमयते खलवत्तुषारः

शीतो मृदुश्च वयमीशकृपावशेन ॥

दूरादिभं परिहरन्तमिहाक्षताः^१ स्मः

इत्युक्तवान्यतिरियाय शिरोधराद्रिम् ॥ ७६ ॥

तत्रागत्य जगद् नानकमिमां गोरक्षयोगी गिरं

किं नामासि ? च जातिरस्ति^२ तव का ? माग्रे गमो मोहतः ॥

यद् ब्रह्मेव कुयोगिनामसुलभं प्रोचुर्नमेतत्स्थलं

^३प्रालेये प्रविलीयते लवणवर्षोये हि तूर्णं वपुः ॥ ७७ ॥

तं नानकोञ्चत ननाम रूपे

कुतस्तरां ? जातिरमुष्य भूम्नः ॥

अनावृतत्वान्न पुरो न पश्चा-

दाकाशकल्पस्य^४ विलीयते किम् ? ॥ ७८ ॥

१. पचरद-क०

२. इहागमा-क०

३. "स्ति तवकाः" इत्यारभ्य "प्रालेये" इति पर्यन्त "च" इत्यत्र नास्ति पाठः

४. वन इति पद 'ल' इत्यत्र नास्ति ।

५. कल्पविलीयते-क०

I. यया लवण. तोये प्रविलीयते सत्वरं तथैव शरीरं प्राप्तेये प्रविलीयते इति भावः ॥

जानामि लब्धो भवता न योगो
 यो गोचरो बाह्मनसा सदैव ॥
 अनिद्ययाकारि मृषा वियोगो
 योगश्चिदाभासचितोर्हि योगः ॥ ७९ ॥
 अपक्रान्तस्ततस्तूर्णीं गोरक्षो वीक्ष्य नानकम् ॥
 उपर्युपरि गच्छन्तं स्ववर्गमिदमब्रवीत् ॥ ८० ॥
 मुक्तमन्योऽयमायाति नानको मर्त्यलोक्तः ॥
 निवर्तयन् योगीन्द्रास्तं जित्वा मलिनाशयम् ॥ ८१ ॥
 तेषु योगिषु मत्स्येन्द्रः समागमदिति ब्रुवन् ॥
 याम्यहं तं च पश्यामि मृण्डमातृक एष कः ॥ ८२ ॥
 अवलोक्य नानकमिदं स जगाद
 त्वमिहागतोऽसि कतमा तव शक्तिः ? ॥
 यतिरित्युवाच वद कामिह ? शक्ति
 'तत्र दर्शयामि जगदीशनिदिष्टाम् ॥ ८३ ॥
 मत्स्येन्द्रस्तमुवाच वर्णय वपुर्योगस्य बिम्बोऽसि चेद्
 यः स्व कायमवेति नैव कुमतियोगी स किं कथ्यते ? ॥
 किं नु ब्रूहि ? शिरोललाटमुखद्वन्द्वकः* प्रमाणं निलं
 प्लीहाकुण्डलसकश्च कुरु ? कति वा रोमाणि मोः ? संधयः ॥ ८४ ॥
 अस्वीनि मांसपेयश्च स्नायवश्च शिराः कति ? ॥
 अहोरात्रे कति श्वासा ? आश्रयाः कति वस्त्राणि ? ॥ ८५ ॥

I. मत्स्येन्द्रनानकशब्दाद ।

१. बही-४०

२. दृष्टन्-२०

३. पुण्य-२०

वाताः कतिपये ब्रूहि ? हंसचारं विचारत ॥
कश्च प्रकाशते देहे ? प्रदीप इव दीपयन् ॥ ८६ ॥

ऊचे तं यतिनायको न यतिनामास्था शरीरे सतां
निःसारे बहुबुद्बुदे तदपि भो मत्स्येश्वर ? श्रूयताम् ॥
रागेणातिरजोगुणोत्थजनुषा स्त्रीपुंसयोः सङ्गमे
रेतः^१ शोणितयोर्ऋतौ व्यतिकरो गर्भाशये जायते ॥ ८७ ॥

धातुक्षोभाजायते क्लेदमात्रं
पूर्वं मासे भूतचैतन्ययुक्तम् ॥
संशुष्कं तच्चेजसा चानिलेन
द्वैतीयेके बुद्बुदत्वं^२ प्रयाति ॥ ८८ ॥

मूर्द्धा पूर्वमुदेति शौनकमते^३ पाण्योः पदोरुद्भवो
मार्कण्डेयमते पराशरसुतो नाभिः पुरस्ताज्जगौ ॥
पूर्वोत्थं कृतवीर्य आह हृदयं कोष्ठं मुनिर्गौतमः
सूक्ष्मं सर्वमुदीयते तु युगपद् घन्वन्तरेः ग्रासने ॥ ८९ ॥

१. ऋतौ गर्भाशये रेतः शोणितयोर्व्यतिङ्गते जायते इत्यन्वयः । ततः पूर्वमासे तत्त्वनि-
रेकं चैतन्यरूपता गच्छति ।

२. १. शौनकः

२. मार्कण्डेय

३. पराशरः

४. कृतवीर्य

५. गौतमः

६. घन्वन्तरिः ।

एतेषां—सृष्टौदये भिन्ना विचाराः ।

१. द्वैतीयत्वे—सः

२. त्वं बुदत्वं—कः

अग्नीषोमावनिनिपतनौ व्योमसत्त्वादयश्च
गर्भं ज्ञानेन्द्रियगणयुक्ता जीवयन्त्यात्मयुक्ताः ॥
अन्तर्ज्या रसग्रहशिरानामिनाड्यां शिशोर्यद्
लग्ना वृद्धिं व्रजति तदसौ तानदाहारयोगात् ॥ ९० ॥

आकाशादिगुणानेष आदत्ते लाघवादिभान् ॥
इन्द्रियाणि तृतीये च चतुर्थे स्पन्दते ततः ॥ ९१ ॥

तत्रैव स्थैर्यमङ्गानां पञ्चमे लोहितोद्भवः ॥
पष्ठे बलस्य वर्णस्य नखलोम्ना च सम्भवः ॥ ९२ ॥

नाडास्नायुशिरायुतः स समनाः ग्रन्थक्तचेतन्यपुद्-
'भासे सप्तम उद्गतस्मृतिरसौ त्वङ्मासवानष्टमे ॥
ओजो हृन्निलयं प्रधावति यतो गर्भं च धार्यं पुन-
र्जीवातुस्थितिहेतुरष्टममवो नातः शिशुर्जीवति ॥ ९३ ॥

नवमे दशमेश्वरा प्रणुनः
सहसा ह्यतिसमीरणेन गर्भः ॥
बहिरेति च सप्तमेश्वरे वा
कचिदायासग्रात्स्वरुमनिन्द्यः ॥ ९४ ॥

लोमलोहितमांसानि जायन्ते मातुर्गस्य यन् ॥
पितुः स्नाय्वस्थिमञ्जानस्ततः पाट्मौशिकं वपुः ॥ ९५ ॥

१. तद्वयपि आहारयोगो न जायते यद्वयपि सर्वेन्द्रिययुक्तं नारीर वृद्धि न व्रजति ।

१. घाते—४०

२. रसग्रहाण—४०

३. पुन—४०

बाह्यमालवसंस्पृष्टस्तत्क्षणं विगतस्मृतिः ॥
 हृतस्व इव जन्मोत्थज्वरो रोरुद्यते शिशुः ॥ ९६ ॥
 जातो मृतश्च कतिधा न कति स्तनानां
 पीतं पयो न कलिताः कति मातरो न ॥
 उत्पद्य चन्धविधुताबधुनायतिप्य
 इत्यस्य बिप्लवमुपैति बहिर्मनीषा ॥ ९७ ॥
 कला आश्रया घातवस्तन्मलाश्च
 तथैवोपघातुत्वचः सप्तबोध्याः ॥
 त्रयः किञ्च दोषा नव स्नायवोऽस्मिन्
 शतानि द्विशत्यादिशः सन्धयश्च ॥ ९८ ॥
 अस्थ्यां शतत्रयं पृष्ठ्यां सहितं समुदीरितम् ॥
 सप्ताधिकं मर्म शतं शिरा सप्तसती तथा ॥ ९९ ॥

१. स्व—क०

२. तपैद—क०

३. स्याधिकः—क०

४. दातं—क०

५. सप्तशतीषा—क०

I. क. घातवः सप्त ।

ख. दोषाश्च त्रयः ।

ग. स्नायवो नव ।

घ. शतानि संधयः ।

2. क. अस्थीनि—३६०

ख. शिराः—७०७

ग. घमन्यः—७०

घ. कंदराः—१६

ङ. मांसपेदय—५००

च. छिद्रम्—१०, पुरये, १३ नियाम् ।

दशोर्द्धं^१ दशार्धंश्चतस्रश्च तिर्यग्
 धमन्यो रसप्रापिका^२ वेदनीयाः ॥
 प्रसार तथा^३ कुञ्चनं या सृजन्ति
 प्रतीकेषु ताः कण्डराः पोडशं ॥१००॥
 नृणां पञ्चशत्या मिता मांसपेक्ष्यो
 बलानां तनौ विंशतिश्चाधिकास्ताः ॥
 दशच्छिद्रमाहुर्वपुः^४ पूरुषस्य
 स्त्रियास्त्रीणि रन्त्राणि देहेऽधिकानि^५ ॥१०१॥
 अधोमुखं पङ्कजजन्मनीपा-
 स्थानं मनीषि हृदयं ब्रवीति ॥
 प्लीहामतो लोहितमाहिनीनां
 मूलं शिराणां तदधस्तु वामे ॥१०२॥
 अधस्ततः शोणितफेनजन्मा
 वामे स्मृतः फुफ्फुसनामधेयः ॥
 अधो हृदो दक्षिणतोयकृत्
 रक्तोद्भव रञ्जकपित्तस्रश्च ॥१०३॥
 अधः शिराणां जलमाहिनीनां
 मूलं ततः क्लोमतिलं वदन्ति ॥

१. कानि व्यस्यीत बनि गिरा, बनि कडरा कानि र'प्राणीयादिमस्ये'प्रस्ताना
 पुत्तराणि ॥

१. दशोर्द्धं—स०

२. प्रापिका—स०

३. कुञ्चन—स०

४. पूरुषस्य—स०

५. स्त्रीणी—स०

६. वामे—स०

भेदो भवौ पुष्टिकरौ च तस्य
 कुक्षिस्थितस्य प्रथितौ तु बुक्तौ ॥१०४॥
 सोमस्य मण्डलगुदित्वरमस्ति नामौ
 तन्मध्यगं च रविमण्डलमस्ति दीप्तम् ॥
 तत्राग्निरस्ति यववद् वपुषि स्थविष्ठे
 सूक्ष्मे तिलेन तुलितः सकलान्नयुक्ता ॥१०५॥
 सार्धास्त्रयोन्त्राणि^१ नृणां शरीरे
 व्यामावधूनामय तेऽर्ज्वहीनाः ॥
 'रोमाणि तिस्रः कथितास्तु^२ कोट्यः
 सार्धाः परार्धाश्च योगिवर्य^३ ॥१०६॥
 'सपादहस्तं परिमण्डलं शिरो
 मुखं तु मुख्याश्चतुरङ्गुलं विदुः ॥
 ललाटमष्टाङ्गुलकं त्रयोदश-
 ङ्गुलं यकृद्योगिवरैरुदाहृतम् ॥१०७॥

१. क. अन्त्राणि = ३½

ख. रोमाणि = ३

ग. कोट्यः = १½

२. क. मुखम् = ४ अंगुलम्

ख. ललाटम् = ८ „

ग. पदम् = १३ „

घ. हृदयम् = ५ „

ङ. तिलम् = ४ „

च. पुष्पसुखम् = १॥ „

छ. गान्दी = ७२००० सदस्यानि

१. दीप्तम्-क०

२. यदववपु-ख०

३. पक्षा-क०

४. शीघ्रः-क०

पञ्चाङ्गुलं तु हृदयं तिलं तु चतुरङ्गुलम् ॥
सप्ताङ्गुलं फुफ्फुसकं विद्धि मत्स्येन्द्र ? बुद्धिमन् ? ॥१०८॥

द्वाप्तसप्तसहस्राणि 'नान्द्यो योगिमिरीरिताः ॥
तासां श्रेष्ठा वायुवहा दश तिस्रस्तु तास्यलम् ॥१०९॥

इडा^१ वामे स्थिता मागे दक्षिणे पिङ्गला तथा ॥
सुषुम्णा मध्यदेशे तु गान्धारी 'वामवचसि ॥११०॥

दक्षेक्षि हस्तिजिह्वा च पूषा कर्णे तु दक्षिणे ॥
यशस्विनी वामकर्णे वदने चाप्यलम्बुषा ॥१११॥

कुहूश्च लिङ्गदेशे तु मूलस्थाने च शङ्खिनी
क्रमेण प्राणापवनस्तिष्ठेद्यामु^२ सञ्चरेत् ॥
प्राणोपानः समानश्चोदानो व्यानस्तथैव च
नागः कूर्मोऽथ कृकरो देवदत्तो धनञ्जयः ॥११३॥

वायवो दशविख्यातास्तत्तत्कर्मकरास्तनौ ॥
प्रणामा यच्छता वश्यास्तेभ्यासेनापिलेष्टदाः ॥११४॥

इडायां संस्थितश्चन्द्रः पिङ्गलायां तु भास्करः ॥
सुषुम्णायां त्वितः शम्भुः शम्भोर्हंसस्वरूपता^३ ॥११५॥

1. इडा, विङ्गला, सुषुम्णा, गान्धारी, हस्तिजिह्वा, पूषा, यशस्विनी, अलम्बुषा, कुहू, शङ्खिनी चेति माह्वयः ।

2. हंसस्य वर्णनम् । तस्यैव शम्भोर्हंसस्य य सुषुम्णायां स्थितः । अस्य वर्तने सर्वाधिकं शक्तिरूपम् योग ॥

१. माह्वयो-त०

२. इडा-त०

३. तिमिरा-त०

आदौ चन्द्रः सिते पक्षे भास्करस्त्वसिते बहेत् ॥
सार्धद्विघटिकामानादिति सामान्यतो मतम् ॥११६॥

शशाङ्कं वारयेद्रात्रौ दिवा वार्यो दिवाकरः ॥
इत्यभ्यासरतो धीरो योगिनामग्रणीर्भवेत् ॥११७॥

कुम्भकेन^१ सुषुम्णाया मध्ये बहति मारुते ॥
मनोन्मन्यामवस्थाय घन्यां नान्याभिलापिणः ॥११८॥

पट्शतानि दिवारात्रौ सहस्राण्येकविंशतिः ॥
स्वामाविकी गतिः प्रोक्ता^२ श्वासप्रश्वासयोर्दृणाम् ॥११९॥

प्राणो मूलात्समुत्थाय प्राप्येढां पिङ्गलां रविः ॥
नासिकाभ्यां बहिर्गत्वा लीयते द्वादशाङ्गुले ॥१२०॥

अष्टाङ्गुलाद्विशेजन्तर्नाडीभ्यां सोमरूपकः ॥
मलमूत्रमरुच्चक्राण्यपानः स बहिः क्षिपेत् ॥१२१॥

अमीषोममयो नाडीं सुषुम्णामाश्रितः स च ॥
आग्रहारन्ध्रमुद्गच्छन्नुदानो नाम वर्धते^३ ॥१२२॥

आत्मा साहस्रदीरयत्यविरतं तस्मिन् सहोर्लापनाद्
४ओंकारेणापूर्वरूपकरणादोंकार आबिर्भवेत् ॥

१. योगे कुम्भकवर्धनम् ।

२. दिवा ६०० श्वासप्रश्वासाः
रात्रौ १०२१ ”

१. प्र—क०

२. मुहु—क०

३. वर्धतम्—क०

४. दोहारेण—क०

अञ्चाप्युञ्च मकारविन्दुसहितं नादं विधि माघवं
रुद्रं मे स सदाशिवं मुमनसस्तत्र स्थित वक्षते^१ ॥१२३॥

सार्धत्रिवलयामूले हुँडली नागरूपिणी ॥
वायुनोद्ध्वं नयन् योगी मित्रा चक्राणि ता तु पट् ॥१२४॥

हिताहितारया हृदये शिराया—
स्तन्मध्यगे मण्डलमिन्दुतुल्यम् ॥
निर्वातदीपाकृतिरत्र वेद्यैः
मृमुक्षुणात्मा सकलप्रकाशः ॥१२५॥

निशम्य तत्रं यतिनेति गीतं
प्रीतो यतिर्मत्स्यपतिर्जगाम ॥
गोरक्षमूचे मलिनाशयोऽयं
न नानकः किन्तु स युक्तयोगी ॥१६॥

इति श्रीनगदगुरुनानकन्याया नानकचन्द्रोदयसमाख्याया
मुनेरुयात्रानामदशम प्रस्ताव ॥

— ० —

-
१. वपुने-४०
२. मोड-४०
३. नयक-
४. निवात-४०
५. वटो-४०
१२

एकादशः प्रस्तावः

वन्दे समस्तभुवनव्यवहारहेतुं
 वाचं सुरासुरनरैः समुपास्यमानाम् ॥
 संसेवितां च पशुपक्षिसरीसृपाद्यै-
 र्निर्वाणमार्गमपि वेदपदैर्दिशन्तीम् ॥ १ ॥
 आगत्य भर्तृहरिरेतदबोधदेतं
 किं नाम ते ? कथय भोः ? कुत आगतोसि ? ॥
 कस्यासि ? मज्जसि च कुत्र ? किमु ब्रवीषि ?
 किं वा रसं त्यजसि ? कं पिबसि प्रकामम् ? ॥ २ ॥
 किं सङ्गमुज्झति ? करोषि च कस्य सङ्गं ?
 किं वा विलोडयसि ? मांश्चिं च कुत्र किं लु ? ॥
 किं वा तनोषि ? ननु किं भवसि स्वबुद्ध्या ?
 क्रोधः स्मरथ वद ? निर्दहतो न केन ? ॥ ३ ॥
 कस्योपदेशत उपैति जनः पदं तत् ?
 किं शीतलं शमयते खलु खेदवद्विम् ? ॥
 किं वा विभूतिमतुलां तनुते नरस्य ?
 दृष्ट्वा निजं सदनमेति किमध्वनीनः ? ॥ ४ ॥
 नादं शृणोति किमुपायपरः ? प्रबोध-
 सारं समर्पयति कः ? किमु चारुतीर्थम् ? ॥

I. भर्तृहरि मानवसम्भावः ।

१. मार्ग-क०

२. कि-क०

पूजापदं कथय मोः ? किमु नि शलाकं ?

को ज्योतिषी घटयते चिरविप्रयुक्ते ? ॥ ५ ॥

लोके करारसि केषु शिरोमणिः स्यात् ?

सिंहामने वसति कः ? खलु सार्वभौमः ॥

को वा नियोजयति कारकचक्रमेः ?

को लक्षते न चतुरैरपि चिन्त्यमानः ? ॥ ६ ॥

कस्मिन्नदेति ? बद्ध दूरतरं च कस्मात् ?

ज्योतिर्मितानमतिपूरितमस्ति कस्मिन् ? ॥

नेदिष्ठमस्ति किमु ? नानरु ! किं दविष्टं ?

जेया गुणाः रथय कस्य ? सदैव पुंसः ॥ ७ ॥

अन्तर्गर्हिसति को ? नुदति क्रियामु

लोकान् क एष कलिफालनिपीतमत्वः ॥

किं बायलम्य भवसिन्धुमग्नं तृतीर्षुः ?

त्वं नानरेति कथय प्रथितोसि योगी ॥ ८ ॥

एवं भर्तृहरेः प्रश्नान्निगम्य ज्ञानवारिधिः ॥

भृशु योगिवरं त्यक्त्वा जगाद् यतिनायकः ॥ ९ ॥

मा नानरुनिराहार कथयन्त्यधुना जनाः ॥

अगम्यनगराद्योगिन् ? आगतं मामवेहि मोः ? ॥ १० ॥

ध्मातस्य लोहपिण्डस्य स्फुलिङ्गमिव मामुग्म् ॥

ब्रह्मणो मा विजानीहि मेढामेदसमन्वितम् ॥ ११ ॥

ज्ञानतीर्थमतिदुर्गममन्य-

भूरिक्र्ममलहार्यवगाहे' ॥

१. सप्तमि इनादेभृतृ हरितानममृष्टदृ बह्विष्याः प्रज्ञान् ॥

विस्तृतैः 'प्रलपितैरितरं किं ?

श्रीपतेर्विलसितानि वदामि ॥ १२ ॥

उज्झित्वा विषयरसं विषादहेतुं

'स्वानन्दामृतमतिवर्षितः पिबामि ॥

कामादीन्सपदि खलान्विहाय दूरा-

दालम्बे 'शमदमवीतरागतादीन् ॥ १३ ॥

कोशेषु सत्यसुखमेव विलोडयामि

ग्लानं मनोगुरुतरःसु च मार्जयामि ॥

यद् वासनामनुसरामि भवामि तादृक्

क्रोधः स्मरश्च दहतो न विवेकबुद्ध्या ॥ १४ ॥

१. लि—४०

२. शमधीत—४०

३. दू—४०

१. प्रश्नाः ? उत्तराणि

क. किं पिबसि ? आनन्दामृतम् ।

ग. किमुज्जासि ? कामादीन् ।

ङ. किं विलोडयसि ? सत्यसुखम् ।

छ. किमातनोदिति ? वासनाम् ।

झ. जनः पदं वचमुपैति ? उपदेशतः ।

ट. किमेति जनः ? स्वगृहम् ।

ड. कं सारं समर्पयति ? चेत ।

ण. किं पुजापदम् ? मनः ।

थ. कः सिंहासने वसति ? आत्तवित्तः ।

ध. को नियोजयति कारकचक्रम् ? स्वान्तम् ।

प. कस्मिन् ज्योतिः परितः ? स्वे महिम्नि ।

फ. किं नेदिष्टम् ? परतत्त्वम् तत इत द्रविष्टम् ।

ब. कस्यगुणा गेया ? भुरारे ।

भ. पोक्तवर्हिषंसति ? हृत् ।

म. लोकान् कोनुदति ? ईश ।

य. क. कलिपालतत्पन्न ? साधु ।

र. किम् अवलम्ब्य भवसिष्यु याति ? भवभावनस्य नामरूप सेतुम् ।

ख. किं श्यजसि ? विषयरसम् ।

घ. कस्य सगकरोषि ? शमादीनाम् ।

च. कुत्रमासि ? गुरुतरसि ।

ज. किं भवसि ? तादृक् ।

झ. किं तनुते जनः ? सेवाविभूतिम् ।

ठ. कं शृणोति नादम् ? योगी ।

ड. किं तीक्ष्णम् ? सत्सङ्गति ।

त. कः क्षिरोमणिः ? यो ज्ञानामृतं पिबति ।

द. कं सावंभोजः ? निस्पृहः ।

न. कस्मिन् उदेति ? चित्तके ।

तज्ज्ञोपदेशत उपैति जनः पदं तन्
 वेदानलोज्ज्वलयते न च साधुसङ्गात् ॥
 सेवाविभूतिमतुलां तनुते सतां च
 जीवः स्मग्नेहमुपयाति परं विलोक्य ॥ १५ ॥
 योगी शृणोति सल्लु 'नादमनाहतास्थं
 चेतः समर्पयति सारस्तरं प्रबोधम् ॥
 सत्सङ्गतिं विमलतीर्थमृदीरयन्ति
 पूजापदं च मन एव परं 'विविक्तम् ॥ १६ ॥
 शाल्लोदितेन समयेन विचार्यमाण-
 मावेदितं च गुरुणा करुणापरेण ॥
 वाक्यं च तत्त्रयमि महट्टपत्ययोग-
 भाञ्जी चिरेण परपूरुषतेजसां^१ भोः ॥ १७ ॥
 एकः स एव रसिरेषु शिरोमणिः स्पात्
 संत्यज्य सर्वत्रिपयान्विषमिष्टदुष्टान् ॥
 युक्त्या दुहधुपनिपत् सुरसांगमेयी-
 हानामृतं पिबति यः परिणामरम्यम् ॥ १८ ॥
 सन्तोषसिंहासन आचविद्यो
 विद्योतते 'निःस्पृहसार्वभौमः ॥
 स्वान्तं प्रयुङ्क्ते करणानि कामं
 कामं वहन्तं^५ तमदोषदग्धम् ॥ १९ ॥

I. अनाहताह - "अनाहताह" इति भाषायायाम् ॥

१. राव-४०

२. व्यतेजसो-४०

३. पिबति परि-४०

४. ति स्पृह-४०

५. वह त-४०

न ब्रह्म वेत्ति चतुरोऽपि विचिन्त्य बुध्या
 तस्मिन्नेति मव एष ततोऽतिदूरे ॥
 ज्योतिः परं हि गगनादिनिवासवेष्टम्
 तत् स्वे महिम्नि परिपूर्णमपेतपारम् ॥ २० ॥
 नेष्टिष्ठमस्ति परतत्त्वमितो दविष्ठं
 गेया गुणाः स्वविमलाय मृदुर्हरारेः ॥
 अन्तर्बहिर्वसति हृन्निलयः स ईशो
 यन्त्रस्थितानि जनान्भ्रमयत्यवस्रम् ॥ २१ ॥
 शास्त्रोदितेषु सकलेष्वपि साधनेषु
 साधा ? य उक्तमखिलेरभियुक्तवर्गैः ॥
 नामावलम्ब्य कालिकल्मषनाशहेतु
 सेतुं भवाब्धिमतरं भवमावनस्य ॥ २२ ॥
 उत्तरानुत्तरधियो निशम्य स महात्मनः ॥
 यथागतं भर्तृहरिर्गतः किञ्चिन्न चोक्तवान् ॥ २३ ॥
 बालमिन्धोः समाकर्ण्य कथामेतामयाद्भुतः ॥
 एतच्च पुरो जातमिति श्रातुतोऽब्रवीत् ॥ २४ ॥
 एवमित्युद्धिते तेन मुदिते तस्य मानसे ॥
 समाधिरासीत्सप्ताहं १ तप्ताहद्वृतिनाम्नः ॥ २५ ॥

१. वति-क०

२. पार-क०

३. नेप्तिप्-क०

४. मुरारे-क०

५. य प्रस्थिता-क०

६. सकलोपपि-क०

७. मानस-क०

८. तत्तयाह-क०

९. तप्ताह-क०

सपादयामेऽष्टमवासरे स
 गते समुत्थाय जगाद बालम् ॥
 सुधाभिरासिञ्च जनस्य कर्णां
 वर्णोषिरूपाभिरये^१ सुमेधः^२ ? ॥ २६ ॥
 संस्मृत्य हन्त ? करुणावरुणालयं तं
 बालो जगाद न समाधिमगाधमापत् ॥
 तेनापि सप्त गमिता नमितास्तु यामाः
 प्रोत्थाय नानककथाः कथयाम्बभूव ॥ २७ ॥
 आवाभ्यां सह तत्राय कियदूरं गते यतौ ॥
 पुनर्भर्तृहरिर्गोपीचन्द्रयुक्तः समागमत् ॥ २८ ॥
 मृण्डमातृक ? पारुण्ड ? वितण्डावादपण्डित ? ॥
 आयासि चण्ड ? कुप्रात्र ? ध्वनयन् ज्ञानडिण्डिमम् ॥ २९ ॥
 प्रत्यक्षेण जरारुजामृतियुतो जीवोप्यनीशः परं
 कर्मोर्मिप्रचलीकृतश्च नरकस्वर्गादिभोगं बहन् ॥
 तादात्म्यं वपुषा चिरन्तनमिदं गीर्मिस्त्वया दुस्तरं
 वाचो नानक ? किं ब्रवीषि ? वितथा ब्रह्मास्मि वादोद्भुराः ॥ ३० ॥
 एवं भर्तृहरिः स्माह कोपमादीपयन् यतैः ॥
 स तु स्मेरस्तमित्यूचे विज्ञानविमलान्तरः ॥ ३१ ॥
 माता मतिर्मम जटा यदि वासनाख्या-
 स्तत्याज सत्यममवत्खलु तेन मृण्डा ॥

१. धामेयम-४०

२. धरया-४०

३. पु-४०

४. मेधा-४०

५. माहीर्यने-४०

चेतः पिता मम मृत्यु १पितामहो मेऽ-

हङ्कार उग्रमनलं प्रविवेक बोधम् ॥ ३२ ॥

प्रत्यक्षं न क्षमते सदोपतासम्भवात्कचित्प्रमितौ ॥

कामलयाकुलमीक्षणमवेक्षते २ शङ्खमतिपीतम् ॥ ३३ ॥

देहेन्द्रियमनःप्राणबुद्धिधर्मान्वितः पुमान् ॥

भासमानोऽपि तस्मा यः पिण्डवत् तद् विलक्षणः ॥ ३४ ॥

तादात्म्यमज्ञानकृतं प्रतीहि

कथं भवेत् चिज्जडयोर्ऋतं तत् ॥

सता प्रकाशेन परेश्वरेण

जीवो न भिन्नः खलु तत्स्वभावः ३ ॥ ३५ ॥

विक्षेपणीमावर्णी च शक्ति

रजस्तमोत्थामभिभूतमेव ॥

मायाश्रिता दर्शयति प्रपञ्चं

स्वतः प्रकाशं पिदधाति ४ तत्त्वम् ॥ ३६ ॥

नीलेन्तःकरणे सुषुप्तिसमये जीवः स्वयं भाषय-

त्यज्ञानं च सुखं च केवलमसावानन्दबोधात्मकः ॥

तस्माज्जागरितः स्मरत्यनुभवान्नात्रासिपं किञ्चन ?

सुप्तोऽहं सुखमन्यथा स्मृतिगिर्यं संस्कारशून्या कथम् ? ॥ ३७ ॥

प्रयाति लिङ्गोपहितः स्वर्गे नरकमेव वा ॥

घटाकाशस्य गमनमिवोपाधिकृतं च तत् ॥ ३८ ॥

१. पितामृत—क०

२. मवेक्षते—ख०

३. त्वभाष—ख०

४. तत्त्वम्—ख०

अहं देह इति त्यक्तकामदेह इति स्फुटम् ॥
प्रतियन् किं न जानासि ? देहादिभ्यो मिलक्षणम् ॥ ३९ ॥

प्रत्यक्षतः कैरवान्धस्य
प्रतीयते कैरवभासमानम् ॥

विभ्यं महज्ज्यौतिषशास्त्रदृष्ट्या
निपश्चितां तन्महिमप्रतीतिः ॥ ४० ॥

तत्त्वं पदयोर्लक्ष्यं शुद्धमखण्डञ्च चैतन्यम् ॥
सम्बन्धत्रयसहितं तत्रमसीत्येकमभिधत्ते ॥ ४१ ॥

उपक्रमाधैरवधारितार्था
बलीयसी "तत्त्वमसि"^१ श्रुतिर्या ॥

न^२ बाध्यते सा खलु लोकसिद्ध-
मेदानुवादिश्रुतिभिः कथञ्चित् ? ॥ ४२ ॥

रक्तोय न तु मेचको भवति घीः पाकेन रक्ते घटे
तस्मिन्नेन परं निक्षेपणगतं मेदं गृहीत्वा यथा ॥
मेदग्राहि तु "नाहमीश्वर" इति प्रत्यक्षमेतादृशं
जीवानामवधो^३ हि धर्मनिलयामालम्बमानं मिदाम् ॥ ४३ ॥

योगो मर्तृहरेः प्राप्तस्त्वया को नाम कीर्तय ? ॥
रोगोहं ममताख्योऽयं न गतो यच्चिरन्तः^४ ॥ ४४ ॥

१. तत्त्वमसीत्यस्य महावाक्यस्य द्विधा व्याख्यानम् । सा खेय श्रुति लोकसिद्धमेदानुवादि-
श्रुतिभिर्न बाध्यते कथञ्चित् इत्यवयव ॥

१. विभ्ये-प्र०

२. महत्-क०

३. बाध्यते-क०

४. घटेस्मिन्नेव-क०

५. मवधो-क०

६. विरतन-क०

कर्णयोः पाटनं^१ मुद्रिकाधारणं
 वक्षसि स्थापनं वाद्यभृङ्गस्य च ॥
 भूतिचर्चाकृतित्तं तु मालाघृति^२—
 दण्डयात्रस्थितिर्योग इत्याकृतिः ॥ ४५ ॥

गते भर्तृहरौ गोपीचन्दयुक्ते च ते 'वयम् ॥
 'अगच्छाम कियद् दूरं कनोफासिद्ध आगतः ॥ ४६ ॥
 हसन्नानको मर्दनेनेति पृष्टः
 कुतो हस्यते ? योगिवर्यो जगाद ॥
 अयं जेतुमायाति गोरक्षशिष्यो
 गलं पीडयास्येत्यवोचत् स हृष्टः ॥ ४७ ॥

नानकेन गदिते नत मर्दन ?
 प्राणपीडनकरः कलिः किल ॥
 'वाग्विलासकलहस्तु योगिनां
 धीमतामिव जपाजयप्रदः ॥ ४८ ॥

अवोचत्कनीफाः कुतोऽत्रागतोसि ?
 यतीशस्तमूचे 'प्रभोर्दर्शनार्थम् ॥

१. नानकचन्द्रोदयो सम्बाद- ४६ त ५७ वाचत् ।

१. पारनमुद्रिका-प्र०

२. मालाघृति-क०

३. वये-क०

४. अगच्छाम-क०

५. स्ये-क०

६. वाग्वि०-स०

७. प्रभो दर्श-क०

‘प्रमृष्टदृष्टपूर्वः कदाचित्त्वयेति’ १

स आहस्म तं नानकोऽब्रूत हृष्टः ॥ ४९ ॥

कनीफाः किं नामा १ क इति १ तमपृच्छयतिवरं
स ऊचे ‘चित्रात् मोऽद्भुतविविधकर्मास्मि च यते १ ॥

अखण्डं मे ज्योतिर्विभुसकलमेतन्मम कृति’
विलासः सर्वो मे भवति शिवशक्तिव्यतिकरात् ॥ ५० ॥

ओंकारवाच्यः श्रुतिमौलिमान्यः
‘सर्वेशिताङ्कुण्ठितसर्वशक्तिः ॥

यो ज्ञानमात्रो निजरूपदाता
नायोऽथवा मे दयितः स आत्मा ॥ ५१ ॥

कनीफा घमापे गुरुस्ते न कश्चित्
‘प्रपद्यस्व गोरक्षदीक्षां द्रुवं तत् ॥

‘श्रुतिं ‘पाटयापाटयध्वंसहेतुं
मतं योगिवर्यस्य विद्वन् १ गृहाण’ ॥ ५२ ॥

१. प्रभु—क०

२. स्वयन्ति—क०

३. नानरे—क०

४. दृष्टः—क०

५. चित्राद्भो—क०

६. प्रमृष्टदृष्टि—क०

७. करान्—क०

८. सर्वेशिता—क०

९. प्रपद्यस्व—क०

१०. श्रुति—क०

११. पाटया—क०

१२. विद्वन्नाशन—क०

तमूचे यतियोगिना पाटनीयः

‘पटोऽज्ञानरूपः स्वरूपापिघाता ॥

हृदा धारणा धारणीया न तन्तु-

र्न मृद्गेण चार्यः श्रुतेऽज्ञाहताख्ये ॥ ५३ ॥

न वास्तिर्न घौतिर्न नौलिः कपालं

न या ‘खेचरी नापि वज्रोलिकाख्या’ ॥

विरक्तिर्भवेत् सत्यसन्तोषशौचं

स्वरूपावदोषथ सिद्धिं नयन्ति ॥ ५४ ॥

मलैर्देहतः पातितैः किं कृतं ? भो ?

न ‘रागादयथेद्विमुञ्चन्ति विचम् ॥

न सिद्धीः श्रयन् इन्द्रजालेपि लम्बाः

कृतार्यो न चेद् जन्ममृत्यू’ तवार ॥ ५५ ॥

‘मन्मना भव मद्भक्त इत्याद्युपदिशन् गुरुः ॥

मम सर्वत्र जागर्ति गुरुणान्वेन मे कृतम् ॥ ५६ ॥

गतः कनीकास्तमुवाच मदनो

ब्रजाद्युनाग्रे यतिरुक्तवानिदम् ॥

इहास्व किं तु त्वरसे विलोक्य ?

क्रमागतानां इतुकं तु योगिनाम् ॥ ५७ ॥

१. पयाजान-स०

२. घौति-स०

३. खेचरीज-स०

४. वज्रोति-स०

५. रागादय-स०

६. जन्ममृत्यू-स०

७. मन्मना-स०

आदेशो नानकेत्युचे हनीफास्तत आगतः ॥
 नानकोऽवददादेशो निराकारस्य केवलः ॥ ५८ ॥
 हनीफास्तमिदं स्माह कोऽहं पूर्वं कथं यतिः ? ॥
 कुत्रामवमिति ब्रूहि ? सिद्धोऽसि यदि नानक ? ॥ ५९ ॥
 सोऽब्रूत कङ्ककर्णस्य स्रुतः सप्तदशाब्दकः ॥
 राजा त्वं मृगयारण्ये मृगं हत्वा तु तं पिब ॥ ६० ॥
 प्रादुर्बभूव गोरक्षस्तत्र त्वं तं न्यमन्त्रयः^१ ॥
 सोऽवदन्निर्दयस्पाशं मलिनं नाहमग्निं^२ मोः ? ॥ ६१ ॥
 हत्वा प्रसीदसि यथा हरिणं वराकं
 त्वां च प्रसत्स्यति निहत्य तथैष^३ हन्त ? ॥
 हिंसा विहाररसिकाः स्वकृतेर्निपाके
 सीदन्ति वीतशरणा मरणातिमाजः ॥ ६२ ॥
 पीजं विकीर्णमिव पूर्णमयोर्वरायां
 धैराग्यमद्भुतमघाद्^४ इति ते वचस्तत् ॥
 मृत्युर्नयेत कुरु मे तदिति त्वयोक्तः^५
 स^६ स्थाणुपिप्पलतले विततार दीक्षाम् ॥ ६३ ॥
 हनीफा यभाये यदि त्वीदृशोऽसि
 वदासेटखेला विधेया समं कैः ? ॥

१. दशारमव-क०

२. तन्निमग्नयः-क०

३. माँय-क०

४. तनैय-क०

५. इति-क०

६. वधोतः-क०

मृगाः के निपात्याश्च कस्मिन्नु ? तीर्थे

प्रगृह्योपनेया गृहं के ? यतीन्द्रम् ॥ ६४ ॥

सोऽवादीन्मृगया समं मृगयुमिः सद्भिर्विधेया सखे ?

रागादीन् हरिणान्विशस्य^१ विषये तीर्थे गृहीत्वा मृगम् ॥

चित्ताख्यं स्वगृहं नयेत्परचितिं गां वासनाख्यां निजां

वध्नीयात्परिधावनैकरसिकामाखेटश्रौण्डो यमी ॥ ६५ ॥

गतो हनीफाः प्रणिपत्य गोपी-

चन्द्रः समागाद् गुरुणा नियुक्तः ॥

आदेश इत्याख्यदसाववादी-

दादेश एको जगदीश्वरस्य ॥ ६६ ॥

किं नामा ? किञ्च^२ वर्णः ? किं रूपस्त्वं ? किमर्थमायातः^३ ? ॥

गोरक्षनाथमुपसर गृहाण दीक्षां कृतार्थतामश्च ॥ ६७ ॥

गोपीचन्द्रेणेत्यङ्कधितः स जगाद यमिमुख्यः ॥

आयान्तु सर्वसिद्धा भ्रान्ति तेषामपाकुर्वे ॥ ६८ ॥

ओङ्कारनामा गतवर्णजाति-

नौरूपकोऽहं तमसः पुरस्तात् ॥

वैकुण्ठनाथस्य विलोकनार्थ-

मिहागतस्तस्य गुरोर्निदेशात् ॥ ६९ ॥

१. कस्मिन्-क०

२. विपात्य-क०

३. वप्रोया-क०

४. किं वर्णः-स०

५. माप्यक्तः-क०

६. रूपकं-क०

को ज्ञानी ? को ध्यानी ?

कः स्नानी ? सचमे तीर्थे ॥

को मलिनः ? को विमलः ?

केन जनैः प्राप्यते पन्थाः ? ॥ ७० ॥

लघ्वं किं ? किमघस्तात् ?

प्रकाशते दीपकः केन ? ॥

रसनां विना जयः कः ?

चल गोरक्षस्य सन्निधित्वं च ॥ ७१ ॥

गोपीचन्द्रेणैव

पुनरपि पृष्टः स निजगाद ॥

ज्ञानी

गुरुकृतनिष्ठो

ध्यानी विषयैरबाधितध्यानः ॥ ७२ ॥

स्नानी गुरुचरणाम्बुज-

तीर्थे यः क्षालयेच्चित्तम् ॥

मलिनो निर्गुरुक्तो

गुरुवाक्यैः शोधितो विमलः ॥ ७३ ॥

१. प्रस्ताः ? उत्तराणि

क. किं नामा ? ओङ्कारनामा ।

ख. को वर्णः ? मन्त्रवर्णः ।

ग. किं रूपम् ? मोक्षरूपम् ।

घ. कथमिहागतः ? शिष्यवृत्त्यापत्त्य दशनाय ।

ङ. कः स्नानी ? गुरुकृतनिष्ठः ।

च. को ध्यानी ? विषयैरबाधितः ।

छ. कः स्नानी ? गुरुचरणे स्निग्धः ।

ज. को मलिनः ? गुरुवाक्ये अनुक्तः ।

झ. को विमलः ? गुरुवाक्ये शोधितः ।

उपदेशेन

गुरुणां

मोक्षपुरस्याधि गम्यते पन्थाः ॥

ऊर्ध्वमधस्मादाज्ञा^१—

भैरवीं विदधतः प्रकाशते दीपः ॥ ७४ ॥

अजपाजपतथिसे

श्रीशं स्मरतो भव भववच्छेदी^२ ॥

रसनां विना जपः स्याद्

गोपीचन्द्रेष्टदः तोज्यम् ॥ ७५ ॥

त्वं चलैपुरः शनैरहमागच्छामीति तेनोक्तः ॥

किं दृष्टमिति ? वदन्तं गोपीचन्द्रो गतो गुरुं स्माह ॥ ७६ ॥

स तत्त्ववेत्ता स्वयमाजिहीते

योगीश्वरो नानकनामधेयः ॥

अथागतो भर्तृहरिः पुनस्त—

माहेसमाह च वदन् विनोदात् ॥ ७७ ॥

त्वमागतः^३ किं पुनरागतोसि ?

तपस्विना तेन स दृष्ट ऊचे ॥

आहूतवानानक ? भो ? भवन्तं

गोरक्षनायस्तदितः प्रयाहि ॥ ७८ ॥

१. अपस्तान्—४०

२. मैत्रि—४०

३. स्मरता—४०

४. स्मरतावच्छेदी—४०

५. चतुर—४०

६. वदगोपीच—४०

७. माहेस—४०

८. आहूय च—४०

९. भागना—४०

'कर्णौ पाटय मुद्रिके धर तयोः कन्यां दधानो गुरुं
 मस्मोद्भूलनधूसराखिलवपुः पत्रं च दण्डं वहन् ॥
 हालाखादनशृङ्गवादनपरः श्रीभैरवानुग्रहा-
 दद्वैश्वर्यनिधिः प्रज्ञाधि जगतीं सम्प्राद्विवाज्ञोत्सुकाम् ॥ ७९ ॥
 मतमेतद् युक्तिशुक्तिं युक्तीनां साधनं महत् ॥
 इयन्तं मार्गमायातो न रिक्तस्त्वं पुनर्ब्रज ॥ ८० ॥
 असंसृष्टो दुःपैर्मृत्तिजननरोगादिजनितैः
 सुभोगान् भुञ्जानः सुरपुरगतान्योगविभवात् ॥
 कृतार्थोऽस्याः सौख्ये न तु मुखरमिथ्या प्रलपिते
 मृगो धावन् धावन् कलयति स मृगतृष्णाम्भसि* मृत्तिम् ॥ ८१ ॥
 इत्थं भर्तृहरेर्वाणीमाकर्ण्य यमि पुङ्गवः ॥
 उवाच वदतांश्रेष्ठोऽद्वैतवादवदावदः ॥ ८२ ॥
 गुरुरपदेशेन विभूष्य कर्णौ
 मुद्रा दधानो मनसो मनोज्ञाम् ॥
 कन्यां च शीतोष्णसहिष्णुताभ्यां
 परिष्कृतो निःस्पृहता विभूत्या ॥ ८३ ॥
 पक्त्वा विवेकानलतः कषायान्
 रागादिकान् जन्मसुखं गुहं च ॥

१. णौ पाटय-ब०

२. कन्यादपा-य०

३. रयादत-क०

४. जगती-ब०

५. सादत्-ब०

६. जमन-क०

७. मृत्ताभमति-ब०

८. वय्यादता रलय-ब०

९. पाटा-ब०

सारं हरिप्रेम मधु प्रपीय
तृणाय विश्वं खलु मन्यमानः ॥ ८४ ॥

विचारपत्रो नियमैकदण्डः
कृताद्वितीयाश्रुतिभृङ्गनादः ॥

रमे परात्मानमुपेत्य नित्यं
रिक्तो न पूर्णस्य सुखस्य लाभात् ॥ ८५ ॥

त्रिभिर्विशेषकम्

आ पातालाद् आ च बैरव्यलोकान्
मिथ्या नानारूपमैश्वर्यमाहुः ॥

एको नित्यः सोऽयमीशो भ्रमन्ति
यस्य त्रासाद् वायुसर्पादयोऽमी ॥ ८६ ॥

विना हरिं कोऽनुनयेत्^१ सिद्धिं
जरामृतिव्याधिहरींस्त्वयुक्त्वा ॥

ततः प्रपद्येत^२ तमेव धीरो^३
न हारयेज्जन्म विलोभ्यमानः ॥ ८७ ॥

तमेव बुध्वा “ह्यतिमृत्युमेति”
शोकं तरत्यात्मविदित्यशङ्कम् ॥

वदन्ति चेद् वेदविदस्तदा न
मिथ्यात्वशङ्का कचिदास्तिकस्य ? ॥ ८८ ॥

राज्यं विहाय खलु मुण्डितवान् शिरस्त्वं
मोहं मुहुर्व्रजसि नो ममतां जहासि ॥

१. भुनयति-४०

२. प्रपद्यन्त-४०

३. धीरो-४०

लुब्धोसि सिद्धिषु कुतो निजकार्यहानि ?
 वेतालमोदकनिभासु निमालयस्व^१ ॥ ८९ ॥
 ततो गतां मर्तुहरिर्भूतमासिद्ध आगतः ॥
 भूतमाः पूतवाचं तमित्युवाच त्रिचक्षणः ॥ ९० ॥
 आशा हि परमं दुःखं नैराश्र्यं परमं सुखम् ॥
 मर्तुराशां परिन्यज्य सुखं सुप्ताप पिङ्गला^२ ॥ ९१ ॥
 आसानिरोधेन त्रिभूतपाप्मा
 ब्रह्माहमानन्द इति भ्रमस्ते ॥
 दुर्गाश्रया पुद्गलपातमात्रो^३
 मोक्षः सुखं वैपयिकोऽत्र नान्यत् ॥ ९२ ॥
 प्रत्यक्षसिद्धानि सुखानि हित्वा
 किं श्रद्धास्यघ्नानि दुर्निगाहे ? ॥
 न ब्रह्मणो मूकगुडापमाना-
 त्कश्चित्परावृत्य सुखं जगाद ॥ ९३ ॥
 शरीरदाट्याय त्रिधाप योगं
 भोगं विदध्याद् विषयैर्विचित्रैः ॥
 दुःखारैर्ही ? नियमरनेकै-
 देहस्य शोषो^४ नरको च नान्य. ॥ ९४ ॥
 भूतवाग्येन मिद्रेण नानको गदितस्तथा ॥
 आचष्ट नष्टसन्देहः स्पष्टमद्वैतशमने ॥ ९५ ॥

१ स्वप्न-४०

२. सुप्ताप-४०

३. पुद्गलपात-४०

४. शोष-४०

५. नेराश-४०

चल बालक ? गौरव ? रक्ष ? दक्ष निजं वपुः ॥

योगस्य कलया कालादालापैरफलैरलम् ॥ ९६ ॥

श्रद्धाविधासआधापरिणतिसुखदायेन लोकप्रवृत्तिः ॥

कर्मण्येष्यत्फले मोः ? कचिदपि न भवेदैहिकामुष्मिकान्त्ये ? ॥

सेवन्ते भूपमर्थं गुरुमपि विविधयोगसिद्धीः प्रबोधम् ॥

वाञ्छन्तः पुत्रपौत्रद्रविणगदहति स्वर्गकामाः सुरांश्च ॥ ९७ ॥

सुराङ्गसन्धानसमुद्भवा मदो

स्याङ्गमयोगसमुद्भवा गतिः ॥

यथा तथा भूतवितानजाचिति-

स्त्वः क आत्मा पृथगप्युदीक्षितः ? ॥ ९८ ॥

भूतानि चत्वारि सृतिश्च मोक्षः

कामस्तथार्थः पुरुषार्थ उक्तः ॥

प्रत्यक्षमेकं विदितं प्रमाणं

लोकायत तन्त्रमिति प्रसिद्धम् ॥ ९९ ॥

मोहाय देवद्विपतामतानी-

द्वाचस्पतिस्तु कुतोऽवलोक्य ? ॥

मां मोहयस्यङ्ग ? नदीन्द्रियार्थ-

रलांभितास्तत्र यतो रमन्ते ॥ १०० ॥

त्रिभिर्विशेषकम्

रुन्दन्तु देशान्तरसङ्गताय

विन्दन्तु नार्थं गुरुणोच्यमानम् ॥

अमन्यमाना अनुमानशुद्धौ
लोकेषु लोकायतिका विमृढाः ॥१०१॥

नेनासि गोरक्षसमीपमेतं
योगे न कायस्य दृढीक्रियाये ॥

एतान्देवाध्यगमत्सयोग-

फल यदा किं नुतदास्य सङ्गात् ? ॥१०२॥

आयुः परार्द्धद्वितयं यदीयं
चराचरं यः सृजति स्वश्रमस्था ॥

परैति चेत् सोऽपि तदा किमन्ये

बालस्थमीनास्तग्लीभवन्ति ॥१०३॥

मन्त्रान् साधय साधधानमनसा पदस्मृतिद्विप्रदान^१

सेनस्वातिरसापनानि भिषजां मुरयैः प्रयुक्तानि च ॥

औत्सुक्यादजरामरजनकानम्यस्य योगाधिर

जन्यं हन्त ! वपुर्विनश्यति सखे ! काले क्लिप्तस्मितम् ॥ १०४॥

दृष्टी गुरुस्ते प्रवितस्वसिद्धि-

गौरक्षनामा धृतशिष्यसहः ॥

योगीश्वरस्य प्रवितं गताऽपि

प्रशक्तिमार्गान्न विग्न्यते यः ॥१०५॥

स नानम्रचः श्रुत्वा भूतवा निर्गतस्ततः ॥

लहुरीयाः समायातः सचैनमिदमम्यधात् ॥१०६॥

^१हृदस्थितिं किमजहाः ? किमु या वणिज्यां ?

मक्ताधिरमपि किं यजनेधरस्य ? ॥

१ हृदनाम ।

२. यदा-४०

२. विग्न्यते-४०

गार्हस्पत्युन्मिक्तवता भवता किमर्थः ?

शून्ये वने विहरणव्यसनं घृतं क्षु ! ॥१०७॥

रुद्धप्राणमनोभिरिन्द्रियगणं निजित्य चित्तं चिरं
मैत्र्याद्यैः परिकर्मदुष्परतपः पृतैः सहस्रं समाः ॥

ध्यातो योगवरैर्नयो हि सुलभो बालः ? त्वया नूतनं
धैराग्यं बहता स किं ? स्वधिगमस्तस्माद् वृथा मां अम ॥१०८॥

अनेकजन्मसंसिद्धस्तनो याति पराङ्गतिम् ॥

नह्ययं वासनावन्धस्तोकेनैव विभिद्यते ॥१०९॥

नानको ज्ञानगम्भीरा गिरो भक्तिरसालसः ॥

लहुरीयाभिध सिद्धं मोदयन्नवदन्मृदुः ॥११०॥

हृद्स्थितिर्वानपरः कृतिर्वा

गृहस्थता वाप्यवधूतता वा ॥

यस्तुन्यबुद्धे न फलाय किञ्चिद्

बुद्धे विशेषस्तु न तत्र तत्र ॥१११॥

वैपस्तथापि प्रतिकार्यमन्यः

स्वभावतो भूमिपतेर्यथैव ॥

अन्यः सभायामपरोऽवरोध

आयोधनेन्यो मृगयासु चान्यः^१ ॥११२॥

स्वस्याभिमानमवधूय हि साधनाना-

मेकं तमेव मगवन्तमहं प्रपन्नः ॥

मामुदधार कृपया स भवापहारात्

दान्तं नितान्तमिव दन्तिनमन्तकान्तः ॥११३॥

तस्यैवाहं ममैवामौ स ^१एवाहमिति त्रिधा ॥
^२प्रपत्तिस्तां हरीं कृत्वा तेन गुप्तो न शोचति ॥११४॥
 मायेयमानायसमागुणाढ्या
 विस्तारिता ये नतमेव गच्छन् ॥
^३जीवो त्रिमुच्येत यथैव मीनः
 कैर्तर्तमन्या न गतिः ^४कथञ्चित् १ ॥११५॥
 यो भक्तियोगेन सुसेवते मां
 पुण्यात्पैरादव्यभिचारभाजा ॥
 स ब्रह्मभूयाय गुणानतीत्य
 प्रकल्पते वागियभीश्वरस्य ॥११६॥
 विज्ञाय यः परमकारुणिकं परेश—
 मात्मानमर्पयति तेऽहमिति ^५प्रवीणः ॥
 मन्वानमुप्य बहुजन्मकृतान्विमृष्य ^६
 सर्वाभयं स दिशति व्रतमेतदस्य ॥११७॥
 स्त्रीशूद्रवैश्यपतितानपि यः पुनीते
 मवर्त्यापितैः सपदि तुष्यति पत्रपुष्पैः ॥
 नापेक्षते किमपि साधनमाप्तकामः
 प्रेम्णैव भक्तिजनितेन सुलभ्यते सः ॥११८॥

१. भक्तिविद्या—(१) तस्यैवाहम् (२) ममैवाहम् (३) स एवाहम् ।

१. ॥ इति—४०

२. प्रपत्तिस्तां—४०

३. जीवो—४०

४. गति—४०

५. हेतु—४०

६. नृ—४०

७. विमृष्य—४०

८. भक्त्यापितैः—४०

तावद्भयं विषयसङ्कृतं च दैन्यं
 शोकः स्वलोकविरहेण महान्ध लोभः ॥
 तावन्ममाहंमति रूढमतिर्जनो यं
 यावन्नयाति चरणं शरणं मुरारेः ॥११९॥

गोविन्दपादसर्गसीरुहरागरिका
 मुक्ताः कथञ्चिदपि ये स्वधिया भवन्ति ॥
 किञ्चित्पदं समधिगम्य ततः पतन्ति
 भक्तास्तु विघ्नमवधूय हरिं श्रयन्ति ॥१२०॥

लहुरीयास्ततोऽगच्छद् गोरक्षः पृच्छति स्म तम् ॥
 ययार्थमूचे स च तं स न कुत्रापि सज्जते ? ॥१२१॥

गोपीचन्द्रस्ततोवादीत्पूज्यो नानकतापसः ॥
 गोरक्षोऽमृत जानामि मानध्वंसोस्तु योगिनाम् ॥१२२॥

गुरो ? गच्छामि वीक्षिष्ये कीदृशो मुण्डमातृकः ? ॥
 इति भ्रुवंस्ततो गच्छत्कङ्करः सङ्गराग्रियः ॥१२३॥

ऊचे स तं नानकवाल ? वग्धि
 किं नाम ते ? केन विनैव तैलम् ? ॥
 दीपो ज्वलेत् जीवति केन चालो ?
 विना पयः पानमतीव शुष्टः ॥१२४॥

शरः कथं कार्मुकमन्तरेण ?
 चलेत्कथं याति पुरं विपादः ? ॥
 तालीं विना तालकमुद्धते ?
 कथं ततो नानकः ? एनमाम्यत् ॥१२५॥

‘ओङ्कारवान्योस्मि न नामरूपयो-

र्ममायिमानो गुरुणा सह त्वया ॥

‘लोकैषणामात्रपरेण घात्रता-

धिगजितं ! किं नु? यतो यतिर्भवान् ? ॥१२६॥

उद्धारिते हृदयतामरसे स्वयुक्त्या

स्नेहं विना ज्वलति दीपक आत्मबोधः ॥

जीवः समाधिविधया परमं प्रपन्नः

पुष्टो विनैव विषयामिषदुग्धपानात् ॥१२७॥

चेतः शरं क्षिपति भोः ? परमात्मलक्ष्ये

जीवो विनैव धनुषामिनिवेशदाद्यात् ॥

पादं विनैव सहसा गुरुवेदवाक्यै-

रात्मा प्रयाति नगरं परतत्परूपम् ॥१२८॥

तालीं विनैवोद्धृते हृदयग्रन्थितालकम्^१ ॥

छिद्यन्ते संशया. कर्म क्षीयते तदनुग्रहात् ॥१२९॥

१. प्रश्ना ? उत्तराणि ।

क. किं नाम ? ओङ्कार ।

ख. केन तैल विना दीपो ज्वलति ? आत्मबोधेन ।

ग. केन बाणो जीवति ? समाधिविधया ।

घ. कथं बाणुं कमलारेण शरं चरति ? अभिविशेषादादर्पणम् ।

ङ. किमाह कथं पाति ? गुरुवेदवाक्यैः ।

च. तया हृदयपरिचितालकस्यालो विनैवोद्धरते ।

२. लोकैषणामात्रपरेण घात्रताः त्वया धिगजितम् ! लोकैषणा, विरोधका पुत्रं यत्नेन त्रिषा भवतोच्छा लोकाय ।

१. उद्धृते-क०

२. छिन्ति-ग०

३५

१ गते ऋगणनाथेऽय ललिते मर्दनोऽवदत् ॥
 ईश्वरोऽसि पुरः स्यातुं प्रतिवादी न ते क्षमः ॥१३०॥
 नानकोऽवदद्दीक्षेन गुरुर्मे दग्धितस्तथा ॥
 यथा न कश्चित्पुरतः प्रत्यवस्यातुमीश्वरः ॥१३१॥
 त्वत्तोपि मतिमांन् कश्चिद् ? गुरुस्ते कथं ? कीदृशः ? ॥
 २ इति प्रश्नत्रये तस्य पुनरुच्येऽय नानकः ॥१३२॥
 उच्चावर्धं पुरुषरत्नमियं प्रसूते
 सृष्टिः स्वनिः सुविष्टा जगदोश्वरस्य ॥
 कै के बभूवुरिह ? पुण्य कृतो न सन्तः
 कै कै पुनर्न भवितार ? उदारचिचाः ॥१३३॥
 कवीरो रविदासश्च जातौ भागवतौ परम् ॥
 घटालमण्डले भार्वा हंदालो जडियालजः ॥१३४॥
 बह्मणोऽरुणः कनकरोमश्वरीरो
 यतिरूपशृन्मम समीपमुपेतः ॥
 अगमं तदिह्निमवेत्य तटिन्या-
 मनयद् स मां स्वभुवनं दयमानः ॥१३५॥
 उपदिदंश्च च दैत्रिकसत्तमः
 परमतत्वमसौ श्रुतिसम्मतम् ॥
 अपजगाम नमस्तदनुग्रहात्
 समुदियाय महो महद्दुष्टम् ! ॥१३६॥

१ प्रय. प्रदना मर्दनस्य ।

(१) अस्मि कश्चिद् गुरुः ?

(२) त कः ?

(३) कीदृशः ?

३. पङ्क्त-सं०

दिनत्रयेण त्रैलोक्यं यादृशं यद्विनिर्मितम् ॥
 यद् ब्रह्म त्रिगुणातीतं तदप्यवगतं मया ॥१३७॥
 प्रचेतसश्चतुर्णां नः कृपा प्राचीनपुण्यजा ॥
 यया मे योगवैराग्यज्ञानानामुदयः कृतः ॥१३८॥
 तुष्टस्ततो मर्दन आगमापे
 प्रयाहि मेरुं महनीयकीर्ते ? ॥
 सोऽब्रूत सिद्धेष्वधुना विचारः
 सञ्जायते कश्चिदिहाम्युपैति^T १-१३९॥

इति श्रीजगद्गुरुनानरुक्थायां नानरुचन्त्रोदयसमारम्भायां
 भर्तृहर्यादिजयो नामैकादशः प्रस्तावः ॥

T. प्रस्तावेऽस्मिन् पत्रिचर्यस्य गोरस तत्पदविशेषाश्च पत्रिचर्यभूत विचर्य सञ्ज्ञान इत्यस्य
 यथा कृतास्ति । अथवात्रयानि पत्रिचरेण कच वा कृतो ज्ञानान्मुद्रो दोगिभदेन ? ॥

द्वादशः प्रस्तावः

वाणी करोतु करुणां मयि यत्प्रमादान्

भूकत्वमेति सदसि प्रतिपादिवर्मः^१ ॥

धाराः स्फुरन्ति वचसां धृतश्चास्त्रमारात्

हारा ह्योज्ज्वलयज्ञः प्रसरा लसन्ति ॥ १ ॥

शिष्यानुवाच गोरक्षः फोऽधुना तं जिगीषति^२ ॥

ततः सङ्गरनाथेन गृहीता जयवीटिका ॥ २ ॥

आगत्य स जगादेदमादेशो मुण्डमातृक^३ ॥

अवाचि स्मयमानेऽस्मिन् ऋषे किं नेति ? चात्रवीड् ॥ ३ ॥

योगीन्द्रो निजगाद तं तव गुरोर्माता मता मुण्डिता

यस्त्वां मुण्डितवान्मतिं न च ददौ कर्णां वृथाऽपाटयत् ॥

हस्तेभिस्तव मुद्रिका श्रवणयोर्दत्ता कुलाद् अङ्गित-

स्त्वं मूर्खान्न ? यो न कोपि विनयो योगेषु लब्धस्त्वया ? ॥४॥

तेनापृच्छयत नानकः कथय भोः ? कामः कथं निर्जितः ?

क्रोधोहङ्कृतिलोभमोहममता मायाव्यतीताः कथम् ? ॥

१. जयवीटिका = नानक जेतु वीटिका गृहीता तेन ।

२. आस्तिहरीत्या प्रश्रवानकरोत्सङ्गर. ।

(१) कामः कथं निर्जितः ? शमदमोदयात् ।

(२) ओपादयः कथं व्यतीताः ? क्षमातन्त्रोपविदेव ।

(३) केन कालो वन्दितः ? अनन्दरेणात्मना ।

(४) वयमवपूतो जातः ? त्रिधुषात्ययेन ।

१. प्रतिपादि-४०

२. धुनात -क०

३. मुण्डमातृक -४०

कालः केन च वञ्चितस्त्वमधुना ? जातोवधूतः कथं ?
हं हो ! पेपणकारिणीसुत^१ ? कुतो ज्ञानेन गर्वायसे ? ॥ ५ ॥

आचर्य्यौ स शमोदमः स्मर जये क्रोधक्षये च क्षमा-
ज्जहारे सलघुत्वभावनविधिलोभोऽपमर्दे पदुः ॥
सन्तोषो ददमोहमर्दनरुः शास्त्रैर्विवेकः श्रितो
मन्मायाममताविनाशमकरोदीशो गुरुश्चाचितः ॥ ६ ॥

आत्मा श्रुतिः खलु वेदवाक्य-
ग्नश्चरस्तेन हृदश्च कालः ॥
जातोऽप्रधूतस्त्रिगुणात्ययेन
पानीयहारोत्तनयोऽस्ति मूढ ? ॥ ७ ॥

सङ्गरस्तदनु नास्तिकरीत्या
मोहनाय यमिनो कृतयादम् ॥
ग्रही पण्डित ? क ईश्वर ? आत्मा-
भ्रान्तिकल्पित उरीक्रियते रे ? ॥ ८ ॥

दष्टः केनचिदीश्वरः ? कचिदपि ग्रन्थैः शठग्रन्थितै- ?
भ्रान्ति मा ब्रज नापि बोधयति तं सृष्टिः पितृभ्यां कृता ॥
सौन्दर्य्या इय शास्त्रिनो विपिनजाः केचिद्भवेति स्वतः ?
सर्वे तु प्रमथन्ति नैव विविधो वस्तुस्वभावो यतः ॥ ९ ॥

यः पर्वताधिपतति क्षतमृत्युदाता
नान्योऽस्य किं तु नियतं^४ पतनक्रियैव ? ॥

१. कारिणि-४०

२. माघसी-४०

३. आत-४०

४. नियते-४०

सा च क्रिया श्रुतिरालविलम्पतो वा
 तद्वे फलं न च तदर्थमुपेय ईशः^१ ॥ १० ॥
 तं नानकोऽश्रुतं कृताद्गुहासो
 विलाममेदं वचसां विनन्वन्^२ ॥
 चार्वाकशिष्यः किमु ! सङ्गर ? त्वं
 स्पृशे स चैलं जलमाविशेते ॥ ११ ॥
 स्वभावः स्वस्वरूपं वा नतो 'वान्यो विलक्षणः ॥
 आद्ये कारणकार्यत्वमेकस्यायानि वाधितम् ॥ १२ ॥
 अन्त्येनैके प्रतिव्यक्तिस्वभावश्चेद् विलक्षणः ॥
 कार्यानुमेयाः प्रत्यक्षं^३ गतं गौरवमस्ति ते ॥ १३ ॥
 एकः स्वभावः सर्वेषां जनकश्चेत्स ईश्वरः ॥
 अस्माभिरुच्यते नानासामाग्र्याच्चित्रकार्यकृत् ॥ १४ ॥
 अचेतनं चेतनसम्प्रभुक्तं
 प्रवर्तते स्पन्दनवत् समग्रम्^४ ॥
 घर्मोप्यघर्मो यदधिष्ठितोऽस्य
 फलप्रदो विद्धि तमीश्वरं त्वम्^५ ॥ १५ ॥
 आरूढेषु 'नगं नरेषु बहुषु भ्रश्यन्ति केचित्ततो ?
 मृत्युं तेषु च कैऽपि यान्ति न परैर्वैचित्र्यमेतद्यतः^६ ॥

१. ईशा - क०

२. वितन्वन् - झ०

३. सगर - ब०

४. नान्यो - ब०

५. प्रत्यक्ष - क०

६. समग्र - ब०

७. त्वया - क०

८. नाग - क०

९. वैचित्र्ययत - ब०

धर्माधर्मविदा तदस्य जगतः कर्मानुसारात्फलं
केनेशेन विना प्रदीपत इदं जीवेन वा कर्मणा १ ॥ १६ ॥

क्षोभमुपेतः स्वोक्तिनिरासात्
सङ्गरनाथस्तं पुनरुचे १ ॥ १७ ॥

‘इशोस्तु वा त्वं’ कथमस्य संसृतौ ?
स्थितोऽसि केनास्य^१ पदं प्रयासि च ? ॥
न वार्यसे केन तदास्पदं ? भ्रजं—
स्तदीयतामाशु च केन लम्बितः १ ॥ १८ ॥

भक्तौ ज्ञाने च वैराग्ये योगे च परिनिष्ठितः ॥
सङ्गरेणेति संपृष्टः पुनराचष्ट नानकः ॥ १९ ॥

स्थितोऽहं संसारे स्वकृतफलभोगेष्वविकलो
गुरुणां वात्सल्यादभयपदमीशस्य^२ गमितः ॥
निरुद्धः^३ प्रत्यूहेन रलु जगदीशस्य कृपया
सतां सङ्गान्मामप्यगणयदसौ स्वे परिकरे ॥ २० ॥

सङ्गरो निरगमन्मणिदीलं
नानकः समगमत्समुदीक्ष्य^४ ॥

१. क + स इत्युभयत्र प्रथमं द्वितीयं च चरणं नास्ति । अत्रः इन्दोराधर्पवाच्यमनु ।
पल्लवपरयात् ।

१. ईशो—४०

२. स्तुता—४०

३. आस्पदं—४०

४. सोऽस्य—४०

५. निरुद्धा—४०

६. व्यगमय—४०

७. समुदीक्ष्य—४०

मर्दनोज्ज्वलदहो ! किरणानां
स्विन्नता^१ मणिगणस्य महात्मन् ? ॥ २१ ॥

नानकोज्ज्वल शैलोऽयं महामणिगणोज्ज्वलः ॥
मणीनां किरणैर्घात्रा चित्रकर्म^२ विनिर्मितम् ॥ २२ ॥

सुमेरुं ब्रज योगीन्द्र^३ ? मर्दनेनेति कीर्तितः ॥
उवाच वाचं मधुरां^४ मा त्वरस्वेति नानकः ॥ २३ ॥

अथ मङ्गलनाथमुक्तवान्
गुरुरेतस्य गभीरचेतसम् ॥
ब्रज नानकमानयेस्तथा
मम शिष्यो भविता यथा ध्रुवम् ॥ २४ ॥

ततोऽज्ज्वलमङ्गलनाथनामा
परीक्षितो योगिवरैः स धीरः^५ ॥
योगीश्वरः सोऽपि भवानपीत्यं
कथं चिकीर्षस्यमुमङ्ग ? शिष्यम् ॥ २५ ॥

जिज्ञामुरन्यबोधो यः स शिष्यो विदुषो भवेत् ॥
समबोधस्तु सौहार्दमिच्छया कुस्ते परम् ॥ २६ ॥

समप्रतिष्ठेषु परस्परं न तौ
भवन्ति सौरस्यमनोहरा गिरः ॥

गुणाननेकान्ध्रुवमृचरोत्तरं
सतामज्जं वितनोति सङ्गत्तम् ॥ २७ ॥

१. स्विन्नता-क०

२. योगीन्द्र-क०

३. मधुरं-क०

४. स धीरः-क०

अथ होवाच गोरक्षो गोपीचन्द्रो भवानपि ॥
यथार्थं नानकं वेत्त्यः परेहङ्कारमोहिताः ॥ २८ ॥

पुच्छनाथस्सु तुष्णीक उदास्ते चर्पटस्त्वह ॥
‘परेऽकिंचित्कराः सिद्धास्त्वं प्रयाहि यदीच्छसि ॥ २९ ॥

गोरक्षेणेति गदितो जगाम विनयान्वितः ॥
योगी मङ्गलनाथख्यः सौजन्यगुणभूषितः ॥ ३० ॥

आदेशपूर्वमिदमाह स आगत स्म
योगीश ? नानक ? कृतार्थयता त्वयेह ॥
योगीश्वरानुपगतं तदितः प्रियं नः
यते सुखं सुजनसङ्गतिरङ्ग ? भूयः ॥ ३१ ॥

चरणौ स्पन्दुकामस्य तस्य हस्तौ स वारयन् ॥
स्वयं पस्पर्श चरणौ मङ्गलाख्यस्य योगिनः ॥ ३२ ॥

आदेश ओंकार कृतः गुयोगिन् ?
नायाहि भो मङ्गलनाथ ? सिद्ध ? ॥

इत्युक्तवान्नानकयोगिराज—
स्त मङ्गलः प्रीतियुतो वमापे ॥ ३३ ॥

‘कमागतस्तापसमौलिरत्न ?
मनोरथं स्वे हृदये निधाय^१ ॥
त्वद्दर्शनायेति तदुचरे स
गोरक्षशिष्यः पुनराचचक्षे ॥ ३४ ॥

१. परो-क०

२. कमागत -क०

३. विधाय-क०

योगीश्वराणां महदेव भाग्यं^१
 ददौ मवान् दर्शनमद्भुतं यत् ॥
 आगच्छ गोरक्षगुरोः समीपं
 परस्परालापमुत्तानि सन्तु ॥ ३५ ॥

आगच्छामि जनैरहं ब्रजपुरस्त्वं प्रोक्तवान्नानक-
 स्तेनोक्तं भवतामिहै वरुचिरं भोज्यं मया नीयते ॥
 वृत्तिर्मे तव दर्शनेन सुभते ? भोज्यस्य नैवार्थना
 कोऽर्थः साधुसमागमाधिकइति ? प्रोक्तो गतो मङ्गलः ॥ ३६ ॥

जगाद मर्दनो योगी पूर्णो मङ्गलनामकः ॥
 रिक्ताः परे समायान्ति^२ वितण्डावादपण्डिताः ॥ ३७ ॥

ऊचे यतिः सत्वरजस्तमोमि-
 मित्रस्वभावाः पुरुषा भवन्ति ॥
 यदीदृशा^३ मर्दन ? सर्व एव
 शून्यैव शक्तिर्जगदीक्षितुः स्यात् ॥ ३८ ॥

मर्दनोऽब्रूत "गोरक्षशिष्योभूत्कथमीदृशः ? ॥
 तदेतदवला देवी सबलो बलिरुच्यते ॥ ३९ ॥

ऊचेगुरुर्गुरुरयं खलु शिष्य एव
 नाम्बुं विभागमधिकृत्य हरेः प्रसादः ॥

१. वितण्डा = वादजल्पान्यामितरो विवाद ।

२. भाग्यं-क०

३. परस्वरा-०

४. यदीदृशा-न०

५. मृष्टि-न०

६. गोपसे-क०

यः श्रीपतिं विगतकैतव आश्रयेत्
तं स्वीकरोति भगवान् सकलान्तरात्मा ॥ ४० ॥

गमनाय नो दयति मर्दन नास्ति
यतिपुङ्गवः स्मितमुखो ? निजगाद ॥
इह शम्भुनाय उपयाति सगर्व-
स्तमुदीक्ष्य 'पर्वतममीष्टमुपेहि' ॥ ४१ ॥

मङ्गलनाथादपि किं श्रेष्ठो ?
मर्दन ऊचे नानक आख्यत् ॥
मङ्गलनाथः सत्पुरुषोऽसौ
शम्भुरहंयुः सौम्य ? यथाज्ये ॥ ४२ ॥

मुद्रामग्निं कुञ्जयष्टिं दधानः
सिद्धेर्लभान्मानगर्वः प्रधानः ॥
जेष्यामीति प्रौढमुद्धया सनाय-
स्तत्रायातस्तापसः शम्भुनायः ॥ ४३ ॥

उक्त्वादेशमसाधुवाच कलयेर्मुद्रामिमां कुञ्जिका-
मग्निं बालक ? गन्ध विक्षतमदो गोरक्षशिष्यो भव ॥
उत्तानं हृदयाम्बुजं कुरु हठाद्योगाच्चिरुद्धानिलो^१
मार्गं शून्यपुरस्य पश्य परमं तेजोऽद्भुतं प्राप्नुहि ॥ ४४ ॥

सत्यसन्तोषसुभगोऽगम्यं निधिमवाप्नुहि ॥
एयोऽर्थस्तव गोरक्षं मजस्व^२ परमार्थतः ॥ ४५ ॥

-
१. आधपेते-ब०
२. परंते-ब०
३. मयोष्ट-ब०
४. निरुद्धा-स०
५. भजस्व-ब०

अस्यं सुकृतं ददाति विहितं कर्मैव संसेवितं
 तद् घोराश्वरकाद्यत्यपि सदा रागात्कृतं निन्दितम् ॥
 ना मार्गेण फलं ददाति तदिदं श्रेष्ठं तु मार्गं श्रय-
 द्वैः किं श्रुतिमात्रसौख्यजनकैर्वेदान्तवाक्यैश्च किम् ? ॥ ४६ ॥
 तं नानकोपि निजगाद विमुद्र एव
 त्रैगुण्यतो बहिरहं परितो अमामि ॥
 ते मुद्रितास्त्रिगुणपाशविगुम्फिता^१ ये
 कुञ्जाभिघारणपराः पशवो भ्रमन्तु ॥ ४७ ॥
 दृष्ट्वा देवं मुच्यते सर्वपाशै-
 स्तस्वात् पाशा मे समेऽपि प्रमुक्ताः ॥
 प्रायं शून्यैर्मायिकैर्नारुपैः
 पूर्णानन्द बोधरूपं पुरं तत् ॥ ४८ ॥
 यः सत्यसन्तोषविधानलभ्यो
 महात्मना यो निधिरप्रमेयः ॥
 सन्दर्शितो मे गुरुणा परात्मा
 गोरक्षमुख्या हि यतो यतन्ते ॥ ४९ ॥
 गोरक्षसदृशाः शिष्यास्तिष्ठन्ति निधयो नव ॥
 द्वारि यस्य प्रमावेण स गुरुर्मे विलक्षणः ॥ ५० ॥
 प्राणायामैश्च योगैश्च न मे^२ किञ्चित्प्रयोजनम् ॥
 निधावधिगते कस्मै ? निध्यञ्जनविधिधमः ॥ ५१ ॥
 अज्ञानादेव संसारः कर्माप्यज्ञानतः कृतम् ॥
 धन्वकं तद्वयोर्नाशि ज्ञानादेव न चान्यथा ॥ ५२ ॥

१. हृदयेणे मुद्रिका, मुद्रा, कुञ्जयष्टि, लघिश्च धारयन्ते । तान्निन्दति गुरुरनित्यं ।

२. घुम्फित-क०

३. किञ्चि-क०

४. धन्वक-क०

न कर्मणा न प्रजयेति वेद-

स्त्यागात्सगोधादमृतत्वमूचे ॥

फलं न नित्यं निल कर्मणोऽस्ति

दृष्टस्य चानुश्रविकस्य चापि ॥ ५३ ॥

क्षयातिशयित्वविशुद्धभावा-

त्स्वर्गे मुनिः पञ्चश्लोप्युवाच ॥

देवा न ते नोपनिषत्प्रमाणं

'प्रामाकराणामनुगोऽसि 'श्रम्भो ? ॥ ५४ ॥

वेदोऽभिषत्तं

ऋतुर्मदेवान्

कथा पुराणेषु तथा सुराणाम् ॥

प्रसादकोपी

नृषु

देवतानां

दृष्टो नमस्ते मकलापलापिन् ? ॥ ५५ ॥

श्रद्धाः कार्यपराः प्रमाणमिति यत्प्रामाकरैरुच्यते

प्रामाण्यं न वदन्त्यहो उपनिषद्भागस्य पञ्चाप्यमी ॥

तन्मैन्दं तव देवदत्ततनयो जातस्तगग्निगृहे

लग्नां वाक्यमिदं यदस्य कुरुते हर्षं च शोकं परम् ॥ ५६ ॥

गोरक्षोऽपि न ते निमज्जति हृदि ध्वस्ते 'महाहर्षरुते-

स्त्व जातोमि कुतोतिगर्भगहनः सिद्धानहो ! निन्दमि ॥

माहात्म्यं कथमोदयं ? नृ मनिनं तेहं बहन्नासरा-

नाविष्टस्त्वमयोन्मदिष्णुरसि वा क्रूराणि यद्भाषसे ॥ ५७ ॥

१. प्रमाकरः पूर्वभोमाणामनुगुप्त्य अमरा-हाय प्राप्यते । तस्य कृते ज्ञानस्य नास्ति
अभिप्रेति मर्हिमा ।

२. उन्मदिन्नु- विनियत । अत्रशम्भो कुरवपन निर्दिष्ट मानसः ।

१. शम्भो-४०

२. मन्त्रो-४०

३. महर्षि-४०

एवं शम्भुरभाषतैनमवदत्तं सोऽपि योगीश्वरो
 गोरक्षं कलयामि जीवमबुधान् सिद्धान् मन्यामहे ॥
 यस्माज्जातमिदं ततोऽस्मि स ममाविष्टो हृदि प्रेरको
 मालिन्यं वपुषामपैतु हि कथं ? मांसास्थिसंस्थानिनाम् ॥ ५८ ॥

युग्मम्

निन्दामि साधून् कदापि धनून्
 'पाखण्डिनः किन्तु तृणाय मन्ये ॥
 माहात्म्यमीशेन ममातिदिष्टं
 मवादृशैर्मत्सारिभिर्न नाशयम् ॥ ५९ ॥

ततो गतः शम्भुरपृच्छदेनं
 गोरक्षनाथः कथय प्रवृत्तिम् ॥
 उन्मादवादं वदतीत्यवक्तः स
 मङ्गलं पृच्छति स स्म भूयः ॥ ६० ॥

तेनोक्तं न निजापकर्षकथनं श्रेयस्तथाप्युत्तमा
 मिथ्या नैव वदन्ति पश्यसि च तं यादृक् तथा निश्चितु ॥
 शम्भुः क्रुद्ध उवाच वक्षि बहुधा पक्षेऽस्य नूनं स्थित-
 स्तच्छिष्यो भव मङ्गलोऽप्यभिदर्शो को नाम दोषोऽत्र मोः ? ॥ ६१ ॥

न हीयते क्षुद्रजनैर्विनिन्दितो
 महाजनो निन्दति नैव कञ्चन^१ ? ॥
 करोति निन्दां स्वयशो विनाशिनीं
 सतां खलो बालिसत्ता विलासतः ॥ ६२ ॥

१. नानकस्य गर्वोक्तिः ।

१. पाखण्डि-४०

२. शम्भु-४०

३. वञ्चन-४०

निन्द्यं न निन्दन्ति महानुभावा
 अनिन्दितं निन्दति को न साधुः ॥
 न योगिनां निन्दनमस्ति धर्म्यं
 त्वं पृच्छ गोरक्षगुरुं प्रतीत्यै ॥ ६३ ॥
 शम्भुः प्रपच्छ गोरक्षं मङ्गलो वक्ति किं गुरो ॥
 तूष्णीमेव स्थिते तस्मिन् गोपीचन्द्रोऽभ्यधादिदम् ॥ ६४ ॥
 स्ववर्गं एवं कलहः किमर्थं ?
 यथा तथा वास्तु सतं न कोऽर्थः ॥
 नास्मभ्यमेवाखिलसिद्धिपट्टो
 विलिख्य दत्तो जगदीधरेण ॥ ६५ ॥
 दिग्गन्धनं कर्तुमशक्यमेत-
 न्मा भूत्परो योगविरागभूमिः ॥
 यस्य प्रसन्नो भगवान्प्रयत्नैः
 श्रयन्ति तं सिद्धसमाधिबोधाः ॥ ६६ ॥
 पुनर्गोपीचन्द्र ऊचे 'मङ्गलेनाभिनन्दितः' ॥
 विवादस्तत्त्वबोधाय न विरोधाय योगिनाम् ॥ ६७ ॥
 गोपीचन्द्रे मङ्गले च यथार्थमिति वादिनि ॥
 ग्रीडारोपपरीतात्मा शम्भुनाथो गतस्ततः ॥ ६८ ॥
 विजयतो मर्दनेनाथ गतो मणिमयाद्विरेः ॥
 उड्डीय नानको मेरुं परिक्रामति यं रविः ॥ ६९ ॥
 गोरक्षमुखासव तत्र नावा-
 न्सिद्धार्थतुःसिन्धुरसंख्यकांथ ॥

यतीनपश्याम च पद् प्रवीणान्

मिथः कथासु प्रवणानुपेत्य ॥ ७० ॥

नानकस्तानुवाचेदं निसर्गेण प्रियंवदः^१ ॥

नाथाः सिद्धाश्च यतयः आदेशः सर्वतापसाः ॥ ७१ ॥

आयाहि बाल ? सफलीकुरु जन्म तूर्ण-

मादेश आदिपुरुषस्य विशुद्धबुद्धेः ॥

अस्मै प्रदेहि चपकं ननु तीर्थपूर्ण-

गोरक्षनाथ इति वाचमुवाच तुष्टः ॥ ७२ ॥

ऋङ्गरः शीघ्रं चपकं^२ पिवेत्पुक्त्वा समर्पयत् ॥

किमिदं ? कथमुत्पन्नमिति ? तं स्माह नानकः ॥ ७३ ॥

ततो ऋङ्गरनाथेन सनाथेनान्पयोगिमिः ॥

गोरक्षस्यागयं^३ बुध्वा गिर एता उदीरिताः ॥ ७४ ॥

इदममृतमतीव

तुष्टिहेतुः

परमपवित्रमधौषविश्वहारि !

हरति सपदि दैन्यदुःख-

चिन्तालयमधिकं मनसः करोति पीतम् ॥ ७५ ॥

‘द्राक्षादिसन्धाय’^४ निधाय यन्त्रे-

विधाय तापं कलयेद्^५ मपर्कम् ॥

१. चपक = द्राक्षादिसन्धाय, द्राक्षास्तपो वा ऋङ्गरनाथः इत्येव ७५ तः ८१ यावत् चपकं वर्णयति । “स” इत्यत्र सगर इति पाठः ।

२. चपकनिर्माणविधिः ।

३. त्रियम्बक — स०

४. त्युक्त्वा — व०

५. वज्रा — स०

५. चिन्ता — व०

५. सन्धाय — व०

६. कलयेथ — व०

स एव सद्भिर्विधिना निषीतः—

सिद्धीरनेका निदधाति पाणौ ॥ ७६ ॥

यत्रास्ति भोगो नहि तत्र मोक्षः

यत्रास्तिमोक्षो नहि तत्र भोगः ॥

श्रीसुन्दरीतर्पणतत्पराणां

भोगश्च मोक्षश्च करस्थ एव ॥ ७७ ॥

प्रवृत्ते भैरवीचक्रे सर्वे वर्णाः द्विजातयः ॥

निवृत्ते भैरवीचक्रे सर्वे वर्णाः पृथक् पृथक् ॥ ७८ ॥

न ये पिबन्ति प्रतनैर्मृनीन्द्रै—

रम्यहितां मोहवशाः पुमान्सः ॥

सुरां महामैरवदेवशेषां

तेषां विमुक्तिः खलु दुर्लभैव ॥ ७९ ॥

सौत्रामण्यां^१ कुलाचारे सुरापानं न दुष्यति ॥

इति तत्त्वविदः सन्तो निन्दकेभ्यो न विम्यति ॥ ८० ॥

पिबति यो रसमेतमपेतमी—

विपटलीकृतबोधविलोचनः ॥

विधिनिषेधमयादिह पाशतः—

स बहिरेति निमेति न कालत्रः ॥ ८१ ॥

विषयागिपलुब्धानां गोष्ठीरगणयन् गुरुः ॥

उवाच नानकस्तत्र परमात्मसुखोन्मितः ॥ ८२ ॥

१. भैरवीचक्रे स एव प्रवृत्तो भवति अथवा भैरवीचक्रे तदैव प्रवृत्ता भवति यदा बभ्रिर्

भैरववेषशेषां सुरां पिबति ।

२. सौत्रामणी = पणो वेदविहितः ॥

१. “श्री सुन्दरी तैत्तिरीयतत्पराणां” इत्यभिप्रेत्युक्तः पाठः ।

रागद्वेषकषायविषयमधृक् सुखं गुहं क्षिप्ता ॥
 भाण्डे विचारनामनि वैराग्याग्निं प्रदीप्य कृष्टेन ॥ ८३ ॥
 मानसनलिकायन्त्रे निश्चयनाम्ना सुग्रीण्डिकेनालम् ॥
 प्रेम्णा परमस्य पुंसो मधुना पीतेन सह सद्भिः ॥ ८४ ॥
 ध्यानावदंशसेवी मत्तोऽहं तन्मयं जगत् पश्यन् ॥
 गलिताऽहं-मम भावः पामरपेयं न बहु मन्ये ॥ ८५ ॥

त्रिभिर्विशेषकम्

स्मृतिं द्वादशादिव्रतं बोधयन्तीं
 विहातुं महाज्ञानिनो यूयमास्त ॥
 अधिक्षेपवाक्ये परेण प्रयुक्ते
 ज्वलन्तो भवन्तो हि किं ज्ञानिनो न ? ॥ ८६ ॥
 उत्पादयन् महामोहं पीतं कतिपयैः क्षणैः ॥
 ज्ञानस्य साधनं मद्यमद्यश्रुतिपथं गतम् ॥ ८७ ॥
 तोषं स्थिते सङ्गरनाथनाम्नि सिद्धाःस्वबुद्धेरनुरूपमूत्रुः ॥
 विख्यातकीर्तिर्यतियोगिमुख्यस्तत्रास्यदेवं किल पर्वताख्यः ॥ ८८ ॥
 पराङ्मुखः परललनाधनादितो-
 न यौवनद्रविणमदेन यो हतः ॥
 समाहितः प्रविदितनादविन्दुकः
 प्रपद्यते सपदमरूपरेखकम् ॥ ८९ ॥
 ईशो वदन्नपत्तपो^१ नियमैः सशौचैः
 चेतो निगृह्य विहितैर्गृहमेधिनोऽपि ॥

सिद्धं व्रजन्ति परमां किमु वीतरागाः

मिक्षाशुजः सुरसरिजलेशुद्धिचिताः ॥ ९० ॥

गोरक्षोऽभ्यधित-शरीर-शोषणं—

यो वैराग्याद्विषयरसास्पृहःकरोति ॥

प्रारब्धक्षपणकृतक्षणोऽवधूतः

पृतः स व्रजति भयं भयं विहाय ॥ ९१ ॥

योगशोधितशरीरमनोमिः

कामकोपरहितैर्यमिमुख्यैः ॥

ब्रह्मलभ्यमितरैः

सुदुरारपं—

चर्पटो विकपटो वदति स्म ॥ ९२ ॥

उदासीनो लोके नियतमथ ऊर्ध्वं परिमृशन्

पुरेजानं ग्रन्थि शशितपनयोर्योगकलया ॥

सुपुत्रायां विभ्रन् यजति न तनु मृत्युविजयी

यतिर्गोपीचन्द्रोऽवददिति वितण्डोऽनुभवतः ॥ ९३ ॥

वैराग्ये विषयेषु सर्वसमये रिभ्रत्समीरक्रियो-

धीते हृत्कमले विभाव्य विमले ज्योतिः परं सन्ततम् ।

तस्मिन्मायिकविधवस्तुनिधुरे चित्तं स्थिरं स्तम्भवन्-

कुर्याद् भवहरिर्मुमुक्षुषु परां शिक्षामिमामभ्यघान् ॥ ९४ ॥

किं मृत्योः परिहारतः ? किमु चिरं सञ्जीवनोपायतः ?

किं छायातपसेवनाय ? तपनात्किं कर्मभेदादिभिः ? ॥

संसारो न नचावधूत उदितः संशुद्धपुद्गौ कचिन्-

बुद्धः कायमनः क्रियाभिरसि ? नेत्याग्यद् गुम्मानकः ॥ ९५ ॥

कामक्रोधमदामिमानममतामूढो हृषीकैर्जितः-
सिद्धिं विन्दति को नु दुर्लभतरां लुब्धो भवे भूयसि ? ॥
तस्मात्तत्प्रविहाय निर्जितमना भित्त्वा दृढां वासनां
कश्चित्तच्चष्टुपैति चर्यट इति प्रोवाच वार्चानिधिः ॥ ९६ ॥

कामक्रोधमदामिमानममताहङ्कारितानात्यजं
नान्यस्यापेनयेन दण्डमयते धन्यो नृपे धार्मिके ॥
भुञ्जानो विषयान्नियत्युपननान् वात्सल्यतः सद्गुरो-
स्तत्त्वं प्राप मपेतमोह इति तं श्रीनानकोऽभाषत ॥ ९७ ॥

गृहीत्वा शिवं शक्तिमद् वा विमुञ्चन्
मनोनिग्रहात्क्रोधकामादिजेता ॥

जनः पारमायाति संसारसिन्धोः-
पदुश्चर्यटो वाचमेताधुर्वाच ॥ ९८ ॥

शिवोमेऽस्वरूपं ग्रहस्तस्य कीदृक्-
न शक्तेः परित्यागतः कश्चिदर्थः ? ॥
मनः किन्तु कुर्याद् भवाम्भोधिपारे ?
स्थितोस्मीत्यभोचद् गुरुर्नानकस्तम् ॥ ९९ ॥

नित्यं जानाम्येकमोङ्कारवाच्यं-
न स्वप्नेऽपि द्वैतमातर्कयामि ॥
पञ्चाग्रे मे पञ्चविंशत्युपेताः-
लीलामात्राद् विद्यनाभं सृजन्ति ॥ १०० ॥

रसनां त्रितयं चतुष्टयं न-
ममोदाहरन्ति ध्रुवं यते ? ॥

1. चर्यटनानकसम्वाद. श्लो० ७४ तः १०२ यावत् यत्र नानको महामहिमशालिनो महि-
मानं तं वर्णयति ।

नवसप्तदशापिसंयतान्

नियतं ज्ञानगुणेन विद्धि मे ॥१०१॥

चतुर्दशैकविंशतिमेया पुरोपवाहितः ॥

न सन्ति खेद्यश्च मे तथैव पञ्चसम्मतिः ॥१०२॥

घुघूनायं धीक्ष्य तूष्णीकमेव-

स्मेरास्योमं नानको व्याजहार ॥

त्वं किं तूष्णीं तिष्ठसि प्रौढयोगिन् ?

धाचश्चित्रा ब्रूहि मित्रार्चस्म्याः ॥१०३॥

पृष्टो वारिपतिः सुतेन मृगुणा ब्रह्मावदन्मोनतः

शब्दानां^१ हि चतुष्टयी प्रसृतिरित्येतत्तु निर्धर्मकम् ॥

अप्राप्यैव निर्वर्ततेष रमते धाचा न संग्रह्यतो ॥

घुघूनाय इदं जगाद मृदितस्तेनाभवचानकः ॥१०४॥

चरणेऽपतत्तमथ नानकं यतिः स उवाच

स उवाच वेत्सि किमुमेदमुत्तम ? ॥

तमुवाच नानकगुरुमिदावयोः

कथमस्तु धस्तुगतमेदमस्ति चेत् ॥१०५॥

घुघूनायो नानकोऽन्योन्यनम्रौ-

चम्पानार्थं जोषमासीनमूचे ॥

योगीन्द्रस्त्वं किंनु तूष्णीं स्थितोऽसि ?

वाचो ब्रूयास्त्वन्मतस्यानुरूपाः ॥१०६॥

चम्पानायोऽब्रूत् वाचामभूमि-

र्मन्तव्यो यो वस्तुना देयकालैः ॥

आत्मा ज्ञेयश्चेतसा शोधितेन-
तद्वै मुख्ये किं प्रलापैरनन्यैः ? ॥१०७॥

धन्योऽसि धन्या जननी धन्यो गुह्यनुचमः
धन्यस्तबोपदेशश्चेत्यब्रवीन्नानकस्ततः ॥१०८॥

चम्बानाथो मङ्गलो घुघुनाथो
पीनानाथो नानकं श्लायमानाः ॥
प्रापुः प्रीतिं भूयसीं साधुसङ्गे
सम्वादिन्यो मोदयन्ते गिरो हि ॥१०९॥

कनकसिन्धुरिति प्रथितो यतिः
सुरतिसिंह इति प्रथितिं गतः ॥
निरतिसिंह यतस्तदमर्पणात्-
क्रुधमधुर्महतीमबुधन्ततः ॥११०॥

गोपीचन्द्रो मङ्गलश्याम्यघाता-
मेतं कोऽयं ? किं बृधैव व्रजन्ति ? ॥
सिद्धाः शृङ्गं हारिणं चर्म चार्त्रि
मौत्रीं मालामुत्क्षिपन्ति स्म रोपात् ॥१११॥

तेपृङ्गीनेष्वाहतुःस्म स्मितास्यौ
गर्वाक्रान्तौ शृङ्गरः सङ्गरथ ॥
दुण्ठः कस्मान्नानका भूरिदानीं
योगीन्द्राणां अक्तिमालोक्य चित्राम् ॥११२॥

तत्र स्मेरो नानकः पादुकां स्वा-
मूचे व्योमारोह रे ? पादुके मे ॥

1. हृद्योगिनां वस्तु भावान् उद्घोषयमानं दृष्ट्वा नानकोपि स्वां पादुकामारो प्रेक्षयामास ।
तद् दृष्ट्वा योरस्य पुनराह प्रदत्तान् नानकम् ।

सातङ्गीना योगिनामारुरोह-
चर्मादीनां मूर्ध्निऽधोघो गतानाम् ॥११३॥

गोरक्षं मङ्गलोऽश्रुत किं दृष्टो नानकस्त्वया ? ॥
नानकोऽसौ मया पृष्ट इत्युक्त्वा सोऽब्रवीत्पुनः ॥११४॥

१ कियदद्भुलिः परिमाणं व्योम ? कियचारकायुक्तम् ? ॥
कति पत्राणि महीरुहि ? कति वर्षति वासवो घाराः ? ॥११५॥

मेरुः किं परिमाणो ? वद गुरुता किं कृता जगति ? ॥
कथय कलौ कति देवाः ? कतिकृत्वो नानकायासीः ? ॥११६॥

इति गोरक्षनायेन पृष्टो नानकतापसः ॥
क्रमादुशनसा* पृष्टो देवाचार्य इवावदत् ॥११७॥

चतुरद्भुलपरिमाणं व्योमयुतं तारकान्यां च ॥
द्वे पत्रे च महीरुहि वर्षति नव वासवो घाराः ॥११८॥

मेरुगिरिश्च सपादप्रस्थमितौ गौरवं जगति ॥
देवकृतं कृतपुद्गैः कलियुग एकः स्मृतो देवः ॥११९॥

सकृदप्यहमागच्छं गोरक्षं नानकोऽन्वादीन् ॥
इति वाणीमय कंधरिनाथः सिद्धस्त्वमप्राप्सीत् ॥१२०॥

-
१. शुक्-दृहस्पतिसम्बाद इव गोरक्षनानकसम्बाद ।
 २. प्रश्नाः ? उच्यन्ति कियद्भुलचारकाय व्योम ? चतुरद्भुति ।
विपन्नारकायुक्त ? तारकान्याम् ।
कति पत्राणि महीरुहि ? द्वे पत्रे ।
वासव कतिघारा वर्षति ? नव ।
मेरुः किं परिमाण ? सपादप्रस्थम् ।
जगति गुरुता किं कृता ? इतो गौरवम् ।
कलौ कति देवाः ? एक ।
कतिकृत्वो नानकायासीः ? सकृत् ।

को गुरुः कश्च शिष्योस्ति ? किं मूलं कं च मेलकम् ? ॥
 एकाकी किं गृहीत्वा स्यात्कायोऽयं किमयो मतः ? ॥१२१॥
 तस्मिन् शक्तिश्च कस्यास्ति ? वृत्तिः केनेति कथ्यताम् ॥
 को नाऽम्बरपुरं याति विचार्य वद नानक ॥१२२॥
 शब्दो गुरुर्धृतिः शिष्यो मनोमूलं च मेलकः ॥
 पवनो ब्रह्मतत्त्वेन ज्ञातेनैकाकितां ब्रजेत् ॥१२३॥
 पञ्चभूतमयः कायः शक्तिस्तन्नेश्वरी मता ॥
 सत्यस्य सत्तपावृत्तिर्वेद शब्देन केवलम् ॥१२४॥

१. प्रश्नाः ? उत्तराणि

को गुरुः ? शब्दः ।

कः शिष्यः ? धृतिः ।

किं मूलम् ? मनः ।

कः मेलकः ? पवनः ।

एकाकी किं गृहीत्वा स्यात् ? ब्रह्मतत्त्वम् ।

कायः किं मयः ? पञ्चभूतमयः ।

तस्मिन् कस्य शक्तिः ? ईश्वरी ।

वृत्तिः केन ? वेदशब्देन ।

कः नाडिः ? नवदातानि ।

कति सन्धयः ? षोडशगतीः ।

कः कपुर्वि शीपकः ? पवनः ।

वसति कुत्र मनः ? हृदि ।

॥ ॥ पवनः ? अधिनाभिः ।

शुतोऽध्वनिर्हृदेति ? प्राणेश्वरः ।

कः पञ्चगुहः ? मनः ।

कः पचति ? अग्निः ।

किं दिशागमनम् ? उत्तारेणागमनं दक्षिणे न गमनम् ।

आदेशः श्रियते कस्मै ? मुखाय ।

कस्योपदेशतः ? तस्य ।

मनसः कः संस्कारः ? ज्ञानम् ।

ज्ञानस्य किं लक्षणम् ? सन्तोषः ।

सार्वभौमः प्रधानः कः ? को नृपो ? ग्रामणीश्च कः ? ॥

नानकोऽब्रूत नगरी तनुसात्मात्वघोश्चरः ॥१२५॥

इन्द्रियाणि प्रधानाः स्युर्मना राजा समीरणः ॥

ग्रामणीरिति तेनोक्ते कंधडिः पुनरभ्यधात् ॥१२६॥

वसति कुत्र मनः पवनः स च ?

अग्निन्देति वृत्तो ? वद केन वा ? ॥

भवति पञ्चगुरुः क इहोच्यतां ?

पचति कोऽशितर्पातमनारतम् ? ॥१२७॥

हृदि मनः पवनस्त्रयिनामि भो ?

वसति पञ्चगुरुर्मन एव च ॥

ध्वनिकरः किल प्राणसमीरणः

पचति वह्निगिति प्रजगौ यतिः ॥१२८॥

कंधडिः पुनरुवाच यतीन्द्र

किं दिशागमनमागमनं च ? ॥

नाड्यः कति च सन्धिसमेताः ?

श्लोषणो वपुषि कः कथयस्व ? ॥१२९॥

कोमलो वल्जमत्र च कीदृङ् ?

नानयस्त्वथ तदुत्तरमृचे ॥

उत्तरेण कल्याणमित्र

दक्षिणेन गमनं च मनुष्य ॥१३०॥

कीर्तिना नवशतानि धन्यः

सन्धि षोडशश्रीमवगच्छ ॥

शोषकः पवन एव शरीरे

मम्मनो मल उदाहियते च ॥१३१॥

द्वारमस्य कथयन्त्यविचित्य
 कंयडे ? शृणु पुनः स जगाद ॥
 अस्ति किं परिचयेन ? समाधि-
 र्याति कस्य नियमेन न विन्दुः ? ॥१३२॥
 ब्रह्म केन च भवत्यपरोक्षं ?
 याति केन विलपं किल माया ? ॥
 नानकोऽथ निजगाद गरीया-
 नीध्वर प्रणयतोऽस्ति समाधिः ॥१३३॥
 याति चित्तनियमेन न विन्दु-
 ब्रह्मबोधत उदेत्यपरोक्षम् ॥
 सद्गुरोर्विलयमेति च माया
 कन्यडिः पुनरपृच्छदधैनम् ॥१३४॥
 'आदेशः क्रियते कस्मै ? स च कस्योपदेशतः ? ॥
 मनसः कोऽस्ति संस्कारः ? किं नु ज्ञानस्य लक्षणम् ? ॥१३५॥
 मोक्षस्य कथितं द्वारं किं नु ? नानक ? कीर्तय ॥
 नानकोऽब्रुवददादेशो मुखे तस्योपदेशतः ॥१३६॥
 ज्ञानं चित्तस्य संस्कारः सन्तोषो ज्ञानलक्षणम् ॥
 मोक्षस्य कथितं द्वारं सद्गुरुर्नेतरो यते ? ॥१३७॥

१. प्रश्नाः ? उत्तराणि

१. आदेशः प्रियते कुय ? भुजे ।
२. आदेशः कस्योपदेशान् ? तस्य सर्वमयस्य ।
३. मनसः कः संस्कारः ? ज्ञानम् ।
४. किं ज्ञानस्य लक्षणम् ? सन्तोषः ।
५. मोक्षस्य किं द्वारम् ? सद्गुरुः ।

उर्मनाथो धर्मनाथ आगताय कोपतः ॥

उर्मनाथोऽब्रवीदग्नौ घस्यामि त्वां निर्गल ? ॥१३८॥

गम्भीरेऽम्भसि मञ्जयामि लवणः कृन्तामि गात्राणि ते
भूमौ त्वां निखनामि मूढ ? विदधे तूर्णं चपेटान्मृतिम् ॥

आकाशे लयमातनोमि तव रे ? याम्याः शतं याचना
यच्छाम्यक्षमया करोपि कुमते ? साधो ? मद्भुक्तं न चेत् ॥१३९॥

त्वां दुर्विनीतसिद्धानां पातयामि पदे पदे ॥

गोरक्षदीक्षां नादत्से तदा पश्यसि मे यलम् ॥१४०॥

उक्तं नानरूपयोगिना जडमते ? का शक्तिका ते ? यया

दत्तः शक्तिमवेहि मे गुरुकृतां बह्वौ चिरं तिष्ठतः ॥

प्रालेयं पिबतो हिमाचलसमं लोहाचलद् गच्छतो

भूमिं च क्षिपतो नमस्तुलयतस्तूलं तुलायां यया ॥१४१॥

वर्द्धेय विन्यादधिकं सरोपा-

दगस्त्यवच्छोपयितास्मि सिन्धुम् ॥

नायेन सिद्धन्नसि मूढविद्धा-

नमूचयेयं वृषमानिवात्र ॥१४२॥

कुर्यां स्वयङ्कारयिता परांश्च

पराक्रमं च क्रमते कुर्यागिन् ? ॥

भूमङ्गतो मस्मकरोस्मि तूर्णं

मवादद्यां कार्मणकारिणां च ॥१४३॥

सर्वापि शक्तिः खलु सत्यनाम्न

इंद्रस्य गर्वो मम नात्र कोऽपि ॥

दुन्येय तोयं सरसः हृषाञ्ज्य

परत्र सामर्थ्यमभिन्यनक्ति ॥१४४॥

अधोमिनाथो यतिनं जगाद
 भक्ताधिकारिन् ? शृणु नानक ? त्वम् ॥
 विना गुरोस्ते किम् वस्तुबोधः ?
 सिद्धिश्च तुभ्यं ननु केन दत्ता ? ॥१४५॥

किं नीयते जन्म मुधैव ? मुग्ध ?
 गोरक्षपादौ प्रणम स्वभक्त्या ॥
 दीक्षां तदीयामधिगम्य रम्या
 ख्यानखिलोक्यां भव भव्यतेजाः ॥१४६॥

तमब्रवीन्नानकयागिराजो
 भक्ताधिकारी भगवान्न चान्यः ॥
 लक्षाणि वेदाष्टमितानि जन्तून्
 यो जीववत्यन्नजलादिदानाद् ॥१४७॥

गुरुं गरीयांसमसौ दिदेश
 वात्सल्यतस्तस्य च वस्तुलभः ॥
 सत्सिद्धयः पादतलं श्रयन्ति
 क्लेशाः परित्यज्य गता अशेषाः ॥१४८॥

ऊँकारवाच्यो न किलावबुद्धो
 आम्यस्यबोधो गुरुणा समेतः ॥
 लोकोक्तिरेषा न मृषा प्रसिद्धाऽ-
 सिद्धः स्वयं साधयते परान् हि ॥१४९॥

निरर्थकं जन्म भवादृशानां
 पाखण्डिनां मोहपरिप्लुतानाम् ॥
 अहं मदीयाथ समे कृतार्था
 गुरोः प्रसादात्समवाप्य सिद्धिम् ॥१५०॥

घगरोऽथ जगाद कः^१ पिता ?
 जननी का ? गुरुस्ति कथं ते ? ॥
 निजदेशमुदीरयस्व रे ?
 कतमं मार्गमुपेयिवानसि ? ॥ ५१ ॥
 योगी भोगी वासि भोगी वियोगी
 संयोगी वा जङ्गमो वानधृतः ॥
 हर्षोऽमर्षः कुत्र ते ? वास्ति तर्पः
 क्लेशघ्नान्तं याति कस्य प्रसादात् ? ॥ १५२ ॥
 गिगे निश्वस्य घागरी-
 गर्गीयसां गुरुस्तदा ॥
 उवाच नानको यमी
 यमीशभागमूचरे ॥ १५३ ॥
 सन्तोषो जनकः क्षमा च जननी मर्त्यं गुरुः काश्यपी
 सर्वोऽप्यविषयो विगानविषयो मार्गो न मे कश्चन ? ॥
 नान्त्यन्तं मयि वास्तवो विगणितो योगो वियोगोऽयम्
 क्लेशघ्नान्तहर्तिर्मवेक्ष नितरामात्मप्रकाशादृते ॥ १५४ ॥
 गौरक्षस्तमवानगीत्त्वमहो ! योगं विना ते मनो
 वश्यं वदयतपः विनाऽप्येकं कथं ज्ञानः प्रबोधोदयः^२ ? ॥ १५५ ॥

१. प्रस्ता १ उत्तराणि ।

१. कः पिता ? सन्ताप ।

२. वा जननी ? क्षमा ।

३. को गुरु ? सन्ताप ।

४. वास्तव वदः ? दिव्यः ।

५. कः मार्गमभिप्रेतसि ? न कश्चित् ।

६. कान्ति, मार्गो विद्यया सन्तापो वा । न च ३१, ३२-३ ।

७. वेन इति शब्दाभिप्रेतम् - शास्त्रप्रमाणम् ।

१. गुणपदार्थ-४०

मोक्षो बोधमृते कथं ? परिगतां जातः कृतार्थः कथं ?
वाग्मिर्मेदिकमत्सि उप्यसि परं चालो यथा नानक ? ॥१५६॥

कोन्यः कलौ कथय योगकलोपदेष्टा
मामेतरो नयति सिद्धिमुपेत्य शिष्यान् ।
तन्मे मत प्रविश धारय कुण्डलादिं
योगीश्वरो विहर विश्वतले स्वतन्त्रः ॥१५७॥

स्रोतः शुद्धिं कर्मभिः पङ्क्तिरादौ
कृत्वाम्यस्ते कुम्भके चित्तजित्या ॥
वायौ वश्ये चामनस्कं प्रपन्नो
मुक्तो योगी ह्यन्यनाख्यातिभागी ॥१५८॥

अपानमाकुञ्च्य निरुध्य यत्ना-
त्प्राणं रसज्ञामपि लम्बिकायाः ॥
उपर्युपानीय निरन्तरं योऽ-
भ्यस्येत्स शीघ्रं समुपेति सिद्धिम् ॥१५९॥

आपादादेर्ब्रह्मरन्ध्रावधीः
देहे भूतान्याहुरङ्गस्थितानि ॥
तान्यभ्यासादुपोगिनो जेतुरेत-
ल्लक्ष्मस्पृष्टं दृश्यते सिद्धिंशंसि ॥१६०॥

आरोग्यं लघुता तनोः कफमलान्पत्वं स्वरः सौरमा
क्षुत्-तृण्-मर्पणमुग्रकण्ठकपयः पङ्केप्ससङ्गस्तया ॥
बहुन्नाभ्यवहारितोष्णसहता दूराच्छ्रुतिदर्शनं
मेकस्येव गतिर्भुवि क्षितिरुहे कैशीनमश्वारिता ॥१६१॥

अष्टैश्वर्यविचित्रशक्त्यधिगमः कामं त्रिकालजता
भूम्यादेर्विजये क्रमेण कथिता पारैर्गुणाः पञ्चभिः ॥

सौपुम्नीं सृतिमाश्रिते च पवने नादोष्टघा श्रूयते
त्रिन्दुर्वह्निवडिन्दुचन्द्रतपनाकारस्ततो भासते ॥१६२॥

प्रवेशः पापाणे त्रियति गमनं चन्द्रकिरणान्
गृहीत्स्वारम्भादि-त्रिदशवरनारीसुलभता ॥

अकुण्ठः सहस्रव्यः करतलगतस्येव जगतो
विलोकस्ते सिद्धयेद् भजसि यदि योगि ? त्वमधुना ॥१६३॥

अव्याहता स्वैरगतिस्त्रिलोक्यां ?
स्थिरश्चरश्चापि वशे प्रपन्नः ॥

अखण्डदानं धनदानमहर्द्ध-
स्तव प्रवर्तेत परं किमिष्टम् ॥१६४॥

कं मनोरथमाधाय हृदि मां त्वमिहागतः ?
वद तत् पूरयेयं ते मुघा माभूत्परिश्रमः ॥१६५॥

नानकस्तदनु सर्वशुधोऽपि
सर्वशक्तिरपि श्रीलममृदया ॥

मन्दमन्दमिदमाव्ययमन्दो
नन्दयन्मुजनयोगिसमाजम् ॥१६६॥

दृष्टानुश्रविक सदोपमखिलं बोद्धिरिन्दिर्न चेद्-
भक्तियोगकलाक्रिया बहुविधा रिक्तैव संलक्ष्यते ॥
पैराग्ये सति सर्वमेव सफलं प्रीत्यै यदागम्यते
गोविन्दस्य विशोधनाय मनसो लब्धुं च भूम्नोऽस्यदाम् ॥१६७॥

तपस्यया योगबलेन चापि
वैरञ्ज्यमासाद्य पटे प्रमन्नः ॥

न श्लाघनीयो मम कोपि मत्तर्पो ?
विना श्रीरत्रितयव्ययेन ॥१६८॥

मत्तद्रीपा जलधिरजना तत्र सिद्धाः सहस्रं

हं हो ! योगं कथयति भवान् कुत्र कुत्र प्रयात ? ॥

तस्माद्गीगः मुक्तमुहिता' देशिकानां स्वरूपै-

स्तस्मै तस्मै दिशति दयया योगवैरान्यबोधान् ॥१६९॥

योगेन मिद्वयः मन्तु साक्षान्मोक्षाय कल्पते ॥

नासौ ज्ञानोदयद्वारा किन्तु नापवदामि तत् ॥१७०॥

योगस्य सार्कं ज्ञानं फलं विद्यास्तु मिद्वयः ॥

शुद्धिसाम्ये हि कैवल्यं सत्त्वस्य पुरुषस्य च ॥१७१॥

द्रष्टु स्वरूपेऽवस्थानं समाधौ परिकीर्तितम् ॥

वृत्तिसारूप्यमन्यत्र योगज्ञैरेव वर्णितम् ॥१७२॥

स्वप्नेन्द्रजालवदलंगलिते श्रपञ्च

आविद्यके स्फुरति चात्ममुखं समन्तात् ॥

मिथ्या शरीरमुखदुःखमवेचमाणो

ज्ञानी सदा बहति बोधसमाधिमुद्राम् ॥१७३॥

कर्णमेदपयगस्य मम स्यु-

र्द्धादौव भवतो मत्तशाखाः ॥

सर्व एव मम सम्प्रति मार्गा

भ्रातरः सकलमाशुजनाश्च ॥१७४॥

उपदेश एव मम कर्णविभूषा

हिमधर्मवातनहनं पृथु कन्या ॥

परितोष एव महती खलु ऋद्धि-

जगदीशनाम कथनं वरनादः ॥१७५॥

अव्याहतात्रो जगदीश एव

नान्यः समूर्तित्रयमाकलय्य ॥

करोति विश्वव्यवहारमात्रां
विनास्य वातोऽपि न वाति सौम्य ? ॥१७६॥

गुरोः मुग्धतरोरहं सपदि पूर्णकामोऽमवं
न किञ्चिदवशिष्यते मम मनीषितं सम्प्रति ॥
अमाभि तु भवादृशान् कुतुकतो दिदृक्षुः सत-
स्ततः खलु विरम्यतां मम मनोरथापूरणात् ॥१७७॥

मङ्गलोऽब्रूत गोरक्षं दीक्षितो नानको गुरो ?
सोऽवदन्मङ्गलं सौम्य ? दीक्षितो न परीक्षितः ॥१७८॥

भवादृशाः सत्यमुदीरयन्ति
ज्ञानी च योगी च परं विरक्तः ॥
भक्तस्तथा नानक इत्यमुष्य
शिष्यस्य वाणी गुरुणानुमेने ॥१७९॥

प्राणनाथः समागम्य' ततो नानकमब्रवीत् ॥
का मुक्तिरस्ति ? का युक्तिः ? आरोग्यं केन जायते ? ॥१८०॥

किं साधनं विमुक्तये ? लक्षणं विमुदाहृतम् ? ॥
केन वा लभ्यते योगो ? वद नानक ? तापस ? ॥१८१॥

१ प्राणनाथनाथसंवाद —

प्रश्ना — उत्तराणि ।

क. का मुक्तिः ? भगवदनुमरणम्

ख. का युक्तिः ? शीरोक्ता ।

ग. आरोग्यं केन ? योगसत्ताम् ।

घ. विमुक्तः किं साधनम् ? उपदेशः ।

ङ. ,, ,, लक्षणम् ? अनुभासुनेरविवृतिः ।

च. योगः केन लभ्यते ? अभ्यासेन ।

उक्तं नानकयोगिना भगवतः स्मृत्यामविघ्नप्रदं
 प्रारब्धोऽपनतं सहाश्रितजनैः संतुष्य यद्भुज्यते ॥
 सा मुक्तिर्भगवज्जनानुसरणं युक्तिश्च नीरोगता
 दोषाणां समता मता प्रतिहता मा संसृतेः संक्षयात् ॥१८२॥

ब्रह्मज्ञादुपदेश एव कलितो मुक्तेर्महत्साधनं
 संसारोद्धृशुभाशुभैरविकृतिस्तस्याः परं लक्षणम् ॥
 अस्यासेन समाधिसिद्धिरुदिता चैराग्यतथोत्तमा-
 दीशस्य प्राणिघानतः प्रतिदिनं हे प्राणनायायवा ? ॥१८३॥

प्रासदत्प्राणनाथोऽथ पपात यतिपादयोः ।
 तेन पृष्टपदद्येदमवदत्साश्रुलोचनः ॥१८४॥

घन्योऽसि नानक ? समादिगुणैरुपेतो
 नूनं गुरोस्त्वयि कृपा महती परस्य ।
 तुष्टोऽस्म्यहं खलु निरञ्जनदर्शनेन
 त्वत्तो निरञ्जन ? विभोश्च न कोऽपि मेदः ? ॥१८५॥

नानकोऽवददमोहमदानां ज्ञानिनामिति सदातनशैली ॥
 तुच्छमप्यतितरां गणयन्ति वीक्ष्य विष्णुमखिलेषु वसन्तम् ॥१८६॥

वीक्षितोऽयमिति नानकयोगी
 प्राणनाथमिति मङ्गल ऊचे ॥
 उक्तवान् स तममेयमहिम्न-
 स्त्वं यथार्थमकरोः स्तवमस्य ॥१८७॥

प्राणनाथमवदत्परितुष्टो
 मर्दनः सुभगवाग्यमार्थः ।
 नानकेन कथितं गतमोहाः
 साधवः सुभगमेव वदन्ति ॥१८८॥

नवानां^१ नाथानामथ कथय पण्णां च यतिनां
 श्रुतानां सिद्धानामपि चतुरशीतिश्चिरतरम् ।
 त्वमाख्याः प्रख्याता मम कुतुकतो मर्दन इति
 प्रवक्ति स्म स्मेरास्पगददण्डिलं नानकगुरुः ॥१८९॥

गोरक्षनाथो मत्स्येन्द्रो भङ्गलश्चर्पटस्तथा ।
 पुष्पुनाथः प्राणनाथो गोपीनाथस्तथैव च ॥१९०॥

चम्बानाथोऽयं सुरतिनाथस्तव नवोदिताः
 यतीनामपि नामानि शृणु ख्यातानि मर्दन ॥१९१॥

गोरक्षो दत्तआत्रेयो हनुमान् भैरवस्तथा ।
 लक्ष्मणो भीष्मवर्मा च यतयः पट्प्रकीर्तिताः ॥१९२॥

कङ्करः सङ्करश्चैव सघरो शृङ्गरस्तथा ।
 ऊर्मो धूर्मः कनीफाथ हनीफाथ सुविश्रुतः ॥१९३॥

लहुरीपाः सङ्करथ हाजीरथ स सहरः ।
 कन्यडिः सुरतिर्षद्धिः पूर्णनाथकजालकौ ॥१९४॥

तथा केवलकर्णश्च शम्भुर्विविधलङ्ककः ॥
 गौराङ्गलो शरनिधिर्निरतिः पर्यतस्तथा ॥१९५॥

I. नवसिद्धा

१. गोरक्षनाथ

३. भङ्गलः

५. पुष्पुनाथ

७. गोपीनाथ.

९. सुरतिनाथ

पतयः पट् :—

१. गोरक्षः

३. हनुमान्

५. सङ्करः

२. मत्स्येन्द्रः

४. चर्पट.

६. प्राणनाथः

८. चम्बानाथः

२. दत्तात्रेय.

४. भैरव.

१. भीष्मवर्मा ।

ईश्वरो घगरो भर्तृहरिः शमस्तस्तथा ॥

रामायतथ चतुरवचनोप्रघनस्तथा ॥१९६॥

प्रथितो भूतवाः सिद्धस्तथैव कनकामिधः ॥

अच्छेदनोऽधपलकनिधिपिप्पवकस्तथा ॥१९७॥

शिवरामः केशकर्णो गिरिवोधस्तथैव च ॥

सालसो मग्नधारथ तथा गयलसः स्मृतः ॥१९८॥

चलनानाचितो मुक्तीधरो गिरिवरस्तथा ॥

उक्तः सुरायनः सिन्धुरायनः प्रीतिपानकः ॥ १९९॥

ज्योतिर्लज्जः शीतजलो विमलज्योतिरेव च ॥

ज्योतिर्मग्नश्च तुलसी योगो भोलशरस्तथा ॥२००॥

विष्णुपानो कालनीरस्तथा रामकुमारकः ॥

सिद्धः कृष्णकुमारश्च तथा शङ्करयोगकः ॥२०१॥

वर्मयोगो गुहावासी तथा सरसती स्मृतः ॥

मीरजो वीरगान्धारस्तथा मीरहुसेनकः ॥२०२॥

सकलन्दरो नीनी च नरेन्द्रनयनस्तथा ॥

सगोवर्द्धनसेनश्च नीलाक्षी कलसंग्यपि ॥२०३॥

एकरङ्गी कर्मनाक्षी मूलमन्त्री प्रकीर्तितः ॥

तथा केवलकर्माचात्मरूपी क्लेशधूप्यपि ॥२०४॥

उक्तः कुलविलासी च तथा योगयती स्मृतः ॥

योगगम्भीरनामा च दीपरङ्गी प्रकीर्तितः ॥२०५॥

खलासो मृद्गलो योगी योगी केदारपूर्वकः ॥

तथा विहङ्गमो योगी सम्मालकविचित्रकौ ॥२०६॥

सिद्धाश्चतुरशीतिस्तु कथिताः^१ प्रथिता भुवि ॥
 ग्रथिता^२ योगसिद्धेर्येन्यथिता न भवाधिभिः ॥२०७॥
 मर्दनेन कथितं कथमुक्ता
 एत एव यतयो यतिवर्य ॥
 कामिनिग्रहपरा बहवोऽन्ये
 तापसा जगति विश्रुतचर्याः^३ ॥२०८॥
 नानकेन मणितं मृणु सौम्य ?
 याति शुक्रमितरस्य कथञ्चित् ॥
 ऊर्ध्वरेतस इमे दृढयोगाः
 स्रज्जगारणसंयतवीर्याः^४ ॥२०९॥
 गन्तव्यमग्रे यदि गच्छ साधो ?
 इत्युक्तवान्मर्दन नामधेयः ॥
 किं बालसिन्धो ? गुरुणेति चोक्तो-
 ऽहमग्र्यं तं भगतो पथेच्छा ॥२१०॥
 गोपीनाथो मङ्गलः प्राणनाथो
 पुष्पनाथो यान्तमेनं परीत्य ॥
 ऊर्ध्वस्तिष्ठास्माकमानन्दहेतोः
 किं कृत्यं ते ? सिद्धगोष्ठीगरिष्ठ ॥२११॥
 कृत्यं साधुसमागमो न तु परं तज्जातमेवाधुना
 संसारस्तु गुरोरभाजि कृपयोद्धारैकवान्यस्मृतैः ॥

१. श्लो० १९१ त २०८ पापन ८४ सिद्धानां नामानि ।

२. यद्यपि कामिनिग्रहपरा, बहवो मनस्य सति तथानि तत्र एव एव तेषु ऊर्ध्वरेतस इति
 वचनमङ्गति ॥

३. चतुरणो—क०

४. उपो—त०

युष्माकं रतिरस्तु केवलमिति प्रार्थ्यं मया ज्ञानिने-
त्युक्ता नानकयोगिना जिगमिषा युक्तेन ते व्याहरन् ॥२१२॥

नैरञ्जनी त्वयि कृपा महती बभूव
ज्ञानोदधिर्निरवधिर्विमलो जजृम्भे ॥

आज्ञामवाप्य जगतामधिपस्य गच्छ
पन्थाः शिवोस्तु तव नानक ? निर्विकार ? ॥२१३॥

इति श्रीजगद्गुरुनानककथायां नानकचन्द्रोदयसमाख्यायां
सिद्धसम्बादो नाम द्वादशः प्रस्तावः ॥

त्रयोदशः प्रस्तावः

वाचस्पतित्वमगमद्विपणः स्तवेन

यस्यां सुरेन्द्रगुरुता गुरुतावदग्र्यम् ॥

वाल्मीक्युपज्ञमितरे कवितागुणं च

वार्णीं भजे ह्रदिणकण्ठनिवासिनीं ताम् ॥ १ ॥

नानको मर्दनो बालस्रयस्ते वषमुद्रताः ॥

ततो 'व्यारङ्गिरिं प्राप्ता मर्दनो विस्मितोज्ज्वदत् ॥ २ ॥

कुत्रागताः ? कश्चिदिहापि ? सिद्धि-

श्चेदस्ति किं ? नेत्रपथं न नेषा ॥

गुरुर्जगौ

सप्तसहस्रमत्रः

सार्धं त्वमाणाः खलु योजनानाम् ॥ ३ ॥

व्यारो गिरित्थं सौम्य ? सर्वसिद्धशिरोमणिः ॥

दत्तात्रेयोऽज्ज्वपूतोऽत्र स्वपितृजगरोपमः ॥ ४ ॥

गत्वा ततः 'समशिलातलतन्पश्यामी'

दत्तो व्यलोकि विगताखिलमोहबन्धः ॥

पद्मेक्षणो विसृतपिङ्गजटः^१ सुवक्षा^२

नमनः पिचिण्डलतया रमणीयरूपः ॥ ५ ॥

१. व्यारगिरित्थं दत्तात्रेयः स्वपिति स्म ।

२. योजनानां सप्तसहस्रम् = १४००० योजनपरिमितम् ।

१. सप्त—४०

१. शायी—४०

१. गत.—४०

४. मुमुक्षा—४०

अस्माभिः प्रणतो न किञ्चिदवदद् दत्तस्ततः प्रोक्तवान्
योगीन्द्रो चपुषि स्थिते कथमहो ! कर्म त्यजेत्कायिकम् ? ॥
सम्भाषादिभिरर्चयन्ति सततं यद्वीतरागक्रोधः
क्षुद्रानप्युपसङ्गतान् प्रतिजनं सन्तो विदन्तो हरिम् ॥ ६ ॥

दत्तोऽवदच्छृणु परेण न कश्चिदर्थः ?
सम्भाषणादिभिरहं स्वसुखानुभूतिः ॥
हंसो जयत्यविरतामजपामयत्नाद्^१
ध्येयं निरावरणमात्ममहो परोक्षम् ॥ ७ ॥

तं नानकोवददपास्तसमस्तमोहं
कस्त्वां परः प्रतिवदेदपरावरज्ञः ॥
किं तु ब्रवीमि ? भवदुक्तिषु सन्दिहानो
मत्वा कमन्यमिदमास्य ? परेण नार्थः ॥ ८ ॥

तत्त्वज्ञदृष्टिमवलम्ब्य यदीदमुक्तं
ब्रह्मातिरिक्तमसदेव तदापरः कः ? ॥
स्वीकृत्य चेदभिहितं व्यवहारसत्तां
सम्भाषणादिरहितो व्यवहारवर्गः ॥ ९ ॥

अजपयापि^२ विमुक्तजनस्य किं ?
किमु ? मनीषितमस्य हि शिष्यते ? ॥
इदमनुग्रहणाय परस्य चे-
दतिथिसत्कृतिरप्यपराह^३ ता ॥ १० ॥

१. अजपानजपः । यदा हंस- (सुषुम्णायां स्थितः शम्भुः) अनवरतनमयत्नाद् सोहम् इति
जपति तदा स अजपा जप इति कथ्यते ।

२. रह.स्व-क०

३. यामि-क०

३. हना-क०

सो^१ऽहमित्यजपया स्मरणीयं
 विस्मृतस्य महसः खलु रूपम् ॥
 स्वप्रकाशमहसामपरोक्षे
 तत्र तत्र भवतां किमु यत्नः ? ॥ ११ ॥

पूर्वं जपन्तो जगदीशमेव
 सिद्धिं व्रजत्यस्य^२ कृपावशेन ॥
 संस्कारतस्तं च जपन्ति भूयः
 प्रारब्धशेषेण तनुं दधानाः ॥ १२ ॥

दत्तस्ततो नानकमित्यवादीद्
 गुरुश्चतुर्विंशतिमाश्रितोऽहम् ॥
 बहु व्यथां^३ संप्रति तेन नाधौ
 लब्धे फले व्यर्थ उपायसङ्गः ॥ १३ ॥

दाम्पत्यमनुमोदन्ते कन्यकाः पुत्रिकागतम् ॥
 पञ्चालिका विमुञ्चन्ति सत्ये पत्यौ तु सङ्गते ॥ १४ ॥

आहूयते हि दूरस्थो न तु संनिधिसंस्थितः ॥
 परोक्षस्य जपो विष्णाः प्रत्यक्षस्यावलोकनम् ॥ १५ ॥

जपसि किं खलु ? नानकतापस ?
 स्मरसि कं मनसः प्रणिधानतः ? ॥

१. अजपजपेन 'सोहं' इति स्मरणीय ।

२. परोक्षमतिविष्णुभक्त्यपवाशो तमभ्यमानजन्यकपूता ।

१. सन्नेत्य-न०

२. गुरु-न०

३. दूरतः-न०

ऋतमुदाहर, कामिह देवतां ?
 त्वमियता वयसा निरभावयः ॥ १६ ॥
 तमुवाच नानकयतिः शृणु सौम्य ?
 प्रणवं जपामि मनुमन्त्रमुदस्य ॥
 परदेवता प्रकटिता जगदीशो
 जगतीजनुस्थितिलयैकविलासी ॥ १७ ॥
 दत्तात्रेयः स्पेरवक्त्रो वमापे
 मिथ्या वाच्यं तापसैर्नो कदापि ? ॥
 प्राञ्चः श्रान्ता यत्कृते भूरिकालं
 त्वामात्मानं दर्शयेदञ्जसा सः ॥ १८ ॥
 १निरञ्जनो निराकारः स कथं दृष्टिगोचरः ? ॥
 यदि दृष्टो वद तदा किं रूपः ? किं परिच्छदः ? ॥ १९ ॥
 पुनरुवाच यतिर्यतिनां पते ?
 वदसि सत्यमदस्तदपि प्रमो ? ॥
 न कृपया किमुदेति ? भवादृशा-
 मसुलभोऽपि स^२ भक्तिवशं वदः ॥ २० ॥
 जीवोपाध्यनवच्छिन्न चेतने रतिरुत्तमा ॥
 भक्तिस्तपैव मृच्यन्ते ब्रह्मसंस्थामृतत्वतः ॥ २१ ॥

१. वक्तो नानक निरञ्जनस्य विल्लो रूप कथयितुं वदति “किं रूपः किं परिच्छदः” इत्यादिना ।

२. धिष्णुः ।

१. त्वमिव—क०

२. तापय—क०

३. जपममनु—क०

४. निरञ्जनोत्पत्त्यं—क०

५. मृत्वतः—स०

ज्ञानं भक्तेरङ्गं लोकाद्गीता गिरश्चापि ॥

योगो भक्तौ ज्ञाने प्रयाजवचाङ्गतां भजति ॥ २२ ॥

साधनभक्तेर्ज्ञानं

ज्ञानात्फलमक्तिरुत्पन्ना ॥

साक्षादात्मपदस्थिति—

हेतुर्मक्तैरुदीर्यते स्पष्टम् ॥ २३ ॥

क्वचित्प्ररूढस्त्वचुराग एव

ज्ञानानपेक्षः प्रददाति मुक्तिम् ॥

गोप्योऽनुरक्ताः स्मरकोटिकान्ते

कृष्णो विमुग्धा अपि मुक्तिमाप्नुः^१ ॥ २४ ॥

*श्रवणं कीर्तनं विष्णोः स्मरणं पादसेवनम् ॥

अर्थनं वन्दनं दास्यं सख्यमात्मनिवेदनम् ॥ २५ ॥

इयं नवविधा भक्तिः करोति परिशीलिता ॥

अनुरक्तिमपि च्छिन्नां प्रेमाभ्रपुलकाङ्किताम् ॥ २६ ॥

मृदुनि मनसि सत्त्वभाषिते सा

भवति पुरातनपुण्यबीजजन्मा ।

*अलमलमितरेण साधनेन

प्रकटमियं^२ कुरुते परं पुमांसम् ॥ २७ ॥

१. साधनभक्तिः फलभक्तिश्च ।

२. नवविधा भक्तिपर्वणम् ।

३. भक्तिरेव सर्वधेयं साधनमिति ।

१. फल—क०

२. मायु—क०

३. जया—क०

मनसो^१ वचसोऽप्यगोचरः
 स दुराराध्यतरः परः पुमान् ॥
 भजते भजतां मनोनुगं
 नयनानन्दकरं कलेवरम् ॥ २८ ॥

भक्तच्छन्दास्वर्तित्वं मुकुन्दस्य परिस्फुटम् ॥
 प्रह्लादवचनात् स्तम्भादाविरासीन्नुकेसरी^२ ॥ २९ ॥

तमालनीलः कनकावदातया
 श्रिया समेतः समुदीय माधवः ॥
 निवृन्ति तापं सकलं घनाघनो
 यथा जनानां तडिता सहोदितः ॥ ३० ॥

अभिनवघननीलकायकान्तिः
 कमलदलघृतिशोणकोणेनेत्रः ॥
 शरदिजशशिसुन्दराननश्री-
 मुकुटमणिप्रभया^३ हृताब्धकारः^४ ॥ ३१ ॥

श्रवणसुभगकुण्डलः मुनासो
 भुजधृतचक्रगदादरारविन्दुः^५ ॥
 उरसि भृगुपदाङ्ग^६ वैजयन्ती-
 रविरुचिकौस्तुभकान्तिमिर्मनोज्ञः ॥ ३२ ॥

१. ३१ त ३५ यावत् विष्णुस्तुतिः ।

१. मनसा वचसा-१०

२. नरसेशरी-१०

३. हृताब्ध-४०

४. विन्दः-४०

५. पादाङ्ग-४०

कनकरुचिरमम्बरं दधानो
गरुडगतो रमया समाश्रितश्च ।
जयविजयसुरैरुपेतपार्श्व-
श्चमरधरैः सुरसन्निभैर्निपेव्यः ॥३३॥

सकलभुवनगोजमादिदेवः
सदयविलोकनवर्द्धितात्मजः ॥
निजजनरूपागृहीतमूर्तिः
श्रुतिगणगीतकथो मया व्यलोकि ॥३४॥

चतुर्भिः कालापकम्
श्रीवत्सवचसमुदारचतुर्भुजाग्रं
जाग्रन्महामणिमयूखकृतप्रकाशम् ॥
'फल्गूदरं' कुटिलकुन्तलमायतार्धं
'स्मेराननं' स्मरति शार्ङ्गधरं मनो मे ॥३५॥

कथयेय कथं विमोचिमो ?
महतीं लोचनलोमनीं धियम् ॥
गरुडोऽपि यथा भुजङ्गमुक-
कमला चाति चला निपन्त्रितौ ॥३६॥

सनकादिनारदमवाह्यसिद्धा
विगतैषणागतकृताकृतशोकाः ॥

-
१. स्तोत्रयन्त्रुहरतोऽ भोष्मन्तधीमद्भागवनीय स्तोत्रम् ।
तदायास्ति एतदा साम्यं वदन्तो भावसाम्यं च ॥
२. एवमा भवति विष्णु-पुत्राणां वित्तोदया लोटीरया च । ता क्षप्यंश्चपुगीना एव ।
१. फल्गूदर-४०
२. गुह-४०

सततं भवन्ति भगवन्तमष्टं
यन्महनीयमोहनगुणोस्ति हरिस्तत् ॥३७॥

पश्यति सदैव देवं
मक्तिञ्चानामृतो दधि त्वमसि ॥
यदि तु परीक्षितुमिच्छसि
मया समं गच्छ वीक्षस्व ॥३८॥

दत्तात्रेयः प्राप्तदत्तस्य वाक्या-
दूचे सत्यं नानक ? त्वं ब्रवीषि ।
भक्तौ ज्ञाने योगवैराग्ययोश्च
स्येन्मा दृष्टे गुरोः सूपदिष्टः ॥३९॥

नारदेन कथितं खलु मयं
तारणाय जगतो गतमोहः ॥
नानकोऽवतरति स्म कलौ स
ज्ञानवानिति कलैव मुरारेः ॥४०॥

आग्रजेत्क इतरो हि सुमेरौ ?
सर्वशक्तिसहितस्य न गर्वः ।
कस्य वा भवति कालमहिम्ना ?
त्वं ततो भगवतो ध्रुवमंशः ॥४१॥

त्वां दिव्यभुवनेषु विवक्षु-
राविरासमुपयातमवेत्य ॥
मादृशाः कलियुगे जनमीताः
प्रायशः प्रकृतां न भवन्ति ॥ ४२ ॥

ज्ञानभक्तिमुविरक्तिकथाऽपि
दुर्लभैव कल्पे कलिकाले ॥

दाम्बिकाः प्रकटयन्ति कुतश्चि- ।

जीविकापरिणतामतदर्हाः ॥ ४३ ॥

बोधयन्ति खलु शिष्यगणेभ्यो

यत्र तत्स्वहृदये कलयन्ति ॥

घोषयन्ति पण्डदोषतया यत्

तोषमात्मनि च ते न भजन्ति ॥ ४४ ॥

सर्वमेतदिति दुष्करमस्मिन्

सत्त्वहारिणि कलौ पुरुषाणाम् ॥

रामनामवरमन्त्रजपं तत्

पारमञ्चय जनानुपदिश्य ॥ ४५ ॥

श्रद्धामक्तिविवर्जितैः खलु जनैः^१ कर्तुं न किञ्चित् क्षमं

मालिन्यान्मनसः समाधिविधुतिर्ज्ञानोदयो दुर्लभः ॥

धर्मग्लानिमुदीक्ष्यते न भगवद्दर्शोपदेष्टाभवा-

नादिष्टः स्वकलाकलौ भगवता तुभ्यं नमो नानक ! ॥ ४६ ॥

नानकस्तं नमन्नुचे हसन्महिमतीर्तनम् ॥

कुरु त्वमीशोऽल्लर्काय प्रह्लादाय च बोधदः ॥ ४७ ॥

आत्मैव भूरि तपसे हरिणा प्रसद्य

दत्तात्रये त्वममि धनुरगाधरोधः ॥

१. जीविकाय-क०

७. नमन्महिम-क०

२. वरदोष-क०

३. जनै-क०

४. सत्त्वमन्त्र-क०

५. प्रमुद-क०

६. तत्तात्रये-क०

त्वद्दर्शनं परिपुनाति जनान् कृपालो ?

किं वर्णये तव गुणान् गणितान् पुणाणे ? ॥ ४८ ॥

दत्तात्रेयो नानकश्च परस्परनतिस्तुती ॥

व्यघत्तां स्फेरवदनो मर्दनोऽहं च विस्मितौ ॥ ४९ ॥

श्रुत्वाय नानकगुणानिति बालसिन्धोः

सार्धत्रयग्रहरवर्तिसमाधिमुग्धः ॥

ऊचेऽद्भुतः पुनरुदञ्चितचित्तवृत्ति-

भूयः कथा भवतु मन्यकरी भवेऽस्मिन् ॥ ५० ॥

औत्सुक्यादीक्षितमुखः सर्वैः सामाजिकैस्ततः ॥

बालसिन्धुरुवाचेमां कथां श्रोतुमनोहराम् ॥ ५१ ॥

वैणिकोज्वददितश्चल साधो ?

साधवो यदि परेऽपि विलोक्याः ॥

उज्जगाम गुरुरद्भुतशक्ति-

मर्दनेन च मया च समेतः ॥ ५२ ॥

उन्मयूखमणिमासुरभृङ्गेऽ-

वातरामधरणीभृतितुङ्गे ॥

मर्दनेन कथितं कथयस्व

को गिरिः ? क इह साधुपुरीणः ? ॥ ५३ ॥

पर्वतोऽप्यमनलाचितनामा

साधुरत्र च विरोचनताढः ॥

नानके कथयतीति गिरं नः

पक्षिणो परिमिताः परियन्तुः ॥ ५४ ॥

ते विचित्रगरुतः शिखरामा-
 स्त्रोटिकोटिपटुकुट्टनकामाः ॥
 वीक्षिता न च कदापि धरित्र्यां
 मर्दनस्य मम भीतिमकुर्वन् ॥ ५५ ॥
 पक्षिणां प्रभुरवोचदथैषां
 भालुपीं गिरमुदारशरीरः ॥
 नीयमान इव मार्दवमुच्चै-
 र्नानकस्य महसा महितेन ॥ ५६ ॥
 'आकाशपक्षिण इमे तव मानुषस्य
 दृष्टान्तरिक्षगमनं कुपिताः प्रकामम् ॥
 त्वामर्दयन्ति कथमामशरीरधारी
 भ्राम्यस्यगम्यमितरैर्गगनं प्रपन्नः ॥ ५७ ॥
 मन्त्रौषधीविनिधयोगकलाचलेन
 मर्त्यो भवेद्गहनगाहनशक्तिशाली ॥
 नैवावता सुर इवायमटेत्स्वतन्त्रो
 मस्येत भूतनिबन्धेन नमश्चरेण ॥ ५८ ॥
 अस्मामिरुज्झिताभूमिरण्डमाकाश एव नः ॥
 उद्भिद्य' शिशुरुद्रच्छेद्विहरेद्गगने ततः ॥ ५९ ॥
 न स्थले जलजो जीवेत् स्थलजोपि जले न च ॥
 न व्योम्नि भूमिजस्तद्वद् व्योमजोपि न भूतले ॥ ६० ॥

१. स च पक्षिणां प्रभुः मानसं ५६ त. ६२ यावत् कथयति यत् कथं स तत्रापि केन प्रेषित इति ।

१. उद्भिद्य-४०

पिपीलिकानां हि पुरातनीनां
पद्मोपलब्धिर्मरणार्थमेव ॥

गुप्ताकमाकाशगतिस्तथैव^१
किमर्थमत्रागमनं ? वदध्वम् ॥ ६१ ॥

प्रेषितः केन ? किं नामा ? किमर्थं गगनाङ्गने ? ॥
धावसे तावदफलं स्वस्य प्रौढिं विदर्शयन् ॥ ६२ ॥

नानकः स्मितमुखस्तत्र ऊचे
विद्धि नो वपुरपक्वमिदं नः ॥
तादृशं कथमनर्गलमश्नेद्
दुर्गमं गमनमार्गमिमं तम् ॥ ६३ ॥

नाम नानक इति प्रथितं मे
कामना न पटुता प्रयत्नस्य ॥
आममेतदखिलं कथमस्तु ?
गमकीर्तनमृते परिपाकः ॥ ६४ ॥

^२ईशितारमवलोकितुकामा—
स्तत्कृपैकशरणाश्रयिता स्मः ॥
^३आप्रसेकपितृतर्पणीत्या
त्वद्विलोकनमवाप्तुमसाधो ? ॥ ६५ ॥

नानकस्य गिरं श्रुत्वा ^४सोनलाचीननामकः ॥
ऊचे प्रणम्य नितरामितरानपसारयन् ॥ ६६ ॥

१. विष्णुम् ।

२. आभ्राश्च सित्ताः पिनरश्च प्रीणिता इति न्यायः ।

३. सोनलाचीननामा गिरिशिखरद्वाराय ।

४. मति—क०

श्रुत्वपूर्वयशाः पशान्तचित्तो
विदितस्त्वं सल्लु नानकोऽसि योगी ॥
मयता कृपया कृताः कृतार्था-
वयमेते गिरिरेष पावितश्च ॥ ६७ ॥
^१प्रह्लादं वदति जनो वसन्तमत्र
कुत्रास्ते स इति ? मर्दनस्तमूचे ॥
तेनोक्तं गिरिशिखरे वसत्यमुष्मि-
आस्माक स तु नृपतिर्मुकुन्दभक्तः ॥ ६८ ॥
ततस्त्रयः सर्वत उद्यतं तं
गता वय पूर्वतमेकमृद्धम् ॥
समाहितस्तत्र विलोकितोऽभूत्
प्रह्लाद आह्लादकरो- जनानाम् ॥ ६९ ॥
^१किरीटरत्नधुतिदीप्यमानः
स्फुरन् महाकुण्डलशोभिकर्णः ॥
विशालवक्षस्थललम्बहारा
धृताङ्गदाम्पां रुचिरो भुजाभ्याम् ॥ ७० ॥
करस्फुरत्कङ्कणरत्नरोचिः
पीतं वसानस्तनुपट्टवस्त्रम् ॥
प्रांशुर्नवाम्मोधरनीलकान्तिः
सुरैष्वाख्यञ्जनशोभमानः ॥ ७१ ॥
गृहस्थधर्मापि मनोजयेन
दृढं वशीकारविरक्तियुक्तः ॥

I प्रह्लाद - तत्राय वयतीयो भक्त्येन सह विदितु जनो मुन यजंतित्तरे ।

१. दति-क०

२. शोरो-क०

तनुं दधाना ननु भक्तिरेव
कार्यं गता भागवतानुधर्माः ॥ ७२ ॥

त्रैलोक्यतुच्छीकरणाय कामं
धैर्यस्य किं नाम नवावतारः १ ॥
किमात्मनि प्रेमरसोक्षितस्य १
ज्ञानस्य साकारतया विनोदः^१ ॥ ७३ ॥

पञ्चभिः कुलकम्

कर्त्ता किंचित्स्युक्तवान्^२ योगिराजो
आतः कस्त्वं १ मानवोत्रागतः किम् १ ॥
प्रहादेनेत्येवमुक्तः स त्वचे
दासो रामस्यास्मि तेनेह जुगः ॥ ७४ ॥

सदा गोविन्दभक्तानां सामिलापः समागमः ॥
प्रहादो निजगादेदं प्रेमाश्रुपुलकान्वितः ॥ ७५ ॥

पात्रे कुत्र पयः श्रितः^३ १ किमदघास्तस्मिन् १ किमाचं धनं १
दत्त्वा दध्यकरोर्ममन्ययमथा केनाय तद्युक्तिः^४ ॥
उद्भूतं नवनीतमग्र किमिदं १ सम्भुज्यकां^५ निर्धृतिं १
प्रायस्पापहरीं हरिप्रियसखे १ त्वं नानकेदं^६ वद ॥ ७६ ॥

१. ७० त ७ यावन् नानकद्वयप्रह्लादवर्णनम् ।

१. तु-क०

२. त्युत्प-क०

३. भूत-क०

४. युक्तिः-स० न युक्तिः-क०

५. मुच्यकां-क०

ऊचे नानकतापसो मम मनः पात्रं पवित्रं कृतं
 तत्त्वं चोपनिषद्बोधिगलितं दुग्धं विरक्तेः शृतम् ॥
 तत्रात्तं धनमपितं गुरुवचो मन्या विचारो महा-
 नुद्भूतं नवनीतमात्मविषयप्रेमातिमाधुर्ययुक् ॥ ७७ ॥
 तदास्वाद्य सुसन्तुष्टो भवता पालनच्छटाः ॥
 न संस्पृशामि दैत्येन्द्र ? दुर्निवाराः शरीरिणाम् ॥ ७८ ॥
 प्रह्लादस्तदनु जगाद सुप्रसन्न-
 स्त्वं ज्ञानी त्वमसि ^१विरक्तिमांश्च भक्तः ॥
 कालेऽस्मिन् बहुजनकार्यमार्य ? कुर्वन् ॥
 कोप्यंशो नियतमवातरो मुरारेः ? ॥ ७९ ॥
 तमभाषत नानकः प्रवीणो
 वद दैत्येन्द्र ? समस्तशास्त्रविद्वन् ? ॥
 अवधारितवान्मवान्स तत्त्वं
 किमु बुध्या च सतां च सङ्गमेन ? ॥ ८० ॥
 प्रह्लादस्तमिदमुवाच नानक ? त्वं
 सिद्धान्तं शृणु मम सम्मतं सतां च ॥
 आरान्याद्भगवत आश्रयेत धर्मान्
 मानुष्यं चलमतिदुर्लभं प्रपद्य ॥ ८१ ॥
 विषयसुखमशेषे लभ्यते दैवयोगाद्
 वपुषि सल्ल तदर्थं ध्यर्घयेन्न स्वमायुः ॥
 भगवति निजआत्मन्याचरेद्भक्तिमूर्त्वीं
^२विविधविधुर्गुर्वी संसृतिं या. भिनचि ॥ ८२ ॥

१. धृतम्—४०

२. विरक्तिमांश्च—४०

३. विषय—४०

सुप्तस्यार्धमपैति रात्रिषु सुधा मुग्धस्य बाल्ये तथा
 तारुण्ये तरुणीगृहीतमनसोऽगच्छस्य हा ? वार्षके ॥
 आयुर्भूतिदुष्टमृकायं कतिलस्त्रांतस्य भ्रान्तिः कुतः ?
 पुंसः संसृतिवागुरानिपतितस्योद्धारवार्त्तं का ? ॥ ८३ ॥
 प्रकृतिविकृतिषु स्वयं महेशः

स्थिरचरजातिषु मां कृत्वा भोग्यरूपः ॥

अनुभवसुखसत्य एक एव

एतन्निगतो निजमायया निगूढः ॥ ८४ ॥

मृकुन्दः सुखमागच्छः प्रसन्नो येन केनचित् ? ॥

आत्मा सर्वत्र तिष्ठन्न मक्त्यैव सुलभः सदा ॥ ८५ ॥

त्रयी त्रिवर्गो विविधा च चार्ता

ज्ञानं च योगः सुदुपास्यं च ॥

यद्यपि तं प्रीतय ईशितुर्मे

मन्ये तदेदं सफलं न चान्यत् ॥ ८६ ॥

वेदैर्गुणानां गणिनः प्रपन्न-

स्त्रैर्गुण्यग्न्ये तु रमेत तत्त्वे ॥

न मोक्षमिच्छेद्भगवत्प्रपन्नः

स तत्कृपापर्यवसान एव ॥ ८७ ॥

विकारा जन्माद्याः षडपि वपुषो नात्मन इमे

फलानीं ते स्यान्तां स्थितिं च इव कालेन कलिताः ॥

ध्रुवः शुद्धो हेतुर्विकृतिरहितो व्यापकतमः

स्वदत्त्वं चैक्यात्मा सकलजगदाधार उदितः ॥ ८८ ॥

१. कवित्त-स०

२. वा-४०

३. सप्तमपर्य-४०

प्रकृतिविकृतिपुन्सां सङ्घतानां विवर्ते
 वपुषि परमतत्त्वं निर्णयेच्छास्त्रदृष्ट्या ॥
 स्वनिखनननिर्यद्वालुकाम्यः प्रवीणाः
 कनकमुचितयत्नैः कान्तमासादयन्ति ॥ ८९ ॥
 अन्वितं व्यतिरिक्तं च ब्रह्ममूत्रं मणिष्विव ॥
 पदार्थेषु जगज्जन्मस्थितिसंहारकारणम् ॥ ९० ॥
 गन्धैर्गन्धवहो यथा सुमनसामालिङ्गितो भासते ॥
 बुद्धेर्जागरणादिभिस्त्रिमिरसौ साक्षी तथा लक्ष्यते ॥
 आज्ञानात्स च वासना विरचितः स्वप्नोपमानो भवो
 वैद्यम्ये परिभाषिते हृदि ततो बुद्धेर्विद्युतेत मोः ? ॥ ९१ ॥
 बुद्ध्यादितादात्म्यविडम्बनेऽयं
 येनास्य जातेव^१ निरञ्जनस्य ॥
 यत्नैस्तदज्ञानमपोहनीयं
 बीजं हि संसारविपद्भुमस्य ॥ ९२ ॥
 घर्मास्ततो भागवतान्^२ श्रयेत्
 यैः श्रीपतिस्तुष्यति तूर्णमेव ॥
 संसारदुर्वारदवानलोऽयं
 तस्मिन् क्व सिध्यत्यमृतच्छटाभिः ? ॥ ९३ ॥
 भक्त्या गुरुणां सकलार्पणेन
 सतां च सङ्गेन हरिप्रियाणाम् ॥
 कथारु विष्णोरनुरागततश्च
 सत्कीर्तनैस्तद्गुणकर्मणां च ॥ ९४ ॥
 ध्यानेन तत्पादसरोरुहस्य
 तन्मूर्तिसन्दर्शनजातहर्षैः

१. जातेन—क०

२. भागवताय—४०

३. नास्मिन्—क०

निर्जित्य षट्बर्गमुपार्जयेत्
भक्त्या रतिं श्रीमति वामुदेवे ॥ ९५ ॥

युग्मम्

सर्वेषु भूतेषु मम प्रियोऽसौ
‘राधाधवो राजति पूर्णरूपः’ ॥
एवं विनिश्चित्य च भूतवर्गं
‘सम्मानयेन्मानमुदस्य धीरः ॥ ९६ ॥

लीलाप्रतारै रचितानि विष्णो-
निश्चम्य कर्माणि च ज्ञातहर्षः ॥
रोमाञ्चितो गद्गदमुद्रताश्रु-
रुचैर्पदा गायति वीतलजः ॥ ९७ ॥

नृत्यत्यलं कृष्ण ! मुकुन्द ! विष्णो !
इत्याकुलं वक्ति नमत्पदम्भः ।
तदा हरिं ध्वस्तसमस्तबन्धो
भक्त्या प्रपन्नो गतवासनोऽसौ ॥ ९८ ॥

युग्मम्

कान्ताः पल्लवकोमला बहुधनं पुत्राः सखायो मही
मातङ्गास्तुरगाः श्रमोपगमिता दुःखप्रदा नश्वरा
आसङ्गं प्रविहाय तेषु मनसा लिग्धेन सेवेत तं
यो ज्ञातः स्वपदं ददाति भगवान् ब्रह्मादिभिर्वाञ्छितम् ॥ ९९ ॥

१. श्रीमति वामुदेवे रतिं नवषाधकत्या उपार्जयेत् । षट्बर्गं विजित्य, अर्थेन, सङ्गेन,
क्यात्रुरागेण, सात्वीर्तनेन, ध्यानेन, दर्शनज्ञातहर्षेण च ।

१. श्रमः—क०

२. मद्रता—क०

३. सम्मानयेत्—क०

वेपया बहुयत्नसाध्यमानाः
 सिकतानामिव सेतवो गलन्ति ॥
 न सुखं न ततश्च दुःखमङ्गो
 लमते प्रत्युत दुःखमेव देही ॥१००॥
 न कुलं न वयो बहुज्जता वा
 भगवत्प्रीतिकरी न वर्णधर्माः ।
 सकलेषु निवासिनो जनेषु
 विमला भक्तिरघोक्षजस्य किन्तु ॥१०१॥
 आस्तामन्यद्दामुदेवस्य नाम
 नित्यं मर्त्यः कीर्तयेद्यत्र कुत्र ^१ ॥
 प्रापश्चित्तं भूयसां दुष्कृतानां
 तत् कामानां लब्धये कामरत्नम् ॥१०२॥
 नारायणो नरसखो निजगाद धर्मं
 यं नारदाय दयया निवसन् वदयाम् ॥
 गर्भे स्थितस्य कथितो मम तेन सौम्यः
 सोऽयं हृदि स्फुरति तुभ्यमुदोरितश्च ॥१०३॥
 प्रह्लादस्येति वाचा स परममुदितो तन्तुकामः कगम्पां
 घृत्वा दैत्येश्वरेण स्वहृदि विनिहितः प्रेमतो भूरिकालम् ॥
 अन्योन्यं प्रीतिरासीद् बहुदिनजनितेवातिरम्या प्रकामं
 पृष्ट्वा तं द्रष्टुकामो ध्रुवमगमदसौ योगतो योगिराजः ॥१०४॥
 राजव्यञ्जनमैक्षत ध्रुवमसौ सौवर्णसिंहासने
 नक्षत्रैश्च ग्रदक्षिणीकृततनुं सेटैश्च तेजोमयैः ।

धर्मेन्द्रानलकश्यपप्रमृतिभिः संसेवितं श्रीहरे-

भक्तिप्रेमरसालसेन मनसा तुष्टस्तदाज्ञाकरम् ॥१०५॥

नक्षत्राणि न दृश्यन्ते मर्दनेनेति भाषिते ॥

जगाद नानको योगी तान्यघो ध्रुवमण्डलात् ॥१०६॥

षालसिन्धो ! ध्रुवं पश्य यतिनेत्यहमीरितः ॥

यथाज्ञाप्यपादानामिति प्रत्यबदं ततः ॥१०७॥

दृष्ट्वास्मान्ध्रुव इत्युवाच हरिणः कंठीरवस्यास्पदे

केन क्रीडितुमुत्सहन्ति गगने केन स्य मो ? लम्बिताः ? ।

हिंसाः खेचग्भूचरा बहुविधा मर्त्यान् स्वमस्यान् बहून्

रस्यान् को तु ररक्ष हन्त ! भवतस्तद्दुर्गमार्गागतान् ॥१०८॥

प्रह्लादस्य स्थानमभ्यागतस्त्वं

भूलोकस्थो नानको मे श्रुतोऽसि ॥

कस्मिन्नर्थे साहसं निर्मिमीषे ?

गन्तुं चेत् सस्पृहं कुत्र ते च ? ॥१०९॥

ततो नानकोऽब्रूत् बाल्ये भवन्तं

गृहाभिर्गतं यो ररक्षातिदक्षः ।

स नो रक्षिता सिंहशार्दूलमुल्या

न हिंसा विहिंसन्ति यस्यातिदेशे ॥११०॥

मूर्कं वाक् यतिमातनोत्यचरणं नागारिसंस्पर्धिनां

यो वज्रं तृणतोऽपि फल्गुतृणमप्युद्भिन्नवज्रोदरं

आपन्नोद्भवमापिपीलिकमनुल्लङ्घ्य स्फुरच्छासना

यो देवो गमयन्त दुर्गममिदं नः स्वं निनीषुः पदम् ॥१११॥

इति नानकस्य वचनानि निगम्य

प्रससाद स ध्रुव इदं च जगाद ॥

तव स्रुतानि हरिमक्तियुतानि
श्रुतवानहं परमहर्षमुपेतः ॥११२॥

कलासि नूनं कमलाधवस्य
यो नारदाद्यैः सनकादिभिश्च ॥
गम्यं कथञ्चित् प्रथितं ? प्रयासि
वैकुण्ठभावासमकुण्ठशक्तिः ॥११३॥

इह स्वकीयावनुगौ विहाय
प्रयाहि मो ? नानकं ? दर्शनाय ॥
आम्नायनिर्णीतमहाविभूते-
भूतेषु नित्यं वसतो घुरारेः ॥११४॥

तथेति तं योगिवरो निगद्य
मां मर्दनं तिष्ठतमित्युदीर्य ॥
भुक्तिप्रभावप्रचलीकृतेन
जगाम योगेन जगन्मुकुन्दम् ॥११५॥

यदुन्नतं षोडशकोटियोजनं
विरञ्जितं कदापि नश्वरम् ॥
विस्तारयुक्तं षोडशकोटिसंख्यया
तद्धाम विष्णोः स जगाम भक्तितः ॥११६॥

अस्मिन् राजतहैममौक्तिकमयैर्माणिक्यवज्रोद्भवै-
रुत्तुङ्गैर्मवनैर्विमिश्रममितः स्यातुं न शक्तं तमः ॥
आस्ते कुत्रचिदिन्द्रनीलमवनव्याजेन गारुत्मतः ?
स्थानस्यापि मिषेण कुत्रचिदहो ! तापिच्छमुच्छच्छलान् ॥११७॥

I. षोडशकोटियोजनमुन्नतं विष्णोर्धाम ।

II. १२ कोटिसंख्यया विस्तृतम् ।

सारूप्यं समवाप्य कैटमरिपोरेकान्तमक्ताः परं
 क्रीडन्तः सततं विमाननिवहैः कल्पद्रुमाणां वने ॥
 कल्पान्तोज्ज्वणवीतिहोत्रबहुलज्वालावलीविज्वलद्
 ब्रह्माण्डौघचटकृतिं सुकृतिनः मृण्वन्ति यत्र स्थिताः ॥११८॥
 यत्पारेविरजं विराजतिहरेः सौशीन्यतः शीतलं
 तेजोभिस्त्वमसां विनाशिशशिनः सूर्यस्य चागोचरः ॥
 नीयन्ते किल पण्डितो जगद्गच्छास्वस्य शाखातले
 विश्रान्तास्तिलशाखिनो हरिजनैर्यन्मुक्तमक्ताजनाः ॥११९॥
 वाप्यो विद्रुमखण्डमण्डिततराः सोपानवत्यो महा-
 नीलैरुत्पलकाननेषु विलसच्चक्राङ्गचक्राङ्गनाः ॥
 यस्मिंश्चोपवनानि फुल्लतरुभिर्नैरेयसादीन्यलं
 नेत्रथोतसुखानि कोकिकललम्भृद्वावलीगुञ्जितैः ॥१२०॥

पञ्चभिः कुलकम्

प्राकारः कनकोज्ज्वलो मणिमयः स व्योमसीमां स्पृशन्
 दृष्टी यत्परिखासु नीलनलिनामोदैः पयो वासितम् ॥
 रम्भाः स्तम्भशुभाः सहैककलशा मृत्कावलीतोरणाः
 पृष्ठाः काञ्चनदण्डमण्डितकटैः कक्षाः सुरैरक्षिताः ॥१२१॥

स सप्तकक्षान्यतिलम्ब्य योगी
 जगाम गोविन्दकृपावलम्बः ॥
 सभां मणित्रातमयूखरम्यां
 ददर्श तद्भक्तसुरैः समेताम् ॥१२२॥

तुङ्गे तत्र सहस्रचन्द्रचटुले सिंहासने संस्थितः
 कोटीरङ्गुविन्दगारुडमहानीलविचित्रं वहन् ॥

केयूरस्थितहीरदग्निरुचिरैर्नित्यं जयश्रीश्रितै-
 १दोर्मिर्दीपतरैर्गदासदसिजं शङ्खं च चक्रं दधत् ॥१२३॥

१विभ्राणो मकराकृतिं श्रवणयोर्भूषां प्रकोष्ठद्वये
 मन्यानांचलघर्षणोज्वलमहारत्ने स्फुरत्कङ्कणे ॥
 द्वारं यक्षसि कौस्तुभं मृगुपदं श्रीवत्सवन्यसज्जो
 मालां हैमसरोरुहीं स तुलसीमान्यां १पिशङ्गाम्बरः ॥१२४॥

स्निग्धश्यामपयोदसुन्दरवपुः फुल्लारविन्देषणो
 लक्ष्म्या चामरहस्तया सुरवरैरासेव्यया सेवितः ॥
 भक्तैः स्वैः सनकादिनारदमुखैः सूक्तैरनेकैः स्तुतो
 वाग्देव्या कलिताकला ललितया वाण्या मुहुर्वर्णितः ॥१२५॥

कर्मब्रह्मपरैः समस्तनिगमैर्द्वेषापि मूर्तैर्नुतो
 भूम्यामोदकरण्डचारुकरया सप्रेमसम्भावितः ॥
 चन्द्रेणामृतशीकरैर्निजकरैराराधितो दूरतो
 वातेनातिसुगन्धिशीतमृदुभिः सञ्जीवितो मारुतैः ॥१२६॥

मूलप्रकृत्या महताहङ्कारेण च सर्वतः ॥
 तन्मात्रैरिन्द्रियैर्भूतैर्भूतिमद्भिर्निपेवितः ॥१२७॥

ब्रह्माद्यैः सुरसत्तमैः कथमपि प्राप्तप्रवेशैश्चिरं
 दूराद् दैत्यवघावदानजनितं दृष्टो गृणद्भिर्यशः ॥

1. साक्षाद्दृष्टेय मानवो ददति विष्णुमन्त्रोः समश्रमिति मानवस्य प्रतीयते महिमा ।
2. त्रिलोकपतिधर्मानमत्र वैदुष्येणासादिनं कविना । वाक्यप्रधानवर्णनेऽत्र दृश्यन्ते बहुषो गुणा यदुपने ।
3. साक्ष्यमतानुसारं धर्मानम् ।
१. पितृणा-क०

‘प्रेमस्मेरमुखो निजेशकरुणापीयूषधारां विनृ
हर्ग्यां लोचनगोचरो यतिपतेरासीत् त्रिलोकीपतिः ॥१२८॥

षड्भिः कुलकम्

प्रयीमयेन तास्येणास्तुतमुत्तमसामभिः ॥
सर्वश्रुतिशिरोरत्नं ‘दूरात्तमनमद्’ यतिः ॥१२९॥

सुनन्दनन्दविजयजयप्रबलसात्वताः ॥
कुमुदः कुमुदाक्षय विश्वकुसेनो बलस्तथा ॥१३०॥
जयन्तः श्रुतदेवश्च पुष्पदन्तश्च पार्यदाः ॥
अभिनारायणं नित्युर्नानकं सादरस्मितम् ॥१३१॥

युग्मम्

प्रणिपत्य दण्डवदसौ प्रणयेन
समुदीतसान्द्रपुलकोशुपरीतः ॥
अवधाय दूरमपि घेदपदानां
तमवदत्स्फुटमनोरमशब्दैः ॥१३२॥

तं धर्मबन्धोपासनातत्पराणा—

याम्नायानां गोचरं देवमीडे ॥
विद्याविद्ये स्वे पुरस्कृत्य शक्ती
आतन्वानं मुक्तिसंसारलीलाम् ॥१३३॥

- I. पूर्वोक्तं रेतावदिदुर्गं चरयेत् प्रेमस्मेर मुखश्चित्रलोकीपतिर्यतिपतेर्मानवस्य लोचनगोचरो भूतिस्पन्दय ।
2. कुलशक्तिमन्बहुपुष्पनाथं प्रति नानवस्य नमस्कारप्रणमं विद्यते । दूरादेव धर्मनानकं विष्णुमनमत् ।
१. दूरादेवानमलति.—ख०
२. विष्णुः—क०
३. द्वाप्रपरीतः—ख०

देवास्ते ते यज्वनां पूरयन्ति
 कार्मास्तुष्टाः कर्ममिस्तैश्च तैश्च ॥
 यज्वा यज्ञो देवता च त्वमेव
 लीलामात्रं वास्तवोज्यं न मेदः ॥१३४॥

अव्यक्तादीन्हेतुमाहुर्मवस्य
 ब्रह्माणं वा ये मनुं घेतरे वा ॥
 ते त्वन्मायामोहिता विस्मरन्तः
 सर्वादिं त्वां वद्विस्तीर्णवादाः ॥१३५॥

जीवान्नानायोनिभाजो विमूढान्
 स्वर्गं श्वर्गं वानयन्नीश्वरस्त्वम् ।
 नोपालभ्यस्तत्कृतस्यानुसारी
 चित्रं ! क्रीडाकौतुकं कौशलं ते ॥१३६॥

धर्मापोहाद्वस्तुमात्रं प्रवीति
 वेदस्तत्त्वं तावकं निर्विकल्पम् ।
 त्वय्यारोपात्संसृतेद्वापदाद्य—
 चैतन्यं त्वं शुद्धमेवावशिष्टम् ॥१३७॥

जीवो मिथ्यावासनावेशवश्यो
 यावद्भिन्नस्तावदाप्नोति दुःखम् ॥
 त्यामात्मानं ज्ञानदृष्ट्या तु पश्यन्
 स्वस्मिन्नेतान्संस्मरन्निर्गुणोति ॥१३८॥

मायाशक्तिस्तावकी यद्गुणालो
 ब्रह्मा^१ विष्णुरुद्र इत्युच्यसे त्वम् ।
 जन्मस्थित्युन्माद्यकर्ता भवस्य
 भासि ब्रह्मन् ? निर्गुणो निष्क्रियश्च ॥१३९॥
 आनन्दस्ते तावकी चैव सचा
 लोके भातः सर्वलोकाश्रयस्य ॥
 मायामात्रं नामरूपप्रपञ्चो
 मिथ्या यद्वत्सैकते वारिधारा ॥१४०॥
 यावन्न त्वां वीक्षते तावदेव
 मायामात्रं तावतीयं तनोति ।
 दृष्टो मायां संहरस्यङ्गं तूर्णे ?
 बन्धो घन्धो भायिकस्त्वं सलज्जः ॥१४१॥
 हित्वा सर्वं ये भवन्तं प्रपन्नाः
 कालध्वस्तं पौरुषं वीक्ष्य जन्तोः ।
 तेषां चिन्तामैहिकामुष्मिकाणां
 कृत्यानां त्वं भृत्यबन्धो ? जहर्ष्य ॥१४२॥
 ब्रह्माण्डानां नाशकर्ता निमेया—
 भ्रानारूपैर्हंसि दैत्यानुपायैः ।
 क्रीडामात्रं सम्प्रमः कल्पितेभ्यो
 बालस्येव क्रीडनेभ्यस्तत्रायम् ॥१४३॥

१. न्यो—क०

१. नामप्रपञ्चो ब्रह्माविष्णुरुद्रादित्यादिनामवैविध्यम् ।

रूपप्रपञ्चो भूतस्यकूर्मेत्यादित्यवैविध्यम् ।

२. मुपायं—क०

धर्मं रक्षंस्तद्विद्वन्त्विनिघ्नम्
 यत्त्वं घत्से मत्स्यकृमादिरूपम् ।
 स्वैरं गेहे तत्कथाः कथ्यमाना
 नृणां तापानाशु निर्वापयन्ति ॥१४४॥
 नीरूपं त्वा निर्गुणं गाहमानाः
 'श्रान्ता मक्तान् यत्र सुन्युक्तसीमम् ॥
 मेघश्यामे पूर्णचन्द्राननेऽस्मिन्
 शोभासिन्धौ स्नान्ति शीते खरूपे ॥ १४५॥
 चिन्तारत्नं चिन्तकानां जनानां
 लक्ष्मीपाण्योः सौकुमार्यस्य साक्षि ॥
 योगीन्द्राणां हृत्सरोजा लपन्ति
 दुःखध्वंसं पादपद्मं प्रपद्ये ॥१४६॥
 स्वर्वेदीनां मानसोन्लासकारी
 कस्त्वत्तोऽन्यः ? पाञ्चजन्यस्वसन^१ ? ॥
 दैतेयानां दुर्मदानां मृषेषु
 स्तब्धान् कुर्यात् कः करानुधवासीत् ? ॥१४७॥
 श्रान्तः स्मृत्वा हन्त ? दन्तावलस्त्वां
 सद्यो रक्षामार्हं दुष्प्रावहारात् ॥
 नूनं हीनाहं कृतिर्यो मयन्तं
 मुञ्चेन्मुञ्चेस्त्वं नतं दीनबन्धो ? ॥१४८॥
 त्रैलोक्यं त्वं वामनीभूय यत्ना-
 दिन्द्रस्याये दैत्यराजाज्जहर्ष ॥

I. नीरूपं त्वां गाहमानाः कदाचित् सगुणं तव पूर्णचन्द्राननं दृष्ट्वा खेदं विवर्त्तयन्ति प्रायः ।

१. मेघ-क०

त्वद्भक्तानां गौरवं भावि वेन
 नूनं तस्मिन्लाघवेप्यादरस्ते ॥१४९॥
 उद्धृत्तानां दानवानां शिरांसि
 छित्वा संख्ये सद्गतिं राति तेभ्यः ॥
 देवानां तु म्लानिमाजां प्रमोदं
 त्वच्चक्रं त्वदर्शनं मुष्टुतस्य ॥१५०॥
 पापध्वान्तध्वंसने द्वादशात्मा
 सर्वार्थानां पूरणो कामगन्तम् ॥
 दूतोच्चाटे सिद्धमन्त्रो यमस्य
 त्वन्नाम स्यान्मे रसज्ञाप्रवर्ति ॥१५१॥
 सिद्धैर्ध्यानिं नारदाधैरजसं
 सुत्रामाधैरर्चितं स्वार्थसिद्धयै ॥
 भक्तकलेशम्भोधि कुम्भोद्भवं ते
 पादाब्जं मे मानसे शशदास्ताम् ॥१५२॥
 मौलिर्नित्यं त्वां नमन्मे मुरारे ?
 मूर्तिं नेत्रे तावकीं पश्यतां च ॥
 हस्तौ स्यातां स्वत्सपर्याप्तु सक्तौ
 पादौ च त्वत्तीर्थयात्रापवित्रौ ॥१५३॥

-
१. द्वादशात्मा दिवाकरो यथा ध्वान्त भाग्यजि तथैव त्व पापध्वान्तं ध्वस्तयसीति ।
 २. ध्वजिणः ध्वजं यदि तस्य मन्त्रपुनरेकरोम्बं तदा मम भक्त्यर्थं न हति
मौनि जगः ।
 ३. तस्मिन् स्ता-क०
 ४. उद्धृत्तानां-क०
 ५. याति-क०
 ६. दुष्टतो-क०
 ७. मुक्तनाशः-क०

लक्ष्मीं वेदं वन्दितां सर्वदेवै-
 स्त्वन्लावण्याम्मोघिमग्नां मुरारे ॥ १
 याऽमुञ्चन्ती चञ्चलत्वं परत्र'
 ध्रौव्यं धत्ते त्वद्गुणौघेन वद्धाम् ॥१५४॥

कान्तिः किन्ते सर्वनीलोत्पलानि
 त्यक्ता मूर्तिं सन्धिता श्रोरिवेषम् ॥
 एकधन्द्रो' हासयद्दी विहाय
 किं त्वद्गक्रव्याजतो ? राजतेऽङ्ग ? ॥१५५॥

भक्तप्राणे यस्य जागर्ति चक्रं
 यस्याह्वानादापदो यान्ति नाशम् ॥
 यस्य स्मृत्या मङ्गलान्युल्लसन्ति
 स श्रीकान्तः पातु मां सर्वभीतेः ॥१५६॥

ब्रह्मावाणी शेषनागः सुरेज्यो
 नालं वक्तुं कृत्स्नयो यद्गुणौघान् ॥
 पारं यायात्कः ? परस्तन्महिम्न-
 स्तस्मात्तुभ्यं देवनित्यं नर्मास्तु ॥१५७॥

इति श्रीजगद्गुरुनानककृपायाः नानकचन्द्रोदयसमाख्यायां
 भगवत्सुतिनाम त्रयोदशः प्रस्तावः

१. प्रस्तावेष्टिम् नानककृपानुसृतोऽग्रमन्त्रोऽयं भक्तिरसगन्धारि राजनो । श्लो० १३२ तः
 १५७ यावन् नानककृपामगच्छन्नुतिः ।

१. तु यत्र-क०

२. एषावा-क०

३. एषा-क०

चतुर्दशः प्रस्तावः

या पुस्तकं वहति हस्तविशप्रसन्नै-

र्मक्तामयं परमयो जपमालिकाञ्च ॥

सिन्दूरसुन्दरविसारिशरीरशोभा

सा भारती भवतु मे भवभीतिहन्त्री ॥ १ ॥

इति स्तुति यतिश्रृणुमस्य शृण्वता

प्रसीदता मधुमथनेन भावितम् ॥

वरं वृणीष्व^१ मनसि सन्तमुत्तमं

मदीक्षणं न विफलमस्ति नानक ॥ २ ॥

पुरे न^२ मे त्वयि धृतिरुद्वभूव^३मो ?

यतो भवानलमत दर्शनं मम ॥

न कश्चन प्रभवति ? मामुदीक्षितुं

मदिच्छया किल रहितात्स्वपौरुषात् ॥ ३ ॥

विरज्य यो विषयसुखान् सुदुस्त्यजान्

मनो मयि प्रथममतीव दुर्ग्रहे ॥

निवेसयेत्तमहमुदारपौरुषं

वशीकृतः क्षणमपि विस्मरामि नो ॥ ४ ॥

समुक्षितो हरिसुखचन्द्रनिर्गतै-

र्वचोमृत्वैरिति यतिनायकोऽवदत् ॥

१. वृणीष्व-क०

२. पुरेव-क०

३. ददुभूव-क०

समुद्रहन्^१ पुलकमुताश्रुलोचनो
रमापतेः सद्यविलोकनादतः^१ ॥ ५ ॥

इतः परं वरमवशिष्टमर्घये
कमुत्तमं त्रिभुवनकल्पभूरुहात् ॥
तपस्यतां नियतदृषीकचेतसां
न जन्मभिर्वहुभिरपि त्वदीक्षणम् ॥ ६ ॥

कृपाभिमां मयि कलिकालसम्मवे
चकर्थ यां स्पृहयति देवसंहतिः ॥
न साधनं स्पृहयसि नाम किञ्चन ?
प्रपत्तितः खलु दयसे दयानिधे ॥ ७ ॥

न पूजया भुवनपतेः प्रयोजनं
स्तवेन वा निगमनिरूपितस्य ते ॥
निवेदितैर्जलकुमुदैः प्रसीदसि
स्तुतो जनेस्तदपि विसंप्दुलैः पदैः^२ ॥ ८ ॥

विमोहणं भवतु न मापया मम
त्वदीयया जनमृगवाणुरा हि या^३ ॥
पदान्जयोस्तव रतिरस्तु शश्वती
विमुक्तिदा सकलजनस्य या शुभम् ॥ ९ ॥

तव ? प्रियाः सुरार ? कीदृशा जना ?
अनुर्जनः क्षपयतु केन वर्त्मना ? ॥

I. हरिमुत्तमनिर्गन्तं वचः ध्याय ध्यात्रं यन्निपति पुनरारमत विष्णुस्तवम् ॥

१. समुद्रहन्—क०

२. पदैः—क०

३. वाणुरापि—क०

मुमुक्षुणा कथय कथं विचार्यतां ?

विमृक्तिमागमवति च कीदृशः पुमान् ? ॥ १० ॥

ममार्थनाः सफल्य नाव ? कः परः ?

प्रबोधयेद् 'भवत ऋते विचक्षणाः ॥

परस्परं श्रुतकलहेन भूयसा

प्रतिघर्षं कलिलमतिः कलौ किल ॥ ११ ॥

प्रसेदिवानय निजगाद माधवः

पुरैव ते विहितमिदं ममेप्सितम् ॥

न मायया व्रजतु विमोहनं जनो

यमिच्छसि त्वमुपदिशस्यथापि वा^१ ॥ १२ ॥

विरोधितां वदति न कुत्रचिज्जने ?

व्यसर्जयत्स्वतु ममतामहङ्कृतिम्^२ ॥

समः सुखे य उरुणि दुःखसङ्कटे

धमीमपि प्रहितमनो मनीषकः ॥ १३ ॥

न तापयेज्जनममुतो न तप्यते

विपीदति कचन न मोदते नयः ? ॥

गतव्ययः शुचिरनपेक्षकः सदा

विसर्जिताऽपि च सकलरूपक्रमैः ॥ १४ ॥

समो रिपौ सुहृदि विमानमानयो-

विनिन्दन स्तवनविर्घा च यः समः ॥

१. ऋते गोत्रे पञ्चमी ।

२. प्रसेदिवान् = प्रसप्तोऽनु ।

३. १२: १८ यावत् विष्णोर्नानकं प्रत्युपदेशामृतम् ।

१. महंती-स०

२. क्षमा-४०

सुतोपितो भवति च येन केनचिन् ?

मम प्रियः स हि दृढमक्तिभावितः ॥ १५ ॥

त्रिभिर्विशेषकम्

स्वप्नोपमं सुतसुहृद्वनदारसङ्गं

पश्यन्न तत्र महतीं रतिमादधानः ॥

प्रारब्धभोगसमये गतहर्षशोको

मां संस्मरन् जसुरिह क्षपयेन्मनीषी^१ ॥ १६ ॥

विषयदोषविचिन्तनमन्वहं

प्रथममेव मुमुक्षुरूपाश्रयेत् ॥

शिथिलशक्तिमनोविषयेषु चेद्

भवति तत्त्वविचारसमञ्जसम् ॥ १७ ॥

क्षणे क्षणे विश्वमिदं विलोक्य

वियोगसंयोगविपत्तिरिद्धम् ॥

अनश्वरस्यात्मसुखस्य लब्धे-

र्मयि प्रपत्तिं पुरुषो विदध्यात् ॥ १८ ॥

आत्मास्तिगुध्यादि^२जडप्रकाशकः

स्वतः प्रकाशो नियतं प्रदीपवत् ॥

विलक्षणो दारुण सच्चिदानलः

^३कञ्चित्तदीयं गुणमाश्रयन्नपि ? ॥ १९ ॥

मायागुणैर्विरचिते पुरुषस्य सत्स-

स्पृते वपुष्यहमिति भ्रम एव बन्धः ॥

१. विलोक्येतिमन् विष्णुर्नान्तर ब्रूते उपदिशति च यत् जन सर्वदेव बन्धुवंशोऽहो भगवन्नि
प्रपत्तिं विदध्यादिति ।

१. गुध्यादि-क०

२. वपुष्य-स०

तस्योपकारिणि कुटुम्बगणे घने वा
ग्रन्थिर्ममेति मतिरेव सुदुर्विमेदः^१ ॥ २० ॥

आनन्दबोधमधिगम्य मम स्वरूपं
स्वस्याप्यमेदममुतः^२ कलयेत धीरः ॥
भिन्नाः परस्परमिमे परमात्मनश्च
जीवा उपाधिवशतो^३ ननु वस्तुगत्या ॥ २१ ॥

बन्धमोक्षव्यवस्थैषां^४ चैलक्षण्यं परस्परम् ।
उपाधियोगहानाभ्यां तद्भेदान्चापि^५ सिद्ध्यति ॥ २२ ॥

प्रतिबिम्बितः पयसि शीतदीधिति—
मलिनबलस्तदनुसारतो भवेत् ॥
प्रतिबिम्बितेषु यदुपाधिसंक्षयः
शशिना स ऐक्यमुपयान्ति ते नरः ॥ २३ ॥

उपाधिरन्तः करणान्यविद्यावास्य नानकः^१ ॥
तदावेशादसौ मिथ्या स्वप्नेष्विव विपीदति ॥ २४ ॥

यो नान्ययौवनजराविकृतेऽपि देहे
जानाति सोऽहमिति जागरणं च सुप्तिम्^२ ॥
वेत्ता सुषुप्तिमपि यः करणैर्हृदा च
बुद्ध्या स एव पुरुषो न मृतो न जातः ॥ २५ ॥

१. बंधः—क०

२. भमितः—ख०

३. ननु—क०

४. स्वेया—ख०

५. सिद्ध्यति—क०

६. सुषुप्तिम्—ख०

ब्रह्माद्वितीयचिदयं सुखमप्रमेयं
 मेदस्ततोऽस्य वत वासनया बभूव ॥
 तन्नाशमाशु कलयेद्गुरुवेदवाक्यैः
 सङ्गैः 'सतां स्वमनसा मनसादिमिश्र ॥ २६ ॥

तत्त्वज्ञानं मनोनाशं वासनाक्षयमेव च ॥
 'सुसुक्ष्मवसायेन स्वेन सम्पादयेत् त्रयम् ॥ २७ ॥

इदं सर्वं द्वैतजातमद्वितीये चिदात्मनि ॥
 मायया कल्पितं सौज्दमिति तत्त्वमतिर्मता ॥ २८ ॥

वृत्तिसन्तानरूपेण परिणामि मनः स्मृतम् ॥
 निरोधः सर्ववृत्तीनां मनोनाश^१ उदाहृतः ॥ २९ ॥

हेतुः क्रोधादिवृत्तीनां संस्कारश्चिचगो^२ दृढः ॥
 वासना तत्क्षयो ह्येषः क्रोधादीनामनुद्भवः ॥ ३० ॥

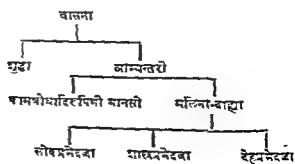
मिथः कारणकार्याणामेतेषां साधनं धृयक् ॥
 'श्रवणादित्रयं तत्त्वज्ञानसाधनमीरितम् ॥ ३१ ॥

योगोऽष्टाङ्गो मनोनाशे कारणं गुर्वनुग्रहान् ॥
 प्रतिकृता वासनैः वासनाक्षयकारणम् ॥ ३२ ॥

-
१. सुसुप्ततत्त्वज्ञानं मनोनाशं वासनाक्षयञ्चैतत्त्रयम्
 स्वेन ध्यवसायेन ध्यवसायात्मिकया बुद्ध्या वा सम्पादयेदिति ॥
 २. श्लोक २८ तः ३० यावत् पूर्वोक्तानि त्रीणि बन्तूनि वर्जितानि सन्ति ।
 ३. ध्यवगमननिदिध्यासनम् ।
 ४. रयतो-व०
 ५. कोदृत-र०

१ वासना द्विविधा ज्ञेया शुद्धा च मलिना तथा ॥
 शास्त्रसंस्कारसम्भूता दैवी संपत्सुषुप्पज्जा ॥ ३३ ॥
 साधनं तत्त्वबोधस्य शुद्धैका वासना मता ॥
 त्रिविधा मलिना लोकश्लाघ्यदेहग्रमेदजा ॥ ३४ ॥
 इमा बाह्या आन्तरी तु मानसी सम्पदासुरी ॥
 अनर्थकारिणी कामक्रोधदर्पादिरूपिणी ॥ ३५ ॥
 श्रेयत तत्त्वबोधाय मुमुक्षुः शुद्धवासनाम् ॥
 बाधामाम्पन्तरी दुष्टां मलिनामपवर्जयेत् ॥ ३६ ॥
 प्राणस्पन्दनिरोधार्थमस्यस्येत् प्राणसंयमम् ॥
 वासनानां विमर्शार्थं चैतन्यं परिशीलयेत् ॥ ३७ ॥
 विषयामिषाणि विधिनोपनतानि
 करणैरदत्तनभिमत्य विरक्तः ॥
 समिवाप्यमेव यवना न ह्वात्र
 प्रकृतिस्थितोगपि न स सङ्गमुपैति ॥ ३८ ॥
 जह इव विचरेद्विशेषविद्वान्
 परगुणद्रोपनिरूपणेषु मूकः ।

1.

वितथमिति च हर्षशोकशून्यो

हितमहितं स्वमुदीक्ष्य कालपक्वम् ॥ ३९ ॥

यद्यकल्पो मनो रोद्धुं परब्रह्मणि निर्गुणे ॥

समर्थं सर्वकर्माणि मां भजेच्चिरहङ्कृतिः ॥ ४० ॥

दारापत्यसुहृद्वनेषु वपुषि स्वे यैरनास्था कृता

मय्येवा सज्जता चिराय मनसा ते साधवो मत्प्रियाः ।

तैः सङ्गं विमदो विधाय हृदये मां भक्तितो भावयन्

मत्प्रेमालसमानसो मम कथाः शृण्वन्कृतार्थो जनः ॥ ४१ ॥

क्षीशद्रपक्षिपशवःसु सुरराक्षसाद्येद्

भक्त्या ममातिमहतीं गतिमापुरङ्ग ॥

किं न द्विजाः सुकृतलब्धकुलाः ? कुलाय-

मेतं विहाय मम धाम समाश्रयेरन् ॥ ४२ ॥

शृणु नानक ? मुक्तस्य लक्षणं त्वमतः परम् ॥

प्रारब्धमिहितं देहं दधतो ममता विना ॥ ४३ ॥

ज्ञानभूमिः शुमेच्छाल्या प्रथमा परिकीर्तिता ॥

विचारणा द्वितीया स्वात्तृतीया तनुमानसा ॥ ४४ ॥

सत्त्वापत्तिश्चतुर्थोऽस्यात्ततो ससत्तिनामिका ॥

पदार्थभारणी पृष्ठो सप्तमी तुर्यगा स्मृता ॥ ४५ ॥

श्रवणं मननं सौम्य ? निदिध्यामनमेव च ॥

भूमिका त्रितयं त्वार्धं तत्र जाग्रदिति स्थितम् ॥ ४६ ॥

अद्वैते स्वर्यमायाते द्वैते प्रथममागते ॥

पश्यन्ति स्वप्रबल्लोकं चतुर्थो भूमिकामितः ॥ ४७ ॥

पञ्चमीं भूमिकामेत्य सुपुष्टिपदनमिकाम् ॥
 पृथीं गाढसुपुष्टाख्यां क्रमात्पतति भूमिकाम् ॥ ४८ ॥
 पृष्ठ्यां भूम्यामसौ स्थित्वा सप्तमीं भूमिमाप्नुयात् ॥
 किञ्चिदेवैषसम्पन्नस्त्वथैव न किञ्चन ॥ ४९ ॥
 विदेहमुक्तिता तूक्ता ^१सप्तमीयोगभूमिका ॥
 अगम्या वचसां शान्ता सा सीमा योगभूमिषु ॥ ५० ॥
 चतुर्थीभूमिकाज्ञानं तिस्रः स्युः साधनं पुरा ॥
 जीवन्मुक्तेरवस्थास्तु परास्तिस्रः प्रकीर्तिताः ॥ ५१ ॥
 ज्ञानस्य भूमिकास्तिस्रश्चरमाः क्रमतोऽब्रजन् ॥
 परमानन्दनिस्पन्दो मुक्त इत्युच्यते बुधैः ॥ ५२ ॥
 ब्रह्मैव निष्क्रियमसौ पुरुषो विमुक्तः
 प्रारब्धतो वपुरमुप्य विमुच्यमाणम् ॥
 मत्तस्य वस्त्रमिव नित्वयनीव ^२चाहे-
 र्वन्मीकमानममताविषयः कदापि ? ॥ ५३ ॥
 दिङ्मात्रमेतदुदितं तव नानक ? त्वं
 जानासि तन्त्रमखिलं मनसा श्रुतैश्च ॥

- I. जाबनुमिः सप्तविधा—i. शुद्धेष्टा ii. विचारणा iii. अनुमानता
 iv. सत्त्वापन्तिः v. संततिः vi. पदार्थाभावनी
 vii. सुयोगा ॥

तत्र प्रथमभूमिकया श्रवणे द्वितीयायां मनने तदा त्रिदिध्यासनं जायते चतुर्थीं सत्त्वा-
 पत्तीं लोके स्वप्नवत्पश्यति जनाः इत्यं च सप्तम्यां प्रगन्तो यजन्तो जना. मुक्ता जायन्ते ॥

१. नित्वं—क० सर्पस्यत्यक्तं चमं 'बिजुली'

अंशोऽसि मे कलिपुगे कलयस्व बोधं
 मार्गेण भूढर्मेनसां सुगमेन सौम्य ? ॥ ५४ ॥
 जन्मान्तरेषु कृतसाधनसम्पदो ये
 त्वामाश्रितास्त्वदुपदेशगिरं निशम्य ॥
 पास्यन्ति तेधिततत्त्वधियो विमुक्ति—
 मित्यर्थमेव तव भूमितलेवतारः ॥ ५५ ॥
 एतद्धि दण्डविधृतिः स्मृतिभिर्निषिद्धा
 वैखानस ? त्वमपि नैष्ठिकतापि सौम्य ? ॥
 स्वस्थानकर्मठतया सततं गृहस्थाः
 शैवेषु वैष्णवजनेषु महान् विरोधः ॥ ५६ ॥
 उदासीनः समस्तेषु मतेषु ब्रह्मवित्तया ॥
 उदासं नाम सन्यासं तस्मादङ्ग ? प्रवर्तय ॥ ५७ ॥
 'न जटामु न मुण्डत्वे न विभूतौ न चन्दने ॥
 दिगम्बरत्वे यस्य न नाग्रहः स्यादुदासिनाम् ॥ ५८ ॥
 नेपथ्यमात्रेण भवन्ति नार्था
 गुणैर्विहीनस्य कदापि सौम्य ? ॥
 मूर्ख्यं लभन्ते न पयो विहीना
 गावः समन्ताद्गुलबद्धघण्टाः ॥ ५९ ॥
 आस्थापरब्रह्मविदां न लोके
 यथा तथा वाऽस्त्विति बुद्धिमात्रम् ॥

१. उदासं नाम सन्यासं प्रवर्तयितुं नावकावकाः कलिपुगे । परं तत्र शृंग्यासिनी जटामा-
 म्राप्रदौ न भवेदिति भगवदुक्तिः ॥ अत्रविषये कविः यथोचितेनैव तथा दृष्टान्तं ददाति ।
 उदासिनाम्बन्धवारमन्विता इति भास्तिन तेषां हृते नेगम्यस्यावश्यता ।

निर्वैरता सर्वमतेषु तस्मा-
दुदासिनामात्मविचिन्तकानाम् ॥ ६० ॥

शिष्यास्तु केशान्विभृयुः सदैव
शस्त्राणि च म्लेच्छनिवारणाय ॥
ग्रन्थेगुरौ चास्तु परैव भक्ति-
दैवे द्विजे त्वन्मतसंस्थितानाम् ॥ ६१ ॥

उपासतां ब्रह्म भवन्मनस्था
निवृत्तिमार्गेकरसा भवन्तु ॥
न यन्तु वैराग्यविरोधिकर्म
स्मार्तेन मार्गेण तदा चरन्तु ॥ ६२ ॥

भवन्तु तीर्थानि कृताश्रमाश्चे-
दातिथ्य मायातजनस्य कुर्युः ॥
प्रियम्बदाः सन्तु सदैव मान्याः
सर्वत्र सर्वस्य नये स्थितास्ते ॥ ६३ ॥

शाखोपशाखामिरिदं त्वदीयं
मतं तत् मावि भवे भवेयुः ॥
सिद्धाः प्रसिद्धा बहवस्तथास्मिन्
दिगम्बरा ज्ञानिधुरन्धराश्च ॥ ६४ ॥

रौद्राक्षी पौत्रजीवी वा प्रायो माला^१ प्रशस्यते ॥
मन्त्रः कालत्रये ब्रह्मसत्यताप्रतिपादकः ॥ ६५ ॥

दासान्तं वापि रामान्त गुरुब्रह्मपदाङ्कितम् ।
नामत्रयाप्यनियम औदासीन्यं हि सर्वतः ॥ ६६ ॥

ग्रन्थास्ते भाषया सन्तु मन्दानां प्रतिपत्तये ॥
 पात्रेण येनकेनापि पयः पानं हि वृत्तिदम् ॥ ६७ ॥
 किमधीतेर्महाग्रन्थैरभिमान^१विवर्द्धनैः^२ ॥
 भक्तिर्न मयि चेज्जाता प्रयातानाप्यहं मतिः ॥ ६८ ॥
 सन्त्येव सर्वोपनिषत्प्रबन्धाः
 सूत्राणि भाष्याणि तदर्थकानि ॥
 स्त्रीशूद्रबोधाय च बालिष्ठानां
 ज्ञानाय नानावचनैर्यतस्व ॥ ६९ ॥
 भाषाग्रन्थधान् भवता प्रणीतान्
 ये भक्तिवैराग्यशिवोपदातृन् ॥
 पठेयुरेते कृतिनो भवेयु-
 र्भ्रश्यन्तु त्रिद्वेषकरा नरा ये ॥ ७० ॥
 त्वन्मतस्थः परो वापि यस्त्वां नानक ? पूजयेत् ॥
 तस्य^३ सिध्यन्तु सर्वेऽर्थाः श्रद्धाविश्वाससम्पदा ॥ ७१ ॥
 क्षेत्राणि ते जन्म विहारगोष्ठी
 कृतानि ये यान्ति नराः पृथिव्याम् ॥
 समृद्धकामा गतया यदीषा
 स्तोपाय मे ते प्रभवन्ति सन्तः ॥ ७२ ॥
 तथा यतस्व^४ योगीन्द्र ? ग्रामे ग्रामे गृहे गृहे ॥
 यथाखण्डचिदानन्दकया ऋज्वी प्रवर्त्तते ॥ ७३ ॥

-
१. मानसपुत्राया कलघुनिरत्र ।
 २. मानकं मानसधर्मप्रचारायोपदिशति किमु ।
 ३. विवर्द्धनैः-क०
 ४. नियन्त्रणैः-स०

तारणाय जगतो गतो भवान्
 पाहि तत्कुरु हितं हितं नृणाम् ॥
 आगमिष्यसि मृतोऽमृतो^१ निशं
 सीदतो वनमतो मतोचितान्^२ ॥ ७४ ॥

इत्थं प्रमद्य वदतः पुरुषोत्तमस्य
 पादारविन्दतुलसौ सिरशा दधानः ॥
 आमन्त्र्य नानकमुनिर्निर्गात्प्रसन्न-
 स्तत्पार्श्ववर्तिविबुधैरभिनन्दमानः ॥ ७५ ॥

आजगाम ततो योगी वैकुण्ठादीशसत्त्वतः ॥
 ध्रुवस्य लोक आवाभ्यां नतः स्मेरमुखाम्बुजः ॥ ७६ ॥

ततः प्रसन्नं तमुदीक्ष्य धीरं^३—
 ध्रुवोऽबदद्विष्णुरुदीक्षितः किम् ? ॥
 कीदृग्विधः किं परिवार आस्ते ?
 किमावभाषे ? सविधे गतं त्वाम् ॥ ७७ ॥

योगीन्द्रोऽबददीधरः स जगतां कर्ता तथा रक्षिता
 सहर्ता रविकोटिदीधितिरपि स्वेषां सदा शीतलः ॥
 ब्रह्माद्याः सनकादयः सुरमुनिव्राताः सुराधीश्वराः
 सेवन्ते श्रुतिभिः स्तुवन्ति च दयादत्ताः^४ प्रवेशाः क्वचित् ? ॥ ७८ ॥
 तन्लावण्यविमोहिताजलविजा चेशामरग्राहिणो
 केन श्रीरूपमीयतां ? नवघनश्यामस्य तस्यातुला ॥

१. मृतोमृतो—क०

२. ययो—क०

३. धीरो—स०

४. दयादत्तप्रवेशा—स०

ऐश्वर्यं कलयस्व गोपुरागतो दौवारिकप्रार्थना
प्रह्वस्तिष्ठति सर्वदेव निवहैरुद्धस्तु वृद्धश्रवाः ॥ ७९ ॥

आहूय^१ स्वान्तिकं देवो दयादृष्ट्या व्यलोकयत् ॥
स्तुतः प्रश्नान्ममावोचदुदासिमतमादिशत्^२ ॥ ८० ॥

दृष्टस्त्वयापि मुलमः स हि भक्तिमात्रां
वाक्ये तुतोप तव तीव्रतपस्पया यः ॥

तत्सारविन्द नयनस्य निरीक्ष्यरूप-
मक्ष्णामुचमनृणकोऽहमहो ! कृतार्थः ॥ ८१ ॥

ध्रुवोऽवदत्तमीशानमित एव विलोकये
सनिरात्ररणं ज्योतिरहमस्मि स एव च ॥ ८२ ॥

स च भवान् 'यदैक इहस्थित-
स्तदधिकारधरोति' तदा कुतः ? ॥

अभिदधाविति मर्दननामको
ध्रुव उवाच वचः शृणु मर्दनं ? ॥ ८३ ॥

लीलेयं सृष्टिरीशस्य तन्निर्वादाधिकारिणः ॥
ब्रह्माद्या अहमप्यङ्ग ? व्यवहारे पृथक् कृताः ॥ ८४ ॥

तं नानकोद्यत वयं ब्रजाम
आमन्त्रयामो ध्रुव ? हेमयन्तम् ॥

दयादृष्टा पश्य जनार्दनस्य
त्वं व्यापकं पश्यसि रूपमङ्ग ॥ ८५ ॥

१. आहूय-क०

२. दुदासि-क०

३. यदे-क०

४. शारधरोति-क०

ध्रुवोऽवदद् ध्रुवमसि वैष्णवी कला
 कलावमूकृतसुकृतान्कृतार्थयन् ॥
 अवातरस्तरणिरिव प्रकाशय
 स्व तेजसा तिमरमुदस्य सत्पथम् ॥ ८६ ॥
 इदं पदं यदि रुचितं कृतार्थय
 क्षितेः शुभा यदि नियतिस्तदाऽस्तु तत् ॥
 खलो मिलन् व्यथयति संञ्जनः सतो
 विवाधते खलु विभजंस्तु मादृशः ॥ ८७ ॥
 प्रणोमतुः प्रीतिशुतौ परस्परं
 चिराय राजपिंवरो सुसङ्गतौ ॥
 स्थितस्तदैकः स्वपदे विपण्णधीः^१
 परो जगाम क्षितिलोकमुन्मना ॥ ८८ ॥
 सर्वमाचष्ट वैकुण्ठे सम्यादं शार्ङ्गधन्वनः ॥
 आवाभ्यामध्वनि शनैर्योगी स्वजनवत्सलः ॥ ८९ ॥
 आत्रामाकर्ण्य गोविन्दगदितं विस्मताबुधौ ॥
 भूगोलस्य खगोलस्य स्थितिं पप्रच्छ मर्दनः ॥ ९० ॥
 गुरुः सर्वत्रमूर्धन्यो धन्यो गोविन्ददर्शनात् ॥
 सप्रमाणं ससस्थानं स्थानं तत्तद्वर्णयत् ॥ ९१ ॥
 स्थूलं रूपमिदं हरेर्मगवतो मायागुणैः कल्पितं
 ब्रह्माण्डानि विलक्षणानि^२ विविधैर्जातैर्निविष्टानि च ॥

कः कात्स्न्येन विदाङ्करोतु तदिदं मोहो हि यस्मिन् विदां
तुभ्यं मर्दनं कीर्तये तदपि मोः शुश्रूषवे किञ्चन ॥ ९२ ॥

मायामये भगवतो वपुषुषि त्रिलोक्यां
चित्तं स्थिरं सहति सूक्ष्ममपि ग्रहीतुम् ।
स्थूले कचित्स्थिरकरः प्रथमं शरव्ये
धन्वीसु सूक्ष्ममपि विध्यति सायकेन ॥ ९३ ॥

लक्षयोजनविस्तारो जम्बूद्वीपोऽयमुच्यते ॥
यतुलो नववर्षाणि तस्मिन् मिन्नानि पर्यतैः ॥ ९४ ॥

योजनानां सहस्राणि नवसप्तसुविस्तृतिः ॥
भद्राश्वे कंतुमाळे च चतुर्विंशदिति स्थितिः ॥ ९५ ॥
धनुर्वत्सं स्थिते ज्ञेये द्वे वर्षे दक्षिणोचरे ॥
दीर्घाणि तत्र चत्वारि चतुरस्रमिलावृतम् ॥ ९६ ॥
कमलमिव धरातलं तदन्त-
र्ललितमिलावृतं मग्नं कर्णिकेव ॥

कनकगिरिरुपाश्रितः सुरोच्चै-
र्विलसति योजनलघुतुङ्गशृङ्गः ॥ ९७ ॥

योजनानां सहस्राणि द्वाविंशत्तस्य मूर्धनि ॥
मूले षोडशविस्तारः प्रविष्टस्तारता मेहीम् ॥ ९८ ॥
सहस्रैर्वेदवसुभिर्षोडशयोजनानां वहिः स्थितः ॥
इलावृतस्यांचरत्र रम्यके नीलपर्वतः ॥ ९९ ॥

हिरण्यये श्वेतगिरिं शृङ्गवान्धुस्वर्पगः ॥
क्षीरोदावधयो दीर्घाः प्राच्यां सीमा मेहीधराः ॥ १०० ॥

इमे त्रयस्तथोत्तुङ्गा योजनायुतसंख्यया ॥

विस्तीर्णा द्विसहस्रा च योजनानामुदाहृताः ॥१०१॥

निपघोद्विह्रिर्वर्षे

किंपुरूपे

हेमकूटाख्यः ॥

हिमशैलोऽपि^१ च भारत-

इलावृतो

दक्षिणे

भागे ॥१०२॥

विस्मृतिस्तुङ्गताचैषां

नीलादिवदुदाहृता ॥

मान्यवान्पश्चिमे भागे पुरस्ताद् गन्धमादनः ॥१०३॥

इलावृतस्य प्रावाणां^२

वानीलनिपघायतौ ॥

केतुमालं च भद्राश्वं

परिच्छिद्य

स्थिताबुधौ ॥१०४॥

योजनानां सहस्रे द्वे

विस्तीर्णां

परिकीर्तितौ ॥

दिक्षु मेरोरूपष्टम्भा^३

मंदरो

मेरुमन्दरः ॥१०५॥

सुपाश्वः कुमुदश्चैवायुतयोजनविस्मृताः ॥

चूतजम्बूकदम्बाश्च न्याग्रोधस्तरवः क्रमात् ॥१०६॥

एकादशशतान्येषु योजनानि समुच्यताः ॥

पथीमन्धि क्षुरससज्जलपूर्णहृदा अपि ॥१०७॥

१. शैली-क०

२. प्रावाणां-क०

३. पृन्मो-क०

वनानि नन्दनं चैत्ररथं वैभ्राजसंज्ञकम् ॥
 सर्वतो मद्रसंज्ञं च क्रमात्तत्र नमः सदा ॥१०८॥
 अरलीनां शतान्यष्टावेकपृष्ठाधिकानि च ॥
 मानं मन्दरमाकन्द फलस्य परिकीर्तितम् ॥१०९॥
 अरुणोदा नदी याति रसालरससम्भवा
 इलाष्टतस्य पूर्वस्यां दिशि मन्दरतोयुता ॥११०॥
 गिरिजानुचरीस्तस्याः पिबन्ती रसमुत्तमम् ॥
 स्पृशन्वासयते वातः समन्ताद्दशयोजनम् ॥१११॥
 जम्बूफलानां मानङ्गसदृशां स्यन्दते रसैः ॥
 मेरुमन्दरतोजम्बूनदीलाष्टतदक्षिणे ॥११२॥
 तस्या रसा सेकवशान्मृत्तिरारोघसोर्द्धयोः ॥
 शुष्कासमीरघ्न्याभ्यां जाम्बूनदमुदीर्यते ॥११३॥
 कदम्बकोटराज्जाताः सुपाद्वर्गिस्त्रिराज्युताः ॥
 वहन्ति मधुनो धाराः पञ्च पञ्चादिलाहता ॥११४॥
 पिबतां ता मुखोद्भूता निश्वासाः शतयोजनम् ॥
 आमोदयन्ति सततं मोदयन्ति मनांसि च ॥११५॥
 विभाति न्यग्रोधः शतबलशनामा कुमुदगो
 नदास्तस्योदीच्यां विदधति वतेलाष्टतमम् ॥
 जनानां मानन्दं दधिमधुसितादुग्धघृतसद्व-
 विभूषा वस्त्रार्घ्यरपि विविधमोज्यैरनुदिनम् ॥११६॥
 तद् गृह्णतां नवलयः पलितं जनानां
 स्वेदोद्गमो विविधविघ्न मवानचिन्ता ॥
 वैद्यर्ण्यमश्रुजडता त्रिविधो न तापो
 दौर्गन्ध्यमिन्द्रियहर्तिर्न जरा न मृत्युः ॥११७॥

विंशतिः केयराकाराः कुरङ्गकुररादयः ॥
 सर्वतः पर्वता मेरोः कणिकाश्च चकासति ॥११८॥
 जठरो देवकूटश्च मेरोः प्राच्यां घराघरौ ॥
 सहस्रयोजनादग्रे द्विसहस्रं पृथूनतौ ॥११९॥
 अष्टादशसहस्राणि योजनानामुदगता ॥
 पवनः पारियात्रश्च प्रतीच्यां तस्य संस्थितौ ॥१२०॥
 कैलाशः करवीरश्च दक्षिणस्यामवस्थितौ
 त्रिमृङ्गभक्तौ तस्मादुदीच्यामुपकल्पौ ॥१२१॥
 मेरौ नवपुराणि स्युर्मनोवत्यमरावती ॥
 तेजोवती संयमनी तथा कृष्णाङ्गना परा ॥१२२॥
 श्रद्धावती गन्धवती तथाचान्या महोदया ॥
 यशोवती च ब्रह्मेन्द्रब्रह्मादीनां ययाक्रमम् ॥१२३॥
 विष्णुनामपदाङ्गुलं मित्रा ब्रह्माण्डतश्चुता ॥
 मेरुस्थब्रह्मसदने चतुर्धा याति जाह्नवी ॥१२४॥

१. मेरौ नव पुराणि—

(i) मनीवती ।	(ii) यमरावती ।
(iii) तेजोवती ।	(iv) संयमनी ।
(v) कृष्णाङ्गना ।	(vi) श्रद्धावती ।
(vii) गन्धवती ।	(viii) महोदया ।
(ix) यशोवती ।	

१. मेरुस्थ ब्रह्मसदनान् जाह्नवीयतिश्चतुर्धा—

- (i) सीता गन्धमादनं गच्छति ।
- (ii) मद्रा सारंगारगं याति ।
- (iii) महाश्वरा मत्स्यवन्तं याति ।
- (iv) वेनुमाला पश्चिमं सागरं गच्छति ।

१. संयमनी—क०

२. कृष्णाङ्गना—क०

सीता निरश्विसदनाद्गन्धमादनमोयुषी ॥
 मद्रास्वमन्तरा प्राच्यां क्षारसागरगामिनी ॥१२५॥
 चक्षुर्मान्यवतः शृङ्गं गाहमाना महाजवा ॥
 केतुमाला प्रसर्पन्ती पश्चिमं याति सागरम् ॥१२६॥
 मद्रा सुमेरुशिखरादुदकागार गामिनी ॥
 शृङ्गवन्तमतिक्रम्य प्रविशत्युत्तरान् कुरुन् ॥१२७॥
 तथैवालकनन्दापि हेमकूटावघट्टिनी ॥
 वहन्ती भारते वर्षे दक्षिणं याति सागरम् ॥१२८॥
 याममि प्रजतः पुंसः पूर्वपुण्यैः पदे पदे ॥
 राजद्वयाश्रमेधादि यज्ञानां सुलभं फलम् ॥१२९॥
 भारते कुरुते जन्तुर्यत्तु कर्मशुभाशुमम् ॥
 द्वीपान्तरे तस्य भोगः स्वर्गे च नरकेषु च ॥१३०॥
 वर्षान्तरेषु पुरुषोऽप्युतवर्षजीवी
 स्वस्वर्गशेषमुत्तमभोगकृतावतारः ॥
 नागायुतोऽद्वतवलो वनितैकगर्भा
 त्रेतासमो भवति तत्र समोपि कालः ॥१३१॥
 विहरन्ति तत्र वनितासखाः सुरा
 विपिषु फूलनववन्लिचारु ॥
 कलहंससारसकृतस्वनास्वलं
 मणिदीर्घिकासु विकलोत्पलामु च ॥१३२॥
 इलाष्टते चन्द्रधरः परः पुमान्
 शिवा प्रकोपादितरास्तु योषितः ॥
 स्तुवन्ति संरूपणमत्रदेवतं
 यशोमिरस्यैव सदा सुमङ्गलः ॥१३३॥

भद्रस्रवास्तु भद्राश्चेद्धर्मसन्तुः समाहितः ॥
स्तौति सर्वैर्निजजनैर्हयग्रीवं रमापतिम् ॥१३४॥

प्रह्लादो हरिवर्षे
वर्षस्थैः सञ्जनैः सहितः ॥
नरहरिसुज्ज्वल यशसं
भक्त्या रोमाञ्चितः स्तौति ॥१३५॥

केतुमालेऽपि भगवान् कामदेवो हरिः श्रिया ॥
स्तूयते रुचिरालापस्मितालोकमनोहरः ॥१३६॥

रम्पके च मनुः स्तौति मत्स्यरूपिणमीश्वरम् ॥
वर्षपुरूपैः सर्वैः पुरा तस्मै प्रदर्शितम् ॥१३७॥

हिरण्मये च तिष्ठन्तं कूर्ममूर्तिं मधुद्विपम् ॥
वर्षस्थैः पुरूपैः स्तौति पितृणां पतिर्यमा ॥१३८॥

उत्तरेषु कुरुषु स्थितो हरिः
सौकरं मखमयं वहन् वपुः ॥
स्तौति तं वसुमती समन्विता
वर्षवासिपुरूपैः ग्रहर्षितैः ॥१३९॥

सीतापतेः किं पुरूपे हनुमान्
युतः स्तुतिं किं पुरूपैः करोति ॥

उदारतामस्य जनानुरागं
स्मरन् परं श्रेमसमुद्रमग्नः ॥१४०॥

श्रीपतिं भारते वर्षे नरनारायणात्मकम् ॥
नारदः सांख्ययोगाभ्यां प्रजामिः स्तौति सद्गतः ॥१४१॥
श्रीशैलो विन्ध्यः सद्याद्याथ महीधराः ॥
नर्मदाद्याथ सरितो भारते सन्ति भूरिशः ॥१४२॥

वाञ्छन्ति भारते वर्षे जन्म देवगणा अपि ॥
 यत्र सद्यः शुभाचारैर्वासुदेवः प्रसीदति ॥१४३॥
 वदन्त्यप्यावुपद्वीपान् जम्बूद्वीपस्य मर्दन ॥
 स्वर्णप्राद्वयमुक्तस्य आवर्तन इति स्मृतः ॥१४४॥
 उक्तो रमणकौमन्दहरिणा पाञ्चजन्यकः ॥
 सिंहलश्चैव लङ्का च नामतः परिकीर्तिताः ॥१४५॥
 लक्ष्ययोजनविस्तारः समन्तात् धारसागरः ॥
 जम्बूद्वीपात्ततः प्लक्षद्वीपस्तु द्विगुणो मतः ॥१४६॥
 प्लक्षो जम्बू प्रमाणोऽस्ति सौवर्णो द्वीपनामकः ॥
 तस्मिन्नास्ते सदा सप्तजिह्वो देवस्तनूनपात् ॥१४७॥
 प्रियव्रतसुतस्तस्मिन्निष्मज्जिह्वो विरक्तधीः ॥
 विमज्ज्य सप्तवर्षाणि स्वपुत्रेभ्यो ददौ किल ॥१४८॥
 शिवं च ययसं चैव सुमद्रं ज्ञान्तमेव च ॥
 क्षेमामृताभयानि स्युस्तस्मिन् वर्षाणि नामतः ॥१४९॥
 मणिकूटो वज्रकूट इन्द्रसेनस्तथैव च ॥
 ज्योतिष्मांश्च सुपर्णांश्च हिरण्यधीतिनामकः ॥१५०॥
 मेघमाल इति प्रोक्ता मर्यादागिरयस्तथा ॥
 सप्तैव तत्र वर्षाणां समानां मेदकारकाः ॥१५१॥
 अरुणा नृमणाङ्गिरसा
 सावित्री सुप्रभाता च ॥
 प्रथिता श्रुतम्मराख्या
 नदी च सत्यम्मरा तत्र ॥१५२॥
 हंसापतगोर्द्धापनाः
 सत्यांगास्तत्र वर्णाश्च ॥

उपतिष्ठन्ते

निगमै-

भगवन्तं

भास्करं

भक्त्या ॥१५३॥

समेन धरसोदेन प्लक्षद्वीपः समावृतः ॥

द्विगुणः शान्मलिर्द्वीपः प्लक्षतुल्योऽत्र शान्मलिः ॥१५४॥

गरुडस्य गृहं तत्र श्रुत्या यः स्तौति केशवम् ॥

प्रियव्रतसुतोपज्ञबाहुस्तत्र विभक्तवान् ॥१५५॥

वर्षाणि सप्तपुत्रेभ्यः शृणु तन्नाम मर्दन ? ॥

सुरोचनं सौमनसं वर्षं रमणकंस्तथा ॥१५६॥

देववर्षं पारिभद्रमाप्यापनमिति स्मृतम् ॥

अविज्ञानं च गिरयः स्वरसः शतशृङ्गकः ॥१५७॥

वामदेवश्च कुन्दश्च कुमुदः पुष्पवर्षकः ॥

सहस्रश्रुतिरित्येव सरितोऽनुमतिः स्मृताः ॥१५८॥

सिनीवालीसरस्वत्यौ कुहूश्च रजनी तथा ॥

नन्दा राकेति कथिता वर्णाः श्रुतिधरः स्मृतः ॥१५९॥

तथावीर्यधरश्चैव वसुन्धर इपुन्धरः^१ ॥

यजन्ते वेदविद्वांसो देवं कुमुदवान्धवम् ॥१६०॥

समेन शान्मलिर्द्वीपः सुरो देनावृतो^२ घटिः ॥

द्विगुणोत्तः कुशद्वीपः कुशोत्रज्वलनोपमः ॥१६१॥

हिरण्यरेता इत्युक्तः प्रियव्रतसुतो नृपः ॥

विभज्य सप्तवर्षाणि स्वसुतेभ्यो न्यवेदयत् ॥१६२॥

१. इमु-ल०

२. देवावृतो-क०.

वसुध वसुदानश्च स्मृतो दृढरुचिस्ततः^१ ॥

सत्यव्रतो नाभिगुप्तो विविक्तो नामदेवकः ॥१६३॥

इति तस्य मुतावर्षो नामान्येतादृशानि च ॥

शैलाश्चक्रश्चतुःशृङ्गः कपिलश्चित्रकूटकः ॥१६४॥

दैवानीकश्चोद्ध्वरोमा द्रविणः प्ररिकीर्तिताः^२ ॥

सरितो रसकुल्या च मधुकुल्या तथैव^३ ॥१६५॥

श्रुतविन्दा मित्रविन्दा देवर्गमा^४ घृतन्युता ॥

मन्त्रमालेति कथिता विष्णुश्च^५ क्रमतःशृणु ॥१६६॥

कुशलः कोविदश्चैवाभिपुक्तः कुलकस्तथा ॥

प्रजानमःसदामास्यं^६ वैश्वानरमुपासते ॥१६७॥

कुशद्वीपो घृतोदेन^७ समेन बहिरावृतः ॥

ततो बहिस्तद्विगुणः क्रौञ्चद्वीपोऽस्ति मर्दन ॥१६८॥

क्रौञ्चो नाम महाशैलस्तस्य संज्ञा प्रवर्तकः ॥

न केवलं गुहस्यापि क्रौञ्चदारणनामकृत् ॥१६९॥

पुरा प्रकोपान्छिखिबाहनेन

शक्तया स्वशक्तया व्रणितस्य तस्य ॥

दुग्धो दधिद्वीपसमा व्रणस्य

पूर्य ध्रुवं सिञ्चति किञ्च दुग्धैः ॥१७०॥

१. दृढरुचिस्ततः-त०

२. दैवानीक-त०

३. तथैव-क०

४. भार्गव-क०

५. घृतन्युता-क०

प्रियव्रतस्य पुत्रोऽत्र घृतपृष्ठो ददौ पुरा ॥
 वर्षाणि पुत्रनामानि पुत्रेभ्यः सप्त मर्दन ? ॥१७१॥
 आमो मधुरुहो मेघपृष्ठो^१ आलिप्तसंज्ञकः ॥
 सुधामा लोहितार्णश्च वनस्पतिरिमे सुताः ॥१७२॥
 शुक्रश्च वर्द्धमानश्च भोजनश्चोपवर्हिणः ॥
 नन्दश्च नन्दनश्चैव सर्वतोमद्र इत्यपि ॥१७३॥
 शैला नद्यो^२ मयामायामृतौघाऽप्यार्यका^३ तथा ॥
 उक्ता तार्थवती शुक्ला सपवित्रवती मता ॥१७४॥
 वर्णास्तु पुरुषस्तत्र ऋषभो द्रविणस्तथा ॥
 देवकोज्जलिना यान्ते मायादेवीमुपासते ॥१७५॥
 ततःपरस्ताद् क्षीरोदाच्छाकड्वीपोऽस्ति मर्दन ? ॥
 द्वात्रिंशलक्षगणितयोजनायाम एष तु ॥१७६॥
 शाकस्तरुस्तं द्वीपं तु सुरभीकुरुतेऽमितः ॥
 प्रियव्रतसुतो मेघातिथिस्तत्र विभज्य तु ॥१७७॥
 सप्तवर्षाणि पुत्रेभ्यस्तन्नामानि ददौ पुरा ॥
 पुत्राः पुरोजवास्तस्य मनोजव इति स्मृतः ॥१७८॥
 पवमानश्च कथितो धूम्रानोकस्तथैव च ॥
 चित्ररेफो निगदितो बहुरूपः प्रकीर्तितः ॥१७९॥
 विश्वाधारश्च गिरय ईशान उरुभृद्भक्तः ॥
 वलमद्रश्च कथितस्तथा शतकसेरकः ॥१८०॥

१. पृष्ठो—क०

२. मद्योनद्यो—क०

३. मयामृतौघाप्या—क०

उक्तः सहस्रस्रोतश्च देवपालमहानसौ ॥
 नद्यस्तत्राज्प्युदासंज्ञीत्युभयसृष्टिरेव च ॥१८१॥
 उक्ता पराजिता पञ्चषदी च परिकीर्तिता ॥
 सहस्रस्तुतिसंज्ञा च तथा निजवृत्तिः स्मृता ॥१८२॥
 यर्णा श्रुतव्रतः सत्यव्रतो दानव्रतस्तथा ॥
 अनुव्रतोऽनिलं देवं प्राणायामैरुपासते ॥१८३॥
 १दण्डिमण्डोदधिर्दीपं समस्तमुपगृहते ॥
 परस्तात्पुष्करद्वीपो द्विगुणंस्तत्र पुष्करम् ॥१८४॥
 कनकायुतपत्राणि चासनं परमेष्ठिनः ॥
 प्रियव्रतमुतो वीतिहोत्रः स्वात्मनयोरदात् ॥१८५॥
 वर्षं रमणकं चैव घातकिञ्चतदाख्ययोः ॥
 मानसोत्तरसंज्ञोऽस्ति योजनायुतमायतः ॥१८६॥
 तुङ्गस्तया द्वीपमध्ये वर्षसीमाकरो गिरिः ॥
 दिक् चतुष्टयवर्तिन्यः शृङ्गादीनां पुरोऽत्र च ॥१८७॥
 परितो ब्रमतो मेरुं रवेः संवत्सरात्मकम् ॥
 अहोरात्रेण देवानां चक्रं भ्राम्यति तत्र च ॥१८८॥
 स्वकर्मणा विशुद्धेन पुरुषाः परमेष्ठिनम् ॥
 यजन्ते विश्वकर्मारं देवानां प्रपितामहम् ॥१८९॥
 स्वाद्दुकेन द्वीपोऽयं समेन परिवेष्टितः ॥
 ततः परस्तादचलो लोकालोको ध्यवस्थितः ॥१९०॥

१. सप्तर्षिम् चर्ममाने द्वीपे चावारिवस्तूनि बर्णिनानि सन्ति । नद्यः, पिरयः, यर्णाः, उपसराश्च ।

२. दण्डिमण्डो-क०

प्रकाशस्यान्धकारस्य मर्यादाकारकः स च ॥
 योजनानां सार्धकोटिः सप्तलक्षी च सार्धिका ॥१९१॥
 मेरोः परस्ताद् भूरस्ति मानसोत्तरतः पुरः ॥
 तावती स्वादुजलतः समुद्रात्परतो मही ॥१९२॥
 तत्र तु प्राणिनः सन्ति ततः काञ्चनमेदिनी ॥
 एकोनचत्वारिंशद्भिः लक्षैः कोट्यष्टकं युतम् ॥१९३॥
 योजनानां तु सा तत्र देवा दीव्यन्ति नेतरे ॥
 लोकालोकस्य शैलस्य, मेरांश्चान्तरमेकतः ॥१९४॥
 सार्द्धद्वादशकोट्यः स्युर्योजनानां महामते १ ॥
 ध्रुवादप्युन्नतो यस्मान्लोकालोको महाचलः ॥१९५॥
 ततस्तं नातिवर्तन्ते^१ सूर्यादीनां गमस्तयः ॥
 . अन्धकारो योजनानां सार्द्धद्वादशकोटयः ॥१९६॥
 ततः परस्तात्कथिता विशुद्धा योगिनां गतिः ॥
 भूमण्डलमिदं सौम्य १, पञ्चाशत्कोटियोजनम् ॥१९७॥
 श्रृपमः पुष्करचूडो वामनसंज्ञोपराजितो दिक्षु ॥
 शिरसा भुवं दधाना दिशागजायोजिता विधिना ॥१९८॥
 ऊर्ध्वखण्डप्रमाणं तु पञ्चाशत्कोटि योजनम् ॥
 पञ्चविंशतिकोऽयस्तु खण्डयोरन्तरं विदुः ॥१९९॥
 कालस्य च दिशां चैव जनानामायुषस्तया ॥-
 . निमित्तं कर्मणा कर्म साक्षी सूर्यो विभाजकः ॥२००॥

१. सूर्यादीनां किरणानि लोकालोकं पर्वतं नातिवर्तन्ते तस्यास्युन्नतत्वात् ।

२. अन्धकारात्परस्तात् योगिनां गतिः कथिता । अन्धकारस्य च योजनानां सार्धं द्वादश-
कोटयो गतिः ।

युगाक्षकोटिवद्वस्य वायुपाशस्य कर्षणात् ॥
 ध्रुव्णेणारोहणं मानोः प्रवेशोत्तरमण्डले ॥२०१॥
 बाह्यं तु मण्डलं याति शीघ्रस्तद्वक्षिणायने ॥
 रात्रिवृद्धिर्दिनहासस्ततो भवति मर्दनं १ ॥२०२॥
 वैषु वैषाशसाम्येन सममण्डलवेशने ॥
 समागतिर्दिनमणेरहोरात्रसमानता ॥२०३॥
 मेपेतुलायामेकस्मिन्नहोरात्रे समानता ॥
 तथापि सूक्ष्मवैषम्यात्साम्यमित्येव कीर्त्यते ॥२०४॥
 वृद्धिहासौ प्रतिदिनं विषमौ सूक्ष्मदर्शने ॥
 तथापि घटिकामासे सामान्येन प्रकीर्तिताः ॥२०५॥
 वृषमे मिथुने वृद्धिर्दिनानां कर्कटादिषु ॥
 हासः किं तु निशोपेक्ष्यवृद्धिरित्येव कीर्त्यते ॥२०६॥
 मन्दशीघ्रसमा नाभिर्गतिभिर्मानसोच्चरे ॥
 नवकोट्यैकपञ्चाशन्लक्षं आम्यति मास्करः ॥२०७॥
 सर्वग्रहाणां ग्रीण्येव स्थानानि शृणु मर्दनं १ ॥
 स्थानं जरद्गवं मध्यं तथैतावत्तदुत्तरम् ॥२०८॥
 वैश्वानरं^१ दक्षिणतो निर्दिष्टमिह तत्त्वतः ॥
 वीथीग्रयेण प्रत्येकं त्रिधामार्गं^२ प्रचक्षते ॥२०९॥
 अधिनीकृत्तिकायाम्ना नागवीथीति शब्दिता ॥
 रोहिण्यार्द्रामृगशिरे गजवीथ्यभिधीयते ॥२१०॥
 पुष्योश्लेषा तथादित्या वीथी चैतावती मता ॥
 एतास्तु वीथयस्त्रिस्त उत्तरोमार्गं उच्यते ॥२११॥

तथा द्वे चापि फल्गुन्यौ मघा चैवार्पभीमता ॥
 हस्तश्चित्रा तथा स्वाती गोवीथीति जु^१शब्दिताः ॥२१२॥
 ज्येष्ठा विशाखा मैत्रश्च वीथी जारद्वी मता ॥
 एतास्तु वीथयस्तिष्ठो मध्यमो मार्ग उच्यते ॥२१३॥
 मूलापाढोत्तरापाढा^२ अजवीथ्यमिशब्दिता ॥
 श्रवण च धनिष्ठा च मार्गी^३ शतभिषक् तथा ॥२१४॥
 वैश्वानरी भाद्रपदे^४ रेवती चेति कीर्तिता ॥
 एतास्तु वीथयस्तिष्ठो दक्षिणो मार्ग उच्यते ॥२१५॥
 मानसोत्तरशैलोऽस्ति सुमेरोः पूर्वतः पुरी ॥
 देवघानी सुरेशस्य दक्षिणे समवर्तिनः ॥२१६॥
 संयमन्यभिधेया च निम्लोचन्यपि वारुणी ॥
 विभावर्युत्तरे सौम्या क्रमास्तासु भवन्ति च ॥२१७॥
 उदयोऽपि च मध्याह्नोऽस्तमयश्च निशीथकः ॥
 सुमेरोर्दक्षिणे तेषामैत्राः पूर्वोदयो मताः ॥२१८॥
 पश्चिमस्थास्तु याम्यायाः पूर्वाद्या हरितो विदुः ॥
 उत्तरस्थाः सुमेरोर्या वारुण्यास्तु च ता विदुः ॥२१९॥
 याः पूर्वे तास्तु सौम्यायाः प्राच्याद्या जानते दिशः ॥
 मेरुस्थानां तु मध्याह्ने सदा तिष्ठति भास्करः ॥२२०॥
 प्रदक्षिणावर्तवहन् प्रवहाख्येन वायुना ॥
 अमञ्ज्योतिश्चक्रशान्मेरुर्दक्षिणतो रवेः ॥२२१॥

१. ती—क०

२. पाढी—ख०

३. भिषा—ख०

४. भाद्रपदो—ख०

निःसरन्निव यत्राको भूमेस्तत्रोदयं विदुः ॥
 प्रविशन्निव यत्रास्यां तत्रास्तमय उच्यते ॥२०२॥
 उदयास्तमयौ चैव सर्वकालं तु सम्मुखौ ॥
 दिशास्वशेषासु तथा जानीहि विदिशासु च ॥२०३॥
 यैर्यत्र दृश्यते भास्वान् स तेषामुदयः स्मृतः ॥
 तिरोभावं च यत्रैति तत्रास्तमय^१ उच्यते ॥२०४॥
 नास्तं गमनमर्कस्य नोदयः सर्वदा सतः ॥
 उदयास्तमयाख्यं हि दर्शनादर्शनं रवेः ॥२०५॥
 शक्रादीनां पुरे तिष्ठन् स्पृशन्त्येव पुरत्रयम् ॥
 विकर्णं द्वौ विरुणस्यस्त्रीन्कोणान्द्वे पुरे तथा ॥२०६॥
 यस्य यत्रोदितः सूर्यः सा प्राची तस्य वामतः ॥
 मेरुस्तद्द्वीपवर्षाणां सर्वेषामुत्तरः स^२ तु ॥२०७॥
 योजनानां चतुस्त्रिंशल्लक्षण्यष्टशतानि च ॥
 मुहूर्तेन स्यो गच्छन् पुरीभ्राम्पति भास्वतः ॥२०८॥
 एकचक्रो द्वादशारः पण्णेमिश्च त्रिनाभिकः ॥
 संबत्सरात्मको भानोभ्रामित्याकाशगो रयः ॥२०९॥
 तस्य नीडस्तु षट्त्रिंशल्लक्षयोजनमायतः ॥
 विस्तीर्णस्तुर्यभागेन तावानेव युगः स्मृतः ॥२१०॥
 अरुणः साराविस्तस्य सप्ताङ्गा वामगामिनः ॥
 अधो मेरौ परस्त्वक्षौ वायुस्यो मानसोत्तरे ॥२११॥

१. सूर्यस्योदयमयास्तस्य च न कश्चिद्विशेषो नियमः ॥ परन्तु यत्र दृश्यते भास्वान् स तेषामुदयः, यत्र च तिरोभावो याति तत्रास्तमयः । इयं दृष्टेर्दर्शनादर्शनं उदयास्तमयादयमस्ति ।

२. प्राक् प्रत्ययद्वयवर्णवर्धनम् ।

लक्षत्रये योजनानां नक्षत्राणां स्थितिस्ततः ॥
 द्विलक्ष्यमुशना भानोः पुरः पश्चात्सह व्रजन् ॥२४३॥
 लक्षद्वये योजनानां बुधस्तस्योपरि स्थितः ॥
 भास्वतः पुरतः पश्चात्सह वा परिमर्पति ॥२४४॥
 लक्षद्वये योजनानां बुधादूर्ध्वं कुजस्थितिः ॥
 द्विलक्षयोजने तस्मादूर्ध्वं देवगुरोः स्थितिः ॥२४५॥
 'द्विलक्षयोजने तस्मादूर्ध्वं सूर्यसुतः स्थितः ॥
 तथैकादशलक्षोर्ध्वं स्थिताः सप्तर्षयस्ततः ॥२४६॥
 सप्तयोदशलक्षाणि योजनानां स्थिता ध्रुवः ॥
 श्रुपिम्य ऊर्ध्वं राचरेः' क्रियते यः प्रदक्षिणः ॥२४७॥
 ज्योतिश्चक्रमिदं ग्राहुः शिशुमारप्रतिष्ठितम् ॥
 धृतमीशेच्छर्यैवेतत् तत्र वा वायुमण्डले ॥२४८॥
 रवेरधस्तात्स्वर्मानुस्तिष्ठत्ययुतयोजने ॥
 पिदधाति रविं यत्तु ग्रहणं तत्प्रचक्षते ॥२४९॥
 अयुतयोजनमुक्तमहर्षते^१
 रगिसहस्रमितं तु निशापतेः ॥
 त्र्यधिकर्षक्तिमहस्रमितं विदुः-
 धुधगणास्तममः खलु मण्डलम् ॥२५०॥
 भूर्लोकश्च सुवल्लोका ग्रन्थावधिरुद्राहतः ॥
 आदित्यादाध्रुवं सौम्य ? स्वर्लोक इति गीयते ॥२५१॥

१. विलस-४०

२. राचरे-११०

३. ग्रहस्पति-४०

महर्लोकस्ततोऽप्यूर्ध्वमेककोटिप्रमाणतः ॥
 कोटिद्वयं तु संख्यातो जनो भूर्लोकतो जनैः ॥२५२॥
 चतुःकोटिप्रमाणस्तु तपोलोकोऽस्ति भूतलात् ॥
 उपरिष्ठात्क्षितेरप्यो कोटयः भव्यमरितम् ॥२५३॥
 भूमेरधस्ताद् भुवनानि सप्त
 प्रत्येकतुङ्गायुतयोजनानि ॥
 माया विना यत्र मयेन पुर्यः
 सुवर्णरत्नैरचिता विमान्ति ॥२५४॥
 अवलं वितलं चैव सुतलं च तलातलम् ॥
 महातलमिति प्रोक्तं रसातलमतः परम् ॥२५५॥
 पातालमुच्यते तेषु स्वर्गादप्यधिकं सुखम् ॥
 देत्यनागा जरामृत्युरोगदुःखविवर्जिताः ॥२५६॥
 वाप्यः प्रकुल्लकमला विमलाम्बुपूर्णाः
 स्वर्णालवालधरणीरुद्धरम्यतीराः ॥
 सोपानसञ्चरटनुत्तमनागकन्या
 मञ्जीरमञ्जुनिनदैर्मदयन्ति चेतः ॥२५७॥
 मयपुत्रो बलो^१ नाम निवसत्यतले सुरः ॥
 येन पणवतिर्मायाः कृता मायाविभिर्घृताः ॥२५८॥
 जन्ममाणस्य वदनाच्चित्तस्तस्याऽभवन् स्त्रियः ॥
 स्वैरिणी कामिनी चैव पुंश्चला जनमोहिनी ॥२५९॥

१. अवल, वितल सुतल, तलातल, गृह्णतल, रसान्त पातालमिति भूतान्नापस्तान् ।

२. पुर बने नामाऽपुरोऽन्ते - उपरम् । जन्ममाणस्य नश्य वदनात् तित्वा विन्य स्वैरिणी कामिनी पुंश्चलो चेति निमृता ।

१. 'कोट्य स' इति नास्ति 'ब' इत्यत्र ।

२. देत्या-क०

१ वितले सुरतासक्तो भवान्या हाटकेधरः ॥
 हाटकान्तस्य वीर्येण नदी तस्यास्तु हाटकम् ॥२६०॥
 सुतले तु ततोघस्तादास्ते दैत्यपतिर्गलिः ॥
 यस्य भक्त्यावशो विष्णुर्गदायान् द्वारि तिष्ठति ॥२६१॥
 निरस्तो येन दिग्जेता पादाङ्गुष्ठेन रावणः ॥
 लघुगारवमुत्सृज्य प्रयातायुतयोजने ॥२६२॥
 तलातले ततोघस्तान्मयो नाम महामुरः ॥
 निपुरारातिना विष्णोश्चक्रात् ग्रातोवतिष्ठते ॥२६३॥
 महातले काद्रवेयामणाः क्रोधयन्नामिधः ॥
 तक्षकाद्या वैनतेयाद्विम्यतो नित्यमासते ॥२६४॥
 रसातले ततोघस्तादैतेया दानवास्तथा ॥
 निवातकच नाम कालेयाः पणयोजपि च ॥२६५॥
 वसन्ति देवदोग्धारो हिरण्यपुरगसिनः ॥
 शुन्या समरया प्रोक्ताः परुषं ते च विम्यति ॥२६६॥
 पाताले च ततोघस्ताद्वासुकिप्रमुखा भृशम् ॥
 कणामणिकृतोद्योतान्तिष्ठन्ति रजुमस्तका ॥२६७॥

I (१) वितले हाटकेधरः ।

(II) सुतले गलिः ।

(III) तलातले मयो नाम ई यः ।

(IV) महातले काद्रवेया मिधः ।

(V) रसातले दैतया दानवा कालेया पणयश्च ।

(VI) पाताले ।

(VII) पातालादपस्तासहस्रवदन रोषः ।

१. रावण-४०

२. घमाना-४०

योजनानां सहस्राणि त्रिंशस्तस्याप्यधो विभुः ॥
 श्रीमान्सङ्कर्षणः शेषः सहस्रवदनः स्थितः ॥२६८॥
 कचिन्मूर्धनि यस्येयं फणामणिगणोज्ज्वले ? ॥
 भूमिः सिद्धार्थवद्भाति मपर्वतवनार्णवा ॥२६९॥
 इति निशम्य तु मर्दन उक्तवान्
 वद गिरोः नरकाः कः ? कथं जनः ? ॥
 नरकमेति कथं दिवमश्नति
 प्रथय कर्मगतीः पृथुचेतन ? ॥२७०॥
 ऊचे गुरुर्भुवोद्यस्तादृष्टाविंशतिसंख्यकाः ॥
 जलादुपरि^१ वर्तन्ते नरकाः पापिदण्डदाः ॥२७१॥
 वैवस्वतस्य नगरी दक्षिणस्यां दिशि स्थिता ॥
 अग्निष्वात्तादयस्तत्र पितरो नरका अपि ॥२७२॥
 तामिस्रश्चान्धतामिस्रो महारौरवसंज्ञकः ॥
 कुम्भीपाको रौरवश्च कालघ्नश्चुदीरितम् ॥२७३॥
 असिपत्रवनं शोकं तच्छंकरमुखं पुनः ॥
 अन्धकूपश्च संदंशः कृमिमोजन उच्यते ॥२७४॥
 तप्तघ्निर्मिः प्रकथितो वज्रकंटकशास्त्रमाली ॥
 क्षारकर्दमनामा च सरक्षोगणमोजनः ॥२७५॥
 वैतरणी प्लवदोला लाभश्च प्राणरोधाख्यः ॥
 विशसनमवीचिरुक्तो यः पानंत्यारमे पादः ॥२७६॥

१. श्लोक स० २७१ तः नरकवर्णनं नानवेन कृतमस्ति ।

२. भुवोद्यस्ताग्नेजलादुपरि नरकाः सन्ति ॥

तत्र तामिस्रःतदयः पञ्च नरकाः कालसूत्रमिति वध्यते ।

शूलप्रोतो दन्दशूकस्तथा वटतिरोधनः ॥
पर्यावर्तनमंज्ञश्च सूचीमुरमिति स्मृतः ॥२७७॥

विच्चापत्यकलत्राणि परस्य हरते तु यः ॥
तामिस्रे ताडितो याम्यैः स मोहमधिगच्छति ॥२७८॥

वञ्चयित्वा तु पुरुषं तस्य दारघनादिकम् ॥
यो भुङ्क्ते सोऽन्धतामिस्रे वृथयते नष्टहृत्सिः ॥२७९॥

मिमिति भूतद्रोहेण कुटुम्बं केवलं तु यः ॥
रौरवे रुरुभिः क्रूरैर्हिरूपते म्रियते न सः ॥२८०॥

स्वदेहपोपको यस्तु केवलं क्रूरकर्मणा ॥
स महारौरवे हिंसैः क्रव्याद्यैः परिभूयते ॥२८१॥

यः पशून्पक्षिणो हन्ति करुणापरिवर्जितः ॥
कुम्भीपाकं तमे तैले यमदूतैः स पच्यते ॥२८१॥

अग्न्यर्कनप्तेऽयुतयोजने च
ताम्रे समन्ताज्ज्वलदग्निताम्रे ॥

॥ कालमूत्रे परिदहते यो
देवं द्विजं द्वेष्टि निजं च तातम् ॥२८३॥

अनापदित्यनेद्वेदमार्गं पाण्डमेति यः ॥
असिपर्शद्विधारः स छिद्यते कशयाहतः ॥२८४॥

राजा वा राजपुरुषो दण्ड्ये दण्डं दधाति यः ॥
स शूकरमुखे गाढमिक्षुवत्परिपीड्यते ॥२८५॥

यूकामकृणमखिकं च मशका येरक्तमोज्ज्या कृता
मिश्रेयेन विवेकशून्यमनसो जानन्ति नान्यव्ययाम् ॥

तान् यो हन्ति विवेकवान् हि मनुजः क्षिप्तान्धकूपे स तै-
र्दष्टो नष्टमतिभ्रमत्यधिरतं ध्वान्ते नितान्ताकुलः ॥२८६॥

न जुहोति यो न ददाति पञ्चमखान्धरोति न मन्दधी-
रुदरम्भरिर्वलिपुष्टवत्स्वयमत्ति नित्यमुपाजितम् ॥
कृमिमक्ष्यमाणकलेवरो व्यथितः क्षुधा परितो भ्रमन्
कृमिमोजने कृमिमोजनो बहुयोजने स विपीडति ॥२८७॥

हिरण्यरत्नं विप्रस्य यञ्चोरयति मूढवीः ॥
सन्देशे सप्तसंदंशैः पिशितं तस्य कृण्यते ॥२८८॥

अगम्यामगम्यं स्त्रियं वा पुमांसं
नरः कामिनीकामतः संसृजन्तौ ॥
समालिङ्गितौ लोहद्वार्याग्निमध्या
महावेदनां सप्तसूर्मां लमन्ते ॥२८९॥

यः सर्वगामी पश्चादिगन्ता कामी नराधमः ॥
कर्पन्ति तं समारोप्य वज्रकण्टकशान्मलीम् ॥२९०॥

रूपशोणितविष्मृत्रमांसकैश्रवसा मृतिम् ॥
मिन्दन्ति घर्मसैन्ये धैतरिण्यां पतन्ति ते ॥२९१॥

वृषलीपतयो विनष्टशौचा
गतलज्जाः पशुवृत्तिमाचरन्तः ॥
मलशोणितमूत्रपूयपूर्णं
तदनन्ते नरकाण्ये पतन्ति ॥२९२॥

ये विश्वकद्रुमिरुपद्रुतवत्यजीवा
हिंसा विहाररसिका हरिणान् हरन्ति ॥
ते प्राणरोधनिरये यमदूतबाणै-
र्विद्धाः श्वसन्ति निपतन्ति घरां सुराद्याः ॥२९३॥

दाम्मिका दम्भयज्ञेषु ये निघ्नन्ति वृथा पशून् ॥
निघ्नन्ति तान्विशसने नरके यमकिङ्कराः ॥२९४॥

ग्रामे येऽग्निमुचो विलुण्ठनकृतो लुण्ठन्ति सार्थाश्च ये
खादन्त्युन्नतवज्रसारदशना उत्कृत्य कृत्तिं बलान् ॥
साक्ष्यो योऽनृतमाह मोहनकरो नृणां क्रये विक्रये
कर्ता मानतुलादिकृदमनृजः सोऽघः शिराः पात्यते ॥२९५॥

शैलाग्रान् शतयोजनाञ्जलिभिर्वीचौ शिलासङ्कटे
निर्मिन्नस्तिलशो न मृत्युमेयते भूपस्ततः पात्यते ॥२९५॥^१
द्विजो द्विजस्य पत्नी वा सुरां पिबति मोहतः

अपः पाने द्रतं लोहं पात्यन्ति तु तौ बलाः ॥२९६॥

अपकृष्टोऽमन्येत स्योत्कृष्टांस्तु मदेन यः ॥

स क्षारकर्दमे मृङ्क्तेऽनाक्शिरास्तीव्रवेदनाः ॥२९७॥

पशुकृता ये पुरुषा यजद्भिः

कामैरनेकैरिह मृतसंधान् ॥

निदार्य रक्षोगणमोजने तान्

परश्वधैस्ते रुधिरं पिबन्ति ॥२९८॥

ये विद्यास्य प्रोतेः शूले

जन्तुघातैः^२ संक्रीडन्ते ॥

शूलप्रोते शूलप्रोता-

स्ते कद्गाघेनिष्पृष्यन्ते ॥२९९॥

१, प्रथमद्वितीयचरणयोरभावः पाठानुविपाद्यः ।

१. अघं - क०

२. अनुगतं - क०

३. स्तेऽनु - क०

उद्वेलयन्ति भूतानि ये क्रूरमनसस्तु तान् ॥
 'दन्दशूके दन्दशूका दंशन्ति बहुभिर्मुखैः' ॥३००॥

अन्धावटे कुसूले
 जनान्निरुन्धन्ति ये दर्पान् ॥
 अवटनिरोधननरके
 तेऽगरयूमैर्निरुन्ध्यन्ते ॥३०१॥

अतिथीन् गृहागतान्यो
 वक्रदृशा पश्यति क्रूरः ॥
 पर्यावर्तननरके
 तदक्षि गृद्वादिभिर्हिंस्यते ॥३०२॥

यः साचि वीक्षत इह स्वगुरुनरिभ्यो
 द्युतः कदर्य उपधारितचोरशङ्कः ॥
 'तत्तुन्नवाय इव दत्तगणोपमस्य
 सूचीमुखे वपुषि सीव्यति सूत्रजालैः' ॥३०३॥

प्राधान्येन तवोदितास्तु नरका वैचित्र्यतः कर्मणां
 नृणां मर्दन ? मर्दनाय विहितास्ते सन्ति नानाविधाः ॥
 शेषस्वर्गमुखस्य दुर्गतिमहादुःखस्य यद् भुञ्जते
 भूमौ तत्स्फुरमेव पश्यसि सदा मुस्थांश्च दुःस्थान् जनान् ॥३०४॥
 पापानामपि पुण्यानां जाले निपतितो जनः ॥
 मुमुक्षुस्त्वरते यस्तु स प्रत्युत निवध्यते ॥३०५॥

तस्मादसत्कर्म विहाय दूरे
 सत्कर्म कुर्वन् हरितोपणाय ॥
 निवृत्तिमार्गस्वरसः शरण्यं
 श्रीश प्रपन्नः समुपैति मुक्तिम् ॥३०६॥
 विपाकः कर्मणां प्रोक्तो मुनिमिस्तत्तदग्निभिः ॥
 वदामि तुभ्यं संक्षेपाच्च च मर्दनं मच्छृणु ॥३०७॥
 विहितस्नानजुष्टानाग्निन्दितस्य च सेवनात् ॥
 अनिग्रहाच्चेन्द्रियाणां नरः पतनमृच्छति^१ ॥३०८॥
 ब्रह्महा क्षयरोगी स्यात्सुरापः श्यावदन्तकः ॥
 हेमहारी तु कुनयो दुश्कर्मा गुरुतन्पगः ॥३०९॥
 महापातकजान्घोराग्नरकान्प्राप्य दारुणान् ॥
 कर्मक्षयात् प्रजायन्ते महापातकिनस्त्विह ॥३१०॥
 मृगश्वशूकरोष्ट्राणां ब्रह्महा योनिमृच्छति ॥
 एरण्यसवेनानां सुरापो नात्र संशयः ॥३११॥
 कृमिकीटपतङ्गत्वं स्वर्णस्त्रियो समाप्नुयात् ॥
 दृणगुल्मलतात्वं च क्रमशो गुरुतन्पगः ॥३१२॥
 यो येन संवसत्येषु स तद्विहोऽभिजायते ॥
 अन्नहर्ताऽऽमयावी स्यान्मूको वागपहारकः ॥३१३॥
 घान्यमिश्रोऽतिरिक्ताङ्गः पिशुनः पूतिनाशकः ॥
 तैलहृत्तैलपायीस्यात्पूतिवक्त्रस्तु दूचकः ॥३१४॥
 परस्य योपितं हत्वा ब्रह्मस्वमपहृत्य^२ च ॥
 अरण्ये निर्जले देशे भवति ब्रह्मराक्षसः ॥३१५॥

१. ३०९ श्लोकात् कर्मणां विपाकविचारः ।

१. सवसत्येषु—क०

२. स्वय—क०

हीनजातौ प्रजायेत पररत्नापहारकः ॥
 यत्र शकं शिखी हत्वा गन्धान्छुन्दतिः शुभान् ॥३१६॥
 मृषको घान्यहारी स्याद्यानमुष्टः फलं कृषिः ॥
 जल प्लवः पयः काको गृहकारीह्युपस्करम् ॥३१७॥
 मधुदंशः पलं गृध्रो गाहोघातिं बकस्तथा ॥
 स्वित्री बल्लं थारसं तु चीरी लवणहारकः ॥३१८॥
 प्रदर्शनार्थमेतत्तु मयोक्तं स्तेयकर्मणि ॥
 द्रव्यप्रकारा हि यथा तथैव प्राणिजातयः ॥३१९॥
 केन कर्मविपाकेन स्वर्गं यान्ति नरा गुरोः ॥
 मर्दनेनेति संपृष्टो निजगादाय नानकः^१ ॥३२०॥
 निष्प्रत्युहं क्रतुशतं यः कश्चित्कुरुतेऽवनौ ॥
 जितेन्द्रियोऽमरावत्यां स प्राप्नोति पुलोमजाम् ॥३२१॥
 तुलापुरुषदानादिमहादानानि षोडश ॥
 ये यच्छन्त्यमलात्मानस्ते लभन्तेऽमरावतीम् ॥३२२॥
 अक्लीबवादिनो धीराः मंग्रामेष्वपराङ्मुखाः ॥
 विक्रान्ता वीरशयने तेऽत्र तिष्ठन्ति भूभुजः ॥३२३॥
 कर्मणा मनसा वाचा सर्वाविस्थासु सर्वदा ॥
 परपीडां न कुर्वन्ति न ते यान्ति यमालयम् ॥३२४॥
 शरणागतवत्सला नरा
 अवलारालकटुद्वराणिणाम् ॥
 कलयन्ति दक्षिणां च ये
 हितमेते त्रिदशालयाः ॥३२५॥

वापीकृपतडागादिकारका वृक्षरोपकाः ॥
 गोघ्रासदायिनः स्वर्गे वसन्ति बहुवत्सरात् ॥३२६॥
 तुलसीं रोपयेद्यस्तु विष्णुपूजनतत्परः ॥
 अयुतानि युगानां तु स्वर्गलोके स पूज्यते ॥३२७॥
 शिवसेवनतत्परः सदा
 शिरनामस्मरणे गतक्षणः ॥
 रमते शिवसन्निधौ पुमान्
 यमदूतास्तमुदीक्ष्य विभ्यति ॥३२८॥
 मठं यतीनां कुर्वन्ति ये च मिथ्यामन्दिरं ॥
 धमशाला च विपुला तं चिरं स्वर्गवाप्तिनः ॥३२९॥
 अतिथिर्विमुखो न याति यस्मा-
 न्नियतं तस्य विरिञ्चिलांकवासः ॥
 वितरान्नमपेक्षसे यदि स्वो
 यम ऊचे मिल कैसरिष्वजाय ॥३३०॥
 न परान्नरुचिः पुमान् युमुक्षुः
 सततं स्नानपरः प्रभातराले ॥
 त्रिपदाजपतत्परस्तपस्वी
 त्रिदिग्ब याति न यातनां यमस्य ॥३३१॥
 कदाचिदपि गङ्गायां कथंचिन् स्नाति यः पुमान् ॥
 स स्वर्गं नियतं याति न याम्यास्तस्य यातनाः ॥३३२॥
 अप्रतिग्रहशीलो यः प्राणायामपरायणः ॥
 सत्यवादी शुचिर्दान्तः स्वर्गस्तस्य करे स्थितः ॥३३३॥
 गुरुशुश्रूषकः शिष्यो मायां पतिपरायणा ॥
 पुत्रः पित्रोर्भक्तियुक्तः सर्वे स्वर्गनिगामिनः ॥३३४॥

‘द्वादशाक्षरमनु’ प्रजपन्तो
 वैष्णवा विगतमोहमदा ये ॥
 ते पुनन्ति भुवनं स्वमहिम्ना
 माधवस्य सविधे च वसन्ति ॥३३५॥

एकादशपुपवासाः
 शालग्रामस्य पूजनं विधिवत् ॥
 नित्यं तदम्बुसेवा
 रेवागङ्गादितीर्थैः किम् ? ॥३३६॥
 यः पूजयेद्धरि^१ चक्रे शालि^२ग्रामशिलोद्भवे ॥
 राजसूयसहस्रेण तेनेष्टं प्रतिवासरम् ॥३३७॥
 शालग्रामशिला यत्र तत्तीर्थं थोजनत्रयम् ॥
 तत्र दानञ्च होमश्च सर्वं कोटिगुणं भवेत् ॥३३८॥
 धर्मेण वासस्त्रिदशालये स्या-
 दधर्मतो हा नरके निवासः ॥
 दानाद्धनं तेन विना च दैत्यं
 मोक्षो मुकुन्दस्मरणेन शब्दत् ॥३३९॥

इति श्रीजगद्गुरुनानककथायां नानकचन्द्रोदयसमाख्यायां
 भूगोलादिवर्णनं नाम चतुर्दशः प्रस्तावः ॥

—: ० :—

१. मनुशब्दः मन्त्रविशेषे देवविशेषे च प्रयुक्तोऽस्ति सर्वत्र शास्त्रे । “ॐ नमो भगवते
 वासुदेवाय” इत्यादि द्वादशाक्षरमन्त्रः ।

१. द्वादशाक्षरमनु—क०

२. हरिचक्रे—क०

३. शालिग्राम—क०

अथ पञ्चदशः प्रस्तावः

वार्णां गृणातु रसनां मम मानसं च
 श्रीशारदा स्मरतु शारदचन्द्रशुभ्राम् ॥
 सारस्वतं जयतु ^१मन्त्रमपञ्चपाणि-
 र्वाग्देवतां नमतु ^२संततमेव मौलिः ॥ १ ॥

पश्यन् ^३यतिः करतलामलकायमानं^४
 त्रैलोक्यवृत्तमिति योगजघर्मदृष्टया ॥
 ऊचे विपाकमपि मानवकर्मणां च
 कैलाशमिन्दुधवलद्युतिमाससाद ॥ २ ॥

उत्फुल्लकल्पतरुकाननमध्यवर्ति
 विभ्राजमानमणिनिर्मितमुन्मयूखम् ॥
 तस्मिन्महार्हशयनासनयानरम्यं
 दृष्टं निशान्तमतिशान्तसुरैः परीतम् ॥ ३ ॥

^५मन्दाकिनीसलिलसिक्तजटाटवीकः
^६सूर्येन्दुवह्निनयनः शरदभ्रशुभ्रः ॥
 माले वहन् शशिकला करिकृचिधारी
 वैयाघ्रचर्मवसनो मसितायदातः ॥ ४ ॥

-
१. प्रस्तावस्य प्रारम्भे पूर्वोद्देशितललित वर्णनं व्यधायि कविना ।
 २. त्रिनयन इत्यर्थः । अथवा त्रयनमध्ये शिवस्य त्रयल्लामेतेषां निवास इति भावः ।
 ३. मन्त्र—त०
 ४. संतत—त०
 ५. माण-५०

स्मेराननो गरलनीलमलो भुजङ्गैः
 स्फूर्जत्फणामणिगणैः परिभूषिताङ्गः ॥
 विभ्रत्करैश्च परशुं हरिदम्बरं च
 भक्ताभयं ललितवामतनुर्भवान्या ॥ ५ ॥
 आसीन उज्ज्वलरुचौ वररत्नवेद्यां
 पद्मासने मुरगणैर्गुणितावदातः ॥
 नन्दीश्वरेण गणपेन च पण्मुखेन
 भृङ्गादिभिः प्रथमभृतगणैरुपेतः ॥ ६ ॥
 सत्या धनाधिपतिना कृतमुप्रलाप-
 धिन्तामणिः सकलचिन्तकवाञ्छिताप्तौ ॥
 आलोकितः पशुपतिर्यतिनायकेन^१
 तत्र प्रणाममपि तस्य दृशाम्यनन्दत् ॥ ७ ॥
 रूप्याचलं गशिधरस्य च तां समृद्धिं
 भक्त्या प्रणाममपि नानकयोगिभर्तुः ॥
 आलोक्य मर्दन उवाच^२ कण्ठे शैलो^३
 देवश्च कोऽयमतुलाद्भुतदिव्यसम्पत् ॥ ८ ॥
 तं नानकः प्रणिजगाद महोन्नतोऽयं
 कैलासभूषणः सुकृतैकगम्यः ॥
 इन्द्रादिमौलिमणिरजितपादपीठ-
 सैलोक्यभूषणमणिगिरिजाधवोऽयम् ॥ ९ ॥

१. पतिनापरेन-क०

२. उवाच-क०

३. शैलो-क०

४. कोऽयम्-क०

ब्रह्मैव शुद्धमवधेहि ननु त्वमेनं
ध्यानाय भक्तनिबहस्य वपुर्वहन्तम् ॥
अस्यैव मालनयनादनलो युगान्ते-
निर्गत्य^१ विश्वमनुतिष्ठति मस्मशेषम् ॥ १० ॥

एवं वदन्नवततार गुरुः पृथिव्यै^२
मार्गं महान्तमतिवृत्त्य गिरीनुदारान् ॥
ऊचे युष्मद्विषित इवासि नु^३ मर्दनं त्वं
सोऽब्रूत को मम कृतेऽकृत पाकमत्र ? ॥ ११ ॥

योऽयं गिरिस्तव पुरो बहुतुङ्गभृङ्ग-
स्तस्मिन्नपेहि मधुराणि फलान्यशान ।
अस्मत्कृते च कतिचिद्द्रुतमानयेति
तेनोदितो गिरिमगात्पुनरागमत्सः ॥ १२ ॥

फलान्यमृतकल्पानि नान्यावाप्यमर्ध्वज्वहि ॥
मर्दनोऽब्रूत भोगानि हा ! फलान्यजने बने ॥ १३ ॥
नानकेन कथितं कृतपुद्गे^४ ?
न प्रतीहि विपुलानि फलानि ॥
तान्यदन्ति मृनयो विपिनेऽस्मिन्
ये निलीय फलयन्ति तपांसि ॥ १४ ॥

मर्दनांवददिहैव वसेति
नानकस्तमगदत्फललोमात् ॥

१. निर्गत्य-स०

२. पृथिव्या-स०

३. नु-४०

४. पुद्गे-४०

वस्तुमिच्छसि स^१ तं पुनरुच्ये
किं चिकीर्षुरसि^२ तत्र यियासुः ॥ १५ ॥

तत्र यत्खलु कर्तव्यं ? न कर्तुं शक्यतेऽत्र तत् ॥
इति ब्रुवन्योगिवर्यः शैलसेन्यमुपागमत् ॥ १६ ॥

कोऽपि साधुरधितिष्ठति ? शैल-
मेतमित्यभिदधौ घृतवीणः ॥
नानकोऽप्यगददस्ति च साधु-
मर्दन ? स्वयमुपैति च कृत्यः^४ ॥ १७ ॥

किं नामासीति ? पप्रच्छ नानकं मुनिरुन्मना ॥
नानकोऽस्मि निराकार इति योगिवरो जगौ ॥ १८ ॥

तेनोक्तं ध्रुवमसि नानकस्तपस्वी
यो गीतो मम गुरुणा कथाश्रसङ्गात् ॥
किं नामा त्वमसि ? गुरोश्च नाम किन्ते ?
मां ज्ञाता स कथमिदं ? यतिस्तमूचे ॥ १९ ॥

अहंकन्याणनामास्मि शैलसेनो गुरुर्मम ॥
धर्मं प्रातरमाह त्वां त्रेतायामिति सोऽभ्यधात् ॥ २० ॥

१. त्वमं-४०

२. रमि-

३. त्वं यमु-४०

४. कृत्याः-४०

१. सैन्यशैले शीलमेवनाम्नो गुरोः शिष्यः कन्यापनामा यन्ति प्रतिबमन्ति स्म । यस्य (शीलसेनस्य) नानकः प्रेमाया धर्मं प्रातःपठति । तस्मिन् काले नानकस्य नाम गोवर्धन इत्यासीत् । शीलसेनः रुदैव कर्ता कर्तति मन्त्रं जपयामासीत् ॥

कल्याणो गुरुमित्यूचे धर्मप्राता तवागतः ॥
तेनोक्तं पृच्छ किं नामा ? कस्मिन्नासीद्युगे स च ? ॥ २२ ॥

नानकं परिपृच्छयेदं कल्याणः पुनरब्रवीत् ॥
त्रेतायां सहवामी ते स हि गोवर्धनाभिधः ॥ २३ ॥

तस्मादेशेन नीतोऽसौ कल्याणेन तदन्तिकम् ॥
सत्कृत्य स्थापितस्तत्र^१ कर्ता कर्तेति कीर्तयन् ॥ २४ ॥

‘यद्यस्ति ते गुरुरिहाहममुं दिदृक्षे
श्रुत्वा यतेः स इति वाचमुवाच तुष्टः ॥
आपृच्छय त्वं ननु नयामि भवन्तमत्र
तिष्ठेति पार्श्वमगमच गुरोरगर्वः ॥ २४A ॥

को गुरुः ? कश्च मन्त्रस्ते ? कस्माद्विद्यामुपाददाः ? ॥
कां कलां कलयन्नत्र ? केनानीतोऽसि ? कीर्तय ॥ २५ ॥

इति शीलसेनवचसामवसाने
यतिनाम्न्यघायि गुरुरीश्वर एव ॥
वरुणोऽस्य नाम वरमन्त्रमवोच-
ब्जनकाद् गुरोः^१ कचिदलभ्यत विद्या ॥ २६ ॥

कलये कलां सकलसत्यचरित्रा-
मिह मां निनाय जगतां पतिरेव ॥
अथ शीलसेनमुनिरेतदवादी-
दिति नानकस्य वचनानि निशम्य ॥ २७ ॥

१. इलोहोभ्य “क” इत्यत्र नास्ति ।

१. वृत्त्या-क०

२. पुरो-क०

३. पुरोद्वि-क०

समुन्तरस्य गुरुमीक्षणशैले
जनकं वसन्तमवलोक्य सौम्य ? ॥
जनकः^१ कृतोभवदिहेति स योगी
कृतविस्मयः ? शिखरिणं^२ तमगच्छत् ॥ २८ ॥

प्रकटोवभूव जनकः स शुक्लं
प्रणमन्तमादरपरः परिरंभे ॥
नहि योगिनां किमपि दुष्करमस्ति ?
न च^३क्रणीयचरिता इतरैस्तैः ॥ २९ ॥

तव दर्शनाय शुक ? नानक आगा-
दमुमाद्रियस्व महदादरणीयम् ॥
जनको जगाद तदनु स्मितवक्त्रः
परिपन्त्रजे^४ शुकममु प्रणमन्तम् ॥ ३० ॥

वद नानक जप्यते मनुः^२ को ?
जनकेनेति यतिर्जगाद शृणुः ॥
तव सङ्गतिः पुरा प्रतीतं
भगवन्नाम जपामि नान्यमन्त्रम् ॥ ३१ ॥

तवोपदेशात् त्रेतायामपेता विश्वविभ्रमाः ॥
कृपा नृपाल ? भवतस्तापान्यापानि चाप्सुनोत् ॥ ३२ ॥

१. नानकस्य समुन्तरस्य गुरुर्जनक ईश्वर इति वसन्तमसीत् । शुवआसीत्जनकस्य शिष्यः ॥

२. मनु = मन्त्र ।

३. भगवचन्द्रोदय दिष्टुवाचक शृणु ।

४. शिखरिणा-४० ।

५. चक्रणीय-४० ।

ततः प्रसन्नो जनको जगाद
 सर्वं स्मरस्यद्ग ? पुरा चरित्रम् ॥
 यशो मदीयं यदिदं व्रणीपि
 तेनैव तद्भाव्यकृतघ्नतायाः ॥ ३३ ॥
 वैकुण्ठनाथेन यदादृतस्त्व-
 मस्मान्स्मरस्येव चिराय बंधून् ॥
 अल्पोपकारस्मरणं प्रश्रुत्वे
 शीलं सतामेतदमत्सराणाम् ॥ ३४ ॥
 आरयोनैव^१ विच्छेदस्त्रेताया द्वापरे कलौ ॥
 परीक्षितुमिदं सौम्य ? स शुकः प्राहुरस्म्यहम् ॥ ३५ ॥
 अशस्य ते भगवतो न गुरोरपेक्षा^२
 शिक्षापरं त्वियमभूजगतीजनानाम् ॥
 ये स्वप्रकाशनिगमागमसर्वतत्त्वा-
 स्तेऽपि श्रयन्ति गुरुमेव पुरातनोऽध्वा ॥ ३६ ॥
 अङ्गिराः पार्वतीशस्य रामस्यारुन्धतीपतिः ॥
 श्रियःपतिश्च कृत्स्नस्य गुह्यराचारतः कृतः ॥ ३७ ॥
 गुरुमस्त्या तव नानकास्मि तुष्ट-
 स्तव पत्न्या गुरुसेवनप्रधानः ॥
 प्रचरिष्यति सर्वदोषहन्ता
 कलिकाले सुगमः समस्तलोकैः ॥ ३८ ॥

१. इलोरु- रपेक्षा इत्यारम्भ-जनानाम्^१ इति यावत् न^२ इत्यत्र नास्ति ।

२. बली विष्णु सर्वेषां गुरुरिति भावः ।

१. यदादृत-४०

२. आदपोवयो-४०

३. प्राहुर् स्म्यहम्-४०

नास्तिकान् यवनान् जित्वा कृत्वा निष्कण्टकां महीम् ॥
तव शिष्यैरियं कीर्णार्णवनेमिर्मविष्यति ॥ ३९ ॥

प्रीत्या तव ममामेदस्तत्त्वज्ञानदशापि च ॥
यन्मूलो जनवादोऽयं जनको नानकोऽभवत् ॥ ४० ॥

इह वसेति वदन्तमुदारधी-
रनुमतिं जनकं समयाचत ॥
अनुमतो जनकेन सुतुष्यता
गिरिशिरः सरसि कचिदाययौ ॥ ४१ ॥

पप्रच्छ मर्दनस्तत्र साधुरत्रास्ति कथन ? ॥
अवादि नानकेनेदमस्ति चायाति च स्वयम् ॥ ४२ ॥

स्नान्तं तत्र जगाद नानकऋषिं किं स्नात्यसुप्मिन्सर- ?
स्यंतःशुद्धिकरी परं भगवतो भक्तिर्न नीरं यतः ॥
विश्लेषे मनसो मुकुन्दचरणादत्पाकुलत्वं नु सा
मीनस्येव जला तरंगतरला भक्तिः प्रसक्तिः किल ॥ ४३ ॥

विश्लिष्य मीनः सलिलात्क्रियन्तं
कालं किल प्राणिति नानकस्तु ॥
मुकुन्दपादाम्बुजतो विमुक्त-
चेता क्षणं प्राणितु नाम किं नु ? ॥ ४४ ॥

इत्येवमुक्तो यतिना मुनिः स
उवाच किं त्वं जनकावतारः ? ॥
योगीश्वरो नानकनामधेय-
स्तपः प्रथिम्ना प्रथितः पृथिन्याम् ॥ ४५ ॥

युग्मम्

अहमस्मि यं ब्रवीषि त्वं
 वद कोऽस्तीति नानकोऽपृच्छत् ॥
 सुराचपतनामधेयं
 मामवगच्छेति स जगाद ॥ ४६ ॥
 अभूत्पुरा यो जनकस्य भृत्य
 इत्यब्रवीन्भानकयोगिवर्यः ॥
 सत्यं स एवेत्यभिधाय भक्त्या
 पादौ ववन्दे स यतीश्वरस्य ॥ ४७ ॥
 प्रेम्णोपगूढः स च नानकेन
 कुटीं मदीयां^१ परिभावयेति^२ ॥
 ऊचे तमामन्य जगाम योगी
 स^३ सिन्धुरोऽधो नगराणि पश्यन् ॥ ४८ ॥
 ययौ स मत्स्यनगरं लहरीनगरं ततः ॥
 सुरत्याख्यं च नगरं शोभितं परया श्रिया ॥ ४९ ॥
 मर्दनस्तमपृच्छच^४ कस्येदानीं धरापतेः ॥
 मण्डलं यासि योगोन्द्र ! तमुवाच यतीश्वरः ॥ ५० ॥
 पारे समुद्रं नगरी निमिता विश्वरुमणा ॥
 लङ्का विभीषणो यस्यामास्ते तां यासि सम्प्रति ॥ ५१ ॥

१. मदीयां-क० ।

२. परिवापयेति-क० ।

३. सं सिन्धु-त० ।

४. पप्रच्छ-क० ।

उडीनो हनुमानिव
नानकयोगी ततः पारे ॥
शतयोजनस्य सिन्धो-
स्वातरत्नेन सह चावाम् ॥ ५२ ॥

सिन्धुरोधसि विलोक्य ततोऽस्मान्
राक्षसाः समगमन्नतिरौद्राः ॥
मर्दनो मयमवाप चकम्पे
तत्सपानि गदितं यतिनेत्रे ॥ ५३ ॥

उवाच नानकः पश्य कर्तव्यं परमेशितुः ॥
अन्धीभूतास्ततस्तेऽगुर्विभीषणमिदं जगुः ॥ ५४ ॥

आयातः म तु सिद्धिमस्य महतीं श्रुत्वा हृतो राक्षसै-
श्चञ्चलामरवीजितः शशिनिभं छत्रं किरीटं वहन् ॥
यो नाम्नैव विभीषणो भगवतो भक्त्यातिशान्तान्तरः
शीलं मूर्तिघरं नु नानकयतिं पप्रच्छ कोऽसीति च ॥ ५५ ॥

भक्तोस्मि रामचन्द्रस्य यतिरित्यवदत्त तु ॥
पपात पदयोर्मूर्द्धा^१ स्फुरन्मणिगणश्रिया ॥ ५६ ॥

आकर्ण्येति कथां रम्यां नानकस्य तपस्विनः ॥
बालसिन्धो ? सत्यमेतदिति ग्रीत्याद्भुतोद्गादत् ॥ ५७ ॥

सत्यमेतदिति श्रोक्ते^२ तेन श्रेमपरिप्लुतः ॥
पञ्चाहान्यंगदस्तस्यौ योगनिद्रामुपागतः ॥ ५८ ॥

१. इत्येवास्ति पाठोऽन्यत्र । यद्यपि “त स् सपानि” इति न बहिन्यम् ।

१. पां-४० ।

२. श्रोतो-४० ।

न्युत्थितोऽङ्गद इदं निजगाद

ब्रूहि बाल ? किमतः परमासीत् ? ॥

बालसिन्धुरवदत्समनैपीत्

तं निशाचरपतिः स्वनिशान्तम् ॥ ५९ ॥

तात ?

रूपरचनापरिपाट्री

जातरूपमधिगम्य गृहं^१ तत् ॥

बालसिन्धुरवदत्समनैपीत्

तं निशाचरपतिः स्वनिशान्तम् ॥ ६० ॥

राजोपचारविमर्शमिमीषणकरावितैः ॥

रत्नसिंहासनारूढो नानकः पूजितोऽभवत् ॥ ६१ ॥

सौशील्यादेनयोः प्रीतिरेधामास परस्परम् ॥

चलादनुशामादाय तस्य योगी जगाम सः ॥ ६२ ॥

मर्दनेन कथितं कथयस्व

रामभक्त इति तेऽभिहितेन ॥

पादयोः स निपपात महात्मा

कः कदा ? कथमभूदयं रामः^२ ? ॥ ६३ ॥

योगीश्वरेण कथितं शृणु मर्दनेदं

राजामवदश्वरथो रघुवंशदीपः ॥

साकेतनाम्नि नगरे सरयूतटस्थे

तिष्ठन् शशासककलां स महीमहीपान् ॥ ६४ ॥

१. तात इति सम्बोधने । रूपरचनापरिपाट्री जातरूप तत् गृहम् अधिगम्य
दृश्यन्त्ययः ।

२. श्लोक ६३ त १६८ श्लोक यावत् प्रस्तावात् यावत्प्रान्तरेण मर्दने प्रति श्रुति
रामवर्ति वर्णितमस्ति ।

१. न पर-५० ।

तिस्रस्तस्यामवन् पत्न्यो रूपशीलकुलोज्ज्वलाः ॥
कौसल्या^१ च सुमित्रा च कैकेयी चेति विश्रुताः ॥ ६५ ॥

अविन्दतस्तामसुतं नृपस्य
विपीदतो भूरि वयो न्यतीतम् ॥
तमृष्यभृङ्गप्रमुखा मुनीन्द्रा
अचीकरन्निष्टिमभीष्टसिद्ध्यै ॥ ६६ ॥

प्रादुर्बभूव पुरुषो दहनादुदग्रो
मूर्ध्ना बहन्परमपायसपूर्णपात्रम् ॥
दिव्यान्नमेतदवनीश निजप्रियाम्यो
विश्राणयेत्यभिदधौ स तिरोदधौ च ॥ ६७ ॥

मुक्त्वाऽथ तद्गर्भमधारयंस्ता
महोत्सवं भर्तृदशां दिगन्तः ॥
ग्रहैः शुभैः सूचितभागधेया-
नजीजनन्मारुरुचः कुमारान् ॥ ६८ ॥

क्षीरोदतीरमुपगम्य सुरैः समस्त्वै-
रभ्यर्धितो दशमुखस्य वधाय विष्णुः ॥
स्वीकृत्य शन्यहरणं शरणं त्रिलोक्या
वंशे रघोरवततार ततश्चतुर्धा ॥ ६९ ॥

कौसल्या सुपुत्रे रामं सुमित्रा लक्ष्मणं सुतम् ॥
शत्रुघ्नमपि कैकेयी भरतं शुभलक्ष्मणम् ॥ ७० ॥

दशरथः सुतजन्मनि हर्षितो
वसुचयं च्यसृजन्नवनैचिकीः ॥

पणवदुन्दुभिकर्कराहला

ध्वनिरभून्ननुतुगणिकामणाः ॥ ७१ ॥

तेजस्विनस्तस्य सुता सुशीलाः

सर्वेऽपि सन्ततरनुद्धिभाजः ॥

तथापि रामः स्वगुणैरुदारैः

प्रियः प्रजानामभवद्विशेषात् ॥ ७२ ॥

मुनाहुमारीचमुत्तैर्निशाचरै-

र्मगक्रियाविप्रकरैरुपद्रुतः ॥

अगाधमोघः खलु गाधिनन्दनो

घराघनं राममयाचतामितिम् ॥ ७३ ॥

नेच्छन्नपि स्वगुरणा कथितानुभावं

प्राणप्रियं दशरथो विससर्ज रामम् ॥

सौमित्रिणा सह गताय बहुप्रभावां ?

तस्मै बलामतिगलां स मुनिदिदेश ॥ ७४ ॥

तं ताटकाभिपतति स्म मनुष्यमवा

तां कौशिकस्य वचनात्स जयान धन्यी ॥

अस्त्राणि गाधितनयः शतसंख्यकानि

संहारमनसहितानि दिदेश तस्मै ॥ ७५ ॥

वेद्यां मुनेरुधिरवर्षमहत्सुबाहुं

मारीचमक्षिपदिपोस्तरसा समुद्रे ॥

रामो नमन्मुनिगणं च ततोप तस्य

वीर्यं विलोक्य सकलोऽपि तपस्विसंघः ॥ ७६ ॥

जनकेन निमन्त्रितो नय-

न्मियिलां दाशरथिं स कौशिकः ॥

पथि गौतमकामिनीशिला
वहु मेने रघुवीरमुद्धृता ॥ ७७ ॥

प्राप्ता भूमिभृता क्षितिं विलिखिता सीता सुता विश्रुता
तस्याः शुल्कमपीश्वरस्य धनुषः सञ्जीक्रिया नेतरत् ॥
विश्वामित्रमिदं जगाद कुतुकाद्रामो निशम्याद्भुतं
पश्येयं भगवन् भवस्य नृपतौ न्यासीकृतं तद्वनुः ॥ ७८ ॥

अत्रान्तरे कौशिकमागतं स
श्रुत्वा विदेहः स्वयमाजगाम ॥
ननाम चानामयमन्वयुक्तं
विसिस्मिये बीक्ष्य च तौ कुमारौ ॥ ७९ ॥

पप्रच्छ सोदञ्चितचित्तवृत्ति-
रिमौ सुतौ कस्य शुभौ कुमारौ ॥
मुहुर्मनो रञ्जयती जनानां
रसौ सदेहाविब वीररौद्रौ ॥ ८० ॥

विश्वामित्रोन्यगादीदवति दशरथः सागरान्तां क्षितिं यो
यस्यापोष्याभिधाना निवसति नगरी चारु तीरे सरय्याः ॥
तस्येमी वंशदीपो मखविहतिकरान् राक्षसान्नाशयित्वा
श्रुत्वा त्रैवं धनुस्ते नृप समुपगतौ द्रष्टुकाभौ मयेह ॥ ८१ ॥

श्रुत्वा तस्य वचो जगाद जनकः कन्या ममाज्योनिजा
तस्याः शुल्कमकारि तस्य धनुषो ज्यारोपमात्रं मया ॥
आकर्ण्येति समागतैर्नृपतिभिर्नारोपितं तद्वनुः
सज्यं चेद्दिदधीत तद्रघुवरः सोतावरः स्यात्तदा ॥ ८२ ॥

तं कौशिकोऽब्रूत समानयन्तु
जनाः धनुः पश्यतु रामभद्रः ॥

ऊर्जस्वलयैः पञ्चसहस्रभृत्यै-
रानाययामास नृपस्ततस्तत् ॥ ८३ ॥

अजगरमिव तद्वनुर्द्रदीयः
शिवकरसाक्षिकगौरवं पुराणम् ॥
स्मितवदन उपाददेऽथ रामः
सपदि वमञ्ज स रेञ्जयन् जनौघम् ॥ ८४ ॥

उत्थापनमारोपणमाकर्षणमस्य नो विविदुः ॥
वज्रविदीर्णगिरेरिव किन्तु निपेतुर्ध्वनेर्मनुजाः ॥ ८५ ॥

रामस्य बलमालोक्य विस्मितो मिथिलापतिः ॥
आकारयद्दशरथं विश्वामित्राम्प्यनुज्ञया ॥ ८६ ॥

आहूतो मिथिलेशदूतनिवहैः श्रुत्वा सुतस्योदयं
राजा पंक्तिरथो ययावतिरथो विप्रैर्वसिष्ठादिभिः ॥
माघश्रद्धसहस्रसिंधुरघटादानच्छटादुर्दिनैः
कुर्वन् गाढमकाण्ड एव मिथिला^१ रथ्याशिलाः पिच्छलाः ॥ ८७ ॥

समागमे प्रीतिरभूददारा
राज्ञोः सुविज्ञातमहामहिम्नोः ॥
जग्राह पाणि जनकात्मजाया
रामोऽभिरामो विधिवन् सुलग्ने ॥ ८८ ॥

१. रथ नयन्-क० + ए० ।

२. वसिष्ठाभिः-क० ।

३. मिथिलला-क० ।

लक्ष्मणायोर्मिला दत्ता भरताय च माण्डवी ॥
 शत्रुघ्राय शुमे लग्ने श्रुतकीर्तिरिति श्रुता ॥ ८९ ॥
 कटाक्षवडिशैर्गद्गा मिथिलाया मृगीदृशाम् ॥
 पस्पंदिरे मनोमीना न मनाग्वरयात्रिणाम् ॥ ९० ॥
 आतिथ्येन सुतोषितो दशरथो रत्नैर्हयैर्दन्तिभिः
 प्रेम्णा त्यक्तुमनिच्छतोपि नृपतेर्लब्धाभ्यनुज्ञां जगाम ॥
 मार्गे भीतिमतीव तस्य जनयन् रामो मुनिर्मर्गवः
 कोदण्डं परशुं वहन् स्वमहसा क्षत्रं दहन्नागतः ॥ ९१ ॥
 रामो राममभाषत त्वमधुना जातो बली क्षत्रियः
 कोदण्डस्य गुरोर्मम प्रमथनादेतद्वनुवैष्णवम् ॥
 मौन्या योजनदृष्टीर्यविभवे शुद्धक्षमे मे त्वयि
 प्रोक्षामः परशुः पतिष्यति ततः क्षत्रस्य कालानलः ॥ ९२ ॥
 आदाय तद्वनुरथस्मितवक्त्रपद्मो
 रामश्चकार सगुणं निजगाद चेदम् ॥
 नायं शरो मम वृथा कथयस्व लोकान्-
 हन्यां तवोत्तमगतिमत्र तपस्विवर्य ! ॥ ९३ ॥
 भोगीव भग्नगरलो भृगुजो वभाषे
 दत्तामया क्षितिरियं किल कस्य पाप ?
 नास्यां वसामि दिनमेकममुष्य वाचा
 लोकांस्ततो जहि गतिं न जयस्तवास्तु ॥ ९४ ॥
 तपोजिह्वास्तस्य निहत्य लोकान्
 जगाम रामश्च जगाद रामः ॥

आत्मानमापदिगमान्नरेद्रो

मेने पुनर्जातमिवात्मजं च ॥ ९५ ॥

रूपशीलकुलोपेताः प्रतिगृह्य स्नुषास्ततः ॥

कौसल्याया मुमुदिरे महिष्यः कोशलेशितुः ॥ ९६ ॥

लावण्यशीलसुभगा रघुनन्दनस्य

स्वान्ते नितान्तमवसन्मिधिलेशकन्या ॥

रामोऽपि कामकमनीयतनु कचिन्न

विश्लेषमाप मनसो जनकात्मजायाः ॥ ९७ ॥

रामस्य 'जगति ख्यातैः 'शौर्योदार्पादिभिर्गुणैः ॥

न पितैव परं प्रीतः किन्तु प्रकृतयोऽखिलाः ॥ ९८ ॥

प्रहितेनाश्वपतिना चिरौत्सुक्येन कैरूप्यान् ॥

नीती भरतशुभ्रौ मातुलेन युधाजिता ॥ ९९ ॥

पौरजानपदप्रीतिं विद्वेषाद्वीक्ष्य राघवे ॥

राजा दशरथो ज्यायानभिषेक्तुं तमैहत ॥ १०० ॥

मन्यरा तदुपलभ्य कैरूपीं

दुर्वचं नयमिवावदत्सला ॥

पश्य राममभिषिञ्चते नृपो

द्रुदेष्टमपनीय ते सुतम् ॥ १०१ ॥

राज्यात् परिभ्रश्यति ते तनूजो
 मुग्धे ? मदुक्तं यदि नातनोपि ? ॥
 वरौ पतिं प्रार्थय पूर्वदत्तौ
 निवन्ध्य पूर्वं अपथैरनेकैः ॥१०२॥

वसस्त्वरण्ये मुनिवेषधारी
 चतुर्दशैकेन समास्तु रामः ॥
 अन्येन राज्यं भरतो लभेत्
 सदेशकोशं बलवाहनाद्यम् ॥१०३॥

हितायि रामस्य नितान्तमेषा
 दैवात् तदुक्त्या विकृतिं वमाज ॥
 नेष्टे जनो नूनमयं मतीनां
 विधातुरध्वानमलं पतीनाम् ॥१०४॥

इवो भाविन्यभिपेक्षमङ्गलविधौ रामस्य निर्धारिते
 शुद्धान्तं स्वमगान्नृपो दशरथो वक्तुं प्रियायै प्रियम् ॥
 क्रोधागारगतां तु तामनुनयस्तत्सत्यपाशैः सितः
 श्रुत्वा तन्मुखनिर्गता वत वरावानच्छ मूच्छां भुवि ॥१०५॥

विवातयामास सुतं सुतप्तो
 राजा रुदन् हन्त ! जरापरीतः ॥
 तपस्विवेषा विपिनं प्रयाताः
 सीता सुमित्रातनयश्च रामः ॥१०६॥

राजाज्ञया ताननयत्सुमन्त्रो
 रथेन गङ्गां गुह्यनामधेयः ॥
 अतीतरत् तान् सगुहं सुमन्त्रं
 त्यक्त्वा भरद्वाजमुपागतास्ते ॥१०७॥

तस्योपदेशादगमत्प्रयागा-

च्छयामं वटं वीक्ष्य तु चित्रकूटम् ॥

नद्या अदूरे कृतपर्णशालो

रामः स रामः स च लक्ष्मणोऽस्माद् ॥१०८॥

अयोध्यावासिनः सर्वे रामादर्शनदुःखिताः ॥

परावृत्य सुमन्त्रश्च पुरीं म्लानमुखा ययुः ॥१०९॥

निशम्य रामं गतमार्तचित्तः

कौसन्पया सार्यमुवास राजा ॥

वियोगदुःखेन न या सुतस्य

साध्व्याप्युपालब्ध इदं जगाद ॥११०॥

अनुक्तपूर्वं किमिदं ब्रवीषि ?

न कामचारः सुतविप्रवासे ॥

ममैव कालान्तरकिञ्चिपस्य

प्रिये ? विपाकः समुपस्थितोऽयम् ॥१११॥

पूर्वं मया यः भ्रमणः सुदूर-

त्कुम्भो बने हस्तिधिया विग्रस्तः ॥

अन्वेन शप्तोऽस्मि तदीयपित्रा

पुत्रस्य शोकेन मरिष्यसीति ॥११२॥

तन्मे बुद्धिविपर्ययोऽयमभवन्नार्याञ्जया बध्नितो

रामं सर्वजनाभिराममबुधो बालं वनायात्यजम् ॥

॥१॥ शोकाय नुद प्रसीद सुमते ? तातः परैस्त्येष ते

वृद्धस्त्वद्विरहादिति प्रविलपन्प्राणान् जहौ पाचिवः ॥११३॥

वशिष्ठादिमिराहूतो मातामहगृहादय ॥

न राज्ञ्यमैच्छद् भरतो मातरं बद्धधिक्षिपन् ॥११४॥

तैलद्रोण्याः समुद्धृत्य संस्कृत्य पितरं ततः ॥
रुरोद भरतो मूरि चशिष्टस्तमबोधयत् ॥११५॥

स राजदारः सगुरुः ससैन्यो
जगाम रामं भरतो नु नेतुम् ॥
नासौ परावर्तत पादुके त्वे
मक्त्यार्थितोऽदाद् भरताय भूपः ॥११६॥

ते तु भद्रासनेन्यस्य नन्दिग्रामे जितेन्द्रियः ॥
राज्यं स सचिवैः सार्धं मुनिवेषधरोऽकरोत् ॥११७॥
‘दृष्ट्वाऽत्रिमनुष्यां च दण्डकारण्यमागमत् ॥
विराधमवधीद्रामो रक्षाकामो द्विजन्मनाम् ॥११८॥

मुनीन् मुतीक्ष्णप्रभृतीन् विलोक्य
कुम्भोद्भवभ्रातरमाजगाम ॥
अगस्त्यमागच्छदनेन रामो
दत्तायुधः पञ्चवटीं जगाम ॥११९॥

सौमित्रिणा तत्र ‘निकृचनासा
दुष्टा भृशं क्षर्पणखोपसृत्य ॥
‘सद्यो जयामास खरादिसेनां
सा राममासाद्य’ ‘विराममापत् ॥१२०॥

१. त्रिमनसू-४०

२. निहन्त-४०

३. नदी-४०

४. मोसाप-४०

५. जिताशमागत-४०

जिरानं प्रापत्-४०

चतुर्दशसहस्राणि यातुधानानिहत्य सः ॥
सप्रेमसंगतोऽष्टुप्यत् सीतया लक्ष्मणेन च ॥१२१॥

दशाननः सूर्पणखाप्रयुक्तो
मारीचमायो जयति स्म कृत्ये ॥
भीतोऽपि रामात् स च रावणस्य
भीत्या विचित्रो हरिणो बभूव ॥१२२॥

मारीचो मृगमायया परिचरन्नभ्यर्चितः सीतया
तं रामोऽन्वगमैर्द्विदेहदुहितुर्वाचा पुनर्लक्ष्मणः ॥
शून्ये तामहरत् त्रिदण्डवपुषा रक्षोघिपो रक्षणं
हत्वा हन्त ! जटायुषं हतरयो यातः ससीतो दिवि ॥१२३॥

नीयमाना दशास्येन रुदती करुणं बहु ॥
वानरान् वीक्ष्य विक्षेप सीता स्वामरणं गिरौ ॥१२४॥
अशोकवनिकायां सा स्थापिता तमनिच्छती ॥
संबत्सरावधि' कृत्वा रावणेन दुरात्मना ॥१२५॥

रामः परावृत्त्य न पर्णशाला
स्थितामपश्यज्जनकस्य कन्याम् ॥
रात्रिचरैर्हन्त ! हताऽश्रिता वा
सीतेति सौमित्रिममिन्यलापीत् ॥१२६॥

गोदावरीतीरदरीवनेषु
विचिन्वतस्तस्य जटायुषोऽक्तम् ॥
निहत्य मां राघव ! रावणेन
सीताहतायां विचिनोपि बत्स ! ॥१२७॥

इत्युक्तवन्तं मृतमेनमाशु
 संस्कृत्य रामो दहने दयालुः ॥
 हत्वा कबन्धं शवरीमुदीक्ष्य
 पम्पाञ्च सुग्रीवमुपाजगाम ॥१२८॥

हनूमता कारितयोश्च मैत्री
 प्रतिश्रुतं बालिविवासितस्य ॥
 रामेण राज्यं तपनात्मजस्य
 परीक्ष्य तुष्टस्य वलं हि सख्युः ॥१२९॥

प्रियावियोगेन विद्यमान—
 माश्वासयामास ततः सखायम् ॥
 सन्दर्शयामास च भूषणानि
 सीता निरस्ता निकृती कपीन्द्रः ॥१३०॥

किष्किन्ध्यामभिगम्य बालिनमहन् सुग्रीवघातोद्यतं
 रामो राज्यमदात् सुताय सवितुः सम्पातिवाक्यात् प्लुतः ॥
 सिन्धोः पारमुपेत्य वाततनयो मुद्रां ददन् मैथिली—
 माश्वास्याक्षमुदस्य राममनयत् सीतावितीर्णाम्मणिम् ॥१३१॥
 सुग्रीवेण समाहूता नानानगनिवासिनी ॥
 आगता बानरीसेना कम्पयन्ती वसुन्धराम् ॥१३२॥
 अङ्गदो द्विविदो मैन्दो नलो नीलश्च जाम्बवान् ॥
 केसरी पनसस्तीरः स्वस्वयुधैः प्रतस्थिरे ॥१३३॥
 वीरैः पर्वतयोधिभिः परिवृता गोपुच्छर्क्षोत्केटा
 तूर्णं सागरतीरमेत्य महती सेना निविष्टा ततः ॥

नीत्या संधिमभीप्सुरुद्धतधिया लङ्केश्वरेणोज्झितो
आता तस्य विभीषणोऽय शरणं रामं शरण्यं ययौ ॥१३४॥

क्रुद्धयद्राघवरागभीतिकथितस्वोल्लङ्घनापायके
संमत्या च नलं चकार विपुले सेतुं ततः सागरे ॥

रुद्धां नागसहस्रवीर्यविकर्तृङ्कां विशङ्कायंत-
म्रीलाशतवलीमुरैरघुपतेः मञ्जुक्षुमे तेजसा ॥१३५॥

सुग्रीवः प्रथमं नियुज्य मुकुटं चिक्षेप लङ्कापते-
रासीद्वानररक्षसामविरतं मांसासृजां कर्दमः ॥

यो यो वीर्यमदादपारपृतनो रात्रिचरो निर्गतः
क्लृप्तोऽभूत्स स वीरवानरभटैः कीनाशदंशातिथिः ॥१३६॥

नीलादिभिः प्रहस्ताद्या हता हनुमता परे
अंगदेन हताबोरा मैन्देन द्विविदेन च ॥१३७॥

पयन्ध बाणैः फणिरूपधारिभिः

सुतो दशास्यस्य तु रामलक्ष्मणौ ॥

गरुत्मतो दर्शनमात्रतां गता

धृजङ्गमास्तौ द्विपतो निजघ्नतुः ॥१३८॥

अन्तर्हितो मेघनादो रामलक्ष्मणवानरान् ॥

विव्याध सायकं स्तीक्ष्णं स्तेष्यतन्मूर्च्छिताः क्षितौ ॥१३९॥

जाम्बवद्वचनाद्वायुधनुद्रोणाद्रिभानयत् ॥

विशन्यकर्णां गंधाद्रिशन्यामन्ते तनोऽभवत् ॥१४०॥

को वापरः सागरलङ्घने स्याद्

विना हनूमन्तमनन्तवीर्यम् ॥

को वा दशास्यस्य तलप्रहाराद्
रणाङ्गणे व्याकुलतां विदध्यात् ॥१४१॥

कुम्भकर्णदशकन्धरादयो
रामबाणविसरैर्विलिम्पिरे ॥

मेघनादमवधीच्च लक्ष्मणो
होमकर्मणि गतो निकुम्भिलाम् ॥१४२॥

लङ्काधिपत्यमतिसृज्य विभीषणाय
सीतां परीक्ष्य दहने विधिवासवायैः ॥

शस्तः कपीन् युधि हतान् मधवद्वरेण
संजीव्य पुष्पकगतोऽथ जगाम रामः ॥१४३॥

सुग्रीवेण विभीषणेन मरुतः पुत्रेण शास्त्रामृगै-
र्जानक्या सह लक्ष्मणेन मुदितोऽप्योभ्यां गतो राघवः ॥
राज्यं प्राप धरां धृष्टास सकलामासन्नतन्नेतरो
दुर्मिथं न न च क्वचित् सुतमृतिस्त्यक्तो न धर्मो जनः ॥१४४॥

अभिनन्दितुमागतादगस्त्या-
दशकंठादिहन्मदादिगायाम् ॥

भरतादिभिरन्वितः समायां
रघुनाथः श्रुतवान् विसिस्मये च ॥१४५॥

दशसहस्रसमाः सकलां मही-
मधिपदेष निर्गलयासनः ॥
सुचरितैः सततं रमयन्त्रजा
जनकजां स्वगुणैरनुरञ्जयत् ॥१४६॥

लोकापवादमयशस्करमात्मपत्न्या
भद्राक्षिशम्य शपथैरुपरुष्य बन्धून् ॥

प्राचेतसाश्रममनाय यदा तदापां
सौमित्रिणा प्रियतमामपि राघवस्ताम् ॥१४७॥

शत्रुघ्नश्चयवनादिविप्रवचनाद् दारामिपित्तो व्रजन्
क्रव्यादं लवणं निहन्तुमवसत् प्राचेतस्याश्रमे ॥
सीता तत्र यमौ सुतौ कुशीलवौ सृते स्म तस्माद्गतः
सानन्दो मथुरां न्यवेशयदसौ हत्वा रणे राक्षसम् ॥१४८॥

शंकुकं वृषलं निजेन वपुषा स्वर्गं यियासुं तपः
कुर्वाणं विनिहत्य विप्रतनयं रामस्ततोऽजीवयत् ॥
लेभे चामरणं प्रसन्नमनसः कुम्भोद्भवादाश्रमे
गोमत्याश्च तटेऽधमेधमकरोत् तीर्थोत्तमे नैमिषे ॥१४९॥

निमन्त्रितास्तत्र नृपाः समागता
विमीषणः सूर्यसुतोऽनिलात्मजः ॥
स ऋक्षगोपुच्छवलीमुखेश्वरा
दिगन्तवास्तव्यमुनीश्वरा अपि ॥१५०॥

वान्मीक्षितागात् सह सीतया मुनिः
कुशीलवौ तस्य निदेशतो मखे^१ ॥
अगापतां रामचरित्रमुत्तमं
शुश्राव तद्दशरथिः सवान्धवः ॥१५१॥

अष्टादशसहस्राणि सुवर्णानामदात् प्रभुः ॥
न च तौ तदगृहीतां सन्तुष्टौ फलमूलतः ॥१५२॥
रामो रामायणाद् बुध्वा तौ च सीतासुतौ कृता ॥
आनुहाव पुनः शुद्धैर्वान्मीकिं सीतया सह ॥१५३॥

तीरे सरथाः करणानि रुन्ध्वा
 सौमित्रिरन्तर्धिमवाप योगात् ॥१६०॥
 रामेण राज्यं प्रतिपाद्यमानं
 न गर्हमाणो भरतोऽनुमेने ॥
 कुशं तदुक्तथा किल कोशलेषु
 नृपोऽप्यपिञ्चनलवधुचरेषु ॥१६१॥
 सुधाह्वं मथुरायां तु वैदिशे शत्रुघातिनम् ॥
 अभिपिच्य सुतौ राज्ये शत्रुघ्नः श्रीघ्रमागतः ॥१६२॥
 मैन्दं तथा द्विविदमृक्षपतिं च रामो
 यावत्कलिं कलय जीवितमित्युवाच ॥
 आकल्पमत्र निवसेति भुवं जिहासु—
 वातात्मजं च निजगाद विभीषणं च ॥१६३॥
 तीर्थे सरथाः किल गोप्रतारे
 मघ्नो निजं धाम जगाम रामः ॥
 प्रजाः समग्रा भरतः परे च
 शत्रुघ्नमुग्रावधुखा ययुस्तम् ॥१६४॥
 एकादशसहस्राणि समा राज्यं चकार सः ॥
 गतोऽथ वैष्णवं लोकमयोध्या निर्जनाऽभवत् ॥१६५॥
 बान्मीक्रिमुख्यैः कविभिः कृतस्य
 कोशधरित्रस्य शतं तु तस्य ॥
 एकैकवर्णश्रवणेन यस्य
 पापानि नश्यति महान्नि सद्यः ॥१६६॥
 सोऽयं रामो मर्दनं ? ब्रह्मसाक्षा—
 त्सम्यग्वेदे तापनीये^१ निरुक्तः ॥

दैवादन्तेऽप्युच्चरन्नाम यस्य
संसाराब्धेः पारमायाति जन्तुः ॥१६७॥

विभीषणो हनूमांश्च तत्प्रेमप्रवणौ सदा ॥
अहं च भक्तो रामस्य येऽपरे च सचेतसः ॥१६८॥

इति श्रीजगद्गुरुनानकक्यायां नानकचन्द्रोदयसमाख्यायां
श्रीरामचरितं नाम पञ्चदशः प्रस्तावः ॥

अथ षोडशः प्रस्तावः

वाग् देवतां स्मरतु 'जागरणे मनो मे
स्वप्ने च पश्यतु तदीयतर्जुं मनोज्ञाम् ॥
लीनं सुषुप्तिसमयेऽस्तु तदीयतत्त्वे
वाण्या विवेकमखिलं कलयेच्च विश्वम् ॥ १ ॥

गृहं 'कियदूरमितो ममेति
वीणाधरोऽपृच्छदुवाच योगी ॥
उत्कण्ठितो यद्यसि मर्दनं ? त्वं
तदा नयेयं तलवण्डिकां त्वाम् ॥ २ ॥

यदृच्छयेदं गदितं यियामा
न मेऽस्ति सार्धं भवतो पिता हे' ! ॥
इतीरितो पाद्यधरेण योगी
जगाद पृर्वापरबोधसिन्धुः ॥ ३ ॥

अहं गमिष्यामि यदेश इच्छे-
दन्पस्य हेतोर्न जहीहि सङ्गम् ॥
तं मर्दनः स्माह शरीरपात
किं 'सन्निधत्ते ? ममसर्वयेदिन ? ॥ ४ ॥

मवेत्कदा कुत्र स 'सन्निधौ ते
ममेक्षितुः स्वर्गगतिप्रदस्य ॥

१. जागरित-त०

२. शिष्यद्वार-क०

३. सन्निधौ-त०

किञ्चैतदाकर्णय दाहनीयो
न भूमिगर्भेहृष्मनुप्रवेश्यः ॥ ५ ॥

दाहेन देहस्य गतिं लभेयं
विशेषतः सौम्य ? भवत्कृतेन ॥
उदग्धदेहा हि सुहृच्चनेन
क्लिश्यन्ति योनीर्विविधा ब्रवन्तम् ॥ ६ ॥

ऊचे गुरुस्तं च गमीरवोषो
गान्धारदेशे तव देहपातः ॥
भावी दिने पञ्चम एव भावी
तिस्रोऽवशिष्टाः समुपेत्य प्रापुः ॥ ७ ॥

त्वां तत्र धत्स्यामि विधानतश्च
स्मरन्हरिं मुक्तिमवाप्स्यसि त्वम् ॥
न मर्दनः त्वं तु विधेहि चिन्तां
ममानुवृत्तिर्विफला भवेत्किम् ? ॥ ८ ॥

ननाम मर्दनस्तुष्टो जगाम यतिनायकः ॥
चतुर्थे दिवसे प्राप दरबेलाभिधं पुरम् ॥ ९ ॥
अत्रैव^१ किं मरिष्यामीत्यपृच्छन्मर्दनस्ततः ॥
योगी जगाद मर्ताऽसि इवः खर्जूरपुरे खलु ॥ १० ॥

प्रारब्धमोगशेषोस्ति तत्राहारस्त्रवानध^२ ? ॥
मुक्तानामपि हेतुर्हि प्रारब्धं देहधारणे ॥ ११ ॥

१. समुपेत्य प्रापुः—क०

२. वक्ति—क०

३. मूढ—क०

पञ्चमेऽहनि खजूरपुर प्राप्यापि मर्दनः ॥
 जघास खजूरफलं किञ्चिदस्वास्थ्यमाप च ॥ १२ ॥
 घटीत्रयं तत्र दिनस्य शिष्टं
 जगाद योगी किमु मर्दनेति ! ॥
 श्वासा नवैवोर्वरिता नमस्ते
 प्रयामि तं मर्दन इत्युवाच ॥ १३ ॥
 योगीव जानासि कथं त्वमेत-
 चेनेति पृष्टः स इदं जगाद ॥
 नामौ मम ग्रन्थिरभिघतायं
 वायोस्ततो वेदम्यनुकम्पया ते ॥ १४ ॥
 श्नासेषु गण्यमानेषु मया गुरुनिदेशतः ॥
 दशमो नागमच्छासः^१ स ममार हरिं स्मरन् ॥ १५ ॥
 ईशं ववन्दे शिरसा यतीशो
 जगाद चेदं महिमैव कर्तुः ॥
 अवाटिषं नेश्वर ईक्षितोऽस्ति
 तन्मीश्वरोऽस्माकमनाष्टतोऽस्ति ॥ १६ ॥
 नववस्त्रपृथं वपुस्तदीयं
 विधिवद्दाहमवाप योगिवर्यान् ॥
 महतामनुकम्पया महत्त्वं
^२नितरां फल्गुरपि प्रपद्यते हि ॥ १७ ॥

१. दशमो नामाग्नेन विधिवत्समयं नम्यार्च्योत्तरन्यागच्छ गरिमा ॥

१. वेदम्यनु—४०

२. पञ्चास —४०

न सेतुबन्धो नयनातिथीकृतो^१
 घृतो न रामेशविलोकनोत्सवः ॥
 इतीरितो योगिवरो मयाज्वद
 तदस्ति तीर्थं खलु चाल ? दूरतः ॥ १८ ॥

तथापि ब्रज यद्यस्ति तत्रोत्कण्ठा विलोके ॥
 इत्युक्त्वा नानकोगच्छदहं च तदनुग्रहात् ॥ १९ ॥
 सेतुर्दृष्टो नलकृतो महासर्प इवाम्बुधौ ॥
 तस्य मौलौ मणिरिव श्रीरामेशो विलोकितः ॥ २० ॥
 गोरक्षो मत्स्येन्द्रो भवहरिश्चापि लहुरीयाः ॥
 चर्पटनाथो गोपीचन्द्रः सिद्धा विलोकितास्तत्र ॥ २१ ॥

भवहरिस्तमपृच्छत्—

किं ज्योतिः ? सर्वशेखर ब्रूहि ॥
 को बाणद्वितीय उक्तः ?
 कमपारं वक्षते ? सुधियः ॥ २२ ॥

योगी योगं लभते
 केन ? कथं याति निर्वाणम् ? ॥
 तत्त्वं कुत्रान्विच्छे—
 दपगच्छेद्वैतदुर्मतिः^२ केन ? ॥ २३ ॥

कथं तरे दुस्तर^३सम्मृति^३ ? भाः ?
 जीवन्मृतः कः खलु जीवलोके ? ॥

१. त्रियिकृतो-क०

२. दूरत-क०

३. सम्मृति-क०

दीक्षाप्रदः कश्च ? गुरुर्गरीया—
निद वदेर्नानक ? 'सम्प्रधार्य' ॥ २४ ॥

गुरुस्तमूचे शृणु सर्वशेखरं
निरञ्जनज्योतिरुदीरितं परम् ॥

य एष आत्मा स किलाद्वितीयको
न लब्धपारः स हि सीमवर्जितः ॥ २५ ॥

गुरुन्मुखो योगमुपैति योगी
ज्ञानेन निर्वाणमुपैति दान्तः ॥

कोशेषु तत्त्वं शृण्वेत शास्त्रै-
द्वैतभ्रमोज्यं मननादपैति ॥ २६ ॥

संसारसिन्धोरुपयाति पार
विवेकतः केवलविष्णुमक्तेः ॥

जीवन्मृतो मानुषदेहधारी
य ईश्वरे प्रेम न संतनोति ॥ २७ ॥

गुरुर्गरीयान्स हि यः स्वशिष्यं
मज्जन्तमुत्तारयते भवान्धेः ॥

१ सप्रधार्य—क०

I. भर्तृहरेः—प्रश्नग्योत्तर वर्तनेऽत्र नावनेन दत्तम् ॥

प्रश्ना —

उत्तराणि :—

1. सः सर्वशेखर ज्योति — निरञ्जनज्योति ।
- II. वः अद्वितीय = आत्मा ।
- III. ज्ञेन योगी योग समने ज्ञेन च निर्माणम् — गुरुणा योग ज्ञानेन निर्माणम् ।
- IV. तस्य कुत्र अग्नियस्त्रेण = गाम्ग्रेषु ।
- V. द्वैतमुपैति ज्ञेन अग्नयस्त्रेण = मननात् ।
- VI. को दीक्षाप्रदा = गुरु ।
- VII. कश्च गुरुर्गरीयान् = य उत्तारयेत् ।

'गोरक्ष ऊचे विजितेन्द्रियो यः
 सत्यव्रतः साधुनिरोमणिः सः ॥ २८ ॥
 जीवोऽप्यमुक्तो वद किं स्वरूपो ?
 विस्तार एतस्य विलोक्यते कः ? ॥
 केनारमेतायमुपाधिसिद्धि-
 मन्तःस्थितः केन विमान्यते च ? ॥ २९ ॥
 किं ज्योतिरुक्तं सकलप्रकाशं ?
 कुतोऽप्यमागच्छति ? कं प्रयाति ? ॥
 'पिण्डे विलीने कमुपैति जीवो ?
 गोरक्षपृष्टो वद नानक ? त्वम् ॥ ३० ॥
 ततोवदभानकयोगिराजः
 प्रत्याक्षितात्तन्महोचिदात्मतत्त्वः ॥
 सत्यस्वरूपः कथितस्तु जीवः
 प्राणान्तु विस्तार इवास्य देहे ॥ ३१ ॥
 संस्कारलब्धस्य कलेवरस्य
 रसादिमूर्तिं प्रकरोति तैजः ॥
 शब्देन चान्तःस्थित एष बुद्ध-
 स्तेनैव साकार इव प्रतीतः ॥ ३२ ॥

1. भर्तृहृदे पद्मात् गोरक्ष प्रशनाश्रयार ।

प्रश्नाः :—

उत्तराणि :—

i. जीवः किं स्वरूपः = सत्यस्वरूपः

ii. क एतस्य विस्तारः = प्राणाः

iii. उपाधिसिद्धिः केन आरजेन = तेजसा

iv. केन मन्तः विमान्यते = शब्देन

v. सकलप्रकाशं ज्योतिः कुत आयाति कं च याति = इन्द्रियम् ।

१. पदे-४० ।

२. पद-४० ।

ब्रह्मप्रसिद्धं सकलप्रकाशं
ततोऽप्यमागच्छति तत्प्रयागेति ॥
पिण्डे^२ बिलीने समुपैति जीवः
पिण्डान्तरं^१ ज्ञानजनिर्न यावत् ॥ ३३ ॥

मनोऽतिधातिर्निगमो घनश्च
गुरुश्च शिन्पी सुमतिश्च मृद्रा ॥
सत्संप्रदायः खलु टंकशाला
क्रीत्वाऽमृतं ब्रह्म निपीय भाधेत् ॥ ३४ ॥

गोरक्ष ऊचे वत ! विस्मृतोऽहं
पन्यानमादशं मे पुराणम् ॥
तं नानकोऽभाषत मो यतीन्द्र !
गुरोरलभ्यं न किमप्यवेहि ? ॥ ३५ ॥

अवस्थात्रितये पश्यभन्तरसुचतुष्टये ॥
कोशेषु पञ्चस्वन्विच्छन् सप्तप्रकृतिसङ्गतः ॥ ३६ ॥
नवद्वारे पुरे क्रीडन् दशमं द्वारमाश्रितः ॥
मृण्यन्ननाहतं योगी यत्नादमृतमश्नुते^१ ॥ ३७ ॥

गुग्मम्
शास्त्रैः पुराणैर्निगमैरधीतै-
र्निःसंशयं तत्त्वमवाप्यते किम् ? ॥

१. अनादृत्यनिघबणात्पदधादपि यत्नादेवामृतं लभ्यते । अनस्तत्रापि योगिना घनं
वरणीय इति व्यस्यते ॥

१. प्रयोनि-क० ।

२. पिण्डे-क० ।

३. पिण्डान्तर-क० ।

विना कृपां साधुगुरोः सदैव
 १भृकुन्दनाम्नामुपदेशकस्य ॥ ३८ ॥

अमन्तु तीर्थानि जयन्तु देवान्
 जपन्तु मन्त्रान् २गिरिगह्वरेषु ॥
 पथो गुरुर्दर्शयिता परस्य
 गोरक्ष ? हे भर्तृहरे ? न चान्यः ॥ ३९ ॥

१अचलवटाले भावी
 सिद्धानां श्वः समागमो भूयान् ॥
 २शरमुनिजलधिशशाङ्काः
 क्रोशा गम्या इतः सौम्य ? ॥ ४० ॥

यदि गच्छसि गच्छ त्वं
 नानक ? सिद्धोऽसि सर्वशक्तिरसि ॥
 इति गोरक्ष गिरोन्ते
 नानक ऊचे विनीतवचाः ॥ ४१ ॥

त्वं ब्रज परिणतयोगो
 मम तु मनुष्यस्य का शक्तिः ? ॥
 उदढायि पादुकां भो-
 स्त्वयेति तं स्माह भर्तृहरिः ॥ ४२ ॥

नानक ऊचे सत्यं
 तदपि महेशस्य माहात्म्यम् ॥

1. अचलवटाल. पर्वतस्य नाम ।

2. १४७५ क्रोशाः ।

१. भृकुन्द-क० ।

२. गह्वरे-क० ।

युयं व्रजत तदाज्ञा
यदि पुनरहमागमिष्यामि ॥ ४३ ॥

उड्डीनास्तो सिद्धा
नानक उदडीयताहं च ॥

अचलवटाले गत्वा-
ज्ज्वत्यतले संसृतावावाम् ॥ ४४ ॥

पश्चादागत्य गोरक्षो नानकं पूर्वमागतम् ॥
आदेशमूचे तेनोक्तमादेशः परमेश्वरः ॥ ४५ ॥

भर्तृहरिस्तमद्योचे
कमिष्टमासेष्य सिद्धतां तनुपे १ ॥
तेनोक्तं जगदीश-
क्षेत्रोज्ञ्यः सिद्धिदोस्ति मम ॥ ४६ ॥

पाशाणि नर्तकानामाचरुषुः शक्तितः सिद्धाः ॥
तेषु रुदत्सु दयालुर्योगी प्रत्यर्पयत्तानि ॥ ४७ ॥

मेलके वसिते तत्र १ त्यभिज्जाय नानके ॥
प्राणमन् केऽपि केचित्तु दुष्टभावमदर्शयन् ॥ ४८ ॥

मां नानकोऽञ्चदितो व्रजावः
पुत्रं ग्रहीतुं खलु मर्दनस्य ॥
तं दर्शयिष्यामि पिता तदीयो
भस्मीकृतो यत्र तमङ्गदेशम् ॥ ४९ ॥

१. स्वार्थायामत्र दृश्यतां ।

नानकसिद्धिः ॥

१. तमङ्ग-१० ।

गान्धारदेशे भवतश्च साधू
 तौ पूर्वनिर्वर्तितसंविदौ मे ॥
 समागमस्ते न तयोर्विधेयः
 प्रतीच्छतोमां किल भूरिकालम् ॥ ५० ॥
 मर्दनस्य सहजादसंज्ञकः^१
 स्रजुरस्ति तलवण्डिकापुरे ॥
 एवमुक्तवति मय्यगादसौ
 सार्धमेव तलवण्डिकां मया ॥ ५१ ॥
 पितुर्मदीयस्य स चन्द्रमानोः
 कृपस्य पार्श्वे निशि सङ्गतोऽभूत् ॥
 ऊचे मृतौ मे पितरौ प्रवीणो
 बोलाररायः पृथिवीपतिश्च ॥ ५२ ॥
 लालः पिण्ड्यो ध्रियतेऽधुना तु
 ज्ञाता स चेद्रेष्टयितेह मोहात् ॥
 अलक्षितोऽन्यैस्तदितः प्रयाहि
 तमाह्वय त्वं सहजादसंज्ञम्^२ ॥ ५३ ॥
 गते निशाया घटिका चतुष्टये
 ततो गतोऽहं सहजादसंज्ञम्^३ ॥
 स निर्गतो मामुपलभ्य पादयोः
 पपात कालेन विलोक्य विस्मितः ॥ ५४ ॥

१. सहजादः मर्दनस्य पुत्रः ।

२. प्रतीच्छतो-५० ।

३. सततः-क० ।

४. सततम्-५० ।

५. मह्यम्-क० ।

उवाच नानकाख्येन प्रेषितौ द्वौ तपस्विना ॥
पालसिन्धोः त्वमायातो मत् पिता कुत्र मर्दनः ? ॥ ५५ ॥

चिरादश्रुतवार्तस्य मर्दनस्य पितुर्मम ॥
दिदक्षितस्य चास्माभिर्वृद्धस्य वद वार्तताम् ॥ ५६ ॥

अवादिपं शीघ्रमितस्तपस्विनो
निदेशतस्तस्य तु देशमावज ॥
अधीरतां मुञ्च सधीरसत्तम ?
तमस्त्वदीयं सकलं हरिष्यति ॥ ५७ ॥

स दैवशाली व्यचलन्मया समं
सदैव नाम्नो विनयेन सन्मतिः ॥
उपागतो नानकपादपद्मयोः
पपात पातं हरतोर्भवार्णवम् ॥ ५८ ॥

विलोक्य तं योगिवरोऽभ्यधादिदम्
सुखी भव त्वं सहजाद ? सुव्रत ? ॥
गतः पिता कालगतिं तवोन्मना
मनाङ्ग न तन्नश्वरविश्वविद्भव ॥ ५९ ॥

आश्रयासयन्निह भवन्तमुपागतोऽस्मि
मत्तः प्रसादवसनानि गृहाण सौम्य ? ॥
अन्येन येन मनसस्तव तुष्टिरस्ति
तद्वा वृणुष्व मम वैणिकतोऽसि जातः ॥ ६० ॥

सहजाद इदं जगाद नम्रः
शिशवः किं स्वहितं विदन्ति जाताः ? ॥

उपचारपरा हि तं जनन्यः
स्वयमुत्प्रेक्ष्य तदीयमाचरन्ति ॥ ६१ ॥

यथा दयामासिध मे पितुस्त्वं
तथा जनस्यास्य दयस्व साधो ? ॥
तव प्रसादात्स्पृहणीयमीहे
लोकद्वयं शोकनिरासनस्य ॥ ६२ ॥

संक्रामति स्नेहश्रृणं यथैव
पोष्यस्य पुत्रेष्वपि सज्जनानाम् ॥
प्रसेदिषान् स्रुतमस्य शृण्वन्
जगाद योगी स्मृतपूर्वमेतत् ॥ ६३ ॥

यद्येवमागच्छ मया समं त्वं
दाहस्थली यत्र हि मर्दनस्य ॥
दाहो वृत्तस्तेन न भूमिगुप्ति-
न्मुनिर्मदीयैवमिति प्रसह्य ॥ ६४ ॥

आनन्दजेनाश्रुलवेन तत्र
जलाद्रूपङ्केरुहरम्यनेत्रः ॥
जगाद नम्रः सहजादनामा
माग्यं मदीयं सहगामिनस्ते ॥ ६५ ॥

आपृच्छद्य मां तत्र जगाम योगी
मया च सार्धं सहजादकेन ? ॥
विलोकमाना नगराणि नाना
वर्यं समासादितमूलताताः ॥ ६६ ॥

छमस्य निकटे देशे नवक्रोशीमिते गतः ॥
नानकः सहजादाख्यामाख्यदेतद्बुदारधीः ॥ ६७ ॥

गच्छ ग्राममिमं तूर्णं सहजाद^१ विभीहि न ॥
तेनोक्तं तव पार्श्वे मे कृतान्तस्यापि किं भयम् ? ॥ ६८ ॥

ग्रामे तत्र गतः स वैणिकमुतः पुण्ड्रेण भास्वद्रुचा
मालामिस्तुलसीमयीभिरमितो मुद्राभिरत्युज्ज्वलम् ॥
नाम्ना सञ्जनमैक्षत स्मितमुखं तं कर्मणा दुर्जनं
लुब्धाकं पथिकग्रजस्य कपटैर्नत्या प्रवेश्यालयम् ॥ ६९ ॥

वैष्णवो रामनामाङ्गं वसनो वसनं तनु ॥
आसीनः स बहिर्वेद्यां गृहादूरे निरीक्षितः ॥ ७० ॥

विनीतवेषं रमणीयरूपं
नरं निरीक्ष्ये प्रवर्णं न कस्य ॥
मनोभवेत्तेन स सत्यरामे-
त्यवाद्यन्तेन समं विवक्षुः ॥ ७१ ॥

सत्यरामेति शनैरमिधाय नतस्तवः ॥
पैटालप्रतिकोऽमृतं कुतो भ्रातरिहागतः ? ॥ ७२ ॥

कोऽसि ? कस्यासि ? विथग्भ्यं ब्रूहि विथम्यतामिह ॥
सहजादस्ततोवादीत्सहजाद ? शठत्वतः ॥ ७३ ॥

वैदेशिको वैणिकोस्मि नानकस्य महात्मनः ॥
देशान् दिदक्षुर्ग्राम्यामि वैष्णवांश्च मवादयान् ॥ ७४ ॥

वस्त्राणि नूतानि तनूनि दृष्ट्वा
तनौ स चोरः सहजादकस्य ॥

भृत्यान् स्वकीयान् द्रवमाणुहाव
जगाद चेदं न परेण वेद्यम् ॥ ७५ ॥

महात्मनो वैणिक आगतोऽप्य-

मन्तर्गृहं तन्नयतामृमाशु^१ ॥

अस्यातिथेयी विधिवद्विधेया

न वाच्यतां येन वयं ब्रजाम ॥ ७६ ॥

नीत्वा सत्कृत्य ते तूर्णमन्तर्गृहममुं खलाः ॥

संचय्य च कपाटानि बाह्वध्वा न्यपातयन् ॥ ७७ ॥

संहृत्य वस्त्राणि ततः शरीरा-

त्कौपीनमेकं परिधाप्य जीर्णम् ॥

ऊचुर्धृतं कुत्रचिदस्ति वित्तं

तदेहि^४ नो चेदिह मारयामः ॥ ७८ ॥

स नानकस्य स्मरणं चकार

जगाद चेद् मनसाऽतिमीतिः ॥

यमस्य दूता वत जीवतः किं ?

हा हन्त ! कुर्वन्ति कदर्यनां^१ मे ॥ ७९ ॥

संसारमीतेरपवर्जनाय

श्रितोमवान्नानक योगिवर्य ? ॥

चोरैः प्रणीतामयमृत्युमीतिं

कृतो न दासस्य विनाशयेस्त्वम् ? ॥ ८० ॥

माम्बुवाच ततो योगी चल बाल ? कृतत्वरः ॥

सङ्कटे सहजादेन स्मृतोऽहं चोरमन्दिरे ॥ ८१ ॥

१. सहजादः चोरैर्धृतो नानक सम्भार ॥

१. तत्र—४०

२. पुमा—४०

३. मन्ते—४०

४. तदेहि—४०

गत्वा सज्जनमासोनं महामागवताकृतिम् ॥
कर्ता कर्तेत्युवाचाज्यं सत्यरामेति सोऽज्वनीत् ॥ ८२ ॥

तं दुर्जनं सज्जननामधेय
समाजयामास यतिः स पूर्यम् ॥
दोषान्विदन्तोऽप्यखिलान् खलानां
सन्तः प्रकृत्यैव किलाद्रियन्ते ॥ ८३ ॥

भ्रातः सज्जन ? कोऽपि वैणिक इहापातो न किं निहुपे ?
किं लभ्य मम ? निहुवेन भवतो भिक्षोर्भुवि भ्राम्यतः ॥
अन्तस्त्वं ब्रज बाल ? कालदर्शनं कुर्याः शठं वैष्णवं
तत्रोत्थं वचनेषु सत्स्वहमगां यत्राऽभ्युन्मार्दनिः ॥ ८४ ॥

स यद्वयाहुर्विधृतो मलिम्लुचै-
र्गृहीतवस्त्रो मलमल्लुकाश्रुतः ॥
विलोक्य मां दीन उवाच चोत्त-
द्रुतोऽस्मि चोरैश्च दिगम्बरीकृतः ॥ ८५ ॥

मयोक्तमस्य वस्त्राणि दत्त वैष्णवतस्कराः ॥
तैरुक्तमित्यमेवायमागतो मलमल्लुकी ॥ ८६ ॥

आपाहि सहजाद ? त्वमग्नरं तव दुर्जरम् ॥
इत्युक्त्वा स हि नीतोऽभूत् यत्र नानकमज्जनौ ॥ ८७ ॥

वस्त्राणि कुत्रेति विलज्जमानं
तं वीक्ष्य दूराद् गुरुरात्रमापे ॥
स उक्तवान् वैष्णवतस्करस्य
भृत्यैर्हृतानि प्रसमं निषध्य ॥ ८८ ॥

आतिथ्यमेव कः कर्तुं प्रवेश्य पयिकान् गृहे ? ॥
सर्वस्वं लुण्ठयत्याशु व्रजेति प्राणमद्वृष्टम् ॥ ८९ ॥

स्मेरस्तदा नानक आवभापे
 आतः कथं सञ्जन ? सञ्जनोऽसि ? ॥
 असेवितोप्यावरणव्यपायं त्वमञ्जसा मार्गजुषां करोषि ॥ ९० ॥

पक्षैरतिस्वच्छतरैर्मनोज्ञो
 ध्यायन्नशब्दं पयसि स्थितश्च ॥
 विलम्बतो मत्स्यगणानुपेता
 न लग्नदं तद् ग्लमतेव कोटः ॥ ९१ ॥

पुष्पैः कोकनदाकारैर्हरन्ती हृदयं चिरम् ॥
 फलेषु तूलं दधतो आत्मलिः सेविता वृषा ॥ ९२ ॥
 पुराणरूपः कुरुते संशृतो हरितैस्तृणैः ॥
 दूरादुदञ्चिताशानां गवां ग्रासमसंश्रयम् ॥ ९३ ॥

पृष्ठं तव स्वच्छतरं ललाटे
 माला विशाला हृदि काष्ठमप्यः ॥
 ते तूर्ध्ववस्त्राभ्यतिनिर्मलानि
 मलीमसं कर्म करोषि किं भोः ? ॥ ९४ ॥

अनेन वेपेण विशेषसौम्य-
 स्त्वमध्वगान् वञ्चय किञ्च कामम् ॥
 सर्वस्य तिष्ठन् हृदयारविन्दे
 प्रपञ्चसाक्षी तु न वञ्चनीयः ॥ ९५ ॥

१. इत्येक सं० ९१ तः ९६ पर्यन्तं नानकः सञ्जननामान
 चौरराजमुपदिदेश । ततः ॥ चौरश्चरषयोः पतितो यतेः ॥

१. सन्तुतो—उ०

२. शंसय—क०

सुखावहे सम्पति भाति यचे
 कर्मह मर्मव्ययनं परस्य ॥
 याम्यैः प्रयुक्ता स तु यातनासु
 भ्रातर्मवान् वेत्स्यति तस्य तच्चम् ॥ ९६ ॥
 पादयोः पतितस्तस्य गिरं श्रुत्वेति सज्जनः ॥
 उवाच नीचकर्माहं शरणं त्वां समाश्रितः ॥ ९७ ॥
 ममैव पुण्यैर्जनुरन्तराजितैः
 प्रवर्तितः पापहरो भवान् ध्रुम् ॥
 पुनः करिष्यामि न कर्म कुत्सितं
 एतच्च मे क्षाम्यतु दुष्कृतं महत् ॥ ९८ ॥
 स वत्सलो दीनजनेषु नानकः
 कृतोपदेशस्तमिदं वचोऽब्रवीत् ॥
 गुरुस्तवायं सहजादसंज्ञको
 धर्मरम्भ वस्त्रवरैश्च पूजय ॥ ९९ ॥
 तदर्धमेवागमनं ममामव-
 द्भवान् कृतार्थः शरणागतो हरेः ॥
 कृते हि पापे नु तपन्ति ये पर
 स्मरन्ति कृष्णं न च ते दुराशयाः ॥ १०० ॥
 ततः सुवस्त्रः सहजादसंज्ञको
 यतीन्द्ररोऽहं च गताजवान्विताः ॥
 उपेत्य सार्जूरपुरे च संस्थिताः
 कृतं यतो मर्दनदाहचत्वरम् ॥ १०१ ॥
 सहजादममापत योगिवरो
 जनकस्य तवेह हि दाहपदम् ॥

वसतः स्रजनेन सहात्र तवा-

पचितिं कलयिष्यति पौरजनः ॥१०२॥

तेनोक्तमायास्यति मे कुटुम्बं

भवन्निदेशात् तलचंडिकायाः ॥

भरोस्तु दृश्येत कथं मया नु?

भयातपक्लान्तिशरच्छशाङ्कः ॥१०३॥

गुरुणोक्तं यदीच्छा ते तदा द्रक्ष्यसि मां पुरः ॥

प्रत्यक्षे मम भक्तानां चिन्तामात्रमपेक्षितम् ॥१०४॥

गान्धारदेशाय गुरुर्जगाम^१

त मुद्गलोऽभापत विष्णुमित्रः ।

स्लेच्छोक्तिमिविष्वधिरक्तभिच-

स्तस्यास्य वाचामिति गुम्फ आसीत् ॥१०५॥

किं नामासि ? वदस्व नानक ? निराकारः कथं भक्तितो ?

विष्णोः को गुरुरस्ति ? ते तु वरुणः प्रत्येमि नैतच्च ॥

नानारूपधरो गुरुर्हि भगवानेकस्तु शिष्याः परे

तेनोन्मीलितलोचना जगदिदं पश्यन्ति यत्तन्मयम् ॥१०६॥

प्रणमन् लब्धतत्त्व स शिष्यतामगमद् गुरोः ॥

यली गान्धार इत्येवं तस्य नामावदद् गुरुः ॥१०७॥

गान्धारदेशादगमद्देशमन्य स देशिकः ॥

आम्यन्ति स्वेच्छया सिद्धा जनानेतुं कृतार्थताम् ॥१०८॥

१. खजूर पुरे सहजाद मर्देनदाघशरीर द्दशयित्वा सहजाद च तत्रैव स्थापयित्वा गुरु गान्धार जगाम । तत्र विष्णुमित्रो नामा मुद्गलस्तस्य शिष्य सज्जन । यतिवर स्तस्य नाम बलोदाग्वार इत्यत्रोक्तम् ॥

विदरात्रगरात्कश्चिदागतो दक्षिणापथात् ॥
यवनोऽसरफो नाम मित्रं मुद्गलमैखत ॥१०९॥

अन्यादृशमिवालस्य तमपृच्छन्महोज्ज्वलम्^१ ॥
कुतस्तव प्रभावोऽयं ? प्रभावा विश्वजित्वरो ॥११०॥

कुतोऽसि ज्ञानगम्भीरो ? निष्कम्प इव वारिधिः ॥
केनोपदिष्टो मन्त्रो^२ वा ? सद्यः सिद्धिकरस्तव ॥१११॥

पत्नी गान्धार ऊचे तं नानकः सिद्ध आगतः ॥
तद्वाक्यश्रवणादेतज्जातं तदनुकम्पया ॥११२॥

तन्निशम्य बभूवासौ नानकं द्रष्टुमुन्मना ॥
अनैपीद्वासरांस्तत्र तत्समागमनेच्छया ॥११३॥

आम्यन् देशे कुत्रचिन्नानकस्तु
रात्रौ यामार्द्धावशेषे ददर्श ॥
क्षत्रोद्भूतं षोडशाब्दं कुमारं
स्नानोद्युक्तं शीततोषे तडागै ॥११४॥

प्रालेयस्य शिलां विदार्य शिलया तत्तोयसंरोचिनीं
सस्नौ धीरतरः स शीतवहले काले च देशेऽपि च ॥
चर्मोर्णापुपिनद्वसर्वतनुमिर्गेहं क्वचित्संपृते
यस्मिन् दास्यवास्यानिलचलहन्तैः स्थितैर्जन्तुभिः ॥११५॥

तं स्नातं नानकोऽपृच्छत्कोसि कस्योपदेशमाक् ? ॥
स ऊचे तव कोऽगार्थः ? पथिकः किं नु पृच्छसि ? ॥११६॥

मृगये आतरं सौम्य ? चिरविप्रोषितं मम ॥
 इति नानकमापायामभाषत बह्वः पुनः ॥११७॥
 किं नामा ? कस्य पुत्रोभूद् ? आता ते नानकोऽब्रवीत् ॥
 विमलज्योतिरिव्याख्यस्ताम्बूलिकमुतः स तु ॥११८॥
 मृत्यो जनकराजस्य पुनर्वदुरुवाच तम् ॥११९॥
 त्रेतायां जनको राजा त्व कलौ किल वर्तसे ॥
 असंचर्द्धं वदसि किं ? स्वप्नोन्मादसमुद्भवम् ॥१२०॥
 स स्वयं प्रत्यभिज्ञाता वचनादम्बरैरलम् ॥
 नानकेनेति कथिते कुमारः पुनरब्रवीत् ॥१२१॥
 तदा ते नाम किमभूदिदानीं किं नु वर्तते ? ॥
 भ्रातृश्च तव किं नाम ? कदा मृत्युर्भविष्यति ? ॥१२२॥
 भ्रात्रन्तरं च कुत्रास्ति ? नानकः पुनरभ्यधात् ॥
 गोवर्द्धनाभिधः पूर्वं योऽहमासं शुभव्रत ? ॥१२३॥
 स नानक निराकार इति गीयेऽधुनाजनैः ॥
 दीनानाय दयालुश्च आता त्वमसि निश्चितम् ॥१२४॥
 भ्रात्रन्तरस्य जनने तव मृत्युर्भविष्यति ॥
 सो पृच्छद्भाविनो भ्रातुः संगमो मे भविष्यति ॥१२५॥
 नानकेन तदा प्रोक्ते त्रिकालज्ञानसिन्धुना ॥
 तव वार्तां विदित्वा स सत्यवादी भविष्यति ॥१२६॥
 गतः परं पदं आता तदा त्व लप्स्यसे गतिम् ॥
 दीनानाय दयालो ? त्वं दृष्टो विसृजयामतः ? ॥१२७॥

दीनानाथस्ततोऽब्रूत धर्मभ्राताऽसि मे गुरुः ॥
 आवासे वस मे कञ्चित्कालं येन ततोऽपि सः ॥१२८॥
 मृतस्य मम संस्कारं करिष्यामि यतो गतिम् ॥
 आप्नुयां तव सिद्धस्य हस्तादस्तावदसञ्चयः ॥१२९॥
 अब्रूत नानरुः पूर्वमावयोः समयोऽभवत् ॥
 तद्वशादहमागच्छे बहुकार्याकुलोऽपि सन् ॥१३०॥
 त्वां दृष्ट्वा सुखितोऽभूवं सतां मार्गमुपागतम् ॥
 गतिस्तु गुरुवाक्येन चित्तस्य विजयेन च ॥१३१॥
 दीनानाथ दयालुनाथ कथितं या ते 'सर्वंती यते ?
 मेरोरुत्पलने जगत्त्रयशुचेरास्वादने शक्रुयान् ॥
 कञ्चित्किन्तु न मानसस्य विजये योगो जगादाग्रहा-
 दम्यासेन निरागतश्च शनकैः शक्यं विजेतुं मनः ॥१३२॥
 संसारसिन्धुतरणे तरीरिव मुनादिकैः ॥
 सज्जनैर्दीयते 'युक्तिमुक्तिमिच्छुः श्रेयत तान् ॥१३३॥
 ज्ञापयन्ति परमेश्वरं परं
 साधनः सपदि दीनवत्सलाः ॥
 ईश्वरे त्वधिगते गतं तमो
 विभ्रमस्य सकलस्य कारणम् ॥१३४॥
 यज्ञास्तपांसि तीर्थानि श्रम एव हि केवलम् ॥
 मुकुन्दचरणाम्भोजे नाविच्छिन्ना यतो रतिः ॥१३५॥
 अष्टाङ्गयोगाद्विंशताश्रयेति
 चेतो मुरारेः सद्गुणसनेन ॥

सतां कृपातोऽभिदधे कुमार—

स्ततः स सार्थोऽकृतपुण्यभारः ॥१३६॥

साधनानि भवानाह दुष्कराणि बहूनि मे ॥

चरमेण तु मत्कार्यभार्यः तत्रावधार्यताम् ॥१३७॥

दीनानाथदयालुः पात्रं जन्मनान्तरस्य मित्रं च ॥

अनुजग्राह यतीन्द्रः समाधिमाधेहि तमबोचत् ॥१३८॥

कृते समाधौ 'महसोऽवलोकना-

द्विलीनदुःखत्रयमोहविभ्रमम् ॥

गुणैरसंस्पृष्टममोधवैभवं

चिरं चिदानन्दमहोज्ज्वलं महः ॥१३९॥

व्युत्थितः परमतोपनिर्धृतो

नानकस्य पतितश्च पादयोः ॥

स त्वदश्यत निवातवारिधे-

र्धारयन्निव गम्भीरतागुणम् ॥१४०॥

त्रिदिनं नानकस्तस्थौ दीनानाथस्य सन्निधौ ॥

आगन्त्यातस्य वैराग्यं धीक्ष्य सन्तुष्टमानसः ॥१४१॥

वर्ति गान्धारनिकटे चतुर्थदिवसे गुरुः ॥

पुनरायात्रनामासावूचे 'च महती कृपा ॥१४२॥

असीमं च सुखं मेऽभूदबोचघ्नानकस्ततः ॥

कृपासुखं च श्रीशस्य भक्त्युप्यो हि द्वयोः धमः ॥१४३॥

अद्य श्वो वा रतिर्भावी किं परस्य ? करिष्यति ॥

ततो यवनसंन्यासी गान्धारनिकटे स्थितः ॥१४४॥

जगद् सरको नाम परीक्षां विदधतेः ॥
 शिरस्त्रं चोलकं चैव तन्तुमालां च नानक ॥१४५॥
 कटौ परिकरं कन्या पादुकां स्वर्परां तथा ॥
 ब्रह्मन्ति यतयः कस्मादिदं वद विदोवर ॥१४६॥
 ऊचे नानकतापसः शृणु शिरस्त्राणं परं विभ्रते
 नोष्णीपं यतयो न वा धनजुषां मारो न ते मस्तके ॥
 एवं बोधयितुं हि चोलकष्टतिस्तुच्छाष्टतेर्बुद्धये
 माला तन्तुमयीनिबद्धगलतां प्रेम्णा द्वरेर्गोधयेत् ॥१४७॥
 वदः परिकरो भुक्त्यै हरिस्मरणशालिभिः ॥
 गृहानपेक्षतां भूते कन्याशीतोष्णरक्षणौ ॥१४८॥
 कठोरचित्ताः कुमतालुवायिताः
 पादानताः पादुकया निरूपिताः ॥
 परिग्रहीता न तु यस्य कथन
 श्रयन्ति तं स्वर्परावर्तशिराः ॥१४९॥
 बाह्या विरक्तेरिति लक्ष्ममात्रं
 साम्पन्तरीका न च वृत्तिरेव ॥
 यद् दृष्टमानुश्रविकं च भोग्यं
 वृष्णासतिस्तत्र रतिर्मुकुन्दे ॥१५०॥
 विदरनगरात्तत्रायातः किलसरकामिधो
 यतिचरणयोः पातं पातं तदेदममापन्न ॥

१. दप-क० ।

२. पादका-क० ।

३. न तो-क० ।

४. म व न-क० ।

५. रिता-क० ।

गुरुरसि यत्ते शिष्यस्तेऽहं प्रभूतमते ? मतः
शुनरपि कदा ? पादौ पश्येयमापददुदासिनौ ॥१५१॥

नानकोय निजगाद मानसं
दर्शनं तु भविता न चाक्षुषम् ॥
प्रीतिरेव^१ सुखदायिनी परं
तां विना हि विफलं विलोकनम् ॥१५२॥

विदरं^२ नगरं प्रजाधुना
यदि ते दर्शनलालसा परा ॥
सहजाद उदीक्ष्यतां त्वया
मम^३ स्वर्जूरपुरेस्ति धनिकः ॥१५३॥

अयं च बलिगान्धारो महापुरुषतां गतः ॥
काले काले त्वया सौम्यः मद्बुद्ध्या वीक्ष्यतां सुखम् ॥१५४॥

‘ॐ’ इत्युक्ते तेन गान्धारनामा
नम्रः प्रोचे किञ्चिदाज्ञापयस्व ॥
सार्धं गन्तुं श्रीमता कामये च
तं योगीन्द्रः प्रीतिपुक्तो वभाषे ॥१५५॥

आज्ञेयमेव मम साधुजनानशेषान्
सम्भावयस्व सततं जगदीशबुद्ध्या ॥
गर्वं कुरुष्व न च कञ्चन भो विरक्ते ?
रत्रैव तिष्ठ मनुजोद्धरणाय धीर ? ॥१५६॥

१. प्रातिरेव-क० ।

२. विदुरं-क० ।

३. स्वर्जूर-क० ।

गान्धार ऊचे तव दर्शनस्य
 माहात्म्यतः सर्वमिदं ममाऽभूत् ॥
 स्यास्यामि ते पादसरोजचिन्ता
 संसक्तचित्तः मुजनानुरागी ॥१५७॥

इति श्री जगद्गुरुनानककयायां नानकचन्द्रोदयसमाख्यायां
 गान्धारगमनं नाम पोढशः प्रस्तावः ॥

सप्तदशः प्रस्तावः

हंसासनां कुमुदवान्धवखण्डचूडां
कुन्देन्दुकैरवरुचं ध्वननाधिदेवीम् ॥
ये धारयन्ति मनसा कवयः प्रवीणा-
स्ते किं न शुद्धमनसः सुतरां भवेयुः ? ॥ १ ॥

ततो गतः केकयमण्डलेषु
मया समं नानकयोगिनाथः ॥
अवोचमेनं व्यदधाः ^१ कृतार्थं
गान्धारनामानमलं गुरो ? त्वम् ॥ २ ॥

तेनोक्तमेव त्रेतायां मत्सेवामकरोत्परां ॥
मयोक्तं म्लेच्छजातीयः किमभूदीदृशो यदि ? ॥ ३ ॥

सारमेयो हतस्तेन तेन स म्लेच्छतां गतः ॥
हृद्युक्त्वा नानकोऽवोचदीनानाथोऽपि मे सखा ॥ ४ ॥

त्रेतायां सह संवासी कलौ सिद्धिं परां गतः ॥
विभ्रत्यमरहंसत्वं ^२ विवाहादिविवर्जितः ॥ ५ ॥

प्रथमानुभूतगृहगर्तविडम्बाः
परिवर्तमानमनसः श्रमतो हि ॥
हरिभक्तितो गतभवार्णवपाराः
पदमीदृशं वयमिवाकलयन्ति ॥ ६ ॥

विरक्तेरङ्कुरस्तस्य सहैव वपुषाऽवत् ॥
 वचोमृतेर्मयासिक्तो मोक्षं फलमलं ददौ ॥ ७ ॥
 मयोक्तमस्मिन्देष्टेऽपि साधुश्चेदस्ति कथन ? ॥
 द्रष्टव्यः सोऽपि भवता ततो गुरुरभाषत ॥ ८ ॥
 अस्ति साधुर्न विख्यातोऽधुना द्रष्टव्य एव सः ॥
 आवामेवं संलपतावागतौ कञ्चिदापणम् ॥ ९ ॥
 युवराजखेलपवनस्य च शून्ये
 विषणे गृहे यतिपतिर्निपसाद ॥
 तमुपेत्य फोऽपि यवनो विजगाद
 ननु कौयुषां किमिह वामथकृत्यम् ? ॥ १० ॥
 यन्दारु स्वो मुकुन्दस्य कृत्यं मित्रस्य दर्शनम् ॥
 नानकेनेति कथिते यवनः पुनरब्रवीत् ॥ ११ ॥
 मित्रस्य^१ तव किं नाम ? तत्पितुर्नाम^२ किं वद ? ॥
 जातिः का ? येन विज्ञाय वदेयं तव तद्व्रतिम् ॥ १२ ॥
 मानचन्द्रामिधं मित्रं खानचन्द्रश्च तत्पिता ॥
 क्षत्रियो नानकस्येति गिरं श्रुत्वा स उक्तवान् ॥ १३ ॥
 आगच्छतं मया सार्धं त्वन्मित्रं^३ दर्शयाम्यहम् ॥
 आगन्ता स्वयमेवायमिति तं नानकोब्रवीत् ॥ १४ ॥
 मानचन्द्रमुवाचेदमुपेत्य यवनः स्वयम् ॥
 आपणे द्वौ विरक्तौस्तस्त्वां मित्रं स्मरतश्च तौ ॥ १५ ॥

१. लोभं पल-४० ।

२. मित्रस्य-४० ।

३. मां-४० ।

४. दशपामटं-४० ।

त्वां मित्रमाहृतुस्तस्मादातिथ्यं न मया कृतम् ॥
स्याने 'मुकुलादिफलैस्तौ सम्भावय' सत्वरम् ॥ १६ ॥

तं मानचन्द्रोऽभिदधौ न मित्रं
ममास्ति कश्चिन्न तथा विरक्तः ? ॥
तथापि गच्छामि विरक्तभाजः
सम्भावनीयाः किल सर्वथैव ॥ १७ ॥

द्राक्षामुकूलवातादभक्ष्यपालेवतादिकम्^१ ॥
प्रस्थद्वयं गृहोत्वाऽसौ ययौ नानकसन्निधौ ॥ १८ ॥
अदृष्टपूर्वागतरागरोपो

स आपणे प्रव्रजितौ ददर्श ॥
फलानि धृत्वा प्रणनाम योगी
तमभ्यधादाव्रज मानचन्द्र ? ॥ १९ ॥

सत्यः कर्तेति^२ तेनोक्ते मानचन्द्र इदं जगौ ॥
नाहं प्रत्यभिजानामि सङ्गतः कुत्र मे भवान् ? ॥ २० ॥
नाम किं युवयोः साधू ? अथो अभिजनश्च कः ? ॥
मया यदि न दृष्टः स्याच्छ्रुतः स्याद्विषयः स तु ॥ २१ ॥

यतिनाऽभिहितं मन सङ्गमनं
स्वयमेव तव प्रतिभास्यति भोः ? ॥
भम नानक पूर्वनिराकृतिरि-
त्यभिधास्यतु बाल इति प्रयिता ॥ २२ ॥

१. पालेवतादिकम् इति कलाविशेषे ज्ञेयम् ।

२. मुकुला-क० ।

२. संभावय-क० ।

३. तेनोक्ते-क० ।

आयातोऽभिजनादगम्यनगरादौ कारवाच्येरितः
पन्थानं सरलं तव प्रथयितुं निःकण्टकं निर्मलम् ॥
वार्ता न व्यवहारगोचर इयं तं मानचन्द्रोऽभ्यधा-
स्तत्येषं वितथा पृथा तदितरा तं योगिराजो जगौ ॥ २३ ॥

कामिन्यः कलयन्तु भूषणगणं काचित्कटाक्षक्रिया
सा मिश्रैव यया प्रसीदति पतिः प्रेम्णा समालिङ्गति ॥
या बेला रमणामिसारसरसा तामेव सुप्तेऽलसे
तस्मिन्मानिनि निर्गते किमधुना जागर्षि रे यामिनीम् ॥ २४ ॥

प्रेमप्रियस्य यदि मामिनि भूषणैः किं ?
स्मेरानने स्मरसि यत्र स तत्र सिद्धः ॥
कान्तस्य नान्तरूपितासि यदि श्रमाय
व्यर्थं निमर्षि वसनाभरणप्रपञ्चम् ॥ २५ ॥

रासमस्यातिविरसा वाटिकाः कुल्लमल्लिकाः ॥
कुसुमे कुसुमे तत्र मिलिन्दः गर्भं विन्दति ॥ २६ ॥
श्रुत्वेति नानकमचो मानचन्द्रेण मापितम् ॥
तात्पर्यं नावगच्छामि वाचां ते वदतांवर ॥ २७ ॥

जीवस्यास्य भवेद्भद्रं येन तद्भद्रं मे स्फुटम् ॥
नानकेनोदितं सौम्यं शृणु सारार्थसङ्ग्रहम् ॥ २८ ॥

संहृत्य नानाविषयामिपेम्यो
मनो मुकुन्दस्य पदारविन्दे ॥
निवेशितं प्रेम रसालसं चे-
ज्जीवः कृतायो न च शोचनीयः ॥ २९ ॥

मानचन्द्र उवाचेदमुपदेशोऽतिदुष्करः ॥
 कपन्ति विषयाश्चित्तमयस्कान्ता अयो यथा ॥ ३० ॥
 कृपैव साधिकैतस्य सद्गुरुणां भगवद्भ्याम् ॥
 इत्युक्त्वा निपपाताऽसौ नानकस्य पदाब्जयोः ॥ ३१ ॥
 हस्तोऽस्य मस्तः=ज्यस्तो दण्डोदक्ष यो गिता ॥
 अज्ञाननिद्रामङ्गोभूत्प्रभातमित्र चामवत् ॥ ३२ ॥
 महापुरुषतां गते मानचन्द्रे जिज्ञातमानि ॥
 कर्ता कर्तेति सङ्कीर्त्य जगाम यतिनायकः ॥ ३३ ॥
 तुङ्गे शृङ्गे सगसि विमले कुत्रचिद्रात्रिशेषे
 सस्तौ योगी तमभिपुरुषः कश्चिदेतज्जजन्प ॥
 मज्जन् ग्रीते पयसि वपुषः क्लेशदः किं वृथात्वं ?
 जीवान् निघ्नन् स्थलजलचरान् बद्धमिथ्या फलाशः ॥ ३४ ॥
 सहस्रेणापि किं शुष्येद् घटैर्मलमयं^१ वपुः ॥
 आत्मा तु सततं शुद्धो बालिशः स्नान्ति तद् वृथा ॥ ३५ ॥
 ऊचेऽथ नानकमुनिः खल ? ते खलत्वं
^२किं वेत्सि धर्ममविलोकितवेदशास्त्रः ॥
 उत्प्रेक्षितैश्च पुरुषापसदैर्गृहीतै-
 राहारमैधुनपरैर्विहितः कृतन्त्रैः ॥ ३६ ॥
 सिद्धिः कचिद् कचिदसिद्धिरयत्नतोपि^३
 सिद्धिः कचित्तु विपरीतमिति प्रसिद्धम् ॥
 शक्नोति तेन न परं पुरुषप्रयत्नो
 हेत्वन्तरं किमपि वर्तत इत्युपेयम् ॥ ३७ ॥

१. घटै-स० ।

२. ज्येत्सि-क० ।

३. द्विर-क० ।

तन्न स्वमान उचितो वदितुं जडः स
नेष्टे विलक्षणकृतौ 'तदमी' अनन्ताः ॥

वाच्या. सचेतन इति प्रतिवक्षि चेत्त्व-

मीशः स एव पुरुषोऽखिलकर्मसाक्षी ॥ ३८ ॥

युष्वा विपाकममयं सफलं ददाति
वेदास्तु तेन गदिताः परमं प्रमाणम् ॥

तर्कोऽप्रतिष्ठित तथा क्रमते न तत्र
दृष्टिद्वयदृष्टविषये श्रुतिरास्तिकानाम् ॥ ३९ ॥

हिंसाभयात्तमसि वैधविधेर्विमोके
लुप्येत कर्म सहसा त्रिविधं जनानाम् ॥
आमोदितैश्च निगमैः क्रतवः प्रदिष्टा
हिंसा परा न विपरीतकरा यत स्युः ॥ ४० ॥

कृपखानकरत्तस्माज्जनः कर्मसु वर्तते ॥
तेनैव हन्ति दुरितं श्रेयस्तेनैव विन्दति ॥ ४१ ॥

युयं किल गुरोर्मक्ताः परं जीवदयालवः ॥
गुरोः शिरोव्रणे जातान् कृमीन् हरय वा न वा ॥ ४२ ॥

अहंमतिर्जनस्यास्य देहावच्छिन्न आत्मनि ॥
शुद्ध्यशुद्धौ ततस्तस्मिन् श्रास्त्रोक्ते को नु वारयेत् ॥ ४३ ॥

ईश्वरा रामकृष्णाद्या वशिष्ठाद्या विवेकिनः ॥
लोकमहद्ग्रहमुद्दिश्य न कर्म त्रिजडः शुभम् ॥ ४४ ॥

१. ३९ श्लोकात् ४४ श्लोकापर्यन्तं मानसं हनात् क्षयणक वेदप्रमाणानि ध्याययामास ।

ध्याया य स क्षयणको नास्ति यो गिरि ययो ।

अत्र बोधोत्पत्त्यातिन आचरणस्य लक्षणं कृतमस्ति मानसं । 'न ह गीतुमस्ति नास्तिरुक्ता'
हरयेन बोधो नास्तिरुक्ता ययेने मास ॥

१ चरम-४० ।

इति श्रुत्वा गतस्तूर्णानि ततः क्षणको गिरौ ॥
 अप्राप्तं योगिनमहं क एष मलिनाकृतिः ? ॥ ४५ ॥
 तेनोक्तमीश्वरं वेदं न स्वीकुर्वन्ति नास्तिकाः ॥
 तदन्तर्गत एषोपि मूढो बद्धमुखश्चरन् ॥ ४६ ॥
 सङ्गिरन्त इमे व्योम सूक्ष्मैर्भूतैः समानृतम् ॥
 वाप्यैस्तन्मरणत्रासाद्बद्धास्याः स्नानवर्जिताः ॥ ४७ ॥
 जगाम बालनायस्य पवंते नानकस्ततः ॥
 बालगुद्रायिनस्तस्माददूरे योगिनो मठः ॥ ४८ ॥
 क्रोशत्रयीं भ्रमन्ति स्म शिष्यास्तस्य तु सर्वतः ॥
 श्रान्तेभ्योऽन्नानि पानानि यानानि ददति स्म च ॥ ४९ ॥
 आशामागत्य तैरुक्तं मठं नश्चलतं यती ॥
 चिरं विश्रम्यतां तत्र भोजनाच्छादनाचिंतौ ॥ ५० ॥
 नानकेन ततः प्रोक्तं न नौ किञ्चित्प्रयोजनम् ॥
 अवदन् स्वगुरुं शिष्यानत्रायात उभौ यती ॥ ५१ ॥
 विरक्ताविति विघ्नाय तद्गुरु स्वयमागमत् ॥
 उवाच नानकं वीक्ष्य तेजस्विनमनुत्तमम् ॥ ५२ ॥
 व्योम्नि भ्रमन्ति धृतवारिमराः पयोदा
 'चण्डो रवश्चलति' विस्फुरतीह विद्युत् ॥
 धावन्ति पक्षिपक्षवः स्वनिक्तेतनाप
 गेहे युवामपि यती वसतं मदीये ॥ ५३ ॥
 ऊचे गुरुर्विपिन एव वयं भ्रमाम-
 स्तत्रास्मदर्थमकरोत्किञ्च मन्दिरद्वः ॥

वृष्टिः कचिद्भवति दुःसहवारि विद्युद्-
धर्मः कचिद्भवति धर्मविनाशकारी ॥ ५४ ॥

बालगुद्रायिना प्रोक्तं सत्यमेतद्यतीश्वर ? ॥
अयन्नोपनतं किन्तु विपन्ति न विवेकिनः ॥ ५५ ॥

ततो गतो नानकयोगिवर-
स्तथाश्रमे सर्वसमृद्धिरस्ये ॥
समाचिते गोमहिषीमहोक्षै-
रश्वैरनेकैरुपशोभिते च ॥ ५६ ॥

स दर्शयामास चलन् समन्ता-
द्यतीश्वरं स्वस्य परां विभूतिम् ॥
यतीश्वरोऽमृत रजोगुणस्य
क्षणं प्रपञ्चो न मुनेर्मनोऽहः ॥ ५७ ॥

बालगुद्रायिना प्रोक्तं नाम किं युवयोर्यती ? ॥
कथितं योगिराजेन बालसिन्धुरहं यते ? ॥ ५८ ॥

नानकोऽहं निराकारस्ततः ॥ पुनरब्रवीत् ॥
तापसो यः सुविरूपातः स एवासि परोऽयम् ॥ ५९ ॥

मया तदुत्तरं प्रोक्तं स एवायं यतीश्वरः ॥
बालगुद्रायिना नत्वा तदुत्तरमुदीरितम् ॥ ६० ॥

विपवृक्षस्य पत्राणां शार्कं गोक्षुरोदिकाः ॥
शुद्धे विभवविस्तारोऽतिविस्तृतये कृतः ॥ ६१ ॥

परोपकाराय कृतः प्रपञ्चो
न योगिबन्धाय भवेत्कदाचिन् ? ॥

इति स्वबुद्ध्या' प्रमितं मया तु
सर्वास्ववस्यासु दया न दुष्टा ॥ ६२ ॥

योगी जगौ तदनुसात्विक एष बन्ध
उद्धन्धनी कनकरज्जुरपि ह्यभङ्ग्या ॥
यद्धो यभूव हरिणी पृथुकोपकारा-
द्राजा चिराय भरतो मनसोत्सुकेन ॥ ६३ ॥

तथापि कल्याणकृतो न दुर्गति-
र्मनो विशुध्येत् सुकृतेन कर्मणा ॥
परा विरक्तिस्तदनन्तरं भवेत्
प्रबोधमोक्षौ न ततो विदूरतः ॥ ६४ ॥

धन्योसि घालगुद्रायिन् ? प्रवृत्तिस्ते परार्थिका ॥
विभवे विद्यमानेपि नेन्द्रियैस्त्वं पराजितः ॥ ६५ ॥
कञ्चित्कालं स्थितस्तत्र सत्कृतस्तेन योगिना ॥
ततो जगाम लालस्य वर्द्धकेः सदर्शनं यतिः ॥ ६६ ॥
स्थितः कूपस्य निकटे निश्म्य स समागतः ॥
कर्ता कर्तेति संकीर्त्य पादयोर्न्यपतद्यतेः ॥ ६७ ॥

स सत्यकर्तेत्यायाहि गुरुप्रिय इति ब्रुवन् ॥
प्रसन्नस्तस्य भवने न्यावसत् सप्तयामिनीः ॥ ६८ ॥
एकदा लाल आचख्यौ त्वं गुरुः साधुसत्तमः ॥
अतस्त्वां परिपृच्छामि निःशंकः क्षम्यतामिदम् ॥ ६९ ॥
ब्रह्मचारी गृही वानप्रस्थः पाराशरी तथा ॥
चत्वार आश्रमाः ख्याताः उदासी तु क आश्रमः ? ॥ ७० ॥

गुरुणा नानकेनोक्तं शृणु लाल महामते ॥
फलानां भक्षणेनार्थो वृक्षाणां गणनेन किम् ॥ ७१ ॥

ज्ञानस्य सम्पादनमेव मुख्यं
सर्वास्ववस्थास्त्राखिलैः प्रयत्नैः ॥
दृष्टः क्व वर्णाश्रममात्रवर्ती
ज्ञानी विना साधनसम्प्रदायैः ॥ ७२ ॥

वर्णाश्रमाणामपि जायमानो
मानो हि हन्त्येव फलं बलीयान् ॥
कलौ तु कामादिसमाकुलानां
तद्धर्मसिद्धिः सुतरामशक्या ॥ ७३ ॥

साधनात् ज्ञानिनो जाताः स्त्रीशूद्रा दैत्यराक्षसाः ॥
अनेकै पक्षिपशवो मन्महे नियमं हि तद् ॥ ७४ ॥

बन्धनानि सकलानि विधूय
द्वन्द्वदुःखसहनो गतरागः ॥
आग्रहं वसनभोजनवासे—
पूत्सुजन् यतिपते न विमुक्ती ॥ ७५ ॥

मानापमानचकितस्य मनोहरेषु
बद्धस्पृहस्य विषयेषु न शोधसिद्धिः ॥
लोष्टे मणौ सज्जि भुजङ्गमएकचुद्धे-
वर्णस्य वाश्रमधरस्य परस्य मुक्तिः ॥ ७६ ॥

स्नानादिशुद्धिकरणेषु कृताग्रहः स्या-
द्योगे गुरौ मुरवरेषु धराधरेषु ॥
वेदान्तवाक्यपरिशीलनभावितच्च-
द्यौदास्यमेव विदर्षीत परप्रपञ्चे ॥ ७७ ॥

अजगर इव कश्चित्तिष्ठति ज्ञानिवर्यो
 भ्रमति जगति कश्चित् मूढविश्विस्तकल्पः ॥
 इदममृतमवेत्यानाग्रहाद्भूरिरूप-
 स्तमिह परिपुनीते ^१धीक्षतेऽनुग्रहाद्यम् ॥ ७८ ॥
 तदस्तु नास्तिकमपि त्रिजगत्यसम्यै-
^२र्यन्निन्द्यते न विविधैर्वचनप्रपञ्चैः ॥
 धूलिं विकीर्य वद सेषु ततस्तु तेषां
 स्वार्थः पथा भवति येन तमाश्रयेत् ॥ ७९ ॥

पापाण्डिनो वेदपुराणवाद्या
 न तन्मतं धीर उपाश्रयेत् ॥
 मतं पुराणं गदितं पुराणे
 मयेदमाविष्कृतमत्र काले ॥ ८० ॥

मुण्डो जटिलो नग्नः कौपीनाच्छादनो वापि ॥
 ब्रह्मणि कृतावधानो जगत्पुदासीद्बुदासी स्यात् ॥ ८१ ॥
 वर्णाश्रमाभिमानेन शून्याः सन्त उदासिनः ।
 ज्ञानान्तरापकर्तृभ्यः कर्मभ्यश्च बहिः स्थिताः ॥ ८२ ॥

अनुद्धतर्च्य वैराग्यं ज्ञानसम्पादनश्रमः ॥
 उपवहार उदासित्वं मतमेतद्बुदासिनाम् ॥ ८३ ॥

क्षमा दया च सन्तोषः सर्वत्रैश्वरदर्शनम् ॥
 मैत्री च सर्वजीवेषु संन्यासिव्रतमुत्तमम् ॥ ८४ ॥

१. उदासिनः परिभाषते परिभाषया यतिपतिः । श्लोक ८१ तः ८४ पर्यन्तम् ।

१. कान्य - क० ।

२. पुनीत - क० ।

३. मंतिग - क० ।

लालेनोक्तं गुरोः सर्वं लक्षणं त्रयि लक्ष्यते ॥
संन्यासिनः कति विधाः कथमेते भवन्ति च ॥ ८५ ॥

नानकेन तदा प्रोक्तं गुरुणा सर्ववेदिना ॥
संन्यासस्य विधिं लाल ! तद्भेदांश्च निशामय ॥ ८६ ॥

नानादुःखप्रचुरं
विषोगदौर्जन्यवैतवप्रायम् ॥
विश्वं नश्वरमवयवम्
संन्यस्येज्जातनिर्वेदः ॥ ८७ ॥

प्रक्षचारी शृही वानप्रस्थो मिथुरिति क्रमः ॥
अक्रमोऽपि विरक्तत्वं यत्र तत्र परित्रजेत् ॥ ८८ ॥

विप्रस्यैवाधिकारोऽत्र मन्वादिभिस्दाहृतः ॥
श्रैर्वर्णिकस्य कथितः सूत्रकारादिभिः स तु ॥ ८९ ॥

श्रृणानि श्रीण्यपाकृत्य शृहमेधी परिव्रजेत् ।
अथो व्रजत्यन्यथा तु मनुवेदमुदीरितम् ॥ ९० ॥

प्रजापत्यां विधापेष्टि दत्ता सर्वस्वदक्षिणाम् ॥
एकदण्डी त्रिदण्डी वा भवेदात्माहितानलः ॥ ९१ ॥

यतिपात्राणि मृद्रेणुदार्जलाहमयानि च ॥
सलिलं शुद्धिरेतेषा गोवालैश्चैवावर्षणम् ॥ ९२ ॥

विधूमे सन्नमूलसे व्यङ्गारे युक्तवज्रने ॥
शृत्ते श्रानसम्पाते नित्यं मित्रां यतिशरेन् ॥ ९३ ॥

१ अथ क सप्तस्येति यत्र नानक विचारः ॥

२ सप्तस्येति यत्र नानक विचारः ॥

३ शृते एव नोपि श्रृणानि अपाहृत्य परिव्रजेत् इति मन्वेतिमितम् ॥

एककालं चरेद् मिश्रां न प्रसज्जेत विस्तरे ॥
 भैक्षे प्रसक्तो हि यतिर्विपयेष्वपि सज्जति ॥ ९४ ॥
 न चोत्पातनिमित्ताभ्यां न नक्षत्राङ्गविधया ॥
 नानुशासनवादाभ्यां मिश्रां लिप्सेत कर्हिचित् ? ॥ ९५ ॥
 वैराग्यतारतम्येन कुटीचकवद्दृढकौ ॥
 हंसः परमहंसश्च यतिरुक्तश्चतुर्विधः ॥ ९६ ॥
 ज्ञानसंन्यासिनः केचिद् वेदसंन्यासिनः परे ॥
 धर्मसंन्यासिनः केचित् तद्भेदा विविधा मताः ॥ ९७ ॥
 उदासीनः साधकश्च नैष्ठिकश्च वनाश्रयः ॥
 विरक्तो ज्ञानसंपन्नः सर्वेष्वेतेषु सत्तमः ॥ ९८ ॥
 अयं लालेन गदितं सर्वश्रुतमिदं गुरो ?
 शास्त्रानुरूपमुदितं परं पृच्छामि किञ्चन ? ९९ ॥
 कपालं जाङ्गलं वामं भैरवं पञ्चरात्रकम् ॥
 शैवं पाशुपतं हित्वा मतमेतत् किमाश्रयः ? ॥ १०० ॥
 योगी शशंस भृगुणा किल श्रुतमेतद्
 दक्षाध्वरस्य हरये हरपार्षदेभ्यः ॥
 प्रायः प्रियं किमपि राजसतामसानां
 किञ्चिच्च वेदवचसा वचसाविरुद्धम् ॥ १०१ ॥
 निस्तीर्य धोरविषदं किल गौतमस्य
 मायागवीमकलयन् पुरतो द्विजास्ताः ॥
 स्पृष्टाः शुना म्रियत गोवधदोषमस्य
 संकीर्त्य ते निरगमन् धरणीनिलिम्पाः ॥ १०२ ॥
 बुध्वा समाधिविधिना कपटं स तेषां
 शार्प ददौ भवतु वेदविनिर्गमो वः ॥

तेभ्यः शिवो मतमिदं निजमाद रोषाद्
अश्यन्ति येषु विषयामिषमुग्रचिन्ताः ॥१०३॥

अविरोधमनुद्धतं च यावत्
तदुदासीनमतं मया प्रदिष्टम् ॥
अमुना प्रचरन्मुकुन्दभक्तो
लभतामंक्षु विमोक्षमक्षजेता ॥१०४॥

आपृच्छ्य तं गतः पश्चात्पक्षके श्वनुरालये ॥
बहिर्ग्रामं स्थितस्तत्र श्वशुरेण श्रुतो यतिः ॥१०५॥
मूलः सतप्तहृदयोऽप्यजितस्य मते स्थितः ॥
श्वशुरस्तस्य भोज्यं च वस्त्राणि च निनाय तम् ॥१०६॥

दृष्ट्वा तदुक्तं यतिनानकेन
यदेशितुः प्रेमरसो निपीतः ॥
क्षुधा तृपा चास्मि तदैव हीन-
स्लापेन पापेन च दुस्त्यजेन ॥१०७॥

भोज्यैरलं नित्यमुपाजितैर्यै-
र्न दुःसहः शाम्यति जाठराग्निः ॥
यदर्यमुग्रभ्रुकुटीविटङ्गान्
श्रयन्ति धीरा धनिनो विमृष्टान् ॥१०८॥

जीवन्ति भूतानि कियन्त्यरण्ये
श्रयन्ति किं तानि कुतश्चिदिभ्यान् ॥
हा हा ! हता मे मनुजा भजन्ति
नित्यं घनाध्मानधियो दुरीशान् ॥१०९॥

तं मूलचन्द्रो निजगाद शीतं
 प्रवृद्धमेतद्वसनं गृहाण ॥
 उचे यतीशोऽम्बरमत्सुदार-
 मीशो ममाङ्गावरणं चकार ॥११०॥

हयं विशालास्तरणं धरित्री
 बाहुर्वरीयानुपधानमेषः ॥
 फलं जलं वृक्षसरित्सु सिद्धं
 सन्तोषसम्पत्तिजुषो न दीनाः ॥१११॥

भुङ्क्षे न चाच्छादयसे किमर्थ-
 मिहागतोऽसीति ? निगद्य मूलः ॥
 गतो विषण्णोऽजितमित्यवादी-
 दश्वामुपास्त्र्य स चाजगाम ॥११२॥

अजितः प्रणम्य तमिदं निजगाद
 कुरु भोजनं च वसनानि च घत्स्व ॥
 बडवामिमां समधिरुध्य गृहाय
 चल साधवः परमनाग्रहशीलाः ॥११३॥

विनीतमेनं गुरुस्त्युवाच
 यत्रैव तिष्ठामि गृहं तदेव ॥
 समागमो वः परमश्च लाभः
 सम्पापणं चापि कृतातिथेयी ॥११४॥

मनो हयं तीव्ररयं मदीय-
 मास्त्र्य घावामि दयामयस्य ॥
 न तिर्यगूष्वे जलधेय मध्ये
 हयी त्वदीयाऽजित ? विक्रमेत ॥११५॥

धर्मशालाऽभवत् तत्र दर्शनायागमम् प्रजाः ॥
 मागमात्रं स्थितस्तस्यां मामिदं न्यगदद्यतिः ॥११६॥
 त्वं बालसिन्धो ? वद पक्षकेऽस्मिन्
 कियद्दिनानन्तरमागतोऽस्मि ॥
 मयोदितं ग्रहि निजां त्वमेव
 गतिं न जानामि तवाप्रवीणः ॥११७॥
 स उक्तवान् षोडशहायनेऽह-
 मिहागतो दृष्टरिचित्रदेशः ॥
 भासद्वयानन्तरमित्युवाच
 गुरुः कुरुक्षेत्रयियामुचेताः ॥११८॥
 सूर्योऽपरागः किल संनिघत्ते
 गताः कुरुक्षेत्रमनेकलोकाः ॥
 आरां व्रजावस्तदपूर्वतीर्थ-
 विलासमीशस्य विलोक्यात् ॥११९॥
 परममिति मयोक्ते योगिराजो जगाम
 सममहमपि तेन प्राप्य तत्तीर्थमग्रम् ॥
 विविधमतयतीनां संहतिस्तत्र तत्र
 पदुरिपयजनानां यात्रिणामैक्षि संघः ॥१२०॥
 मामुक्तवान्नान्द्र्योगिवर्यो
 हे बालसिन्धो ? भृशु मन्निदेशम् ॥
 प्रस्यप्रमाणं त्वमजस्य मांसं
 मृत्स्थालिकामानय सापिधानम् ॥१२१॥

१. नेऽस्मिन्-क० ।

२. नत्तरमेव-क० ।

३. सापिधानम्-क० ।

तदानीतं मांसं पचति मयि 'कुल्ला गुरुगिरा
 विरक्ताः सन्यस्ता कति कति गृहस्था न जगदुः ॥
 अरे ग्रस्ते सूर्ये पचसि किमिदं जाल्म ? यदमी
 जपन्ति स्नान्त्यन्त्ये ददति विभवं जुहति परे ॥१२२॥
 नानकस्तानुवाचेदं क्षुधाज्जमतिपीडितः ॥
 तत्या 'पचामि पललं भोक्तुकामः किमुच्यते ? ॥१२३॥
 उद्गूर्णयष्टिभिरमीभिरिदं न्यगादि
 म्लेच्छोपि नाद्य सहवासगुणेन भुङ्क्ते ॥
 त्वं मांसमत्सि यदि नास्तिक ? मारयामः
 सर्वे वयं वदसि चेन्न विनिश्चयं स्वम् ॥१२४॥
 नानकेन कथितं विनिश्चयो
 बुध्यते मम तदा निश्चयताम् ॥
 यष्टिभिर्यदि पराचिकीर्यथ
 स्वेच्छया कुरुत पूर्वमेव तत् ॥१२५॥
 लोकैरुक्तं नास्ति 'यष्टेः प्रसङ्गो
 वाग्भिस्त्वं चेद्बोधयस्यागतान्नः ॥
 दूराद् दृष्टो वीतरागो विभासि
 ग्रस्ते सूर्ये मांसमश्नासि कस्मात् ? ॥१२६॥
 विनोदी नानकोऽग्रूत ग्राणत्राणाय सर्पदा ॥
 देशकालद्रव्यगतो निषेधो न प्रवर्तते ॥१२७॥
 विश्वामित्रेण मृनिना शुनो जघनमीप्सितम् ॥
 भोक्तुं श्वपचगेहस्थं निशीथे चौरकर्मणा ॥१२८॥

१. कुल्ला-क० ।

२. च यामि-क० ।

३. पष्टिप्रारुद्ध-क० ।

मांसस्याशुचितां यूयं कथं वदथ धार्मिकाः ? ॥
 देवपित्रतिथिप्रेष्ठं तत्परं यज्ञसाधनम् ॥१२९॥
 जीवस्य ब्रह्मणो वाऽत्र याऽभिव्यक्तिरुदीर्यते ॥
 प्रायशो मांसपिण्डे सा सर्वव्यवहृतिक्षमे ॥१३०॥
 जिह्वामांसमयीं वक्त्रे^१ तथा हरिगुणान् गृणन् ॥
 वैकुण्ठपदमाप्नोति यदुपेत्य न शोचति^२ ॥१३१॥
 अयाचितं दीयमानं मांसं मत्स्यमवोघतः ॥
 निराकरोति यः कश्चिन्^३ प्रत्यवैति स निश्चितम् ॥१३२॥
 अमृतं मांसमश्नाति शिष्टवर्गोऽप्ययन्त्रितः ॥
 देवान् पितॄन्समभ्यर्च्य खादन् मांसं न दोषभारू ॥१३३॥
 शास्त्रोपबृंहिता वाचः शुभान् सरूढो जनः ॥
 धर्षितस्तत्प्रभावेण न कश्चित्किञ्चिदुक्तवान् ? ॥१३४॥
 तत्रागतः कश्चन बाहुजोऽभूत्
 प्रतिष्ठितो भूपतिलेखकेषु ॥
 स नानकं वीक्ष्य बहन्मृषां
 द्वेगं दधौ मत्सरतो महान्तम् ॥१३५॥
 'श्रीरुन्दरस्य पुत्रोऽभूद्^४ वीराहमुखाननामकः ॥
 इन्द्रप्रस्थे स्थितां देशनाशान्ज्वलितशासनः ॥१३६॥
 तस्योक्तमासीत्पिशुनेन^५ तेन
 घरापते ! नानकनामधेयः ॥

१. यो रुन्दरः—मिवरुन्दर इति भाग्याम् ।

२. माहं तान इन्द्रप्रस्थस्य राजा ।

३. वक्त्रे—व० ।

४. नमोऽपि—व० ।

५. पिशुनेन—व० ।

विरक्तवेपः खलु बाहुजोऽस्ति
बहुं वहन् प्रव्रजिताऽभिमानम् ॥१३७॥

पाखण्डघर्मा 'कुहकः स सिद्धिं
मूढेषु काञ्चित्प्रकटय्य तप्तः ॥
'आर्यस्य' च म्लेच्छगणस्य चापि
शास्त्रं तिरस्कृत्य यथेष्टचेष्टः ॥१३८॥

त्वं वै नियन्ता सकलप्रजानां
मुन्मार्गगान् साधिकृतापराधान् ॥
नो पेद्यथेच्छाचरणैः प्रवृद्धै-
र्नश्येत्पुराणो यवनार्यमार्गः ॥१३९॥

स बोधितस्तेन विवृद्धमन्यु-
राध्मात एव प्रथमं स्वश्रद्धया ॥
आज्ञापयद् भो ! यवनांस्तवार्या-
निहानय प्रव्रजितान्निगृह्य ॥१४०॥

सिद्धाभासा वञ्चयन्ते धनिनः सरलानि मे ॥
ताच्चिकी यदि सिद्धिः स्यादिह प्रकटयन्तु ते ॥१४१॥
ततस्तु नगराध्यक्षो विचार्यैकत्र संगतान् ॥
कुरुक्षेत्रे प्रव्रजितानावहार पदातिभिः ॥१४२॥

प्रतिप्रव्रजितं तत्र धुरङ् कष्टघर्षणम् ॥
खारीमितं च मोधूमे पेष्टुं म्लेच्छनृपो ददौ ॥१४३॥

1. आर्यस्यस्य म्लेच्छघर्षणस्य च तिरस्कार करोतीति भावः ।

१. कुहकः-क० ।

२. आर्यस्य-क० ।

मयेन भूता अपि यान्ति दूरा-
 द्भयेन दाण्डाजिनिकोऽपि साधुः ॥
 ये भीषयन्ति स्म जनान् स्वशापै-
 स्ते सूक्ष्मपेपं पिपिपुर्मयेन ॥१४४॥

नानकस्य घरद्वस्तु स्वयं यत्राम शक्तितः ॥
 गोधूमस्य ततः सूक्ष्मा समिता गमिता क्षितिम् ॥१४५॥

भक्ताधिकारी धनखानकस्य
 पूर्वं य आसीत्स च तापसोऽभूत् ॥
 स नानकाभ्योऽयमिति प्रतीता-
 स्तच्छक्तितः सर्वजना जजन्तुः ॥१४६॥

म्लेच्छराजस्तदाकर्ण्य बन्धयामास नानकम् ॥
 निगडेन न मोक्तव्य इत्युवाच च रक्षिणः ॥१४७॥

यद्वेऽपि तस्मिन् भ्रमणं घरद्वे
 गोधूमसम्पेपणमाकलय्य ॥

म्लेच्छेशमृचुः गुजनाः समग्रा
 न नानको बन्धनमर्हतीति ॥१४८॥

न हीदृशमव्रजितावमानो
 मवेच्छुमोदर्क इतीरितस्तैः ॥
 भुमोच भीतो यवनो यतीन्द्रं
 स्थितः स तत्रैव विश्वद्वलोऽपि ॥१४९॥

ऊचे नानकतापसः स्मितमृगो माद्यद्भजानां घटा
 नृत्यगारस्तुरङ्गराजिरतुला दिव्या रयाः पत्तयः ॥

प्रासादाः शशिशुभ्रतुङ्ग^१गिखराः कान्ताः कुरङ्गेक्षणा
 द्वारे काञ्चनदण्डराजितकराः प्रोद्दामदौवारिकाः ॥१५०॥
 कारागारमुपाश्रयन्ति शतशो वृद्धानृपादिद्विपो
 गायन्त्यो गणिका हरन्ति हृदयं काव्यैः कवीन्द्रास्तथा ॥
 ताम्बूलैश्च सुचर्वितैरविरलं नापति रागो मुखात्
 किं चक्तीत्यवधाय^२ सम्भ्रमपरैर्लीलाटिकैः सेवनम् ॥१५१॥
 वासा जर्जरचीरचीवरमयं भैक्षैः कचिद्भक्षणं
 ग्रामे वा नगरे निवीतनिविडारण्ये घटाद्यावृता ॥
 कारायां निगडैर्निबध्य विधृतिः सन्ताडनं तर्जनं
 केशश्मश्रुनखस्थितेरनशनैरुत्साहतेजःक्षतिः ॥१५२॥
 नानकस्य सममेव समग्रं
 क्रीडितं तय महेश यदेतत् ॥
 योऽस्मि सोऽस्मि लवमप्यनया ते
 लीलया पचय मेमिनवर्धे ॥१५३॥
 रुणादि न त्वामिह कोऽपि गच्छेः
 स्वच्छन्दचारी हि भवान् धरायाम् ॥
 मयेदमुक्तं गुरुरावभाषे
 विलोक्य तां बालविमोक्षरित्रम् ॥१५४॥
 अस्मामिर्यदनुष्ठेयं तद्वन्धवैरनुष्ठितम् ॥
 क्रुद्धैः सिद्धैर्यदारब्धं तद्विघटं स्वयं विधिः ॥१५५॥
 यवनः सप्तभिर्मसिदिनैः सप्तभिरेव च ॥
 देवात्स्मरणशेषां हि दद्यामासादयिष्यति ॥१५६॥

मया पृष्टं महायोगिन् ? कथमस्य भविष्यति ? ॥
त्रिकालज्ञेन मृनिना नानकेन तदीरितम् ॥१५७॥

उष्णीषैरतिशोभितानि मणिभिर्मास्वन्ति भास्वत् करै-
रस्पृष्टानि सितातपत्रनिविडच्छायाश्रयात्यप्यलम् ॥
तानि म्लेच्छशिरांसि मुद्गरकरप्रोद्गूर्णकौक्षेयक-
छिन्नानि क्षितिधूलिभिर्विलुलितान्येप्यन्ति लोष्टोपमाम् ॥१५८॥

अमूर्त्यपश्यानां कुसुमशयनेषु प्रतिदिनं
निपण्णानां^१ यासामविदितगतिर्याति समयः ॥
यवन्यस्तास्तुब्धद्विष्टकुचहारा हरि हरि
प्रयास्यन्ति क्षोणी क्षतचरणपद्भ्यां^२ प्रतिपदम् ॥१५९॥

न स्मरन्ति यदमी जनार्दनं
पापतापहरणं हि तं सताम् ॥
आपदः परिमयन्ति तेन तान्
पूर्वपुण्यलवलयसम्पदः ॥१६०॥

इति श्रीजगद्गुरुनानकयायां नानकचन्द्रोदयसमाख्यायां
पुरक्षेत्रयात्रानाम सप्तदशः प्रस्तावः ॥

—: ० :—

I. अपूर्वपदयानां = राजशशाङ्गाय याता समयोऽविदितगतिरिति या सततविराजन्ती
क्षोणी प्रयास्यन्तीति नानकयाय ॥

१. निपण्णानां-४० ।

२. पदया-४० ।

अष्टादशः प्रस्तावः

वाग्देवता वसतु मे वदनारविन्दे

वर्णैः कृतैः कतिपयैर्विपुलः प्रपञ्चः ॥

यस्या विष्टुद्धिमधुनापि दधाति पारं

नासादयन्ति सुधियोऽस्य सुघाणवस्य ॥ १ ॥

पञ्च मासोत्तरं तत्र ^१चावरेणाभिरक्षिता ॥

सुरप्राणपुरं वने ^२मुद्गरानां महाचमूः ॥ २ ॥

घनखानो हतस्तेन सहयुध्वा यथावलम् ॥

शुलभा इव सर्वत्र मुद्गलाः प्रसृतास्ततः ॥ ३ ॥

स देशानात्मसात्कुर्वन् सप्तमे मासि मुद्गरः ॥

वीराहंखानमुद्दिश्य ^३पानीयप्रस्थमागमत् ॥ ४ ॥

आरूढः कलमानिवातिबलिनस्तुङ्गांस्तुरङ्गान् मदा

दीर्घास्ताम्रमुखः महाश्वनजुषः प्रत्यन्तदेशोद्भवाः ॥

ते दैत्या इव दुःसहा रणभुवि प्रख्यातसत्पौरुषाः

संशुब्धां क्षितिमाचरन्निभृतैः स्वैः स्वैरणीकैरलम् ॥ ५ ॥

^४यवर्नाहर् प्रप्तर धुन्वतीः प्रजा

घनिनश्च दण्डय पुराणि निर्दह ॥

१. चावरः = मुद्गरराजः ॥

२. मुद्गलः = मुगल इति भाषायाम् ॥

३. पानीयप्रस्थः = पानीपत इति भाषायाम् ॥

४. ५, ६ श्लोकयोर्वावरमैव्यवर्चनम् । तत्रानुश्लेषेण मार्गं कविः ।

लुलितांशकार रिपयाननुक्षणं

परिधाविता सपदि मुद्गलानली ॥ ६ ॥

वीराहंखाननामा ग्रणिधिनिगदितं तन्निगम्य प्रकोपात्
वाहिन्यः प्रावृषेण्यप्रसमपरितच्छोणवेण्येव वीरः ॥

पानीयप्रस्य एव ग्रथिनपटुमटघ्वाननिर्धुनिताद्रि
प्राग्युद्धक्रुद्धदन्तावलदलिततरुगारं प्रत्यगृह्णात् ॥ ७ ॥

सेना सा धापरस्य प्रसममभिपतच्छत्रुसैन्यप्रकोपा-
त्कल्पान्तोत्तालसिन्धुप्रतिमटगमना सर्वतः संररोध ॥
पादांतरश्चवारैरधिभिरथगजेच्छिद्यमाना क्षणेन
क्षोणी धूलोञ्जलात्किं शरणमभिययी.सृष्टिकर्तारमद्वा ॥ ८ ॥

कोणैराहन्यमानाः प्रलपजलघरध्वानघीराश्च मेघैः
पाणीन् वीरप्रजस्य त्सरुष्टिरमसोन्लासिनश्चक्रुरग्रान् ॥
धानुर्धुनितानां शरनिकरकिरां सर्वतः शिञ्जिनीनां
निःस्वानः सैन्ययोः किं सनसनितादिशां कोऽपि शुभाव किञ्चित् ?
॥ ९ ॥

अश्मारुढैरत्युदात्तस्वरेण

वाणावादैर्गाति शुभ्रं प्रगीतम् ॥

रोमाञ्जाली कञ्चकं पर्यधूय-

च्छारं श्रावं भीरवश्चापि शूराः ॥ १० ॥

दन्तैर्दन्तापलानां प्रतिगजहननाद्भुतिप्रोदुराणां
पादैः पादात्सैन्यं नलिनवनमिवापिपितां मीडिपाति ॥

हस्तमारोहानुदस्य स्वपममैलजवं धारतामुन्मदानां
संप्राप्ते चेतनानां ठनठननिनदैः कर्णरन्ध्रान्परुन्ध ॥ ११ ॥

१. ७ इत्योक्ते अहलानसौ यवर्जनम् । इत्युक्तां सगृह्णातीति बोधो यतः ।

१. गीतम्-छ०

२. सतत इति-४० ।

प्राचीमरञ्जयद् देव ? उदयन्नेकतो रविः ॥
प्रतीचीमन्यतो वीराश्चक्रुर्लोहितलोहिनीम् ॥ १२ ॥

आज्ञप्ता वावरेण प्रसभमसिलतापातिना मुद्गलास्ते
धावद्भिर्घोटकैः स्वैर्नरपतिरुगान्निन्दयन्मर्दयन्तोः
यातायातैरभीक्ष्णं रणरनसरसाच्छस्त्रपातादमीता
ग्रीष्मग्राहा इवान्पां सस्तिमरिचमृमाविलाश्चक्रुरुच्चैः ॥ १३ ॥

स्वसैस्तुपारैर्यवनैः पल्लवैश्च तरस्त्रिभिः ॥
मुद्गलाश्चापि दलिता बोराहंखानसेर्विभिः ॥ १४ ॥

आयाहि ग्रहर प्रतीच्छ जगतीं पश्याधुना नश्यसि
त्रस्यस्यत्र विकत्थनं तव वृथा त्वां रे ! करोमि द्विधा ॥
उद्गूणांसिकराः करालवदना रक्तारुणश्मश्रवो
जल्पन्तो भुवि भीरुभैरवमिति छिन्ना निपेतुः क्षणात् ॥ १५ ॥

आवृते प्रतिपदं रणाङ्गणे
चाजिवारणनरैः परासुभिः ॥
मांसकर्दमनिमग्ननेमयः
निन्यिरे न तुरगैः रथाः क्वचित् ? ॥ १६ ॥

लोहितं गलविलोच्चलद्वह-
'द्वज्जघार'मचिरेण धारयन् ॥
वारियन्त्रमिव तत्र वीक्षितं
रुण्डमण्डलमदप्रविभ्रमम् ॥ १७ ॥

'छिन्नबाहुचरणाः चतोरसो
 मिन्नकुक्षिभलितान्रवच्छ्रयः ॥
 देहि मे बलमिति प्रजन्पतो
 वीक्षिता गलचलत्कृशासवः ॥ १८ ॥
 चीनउड्गविनिपातपातिते
 लोहवर्मणि घरां प्रसर्पति ॥
 "मं उणेति" रव आर्त आयमां
 किं नु वीरवपुषोऽपि प्रोद्यतः १ ॥ १९ ॥
 पताकिनः संपरिरम्य गिदियरे
 मृताः पताकादपिता इवोरसा ॥
 अवादिनीर्मानवतीरियानम-
 त्रिपत्य भेरीर्धत ! वाद्यवादिनः ॥ २० ॥
 सैन्यं स्वं समवेक्ष्य विश्वितभट वीराहमाख्यो बली
 वीरैः सादिमिराद्वैरनुदिन सेनां जगाहे रिपोः ॥
 'भन्यानाद्रितिवाममन्य जलधिं घोरं बलं मौद्गलं
 नद्यः शोणितमांसकेयकलिला सद्यस्ततः सुश्रूषुः ॥ २१ ॥
 खड्गैः खड्गाभिवृन्तत्सु वीरेषु रणरागिषु ॥
 स्फुलिङ्गमाला निश्चेरुः क्रोधाग्नीनां कणा इव ॥ २२ ॥
 वीराहमाख्येन निकृत्तकृष्ठान्
 पश्यन् घरायां शतशः स्वयोधान् ॥
 सर्वामिसारेण सप्तर रोषात्-
 संशप्तकीभूय स वाचरस्तम् ॥ २३ ॥

१. भिन्न-क० ।

२. तांश-क० ।

३. समन्यात्रि-क० ।

उदरम्भरयः पलैः प्रजानां
 प्रघने तत्र ववाशिरे शिवास्ताः ॥
 निधनाय जनस्य यन्मस्त्रेम्पो
 निरगुः प्रज्वलिता नितान्तमुल्काः ॥ २४ ॥
 'पडहं समरो बभूव भूयान्
 नरनागाश्वविनाशनः समन्तात् ॥
 स्ववपूँपि^१ विहाय यत्र शूराः
 सुरनारीपरिभसान्नमासन् ॥ २५ ॥
 सप्तमेऽहनि परं न बावरो
 दुन्दुभिं विजयवानताडयत् ॥
 सर्वतः स्वपतिघातदुःखिता-
 स्तत्सपत्नवनिता उरांसि च ॥ २६ ॥
 'वीराऽहंखानकं हत्वा घोरः श्वास्ति मेदिनीम् ॥
 इन्द्रप्रस्थे बभूवाय घोषो मेरीपुरस्सरः ॥ २७ ॥
 इन्द्रप्रस्थे राजसिंहासनस्थो
 राज्ञां राजा बावराख्यो बभूव ॥
 तेनाज्ञता रक्षिणः पूर्वपद्मान्
 कारागारे स्थापयित्वा ररक्षुः ॥ २८ ॥
 भूयो बद्धं नालकं चाहमाख्यं
 नीचैर्दृष्ट्वा यन्त्रणां स्त्रिन्नचेताः ॥
 आपत्तिः किं मुज्यते ? सत्रेशक्ते ?
 कारागारे चोरवद्रक्षणं ते ॥ २९ ॥

१. पडह-क० ।

२. वपुपि-क० ।

३. हृत्खानकं-स० ।

नानकोऽवददीक्षस्व हरेर्लीलामलौकिकीम्
पुत्रिकाः स्रग्धरस्य वयं कर्तुर्वशे स्थिताः ॥ ३० ॥

दशमस्त्वमसीति शब्दतो
वशमोभावमवान्यपेति च ॥
उपरोदति किन्तु कालतः
शिरसस्ताडनसम्भवो व्रणः ॥ ३१ ॥

सप्तमे दिवसे नीतं भोज्यं भोज्याधिकारिभिः ॥
वावरस्य पुरो जाताः कृमयो 'दुर्दुरास्तथा ॥ ३२ ॥

आजुहाव ततः क्रोधात्सूदान् पौरोगवं च सः ॥
धानः किमेतदित्यूचे ? कोपरक्ततराननः ॥ ३३ ॥

व्यजिज्ञपन् बद्धहस्तास्ते वयं नापराधनुमः ॥
वावरोऽमृत दृश्यन्ते कृमयो दुर्दुराः कथम् ? ॥ ३४ ॥

ओदनस्य च मांसस्य स्थाने किमिदमाहृतम् ? ॥
तैरुक्तं यदि 'मन्युर्नस्तदा चित्रवधो भवेत् ॥ ३५ ॥

पार्श्वे स्थितो 'भीरविलावलाख्यो-
ध्यक्षः स कारागृहरक्षकाणाम् ॥
उवाच पद्माञ्जलिरेव 'मन्तु-
नैपां क्रियेयं परमेश्वरस्य ॥ ३६ ॥

तं वावरोऽमृत कुतो ब्रवीषि ?
मया न पृष्टोऽसि कथं च वेत्सि ? ॥

१. भावान-त० ।

२. दुर्दुरा-क० ।

३. मन्युर्न-क० ।

४. वावरस्य-त० ।

५. मन्तु-क० ।

सोऽब्रूत मृत्युनेन हि तेन वाच्य-
 मपृच्छतेऽपि^१ प्रसमे सुपंध्यम् ॥ ३७ ॥
 अहं हि कारागृहरक्षकाणा-
 मध्यक्षता भाग्यवतोऽनुजीवी ॥
 वदो यतिर्नानकनामधेय-
 स्तदीश्वरस्यानुमतं न नूनम् ॥ ३८ ॥
 ततो वभाषे यवनाधिराजः
 स केन वदोऽस्ति ? कुतोऽपराधात् ? ॥
 तमब्रवीन्मीरगदासनामा
 म्लेच्छः पुराध्यक्षतया प्रसिद्धः ॥ ३९ ॥
 वीराहमाख्येन धृतास्तु वन्यः
 कारागृहे सन्ति निराय रुद्धाः ॥
 तन्निग्रहानुग्रहमीश्वरस्त्वं
 विचार्य काले न करिष्यसीति ॥ ४० ॥
 तन्मध्यपाती यतिरस्ति कश्चित् ?
 परीक्षितो नानकनामधेयः ॥
 म्लेच्छाधिपोऽभाषत गौरवेण^२
 तमानय त्वं मम संनिधानम् ॥ ४१ ॥
 गतो हुसेनो गतमृंखलं त-
 मानम्य वदाञ्जलित्युवाच ॥
 उपेहि भूपालगृहं यतीश्वर ?
 विलोकितुं वाञ्छति वागस्तवाम् ॥ ४२ ॥

ततो गतो नानकयोगिवर्यो
मया समं चावरसंनिधानम् ॥
प्रणम्य तेनानुमते दृशैव
स्थितं स पीठे यतिमित्युवाच ॥ ४३ ॥

त्वं जानासि विरक्तनानकजगत्कर्तारमीशं पर
साक्षान्मय महंभदं गतगुरुं तच्छक्तिभिर्बुद्धितम् ॥
उक्तं नानकतापसेन भगवानीशो मया ज्ञायते
म्लेच्छानां मतदो महंभद इति ख्यातस्तथा देशिकः ॥ ४४ ॥

ईशो जातिगुणक्रिया विरहितो ज्ञानार्णवो मायया
त्रैलोक्यं निदधाति मायिकगुणैर्न सृश्यते च स्वयम् ॥
जीवा ये च महमदग्रभृतयस्ते तद्विलासात्पदं
चेष्टन्त मतमाकलस्य विविधं कल्पादिकालोचितम् ॥ ४५ ॥

अमी अशुद्धाः सकलास्तु जीवाः
शुद्धः सदा केवल ईश एव ॥
गिरं निशम्येति गुरोः स ऊचे
महमदोऽस्माकमहो अशुद्धः ॥ ४६ ॥

नानकोऽनृत सकला जीवाः शुद्धिं न विप्रति ॥
क्लेशरुमविषाकैश्च परामृष्टास्तथाशयैः ॥ ४७ ॥
व्यक्तान्यक्तज्ञविज्ञानान्मुक्तिः सांख्यैरुदीर्यते ॥
अस्म्यहं प्रकृतेभिन्न इति शुद्धौ न शुद्ध्यति ॥ ४८ ॥

सुखं स्वकीयं निषयोपनम्रं
जीवो विदित्वा विषयेषु सक्तः ॥
स्वतालुमेदोद्भवमेव रक्तं
शुष्कास्थिषु श्वेव लिहन् विमूढः ॥ ४९ ॥

यो यः स्त्रियास्तीक्ष्णकटाक्षवाणै-

र्विद्धः स शुद्धः कथमस्तु जीवः ? ॥

शुद्धिः स्वरूपे स्थितिरेव मुख्या

वैमुख्यभाजः स्वसुखात्कथं सा ? ॥ ५० ॥

यातायातपरा जीवा अविद्या कामकर्मभिः ॥

महंमदप्रमृतयो विशिष्य त उपासनात् ॥ ५१ ॥

वायरेण तदा प्रोक्तं दूरे दृष्टिर्निरावृतिः ॥

तव नानक संयाता ततस्त्वं तत्त्ववित्तमः ॥ ५२ ॥

जगाद तं नानकयोगिमुख्यो

दृष्टिर्मदीया तदनुग्रहेण ॥

तमेव पश्यत्यनिशं महेश-

मखण्डमानन्दमनन्तशक्तिम् ॥ ५३ ॥

संस्कारतः स्वप्नविलोकितानां

यथा स्मृतिर्नो सुखदुःखदात्री ॥

तथा भवो माति विचित्ररूपः

सुखाय दुःखाय न मे समर्थः ॥ ५४ ॥

तं वावरोऽभाषत मातुलान्या

रसेन पूर्णं चपकं पिबेदम् ॥

एकग्रतां यन्मनसः करोति

भङ्गां तदङ्गीक्रियते हि सिद्धैः ॥ ५५ ॥

मया चपकमापीतमिति नानकमापिते ॥

वावरोऽब्रूत मिथ्येदं कारायास्त्वमिहागतः ॥ ५६ ॥

पुद्गौ पात्रे ज्ञानदण्डेन गाढ—

मोक्षप्रेम्णा वारिणा मर्दयित्वा ॥

पूतां कृत्वा देशिकस्योपदेशा—

द्विष्वभ्रान्तिर्मातुलानी निपीता ॥ ५७ ॥

मत्तो मत्तो नाधिकः कश्चिदस्ति ?

नैवा पेयाद्यन्मदोयं मदीयः ॥

रक्ताक्षः सन् कौतुकं तस्य बीक्षे

विशिसौघो हस्यमानो हसस्तान् ॥ ५८ ॥

इति नानकस्य वचनं निशामय-

भ्रिजगाद बाबरघरामरेझरः ॥

भगवानभापत विरज्य विश्वतो

भम भक्तिकृन्मदितरो न गुच्यताम् ॥ ५९ ॥

('त्रिमिर्विशेषरूपम्)

तमव्रवीद्योगिवरो न चार ?

त्वमहम् ? जानासि नयन्मतं सताम् ॥

तवापि शास्त्रे सदसन्निरूपणं

कृतं कोराने वचनैर्महेशितुः ॥ ६० ॥

न जातिरीशस्य अनरूपिता श्रुती

न तस्य चार्यो यवनोऽथवा प्रियः ॥

तनुं वहन् कामपि कर्मलम्बितां

मजेत यस्तन्तु स तस्य बल्लभः ॥ ६१ ॥

I. विशेषरेखेषु नानक कोरानाय द्युतेश्च महि-तमावदयति बाबरम् : कोरानयेदयो-
र्मास्ति कश्चिद्भेद इति । यः कश्चित्कोरानं बोध वा भजेन व्याप्य वा यवनो वा स तस्य
बल्लभः । आर्यो ह्येव तेभ्यः स एव दिविप्रसम्ना सुरध्वरेति ।

आर्यैर्यथारुचितवशेन शिवो गणेशो
 गौरीहरिर्नृहरिरित्यभिधैकमिदः ॥
 ईशः श्रितः फलति हन्त । तथा तुरुष्कैः
 संसेव्यते स हरिरेव विभिन्ननामा ॥ ६२ ॥

अनादिवासनावेशात्संसारोह्यनुशायिनाम् ॥
 विपाकः कर्मणां तेषां जात्याष्टमोगलक्षणः ॥ ६३ ॥
 स्वस्वधर्मानुसरणमरागः संसृतोऽश्विनैः ॥
 अविरोधो हरेर्मक्तिः^१ सर्वेषां मुक्तिकारणम् ॥ ६४ ॥

अपराध्यति जन्मना न कश्चित्
 सकलः प्रेमपरो हरौ कृतार्थः ॥
 अयमेव सनातनोऽस्ति पन्था
 बहुमानेन विमोहितो विनश्येत् ॥ ६५ ॥

ततस्तमूचे यवनाधिराज
 आर्येषु न त्वत्सदृशोऽस्ति कश्चित् ॥
 दीक्षिष्यते यो भवतो भवेत्स
 समस्ततत्त्वाधिगमात्कृतार्थः ॥ ६६ ॥

त्वं नानक ! ग्राममतीव रम्यं
 मत्तोऽथवा देशमुरीकुरुष्व ॥
 कृताश्रमः प्रयजितव्रजस्य
 ददस्व भोज्यं वस वीतचिन्तः । ६७ ॥

ऊचे गुरुस्तं मम मालपट्टे
 विलिख्य दत्ता विधिना पुरैव ॥

१. वरागः सन् हरेर्मक्तिमुक्तिप्रदा । न कश्चिजन्मनाऽपराध्यति यदि ॥ हरौ प्रेम-
 परोऽग्निः । स हरिरेवामी कोरनादौ विभिन्ननाम्ना व्यवह्रियते ।

वामोज्य सम्पन्न ततोऽधिकस्य
लिप्ताऽस्ति मे मूय भवाद्देश्यः ॥ ६८ ॥

ततः प्रणम्य क्षितिपाल ऊचे
प्रतिग्रहो योगिजनस्य नेष्टः ॥

त्वमात्मविश्रान्तिरनावृतासु
यथा विनोदं विजयस्व दिक्षु ॥ ६९ ॥

जगाम नानको योगी पथके जगरे पुनः ॥
अजितस्य रघावस्य कूपस्य सविधे स्थितः ॥ ७० ॥

तलवन्दीं यियासामि त्वमाक्षार्पय मां गुरो ॥
मयेत्यमुक्ते सोऽवादीदिहैव स्वीयतामिति ॥ ७१ ॥

अजितः पपात पदयोर्यतिमर्तुः
ग्रहरं समाधिनिमृतो न स ऊचे ॥

तत उक्तवान् किमिह वान्छसि साधो ?
स जगाद वेद न मवान्न मनःस्थम् ॥ ७२ ॥

शशंस योगी तव चारु दैवं
बोलाररायादधिकोद्यमस्त्वम् ॥

न ज्ञानमस्योदयमच्छतीरे
तवास्तु दृष्टिर्विगताऽपिधाना ॥ ७३ ॥

प्रकाश आसीदजितस्य भूया-
नलम्पलामादिव चास्य तोषः ॥

तं सर्वसंसारविकारकारी
न विभ्रमो व्याकुलयाम्बमूव ॥ ७४ ॥

आनीयमानमजितेन विशिष्य भक्त्या
भोज्यं जघास च गुरुः समयद्वयेऽपि ॥

यन्मूलचन्द्रसदनादुपयातमन्नं

तन्न स्वयं विरतवर्य उरीचकार ॥ ७५ ॥

चन्दोराज्ञी मूलचन्द्रस्तन्निशम्य सुलक्षणी ॥

तमागता विमनसो मूलचन्द्रोऽपद् बहु ॥ ७६ ॥

तूष्णीं स्थितस्तस्य निशम्य तच्चद्

योगी जगादाजित एतदेत्य ॥

किमाक्षिपस्येत् मया च मानं

त्वङ्गोजनाच्छादनमस्तदोपम् ॥ ७७ ॥

मूलोऽवदत्तविधमेत्य न वक्ति भूङ्क्ते

नानेन मे ग्रहगृहीतहृदा ततोऽर्थः ॥

स्वीये कुटुम्बमधिगच्छतु गच्छतु द्राग्

अस्मादशामविषयं विषयं तु किञ्चित् ॥ ७८ ॥

श्रीचन्द्रलक्ष्मीचन्द्रौ मे गृहे सन्तु सुलक्षणी

किमर्थं पीडयत्येनमजितेनेति भाषितम् ॥ ७९ ॥

नान्ये वा वधिरेऽमुस्मिन् जीवत्येऽमुतन्न युज्यते ॥

मूलचन्द्रो जगादेहं स्नेहमुज्जीवयन् यतेः ॥ ८० ॥

चन्दोराज्ञो ततोऽङ्गुत तापसी विनिगद्यसे ॥

मेददृष्टिं ते याता कुटुम्बे नास्ति ते दया ॥ ८१ ॥

सुलक्षणी साश्रुरिदं जगाद्

सृशन्ति हा त्वां न शुचो मदीयाः ॥

1. इत्येवं श्रुतेन हृता नानक प्रति मत्तंता CF पाठः—“मुञ्च येन दृष्टाण वा” इत्यनेन
कुटुम्बमधिगच्छतु गच्छतु वा द्राग् इत्यस्य ॥

१. मुञ्चते—४० ।

२. ग्रहग्रहीत—४० ।

३. नाप—४० ।

आनन्दयित्री सुतयोर्नानन्दा
 मृता ततस्तौ तरुणौ विपण्णौ ॥ ८२ ॥
 प्रख्यायते यो जनतासु सिद्धः
 कथं स नेष्टे सुतदारपोषे ? ॥
 पित्रोरुपालम्भवचांसि साक्षा-
 न्नमृष्यतीहं तु जिजीविषामि ॥ ८३ ॥
 पत्पुधिरप्रयजितस्य तस्य
 सहस्थितिं प्रयजिता भव त्वम् ॥
 प्रजापतीनामिति सस्मितानां
 दुरुक्तिग्रची हृदयं भिनन्ति ॥ ८४ ॥
 आकलय्य करुणास्तु तद्भिरः
 सूरतो यतिपतिर्जगदिदम् ॥
 रामदासि ? यदि तत्र दूयसे
 तिष्ठ मत्सविघ एव शान्तियुक् ॥ ८५ ॥
 इदं वचो योगिपतेर्निश्चय
 सुलक्षणी प्रीतिमतीतं लेभे ॥
 नासत्परम्पौ तनयौ स्वकीयौ
 पत्युः पदान्जे प्रणतौ चकार ॥ ८६ ॥
 श्रीचन्द्रलक्ष्मीचन्द्रौ नानकस्यान्तिके स्थितौ ॥
 पद्मोद्भवस्य देवस्य कुपेरनरुणौ यथा ॥ ८७ ॥
 नवमासोत्तरं तत्र^१ रघावो व्यूढमंगलकः ॥
 अक्स्माचार्यंश्छागान^२ रागात्रानकमग्निधौ ॥ ८८ ॥

१. रघावी-त० ।

रघावी-क० ।

२. छागा-५०

गुरोर्निदेशेन तमाह्वयं स
 कृपस्य पार्श्वस्थममुं जगाम ॥
 पप्रच्छ योगी वद कोऽसि ? सौम्य ?
 प्रगल्भबुद्धिः स जगाद बालः ॥ ८९ ॥

व्यूढाभिधः सिन्धुरघावपुत्रः
 तिष्ठाम्यहं तापस ? नातिदूरे ॥
 आहूतवान्मां किमपेक्ष्य कार्य ?
 यत्तिर्जगादाथ जगद्गतिज्ञः ॥ ९० ॥

कार्यं विना नाह्वयतीह कश्चि-
 त्त्वापि कार्यं तव भास्यतीति ॥
 विसर्जितस्तेन जगाम बालो
 योगीश्वरोऽवादि मया तदेदम् ॥ ९१ ॥

अयं किमर्थं भवतानुयुक्तः ?
 संस्कारवांश्चेत्किमु वेत्ति नार्थम् ॥
 तेनोक्तमेपो नु जिघृक्षितो मे
 जन्मान्तरोपार्जितसाधनत्वात् ॥ ९२ ॥

नासीत्प्रकाशो मनसो न वेत्ति
 तेनायमर्थ^१ परमं स्वकीयम् ॥
 श्वो^२ ज्ञास्यति ध्वस्तसमस्तमोहो
 मोहो भवो योऽप्यभवो द्वयं तत् ॥ ९३ ॥

अन्येधुरागत्य गुरोः पुरोऽसौ
 दधार भक्त्या घृतपूर्णपात्रम् ॥

१. मयः-क० ।

२. यास्यति-क० ।

ननाम साष्टाङ्गमदशि तस्मिन्
ननाम मालिन्यमगोधदृढम् ॥ ९४ ॥

तमुक्तवान् योगिवरः किमर्थ- ?
माज्यं त्वया प्राज्यमनायि सौम्य ? ॥
बालेन निहूय हृते पदार्थे
पित्रोः प्रकोपो भवति प्रभृतः ॥ ९५ ॥

स्नेहं नय स्नेहमहन्तवेह
गुरोर्गिरेति इरुरोद बालः ॥
बालः कुतो रोदिति ? बाल पश्य
मया न किञ्चित्पुरुषं प्रयुक्तम् ॥ ९६ ॥

मामेवमूचे गुरुनानकोह-
मवादिषं कः परुषप्रसङ्गः ? ॥
आहूय सम्भाषित एष धन्य-
स्त्वया कृतार्थी करणाय नूनम् ॥ ९७ ॥

बालस्तदोवाच न बाल ? वेत्सि
ग्रञ्चान्य निर्वापयति प्रदीपम् ॥
गुरुस्तदस्यौपयिक स्मिन्—
ज्जनानुकम्पा स्मरञ्जितस्य ॥ ९८ ॥

किमेव वक्तोति ? गुरुर्भाषे
मयोदितं ते चरितं त्वमेव ॥
जानासि नान्यः परमेश्वरस्य
त्वं कथिदंश परमेश्वरो वा ॥ ९९ ॥

तवेहितं त्वद्गदितं च वेत्तु-
मपेक्षिता काचन श्रेष्ठरी यत् ॥

गुरुः पुनर्व्यूढमिदं जगाद
 त्वं सिद्धिमापः सुजनैरपेक्ष्याम् ॥१००॥
 स्नानं निगमं^१ पश्चिमयाम एव
 कुरुष्व नामानि वदस्व विष्णोः ॥
 कुर्युः कृतार्था अपि कर्मनित्य-
 मनुग्रहार्थं जगतीजनस्य ॥१०१॥
 व्यूढेन मापितमहं तव दर्शनेन
 जन्मान्तरोऽस्य सुकृताधिगते न घन्यः ॥
 सन्दर्शितो हि भवता भवनापहारी
 हारी हरिः कृतधियामपि दुर्विभाव्यः ॥१०२॥
 इत्थं व्यूढः कृतः साधुर्जगाम भवनं निजम् ॥
 मध्ये मध्ये समागम्य यतीशसविधेऽवमत् ॥१०३॥
 दग्धो म्लेच्छो दीक्षितश्चेति कर्म
 श्रुत्वा दूरान्नानकस्यातिरुष्टः ॥
 तस्मा म्लेच्छः पण्डितो म्लेच्छशास्त्रे
 मालो नामागत्य गर्वाज्जगाद ॥१०४॥
 दग्धो नानकतापसा यदुतरे म्लेच्छस्त्वयेति श्रुतं
 म्लेच्छं किञ्च करोषि शिष्यमिति ते घाट्यं कचिद्विश्रुतम् ?
 इन्द्रप्रस्थपतेस्तुरुष्कनृपतेस्तद्वर्मवक्तस्तथा
 तच्छास्त्रैकविचारचुञ्चरधियां भीतिर्न ते काचन ? ॥१०५॥
 नानकेन तदा प्रोक्तं स्वस्यस्त्वं शृणु वदके ? ॥
 भीतिर्द्वितीयाद्भवति न तं पश्यामि कञ्चन ? ॥१०६॥

१. वेताम्-४० ।

२. निगि-४० ।

३. यदसरे-४-१४० ।

नवमसप्तचतुर्दशत्रिवेदा

इति भेदा निजलीलया प्रयुक्ताः ॥

ननु

दीपचतुष्टयात्प्रवृत्ति

कलिता ते न किलैकके न लोके ॥१०७॥

धर्मधर्मविभेदात्

कर्मफलं यो न यो विविधः ॥

नट

इव नानावेषं

स एव धर्ता ध्रुवं नान्यः ॥१०८॥

अस्माकं ज्ञानदृष्टिर्या स्वच्छा सा त्वेकदर्शिनी ॥

स हस्तदर्श आदर्शो ह्यगोघोऽदूरदर्शिनाम् ॥१०९॥

घटमठमणिकनिवेशा-

दन्पमहत्त्वादिमानेऽपि ॥

नमसो न भेदमाहु-

र्जीवस्यैवं विवेक्तारः ॥११०॥

तक्षणा तीक्ष्णस्वभावेन पुनर्विप्रतिपादितम् ॥

यद्यसत्यमिदं सर्वमार्यम्लेच्छमिदा कुतः ॥१११॥

नानकेन तदा प्रोक्तं चलन्त्या नाविके स्थिताः ॥

ते सत्यं हन्त पश्यन्ति चलतस्तारभूरुहान् ॥११२॥

ज्ञानिनोऽपि ध्रुवं भेदं वदन्त्यज्ञानिमण्डले ॥

समाजे स्रुत विख्यानां नासिकाग्रान्न हस्यते ॥११३॥

आनिद्यकैर्मवति हन्त । यतः पदार्थैः

सर्वा क्रिया न तु चित्तामदृशाम्बरेण ॥

ते भेदमात्र उदिता गुणतारतम्याद्

बोद्धाऽपि तद्व्यवहृत्यबुधेन तुन्यम् ॥११४॥

लोकसङ्ग्रहपरा विवेकिनः
 कुत्रचिद् व्यवहरन्ति लोकवत् ?
 कुत्रचित्तधिगतेश्वरे हिता-
 स्तद्विलक्षणमुपाचरन्ति च ॥११५॥

न मेदश्चैतन्ये अशमशकमार्जारमृगगे
 तदार्ये म्लेच्छे वा सममिति न विद्वेषविषयः ॥
 गुणैर्ब्रह्मा विष्णुः शिव इति भिदा न स्वरसतो
 न पुत्रार्थैर्मिन्नो भवति खलु तातादिकथनात् ॥११६॥

मालः पपात पदयोर्यतिनानकस्य
 प्रोवाच मे गुरुरसि त्वमहन्तु शिष्यः ॥
 आपस्तथैव यवनः स्वमहत्त्वशंसी
 श्रेष्ठस्तयोः क इह ? वानृतवादिर्नो द्वौ ॥११७॥

ऊचे गुरुर्गर्भिकारणभामनन्ति
 लोके स्वजातिमखिला महतोऽभिमानात् ॥
 मन्ये मुहुन्दपदयोरनुराग एव
 म्लेच्छस्य चार्यनिबहस्य महत्त्वहेतुः ॥११८॥

जातः श्रुतिश्रवणतोऽप्यपरोक्षबोधो
 सम्भावना दिवि हतोऽनुपजातकल्पः ॥
 प्रत्यक्षमेतमपहन्तुमपेतशुद्धं
 विश्वत्रयं बहुजनुर्जटिलं पटुर्न ॥११९॥

तस्माद्य एव जगदीशपदारविन्दं
 चेतः समर्पयति तस्य मनो विशुद्धिः ॥

बोधो विमुक्तिरचिरेण स एव धन्यो

मान्यो द्विजो भवतु कथन पुष्कमो वा ॥१२०॥

शेषमालः पुनरिदं नमन् नानकमब्रवीत् ॥

सत्यप्रेमा मुकुन्दो यः कीदृशः स ? नरो गुरो ? ॥१२१॥

त नानकोऽथ निजगाद् न हर्षशोका-

वाविद्यकैः प्रभवतो निपयैरमुष्य ॥

ईशे रतो भगसुखाद्विरतो नितान्तं

धत्ते कचिन्न सुजनो ममतामहंताम् ॥१२२॥

दयां जीवेषु दुर्धन्ति मानयन्ति च तान् सदा ॥

ईशं पश्यन्ति सर्वत्र गोविन्दशरणा जनाः ॥१२३॥

इति श्रुत्वा शेषमालो नानकस्य पदाब्जयो ॥

विधाय स्वशिरो भक्त्या जगाम निजमन्दिरे ॥१२४॥

शेषमालमुहृत्कथिदुवारेखाननामकः ॥

मित्रात्प्रशंसामाकर्ण्य नानकं द्रष्टुमागतः ॥१२५॥

प्रणम्य तेनोक्तमये ? तपस्विन् ?

म्लेच्छोऽपि वार्षस्य मते स्थितोऽस्ति ॥

गुरुस्तमाचष्ट सितामिताभ्यां

न कञ्चुकाम्पां पुरूपो विमिश्रः ॥१२६॥

पक्षी स्वगत्या च पशुः स्वगत्या

नरः स्वगत्या च सरः प्रपद्य ॥

तोयं पिबेत् वृत्तिमपि प्रगणा-

न्नागच्छतः कस्यचिदस्ति वृत्तिः ॥१२७॥

मायामयेन वपुषा पिहितोऽयमात्मा

त्रैवर्णिकोऽस्मि वृषलोऽस्मि च पुष्कसोऽस्मि ॥

स्वप्नानिमानतुभवन्ननु नामदाहं

स्वीयैः कृतं निखननं कचिदभ्युपैति ॥१२८॥

आच्छादयन् बृहतिकामसितां सितां वा

चित्रां विचित्ररचनामथवा 'पिशङ्गीम् ॥

बध्वा गले गुरुशिलां किमुपैति पारं

नावं दृढामभिगतः किमु मज्जतीह ॥ १२९॥

स्वेन स्वेनैव शास्त्रेण 'स्वस्वेन गुरुणा तथा ॥

आर्यश्च 'यवनश्चैव स्वकृतेन हरिं व्रजेत् ॥१३०॥

अतो विशेषे मम नाभिमानो

भक्तोऽस्मि गमस्य रमाश्रयस्य ॥

भ्रान्ताः स्वकार्ये कलहायमाना

नाना मताडम्बरबाग्बिडम्बैः ॥१३१॥

उवारेखानस्तद्विरमुपनिशम्येदमगद-

च्छ्रुतो 'यादृक् 'तादृक् त्वमसि मम ताः कापि ममताः

गताः पादौ बन्दे तव च परिचुम्बामि सततं

न सन्देहो देहो मम शुचिरभून्मानसमपि ॥१३२॥

। उवारेखान प्रति प्रति तद्विरमुपनिशम्येदमगदः ।

i रितासितान्यां वृष्णकान्या न भवति मेद पुरषे ।

ii नर पशुः पक्षी च सरो गत्वा सदेव तोयं पिबन्ति ।

iii वर्णभेदो बाह्यः ।

iv स्वस्वेनैव शास्त्रेणार्थो यवनश्च हरिं व्रजति ।

v नानामतेः कलहायमाना भ्रान्ता भवन्ति ।

१. पिशङ्गीम्-क० ।

२. शास्त्रेण-क० ।

यियासुमापृच्छथ तमत्रवीद्गुरु-
 र्यते ? यवागूगुररीकुरुष्व मो ? ॥
 स उक्तवान्मामनयः कृतार्थतां
 कथं यवाग्वैव तवोपकारिता ? ॥१३३॥

व्यलोकि साक्षाज्जगदीश्वरो मया
 मलीमसत्वं मनसो गतं मम ॥
 कुरुष्व वात्सल्यमितो ब्रजाम्यहं
 विलोकयिष्ये चारणाम्बुजं पुनः ॥१३४॥

तं नानको निगदति स्म दयैव विष्णो-
 द्वर्गिन्तरेण स्वजनेषु फलानि स्रते ॥
 जन्मान्तरेषु सुकृतानि कृतान्यकस्मा-
 त्सन्दर्शयन्ति सुरसिद्धमहौषधादि ॥१३५॥

चक्रे प्रशंसां यतिपुङ्गवस्य
 गतस्ततः स्वस्य निकेतनं सः ॥
 निशम्य तदादरमाननाम
 क्रोधादिदं भ्लेच्छयतिर्जगाद् ॥१३६॥

अयवनस्य कुतः क्रियते स्तुतिः ?
 परमतस्त्वमसंस्पृशतः सदा ॥
 उपलपूजनमस्य परं मतं
 तदपि मुक्तमनेन विचेतसा ॥१३७॥

१. पृष्ठ—क० ।

२. ततदादर—क० ।

३. मेतु—क० ।

उवारेखान इत्युचे यवनायवनत्त्वतः ॥
 नाभिमानः स्पृशत्येनं लीनमीश्वरचिन्तने ॥१३८॥
 शेष आदरमानाख्य एतदाख्यदत्तः परम् ॥
 उत्सारयेयं तं स्थानार्त्तिकं गुरुः ? क्रियतेऽल्पकः ॥१३९॥
 उवारेखान ऊचे तं तमीश्वरमसंवृतम् ॥
 जानामि कस्य वा शक्तिरीश्वरो सारणो भवेत् ? ॥१४०॥
 अन्तः सन्तापबहुलश्रुकोपादरमानकः ॥
 न किञ्चिद्दूचे विस्पष्टमुवारेखानगौरवात् ॥१४१॥
 अतिसूक्ष्मतरं बह्वमुवारेखाननामकः ॥
 अन्येद्युरागत्य गुरोरर्पयामास पादयोः ॥१४२॥
 ऊचे यतिस्त्रिभुवनस्य पतिः प्रसीदेद्—
 वस्त्रं किमेतदुपनीतमतीव रम्यम् ? ॥
 जानासि चीरवसना वनवासिनः स्मां
 राज्ञामिदं समुचितं सुतरां महार्घम् ॥१४३॥
 उवारेखान ऊचे तं राजराजोसि वेश्वरः ? ॥
 त्वत्कृपात इदं लब्धं तुभ्यमेव निवेदितम् ॥१४४॥
 तदेव सद्यस्तुफलेन युक्तं
 यदपितं साधुजनाय भक्त्या ॥
 नश्यन्ति वस्तूनि सुरक्षितानि
 देहानि मेहानि धनानि धीमन् ? ॥१४५॥
 नेदं यदि स्वीक्रियसे मदीयं
 तदा न नूनं मयि वत्सलस्त्वम् ॥

क्षमेत मे केन महापराधान्
अनेकजन्मोपचितान्महेशः ॥१४६॥

इति प्रार्थयमानेऽस्मिन्नमस्यति पदाम्बुजे ॥
स्वीकृत्य नानको योगी मामुवाच पुरः स्थितम् ॥१४७॥

तुन्नवायमितस्तूर्णं प्रातर्वालं समाह्वयं ॥
अस्य वल्लस्य कर्तव्यौ प्रवाररुचिरौ यतः ॥१४८॥

ओमित्युक्त्वा गतोऽहञ्च तुन्नवायमुपानयम् ॥
तस्मै प्रणमते वल्लं निरदिक्षदिशा गुरुः ॥१४९॥

द्वात्रिंशत्करदीर्घं

करद्वयीमेयं विस्तारम् ॥

रूपकपोड्यसत्या

वल्लमिदं लभ्यते सम्यक् ॥१५०॥

कुर्यां किमस्य योगिन् ?

इति परिभाषाऽनुपूज्यते तस्मै ॥

*प्रावारौ कुरु रुचिरा-

विति यतिराजेन भाषितो भूयः ॥१५१॥

वस्ते वल्लमिदं साक्षादीश्वरः कृपया मम ॥

अद्य जाताः कृतार्थोऽहमुपारेणान उक्तवान् ॥१५२॥

नानकेन तदा प्रोक्तं शेष आदरमानकः ॥

यद्यस्माद तद् भूहि निःशङ्कं नावशेषय ॥१५३॥

1. ३२ हाय सम्बाई + २ हाय चौलाई इति भाषायां ॥

2. रुचिरी प्रावारौ = लक्ष्मी ।

१. समाह्वय-स० ।

२. प्रावारौ तु-क० ।

अनिच्छतापि तद्वाक्यं वक्तुं प्रत्यक्षमाश्रितम् ॥
उवारेखाननाम्नेदमवादि गुरुगौरवात् ॥१५४॥

जानासि सर्वं किल सर्ववेदिन् ?
तवास्ति लोकेऽविदितो न किञ्चित् ? ॥
घटे स तु प्रव्रजिताभिमानं
न कामये प्रव्रजितस्य चर्याम् ॥१५५॥

माया कृतं ते स्तवनं निशम्य
स उक्तवान् किं यवनेतरस्य
स्तुतिं करोषीति ? तदा मयोक्तं
स्पृष्टत्यर्घ्यं कथन नाभिमानः ॥१५६॥

प्रवृप्यते नेदमवादि देया—
दुत्सारयेयं सहसा तवस्तम् ॥
प्रीतिं तदीयामसहिष्णुराख्य-
मुत्सारयेदीश्वरमत्र को वा ? ॥१५७॥

निशम्य नानकेनोक्तं बालसिन्धो ? ब्रजाव भोः ? ॥
द्रष्टुमादरमानस्य शक्तिमुत्सारणधना ॥१५८॥

उवारेखाननाम्नोक्तं यास्याम्यहमपि प्रभो ? ॥
नानकेन तदा प्रोक्तं त्वमस्मत्तः^१ पुरो ब्रज ॥ १५९ ॥

यतिर्नेचिद्विजानीयाज्जेतुमानीतवानमुम् ॥
तेनोक्तं किं मयं तस्य नानकः पुनरब्रवीत् ॥१६०॥

१. श्लो० १५६ तः १५७ यावत् नानकं प्रति आदरमानहृता समालोचना वर्तते ।

१. स्मन्तः—क० ।

न मयं यतिवेपस्य^१ परं मान्यत्वकारणम् ॥
स ऊचे घर्ममर्यादामीदृशीं पालयेद्भवान् ॥१६१॥

ततो गतो नानकयोगिमुख्यः
स निर्गतोभूच्छिविकाधिरुढः ॥
तस्यानुगौरुक्तमुपैत्ययं त्वां
यो नानकालयः ग्रथितस्तपस्वी ॥१६२॥

अथादरादादरमाननामा
पथि स्थितो मृदवदरुह^२ यानात् ॥
स्वपाणिना पाणिममुप्य धृत्वा
तं पर्यष्टच्छकुशलं प्रसन्नः ॥१६३॥

योगी जगाद कुशलार्थमुदस्य सर्वं
ब्राम्ह्यन्ति वीतममतायतयः पृथिव्याम् ॥
तेषां भवेदकुशलस्य तु^३ कः प्रसन्न
उत्सारणादकुशलं भवत परं स्यात् ॥१६४॥

कस्मिन्निवद्वममतोस्ति^४ भवान् प्रदेशे
तस्माज्जटित्यपसराम वयं वराकाः ॥
देहेपि नैव ममतेति यतीधराणा-
माकर्णिता तु सुचिरं^५ महिमप्रशंसा ॥१६५॥

स ग्रीडित इवानोचत्कस्त्वामुत्सारयेद् यते ? ॥
केनेदमुक्तमज्ञेन ? विरोधं नौ विधित्सता ॥१६६॥

१. वयसु-क० ।

२. मरु-क० ।

३. तु-क० ।

४. वदमनोस्ति-क० ।

५. महिमा-क० ।

उधारेखानकेनोक्तं त्वयैवोक्तमिदं वचः ॥
ते नु कौ नरकं यान्ति वदन्त्यपलपन्ति ये ॥१६७॥

आदरमानोऽगादीत्प्रव्रजितोहञ्च नानकयैव ॥
मध्येऽनयोर्निपाते न तव गृहस्यस्य देशरूपः स्यात् ॥१६८॥

शिष्योऽहं सर्वथा जातो नानकस्य नपस्विनः ॥
शृणुयां किञ्च ! तन्निन्दापुधारेखान उक्तवान् ॥१६९॥

उधारेखानमाचख्यौ नानकः शृणु सन्मते ? ॥
अयं प्रव्रजितो ब्रूते कां वार्ता साधुसम्मताम् ? ॥१७०॥

पप्रच्छ नानकमथादरमानिनामा
त्वं ब्रूहि कोऽसि यवनो यवनेऽतरो वा ॥
ऊचे स नास्मि यवनो यवनेतरो वा
शुद्धाचिदस्मि महतस्त्वमसः परस्तात् ॥१७१॥

आगृह्य सौम्य ? यवनो यवनेतरो वा
कुर्वन्ति हन्त ! कलहं न विदन्ति तत्त्वम् ॥
यो मार्ग एव विवदे स न याति कश्चित् ?
देशं गमिष्यति कथं स सुदूरमिष्टम् ॥१७२॥

ममतामपहाय सर्वतः-
कतमेनापि ? यजेत वर्त्मना ॥
जगदीश ? मुदस्य नश्वरं
मवमज्ञानघनं विमुच्यते ॥१७३॥

आदरमानो पृच्छन्नानक तव किं मतं ब्रूहि ? ॥
आकर्ण्य मतमेतन्मदीयमिति नानकोऽब्रूत् ॥१७४॥

सत्यं मतं मम न कथन संशयोऽत्र ?
 कर्तासिलस्य जगतो जगदीश एकः ॥
 स ह्यूर्णनाम' इव तं तु स्वयं स्वतन्त्रो
 विश्वं वमत्यथ च संहरति स्वशक्त्या ॥१७५॥
 मायामयं धनकृदुन्मृगहादिमिथ्या
 भत्वा न तत्र नितरां ममतामुपेयात् ॥
 सत्ये सुखे भगवति स्वगतो निवेदय
 तद्भेदतोऽधिगतमाधिमुदस्य नन्देत् ॥१७६॥
 स्वप्नोपमैः सुतमुहृल्ललनादिपाशै-
 रावेष्टितः खलु विचेष्टित उज्झितधीः ॥
 निर्भिद्य पञ्जरमिव स्वबलान्मृगेन्द्रां
 दुर्वासनातिगहनं विहरेत् धीरः ॥१७७॥
 शेष आदरमानाख्य आचख्यौ नानकं पुनः ॥
 ये प्रियाः परमेशस्य तेपि किञ्चिन्नते मते ॥१७८॥
 नानको निजगादेदं ये प्रियाः परमेशितुः ॥
 परमेशः प्रियस्तेषां तदेव तु सुदुष्करम् ॥१७९॥
 पश्यन्ति ये नमस्यन्ति सर्वत्र जगदीश्वरम् ॥
 ते प्रिया जगदीशस्य जगदीशश्च तत्प्रियः ॥१८०॥
 आडम्बरैरलमलं गमकैर्विरक्ते
 वैराग्यवाग्मिरनिग्रं परमोहिनीभिः ॥
 तुच्छं प्रपञ्चमवधीर्यदधीतधीरो
 भावं परे महसि साक्षिणि सत्यमद् ॥१८१॥

१. इतो० १७४ त १८१ पर्यन्तं नानकस्तवर्णनम् यदुत्तरादरमानप्रतिनिर्वातः
 सज्जनः ॥

१. नाम-ब० ।

आदरमानेनोक्तं

तव दूरे दृष्टिरापतिता ॥

विजगाद नानकगुरुः

दृष्टिर्मे पश्यतीश्वरं सत्यम् ॥१८२॥

ज्ञानस्य शास्त्रस्य समागमस्य

मतां विरक्तेस्तपसः^१ फलं हि ॥

उपेक्षणं प्राकृतविभ्रमेषु

निरन्तरं तत्परता परेशे ॥१८३॥

^२अहन्ताममते त्यक्त्वा देवं वेत्ति यथा यथा ॥

तथा तथा क्षीणमलः स एव भवति ध्रुवम् ॥१८४॥

आदरमान उवाच यतोऽंशं

नानक ते दयते स्म परेजः ॥

दर्शनमस्तु सदा भवदीयं

पादसरोजयुगं तव वन्दे ॥१८५॥

क्षमस्व^३ मां तून्मनसं तु नित्यं

दयादृशस्ते मयि दासभूते ॥

उवाच योगी नहि कोऽपि मन्तु-

र्जन्तुः क्वचिन्नोर्जितकर्मवन्तुः ॥१८६॥

अनित्यमेतत्कलयस्व नित्यं

ततो न तस्मिन्ममतां वधान ॥

१. तपसा-क० ।

२. अहंता-क० ।

३. मन्तून्मन-क० ।

४. श्रेयसित-क० ।

दधान ईशे सहजानुरागं
पत्युस्त्रिलोक्याः परमप्रियः स्याः ॥१८७॥

न द्वारि दौवारिकलोकरुद्धा
प्रवेशमिन्द्रादिमुरा लभन्ते ॥

तयापि भक्तस्य मवादृशस्य
विज्ञप्तिपत्र मगवान् शृणोति ॥१८८॥

न विस्मरन्ति ये विष्णुं क्षणमप्यगुराणिणः ॥
क्षणार्धमपि तान् देवो वशीभूतो न विस्मरेत् ॥१८९॥

शेषो वभाषे योगीन्द्रं सर्वं सत्यमुदीर्यते ॥
उपारेखान आह स्म त्वमस्योत्सारणापरः ॥१९०॥

तमब्रवीदादरमानशेष
एष प्रतीतो न मया विशेषः ॥
आर्यो यथैवोपलपूजकोऽन्यो
वन्योयमप्येवमये ? मृगः स्यात् ॥१९१॥

परावरज्ञाननिधिः परेशे
प्रेम्णा प्रकृष्टेन परिप्रपञ्चान् ॥
नृनं जनोद्धारकरोऽस्तीर्णो
योगी प्रसीदेन्मम नानकारयः ॥१९२॥

इति श्रीजगद्गुरुनानकव्याया नानकचन्द्रोदयसमाख्यायामजिताद्युद्धारो
नामाष्टादश प्रश्नाश्च ॥

एकोनविंशः प्रस्तावः

सा लेखनी कमलकान्तकराप्रसथात्
पद्मासनस्य दयितामपि भक्तिनम्रे ॥
शास्त्राभिधं व्यवहितेपि च विप्रकृष्टे
चक्षुर्योपजनितं क्रमते जनस्य ॥ १ ॥
ततो जगाम योगीन्द्र उवारेखानतुष्टये ॥
दिनद्वयं शृहे तस्य तस्यौ भक्त्या समाजितः ॥ २ ॥
पक्षके च गतः साध्व्या' सुलक्षण्याभिबीक्षितः ॥
अन्पेप्सहस्वतीतेषु मामुवाचेदमृग्रधीः ॥ २ ॥
अस्ति कश्चिज्जलालाख्यो यवनो यतिरुत्तमः ॥
तं विलोकितुमिच्छामि चल बाल ? विनोदतः ॥ ४ ॥
“ओं” इत्युक्ते भयाऽयासीत् सस्नौ सरिति कुत्रचिव् ॥
रात्रिशेषे सैन्धवश्च यवनः स्नानमावनोत् ॥ ५ ॥
गुरोश्च जगदीशस्य स्मरणस्य प्रसङ्गतः ॥
इदं जगाद योगीन्द्रो भक्तिप्रेमरसालसः ॥ ६ ॥
नादो गुरुमुखश्चैव वेदो गुरुमुखस्तथा ॥
ईशा गुरुमुखश्चैव गोरक्षस्तादृशो मतः ॥ ७ ॥
ब्रह्मा गुरुमुखश्चैव पार्वती तादृशी मता ॥
यो दुर्ज्ञेयो दुर्निरूपस्तं गुतः परिवोधयेत् ॥ ८ ॥

1. मार्गे सैन्धवो नाम यवनो राज्ञो म्नाति स्म त इष्ट्वा यतिम्त इत्ये० ६ त ११ पर्यन्तं
गुरोर्विषये गुरुमुखस्य च विषये विषयः प्रश्नान्त्रावयन् ।

१. मयायासीत्-स० ।

तीर्थप्रभागो गुरुगोधनीयः
 कर्माणि नानाफलदायकानि ॥
 चिन्तामणिश्चान्तरचिन्त्यमानः
 फलेद्ययेष्टं गुरुणोपदिष्टः ॥ ९ ॥
 ब्रह्माण्डमेदेन चयेन क्लृप्ता
 आकाशपातालमिदा असंख्याः ॥
 स ईश्वरः सर्वसुरद्रुमां^१ मे
 न विस्मृतः स्याद् गुरुणोपदिष्टः ॥ १० ॥
 वैदेः पुराणैरितरैः स्मृद्भ्या^२
 विकल्पितैर्वादमयैश्च शास्त्रैः ॥
 सहस्रधा तं परिवर्णयन्तु
 गुरोर्ममोक्तो जगदीश एकः ॥ ११ ॥
 इदं श्रुत्वा सैन्धवः स म्लेच्छः क्रुध्यन्निनिर्गतः ॥
 किं विलम्बितमित्युक्तो गुरुणा तमभाषत ॥ १२ ॥
 नद्यां स्नान् यत्नेतरो यतिरभूत्तेन प्रलापः कृतः
 पातालानि च तान्यनन्तमपिलं देवादश्च शास्त्राणि च ॥
 त्वत्प्रोक्तास्तु चतुर्देशैश्च मम तच्छृत्वाऽभ्यद्विस्मय-
 स्तस्याचार्य उवाच याहि यतिर्न शीघ्रं तमारुह्य ॥ १३ ॥

I. नानाशक्ते पातालानि, देवा, शास्त्राणि च असंख्यानानि । असंख्यमाने चतुरंश एव ।
 इति सैन्धवस्य हृदये प्रियवाद् सञ्ज्ञा ।

१. च पत्र-४० ।

२. द्रुमा-४० ।

३. बुद्ध्या-४० ।

४. परमाय-४० ।

५. ताव-४० ।

सैन्धवेन समाहृतावावां तद्गुरुमागतौ ॥
 नानकः प्रणतस्तेन हस्तालिङ्गनपूर्वकम् ॥ १४ ॥
 यदपृच्छजलालाल्यस्तस्योत्तरमदाद् गुरुः ॥
 प्रससाद स तेनोच्चैः प्रणनाम च सादरम् ॥ १५ ॥
 सैन्धवोऽब्रूत युवयोः प्रीतिरासीत्परस्परम् ॥
 तदवस्थैव मद्भार्ता यदर्थमहमाह्वयम् ॥ १६ ॥
 जलालोऽब्रूत किं ब्रूये ? सैन्धवः पुनरब्रवीत् ॥
 अस्यते तच्चविज्ञाने विसंवादो विलोक्यते ॥ १७ ॥
 चतुर्दशैवावरणानि पुष्करे
 भवद्भिरुक्तान्ययमाह भूरिशः ॥
 युवां समयो वितथं ब्रवीति को ?
 द्वयोरिति द्वापरमेति मादृशः ॥ १८ ॥
 जलाल ऊचे शृणु वत्स ? सैन्धव ?
 प्रभोरियं प्राकृतसृष्टिकल्पना ॥
 न कश्चिदस्याः परमात्स्य बुद्धिमान्
 वदन्ति यावद्विदितं विपश्चितः ॥ १९ ॥
 इयं हि मायेक्षणतो जगत्पते-
 रनन्तरूपं परिमाणमीयुषी ॥
 न तच्चतः सूरिभिरप्यवेक्ष्यते
 भवन्ति शास्त्रे स्वत एव विग्रहाः ॥ २० ॥
 तथापि शिष्यानुपदेष्टुमुत्तमै-
 निजश्रीत्यानुगता न याः कृताः ॥
 तमेकमाश्रित्य विबुध्य संकटा-
 त्युमानमृष्मादिगतो विशुं भवेत् ॥ २१ ॥

यतेत योऽस्यानुगमाय सर्वथा
भवस्य भूयान्समसौ परिश्रमन् ॥
लभेत सिद्धिं नच कञ्चन क्षतं
यथा तुपाणामवघातको द्रुमम् ॥ २२ ॥

त्वं मण्डलक्षं खलु वक्षि नानकः
प्रकीर्त्यतां तत्परतः किमस्ति ? भोः ? ॥
यतीन्द्र ऊचे परतस्तथोपरि
स्फुरत्यधो' निष्वगकृत्रिमं महः ॥ २३ ॥

सैन्धवप्रेरितोऽपृच्छजलालो नानकं ततः ॥
त्वं किं गुरुमुखेत्यात्य शिष्यो मम न युज्यते ॥ २४ ॥

नानकस्तमधोराच त्वामिह प्रष्टुमागमम् ॥
श्रुतवाँस्तव सामर्थ्यं तपसा निपुलीकृतम् ॥ २५ ॥

जलालो निजगादेदं न यद्यवनशास्त्रगम् ॥
तत्कथं वक्तुमीशेऽहं संस्कृतं पूर्वमश्रुतम् ? ॥ २६ ॥

त्वामेव प्रष्टुमायात इति तं यतिरब्रवीत् ॥
शिष्यो भूत्वा जलालोऽथ गुरुं नानकमुक्तवान् ॥ २७ ॥

गुरुमुखमवगन्तुमेन मक्का—
महमुपयामि समेन्धवस्त्वमत्र ॥
निवस मम निवर्तनं न यावत्
गुरुरिव शिष्यगणेनिषेवितो मे ॥ २८ ॥

गते जलाले गुरुमित्यपृच्छं
तामेव मक्कां यदि पूर्वदृष्टाम् ॥
प्रजल्पयं तत्र तदा वदेत् कः ?
ते म्लेच्छशास्त्रेषु परं प्रवीणाः ॥ २९ ॥

गुरुर्जगादेदमयं न सिद्धो
 बिरक्तिमार्गे प्रविवेश किञ्चित् ॥
 शुश्राव तत्र स्थितमेव कञ्चित् ?
 सर्वज्ञमद्यावधि धीर्विहीनः ॥ ३० ॥

आरुह्य पोतं जलधौ जलालः
 पारं गतस्तस्य दिनैः कियद्भिः ॥
 ददर्श शैले फलिनः सुवृष्टान्
 हर्म्याणि रम्याणि शुभांश्च शृण्वान् ॥ ३१ ॥

भोक्ता भवेत्कः परिवर्हमेत-
 मिति स्वबुद्ध्या^१ परिभावयन्तः ॥
 शैलादपक्रम्य^२ तरङ्गमाला-
 मवालुलोके जलधेस्तटस्थः ॥ ३२ ॥

प्रवर्षतो वारिधरान् पयोधौ
 विलोक्य संकल्पमकल्पयच्च^३ ॥
 स्वातन्त्र्यमीशस्य किमेतदेवं
 जले मृधा वृद्धिरियं स्थलेन ॥ ३३ ॥

तस्येति चिन्ता समकालमेव
 शशाम वृष्टिः स गिरिं जगाम ॥
 शृण्वानि यस्मात् पुरुषान् ददर्श
 तेजोभिरुग्रैश्चकितस्तदीयैः ॥ ३४ ॥

१. बुद्ध्या-४०

२. तरण-क०

३. महत्पयित्व-क०

एकं नमस्कृत्य स तस्य पार्श्वे
दृशानि दृष्टे निपसाद देशे^१ ॥
सुवर्णपात्रीषु ततो नमस्तो
मोज्यानि दिव्यानि समागतानि ॥ ३५ ॥

न भोक्तुमैच्छत्स बुभुक्षितोऽपि
तस्मिन् स्थिते तत्र कृता नृशंस्यः ॥
आगन्तुकः संशयितं^२ करोति
भोक्तारमेकोचितमोज्यसिद्धौ ॥ ३६ ॥

गुरोरभुक्त्वैव गतः स पार्श्वे
पृष्टश्च तेनेति जगाद कश्चित् ? ॥
सामर्थ्यतः कस्यचिदागतोऽत्र ?
तं वर्जयित्वा तु न भोक्तुमीहे ॥ ३७ ॥

इदं तदीयो गुरुरावभाषे^३
कस्यातिथिः ? कस्य च भोज्यमेतत् ? ॥
यस्यातिथिस्तस्य यदीह भोज्यं
मध्ये मुघा त्वं किमु संशयस्यः ! ॥ ३८ ॥

शिष्यो निवृत्तोऽथ जघास भोज्य-
मेकस्य वृत्तिप्रदमप्रदाय ॥
तेषां गतिः ज्ञातुमना जलालो
रात्रौ जजागार मुमुक्षुया च ॥ ३९ ॥

१. देशं-त०

२. संशयितं-क०

३. भाषभाषे-त०

वेलावनामोदभरं दधाने
 प्रातस्तने वाति ततः समीरे ॥
 निमीलिताक्षः क्षणमेव आसी-
 दतर्क्य लीलाश्च विरोदधुस्ते ॥ ४० ॥
 सुप्तोऽस्थितस्तानविलोक्य निद्रां
 चिरादुपालम्य स सिन्धुमागात् ॥
 कैवर्तकोलाहलभीतलोकं
 पोतं निमज्जन्तमलोकयच्च ॥ ४१ ॥
 स्त्रीबालवृद्धतरुणेषु परान् घरत्सु
 धीरेषु बाहुवरणाय समुन्मिपत्सु ॥
 दोलाधिरूढ इव लोलति तत्र पोते
 वात्सल्यतः स विललाप जलाल इत्थम् ॥ ४२ ॥
 शृणुं कृत्वा केचित्परिकलितभाण्डास्तदितरे
 परिक्रीताः स्वीयेष्ववधिमभिधाय प्रचलिताः ॥
 'कृतेऽन्येषां काकं शकुनमनुपृच्छन्ति दयिताः
 स्मरन्तोऽन्ये कान्तागणितदिवसाः सन्ति तरुणाः ॥ ४३ ॥
 संघातमृत्युमेतेषां करोषि करुणानिधे ? ॥
 कथं प्रगीयसे लोकैल्लोकेश ? न विलज्जसे ॥ ४४ ॥
 विलपति जलाल एवं
 जलादुदञ्चद्बहिस्तमायान्तम् ॥
 गाधे व्यपेतवाधे
 जना जनुर्मैनिरेगभिनवम् ॥ ४५ ॥

सायं समारोहदसौ गिरिं तं
 तत्त्वं मृनीनामवसातुकामः ॥
 पूर्वं समागत्य तु मन्दिरेषु
 निजे निजे ते शयने निपण्णाः ॥ ४६ ॥
 तस्यैव पार्श्वे निपसाद गत्वा
 यस्य स्थितः पूर्वदिने समीपे ॥
 मोज्यैरतीर्णैः स पुनर्जगाम
 गुरोः स देशं दयया तपस्वी ॥ ४७ ॥
 उवाच सोद्याप्यतिथिः स्थितो मे
 दिनद्वयं पोषित एव पार्श्वे ॥
 गुरुस्तमाह स्म तमानयस्व
 पश्यामि कस्तेन कृतोऽपराधः ? ॥ ४८ ॥
 शिष्येण नीतं तु गुरुर्जलालं
 जगाद कुत्र ध्रियसे विरक्त ? ॥
 द्वाभ्यां दिनाभ्यामितरत्र जन्म-
 न्युपोषितस्त्वं तु कदाप्यह्मन् ॥ ४९ ॥
 को वापराधो भवता प्रणीतो ?
 नाहारमीशो विदधाति येन ॥
 न मौजनं मो ? जन ? लभ्यते य-
 दीनस्य कोपस्य फलं महत्तत् ॥ ५० ॥
 जलाल आत्त्यदुचार्ये स्थले तिष्ठामि सुप्रताः ॥
 इहं दिनद्वयं त्यक्त्वा नोऽपवासः क्वचित्छतः ॥ ५१ ॥
 अहोरात्रे प्रणमता पंचकृत्वो मयेऽनरम् ॥
 आगः क्रियेत स्मिहो ! ईशात्सर्वफलार्थिना ॥ ५२ ॥

बलाहके वर्षति सिन्धुमध्ये
 मया तटस्थेन मनस्यचिति ॥
 प्रौढिः परेशस्य निरर्थकेयं
 स्थले न किञ्चिज्जल एव दृष्टिः ॥ ५३ ॥

अन्येद्युरालोकि ततः समुद्रे
 मञ्जद्युतं दीनजनैर्बहित्रम् ॥
 दया न दीनेषु दयानिघेर्हा !
 मया महेशः पुनरिस्त्पनिदि ॥ ५४ ॥

इदं यदि स्यादपराधकोटौ
 तदा भवन्तः प्रविदन्तु सन्तः ॥
 प्रसादकोपावपि दुर्दिभान्यौ
 महेश्वराणां खलु मादृशेन ॥ ५५ ॥

दिव्यो मृनिः कोपमुपेत ऊचे
 विवासनीयो विशुद्धो यमीशे ॥
 को नाम मेनाचरिते जगत्यां
 बिरुद्धधीरन्यथयेत मूढः ॥ ५६ ॥

आज्ञां विना तृणमपि द्रुहिणोपि यस्य
 न स्पन्दते दुरवरोधविचित्रशक्तेः ॥
 तस्य द्वितीय इव कोऽस्ति कृतेषु मोहाऽ-
 त्रिधरियन्सदसदित्यविलज्जमानः ॥ ५७ ॥

कर्माणि पश्यति जनस्य न सर्ववेत्ता
 जन्मान्तरेषु चरितानि विपाकवन्ति ॥
 धत्ते फलं तदनुसार वशादसद्वा
 सद्वा रिपौ मुहृदि भूय इवात्तदण्डः ॥ ५८ ॥

तं जलालस्तदापृच्छत्को वा गुरुमुखो मतः ? ॥
विमुखो वा ममाचक्ष्व ततः कुर्यां तवोदितम् ॥ ५९ ॥

ऊचे गुरुर्गुरुमुखो गुरुतो विदित्वा
देवं तदीयमभिनन्दति सर्वकृत्यम् ॥
शास्त्रं गुरुं च विरह्य निजेच्छयैव
निन्दां करोति विमृष्टश्चरितेषु तस्य ॥ ६० ॥

अभ्यधापि जलालेन समाधानं ममाभवत् ॥
स्थापयित्वाऽथमेत्येतत्प्रधारमहभागमम् ॥ ६१ ॥

मुनिर्बभाषे भवदाथमस्यो
जानाति सर्वं मतिरप्रमेय^१ः ॥
जलाल ओमित्यभिधाय यात
आहारमायातमपूर्वमश्नात् ॥ ६२ ॥

प्रजन्ति कुत्रेति ? विलोकमानः
स्थितश्च तस्यां निशि जागरूकः ॥
प्रातः प्रयातेषु^२ च तेष्वकस्मा-
दपेतनिद्रो^३ युयुधे जलालः ॥ ६३ ॥

न योगसिद्धस्य गतिं विवेक्त-
मस्मादृशः स्तब्धतपाः^४ प्रयस्येत् ॥
इति स्वगुण्या निमृशन् जलालः
पोताथितः पागमुपाजगाम ॥ ६४ ॥

१. मतिरप्रमेयः इति "य" इत्यत्र नास्ति ।

१. युयुधे-य०

२. पेतनद्रो-य०

३. स्तब्धतपाः-य०

स्वल्पाश्रमे मणिरिवाहिफणो यतीन्द्रो

दृष्टो जलालयतिना ज्वलितस्तपोभिः ॥

संस्पृश्य हस्तमिति गौरवतः प्रणम्य

विश्रान्तमेतमिति नानक आग्रभाषे ॥ ६५ ॥

‘गुरुमुखाच्च जलाल ? यतेर्भवा-

न्विदितवान् कथमर्थबुदीरय ॥

कतिपये भ्रमता भवता क्षितौ

जनपदाश्च तदर्थमवेक्षिताः ॥ ६६ ॥

इदं जलालो निजगाद योगिन् ?

न ते मतं किञ्चिदिह त्रिलोक्याम् ॥

शुश्रूषयेऽद्यापि ममाननाच्चे-

दवेहि सर्वं कथये यथार्थम् ॥ ६७ ॥

मङ्गकाण्यदेवायतनं यियासु-

र्वहिस्ततो द्वीपमुपेत्य कञ्चित् ॥

बलावने ^१धक्षिपि तुङ्ग^२गङ्गा^३

शैलं समारुढुरुदीक्षितुं तम् ॥ ६८ ॥

तस्मिन् गृहाणि रमणीयरुचीनि शय्या

निर्मुक्तशेषधवला विजना विलोक्य ॥

विस्मेरतामुपगतः पुनरेत्य सायं

दिव्यान्मृनीनकलयं शयने निपण्णान् ॥ ६९ ॥

१. गुल्मुल-क०

२. धक्षति-क०

३. बुदीरय बुद्धि-क०

पार्श्वे न्यपीदमहमन्यतमं प्रणम्य
 १मद्वर्जमागतमथागिलयोग्यमोज्यम् ॥
 नीतोस्मि तेन निकटं निजदेशिकस्य
 भोज्यं न लब्धमिति मां विमुखं स ऊचे ॥ ७० ॥
 कः कथ्यते गुरुमुखो विमुखो मयेति ?
 पृष्टोऽपराधमधिगम्य ममावदत्सः ॥
 संमन्यते^१ गुरुमुखः कृतमीश्वरस्य
 तद्गर्हते तु विमुखा गुरुशास्त्रहीनः ॥ ७१ ॥
 तेषां गतागतमिलोकनं^२ लालसोर्हं
 मासं चिरं न तु मया विदिता महान्तः ॥
 पृष्टाः प्रभावचकितेन न च प्रशृत्तिं
 जानन्ति किन्तु तव ते महिमानमङ्ग ? ॥ ७२ ॥
 जललमापृच्छथ^३ ततो जगाम
 यतीश्वरः १पथ्यहमित्यपृच्छम् ॥
 ते के तपस्विप्रवरा वसन्ति ?
 शैले पुनः कुत्र यियाससि त्वम् ? ॥ ७३ ॥
 जगाद योगी शृणु नारदस्य
 शिष्यास्तपश्यन्ति ममृद्रुषीरे ॥
 ते लीलया कञ्चन पुण्यभाजं
 प्रदर्शयन्ति १स्वतनूः कदाचिन् ॥ ७४ ॥

१. मां विहायेत्यर्थः ।

२. उदासीनताप्रशये गुरोर्मोक्षिण्य महान्ति । तत्र तपस्युर्दक्षिणगुरोरेव । तद्व्यामेव परम्पराया गुरुणा विहिता प्रचलित्या च लङ्किर्दृष्टुमीनि ॥

१. साह-४० ।

२. उप-४० ।

३. तनु-४० ।

ब्रजाम्यहं शेषफरीदपचने
 विराहमाख्योसि तदासनेऽधुना ॥
 स चापि योग्यो जगदीशवन्दनात्
 मयानुयुक्तं किमसौ जलालवत् ॥ ७५ ॥

नदाऽब्रवीन्मानकयोगिशेखरो
 महज्जलालस्य च तस्य चान्तरम् ॥
 तपःश्रमो प्रव्रजितो जलालको^१
 विराहमो लोकापतेः परंप्रियः ॥ ७६ ॥

विषाणाया इरावत्या मध्ये क्रोशद्वयान्तरे ॥
 दिनस्य चरमे यामे यतिरागत्य संस्थितः ॥ ७७ ॥

विराहमः शेषफरीदसचमः
 स्थितस्तदीये गुरुतासने तदा ॥
 तदीयश्लिष्यो नृपतिश्च नोद्धतो—
 ऽतिभक्तिमान् बालविगहमाभिषः ॥ ७८ ॥

चिन्वन् स समिधस्तत्र गुरुणा विनियोजितः ॥
 यदृच्छया नानकोक्तां वागीं श्रुत्वा समागतः ॥ ७९ ॥

प्रणम्य च स्थितः पार्श्वे जगाद गदतांवरः ॥
 यतान्द्र ? यन्निगदितं तत्पुनर्मत्कृते वद ॥ ८० ॥

पट्टः स्वयं च कलमः किल लेखकः स
 यश्च द्वितीयवदसावपि न द्वितीयः ॥

१. तदा स नेष्टुता—क० ।

२. जलात्मको—क० ।

३. गतराम्ने—क० ।

४. कर्म—क० ।

सेव्यः स एव स च सेनकृतां प्रपन्नो
चोद्धा स एव विविधश्रुतिभिः स बोध्यः ॥ ८१ ॥

शिष्यो गतो निजगुरोर्निकटं निशम्य
वार्णो यतेरतिमतेः स्तुतिमित्यकार्षीत् ॥
दृष्टोऽद्य नानक इति प्रथितस्तपस्वी
साक्षादसौ भुवनभावन एव नान्यः ॥ ८२ ॥

ऊचे गुरुः स्वगिरमास्व गिरा न वाच्यो
ब्रूमो यथार्थमिति कथन नास्ति दोषः ॥
पापाणमूर्तिपरिपूजनपूर्तिमाज
आर्या महीयसि पगस्य महस्य बोधाः ॥ ८३ ॥

एकान्तवामनियतासनसंयतेन
प्रेमप्लुतेन मनसा जगदीश्वरस्य ॥
संस्थापनं हृदयतामसे रसज्ञा
जानन्ति हन्त यवनानपरे भ्रमन्तः ॥ ८४ ॥

एक एव जगत्स्वामी तस्यानेकेभिर्मानिनः ॥
ममैवेति ममैवेति कस्यामौ करय नो मतः १ ॥ ८५ ॥
इति मे वचनस्यार्थं यदि ब्रूयात्स चोत्तरम् ॥
तदा तमीश्वरं प्राप्तमहं विद्यां न चान्यथा ॥ ८६ ॥

शिष्यो गतो गुरुवचोऽभिजगाद पार्श्वे
श्रीनानकस्य स उवाच निशम्यतां भोः १ ॥
प्राप्ते ममैव सवितेति विदन्ति बाला
सर्वश्रेष्ठः स च समस्तजगत्प्रकाशः ॥ ८७ ॥

ईशो मेदत्रयातीतः परिच्छेदत्रयातिगः ॥
 सर्वस्यापि च सर्वत्र व्योमेवाऽखिलकारणम् ॥ ८८ ॥
 अग्रिर्यथा जात्यरुजं^१ निहन्ति
 जलं यथा तापमपाकरोति ॥
 कल्पद्रुमो एति यथेप्सितार्थं^२
 सर्वस्य दुःखं स तथा^३ छिनत्ति ॥ ८९ ॥
 संनिधानमपेक्षन्ते यथा वैश्वानरादयः ॥
 तथा ह्यनं विना नैष^४ भृतिजन्मजरां हरेत् ॥ ९० ॥
 यवना यवनेतरे^५ तथा
 पञ्चवो राक्षसदैत्यदेवताः ॥
 तमुपास्य परां गतिं गताः
 सकलस्यापि स^६ कामदो मणिः ॥ ९१ ॥
 मूलतान्यथ निशम्य जगद्
 देशिकस्य निकटे स निजस्य ॥
 आजगाम स^७ विराहिमनामा
 दर्शनाय यमिनां प्रवरस्य ॥ ९२ ॥
 अवरूढः शिविकायाः
 नानकमवलोक्य दूरतो विनयात् ॥
 यवनपरित्यक्तिमर्तुः
 पपात पदयोः परग्रेष्णा ॥ ९३ ॥

१. जाटपरजा-क० ।

२. छिनत्ति-क० ।

३. भृतिराजन्मजरा-क० ।

४. तरोतया-क० ।

५. वानदो-क० ।

६. वराह-क० ।

आलिङ्ग्य स स्वागतपूर्वमेनं
समाजयामास परं प्रसन्नः ॥
ऊचे स साधो ! सुदिनाह सद्यः
समागमान्ते मम सर्वथैव ॥ ९४ ॥

अकारयत्संस्तरमात्मभृत्यै
विराहिमस्तुङ्गतरे प्रदेशे ॥
तस्मिन् गुरुः पृथ्वस्यो न्यपीदत्
पश्चान्स्यस्यो म्लेच्छतपोधनः सः ॥ ९५ ॥

स्मेरो गुरुः प्रणिजगाद विश्रुर्मवद्भि-
निर्धारितश्च स्मरदेशनिवामशीलः ॥
तेनान्यथापि यवना निजसम्प्रदाया-
न्मक्कादिदेवमदनाभिमुखं नमन्ति ॥ ९६ ॥

योगीश्वरो न्यगददन्धपरं परे ये
चक्षुष्मतापि हितनेत्रमुपासनीया ॥
नद्यां यथा मृगयते गृहवस्तु कश्चिद्
देवं तथा मृगयसे दिशि पश्चिमायाम् ॥ ९७ ॥

ऊचे विराहिम इदं वद योगिवर्य !
लभ्येत येन जगतीदयितः स देवः ॥
किं चीकराणि त्रिभूयां धमनान्युदस्य !
किं वा व्रजेयमपहाय गृहं वनाय ! ॥ ९८ ॥

जगाद योगी जगदीश्वरस्य
प्रसक्तये न प्रमथन्ति सौम्य ! ॥

वस्त्राणि चीराणि गृहा वनानि
विरक्ततापा विविधाश्च वादाः ॥ ९९ ॥

अनन्यमात्रेण स चिन्तनीयो
मनो वशीकृत्य विवर्तमानम् ॥

निघर्षजो दारु यथाश्वपाश-

स्तथा शर्मं तत्स नयेत्प्रसह्य^१ ॥ १०० ॥

विविक्तदेशे संतुष्य यस्तिष्ठति तदाश्रयः ॥
तमेव भावयन् भक्त्या तस्य श्रीशः प्रसीदति ॥ १०१ ॥

विराहिमो ब्रूत वयो व्यनीतं
नचापरोक्षं परमस्य लब्धम् ॥

कथं विविक्ते स्थितिशालिनो मे ?

जरापरीतस्य तदद्य भावि ॥ १०२ ॥

नानकेन ततः प्रोक्तं यदैव^२ जगदीश्वरम् ॥
जानाति हन्त ! लभते तदैव^३ न विलम्बतः ॥ १०३ ॥

कण्ठस्थितस्य कनकाभरणस्य नैष
दोषोऽन्विषे पुरुषो यदिदं हि विष्वक् ॥

विस्मर्तुरस्य स तु कण्ठगतं तवेति
प्रोक्ते परेण लभते द्रुतमेव यस्मात् ॥ १०४ ॥

विराहिमोऽप्यपि नानक ! त्वया
महेश्वरोऽलम्ब्यते तेन हेतुना ॥

तमेव मह्यं वद भन्त्रमौपधीं
मणिं श्रणीयार्तजने दयालुताम् ॥ १०५ ॥

१. प्रसह्य-क०

२. यदैव-क०

३. तदैव-क०

अब्रूत नानकयतिः शृणु सावधानो
 मन्त्रो मणिश्च महदौषधमेतदेव ॥
 ईशं परं वशयितुं वशवर्तिचित्तो
 न प्रस्मरेत् क्षणमपि क्षणदादिनेषु ॥१०६॥
 यूनो यथैव युवतौ युवतीजनस्य
 चित्तं च युनि रमते स्वरसेन शशवत् ॥
 तद्वद्भवेत् सततं रमणे रमाया-
 श्रित्तं यदीयमपचापलमेव भक्तः ॥१०७॥
 सेवेत विश्वपतिमव्यभिचारमक्त्या
 यो मानमोहरहितः स्वहितप्रसक्तः ॥
 अल्पैर्दिनैर्गुणविकारमतीत्य धीरो
 धी-रोधकं विमलबोधमुखं स याति ॥१०८॥
 विराहिमोऽपृच्छदुदीयते पुरा
 हरेर्दयामक्तिरुतानपायिनी ॥
 'विमोहमायाति परस्परभयं'
 प्रपश्यतो मे हृदयं दयानिधे ॥१०९॥
 गुरुर्जगादेदमवेहि सन्मते ?
 जनस्य पुण्यैर्जनुरन्तराजितैः ॥
 उदेति भक्तिर्जगदीशितुः प्रिया
 ततो दयादत्तमहो ! दयाद्रुतम् ॥११०॥
 यवनयतिरुवाच त्वामवेक्ष्यास्मि धन्य-
 स्तवचरसरोजं धारयाम्येव मूढर्षा ॥

१. विमो हि भाषा-क०

२. परस्परभयं-क०

३. मूढा-क०

उदयति जगदीशो मानसे त्वद्वचोभि-
 र्मम समधिगतं च प्राचितं^१ ब्रह्मतत्त्वम् ॥१११॥
 तत्र तापहरी वाणी यथा ग्रीष्मेऽमृतच्छटा ॥
 भूयोऽपि पुण्ययज्ञसो गृणाति^२ हि भवद्गुणान् ॥११२॥
 ऊचे गुरुरतिप्रेष्टा^३ कामिनां कामिनीकथा ॥
 लब्धानामर्थवार्ता^४ च भक्तानां भगवद्गुणाः ॥११३॥
 वृथा प्रलापैरपयाति पुंसः
 क्षणं क्षणं स्रोत इवापुरज्ज ॥
 मनो वचः कर्मभिरीश्वरस्य
 प्रसादनं जन्मनि भूरिलामः ॥११४॥
 केनापि पुण्येन मनुष्यजन्म-
 लब्धो^५ हरिर्येन न तोषितोऽभूत् ॥
 उच्चाटने हा^६ करटस्य ते न
 चिन्तामणिर्मूढतरेण मुक्तः ॥११५॥
 शेषोऽभापत मे तीक्ष्णां छुरिकां देहि नानक ॥
 मया कृत्ते गले साध्वीं सिद्धिं समधिगच्छति ॥११६॥
 नानकेन कथितं छुरिकैषा
 बुद्धिरेव गुरुणा कथिता सा ॥

१. व्याचितं-क०

२. गृणीति-क०

३. प्रेष्टा-क०

४. मयं गता-क०

५. लब्धो-क०

६. हाट-क०

७. पटिता-क०

संछिनत्ति भरकण्ठमकुण्ठ्य-
मोक्षरत्नमय लुण्ठति लोकः ॥११७॥

शेषेण भाषितमिदं मम संशयानां
विध्वंसनाय विधिना प्रतिपादितोऽस्ति ॥
केनैतदंघतमसं सकलापिघायि
दीपेन शाम्यति क्लिरुतकेन चिद्वन् ॥ ११८॥

प्रोवाच 'नानकगुरुर्गुरुतत्त्वमिस्रं
वाराशशाङ्कतपनैरपि नापनेयम् ॥
उन्मीलितेन तरसा गुरुवेदवाक्यै-
रध्यात्मदीपमहसा सहसा विनाश्यम् ॥११९॥

उत्थाय शेषः प्रणनाम पादौ
जगाद चेदं किमुदाहरेयम् ? ॥
त्वयि स्थितो यत्किं जगन्नियन्ता
त्वमेव साक्षादयवाऽखिलेशः ॥१२०॥

तपस्विना प्रोक्तमनाद्यविद्या
विधूतरोधः किल जीव एषः ॥
धर्मेण भक्त्या श्रवणादिभिश्च
गुरोर्गिरा ब्रह्मपदं प्रयाति ॥१२१॥

विराहिमेणोक्तमुपाश्रितोऽस्मि
मार्गं त्वया 'दर्शितमद्वितीयम्' ॥
घन्यो गुरुस्त्वं स्वगिरा कुरुष्व
विजृम्भितस्य च देहि ममम् ॥१२२॥

१. गुरुगुह-क०

२. दभित-क०

३. द्वितीयो-क०

गुरुं नमस्कृत्य यमिर्जगाद
 महामहिम्नो जगदीश्वरस्य ॥
 स्तुतिं च विद्मस्मिमाधवोघो
 रोघो ययाञ्ज्ञानकृतः प्रयाति ॥१२३॥
 निगमास्तव नन्दिनो मता-
 स्तव मायाभवचित्रकारिणी ॥
 द्रुहिणादय एव किंकरा-
 स्तव को वा परिमाति वैभवम् ॥१२४॥
 न तवायुधमस्ति किञ्चन-
 त्वमुपादानमपेक्षसे न च ॥
 रुचिरं भवसम्यग् भुवतः
 स्यपतेः शिन्धुमलौकिकं तव ॥१२५॥
 १श्रुतिशास्त्रवचोभिस्त्वज्जलं—
 विवदन्ते त्वयि वादिनो बुधाः ॥
 इदमित्थमिति व्यवस्थितं
 तव रूपं न तु वक्तुमीयते ॥१२६॥
 महिमा गहनोऽपि भासते^१
 तव भक्त्या विमलीकृते हृदि ॥
 रसरञ्जित एव हृदयते
 सुखमादर्शतलेऽमले किल ॥१२७॥

१. १२६ इत्येक एव १५४ पर्यन्तं पुन १५७ इत्येक ॥ १८८ पर्यन्तं ज्ञानवेन इति
 भगवत्स्तुति । या च स्तुतिं श्रुत्वा पराहिमो बालश्च रक्षादी जातो ।

१. जलं—८० ।

२. मंहते—४० ।

३. भासते—४० ।

भुवि मारुदुदारमाचरन्
 अमुरैस्तस्य निवर्हणाय च ॥
 अवतारमनेकमावहन्
 बहुलोलः स्वकृतेन खेलसि ॥१२८॥
 कथमीशहिरण्यगर्भयो-
 स्तव सूत्रस्य विराज एव च ॥
 कथयन्ति कथामविक्रियां
 १चित्तिमिच्छं २भगवन्तमक्रियम् ॥१२९॥
 प्रभवन्ति मिदा उपाधिभि-
 स्तव ज्ञानेति समादधत्यपि ॥
 अनुपाधिमनञ्जन १खवद्-
 गतमार्यं च वदन्ति सूरयः ॥१३०॥
 गगनादिभयद्विलासतो
 ऽमरदित्पाहुरमन्दपुद्गयः ॥
 न कदाचिदनीदृशं जगत्
 प्रययन्ति प्रयमे रिपश्चितः ॥१३१॥
 न चलन्ति तृणान्यपि ध्रुवं
 भवदिच्छा ४ विरहाद् वदन्ति ये ॥
 अपराधमुदीरयन्ति ते
 किमु जीवस्य कृते ५दुर्मणि ॥१३२॥

१. चित्तिमिच्छन्-४० ।

२. भवत-४० ।

३. खवत् भवद्-४० ।

४. भवदिच्छा-४० ।

५. भवनि-४० ।

श्रवणादिभिरात्ममुक्तये

प्रयतन्ते श्रुतिशास्त्रतो यतः ॥

तत एव किलावसीयते

न च बन्धो न च मुक्तिरित्यपि ॥१३३॥

स्वयलेन विबुध्यते कथं ?

श्रुतिकान्तारविमोहितो मृदुः ॥

तव तत्त्वमयं जनो यदा^१

सदृशोदारदयो न बोधयेः ॥१३४॥

चितिरेव सती सुखात्मिका

न च जीवो न च विश्वविभ्रमः ॥

इति कामगवीमतिश्रव-

त्यमृतं येन पुनर्न शोचति^२ ॥१३५॥

मुरलीं रणयन् मनोरमं

वनमाली शिखिपिच्छलाञ्छनः^३ ॥

नवनीरदकान्तिरित्यहो

मतिधारा भवसंज्वरापहा ॥१३६॥

सगुणं तव निर्गुणं वपुः

ग्रमितं मोहमपोहितुं क्षमम् ॥

विकृताऽविकृतासिताऽसिता^४

तनुते वसिमनुचमां^५ जने ॥१३७॥

१. 'यदा' इति पाठः 'ख' इत्यत्र नास्ति ।

२. शोचति-ख० ।

३. लाञ्छनः-क० ।

४. सितासिता-क० ।

५. मनतमा-क० ।

^१शिवसूर्यमरुद्विनायकान्

भवतां यच्छति ^१वाञ्छितं भवान् ॥

उडुचन्द्रहुताशविद्युत^२

स्तपनस्यैव विमान्ति तेजसा ॥१३८॥

कुरुषे किमु कृत्यभीप्सितं ?

तिमिकूर्मादिशरीरसंकटैः ॥

जगदीशजगद्धयोदयौ

भवतश्चेद् भवतः स्पृहावशात् ॥१३९॥

त्वयि बोधपयोनिधौ तते

भवगोलानि भवन्ति बुद्बुदाः^३ ॥

सुपशांसि लसन्ति सन्ततं

नव डिन्डीरचया इवाक्षया ॥१४०॥

श्रुतयः श्वसितानि ते विमो ?

हसितं शक्तिरियं विमोहिनी ॥

जगती विपुधैरतकिंता

तव लीला त्वमगोचरो गिराम् ॥१४१॥

भुवनत्रयपावनी धुनी

प्रथिता ते ^४पदपङ्कजोद्भवा ॥

तव नाम ततोऽपि पावनं

मकुटुक्तं चरमेप्स्यनेहसि ॥१४२॥

I. मरुद इति पाठः 'स' हारयन् नास्ति ।

१. वाञ्छितं-क० ।

२. विद्युत्सप-क० ।

३. विद्बुदा-क० ।

४. पद इति 'स' हारयन् नास्ति ।

न तपांसि न धर्मसंचयो
 न च भक्तिर्न च बोध^१ उद्धुरः ॥
 तव नाम तथापि पापिनो
 यमदूतानपसार्य^२ तारयेत् ॥१४३॥

शरणागतवत्सलो भवान्
 शरणं त्वामहमागतोऽस्मि च ॥
 न विभेमि निजादतो गुरो-
 रघराश्रेर्वहुजन्मसंचितात् ॥१४४॥

हृत्तचित्तममोघमायया
 तव लीलामृगतातनुं गतम् ॥
 अपि ! मुञ्च बधान मा विभो !
 करुणाञ्चे ? कृपणं कृपास्पदम् ॥१४५॥

निजकर्मफलं पचेलिमं
 ननु भुञ्जानमवेक्ष्य मां भवान् ॥
 कृपणं कृपणेषु वत्सलो
 यमहस्ताद्य हरे ? हरिष्यसि ॥१४६॥

मुरलीं मधुरं निनादयन्
 वनमाली शिखिपिच्छश्रेष्ठरः ॥
 चरमे श्वसितेश्वश्रेष्ठिते^३
 निमृतस्य मनोविबत्स्यासि ॥१४७॥

१. उद्धुरः-४० ।

२. दायं-४० ।

३. मधुरा-४० ।

४. शेषने-४० ।

परिपोदितमेकतो रुजा
यमदूतैरितरत्र भीषितम् ॥
कफकुण्ठितरुण्ठमुद्धरेत्
क इवान्योऽनुजनं जनार्दनात् ॥१४८॥
सनकादिसुरर्षिसेवितं
सुरराजस्य जयाय जाग्रतम् ॥
श्रुतिशेखरगीतचैमरं
कमलाकान्तमनन्तमाश्रयम् ॥१४९॥
शरणं करुणारो हरि-
र्मम नान्यं कलयामि कञ्चन ॥
गरुडध्वजतो गतिः परा
मम नास्त्येव समस्तजन्मसु ॥१५०॥
नक्षत्रमालाममलां कृतां नानकयोगिना ॥
ये कण्ठे धारयिष्यन्ति तेषां श्रीरनपायिनी ॥१५१॥
अधिगत्य यतीशस्य कृतिमेतां विराहिमः ॥
पारसीकपदैः कृत्वा पपाठ स्वैश्वरं स्मरन् ॥१५२॥
पुनरुच्ये मुहुन्दस्य गुणान्नानरुतापसः ॥
भक्तानां हर्षजननाद् जनतापापविच्छिदः ॥१५३॥
तव शक्तिरकुण्ठितानिशं
त्वमग्रेषस्य भवस्य कारकः ॥
अवसि प्रविलापयस्वमुं
न च दोषैः प्रयतो मिलिष्यसे ॥१५४॥

चतुरश्वतुराननादपि

त्वयि ये प्रेम न तन्वते जनाः ॥

नरके विकिरन्ति तान् भटा

गल्सन्दानितलोहशृङ्खलान् ॥१५५॥

भयतस्तव वाति मारुतो

भयतो घावति भास्करोऽम्बरे ॥

दहते दहनो भयेन ते

न च मृत्युर्मयतः प्रमाद्यति ॥१५६॥

अभयं तव केवलं पदं

भयमन्यत्र तृणेऽपि वैधसि ॥

किमु नृत्यति वृद्धते जनो

यमदंष्ट्राविकटः समाश्रितः ॥१५७॥

मणिभिः कनकैरलङ्कृताः

सुमनश्चन्दनगन्धवन्धुराः ॥

क्षितिपा अपि मृत्युमर्दिता

कृमिविड्मस्म भवन्ति नेतरत् ॥१५८॥

घटिका विलसन्ति गोपिकाः

ग्रहरो नृत्यति नन्दनन्दनः ॥

इति एष विमोहिता जना

वत जानन्ति न कृत्यमात्मनः ॥१५९॥

भ्रमणे तु भवन्ति सिद्धयो

यदि चक्राद्यपि सिद्धितामियात् ॥

प्रचरन्ति कचेऽङ्घ्रिधूलयो

निलवेषु ग्रहसन्त्यग्धुं जनाः ॥१६०॥

अतिवाहितवानयं जनः
 कति नामेह^१ जन्^२पि नो वृथा ॥
 घनिनो स्मयन् वदन् कथां
 विविधा नृत्यविनोदतत्पर ॥१६१॥
 यवनानि सनन्ति भूतले
 मृतकं हन्त ! दहन्ति चेतरे ॥
 किमु यान्ति कृतार्थतामसो
 जगदीशप्रणयं विना जनाः ॥१६२॥
 यदिदं भुवि जृम्भितं^३ मवे
 सुरपूजा निजधर्म सत्तपः ॥
 रमते न ततो रमापतिः
 स हि सत्यप्रणयप्रियः सदा ॥१६३॥
 अहमहमिति धावमान एव
 श्रममखिलं विफलं तनोति जन्तुः ॥
 अहमहमिति दीर्घरोगरुग्णो
 गुरुभिपजं समुपाश्रयेत शान्त्यै ॥१६४॥
 मिताहारस्त्यक्त्वा विषयविषयानव्यसनितां
 समः शत्रौ मित्रे गुरुनिगमवास्यव्यवमितः ॥
 'शनैर्मुञ्चन् चित्रं भगवति सदा सत्यमहिम -
 न्यसारात् संसारादुपरतमविर्नन्दति यतिः ॥१६५॥
 शरीरिणो येन चतुर्विधाः कृता
 धृतामतिस्तेषु पुनर्यथोचिता ॥

१. नामाह-क० ।

२. जृम्भित ।

३. शनैर्मुञ्च-त० ।

न विस्मरत्यन्नजलादिदापने
तमेव विस्मृत्य सुखं क प्राप्यसे ॥१६६॥

अधीत्य यच्छकटमपूरिपुस्तकै-
रघद्यथा क्षितिरवगाहिताऽखिला ॥

विडम्बितं भसितजटादिभिर्वपु-
वृथैव तत्परिचयमन्तरा हरिः ॥१६७॥

देवेश यस्य दयसे तस्य त्वन्नाम्नि संभ्रमः ॥
तस्य त्वयि दृढा भक्तिः स वैकुण्ठे महीयते ॥१६८॥

तिलकेन किमुज्ज्वलेन मूर्द्ध-
न्युपवीतेन कुलेन निर्मलेन ॥

नरकार्णवतारणस्य भवत्या
यदि सम्मार्ज्यं सितीकृतं न चेतः ॥१६९॥

अखिलमिति यतिर्मुकुन्दभक्त्या
प्रणिगदितं विधृतं विराहिमेण ॥

चरणयुगमपि प्रयातुमिच्छोः
सुजनवियोगविषण्णमानसेन ॥१७०॥

गतं तमामन्त्र्य यतिप्रधान-
मध्वन्यवोचं चरणप्रपन्नः ॥

इहः परं गच्छसि कुत्र योगिन् !
पृच्छामि किञ्चित् तदुदाहरस्व ॥१७१॥

श्रोतुर्भर्तृस्त्वरकथा विलीना
 दीना भवे वासनया मतिर्मे ॥
 विद्मं विमो नश्वरमोक्षमाणं
 न हर्षशोकौ स्पृशतः क्षणं माम् ॥१७२॥
 तिसरकमवदद् विमोहकारी
 क्वचिदज्ञानगभीरिमा गतो मे ॥
 अखिलमृगपलमे निशुं निशुद्धं
 कमपि महेशमशेषशक्तिसिन्धुम् ॥१७३॥
 त्वमहमिति भिदा विदारिता मे
 तव वचनैर्निश्चितैरलं विशद्विः ॥
 मम हृदयमहोपल प्रविष्टा
 तदवगतं परमात्मतत्त्वमेकम् ॥१७४॥
 तान्येन शास्त्राणि बुधाः पठन्ति
 तैरेव यत्नैर्यतयो यतन्ते ॥
 ज्ञानादयो यद् क्वचिदेव दृष्टाः
 पृष्टस्तत्तत्त्वं कथयस्व हेतुम् ॥१७५॥
 वदन्ति क्वचिद् वसुदेवमूलं
 सर्वेश्वरं केचन राममेव ॥
 अन्ये शिवं केऽपि हिरण्यगर्भं
 क उच्चमस्तेषु च कोऽखिलेशः ॥१७६॥
 इत्याकर्ष्य मम प्रश्नानानुपूर्व्यादिद्योत्तरम् ॥
 जगाद योगी मधुरं करुणावरणालयः ॥१७७॥
 तलवण्डीं जन्मभूमिं बालसिन्धो ! प्रजाम्यतः ॥
 विद्वानप्यखिलं तत्त्वं सुधूर्मन्मुखाच्छृणु ॥१७८॥

अबोधोरुक्कपाटस्योद्धाटनी कुञ्चिका मतिः ॥
 लभ्यते गुरुणा दत्ता लभ्यते न विना ततः ॥१७९॥

मूलं महद् ब्रह्म जगद्धृतायाः
 पुष्पैरनेकैरुपशोभितायाः ॥

दधाति दृश्यत्वमदृश्यतां तद्
 लीलागृहीताद्भुतसर्वशक्तिः ॥१८०॥

ब्रह्मा विष्णुर्महेश्वर गुणैस्त्रिभिरुपाविभिः ॥
 सृष्टौ स्थितौ च प्रलये कारणं कथ्यते बुधैः ॥१८१॥

उपासकानां रुचयो विचित्रा-
 स्ततो निजोपास्यमुग्रान्ति मुख्यम् ॥
 अन्यांस्ततो न्यूनतराननन्य-
 भक्ता यदि श्लाघ्यमिदं न निन्द्यम् ॥१८२॥

नानामिषः सर्वजगन्निवासः
 सर्वेश्वरः सर्वमुरेषु चैकः ॥
 अन्तर्बहिर्व्यञ्जति वाञ्छितं सः
 स्थितः किलाकाश इवावकाशम् ॥१८३॥

लीला यस्य जगज्जनिस्थितिलयः तस्येपितुः का स्तुतिः ?
 पौलस्त्यादिवधेन कथं महिमा ? नूनो मयाम्नायताम् ॥
 रामं कृष्णमर्हं नृसिंहमथवा श्रीपार्वतीवन्तमं
 ब्रह्माणं भजतो जनस्य न वनुजयेत् दुःखाकरः ॥१८४॥
 मतमाश्रित्य कलहं कुर्वते मेददग्निनः ॥
 अनन्यभक्तास्ते स्वेषां सर्वतो भावयन्ति ये ॥१८५॥

अहमिति यतिमर्तुर्भारतीमाकलय्य
 परममुदमविन्दं वाचमेवामवोचम् ॥

त्वमसि गतमतीनां ज्ञानदातावतीर्णो

मम सफलमकार्षी जन्म योगीश्वर ! सत्यम् ॥१८६॥

नानकेन कथितं त्वयि पूर्णं

श्रीधरस्य करुणाकृतशुद्धे ! ॥

भक्तकल्पतरुमेनमनेन-

श्चिन्तयन्ति गतचिन्त ! सुखी स्याः ॥१८७॥

अहञ्च यतिराजश्च तलवण्डीमुपागतौ ॥

पितृव्यस्तस्य तं लालः समागम्येदमत्रगीत् ॥१८८॥

भ्राता मृतः सम्प्रति हन्त कालः

प्रजारती चापि तयोः प्रजात्वम् ॥

ममासि षाडुर्बस विश्ववन्द्य !

नन्दामि नित्यं सहवासतस्ते ॥१८९॥

एवं यदन्तं सहसा रुदन्त-

माश्वासयामास यतीश्वरस्तम् ॥

पितृव्यमृत्योर्विशवर्तिविश्व-

मात्रक्षणो हन्त ! पिपीलिकान्तम् ॥१९०॥

यद्वैतमेतत्सकलं वियुक्तं

कालं कियन्तं निल सम्प्रयुक्तम् ॥

आद्यन्तयोर्यन्त्रियमादशक्य-

प्रतिक्रियं तत्पग्निदेवना का ॥१९१॥

लालमेवं समाश्वास्य कालं पञ्चदशाहम् ॥

तत्र स्थितो मया सार्धं पुनरगात् ॥ पञ्चम् ॥१९२॥

मुलक्षणो मामवदत् कदाचि-

दम्भानियोगाद् भवितव्यतायाः ॥

निजं गुरुं बाल विमुञ्च कञ्चित्
कार्लं ममाप्यस्तु स सन्निधिस्यः ॥१९३॥

प्रयाणकालेषु यदप्यवोचं
विषोगवाप्पाङ्कितलोचनोऽहम् ॥
अर्थे कृते देहमहासिपुः त्वं
रघूचमाद्या अपि वीतमोहाः ॥१९४॥

त्वयि प्रयाते तव कः पदेऽस्मिन् ?
स्थाता भवच्छिष्यगणार्चनीयः ॥
सशंस योगी लहनान्यनामा
स्थाता पदे मेऽङ्गदनामधेयः ॥१९५॥

फेरोः क्षत्रियवर्यस्य पुत्रो निर्विण्णमानसः ॥
मामुपेप्यति मत्तुन्यः स गुरुत्वं गमिष्यति ॥१९६॥
पुनर्मयोक्तं श्रीचन्द्रः कथं वर्तिष्यते गुरो ॥
पदं न कथमारोहेदौरसस्तनयस्तव ॥१९७॥

योगी जगाद मम वंशभवो भवेऽस्मिन्
पूज्यो भविष्यति न कञ्चन संशयोऽत्र ॥
व्रन्मान्तरश्रमसमञ्जितसाधनस्य
दैवं पदस्थितिकरं परमङ्गदस्य ॥१९८॥

ततो नानकमामन्त्र्य तलवण्डीमहं गतः ॥
कालान् कतिपयान् सिद्धं शुश्रुवांस्त्वमुपस्थितः ॥१९९॥
अन्पूनो नानकात् त्वं हि तेनैव परिकीर्तितः ॥
तव तोषाय निखिला कथेयं कथिता मया ॥२००॥
एतावदेव जानामि स्वदग्म्यां यद् विलोकितम् ॥
नान्यदाकलयै कालान् ततो यत् परतोऽभवत् ॥२०१॥

शुश्रूषस्मि भवतो गुरुनानकेन
 सङ्गो यथामवदद्यांगद इत्युवाच ॥
 सन्दर्शितो मम गुरुः 'कथयानयाङ्ग
 गङ्गा पुनाति खलु सञ्जनसङ्गमश्च ॥२०२॥
 ज्वालां विलोकयितुकाम उपागतोऽहं
 श्रुत्वा विरक्तपरमन्वसरं यतीन्द्रम् ॥
 पृष्टोभ्यर्था यमिनन्वयनामनी स्वे
 शङ्काकलङ्कमथ शोधितवान् गुरुर्मे ॥२०३॥
 विसृष्टोऽपि यतीशेन तत्सेवायै स्थितोऽस्म्यहम् ॥
 प्रासदन्मयि योगीन्द्रः सन्तो दीने दयालवः ॥२०४॥
 प्रक्षान्त्य घासमनयं^१ गुरुसोऽग्नेय्यै
 'तद्विन्दुभिर्मम कलङ्कितमृत्तरीयम् ॥
 न क्षत्रियोऽर्हति विदम्बनमित्यवोच-
 दम्भागुरुर्धुसृणुसेवनमित्युवाच ॥२०५॥
 सुलक्षणी द्वौ तनयौ पुरस्ता-
 दानीय भर्तारमिदं जगाद ॥
 सतोः स्वसन्नोरितरस्य धनुः
 कुतस्त्वयाधिक्रियते यदे स्वे ? ॥२०६॥
 आस्वच्छद्योधगलवस्रपृतः पुरस्तात्
 तं नानकोऽवदददन्तु भवन्त एतन् ॥
 शिष्याः सुतौ च वचनं न हि तस्य चक्र-
 रूचे स मां त्वमिदमङ्गद मक्षयेति ॥२०७॥

१. वयाङ्ग—१०

२. माप—४०

३. विन्दभिः—१०

वाढं गुरो इति वदन्नपसार्य वस्त्रं
 तां लप्सिकाममृततुल्यरसामथाश्नाम् ॥
 पत्नीं निर्जां गुरुरवोचदिमो स्वपुत्रा-
 वेपोऽन्यपुत्र इति कुत्र मवेत् प्रसादः ? ॥२०८॥
 व्यूढं पश्य रजनोग्रहरोऽस्ति
 नानको गुरुरिति क्वचिदूचे ? ॥
 अर्धरात्र इति तेन तदोक्ते
 मामुवाच गुरुरङ्गद ? पश्य ॥२०९॥
 पश्यन्निशीथमहमेतदशंखमेनं
 निद्राकुलस्य मम भाति निशीथ एषः ॥
 शेषः परं ग्रहर एव विभो रजन्या
 वाचा भमेति च तुतोष गुरुर्विशेषात् ॥२१०॥
 व्यूढमूचे नमस्येत प्रमत्नेनं वियत्सरः ॥
 पश्यत्सु सर्वाक्षिप्येषु प्रणनाम स मां ततः । २११॥
 बालोऽङ्गदस्य गुरुवत्सलतानिदाना-
 न्याकर्ण्य कर्णरुचिराणि चिरादवोचत् ॥
 त्वं नानकादनितरोऽसि न संशयोऽत्र
 बृद्धस्य मे वद कदा भविताथ मृत्युः ? ॥२१२॥
 नानकस्य विरहेण विषण्णं
 वृद्धमेनमिदमङ्गद ऊचे ॥
 हौ तवायुरपरो खलु मासौ
 मा ममीपमपहास्यसि मेऽङ्ग ? ॥२१३॥
 हौ मासौ संस्थितस्तत्र संस्थितस्तदनन्तरम् ॥
 बालोऽङ्गदेन पितृवद् गुरुभक्त्याय संस्कृतः ॥२१४॥

श्रीनानकस्तु यवनान् किमुतार्यवर्या-

नाभ्याय तत्त्रमदुरुहमिहोद्धार ॥

पाण्डिनश्च परिभूय मतं स्त्रकीय-

मद्वैतसारसरसस्थिरतां निनाय ॥२१५॥

राजानो मतमेतदीयमभजन्नीत्या धरारक्षिण-

श्चातुर्वर्ण्यमयत्नतो मतमिदं लब्ध्वा युवोधेश्वरम् ॥

यत् सर्वस्य सुगोधमस्विति कृतं गीतं च दैन्यैः पदै-

स्तन्मन्त्रत्वमगोधभूतदलने दुर्वारवीर्यन्दधौ ॥२१६॥

तदेषु सिन्धोधरणीधरेषु

ग्रामेषु खेटेषु पुरेषु लोकः ॥

ननाम यो नानकनाम गृह्णन्

न नाम तस्य प्रतिलभासीत् ? ॥२१७॥

सत्योपपाचनतया प्रधितः पृथिव्यां

श्रीनानको नरवपुः सुर एव साक्षात् ॥

स्मर्तारिमुद्धरति स स्म विपत्तिजालाद्

ध्यालादुपेत्य पतगेन इव प्रपन्नम् ॥२१८॥

अतीतानागतज्ञानान् निग्रहानुग्रहक्षमः ॥

नानकस्य मते तिष्ठन् सिद्धो भूयादभूजनः ॥२१९॥

ध्यातो यथा वेदमतीव दीर्घं

विभक्तवान् मन्दमतीनुदीक्ष्य ॥

अद्वैततत्त्वं गहनं वचामि-

स्तथा सुबोधं निदधे यतीन्द्रः ॥२२०॥

छाया न पीलोः परिवृत्तिमेति

कृतं तथा मिष्टमरिष्टसस्यम् ॥

अश्वत्थपत्रेषु

कराकृतिश्च

कृतिः क्षितौ सम्प्रति नानकस्य ॥२२१॥

सिद्धेर्भोजनमर्थितं फलमिदं मुञ्चेत्यदानानक-

स्तन्माधुर्यमगात्तरुनगमयन् योगीश्वराः शक्तितः ॥

अश्वत्थस्तु करेण तत्र यतिना संस्पृश्य सस्थापितो

यस्यामेतदकारि नानकमता सा विश्रुतास्ते पुरी ॥२२२॥

सिद्धाथ मक्ता बहवो बभूवुः

को नाम वैकुण्ठमगान् सदेहः ? ॥

सदेहमस्मात् सुजनैर्नमस्यो

विश्वम्भरस्यावतरो यतीन्द्रः ॥२२३॥

कलिना कवलीक्रियेत तूर्णं

जगती पापमयानुदीक्ष्य लोकान् ॥

यदि नानकयोगिना न युक्ता

सुयशः श्रीरमणस्य गायितं स्यात् ॥२२४॥

वैराग्यं श्रवणादुदेति तदनु प्रेमा रमावन्लमे

ज्ञानं तत्परिशीलनात् कतिपयैर्धसैरजस्रोज्वलम् ॥

षाणी नानकतापसस्य विमला तापत्रयोन्मूलिनी

तस्मात् केन न कर्णदुःखदलनी श्रूयेत तच्छ्रद्धया ? ॥२२५॥

अवसितसकलार्यो भक्तिवैराग्यबोधान्

प्रतिजनमविरोधान्नानको वीक्ष्य तुष्टः ॥

अथ रहसि सुषुम्णा मार्गमानोय योगा-

दिदितसकलतत्त्वः प्राणमाशूत्ससर्ज ॥२२६॥

शंखध्वनिर्नमसि

सर्वजनैः श्रुतश्च

पुष्पाणि लब्धमधुपानि च स्वाञ्ज्युतानि

श्रीलक्षिता धरणिमण्डलमाश्रु हित्वा

निधुन्लतेषु गगनाङ्गणवज्रिहाना ॥२२७॥

सकुटुम्भः शिष्यवर्गो विपसाद तदौत्सुकः ॥

श्रीचन्द्रस्तु समागत्य कुतश्चिदिदमब्रवीत् ॥२२८॥

योगीन्द्र ! नानरूपितर्यादि सत्यशक्ति-

स्त्वं मे तदा भव मुहूर्तमुपेतजीवः ॥

चालं हि तान्यनुनिश्चम्य कुतः प्रयासि ?

।नष्कारणाकर्णता तव शोभते किम् ? ॥२२९॥

उत्थाय नानकयतिस्तु ततः सचेताः

पुत्रं जगाद जगदाहितपुण्यकीर्तिः ॥

ब्रूया द्विमासमथ वत्स ! यदि द्विवर्ष

तिष्ठेयमत्र तु तदा वशवर्तिमृत्युः ॥२३०॥

दृश्यं समस्तमसदित्यवधेहि वत्स !

स्वप्नोपमः सुतमुहस्त्वित्पदमावसङ्गः ॥

शोको न कोऽपि वितथस्य कृते विधेयः !

कर्तारमस्य जगतः शरणं प्रयाहि ॥२३१॥

वध्यस्व मा त्वमिह संसृतिबाणुरायां

भ्रातुर्भविष्यति ततस्तव वशतन्तुः ॥

अस्मत्कुले धृतजनुर्जनतासु पूजां

लब्धा क्षिता मुमगसागरमेखलायाम् ॥२३२॥

एवमादिमुदाहृत्य भारतीं सुतमंनिधौ ॥

*निपपात तनुस्तस्य मुहूर्तानन्तरं क्षितौ ॥२३३॥

नानको मृत इति ग्रस्तोऽभूद्
 दिक्षु तत्क्षणमथो जनवादः ॥
 आगताथ यवना द्रुतमार्या-
 स्तस्थुरस्य कुणपं परिवार्य ॥२३४॥

धरापां निखनिष्याम इत्युचुर्यवना हठात् ॥
 आर्या धक्ष्याम इत्युचुर्दारुणः कलहोऽभवत् ॥२३५॥

अन्यतो यतिपतिः सद्यरीरो
 म्लेच्छमार्यमपि लोकमपृच्छत् ॥
 आचरन्ति कलहं किमथोचु-
 दाहनं निखननं कलिहेतुः ॥२३६॥

अर्धं विपाद्य यवना निखनन्तु भूमा-
 वर्षं दहन्तु च ततः परिशेषमार्याः ॥
 न्यायं प्रदर्श्य कलहं विनिवार्य चेत्य-
 मन्तर्दधी सपदि नानकयोगिवर्यः ॥२३७॥

ब्रह्मावृतं तस्य वपुर्विमक्तु-
 मेते गता वस्त्रमुदस्य तत्र ॥
 नैलुन्त देहं वसनं विमज्य
 क्रियां स्वयोग्यामुभये वितेतुः ॥२३८॥

एवंविधानि चरितानि महाद्भुतानि
 नाना चकार किल नानकयोगिवर्यः ॥
 शृण्वन्ति तानि कथयन्ति च येऽनुरक्ता
 विन्दन्त्यमी इह परत्र च मङ्गलानि ॥२३९॥

तेषां स्वमक्तमुपग्रः स्वयग्रःसमेत-
 मुद्रायतामतुलमावपरिप्लुतानाम् ॥

श्रीशः प्रमीदति ददाति च वाञ्छितानि
 दाता प्रसद्य पुरुषार्थचतुष्टयस्य ॥२४०॥
 श्रीचन्द्रस्तपसि मनोदधे निरक्त
 आखेटे रसिकतरोऽभवद् दवीयान् ॥
 आरूढस्तुरगमतीव वेगवन्तं
 श्येनेन प्रतिवनमण्डलान् जहार ॥२४१॥
 संगृह्णानि च मांसानि
 पक्षावालुच्य पक्षिणाम् ॥
 एकदा भ्रातरं भ्राता
 ज्यायानिदमुदाहरत् ॥२४२॥
 नानकस्य सुतोऽसीति किमनर्थः प्रतन्यते ? ॥
 मां स खादयिता प्रेत्येत्याहुर्मांसस्य मांसताम् ॥२४३॥
 लक्ष्मीचन्द्र उवाचेदं वेद कर्मगतिं नु कः ? ॥
 अहं खादितपूर्वः स्यामेतैर्जन्मान्तरे यदि ॥२४४॥
 अहं नृशंसोऽस्मि च पूर्वजस्य
 भ्रातुर्न वर्ते किल शासने च ॥
 प्रतन्यते निष्कृतिरद्य तस्य
 द्वयस्य पश्यन्तु समस्तलोकाः ॥२४५॥
 इत्युक्त्वा हयमारोप्य भार्यां पुत्रं च बालकं ॥
 स्वयमारुह्य गगनमुज्जगाम जनदत्तो ॥२४६॥
 श्रीचन्द्रस्तदिदं दृष्ट्वा वेगाद्गगनमागतः ॥
 बालकं तं करे कर्षन्निनाय वमुन्धराम् ॥२४७॥
 स एव धर्मचन्द्रारयो नत्ता नानकयोगिनः ॥
 सन्तानतन्तुरमवडेदिनां वंशवर्धनः ॥२४८॥
 तस्य माणिक्यचन्द्रोऽभूत् पुत्रो' मिहिरचन्द्रकः ॥
 ध्योमेव सूर्यचन्द्राभ्यामुभ्याम् इलमद्युतम् ॥२४९॥

माणिक्यचन्द्रस्य सुतोऽपहार-
 चन्द्रोऽपरः स्रुतुरनारचन्द्रः ॥
 हितारचन्द्रोपि बभूव तारा-
 चन्द्रस्तथैवोदयचन्द्रवर्मा ॥२५०॥
 जगच्चन्द्रश्च मिहिरचन्द्राद्रूपनारायणः ॥
 महीपतिः सुतो यज्ञेऽपरचन्द्रादयस्तथा ॥२५१॥
 वंशो बभूव विततो महनीयकीर्ते-
 रेवं ब्रभूतमहिमा भुवि नानकस्य ॥
 अस्मिन् जितेन्द्रियजयाः परमार्थनिष्ठा
 देवद्विजश्रुतिपराः पुरुषा बभूवुः ॥२५२॥
 तापत्रयस्य विगमो
 नानकचन्द्रोदयाद्भवित्ता ॥
 तमिर्म श्रयन्तु सुजना
 वाञ्छन्तो नित्यकल्याणम् ॥२५३॥
 इति श्रीजगद्गुरुनानककथायां नानकचन्द्रोदयसमाख्यायां
 विश्वविजयो नामैकोनविंशः प्रस्तावः ।

नानकवंशावली

शिबराम.

कालः

नानक

धीचन्द्र — रघुभीचन्द्र

धर्मचन्द्र

माणिक्यचन्द्र

मिहिरचन्द्र

अपहारचन्द्र, अनारचन्द्र, हितारचन्द्र, ताराचन्द्र, रूपनारायण, अमरचन्द्र इत्यादयः
 उदयचन्द्र, जगच्चन्द्र,

विंशः प्रस्तावः

ज्ञानाभ्युधिर्वहति वृद्धिमलं तमांसि

नश्यन्ति तापनिचयोऽप्यपयाति यस्याः ॥

राकासुधाकरविलासविदग्धलीला

सा भारती मम मनस्युदयं दधातु ॥ १ ॥

^१ जेतारीणां निजितारातिपट्कं

ज्ञाता ब्रह्म ज्ञानदातारमेतत् ॥

भूमेर्मर्त्ता भागमन्लाभिधानो

गङ्गारामं तापसं पृच्छति स्म ॥ २ ॥

आकर्णिता यतिवरस्य कथा समग्रा

वालेन याति गदिता गुरवेऽङ्गदाय ॥

शुश्रूषुरस्म्यथ कथं गुरवोऽङ्गदायाः

सिंहासनं समगमम् गुरुनानकस्य ॥ ३ ॥

गङ्गारामस्तमूचे गुरुशरणयतेर्द्धारिकादासनान्नो

वैशानामीश्वरस्य प्रथममकथयं तां कथां श्रुत्वाऽहम् ॥

तत्रासीद् देवराजः^१ परमकवयिता धारणाशक्तिशाली

स त्वां बह्यत्यशेषं यतिपतिचरितं चारु संस्कृत्य वक्ता ॥ ४ ॥

१. अत्र प्रथमान्तं वरं भागमन्तस्य, द्वितीयान्तं गङ्गारामस्य विशेषणम् । इत्थं भागमन्तो गङ्गाराममपृच्छदित्यन्वयः ।

२. भागवतचन्द्रोदयस्य रचयितुः बवेदेवराजस्य विषये केवलमत्र इत्येके ग्रन्थादिश्लोके ग्रन्थान्तश्लोके च श्रुतपरित्यक्तः प्राप्यते ।

१. निपयो-क०

अथ देवराजकविना कथितं
 कथिताङ्गदस्य पदलामकया ॥
 अधुना शृणु क्षितिपतेऽबहितः
 पडुरस्य सौस्थितिमघत्त कृती ॥ ५ ॥

अङ्गदं कुहकं त्यक्त्वा शिष्या भवत मे समे ॥
 इति प्रव्रजितस्तत्र कश्चित् तच्चेजनं जनम् ॥ ६ ॥
 सिद्धाभासो द्रोहमस्य व्यतानी-
 दीशेच्छातोऽवग्रहोऽभूच्च घोरः ॥
 तत्रस्थेभ्यः सोऽवददृष्टिविघ्नः
 साक्षाद् ग्रामादङ्गदोऽयं विवास्यः ॥ ७ ॥

इदं वदत्सु शिष्येषु हसन्नगददङ्गदः ॥
 सिद्धोऽयं कृष्यते यत्र घृष्टिस्तत्र भवेद् ध्रुवम् ॥ ८ ॥
 लोकस्वार्थपरस्तं च चर्क्य चरणे घृतम् ॥
 विनोदिनेष देवेन इष्टिश्च गृह्णी कृता ॥ ९ ॥

कश्चित्तस्य करं चर्क्य चरणं कश्चित्परः कन्धरा-
 मन्योऽभ्येत्य जटां कटिस्थमपरः सूत्रं परः श्मश्रु च ॥
 आकृष्टः स च सीम्नि सीम्नि मरणावस्थामगाद् दुःस्थितः
 सद्योऽनर्थमत्तर्कितं वितनुते साधोर्विरोधः किल ॥ १० ॥

कालो महानङ्गदयोगिनोऽगात्
 तपस्यतः सर्वहितस्य तस्य ॥

त सेरमानोऽमरदासनामा
 नामापि न स्वीयसुखस्य दधे ॥ ११ ॥
 जलेन पूर्णं कलशं गृहीत्वा
 चलन्नलं गाढतमे तमिस्रे ॥
 गते कुविन्दस्य स तत्र विन्दन्
 व्रणं क्षणं संस्थित उत्थितोऽभूत् ॥ १२ ॥
 कोऽयं^१ क्षितौ पतित इत्यदत् कुविन्दो
 निःस्थानकोऽमरक इत्यदत् कुविन्दी^२ ॥
 तं चागतं गुरुरवत्किमु तन्तुवायी
 त्वां वक्ति भो न किमपीति स मागमन्लः^३ ॥ १३ ॥
 तस्याङ्गदः परमशीलवशात् प्रसन्न
 ऊचे पदे मम निपीद^४ *समस्तवन्द्ये ॥
 त्वां तन्तुवायवनिता वदति स्म *मृदा
 निःस्थानकं भव जनस्य समाश्रयस्त्वम् ॥ १४ ॥
 आरोप्य तं स्वस्य पदेऽङ्गदोऽङ्गा-
 घटिं यतीशैरमिलप्यमाणम्^५ ॥
 शिष्यैरशेषैर्वरिष्यमान
 धिरं चकाशेऽमरदासनामा ॥ १५ ॥
 अम्यागतानामातिथ्ये लब्धद्रव्यव्ययोऽभवत् ॥
 *अश्वस्तनिकता तस्य जनेषु प्रथिताऽभवत् ॥ १६ ॥

१. कोप-क०
 २. बवदी-क०
 ३. यमाया-क०
 ४. पदे-क०
 ५. मृदा-क०
 ६. श्यमाण-क०
 ७. भाष्यत-क०

भानी कन्या बभूवास्य भानीव द्युतिभाजनम् ॥
अस्यै वरं प्रपश्येति स उपाध्यायमादिशत् ॥ १७ ॥

पप्रच्छ निर्णीतवरं द्विजं स
कीदृक्षमैक्षिष्ट वरं भवान् भोः १ ॥
स रामदासेन सदृक्षमैक्षे
वरं जगादेति धरामरस्तम् ॥ १८ ॥

माण्डागारिक एकोऽस्य रामदासाभिवोऽभवत् ॥
सुकृती मुन्दरथासौ शीलवान् साधुसम्मतः ॥ १९ ॥

पृच्छन्तु रामदासस्य जातिं जातिविचक्षणाः ॥
अस्यै कन्यामहं दास्येऽमरदास इदं जगौ ॥ २० ॥

स पृष्टस्तैरहं सोऽऽपि सत्रियोऽस्मोत्पमापत् ॥
विवाहविधिना भानीं कन्यां तस्मै ददौ च सः ॥ २१ ॥

प्रसादितश्च मुचिरं दम्पत्योर्वरिवस्यया ॥
जामात्रे रामदासाय ददौ पदमपि त्वक्म् ॥ २२ ॥

जायापती चक्रतुरस्य सेवां
तथापि माहात्म्यमुदस्य द्रान् ॥

वरं वृणीषामिति स प्रसन्नः
कदाचिद्वेऽमरदासनामा ॥ २३ ॥

भान्या प्रोक्तमियं हि वेदिपदवी प्राप्तां गतं तेह्यं
तस्माद्भ्रूलमगादियञ्च' भवता दत्तायुना सोडिने ॥
सोडिन्पो न परं त्रयात्तु सततं तिष्ठेन्ममैवान्वये
याचावो वरमेतमेव न परं देहि प्रसन्नोऽसि चेत् ॥ २४ ॥

अमरदास उवाच न सेवया
 विरहितापपदं विसृजेदिदम् ॥
 त्वमिह याचसि चेत् कुल एव ते
 भवतु तत्सुखिनो न भविष्यथ ॥ २५ ॥
 ततो रामदासो गृहीत्वा गुरुत्वं
 गतो मद्रदेशं विशेषेण शिष्यैः ॥
 समासेष्यमानो विमानो मनस्वी
 य शस्वी न चस्वीकृतो ज्ञानमोहः ॥ २६ ॥
 नयनपथमुपेते सर्वपापप्रणाशे
 वितरति सकलार्थान् स्नानमात्रेण सद्यः ॥
 कतिपयदिवसानां सेवया मोक्षदायि-
 न्यमृतसरसि तीर्थे वासमेव व्यधत् ॥ २७ ॥
 तत्र स्थितो निगमगीतमगायदीशं
 ज्ञानोपदेशमकरोदधिकारिणे च ॥
 प्रारब्धमक्षिपदसौ गतरागरोषो
 भृत्यो यथैव दिवसस्य मीक्षमाणः ॥ २८ ॥
 शिष्याः सर्वे सममगन् हरिकीर्तनतत्पराः ॥
 ध्वनिना तेन संदृष्टा हृष्टाः पुष्टाः सुमेघसः ॥ २९ ॥
 वरैरभीष्टैरभिनन्द्य शिष्या-
 नुवाच काले गुरुरामदासः ॥
 परत्र गन्तास्मि त्रिशोकमोहा
 हरिं भवन्तः सततं मज्जन्तु ॥ ३० ॥

यामिन्याश्चरमे यामे स्नात्वाऽमृतसरोजलैः ॥
 योगेन श्वासमारुप्य रामदासो हरिं गतः ॥ ३१ ॥
 विषाशायास्तटे तस्य पुत्रः संस्कारमाचरत् ॥
 श्रानिनोऽपि क्रिया कार्या कर्तुः श्रेयस्करी यतः ॥ ३२ ॥
 तस्याभूवन्श्रयः पुत्राः सुत्रामसमतेजसः ॥
 अतन्द्रः पृथिवीचन्द्रो महादेवोर्जुनस्तथा ॥ ३३ ॥
 शिष्याः सर्वे विमनसः पुत्रान् शुद्धिमतोऽब्रुवन् ॥
 षोऽध्यास्तां रामदासस्य गुरोर्युष्माकमासनम् ॥ ३४ ॥
 उवाच पृथिवीचन्द्रो महादेवश्च सन्मतिः ॥
 गुरुत्वमर्जुनायैतव् दत्तं पूर्वं महात्मना ॥ ३५ ॥
 एकदा स किलोवाच तनयो मेऽर्जुनाभिधः ॥
 त्रैलोक्यवर्तिवस्तुषः स वै माहात्म्यमर्हति ॥ ३६ ॥
 ततः शिष्याः साधवश्च ब्राह्मणाश्च तपस्विनः ॥
 गुरुत्वतिलकं तस्य चकुरुत्सबपूर्वकम् ॥ ३७ ॥
 अमृतसरसि पन्थो बन्धुरस्तेन क्लृप्तो
 १ज्यरचि च पुरुषीतैर्ग्रन्थ उत्कृष्टतत्त्वः ॥
 पुरमपि कृतमासोद्रामदासस्य नाम्ना
 दिशि दिशि च विकीर्णो २कुन्दशुभ्रं यशः स्वम् ॥ ३८ ॥
 लहोरभञ्जं सपुरं जगाम
 तत्र स्थितः क्षत्रियचन्द्रलालः ॥
 स भूमिभर्तुः सकलाधिकारी
 ज्योतिरं म्लेच्छनृपं जगाद ॥ ३९ ॥

इममर्जुनमागतं वधान
 प्रथितं शिष्यगणाद्धनं गृहीत्वा ॥
 स उवाच निरागसोऽस्य साधोः
 किमकाण्डे वद बन्धनं विदध्याम् ॥४०॥
 चन्द्रलालस्तमत्रूत वन्धीयामहमेव तम् ॥
 लक्षन्दायं च ते दद्यां त्वं तूष्णीमत्र तिष्ठ चेत् ॥४१॥
 तथेति तं यवनपतिर्जगाद स
 प्रलोभितः परिहृतधर्मपद्धतिः ॥
 घराधिपा विगतविवेकबुद्धयो
 वसुप्रिया विदधति किं न पातकम् ॥ ४२ ॥
 आहूय सादरमर्घ्यं स तु चन्द्रलालो
 गेहे निजेऽथ निजगाद गुरुं जगत्याः ॥
 कन्या ममास्ति तनयेन निजेन तस्याः
 पाणिग्रहं त्वमुररीकुरु भूर्युदङ्गी ॥ ४३ ॥
 अस्वीकुर्वन्तमेनं तु सवन्धावधेष्टितम् ॥
 मन्यन्ते गौरवं कस्य प्रभुत्वमदमोहिताः ॥ ४४ ॥
 अर्जुनोऽब्रूत गोविन्दबालं शिष्या अजन्तितः
 गुरुत्वे हरिगोविन्दं यूयं गत्वामिधिञ्जत ॥ ४५ ॥
 स मत्सुतो दुष्टजनेषु दण्ड-
 दाता च निर्यातयिता च वैरम् ॥

विनिग्रहादस्य खलस्य सद्य-
स्तपःक्षयो नाभिमतो यतो मे ॥ ४६ ॥

शिष्यास्तत्र गताः स्थितास्तदितरानूचे गुरुः सादरं
कार्यं गोमयगोमुखं कुसलिलैस्तद्वाव कार्यं द्रुतम् ॥
शोको मास्तु मनोरथं तु भवतां कर्ता तनूजो ममे-
त्युक्त्वा^१ तैर्विहिते तथा क्षितितले सुष्वाप वस्त्रावृतः ॥ ४७ ॥

जहौ प्राणान् योगबलादनायासेन तत्क्षणं
जीवनं मरणं चापि योगिनामैच्छिकं^२ यतः ॥ ४८ ॥

हरावत्पारुते तस्य^३ निर्हत्यालंकृतां तनुं ॥
शिष्याश्चक्रुर्यथाशास्त्रं दाहयत्यौर्ध्वदेहिकम् ॥ ४९ ॥

निश्चम्य हरिगोविन्दः परलोकगतिं पितुः
विह्वलो विललापोच्चैस्तातेति मृदुरुचरन् ॥ ५० ॥

स धैर्यमालम्ब्य विदीप्तरोपो
लाहौरसङ्गं^४ नगरं जगाम ॥
जहाँगिरं प्राप्य जगाद धृष्टो
न्यायोपपन्नं वचनं प्रवीणः ॥ ५१ ॥

निरागतो मे जनकस्य राजन्
यश्चन्द्रलालेन वधो व्यधायि ॥
रत्ना विपं तस्य नृपासनस्थो
ददाथ दण्डं न कृतः श्रुतश्च ॥ ५२ ॥

१. त्युक्त्वा—क०

२. मेच्छिकं—क०

३. निर्हत्या—क०

४. लाहोर—क०

यः क्रोधलोमादिविमूढबुद्धि-

धर्मव्यपेतं नृपतिर्विदध्यात् ॥

उद्धोष्यते तस्य फलं प्रसिद्धं

राज्यावसाने नरकेषु वासः ॥ ५३ ॥

यच्चाभ्युपेतं वसु ते प्रदातुं

न तेन तद्वत्तमसत्तमेन ॥

नाथो न धर्मः फलमस्य जातं

यश्चास्विनः प्रत्युत तेऽयश्च ॥ ५४ ॥

जहाँगिरो महीभर्ता तदेदमवदद्वचः ॥

चन्द्रलालेन वदस्व तवाश्वासनमिच्छता ॥ ५५ ॥

उवाच हरिगोविन्दो गृहाण बहुल वसु ॥

सकुडुम्भं चन्द्रलालं महामर्षय भूपते ॥ ५६ ॥

कुडुम्भयुक्तं स तु चन्द्रलाल

नृपेण दत्तं समुपेतकालम् ॥

प्रपीडयामास महेश्वयन्त्रे

भवत्यनर्थो महतां हि मन्योः ॥ ५७ ॥

निपात्य भवनं तस्य कारयामास वेश्म यत् ॥

श्मश्रूला यवना यत्र सायं प्रातर्नदन्त्यलम् ॥ ५८ ॥

गोविन्दवालमागत्य प्राहिणोद्वसु मूर्ध्नि ॥

युयुत्सया कर्तृपुरं नगरं च न्यवेशयत् ॥ ५९ ॥

आगरां हरिगोविन्दो गतस्तत्र जहाँगिरः ॥

स्थितस्तेनैव नगरं लाहौराम्भ्यं सहायज्ज ॥ ६० ॥

तत्रापाचक्षुषो द्रव्यं मम नास्तीति सोऽप्यदत् ॥

निवद्ध ईन्द्रप्रस्थं च नीतस्तेन तथागराम् ॥ ६१ ॥

आखेटार्थं गुरुयगतो रक्षिभिर्नोपलब्ध-
 स्तैरन्विष्टो दिशि दिशि पुनर्लक्षितः स्वे निवेशे ॥
 भूयो^१ गत्वा निजगदुरिमे तस्य शक्तिं विचित्रां
 मन्विथेष्टैः सममकवरस्यात्मजोऽभ्यन्त्रयद् यत् ॥ ६२ ॥
 निश्चित्य मन्त्रिभिर्नीतो दुर्गं ग्वालियराभिधम् ॥
 ररक्षू रक्षिणो दक्षास्तत्र रात्रिर्दिवं च तम् ॥ ६३ ॥
 पण्डाङ्कतो यवनभूमिपतिः पपात
 केनापि पातित इव प्रसभं निशायाम् ॥
 प्रातः ददर्श तु स्वयञ्च दशास्ववारा
 सार्धं गताः प्रथममेव तु शिष्यवर्गाः ॥
 द्वारे निरीक्ष्य नृपतेः स च मत्स्यलक्ष्यं
 विव्याध लोहवलजं^२ च शरेण घन्वी ॥ ६४ ॥
 विव्याध हरिगोविन्दो मत्स्यलक्ष्यं परिप्लवम् ॥
 दुर्गद्वारं लोहमयमिषुणेति नृपोऽमृणोत् ॥ ६५ ॥
 व्याविष्य हरिगोविन्दमानयेति महाचमूम् ॥
 यवनानामतिक्रुद्ध आदिदेश जहाँगिरः ॥ ६६ ॥
 सेनया चतुरङ्गिण्या परितस्त्वरितं गताः ॥
 गोविन्दबालमहन्धन् यवनाबद्धदुर्मदाः ॥ ६७ ॥
 हरिगोविन्दतनयाः पडासन्नतिविश्रुताः ॥
 गुरुदत्तो महाश्वरस्तेजस्वी ख्यातपौरुषः ॥ ६८ ॥
 तपस्वी सुन्दरतनुर्ज्ञानी तेगवहादुरः ॥
 धैर्य्यमन्ल इतिख्यातो गीराय इति विश्रुतः ॥ ६९ ॥

श्रीमानटलरायश्च तथा सूरतसिंहकः ॥
 सर्वे जितेन्द्रियाः शूराः क्षत्रधर्मपरायणाः ॥ ७० ॥
 गुरुदत्तोऽथ निजया सेनया सह निर्गतः ॥
 अह्ना जघान 'सकलान् यवनान् रोधकारिणः ॥ ७१ ॥
 चारैर्निवेदितमिदं यवनेश्वराय
 सैन्यं समग्रमवधीद् गुरुदत्तनामा ॥
 स धृष्टघातुरचितान् दृढसप्तपट्टा-
 नेकेन विध्यति शरेण घनुर्घरोदः^१ ॥ ७२ ॥
 जहाँगिरो नाम महीमहेन्द्रः
 क्रोधेन रक्तेक्षण आरमापे ॥
 प्रयातु सेना महती ममैनं
 दुरासदं क्षत्रमुनिं निहन्तुम् ॥ ७३ ॥
 सेनापतिर्मीरपदप्रसिद्ध
 आदाय सेनां महतीं जगाम ॥
 गोविन्दपालं परिहृत्य पुत्रैः
 सार्यं गुरुः कर्तुंपुरं ससार ॥ ७४ ॥
 रुद्धे कर्तुंपुरे म्लेच्छैर्हरीगोविन्द आपतत् ॥
 सेनया चतुरङ्गिण्या पुत्रैः पार्यसमैः समम् ॥ ७५ ॥
 चतुर्भिर्दिवसैस्तेन बाहिनी सापि साविता ॥
 पातिता भूधराकारा करिणो बाणवृष्टिमिः ॥ ७६ ॥
 मुक्त्वा जहाँगिरन्पुस्तमुदीतमन्युः
 पारीन्द्रखानमवदत् पृथनाधिनायम् ॥

शूरैः प्रयाहि परिदृष्टपराक्रमैस्त्वं
तं बाहुजं जहि नहि असहेम स त्वाम् ॥ ७७ ॥

पारीन्द्रखानो यवनध्वजिन्या
गत्वा द्रुतं कर्तृपुरं रुरोध ॥
गुरुः स्वपुत्रैः सहितः ससैन्यो
दैन्योज्झितो योद्धुमगादनेन ॥ ७८ ॥

समरो बभूव समरोपयोस्तयो-
र्यवनार्ययोर्निशि दिवा निरन्तरः ॥
परिपन्थिनामथ विमथ्य चाहिनीं
गुरुरामदामः पृतनापतिं प्रति ॥ ७९ ॥

शिशिषे हरिगोविन्दादस्त्रविद्यां पुरा चिरम् ॥
पारीन्द्रखान तां सर्वां दर्शयेति गुरुर्जगौ ॥ ८० ॥

द्रोणार्जुनाविव धनुर्धरताधुरीणौ
शस्त्रालवर्पतुमुलं दधतुर्मृधन्तौ ॥
छिन्वा शरानथ गुरुः करवालपातात्
पारीन्द्रखानयवनं विदधे द्विधा तम् ॥ ८१ ॥

अवरुह्य हयात् खड्गे संयोज्य वपुषोऽस्य तु ॥
कलिमां पठ पारीन्द्रेत्यूचे संजीव्य तं गुरुः ॥ ८२ ॥

पारीन्द्रखानयवन इत्यूचे तं पुरः स्थितम् ॥
अधुना तरवारिस्ते कलिमा म ततोऽहसत् ॥ ८३ ॥

पप्रच्छ पितरं तत्र गुरुदचः कृताञ्जलिः ॥
पारीन्द्रमुपगम्याम्रं भवता हसितं कुतः ॥ ८४ ॥

तेनोक्तं मम शिष्योऽयं मह्यं ब्रुहति निर्मरम् ॥
संजीव्य हसितं तेन मया तत्फलदर्शनात् ॥ ८५ ॥

कतिपये यवनास्तु पलायिता
यवनराजमिदं जगदुर्गताः ॥
तव चमूनिहता हतनायका
स तु निश्म्य न किञ्चिदभापत ॥ ८६ ॥

संमन्व्य पुत्रैर्गुरुदत्तमुख्यै-
स्त्यक्त्वा गुरुः कर्तृपुरं जगाम ॥
शतद्वितीरे 'कहलूरदेशं
न्यवेशयत् कीर्तिपुरं प्रवीणाः ॥ ८७ ॥

उवास सुखिनस्तत्र जलपर्वतदुर्गमे ॥
अभिप्रेणयितुं योग्ये यवनैर्न कदाचन ॥ ८८ ॥

तं सर्वे पर्वतावासा 'राजानमुपतस्थिरे ॥
निर्यैरः सर्वभूतानां पृतात्मा हसितोऽभवत् ॥ ८९ ॥

शिष्याः केचन पश्चिमादुपगता देशादवोचन् वत^१
ईरानाभिधदेशतो हयवरो 'पुष्पम्पमम्पाहतः ॥
सोऽकस्मादटकैर्मर्तेरपहतो म्लेच्छेष्वरस्योद्भटै-
र्दुर्गं तं च लहौरवर्तिनि धृते^२ श्रत्याहर त्वं गुरो ॥ ९० ॥

१. बहलूरो नाम देशः ।

२. राजान उपतस्थिरे—क०

३. यवना—क०

४. पुष्पम्पुम—क०

५. विधृतं—क०

कश्चित् कफल्लक इवातितरां समग्रे
 चौरे^१ विचाराय चतुरो विधिचन्द्रनामा ॥
 आहूय तं गुरुरिदं निजगाद चौर्य-
 पापानि मार्जय चिरेण समर्नितानि ॥ ९१ ॥

लाहौरदुर्गोऽपहतो मदीयो
 म्लेच्छाधिराजेन हयो निबद्धः ॥
 तमानय त्वं विधिचन्द्र बुद्धया
 क्षमोऽसि वेषं विविधं विधातुम् ॥ ९२ ॥

तथेति तेनोक्तमय व्यधायि
 वेशो महानध्वदमप्रणेतुः ॥
 कशाकरः ख्यापितशालिहोत्रो
 लाहौरदुर्गं प्रविवेश यत्नात् ॥ ९३ ॥

बुद्धमं हयमन्यैस्तं ख्यातो दमनकर्मणि ॥
 जहाँगिरस्य नृपतेर्दमयामास शासनात् ॥ ९४ ॥
 दान्तो हयस्तेन न भूरिकालाद्
 म्लेच्छाधिपस्तस्य तुतोष तस्मात् ॥

आज्ञापयचारय राजमार्गे
 हर्यं भयं यत्र गजादितः स्यात् ॥ ९५ ॥
 द्वित्राण्यहानि तुरगं स तु चारयित्वा
 प्रत्याहरन्नल^२ इवाध्वरहस्यशौण्डः ॥

किं प्राप्नुवन्तु^३ कुहयास्तमनुद्रुता ये
 काकाः कथं नु गमने गरुडं लभन्ताम् ॥ ९६ ॥

१. रहस्यशोदः—रहस्यज्ञाता ।

२. विराय—सः ।

३. मिश्रामुवन्तु—कः ।

३. कुपुयस्त—कः ।

चतुर्भिः ग्रहरैश्च आनीतो गुरवेऽर्पितः ॥
 उच्चैःश्रवा इवापूर्वः सर्वेषां कौतुकप्रदः ॥ ९७ ॥
 गुरुस्तं दानमानाम्पां कृतज्ञः समतुल्यपत् ॥
 वशश्च विधिचन्द्रस्य चन्द्रवद्विमलम्यभौ ॥ ९८ ॥
 सभायां जायमानायां वार्तायामेकदा गुरुः ॥
 सस्मार नानककथां प्रसङ्गादागतां हृदि ॥ ९९ ॥
 शिष्या ऊचुः स्थापितास्ते भवता स्थानरक्षिणः ॥
 योगिभिर्मरिता योगैः केचित् केचित् पलायिताः ॥ १०० ॥
 स्थाप्यतामपरस्तत्र तैरष्टप्यो दुरासदैः ॥
 नूनं पाटितकर्णास्ते स्वीचिकीर्षन्ति तां पुरीम् ॥ १०१ ॥
 गुरुरुचे प्रभातेऽहं वीक्षिष्ये यमिहोत्थितः ॥
 तमेव प्रेषयिष्यामि तेषां शून्यं सुदुर्द्धरम् ॥ १०२ ॥
 अन्येद्युरुत्थितः प्रातर्गुरुर्हरिगुरुं स्मरन् ॥
 ददर्श बहिरागच्छन्नलम्मतमुपस्थितम् ॥ १०३ ॥
 प्रससाद जहास चातिमात्रं
 ॥ शिरस्तं प्रददौ च सूत्रमालाम् ॥
 निजगाद गुरुर्मयामिषिक्त-
 स्त्वमिदानीं ब्रज योगिनां जयाय ॥ १०४ ॥
 अलम्मतो गुरुं नत्वा चामराभ्यां सुवोजितः ॥
 जगाम नानकमतां सतां मण्डेन संगतः ॥ १०५ ॥
 आगतं योगिनो दृष्ट्वा परिवारेण भूयसा ॥
 तमष्टच्छन् प्रव्रजितः कस्मिन्नास्ति भवान् पचि ॥ १०६ ॥
 तूष्णीमेव ततस्तस्मिन् प्रविष्टे सदनं बलान् ॥
 नानकस्य मत्स्योऽप्यमिति तेष्वतस्थिरे ॥ १०७ ॥

मूलकर्म विविधं व्यदधुस्ते
 तत्र च स्वपिति श्रमममुञ्चन् ॥
 हन्तरीतिरिव दैवहतानां
 तत्क्रिया विफलतामखिलाज्मात् ॥१०८॥
 राजानमृचुः स्थलनस्मदीयं
 हरत्ययं कश्चन नानकीयः ॥
 निर्णेहुमागत्य समाधिनिष्ठं
 दूरादलम्भतमसौ ददर्श ॥१०९॥
 उपरतसमाधिभवदत् प्रणम्य राजा कृताञ्जलिर्हि यत् ॥
 स्थलमेतद्भवदीयं किमुतैषां मित्रकर्णानाम् ॥११०॥
 अलम्भतेन गदितं नानकस्य गुरोः स्थलम् ॥
 आप्तोक्तं प्रत्ययः कोऽत्र पुनस्तेनेदमीरितम् ॥१११॥
 पादुका कुञ्जयष्टिश्च पात्रं कूपेऽस्ति नो गुरोः ॥
 नृपेण दर्शयैत्युक्ते दर्शयामास सोऽखिलम् ॥११२॥
 मित्रकर्णनिवहो नृपमूचे
 निर्णयोऽस्तु कृतकैः कथमेतैः ॥
 मेदिनी वदति यस्य तु साक्ष्ये
 भूपतेः स्थलमिदं हि तदीयम् ॥११३॥
 ततः सर्वेषु मृष्वत्सु मेदिन्या उत्थितो ध्वनिः
 नानकस्य मही मेयमियं सिद्धमता मता ॥११४॥
 भलम्भतोऽज्ज्वीदेतदिदं भूयो निरीक्ष्यताम् ॥
 योगी वदति मेदिन्यामवकाशे निवेशितः ॥११५॥
 खनकैरथ मेदिनी विदीर्णा
 ददृशे गर्भगतस्त्रयश्च योगी ॥

कृपितो नृपतिर्जगाद पापाः
स्थलमर्हन्ति कुयोगिनो न घूर्ताः ॥११६॥

अलम्मतं प्रतिष्ठाप्य महान्तं यत्र भूपतिः ॥
आदिशद् द्वादशग्रामान् सत्कर्तुमतिथीन् सदा ॥११७॥

अलम्मतस्य शालैका नानकस्य मतेऽभवत् ॥
उदासिनास्तदीयाश्च प्रचरन्ति समन्ततः ॥११८॥

गुरुदत्ताय दत्तोऽस्य श्रीचन्द्रेण प्रसादतः ॥
वामूहसननाम्नोऽपि पन्थाः प्रादुरभूयते ॥११९॥

विधिचन्द्रचोरवारिवस्पया गुरुः
प्रससादत् चेदमवदत् कृतस्मितः ॥
अधुनापि चौर्यमनुतिष्ठति क्वचित्
स परोपकारफलकं वदुक्तवान् ॥१२०॥

रात्रौ कुत्र कृतं चौर्यमिति पप्रच्छ तं गुरुः ॥
सोऽवदत् सन्धिवेधेन प्राविशं सदनं महत् ॥१२१॥

तस्मिन्नान्यचरावन्धौ दरिद्रौ विप्रदम्पती ॥
अविवाहादसीदेता कन्याया युवतेर्मृगम् ॥१२२॥

विदारयन्ती हृदयं तयोस्तु
गिरा गिरीणामपि ता निशम्य ॥
दृश्यस्य गेहादपहत्य तूर्ण-
मदा सहस्रद्वितयं दयान्तुः ॥१२३॥

प्रससाद गुरुः शिरस्यधाद्
विधिचन्द्रस्य परं कृपाकरः ॥

प्रकृतिः स निजां परित्यज-
नचिरात् साधुरभूद् हताशुमः ॥१२४॥

मृगयां गुरुदत्त आश्रयन्-
वधीद्विप्रगर्वी मृगभ्रमात् ॥

अवलोक्य च तामजीवयत्
पितरं सर्वभुपागतोज्ज्वलत् ॥१२५॥

पिता भृशं कोपभुपागतोज्ज्वलत्
कृतस्त्वया सिद्धिरियं प्रदर्शिता ॥
द्विजेरिता गोवधनिष्कृतिः कृता
कृतो न होमव्रजमूरिदानतः ॥१२६॥

नृपर्षयः पूर्वमतीव शक्तयो
बभूवुरुच्छास्त्रमतिं न चक्रिरे ॥
कदाचिदंहस्युदिते समाचरन्
व्रतं वसिष्ठप्रमुखद्विजेरितम् ॥१२७॥

त्यजाम्यहं त्वामहमेव वा त्वया
विसर्जितः किञ्चन यामि काननम् ॥
स्वतन्त्रतामाचरता त्वया मना-
गहं न पृष्टः पितृगौरवादपि ॥१२८॥

गुरुदत्तस्तु निर्विण्णः पितुरग्रे कृताञ्जलिः ॥
तत्पात्रं देहमध्वभ्यो रात्रिवासगृहं यथा ॥१२९॥

हाहाकारो बभूवाय गुरुदत्तो निघ्नतामुरः ॥
विलप्य हरिगोविन्दो जगाद् मृगदुःखितः ॥१३०॥

परुषं न कदापि पुत्रं हे
शिथुतातस्तव मापितं मया ॥

इदमद्य विनिर्गतं मुखाद्
मम कस्मात् सहतां भवान् कृती ॥१३१॥

अनुनेतुमतोऽनुगम्यते
प्रियपुत्रं न मया कुतोऽप्युना ॥
हरिरायमघास्व मे 'षदं'
गुरुदत्तस्य शृणुसि संमतः ॥१३२॥

स्वपदं हरिरायाय पौत्राय प्रददौ गुरुः ॥
इन्द्रप्रस्थेश्वरोऽस्मभ्यं द्रुह्यतीति स उक्तवान् ॥१३३॥
अकुतोभयोऽसि हरिराय विद्वपो
विलयं व्रजंस्त्विति गुरुस्तमब्रवीत् ॥

सरितस्तटे व्यधितकन्दरानघ्रन्
विजहौ स तत्र किल सप्तमे दिने ॥१३४॥

सिंहासने^१ सदसि संस्थितिमाततान
सद्भिः सदा परिपृतो हरिरायनामा ॥
यत्नैर्महार्हमसृणैरधिराजयोग्यैः
संशोमितो मुकुटकुण्डलकङ्कणाद्यैः ॥१३५॥

ग्रन्थपारायणं प्रातः सार्यं शुभ्राव सत्कथाम् ॥
कदाचिन्मृगयां यातो जग्राह न मृगान् हनन् ॥१३६॥
अध्वारसहस्राभ्यां निर्जगाम समन्वितः ॥
हरिरायो न मांसाशी पुषोप हरिणान् घृतान् ॥१३७॥

अजगरमवलोकयाञ्चकार
कचिदाखेटगतो धृतः स शिष्यः ॥

१. "क" इति पश्ये मुपः (कटा हुआ) ॥

क्षतसकलतनुं पिपीलिकाभिः
 सपदि चकर्त शिरोऽस्य चार्धचन्द्रात् ॥१३८॥
 पृष्ठं शिष्यैरेपजन्मान्तरे क-
 स्तेन प्रोक्तं पण्डितोऽद्वयविद्यः ॥
 शिष्याः सेवां चक्रुरग्राहविद्या-
 स्तेप्रासन्ति क्रव्यमव्यग्रमस्य ॥१३९॥
 (विमानैस्तैजसान् लोकानेष याति प्रशान्तधीः) ॥
 शास्त्राभ्यासप्रभावेण मच्छस्त्रमरणेन च ॥१४०॥
 कदाचिदूचे स्वजनान् सभायां
 सुखं स्थितः शाहजहाँ महीशः ॥
 मयेप्सिता वारणकुम्भग्रुक्ता
 नवं च मासप्रमितं लवङ्गम् ॥१४१॥
 हारीतकीया खलु चैतकीति
 पङ्गुलारे न च ते करस्या ॥
 अन्वेषितं मन्त्रिवरैधिराय
 द्वीपान्तरेऽपि त्रितयं न लब्धम् ॥१४२॥
 अयावद् कोऽपि विशेषवेत्ता
 समस्तमास्ते हरिरायपाश्वरे ॥
 लिख त्वमस्मै विनयेन पत्रं
 स दास्यति प्रीतिवशात् भीतेः ॥१४३॥
 प्रतिष्ठितः कोऽपि समाजगाम
 पत्रं तदीयं परिगृह्य दत्तः ॥
 तद्वाचयित्वा हरिरायनामा
 जगाद देयं यवनाय नैतत् ॥१४४॥

तथा यथासौ विनयामिघोज्यं
 महामनोमिर्दुरपास एव ॥
 ददौ ततस्तत्त्रितय वदान्यै-
 देयसदा आत्मापि न याजकेभ्यः ? ॥१४५॥
 मुक्ता। शरच्चन्द्रमनोभिरामा
 नवं च मासप्रमितं लवङ्गम् ॥
 तोलैश्चतुर्भिर्दशभिश्च पथ्या
 मिता धृचा सर्वरुजां निहन्त्री ॥१४६॥
 बिलोकितं सर्वमिदं नृपेण
 नतश्च पश्चादुपविश्य चोक्तम् ॥
 अहं महीशो ननु नाममात्रं
 रत्नस्य पार्श्वं यतयः किलेते ॥१४७॥
 दारासङ्कहेन सुतेन तस्य
 तवेदमुक्तं वद तातमैवम् ॥
 ये संस्थिता नानकसाहमार्गे
 'तत्तेभ्य ईर्ष्यास्तुलसिद्धिमदभ्यः ॥१४८॥
 ज्वालां दिङ्मुखैर्भगवान् गिरिर्ययौ
 परः सहस्रान् पथि वीक्ष्य मानवान् ॥
 पप्रच्छ कं द्रष्टुमिमे ब्रजन्ति भो
 जगद्गुरुं ते' हरिरायमब्रुवन् ॥१४९॥
 स च प्रचलितो द्रष्टुं संकल्प्येति स्वमानसे ॥
 सत्यं जगद्गुरुं वन्द्यां पश्येयं चेचतुर्भुजम् ॥१५०॥

चतुर्भुजं धारयन्तं शंखं चक्रं गदां घनुः ॥
ददर्श हरिरायं स मेलकेन समं गतः ॥१५१॥

उवाच चकितो दासं मां कुरुष्वेति संततः ॥
हरिरायेण गुरुणा तत एतदुदीरितम् ॥१५२॥

श्रीचन्द्रसिद्धमवलोक्य देव-मोहं
गत्वा गुरुं मिहिरचन्द्रमपि प्रसिद्धम् ॥

यातः स तौ समवलोक्य निजं सुशिष्यं^१
मां कल्पयेति विनयावनतो जगाद् ॥१५३॥

श्रीचन्द्रेण तदा प्रोक्तस्तस्मै मिहिरचन्द्रकः॥
उदासिदीक्षामदिशच्छिरस्त्रं सूत्रमालिकाम् ॥१५४॥

उवाच हरिरायस्य समीपमुपयाहि भोः ॥
मम तस्य च मा मेदं विद्धि तद्भावितां कुरु ॥१५५॥

आयान्तमेतममलं हरिराय आख्य-
दायाहि भक्त भगवन्धुना कृतार्यः ॥

प्राची दिशं व्रज कुरुष्व गुरुस्थलानि
श्रीनानकस्य मतवार्तिमिरास्थितानि ॥१५६॥

स्मरिष्यसि यदा मां त्वं तदा द्रक्ष्यसि तत्र च ॥
ततो गतोयं पूर्वस्यां निजं पन्थानमातनोत् ॥१५७॥

इति श्रीजगद्गुरुनानककथायां नानकचन्द्रोदयसमाख्यायां
सिबिमोचनं नाम विंशः प्रस्तावः ॥

एकविंशः प्रस्तावः

वाग्देवता वसतु मानसपङ्कजे मे
 दोषान् विधूय ददती विमलां मनीषाम् ॥
 चिन्ता न मे भवति काचन यत्प्रसादा-
 दागुप्मिकी च विषयोऽपरमैहिकी च ॥ १ ॥

दारासकूहस्य गुरुर्बभूव
 यो भीरुशाहेति यतिः प्रसिद्धः ॥
 तेनैकदोक्तं हरिरायतुल्यो
 म्लेच्छेषु चार्येषु न कोपि सिद्धः ॥ २ ॥

दारासकूहाय ददौ स्वराज्यं
 प्रीतः परं शाहजहाँ महीशः ॥
 अयं गुणी काव्यकलानुरक्तो
 न निर्मरं प्रौढिमवाप तत्र ॥ ३ ॥

पत्रं लिखित्वा विससर्ज भक्त्या
 दारासकूहो हरिरायनाम्ने ॥
 आगन्तुमीशे नहि राज्यरोधात्
 क्षणे क्षणे त्वां नितरां दिदृक्षुः ॥ ४ ॥

दयैव ते दर्शनदानहेतु-
 र्भवस्य भीतिं मम संहरस्व ॥
 इदं विलोक्य प्रतिपत्रमस्मै
 दिदेश दिव्यं हरिरायनामा ॥ ५ ॥

भीतिर्न ते कस्यचिदस्ति साधो-
 राखण्डितं^१ स्वर्गमुखं तवास्मि^२ ॥
 तदेव राज्यं सुधियो गणन्ति
 कियदिनं किन्तु शुवि प्रभुत्वम् ॥ ६ ॥

दारासकूहः प्रससाद यत्र
 विलोक्य वात्सल्यमहो मयीति ॥
 जगाद तुष्टो हरिराय आगात्
 गोविन्दपालं तदनन्तरं च ॥ ७ ॥

अवरङ्गजेव उग्रो
 दारासाहं व्यवासयद्रान्यात् ॥
 गोविन्दपालमागा-
 दहरिराय चेदमयमूचे ॥ ८ ॥

अखण्डितं राज्यमदाद् भवान् मे
 किमेतदासीदसमञ्जसं नु ॥
 गुरुस्तमूचे परलोकसील्यं
 राज्यं ययोक्तं भवता न बुद्धम् ॥ ९ ॥

करोति राज्यं मुखकालिमानं
 जहौ किल क्षुद्रमहीपतीनाम् ॥
 राज्यं यदा वाञ्छन्ति सं विचिन्त्य
 दधन् तदा ते समरेण सौम्य ॥ १० ॥

नो चेद् विरक्तो वस मे समीपे
 विरक्तिमाजां नहि कोऽपि शत्रुः ॥

१. अखण्डितं-क० ।

२. तवास्ति-क० ।

दारासकूहस्तममापतैर्व

न कामयेऽहं मुखकालिमानम् ॥ ११ ॥

स्थितश्च तत्रैव तदीयशत्रोः

सैन्यानि तं घर्तुमयागतानि ॥

अहं पलाये सरितं तरीतुं

सैन्यं न शक्येत तथा विधेहि ॥ १२ ॥

उत्केत्ययासर्पदसौ

भयेन ॥

रुरोध

सैन्यं

हरिगयसेना ॥ १३ ॥

आग्नेययन्त्रैः पृतना महांषी

स्थितः सहस्रद्वयवाजिवारैः ॥

नीत्वा पुरः कीर्तिपुरं कुटुम्बं

जित्वा स सेनां स्वयमप्ययासीत् ॥ १४ ॥

सेना विनाशितं श्रुत्वा हरिरायेण सङ्गरे ॥

अवरङ्गाख्यनृपतिर्नाख्यत् किञ्चिदमर्षणः ॥ १५ ॥

दारासकूहं स निहत्य यत्नात्

लिलेख पत्रं हरिरायनाम्ने ॥

राज्यं वितीर्णं भवता प्रसद्य

दारासकूहाय किमेतदासीत् ॥ १६ ॥

सिद्धिस्त्वदीया सकलापि शुद्धा

तूर्णं मदम्यर्णमतस्त्वमेहि ॥

तस्यांत्तरं सोऽपि लिलेख तस्मै

‘तस्मै वितीर्णं परलोकमौम्यम्’ ॥ १७ ॥

स्वस्यापि तस्यापि विशिष्य रात्रौ

घ्राता गतिं त्वस्य यमेव सुतः ॥

न चागमिष्यामि तवान्तिकेऽहं
नार्थस्त्वया कोऽपि यतो ममास्ति ॥ १८ ॥

उद्धारमारं शिरसि स्वकीये
दारासकूहं तु नृपासनस्थम् ॥
ददर्श रात्राववरङ्गजेयः
स्वमेपरं जागरितो रुरोप ॥ १९ ॥

सैन्यं समाहूय जगाद रोषा-
दानीयतां भो हरिरायनामा ॥
चचाल सैन्यं निशि मार्ग एव
यदृच्छया^१ सैन्यपतिर्ममार ॥ २० ॥

अन्यं पुनः सैन्यपतिं ससैन्यं
स प्रेषयामास महीमहेन्द्रः ॥
मृतः स मार्गे दश सैन्यपालाः
कालाननग्रासपदं प्रपन्नाः ॥ २१ ॥

पत्रं लिलेख कपटादवरङ्गजेवो
नम्रत्वगर्भमथ दर्शनलालसात्वम् ॥
तप्तस्य वीक्ष्य बहुधा हरिरायनामा
पुत्रं निजं ग्रहितवान् सविधेः तदीये ॥ २२ ॥

स कर्ता पुरुषो नाम रामरायापराभिधः ॥
गुरुणा हरिरायेण निगद्येति विसर्जितः ॥ २३ ॥

पत्राणि तस्य बहुधा समुपागतानि
त्वं तत्समीपमुपयाहि विभीहि नैव ॥

पृच्छेत् स यत्तदभिधेहि न नानकस्य
वाणी त्वमन्यथयितामि च मत्सहायः ॥ २४ ॥

उदासिमिः श्रेष्ठतमैर्ह-
स्त्यङ्गरथपतिभिः सहितः ॥
स ययौ तूर्ण-
मिन्द्रप्रस्थं तदाज्ञया ॥ २५ ॥

आरामे स्थापितं तं च म्लेच्छराजः समभ्यघात् ॥
स त्रिपं वस्त्रमददाद् वपुर्येन विपाद्यते ॥ २६ ॥

न किञ्चिदभवत्तस्य तस्मिन् वासमि धारिते ॥
चित्रीयामास सामर्थ्यं तदीग वीक्ष्य भूपतिः ॥ २७ ॥

अन्येधुराराममुपेत्य कञ्चित्
संछाद्य कृपं वसनेन तत्र ॥
आहूय दूतैरथ रामराय-
मस्मिन्निषीदेति जगाद भूपः ॥ २८ ॥

भूपः कृपे स्थितं तं च रामरायमुदीक्ष्य सः ॥
चकितश्चिन्तयामास म्लेच्छतां नीयतामयम् ॥ २९ ॥

आदाय भोज्यमगमद् यत्रनोऽतिविद्वां-
स्तं स्वेषदे गतमिदं निजगाद नम्रः ॥
भूयेन ढौकितमिदं भवतेऽदनाय
नो नानकस्य यवनायवनत्वमेदः ॥ ३० ॥

रामरायस्तमव्रत मुद्रेय भोज्यतां त्वया ॥
तथाकृतेऽन्नमभवेद् मालतीपुष्पसन्ततिः ॥ ३१ ॥

अग्रं पुष्पत्वमापन्नं दर्शयामास भूपतेः ॥
स नीत्या नृपति. मिदं दुर्दमन्तममन्यत ॥ ३२ ॥

आमन्त्र्यमातिथ्यमगुप्य कर्तुं
 सोपस्करं प्रेषयति स्म भूपः ॥
 छागं च यागं विदधद्भिरिष्टं
 रागं पुरस्कृत्य परैश्च लोकैः ॥ ३३ ॥
 रामरायोऽवदच्छिष्या छत्रिमान् मांसभक्षिणः ॥
 छागस्य मांसमश्नीत संगृहीत च कीकशम् ॥ ३४ ॥
 यवनैर्नृपतेरुदीरितं
 कथमार्यः खलु सिद्धिमर्हति ॥
 नृपकार्मणकृन्न चेदयं
 मृतमुज्जीवय नामजं तदा ॥ ३५ ॥
 पुरवे म्लेच्छराजस्य रामरायोऽददात् पुरः ॥
 जंघामेकामजस्यास्य पाकस्योपस्करं परम् ॥ ३६ ॥
 रामरायो जगामाद्य संसदं म्लेच्छभूपतेः ॥
 स उत्थाय ननामायुं दत्त्वाऽऽसनमिदं जगौ ॥ ३७ ॥
 हृदयं सदयं भवादृशां
 भवतीति श्रुतमन्वहं मया ॥
 अनको तु कथं निपातितः
 कृपणोऽहं तु मतीश्वरः परान् ॥ ३८ ॥
 मूलकमेव ताः पूर्वं सिद्धयो दर्शितास्तु याः ॥
 अजो जीवति चेन्मन्ये भवन्तं सिद्धसत्तमम् ॥ ३९ ॥
 महानसे मे स्थितमानयन्तु
 छागं जगादेति तु रामरायः ॥
 तं राजकीया द्रुतमानयंश्च
 निगद्यमूचे यवनाधिराजः ॥ ४० ॥

एकया विक्लोऽयं किं जह्या मिद्धसत्तम ॥
स ऊचे गुरवे दत्ता तव तां सन्दधातु सः ॥ ४१ ॥

ग्रीडित इवाग्नीशो
घनमस्मे भूरि विततार ॥
न स्वीचकार किञ्चित्
॥ तेन तुष्टो नृपोऽवादीत् ॥ ४२ ॥

यत्र प्रसीदसि भवे द्रुतमाश्रमे ते
तत्र त्वदीयमवधेहि च किङ्करं माम् ॥
चन्द्रावलीति विदितं चक्रमे सखेटं
तत्र स्थितं क्षितिभुजाग्रत्विष्यमान ॥ ४३ ॥

दिदक्षितो म्लेच्छनृपेण काला-
दभ्याययौ तं खलु रामरायः ॥
ययौ समं प्रीतिवशादयेन्द्रं
प्रस्थं नृपालेन तथा गरां च ॥ ४४ ॥

अष्टं सभायामवरङ्गजैरो
विस्तम्भगतां स्वदमावभापे ॥
साधुः परं नानकशाह सिद्धः
कथं त्वया रायवनं निनिन्द ॥ ४५ ॥

म्लेच्छस्य मृत्तिकां मृद्रून्^१ कुम्भकारः करोति हा ॥
घटं माण्डानीष्टिकाश्च पचत्यग्नौ प्रदीपिते ॥ ४६ ॥

वराकी रोदितीवासी स्फुलिङ्गेत्थमिञ्चतैः ॥
जगत्कर्तेव जानाति विपाकं कर्मणां परम् ॥ ४७ ॥

१. निस्तम्भ-क० ।

२. मृद्रो-क० ।

विधर्ममृत्तिकां^१ मृद्रूनिवि पाटोस्ति भूपते ॥

इत्युक्तो रामरायेण जोषमासीद्वराधिपः ॥ ४८ ॥

श्रुत्वेति सर्वं हरिरायनामा

लिलेख सिद्धिं किमदर्शयस्त्वम् ॥

चकर्थं वाणीं किमु नानकस्य

विभिन्नपादां यवनस्य भीत्या ॥ ४९ ॥

ज्वलन्ती मृत्तिका तस्मै सिद्धितः किं न दर्शिता ॥

सिद्धिः क्वचित् क्वचिद् भीती रीतिरेषा सता नहि ॥ ५० ॥

मदुक्तं न कृत कश्चित् ततस्त्वां विजहाम्यहम् ॥

यथेच्छं गच्छ वा तिष्ठ स्वतन्त्रो यत्र कुत्रचित् ॥ ५१ ॥

न त्वया मे कश्चिदर्थो व्यर्थस्वाकृतभीतिना ॥

जनकाज्ञातिरस्कारः प्रीतिना प्रियनीतिना ॥ ५२ ॥

व्यमनायत वीक्ष्य तन्नितान्तं

पिठपत्रं स इति प्रतीतरोपम् ॥

विमृशन् बहुधोपपत्तिभुक्तं

न समासाद यदुत्तरं तु लेख्यम् ॥ ५३ ॥

अश्वं ययाचे नृपतिस्तदीयं

स उक्तवानानय मन्निवेशात् ॥

आनीयमानोऽश्ममयो बभूव

तिष्ठत्यसौ साम्प्रतमागरायाम् ॥ ५४ ॥

मक्काया वदराण्यदान्नरपतिः श्रीरामरामाय तं

स प्रोवाच न कीरचञ्चुदलितान्येतानि सम्यग्भि भोः ॥

इत्तं संसदि सम्प्रसार्य चदराण्यत्युत्तमान्याहरत् ॥
पूर्वैर्म्यो मधुराणि भूमिपतये सामाजि-म्यो ददौ ॥ ५५ ॥

इतः पर कीर्तिपुरं यियासा-
म्यनुज्ञया ते नृप भूयतां भोः ॥
नित्यं जगादेति तु रामराजः
स्नेहान्न तत्याज महीमहेन्द्रः ॥ ५६ ॥

अवरङ्गजेनृपति-
निरगान्मृगया विनोदमुपभोक्तुमनाः ॥
अवलोकयन् रिपिनृक्ष-
लता गुरुरामरायमनयन् च समम् ॥ ५७ ॥

मृगयारसेनगहन गहनं
स जगाम दूरमपहाय चमूम् ॥
अथ वात्यया जलमुचां पटल-
त्रिदिता दिशो न तिमिरावरणा ॥ ५८ ॥

सेनोपलायतहता करकानिपातै-
स्ते स्फूर्जथोश्च करिणस्तुरगाम्पद्यावन् ॥
एको मयेन च हयेन रुद्रार्थितोऽभूद्
वर्षापलत्रणितमर्मतनुः क्षितीशः ॥ ५९ ॥

ददर्श विद्युदुन्मेपादेय क्वापि कृतस्थितिम् ॥
रामरायं न तत्राभूद् दुर्दिनं करका वदन् ॥ ६० ॥

तत्रागतं नृपतिमित्यवदद् गुरस्त्वं
सेना ऋ ते त्वमसि चिं विकलान्तरात्मा ॥
आयाति कोऽपि ममयः क्षितिपाल यत्र
व्यर्थीभिरन्ति मक्कनान्यपि साधनानि ॥ ६१ ॥

अहमस्मीश्वराधीनो

मदधीनोऽधुना

भवान् ॥

मां

विसर्जय

भूपाल

गन्तुं

कीर्तिपुरं

ततः ॥ ६२ ॥

स्वस्थीकृत्य नृपं नित्ये रामरायो निकेतनम् ॥

प्रीत्या विसर्जयामास नृपो दत्त्वा धनं बहु ॥ ६३ ॥

रामरायो न जग्राह धनं तुष्टोऽवदन् नृपः ॥

कृपया नस्त्वदीयानां पुर्नदर्शनमस्तु ते ॥ ६४ ॥

अथागतः कीर्तिपुरस्य पार्श्वे

पत्रं स्वपित्रे स लिलेख मीतः ॥

मह्यं यथाज्ञा भवति त्वदीया

तथा विधास्यामि कृतापराधः ॥ ६५ ॥

हरिरायेण लिखितं त्वं पश्चादेव गच्छ मोः ॥

सिद्धयो दक्षिताः कस्माद् वाणी किं परिवर्तिता ॥ ६६ ॥

लाहौरनगरायायं परीक्ष्य गवस्ततः ॥

हरिरायेण नन्त्यक्ताः शिष्यास्तदनुयायिनः ॥ ६७ ॥

शिष्यान् समाहूय ततः सभाया-

मङ्गे दधानो हरिकृष्णसंज्ञम् ॥

पुत्रं गुरुत्वेऽभिपिपेच तस्य

चकार भाले तिलकं प्रसन्नः ॥ ६८ ॥

पूजा कृता शिष्यगणैः स्वयं च

जगाद शिष्यान्खिलानुदीक्ष्य ॥

मत्तो न भिन्नो हरिकृष्णनामा

गुरुर्मवद्भिः खलु भावनीयः ॥ ६९ ॥

एकोत्तरेण स च कुम्भशतेन कृत्वा

स्तानं कुशास्तरणमाजि निविश्य भूमौ ॥

सत्यं हरिं भजत मो विषयामृपेति

शिष्यान् वदन् विसृजति स्म वपुर्गिरज्य ॥ ७० ॥

न रामरायं हरिराय आत्मनः

यदेकनिष्ठं हरिकृष्णमासयत् ॥

इदं निशम्योत्कमनाजनानना-

न्मही महेन्द्रो हरिकृष्णमाह्वयत् ॥ ७१ ॥

इन्द्रप्रस्थस्य गमने भवतां सम्मतिः कथम् ॥

इत्युक्त्वा हरिकृष्णेन शिष्याः सर्वे इदं जगुः ॥ ७२ ॥

बालोऽपि त्वं गुस्त्वेन सर्वेभ्यः स्वविरोध्यसि ॥

निमृश्य बुद्ध्या निजया मनःपूतं समाचर ॥ ७३ ॥

मात्रा समं स सम्मन्य तया सह समागमत् ॥

इन्द्रप्रस्थं नृपाग्रतो राजा कश्चित्तमानयत् ॥ ७४ ॥

स स्थापयित्वा स्वगृहे तमूचे

राज्ञां निजां कौतुकचुम्बितः ॥

बालोऽष्टगोऽप्यभिहागतो यः

स सर्वचित्तग्र इति प्रगदः ॥ ७५ ॥

राज्ञा तस्येदमुदितं दामी वेपा विसाम्यहम् ॥

यद्यापाति मम क्रोडं तदा चित्तत्र एव सः ॥ ७६ ॥

अङ्गे तस्याः समागत्य हरिकृष्णः स्वयं स्थिनः ॥

राजा प्रतीतस्तद्वीक्ष्य म्लेच्छराजमवेदयत् ॥ ७७ ॥

श्रुत्वा जगाद यवनाधिपतिः सभाया-
 मानीयतां द्रुतमसौ हरिकृष्णनामा ॥
 वस्त्राणि यानि वितराणि शिरस्तमेकं
 गृहीत तेषु स भवेद्यदि चित्तवेत्ता ॥ ७८ ॥

रामरायः स्थितस्तत्र नृपाव्रातस्तमानयत् ॥
 स्वक्रोडेनैव स नृपा समैवाभ्युत्थितामवत् ॥ ७९ ॥
 नौकाकारेषु पात्रेषु चालः पञ्चशतेषु सः ॥
 शिरसं स्वीचकारैकं पूर्णेषु चिविधैः पटैः ॥ ८० ॥

वार्ता प्रष्टुमना बह्वीर्विसस्मार जनाधिपः ॥
 हरिकृष्णं विलोक्यैव तूर्णाकः समपद्यत ॥ ८१ ॥

रामरायो निनायाद्य हरिकृष्णं तदास्पदम् ॥
 दिनेष्वतीतेषु पुनर्यवनेशस्तमाह्वयत् ॥ ८२ ॥

मातुः समीपमृपगम्य गुरुर्जगाद
 दासीमिदं वद जनं न सकल्पदेहः ॥
 आर्तो यतोऽप्यमतिदारुणशीतलामि-
 म्लेच्छं दिदक्षुरहमस्मि पुनर्न यस्मात् ॥ ८३ ॥

घोरो ज्वरो बभूवास्य शीतलाः सर्वदेहगाः ॥
 दाहो महानतितरां तोदः सूचीव्यघोपमः ॥ ८४ ॥

रामरायो विलोक्येदं म्लेच्छराजममापन ॥
 नृपोऽजरङ्गजेवागम्यः स्वयं तं द्रष्टुमागतः ॥ ८५ ॥

त्वां द्रष्टुं यवनपतिः समाजगाम
 श्रुत्वेति स्वजनवचो गुरुर्जगाद ॥
 न म्लेच्छं मरण उपस्थिते विलोके
 लोकेऽस्मिन् हरिरवमासते दृशोर्मे ॥ ८६ ॥

माता रुदत्यमिदधौ सुतशोकतप्ता

हा हा त्वरा तनय ते मम पातकेन ॥

को वा भविष्यति गुरुर्मवतः श्रयाणे

धीरे त्वयि प्रणिहितो जनकेन मारः ॥ ८७ ॥

स मृतः पुनरुत्थाय मातरं समबोधयत् ॥

आगमापायवान् मातः संसारः सारवर्जितः ॥ ८८ ॥

द्रष्टासि मे रूपमिदं शोकं न कुरु निष्फलम् ॥

वकाले नगरे योग्यो गुरुरस्ति गरीयसी ॥ ८९ ॥

रुदत्सु सर्वलोकेषु मृतं विज्ञाय भूपतिः ॥

उदधुनयनो दीनः शोचन् स्वगृहमाययौ ॥ ९० ॥

कश्चिद् गुरुं धीरमल्लं कश्चित् तेगवहादुरम् ॥

अणीरायं परो मेनेऽष्टलरायमथेतरे ॥ ९१ ॥

शिष्यं स्रतसिहं च श्रद्धया कोऽप्यमन्यत् ॥

अध्यवस्थेत्थमभवद् वकाले कालसम्भवा^१ ॥ ९२ ॥

युग्मम्

कश्चित् सांयात्रिकः पोते भाण्डभूरिधनं नयन् ॥

निमज्जत्युदधौ तस्मिन् प्रति शुश्राव शङ्कितः ॥ ९३ ॥

गुरो त्वदीयमाहात्म्यात् पोतस्तरति चेन्मम ॥

^१पञ्चशत्या तु दीनारैः पूजां कर्तास्म्यसंशयम् ॥ ९४ ॥

स तीर्णपोतो व्यवहृत्य भाण्डं

^१वकालमागत्य गु रुन्नेकान् ॥

१. दीनार पञ्चशत्युपोते—क० ।

२. कालेन वृतः अध्यवस्थाऽभवदित्यन्वयः ।

३. यत्राशौ ग्रामनाम ।

उदीक्ष्य पञ्चैव ददौ सुवर्णा-

न्यवेक्षितु तेषु गुरुत्वशक्तिम् ॥ ९५ ॥

पञ्च पञ्च सुवर्णानि स्वीचक्रुः सर्व एव ते ॥

ऊचे पञ्चशतीं यच्छ शिष्यं तेगगहादुरः ॥ ९६ ॥

कीदृशीमिति तेनोक्ते गुरुः शिष्यमभाषत ॥

त्वयैव स्वीकृतां दातुं पोते मञ्जति सागरे ॥ ९७ ॥

प्रसन्नः स ददौ पञ्चशतीमृच्चैरभाषत ॥

शिष्येरेको गुरुर्ज्ञेयः सर्वैस्तेगगहादुरः ॥ ९८ ॥

सर्वेऽप्यपूज्यन्त परं गुरुत्व-

प्रयुक्तपूजास्ततमेकमापुः ॥

देशान्तरेभ्यो धनिकैः प्रणीता

आपो यथा सागरमत्युदारम् ॥ ९९ ॥

समृद्धिमेतस्य न धीरमल्लः

सेहे जगादेत्यवरज्जजेवम् ॥

त्वं सार्वभौमोऽसि न चातिशेषे

द्रव्यागमं तेजवहादुरस्य ॥ १०० ॥

आहूय तं ब्रूहि दिगन्तरेषु

शिष्यात् कुतो लुण्ठसि कुण्ठशक्ते ॥

आरूपायसे यत्र नतयो बलेन

गुरुः समस्तेषु जनेषु भोगिन् ॥ १०१ ॥

स कां दर्शयिता सिद्धिं विपयास्वादलम्पटः ॥

धनं गृहाण तं वध्वा शास्ता पाखण्डिनां नृपः ॥ १०२ ॥

आह्वायमेतं प्रणिधाय दूतान्

म्लेच्छाधिपस्तत्र स तैर्न लब्धः ॥

गतोऽत्रसञ्जङ्गलदेश एव
बहूनि वर्षाणि समं स्वर्कार्यैः ॥१०३॥

तत्रापि चारैरधिगम्य सेनां
निनाय नेतुं यवनाधिराजः ॥
स तीर्थयात्रामधिकृत्य यात-
स्तोर्थान्यटित्वाय जगाम काशीम् ॥१०४॥

गतस्तुतः पाटलिपुत्रमत्र
पुत्रोऽस्य जातः सुदिने गुलम्ने ॥
गोविन्दसिंहो जनको जगाद
भावी सुतां नानकवन्महात्मा ॥१०५॥

म्लेच्छक्षयं तूर्णमयं विधाता
धाता पताकां गुरुनानकस्य ॥
विहाय तं पाटलिपुत्र एव
वकालर्कं तेगयहादुरोऽगात् ॥१०६॥

अवरङ्गजेवनृपतेः धृतना
तमृपानिनाय धृतमेकपदे ॥
अथ चारके नियमितं नृपति-
र्वत चारवच्चिरमरक्षदमुम् ॥१०७॥

अमृत दूतवदना जगतीशुरुस्त्वं
सिद्धिं प्रदर्शयति यां तपसोपलब्धाम् ॥
नो चेदुपेहि यवनस्य गतं ततं यद्
लोके महम्मदमुखात् स्वयमीश्वरेण ॥१०८॥

मितिरामममात्यं स प्राहिणोन्नृपसन्निधौ ॥
उवाच गच्छ वक्तव्यं यत्ते स्फुरति मानसे ॥१०९॥

स गत्वा निजगादेदं न नीचो यवनात्परः ॥
 श्वासेषु संचरत्स्वार्यः कथं यवनतामियात् ॥११०॥
 कलेः सहायेन महंमदेन
 कृता यथेच्छाचरणाजना यत् ॥
 तदेव युष्माकमवीवरम्यं
 मतं त्वं घिग्धुवि पामराणाम् ॥१११॥
 न च मूढतमोस्माकं त्वाद्दशमसर्ता पुरः ॥
 ऐन्द्रजालिकवत्कर्तुं कौतुकैककदर्धनाम् ॥११२॥
 कर्कशानीदृशान्याह सस्मभूरीणि भूमृते ॥
 न चिन्मयि नृशंसेभ्यो जना ये जीवनिःस्पृहाः ॥११३॥
 आर्याणां धर्महन्ता स प्रकृत्या दारुणो नृपः ॥
 आरया मारयामास मितिरायं विपाट्यन् ॥११४॥
 कारागारे रक्षितोऽस्याद् गुरुश्च
 स्लेच्छेशोऽगादक्षिणास्यै दिशे च ॥
 मार्गे दुष्टैः घृषितो नेतुमेनं
 क्रूरान् दूतान् प्रैषयद् दुर्निवारान् ॥११५॥
 अथ पाटलिपुत्रस्थं पुत्रमुद्दिश्य पत्रिकाम् ॥
 लिलेख सर्वं विज्ञाय त्यागीतेगबहादुरः ॥११६॥
 गीता न गोविन्दगुणा वृथैव
 जनुर्गतं संप्रति चेतयस्व ॥
 चेतो मुकुन्दं मज सर्वकालं
 भीतः कचिन्नोज्झति^१ वारि यद्गत् ॥११७॥

१. वीतुरैषदयं-४० ।

२. चेतयस्व-४० ।

३. नोभिमत-४० ।

बलं विगलितं सर्वं विहितं बन्धनं दृढम् ॥
 ग्राहग्रस्तगजस्येव साम्प्रतं शरणं हरिः ॥११८॥
 सखायो विगताः सर्वे सार्धोपार्यः कृतस्तु यैः ॥
 अस्यां विपदि नाथो मे रघुनाथो न चेतः ॥११९॥
 पठित्वा पत्रमलिखत् पित्रे पाटलिपुत्रतः ॥
 गोविन्दसिंहः सुकृती परलोकं यियासवे ॥१२०॥
 बलं ते विपुलं सिद्धं बन्धनं निघर्नं गतम् ॥
 उपाया निरपायास्ते सहायास्त्वादृशाः पितः ॥१२१॥
 यशो न नश्वरं कपि साधूनां धवलं भुवि ॥
 गुरुगोविन्दविजयस्तन्मन्त्रजपसम्भवः ॥१२२॥
 वाचयित्वा पुत्रपत्रमूचे तेगवहादुरः ॥
 शिष्या सर्वेऽपि गोविन्दसिंहं भज ततो गुरुम् ॥१२३॥
 नानकेन गुरुणा गरीयसा
 वानराय किल राज्यमर्पितम् ॥
 नाशयामि यवनानहं न तत्
 स्वं शिरस्तु विसृजामि सिद्धये ॥१२४॥
 कारागारे कोऽपि राजा निबद्ध-
 स्तं चाहृतं सद्रजिष्णुर्जगाद ॥
 सन्नेन त्वं छिन्धि तूर्णं शिरो मे
 तेन प्रोक्तं पाप मे तन्न क्षुर्याम् ॥१२५॥
 श्रीकृष्ण इव यार्याय तस्मै शान्तमुपादिशत् ॥
 गुरुस्तवः सुसन्नेन शिरश्चिच्छेद भूपतिः ॥१२६॥
 और्ध्वदैहिकमेतस्य चकार विधिम् स च ॥
 आनेतुमागता दत्तास्ततो यवनभूपतिः ॥१२७॥

अहृष्ट्वा रक्षिणोऽपृच्छन् क्व स तेगवहादुरः ॥
तैरुक्तं तव हिर्यातः किमन्तरभवत्स तु ॥१२८॥

द्वित्रैः शिष्यैर्निर्गदितं परलोकं गुरुर्गतः ॥
गोविन्दसिंहः श्रुत्वेमां वार्तामार्तो रुदद्भृशम् ॥१२९॥

जगाद चेदं नो शिष्या द्वित्रा पित्रा समं मृताः ॥
अधुनालक्षशिरसां पाते राज्यमिदं भवेत् ॥१३०॥

दशानरिप्यंश्चेच्छिष्या जनकेन समं मम ॥
अभविष्यदसंदेहं नानकस्यैव डिडिमः ॥१३१॥

पुरे स्थितः पाटलिपुत्रसंज्ञके
चत्वारि वर्षाणि जनेन सत्कृतः ॥
गोविन्दसिंहो निजगाद मातरं
स्वमेव देशं जननि व्रजाम्यतः ॥१३२॥

तयेदमुक्तमृतं तत्र न व्रज
क्लेशान् बहन् म्लेच्छकृतां न भुज्महि ॥
सुखं स्थिताः पाटलिपुत्रपत्तने
वसेऽत्र देशे कुजनरुपद्रुते ॥१३३॥

गोविन्दस्तत एतदुक्त्वा
नायं हि देशः कुहकैर्निपेवितः ॥
अतो वयामोऽभिजनं निजं जनं
विलोकयामः सरलत्वभूषणम् ॥१३४॥

नानकमतामुपेतः
पाटलिपुत्रं विहाय सकुडुम्बः ॥
कीर्तिपुरं म गतो भूद्
माखो चालं च निःशङ्कः ॥१३५॥

गिरेरधस्तान्नगरीमानन्दपुरनामिकाम् ॥
 निवेद्य स चिरं तस्थौ तत्रैव स्वजनैर्धृतः ॥१३६॥
 शिरः केनचिदानीतं शिष्येण स्वपितुः पुरा ॥
 स्थापयित्वा स कृतर्वास्तत्रैवायतन महत् ॥१३७॥
 शिष्यानाहूय सकलानेन्दैवं गुरुर्जगौ ॥
 अधुना परिशिष्ट मे धरनिर्यातनं पितुः ॥१३८॥
 शिष्यैरुक्तं वय सर्वे सज्जा सज्जनसत्तम ॥
 सर्पा इव प्रयास्यामो ययनान् यवनानिव ॥१३९॥
 गुरुर्विप्रान् समाहूय मन्त्रशास्त्रविदः शुचीन् ॥
 चक्रे देव्या पुरश्चर्या पञ्चवर्षाणि दास्यम् ॥१४०॥
 होमे समाप्ते निरगान् कुण्डादुदण्डचण्डिका ॥
 सखिना तडिदुद्योता होतारो मूर्च्छितास्ततः ॥१४१॥
 गोविन्दसिंहो नैवेद्यं ददौ देवी जगाद तम् ॥
 खड्ग गृहाण ता या च या च ते कामना भवेत् ॥१४२॥
 वक्तुं न शक्तो नयने निमीलिते
 गोविन्दसिंहो निपसाद भूतले ॥
 देवी ततोऽन्तर्विममाय भूसुरा
 गोविन्दसिंहोऽपि विमोहतां गवः ॥१४३॥
 निर्वाप्य होमदहनं पयसा गुस्स्तु
 भस्मानि कुण्डनिचितानि समुदधार ॥
 रङ्गो द्विधा उदगादथ कुण्डमध्यान्
 तत्खालनो द्रवजलं च ददौ स्वकेभ्यः ॥१४४॥
 यैर्यैस्तज्जलमापीतं ते सिंहादतिविश्रुताः ॥
 नीलवस्त्राः केयधराः सिंहदर्पास्तरम्बिनः ॥१४५॥

यवनेषु निसर्गनिर्दया
द्विजगोरक्षणदक्षिणाश्च ते ॥
बलिनः शितचक्रधारिणो
धरणीं स्वामभिमेनिरेखिलाम् ॥१४६॥

अवरङ्गजेवनृपतिर्निश्चम्य
तद्गुरुमाजुहाव निजदूतवक्रतः ॥
स लिलेख दुर्जन कथं पितृद्रुहः
पतितस्य तेऽन्तिकमहं व्रजानि रे ॥१४७॥

क्रुद्धेन तेन पृतनाः ! प्रहिता महोग्रा
धुद्धं यभूव तुमुलं गुरुवाहिनीभिः ॥
सेना पलायत हता यवनस्य भीता
भूयः समागतवती वत भूतनाथ ॥१४८॥

जुञ्झारसिंहो रणजित्सिंहः सिंहपराक्रमः ॥
कतेसिंहोऽस्त्य पुत्रोऽभूज्जोरावरसिंहनामकः ॥१४९॥

जुञ्झारसिंहं रणजित्सिंहं गुरुरभाषत ॥
समराय युवां यातं घातं च कुरुतं द्विषाम् ॥१५०॥

सिंहैः सह गतौ योद्धुं तौ मित्रावरुणाविव ॥
दिनार्द्धेनाहूतान् शत्रून् दैत्यानिच महाबलान् ॥१५१॥

विजित्य गृहमायातौ पितरं तौ प्रणेमतुः ॥
तेनोक्तं कथमायातौ पुनर्यातं हरन् रिपून् ॥१५२॥

पुनर्गतौ तौ यवनाननेकान् विनिहृत्य च ॥
अपरावर्तिनौ वीरव्रतेन स्वर्गमायतुः ॥१५३॥

गोविन्दसिंहमात्रा

श्रुतमुक्तं हा ! हतौ पौत्रौ ॥

प्रहितौ त्वयैव योद्धुं
पुत्रस्नेहं परित्यज्य ॥१५४॥

कोगनमुत्थाप्य वदामि कुर्यां
न छद्म मे संनिधिमात्रजत्वम् ॥
आरुणयिष्यन्निति सार्वभौमो
गोविन्दसिंहः प्रजिघास्य पत्रम् ॥१५५॥

मात्रा च शिष्यैरखिलैस्तदाक्त
युक्तो विरोधो न महीश्वरेण ॥
संघे हि गत्या शपथेन यस्मा-
द्भवन्तमाकारयति क्षितीश्वरः ॥१५६॥

गोविन्दसिंहोऽभिदधौ शतद्रौ
घनानि मे प्रक्षिपतोऽखिलानि ॥
उपानहोऽत्यन्तपुरातनीश्व
वीराणि पेटेषु च निक्षिपध्वम् ॥१५७॥

द्वादशसहस्रमगमन्
मञ्जूषाः पूरिताः पुरतः ॥
जननी सुतौ च सैन्यं
शिष्याः पश्चाज्जगामायम् ॥१५८॥

मार्गे कुतश्चिद्यवनस्य सेना
मयागता तस्य हलुण्ठ सर्गम् ॥
वद्वाश्च सर्वे नगरे सरिन्दे
माता मृता वञ्चकणं निगीर्य ॥१५९॥

जोरावरसिंहनामानं फलेसिंहं च तत्सुतम् ॥
बद्ध्वाश्वरङ्गजेनस्य म्लेच्छाः संनिधिमानयन् ॥१६०॥

वनं गतौ दाशरथी इवामू
 कान्तौ नितान्तं स निरीक्ष्य भूयः ॥
 उवाच बाला च परा घृता मे
 न तेन पार्श्वं पितुरेव याताम् ॥१६१॥

तत्र स्थितः क्षत्रिय एवमूचे
 बालाविमौ व्यालग्निग्र इवोग्रौ ॥
 घरापतेः कारयितुं प्रणामं
 नृपोऽबदन्मानगतं कुमारौ ॥१६२॥

ताम्यामुक्तं नमावो न म्लेच्छं किन्त्वादिपूरुषम् ॥
 सरिन्दे नगरे कुड्ये नृपस्तौ प्रत्यवापयत् ॥१६३॥
 अगमद्यावनी^१ सेना गुरुं हन्तुमतः परम् ॥
 पलायन्तोऽखिलाः सिंहाथस्वारिंशत्सती तदा ॥१६४॥

शुद्धं कुर्वन्नपययां गुरुत्पयलः शनैः ॥
 आससाद महोदग्रा सेनाघर्तुमनाथ तम् ॥१६५॥

शुष्कां नदीं गुरुवाच ममापयाताः
 सर्वे सहाया सुहृदो यदि साम्प्रतं मे ॥
 साहायकुंडकुरनदी परिपूरिताभू-
 न्म्लेच्छस्य सैन्यमवरुद्धमुवास तीरे ॥१६६॥

सहायशरदित्येषा ख्यायते साम्प्रतं च सा ॥
 वर्षास्त्रिव तरङ्गानापूर्यते सकलैर्जनैः ॥१६७॥
 गुरुः पर्वतमारुहः पर्वतीयैः परिच्छदः ॥
 यवनैर्लुण्ठितश्चास्य न धनं काप्यदृश्यत ॥१६८॥

१. पुता-स० ।

२. टवनी-क० ।

द्वाविंशतिरवारुन्धन् सामन्ताः पर्वते च तम् ॥
 श्रीकृष्णमिव गोमन्ते जरासन्धानुयायिनः ॥१६९॥
 अष्टादशसहस्राणि सैन्ये यस्याभवन् द्विपाः ॥
 समागम्याथ तं हन्तुं गन्तुं तं चकमे गिरिम् ॥१७०॥
 गोविन्दसिंहस्य शरो विभेद
 क्रोशद्वये लक्ष्यमलक्ष्यमाणम् ॥
 अथार्धचन्द्रेण स वीक्ष्य दूरा-
 धकर्त सामन्तशिरः शरेण ॥१७१॥
 अन्यस्याभिमुखं यातुः शरेण स शिरोऽच्छिनत् ॥
 निहताः सप्त सामन्ता गुरुणा सप्तभिः शरैः ॥१७२॥
 पयस्तान् पाययामास रात्रौ शिष्यान् पिपासितान् ॥
 धैर्यं दत्त्वा गुरुर्देवीं घ्यात्वेदं निजगाद च ॥१७३॥
 त्वामग्न्य सर्वांममरान्विहाय
 समाश्रितोऽहं कुतभूरिमावः ॥
 विपद्गतं मां त्वमपेक्षसे चेद्
 वदस्व मातः कृतमा गतिर्मे ॥१७४॥
 सप्तसिंहान्समादाय मध्येसेनं गुरुरगतः ॥
 गोविन्दसिंहो ब्रजतीत्यवदत् कोऽपि पामरः ॥१७५॥
 तस्मै स्वहस्तबलयं ददौ मणिगणोज्वलम् ॥
 पुनस्तथैव वदते द्वितीयं बलयं ददौ ॥१७६॥
 तथैव तारमवदत् पामरो दामरो गुरुः ॥
 क्रोधेन खड्गमादाय तं निधाय द्विधा गतः ॥१७७॥
 सेना पर्वतमारुढा गूढाः सिंहाः स्थितास्तु ये ॥
 देवा इव प्रयस्त्रिंशन् ते निहत्य बहून् मृताः ॥१७८॥

बहिर्यवनसेनाया यातो ज्ञातो न केनचित् ॥
 गुरुस्तं कालिका देवी प्रत्यक्षं स्वमदर्शयत् ॥१७९॥
 अथ म्लेच्छस्य सेनायो काली व्यालीमतस्फुरम् ॥
 अन्यान्यं युध्यमानास्ते रात्रावल्पेऽवशेषिताः ॥१८०॥
 प्रातर्गोविन्दसिंहस्तु दृष्टो यवनयोद्धृमिः ॥
 चमकोरामिधे दुर्गे स्थितः पश्यन्न मन्त्रमम् ॥१८१॥
 तत्सर्वं सार्वभौमाय तदीया लिलिखुस्तदा ॥
 पुनरन्या महासेना तेनाज्ज्ञाता समागमत् ॥१८२॥
 चमकोरदुर्गमरुधन् योद्धुं क्रुद्धा महाम्लेच्छाः ॥
 द्वौ सिंहौ द्वौ म्लेच्छौ निजौ गृहीत्वा गुरुर्निरगात् ॥१८३॥
 नीलवस्त्रः कुन्तकरो गाहमानः सबाहिनी ॥
 पृष्टो जनैरपूर्वेण तेजसा शङ्कितैस्ततः ॥१८४॥
 म्लेच्छाववदतामेव यवनानां गुरुर्महान् ॥
 उच्चेस्तिष्ठति शिष्याणां आमयस्यजिघृक्षया ॥१८५॥
 गोविन्दसिंहो ब्रजतीति पामरो
 जगाद तस्मै वलयं ददौ गुरुः ॥
 पुनस्तथैव प्रवदन्तमाश्रुतं
 निहत्य खड्गेन श्रुतिं न्यपातयत् ॥१८६॥
 आदत्तां वलये म्लेच्छौ गुरुः सेनामलङ्घत ॥
 अन्विच्छन्तो गुरुं पञ्च सिंहाः पश्चादध्यागमन् ॥१८७॥
 ज्ञातास्ते यवनैर्युद्धमुद्धारंश्चक्रुर्दृताः ॥
 अलमत रिपून् हत्वा स्वर्गस्त्री^१ परिरम्भणम् ॥१८८॥

१. इलो० १८८ ॥ १८० पर्यन्तं गुरोर्गन्तिमानमावेदयति कविः ।

२. स्वर्गस्त्रीपरिरम्भणमलमत = स्वर्गं गतः ।

मार्गं रुध्वापरा सेना निविष्टा तां गतो गुरुः ॥
 सेनापतिरपृच्छन्तं म्लेच्छाववदतामिदम् ॥१८९॥
 उचस्थो नो गुरुरयं तेनोक्तं भोक्तुमर्हति ॥
 भोज्यं मत्संनिधौ सिद्ध म्लेच्छाववदतां ततः ॥१९०॥
 नायं किञ्चिद् दिवा भुङ्क्ते भगवद्भजने रतः ॥
 लवङ्गमेकमश्नाति यामिन्यां सततं यमी ॥१९१॥
 पुनर्जगाद सेनेशो मम कौतूहल महत् ॥
 गुरुर्धनुःशरौ घत्ते कथं क्षिपति सायकम् ॥१९२॥
 गुरुणा गुणमारोप्य क्षिप्तस्तत्र शिलीमुखः ॥
 क्रोशे निपतितो गत्वा स चित्रित इदं जगौ ॥१९३॥
 कृपां विधाय महतीं गुरुस्तपतु^१ मेऽन्तिके ॥
 म्लेच्छाभ्यामुदितं याति भृगयार्थं वनेऽधुना ॥१९४॥
 रात्रावागत्य भक्तस्य तव स्यास्पति सन्निधौ ॥
 गते गोविन्दसिंहेऽथ सेनापतिरभाषत ॥१९५॥
 नूनं गोविन्दसिंहोऽथ च्युतः करतलान्मम ॥
 वर्नं प्रयातु पृतना मदीया तं नियच्छतु ॥१९६॥
 ज्ञाक्षण्या भवने गत्वा गुरुर्मोजनमाचरत् ।
 सप्तसिंहाः समागच्छन् कुतश्चित् तं मदीयताः^२ ॥१९७॥
 सप्तसिंहा गतां सेनां यावनीमच्छिदन् शरैः ॥
 यवना भवनापैव हतशेषाः पलायिताः ॥१९८॥
 गुरोः समीपमगमन् सिंहा विजयशोभिनः ॥
 वरं पृणुत मद्रं वो गुरुस्तानित्यभाषत ॥१९९॥

१. तपतु-त० ।

२. मदीयताः-स० ।

त ऊचुस्ते दयास्मासु भवच्चरणसेवनम् ॥
 इदं वरद्वयं देयमलमन्यैर्वैरैर्गुरो ॥२००॥
 शिष्यैरुपेतो बहुमिर्यवनात् वितिपात्य सः ॥
 जगाम जङ्गले देशे निवासमकरोच्चिरम् ॥२०१॥
 पुत्रौ निवेशितौ कुड्ये थुत्वा तत्र शुशोच सः ॥
 धैरनिर्यातनापालं द्वारकादासमस्मरन् ॥२०२॥
 अवरङ्गजेवन्पतिः समं
 सुचिरस्य दक्षिणादि दिश्यतनोत् ॥
 बिलिलेख तत्र किल पत्रमयं
 परिभाषणं च यवनस्य गिरा ॥२०३॥
 भक्तिं गुरोर्बहु बहादुरशाहनामा
 चक्रे ततो गुरुरगात् तमिदं जगाद ॥
 त्वां सार्वभौममधुना कलयामि सौम्य
 क्रूरस्य तस्य विगमो मनसामधेष्टः ॥२०४॥
 ततोऽवरङ्गजेवस्य मृतिपत्रमृपागमत् ॥
 सार्वभौमत्वमगमद् बहादुरशाहनामकः ॥२०५॥
 इन्द्रप्रस्थे चिरं तस्यौ सार्वभौमेन सेवितः ॥
 मथुरामथ तेनैव समयेप समागमन् ॥२०६॥
 वर्षं स्थितस्तमामन्य दक्षिणां दिग्मागमन् ॥
 गुरुर्नागपुरग्रान्ते द्वारकादाससन्निधौ ॥२०७॥
 स वैष्णवः सार्धशतद्वयीसमा-
 वयाः समासादितमन्त्रसाधनः ॥
 अभूत् समग्रेण जनेन वन्दितो
 गुरुस्तु तस्यासन आस्त निर्भयः ॥२०८॥

अन्तस्सितेन तेनेदं श्रुत्वा वीरा विसर्जिताः ।
 चत्वारस्तं समुद्रचुं वक्तुं किञ्चिन्न तेऽशकन् ॥२०९॥
 गुरोर्गुरुत्वं विज्ञाय स्वयमेव विनिर्गतः ।
 पप्रच्छ कस्त्वं भवसि द्वारकादासवैष्णवः ॥२१०॥
 अहं नानकसाहीयस्त्वं पुनः कीर्त्तिसि सन्मते ।
 इत्युक्ते तेन तेनोक्तमहं नानकवन्दकः ॥२११॥
 यदि नानकसाहस्य वन्दकस्त्वं तदा मम ।
 शिष्यो भवेति तेनोक्तः शिष्येतां स उपागतः ॥२१२॥
 केशान् दधार शस्त्राणि गुरुदत्तानि वन्दकः ।
 सिंहस्य तस्य शस्त्राणि सिंहा द्रोहादचूचुरन् ॥२१३॥
 मूलमुत्पाटयिष्यामि सिंहानामिति सोऽबदत् ।
 रुचे गुरुः कुरु दयां सिंहेषु न रुपं ब्रज २१४॥
 पञ्च पाणान् गुरुरदात् तथापि तममापत् ।
 सिंहान्न स्थापयिष्यामि महामत्सरिणः खलान् ॥२१५॥
 गोविन्दसिंहो निजगाद दौष्ट्यं
 कर्तासि चेत् पञ्जरबन्ध एव ।
 विशीर्णमांसो मरणं गमिष्य-
 स्पवेहि मे वन्दकत्वाचमेताम् ॥२१६॥
 गुरुस्तदामापत् कान्दसिंहं
 विनोदसिंहं रणदुर्निवारम् ।
 पार्त युवामस्य सहायभूतौ
 देशानयं जेष्यति शत्रुहन्ता ॥२१७॥
 वन्दकः सिंहसैन्येन बाहीरानगमच्छली ।
 म्लेच्छांस्तद्वरधिणो हत्वा तानकार्पादयात्मसात् ॥२१८॥

पन्थाः प्रवर्तितः स्वीयो विवाहः चौतुकात् वृतः ।
 पर्वतीयै रणे बद्धः पञ्जरे निघनं गतः ॥२१९॥
 दक्षिणस्यामविचलं दिशि चले गुरोः पुरम् ।
 अदीव्यदह्येस्तत्रस्यः नम स्लेच्छेन केनचित् ॥२२०॥
 प्रत्यहं चेदमवदद् वैरनिर्यातिनं पितुः ।
 न करोति सुतो यस्तु तस्यास्तु छीवनं हृत्से ॥२२१॥
 श्रुत्वा चिरेण यवनो जननामपृच्छत्
 तातः कथं मम मृतो बद्ध सत्यमेव ।
 गोविन्दमिहगरताडित एव मृत्युं
 तातो गतस्तव त्वेति तदाभ्यधापि ॥२२२॥
 अन्येद्युर्गैर्दोष्यन् स श्रुत्वा त्रिस्तां गिरं पुनः ।
 असिधेनुकया दुर्धौ तीक्ष्णया त्रिस्तमस्यहन् ॥२२३॥
 असिपुत्रीं करात् तस्य हत्वा तमनयद् गुरुः ।
 नृसिंहेनामियुक्तस्य हिरण्यकशिपोर्दशम् ॥२२४॥
 गुरोर्व्रणः शून्यवैद्यैः स्मृतश्चाप्युपगोहितः ।
 नातिपाति जनः किन्तु विधेर्विलसितं कश्चिन् ॥२२५॥
 ददौ गोविन्दसिंहाय शिल्पी कञ्चन कार्हुके ।
 तदादर्पणतलस्य व्रणः पुनरभिद्यत ॥२२६॥
 परलोकाय गन्तास्मि पूर्णोऽहं दश चर्मसु ।
 गोविन्दसिंह इत्युचे परब्रह्मैकताङ्गतः ॥२२७॥
 नन्दलालस्तदापृच्छत् कोऽस्माकमधुना गुरुः ।
 कं नमेम च पश्येम कस्मै वार्ता वदेम च ॥२२८॥
 उचे गुरुस्तु शुष्माकं ग्रन्थ एव गुरुर्मतः ।
 तं नमेत च पश्येत तस्मै वार्ता वदेत च ॥२२९॥

सप्तखारीमितं चारु चन्दनं च समानय ।
 आलिप्य भूमिं सत्तिलैः कुशैरास्तरणं कुरु ॥२३०॥
 स्नातो गुरुस्तीर्थजलैः प्रसन्नैः
 शस्त्राणि सर्वाणि ततो निवध्य ।
 शतं तद्याष्टौ ऋषिरिका दधानः
 प्राणानगुञ्जत् कुशसंस्तरस्य ॥२३१॥
 आरोप्य चन्दनमयीं चितां दग्धो विधानतः ।
 शिष्यान् विपण्णानागत्य यवनीपतिरुक्तवान् ॥२३२॥
 को युष्माकं मृतो यस्मै मिहाः पश्चात्तपन्त्यमी ।
 गोविन्दसिंहसंसिद्ध इति तैः प्रतिभाषितम् ॥२३३॥
 पञ्चविंशत्यश्ववारैः सह जात्यधुनैव सः ।
 शस्त्रधारीह पारुट इति तेनोदितं पुनः ॥२३४॥
 अस्ति सञ्चयनं कर्तुं चिन्वन्तस्तस्य वन्धवः ।
 दाहस्थानेन शस्त्राणि न चास्थीन्युपलेभिरे ॥२३५॥
 विजयते विधिशङ्करसेवितः
 सकलमङ्गलमूलमनुक्षणम् ।
 कलयतां हृदि वाचि दृशोः सता
 स्मितमुखाम्बुरुहः कमलापतिः ॥२३६॥
 एषा कथा निगदिता जगदीश्वरस्य
 भक्त्या तपोभिरपि शक्तिमताममीषाम् ।
 तां ये निशम्य सुधियो श्रुदमाप्नुवन्ति
 तेषां हरिर्हरति सर्वशुभेतराणि ॥२३७॥
 श्रीनानकस्य चरितं भरितं जगतीतले ।
 कात्स्न्येन कथयेत् तस्मात् सद्द्वेषादिदमीरितम् ॥२३८॥

सर्वेषां श्रवणसुखावहा कथेयं
 श्रोतव्या सुतसुकृतार्थदानदक्षा ।
 ये भक्तिं विदधति नानकेन केन
 ते श्रुत्वा सुखमाखिलं सदा लभन्ताम् ॥२३९॥

अध्यात्मवादरसिकैरुपसेवनीया
 नाना-कथा श्रवणतत्परमानसैश्च ।
 जिज्ञासुभिः कलियुगे किल विष्णुमक्ता-
 नैषा परैश्च गतमत्सरतामुपेतैः ॥२४०॥

मूलाद्भानतमिस्रं तापत्रितयं निराकुर्वन् ।
 सेव्यः सुजनचकोरैर्नानकचन्द्रोदयो जयति ॥२४१॥

कथिता कविदेवराजनाम्ना
 विमलकथा सुधिया च नानकीया ।
 तदनु तदनुजात्मजेन तुष्टया
 परितः शोधितखण्डिता व्यचारि ॥२४२॥

इति श्रीशाण्डिल्यवंशावतंसत्रिपाठिरघुपतिशर्मतनूजदेवराजशर्मनिर्मिते
 नानकचन्द्रोदयेऽङ्गदादिकथाचामेकविंशः प्रस्तावः ।
 समाप्तश्चायं ग्रन्थः ।
 शुभं भूयान् लेखकपाठकयोः ।

श्लोकानुक्रमणी

अ		अज्ञातपक्षा* शिशवो	६।१२७
अकारयत्सस्तरमात्मभृत्यै	१६।६५	अजित* पपात पदयोः	१८।७२
अकृतोमयोऽपि हरिराम	२०।१३४	अजितः प्रणम्य तमिद	१७।१२३
अकृष्टपत्न्य भवतीह	६।१२६	अजितस्य मते स्थित	५।१५१
अक्लीयबादिनो धीराः	१४।३२३	अजितेन द्विण्डिमरवेण	५।१३२
अक्षय्य मुकृत ददाति	१२।४६	अजितेन तत्र घतशो०	५।१०७
अखण्डखण्डपरशोः	२।१६	अजितेन हितेन हस्तिनोऽभान्	५।१५५
अखण्डचैतन्यमिद समग्र	७।३१	अजितो मूलचन्द्रश्च	५।१३६
अखण्डितं राज्यमदाद्	२१।६	अज्ञानजातस्य भवामयस्य	१।६६
अगमन्यानी सेना	२१।१६४	अज्ञानादेव सखारः	१२।५२
अगम्यामगम्य दिनय वा	१४।२८६	अटको घटकश्चैव	६।३९
अभिर्यया जाह्नवश्च	१६।८६	अतल चतलं चैव	१४।२५५
अभीषोममयो नाडी	१०।१२२	अतिथिर्विमुखो न	१४।३३०
अभीषोमावनिनियतनौ	१०।६०	अतिथीन् गृह्यागतान्	१४।३०२
अग्न्यकृतंतेऽयुतयोऽग्ने	१४।२८३	अतिप्रवीणोऽप्रिललेखकाना	४।१०६
अगुणान्नानकः स्मित्वा	६।८५	अतिवाहितवानर्यं अनः	१६।१६१
अङ्गे तस्या* समागत्य	२१।७७	अतिसूक्ष्मतरं यन्त्रम्	१८।१४२
अङ्गद कुहक त्यक्त्वा	२०।१६	अतीतानागतशान्तात्	१९।२१६
अङ्गद चण्डकेतुं च	१५।१५८	अतो विशेषो मम नामि०	१८।१३१
अङ्गदः पटुरसि स्थित	२।८६	अशान्तरे कौशिकमागतम्	१५।७६
अङ्गदस्तु परिहीणमाश्रम	१।६६	अशान्तरे भ्रमविकासि०	९।४९
अङ्गदो द्विविडो मेन्दो	१५।१३३	अथैव किं मरिध्यामोति	१६।१०
अङ्गिरी पावर्तीशस्य	१५।३७	अथ कालमुपागत गृहा०	४।३७
अन्तर्वटाले भावी	१६।४०	अथ तमहमवादिथ	२।१६
अचेतन चेतनसंयुक्त	१२।१५	अथ देवराजकविना	२०।५
अजगर इव कश्चिन्	१७।७८	अथ नानक उत्तवान्	७।११६
अजगरमवलोक्याश्चकार	२०।१२८	अथ नानकस्य निरुपाधि	५।१६
अजगरमिव तदनुद्वेदीयः	१५।८४	अथ पाटङ्गिपुत्रस्य	११।११६
अजगताणि त्रिमुक्तानस्य	१३।१०	अथ प्रास्थे स न बाजसिन्धुः	२।६२
अजराजनाभिसे	११।७५	अथ मङ्गलनाथमुक्तवान्	१२।२८

अथ मूलचन्द्र उपगम्य	५।१०८	अनन्यभावेन स चिन्तनीयो	१६।१००
अथ म्लेच्छस्य सेनाया	२१।१८०	अनर्गलौदार्यगुणः प्रसज्य	५।१४५
अथ लाठेन गदित	१७।६९	अनाग्रहस्तस्य निजे शरीरे	४।२६
अथ होवाच गोरक्षः	१२।२८	अनादिवासनावेशात्	१८।६३
अथागतः क्रीर्तिपुरस्य	२१।६५	अनाद्यविद्याकृतजीवभावो	१०।४८
अथागमन्मन्त्रविद०	६।८०	अनापदित्यनेद्वेद	१४।२८४
अथाचक्षे विनयेन	२।१२१	अनिच्छतापि तद्वाक्य	१८।१५४
अथाद्रादादरमाननामा	१८।१६३	अनिच्छतोरपि तयो०	५।१४७
अथायमूचे यवना	१०।४१	अनित्यमेतत्कल्पस्य नित्य	१८।१८७
अपारावाज्यभागौ च	५।११६	अनिर्वाण्यानादिः	१।४७
अथाबद्धत् कोऽपि	३०।१४३	अनीतिरेव यवनस्य	६।९५
अथाषट्ज्ञानक एतदेवं	४।१४	अनुत्त एव क्षितिपाल०	५।३८
अथैकदा नानकनारिकाह्नी	१।६८	अनुत्तपूर्वं किमिव ब्रवीषि ?	१५।१११
अथोर्मिनाथो यतिनम्	१२।१४५	अनुदत्तत्वं वैराग्य	१७।८१
अदृष्टपूर्वं स मणि	८।१४५	अनुनेतुमतोऽनुगम्यते	२०।१३२
अदृष्टपूर्वागत रागरोपो	१७।१९	अनुषदति तदुक्तिं मर्दने	८।१४१
अदृष्टा रक्षिणोऽपृच्छत्	२१।१२८	अनुशोचति नानक	६।६५
अद्भुतानि कुसुमानि	५।८२	अनूपे वने निर्जने गच्छता	८।१३६
अद्य ह्यो वा रतिर्नावी	१६।१४४	अनेकजन्मना वार्ता	७।१३०
अद्वैते स्थैर्यमायाते	१४।४७	अनेकजन्मसंसिद्धस्ततो	११।१०९
अयःशिराणा जलवाहिनीना	१०।१०४	अनेकजन्मार्जितपुण्य०	६।१४१
अघरक ! मुखितोऽस्मीत्या०	८।१४६	अनेकवर्णोज्ज्वलसन्नशोभा	२।११
अघरकस्य पदे पत नानर	८।१६२	अनेकधूर्वाहकनीयमान०	५।६०
अघरकेण तदोत्तमय	८।१५४	अनेन मिथ्यावादेन	९।३४
अघस्ततः शोणितफेनजम्मा	१०।१०३	अनेन वेपथु विशेष सौम्य	१६।९५
अधिगतः शिविका स	५।४६	अन्तः सन्तापवद्बुद्धः	१८।१४१
अधिगत्य यतीशस्य	१९।१५२	अन्तर्हित्वसति को ? नुदति त्रिमासु	११।८
अधीत्य यच्छकटमपूरिपुस्तके	१६।१६७	अन्तर्वाणिगणा वदन्ति०	१।७०
अधुना त्व समापत्त्व	७।१०६	अन्तर्हितो मेघनाद	१५।१३९
अधोमुखं पङ्कजवन्	१०।१०२	अन्तस्सितेन तेनेदं	२१।२०३
अध्यात्मवादबहुलाः	७।१४३	अन्तैवातिन्युपाध्यायः	६।८
अध्यात्मवादरसिकैः	२१।२४०	अभ्येनेकै प्रतिव्यक्ति	१२।१३
अध्यारोपापवादो ध्रुतिषु	१।८१	अन्ध तदेनमनुमाय	६।६६
अनन्तमिव कौण्डिन्यस्तं	७।५६	अन्धावटे कुसुले	१४।३०१
अनन्यमक्त्या भवमोचनस्य	१।८१	अत्र पुण्यत्वमापन्न	२१।३२

अन्य पुनः सैन्यपति	२१।२१	अमात्यस्यो राजेव	१।८७
अन्यतो यतिपतिः सशरीरो	१६।२३६	अमी अशुष्याः स्वकलास्तु	१८।४६
अन्यस्याभिमुखः यातुः	२१।१७२	अमृत मासमश्नाति	१७।१३१
अन्यादशमिवालक्ष्य	१६।११०	अमृतसरसि बन्धो	२०।१८
अन्यूनो नानकात् त्व हि	१६।२००	अमु भ्रुर्भोहृदश्चाद्रवन्तो	४।६०
अन्येनुरक्षेदीव्यन्	२१।२२३	अमु समन्वामवरङ्गजेवो	२१।४५
अन्येयुरागत्य गुरोः पुरोज्ज्व	१८।६४	अमूर्तिगः पूर्णमूर्ति०	२।७०
अन्येयुराराममुपेत्य	२७।१८	अय निमग्निः प्रकटोऽग्नि	१।३२
अन्येयुरालोकि ततः समुद्रे	१६।५४	अय किमयं भवतानुसक्तः	१८।६२
अन्येषुस्थितः प्रातर्गुरुः	२०।१०३	अय च बलिगान्धारो	१६।१५४
अन्येषुस्तानि भुञ्जानो	८।६०	अयवन्स्य कुवः क्रियते	१८।१३७
अन्यित व्यतिरिक्त च	१३।९०	अयाचित दीयमान	१७।१३२
अपन्नान्तस्ततस्तूर्णी	१०।८०	अयाचितव्रतधरो	८।८७
अपृच्छोऽवमन्येत	१४।२६७	अयि मायया किमपराद०	१।७७
अपराध्यति जन्मना	१८।६५	अयुतयोनमुक्तमहर्षते	१४।२५०
अपरोक्षब्रह्मणो वदन्ति	१।८६	अयोध्यावासिनः सर्वे	१५।१०९
अपानमाकुञ्च्य निरुध्य	१२।१५९	अरस्नीना शतान्यष्टौ	१४।१०६
अपृच्छत्तपोर्नामनी	३।६७	अरागदिनित्य किल	१०।३२
अपृच्छन्तृपो नानक	८।१११	अरिष्टदीपास्तनयस्य	२।४४
अप्रतिग्रहशीलो यः	१४।३३३	अरुण सारयिस्तस्य	१४।२३१
अग्रतः कालो भवतो व्यलीक०	४।४०	अरुणा नृमणाङ्गिरसा	१४।१५२
अग्रतः दूतवदना जगती	२१।१०६	अरुणोदा नदी याति	१४।११०
अग्रतः नानकः पूषम्	१९।१३०	अर्जुनो ब्रूत गोविन्द	२०।४५
अग्रतः नानकयतिः	१९।१०६	अर्थं यशः साधुकुटुम्ब०	६।१६५
अगोधोरुक्पाटस्योद्पाटनी	१६।१७६	अर्थोदयस्ते मुरायन्ति	६।१३८
अमलयाव धायुमेव	६।२१	अर्थेन हि विमुक्तस्य	३।२२
अमर्थं तय केवल पद	१६।१५७	अर्थं प्रव्रजितेभ्यः०	६।८८
अमित्रादितुमागताद्	१५।१४५	अर्थं विराज यवना	१९।२३७
अमित्रवपननीलकायकान्तिः	१३।३१	अलम्मत प्रतिशप्य	२०।११७
अमृतं मुरगणपुरे	३।११५	अलम्मतस्य शारीका	२०।११२
अमृतपुरा यो जनकस्य	१५।४७	अलम्मतेन गदित	२०।१११
अम्यथायि जलालेन	१९।६१	अलम्मतो गुरु नत्वा	२०।१०५
अम्यागतानामातिष्ये	२०।११६	अलम्मतोऽप्रवादेतदिद	२०।११५
अम्यासवैराग्यमहो०	७।११९	अलीकिके सौख्यमुद्विग्नो	२।४३
अमरदास उवाच	२०।२५	अलीकिके वस्तुनि वस्तुविद्रिः	१।६२

अल्पापि वीणा महती	७।९८	अष्टादशसहस्राणि	१५।१५२
अल्पैरहोभिर्महती	३।११८	अष्टादशसहस्राणि सैन्ये	२१।१७०
अवग्रहे वृष्टिरिय	१।११२	अष्टादशाना घरणीपतीना	९।४१
अवरङ्गजेन उग्रो	२१।८	अष्टैश्वर्यविचित्रशक्ति	१२।१६२
अवरङ्गजेननृपति	२१।५७	असङ्गताग्रे पितृमातृ	२।६२
अवरङ्गजेननृपतिर्निशम्य	२१।१४७	असम्भूत नानकवर्मणस्तत्	४।६५
अवरङ्गजेननृपति समर	२१।२०३	असंशय तर्जनताडनादि	३।८७
अवरङ्गजेननृपते	२१।१०७	अससृष्टो दुःसैर्मृति	११।८१
अवलद शिविकाया	१९।९३	असागरोत्थ किल रत्न०	७।७६
अवरुह्य हयात् खड्गे	२०।८२	असितरोमशमस्फुट०	९।१११
अवरोधमिवोत्तम मृगीणा	३।११	असिपत्रवन प्रोचम्	१४।९७४
अवलम्ब्य दण्डमथ	२।९८	असिपुत्री करात् तस्य	२१।२२४
अवलोक्य नानकमिद	१०।८३	असीम च सुख मेऽमृद्	१६।१४१
अवसितसकलाकौ	१९।२२६	असूर्यपश्याना कुसुम	१७।१५६
अवस्थानितये पश्यन्	१६।३६	अस्ति कश्चिज्जलालाख्यो	१९।४
अवादिप त चरणौ	८।६	अस्ति साधुर्न विप्यारी	१७।९
अवादिप क्षीप्रमितस्तपस्विनो	१६।५७	अस्थीनि मासपेदयश्च	१०।८५
अग्निन्दतस्तामसुतम्	१५।६६	अस्थना शतत्रय पृथगा	१०।६६
अविरोधमनुदत्त च	१७।१०४	अस्मापे त्वामय मध्याह्नकाले	१०।५४
अवोचत्तनीका कुतः	११।४९	अस्माक शानदृष्टिर्या	१८।१०९
अभ्यक्तादीन्हेतुनाहु-	१३।१३५	अस्माभिः प्रणतो न किञ्चित्	१३।६
अग्न्याहृतगतियोगी	१०।२	अस्माभिर्वदनुष्ठेय	१७।१५५
अग्न्याहृताहो जगदीश एव	१२।१७६	अस्माभिरक्षिता	१३।५९
अग्न्याहृता स्वैरगति-	१२।१६४	अस्मिन्कली मन्दमती-	७।८३
अद्यस्य ते भगवतो न गुरोः	१५।३६	अस्या दास्याः समेयास्त्व०	५।१५४
अद्योक्चनिकाया सा	१५।१२५	अस्वीकुर्वन्तमेन तु	२०।४४
अदव यदाच्च नृपतिस्तदीय	२१।५४	अह कल्याणनामास्मि	१५।२०
अश्ववारसहस्राम्या	२१।१३७	अह गमिष्यामि तदीय	७।७
अश्वालद्वैरत्युदाच	१८।१०	अह गमिष्यामि यदेय	१६।४
अश्विनीष्ट चिकावाम्बा	१४।२१०	अह न जानामि सदा	४।५६
अश्वैरामरणैर्वहै	१५।१२०	अह निराकारविदेव साधो	१।८९
अष्टाङ्गयोगाद्दशतामुर्गति	१६।१३६	अह श्रिये नानक मोः	७।६४
अष्टाङ्गुलाद्रिद्यन्नन्त-	१०।१२१	अह विपद्ये प्रथमोर्मि-	७।११३
अष्टादशसहस्राणि	१४।१२०	अहमस्मि मर्दन इति	६।१२५

अहमस्मि य ब्रवीषि त्वम्	१५।४६	आगत योगिनो दृष्ट्वा	२०।१०६
अहं नृशयोऽस्मि च पूर्वजस्य	१९।२४५	आगत्य तेनेदमवादि	१०।११
अहमस्मीदराधीनो	२१।६२	आगत्य भर्तृहरिरेतदबोचदेत	११।२
अहं देह इति त्यक्त-	११।३६	आगत्य मर्दनमिदं	७।८६
अहञ्च यतिराजञ्च	१६।१८८	आगत्य स जगद	१२।३
अहं नानकसाहीबः	२१।२११	आगमज्ञानको योगी	६।४४
अहमिति यतिमर्तुं०	१६।१८६	आगरा हरिगोविन्दो	२०।६०
अहमहमिति धावमान एव	१६।१६४	आयुष्य सोम्ययवनो यवनेतरो वा	१८।१७२
अहन्ताममते त्यक्त्वा	१८।१८४	आग्नेयगोलानलमुत्सृजन्तः	५।८६
अहोरात्रे प्रणमता	१९।५२	आग्नेयग्नैः पृतना	२१।१४
अहं हि काराग्रहरक्षकाणां	१८।३८	आचक्ष्यौ ॥ शमो दमः	१२।६
अहंमतिर्जनस्यास्य	१७।४३	आचष्ट योगी शृणु	१०।४२
अहं पुनर्नानकमेतदार्या-	४।२२	आच्छादयन् बृहति	१८।१२९
अहमवदमथ प्रधा	४।५२	आजगाम ततो योगी	१४।७६
अहो महामूलनिग्रह	६।८५	आजन्य यात्राशिविरान्	५।८३
आ		आजीविष्यन्त्यान्धाः	५।१४
आकर्णिता यतिवरस्य	२०।३	आजुहाव तत क्रोधात्	१८।३३
आकर्ण्येति कथा रम्याम्	१५।५७	आश्रता श्वारेण	१८।१३
आकलय्य कल्याणम्	१७।८५	आश्रतो वर्मसिंहेन	६।१२७
आकस्मिके सर्वजगत्	२।४१	आशा गृहीत्वा हनुमा.	७।५६
आकारयत्सप्तपदीं शिपेच	५।१२२	आशा विना लूणयपि	१९।५०
आकारितस्य	६।७६	आशापयद्भारवधूकदम्ब	५।५६
आकारितो नरपते	८।७०	आशापयपि चेद्भोग्य	९।१३६
आकाशपश्चिण इमे तव मानुषस्य	११।५७	आशापयस्व किमपीति	६।७९
आकाशादि गुणानेव	१०।६१	आश्रयेमेव मम साधुजनानद्येषान्	१६।१५६
आकुक्षितेषु चिकुरेषु	८।६७	आहम्भरेरल्मल गमयैर्विरते	१८।१८१
आकृष्णसारमिदमुक्तं	९।३७	आताम्रपल्लवनवाङ्मुरं	८।५६
आनन्दयमानः परिभाष्यमानो	७।२०	आतिथ्य विधिबहुपेय	११।१६
अरिलमिति यतिमुकुन्दमक्त्या	१९।१७०	आतिथ्यमद्भुतमकारि	३।५६
आरोढार्यं गुरुरयगतो	२०।३२	आतिथ्यमेव कः कर्तुं	१६।८६
आग्नेयार्थं देवदूतः	९।९१	आनिष्येन मुतोपितो	१५।६१
आगच्छतस्नानबलोस्य	६।६२	आत्मा प्रतीतः सख्य वेदवाक्यैः	१२।७
आगच्छामि शनैरहं	१२।३६	आत्मा सोहमूर्दारयत्यविरत	१०।१२३
		आत्मास्ति बुद्ध्यादिजहमकाशकः	१४।१६

आत्मेव भूरितपसे हरिणा	१३१८	आषेदिरे सपदि पल्लव	६११०
आदत्ता वडये स्नेहो गुह	२११८७	आषद्वोरणमुदीतचतुष्क	५१११
आदरमान उवाच यतीश	१८१८१	आषद्वप्राणिरयन्त०	१११८
आदग्मलिनोत्त तव दूरे	१८१८२	आमन्त्रमातिष्यममुष्य	२११३
आदरमानोऽगादीन्	१८१८८	आमो मवुरुहो मेघपृष्ठः	१४१२२
आदग्मानोऽपृच्छन्नानक	१८१९४	आघ्रातकाम्रपनसैर्लङ्घनैः	११२१
आदशद्वन्द्वगुलिभिर्बभूव	५११०२	आयव्यद्योषयितु	४११५
आदाय चेतसि दयौ नाना	५११७३	आयव्यद्विचारो मूल०	४१४६
आदाय तद्वनुरक्षस्मित	१५१९३	आयव्यदौ शोषयितु	४११६
आदाय मोक्षमगमद्	२११३०	आयातः स तु सिद्धिनस्य	१५१५५
आदाय मर्दनो निन्द०	७१२६	आयातोऽभिजनादगम्य	१७१२३
आदेश ओकारपृष्ठ	१२११३	आयान्तमेतनमल	२०११५६
आदेश. त्रियते वर्त्म ।	१२१२५	आयानि मङ्गलदजङ्गलत् प्रदेद्यात्	१४४२
आदेशपूर्वमिदमाह स	१२१२९	आयातलम्ब्यै क्षणसौर०	८५१
आदेशो नानकेल्युचे	१२१८८	आयाहि ग्रहर प्रतीच्छ	१८११४
आदौ चन्द्रः सिते पक्षे	१०१११६	आयाहि बाळ । सप्तवीकुरु जन्म	१२१७२
आदौ प्रणम्य सदय	१११२	आयाहि मर्दन ! जवान्	८११३१
आद्य पत्न्या कलिङ्गाना ये	१४१२४	आयाहि सहगद त्व ।	१६१८७
आनन्दजेनाश्रुलेन	१६१६५	आपुः परार्द्धदितयम्	१११०३
आनन्दपुर्णम महानधुना	५१२०	आर्याषा धर्महन्ता स	२१११४
आनन्दरोधमधिगम्य मम	१४१२१	आरुहाभिर्नैर्वनायुजनिर्तै	५७६
आनन्दस्ते तावकी चैव	१३१४०	आरान्स्तस्य रम्यो	८१६८
आनायमानोऽव महान्त	६१३४	आरामे स्थापित	२११२६
आनीत मज मुचनेन	७१२३३	आरुह्य पीत जलधौ जलाल	१६१३१
आनीत मोक्षमेतच्छुद्धि	९११४०	आरुढ कृतमानिवातिबलिन.	१८१५
आनीयमानमजितेन विधिष्य	१८१७३	आरुढ. सितमतिबुद्धन०	६११४२
आपद्रमधिया बुधा०	३१२८	आरुढेषु नग नरेषु बहुषु	१२११६
आपन्नसत्त्वा दयितासि	६१५३	आरोग्य लघुता उनो.	१२११६१
आपन्नसत्त्वा परमस्य	२१३५	आरोप्य चन्दनमयी	२११२२२
आपन्नतरम्ये स्फुरिते	११४८	आरोप्य त स्वस्य पदेऽङ्गदोऽगाद्	२०११५
आपातालाद् आ च	१११८६	आर्त्तिज्यमुत्तममुपेत्य	५११०
आपादादेर्भ्रष्टरज्जावधीह	१२११६०	आर्षच्छेष्टोपास्यदेवे	६१८६
आपृच्छय त गत. पञ्चान्	१७१०९	आर्ष्यमाशुचितवरोन	१८६२
आपृच्छय मा तत्र ज्ञान	१११६६	आर्त्तिज्ञय स स्वागतपूर्वमेन	१९१४४

आलोक्य मा प्रेमविशेष	८५८	आहृतमेतन्मूलफलं	६११४
आवयोर्नैव विच्छेदः	१५१३५	आह्वयमेत प्रणिधाय	२११०३
आवा तत्र गतौ कराळ०	८१२६	इ	
आवा स्थिति पृच्छति	६१२९	इडाया स्थितश्चन्द्रः	१०११५
आयामाकर्ण्य गोविन्द	१४६०	इडा वामे स्थिता मागे	१०११०
आयामागत्य तैरुक्त	१७५०	इतः पर कीर्तिपुर विद्यासा-	२१५६
आवाभ्या सह तत्राय	११२८	इतः पर सरमवशिष्टम्	१४६
आविद्यैर्भवति हन्त	१८११४	इति गोरक्षनायेन	१२११७
आवृते प्रतिपद रणाङ्गणे	१८११६	इति तस्य सुतावर्गो	१४१६४
आव्रजेत् इतरो हि सुमेरो ?	१२१४१	इति तेन तपस्विना स पृष्ट	१४०
आशासु गन्तुमनसा	५५	इति नानकस्य वचन निशामयम्	१८५६
आशा हि परम दुःखम्	११६१	इति नानकस्य वचनानि	१११२
आशौचवान् मृगयते भगवन्	१४५	इति नानकेन गदितो	१०१६
आश्चर्यं तत्पण्डितानां	३४	इति निशम्य तु मर्दन उक्तवान्	१४१००
आश्वासयामास तु	६६४	इति पद्मपादाय	३६४
आश्वास्य ता स	७१०४	इति प्रार्थयमानेऽस्मिन्	१७१४७
आश्वास्यमानापि श्रुतैः	७६७	इति मया गदिते गतविभ्रमी	४६३
आश्वासयेन्निह भवत्	१६६०	इति मर्दनमारुपाय	१०४६
आसनार्पादिभेः	३७५	इति मर्दनविश्वतः	१०१२०
आसनियोधेन विधूतपाप्मा	११६२	इति मे वचनस्यार्थं	१९८६
आसन उज्ज्वलरुचौ वररत्न	१५६	इति मे वाचमाकर्ण्यं	३१२७
आस्ते कियद्दूरमितः स्वसा से	१०५०	इति शोलसेनवचसाम्	१५१३
आस्तामन्यद्वागुदेवस्य	१११०२	इति श्रुत्वा गतस्त्पणी	१७४५
आस्था परब्रह्मविदा न	१४६०	इति श्रुत्वा शेषमात्रो	१८१२४
आस्थाम पार्श्वे जनकस्य	६३१	इति सङ्गता तेषां	६१०१
आ स्वच्छरोधरलवत्रहतः	१६१०७	इति स्तुति यति श्रमस्य	१४१२
आहूतोऽपि न सोऽगच्छत्	७१४५	इतो नर्तयन्तो वरास्त्वान्	५७०
आहूतो मिथिलेशदूतनिवहैः	१५८७	इत्थं जातविवाहयत्नविधिः	५११२५
आहूय त ब्रूहि दिगन्तरेषु	२११०१	इत्थं दिनानि कतिचित्०	५१४६
आहूय बन्धून् गणकान्	२५१	इत्थं प्रसन्न वदतः	१४७५
आहूयमभिदधतुः	४४६	इत्थं मर्तृहरेर्वागीम्	११८२
आहूय सादरममुं स तु	२०४३	इत्थं विप्रीदन्तममुं	८४६
आहूय सूनुमण्णादन्तितो	५६६	इत्थं व्यूढः कृतः साधु भ्रमाम	१८१०३
आहूय स्वान्तिक देवो	१४८०	इत्थं स शिष्यमनुशिष्य	१६७
आहूयते हि दूरस्थो न त	१११५		

इत्यङ्गदत्तस्य वचो०	११११	इरावत्यास्तटे तस्य निर्हत्यालङ्कृता	
इत्याकर्ण्य मन प्रदानानुपूर्व्या	१९१७	तनुम्	२०१४९
इत्यालोच्य नुरत्राण-	७११०८	इलाहृतस्य आवापान्	१४११०४
इत्युत्तवन्त मृतमेनम्	१५११२८	इलाहते चन्द्रधरः	१४११२३
इत्युक्त्वा सतनुद्रा	७१६३	इयोस्तु वा त्व ऋषमन्त्र	१२११८
इत्युक्त्वा हयमारोप्य	१६१२४६	इह वसेति वदन्तनुदास्त्रीः	१५१४१
इत्युगात्तम्भमुखरे	१०१३०	इह स्थितो नानक	२११०३
इत्येवमुक्त्वा चट्टकामिषानो	८११४४	इह स्वर्गोपावगुणो विहाय	१३११२४
इत्येवमुक्त्वा जयराम०	३११०४	इ	
इत्येवमुक्त्वा यतिना	१५१४५	इंश वचन्ते शिरसा	१६१११
इदं जलाने निन्गाद योगिन्	१९१६७	इंशितरत्नवलोकिनुकामा	१३१६५
इदं तदीयो गुरुरावभाषे	१९१२८	इंशो जातिगुणहिता	१८१४६
इद पद यदि रचित	१४१८७	इंशो मैदत्रयातीतः	१६१८८
इद मया धाक्कगु०	२१७६	इंशो वदञ्जस्तरोनियदैः	१२१९०
इद यदि स्वादपराधकोटौ	१६१५५	इंश्वरा रामकृष्णाद्या	१७१४४
इद वचो योगिरतेर्निशम्य	१८१८६	इंश्वरो धगरो मर्तु हरिः	१२१११६
इदं वदन्तु धिप्पेषु	२०१८	उ	
इद वपुः काञ्चनगर्भ०	८१३०	उक्त नानकयोगिना जडमते !	१२११४१
इद भुत्वा मैन्धवः	१६११९	उक्त नानकयोगिना	१२११८२
इद सर्प द्वैत भातमद्वितीय	१४१२८	उक्तः कुन्बिलासी च	१२१२०५
इदममृतमतीव दुष्टिहेतु.	१२१७५	उक्तः सहस्रलौतश्च	१४११८१
इन्द्रप्रस्थस्य गमने	२११०२	उक्ता हनेत्यवितयगिरा	७१४०
इन्द्रप्रस्थे चिर तस्यौ	२११२०६	उक्ता पराजिता पद्मा	१४११८२
इन्द्रप्रस्थे राक्षसिहासस्त्यो	१८१२८	उक्ता रमणकौमन्दहरिना	१४११४५
इन्द्रतेनो नन्दलालः	५१२७	उक्त्वा तपेति तननु०	७१११७
इन्द्रतेनमबलोक्य	६१३०	उक्त्वादेशमसाधुबाब	१२१४४
इन्द्रियाणि प्रधानाः स्तु.	१३११२६	उक्त्वेति राये विरते	११६२
इनमर्जुनभागवत वधान	२०१४०	उच्चस्याच्छीतकिष्णात्	२१७७
इमा चाक्षा आन्तरी	१४१३५	उच्चस्थो नो गुरुस्य तेनोर्त्त	२१११६०
इमे त्रयस्त्रयोचुन्ना	१४११०१	उच्चावच पुरधरश्च	११११२३
इय नवविधा भक्तिः	१३१२६	उत्तिन्वा विषयरसम्	१११११३
इय विशालास्तरण धरित्री	१७११११	उद्धीनं तननुद्धीना	१०११५
इय हीमापेक्षणतो	१९१२०	उद्धर्तनास्ते सिद्धा	१६१४
इरावती नाम च चन्द्रमागा	११२	उद्धीनो हनुमानिब	१५१४२
इरावत्ययो चन्द्रमागा	६१६०		

उड्डीय तस्मादचलादयाय	१०७२	उन्मील्यस्वर्गमयने	१०७२
उतावतीर्णोति महाप्रभावो	२११२०	उन्मेदः ज्ञानयममय	३१३६
उत्पण्ठास्य विज्ञाय	१०१५	उन्मेदः आकृष्टि विशोष	३१३६
उत्कलाश्च कदिद्वाश्च	८६५	उपमाविररुपावितार्था	१११५
उत्तेत्यमासर्पदसो	२११२२	उपचरः पितृमूर्ति	३१३२
उत्क्रान्तिमालेप्यभिरुष्य	६११३६	उपदिदेश मुसर्मनुवागुरिधि	८११५४
उत्तगनुत्तरधियो निशम्य	१११२३	उपदिदेश च दैक्षिकसत्तमः	१११२३६
उत्तरेषु कुरुषु स्थितो हरिः	१५१२३६	उपदिदेश ततोऽमु	८१११७
उत्थापनमारोपणमाकर्षणम्	१५१८५	उपदिष्ट स्रुदेव बालको	२११००
उत्थाय नानकयतिस्तु ततः सचेताः	१६१२३०	उपदेश एव मम कर्णविभूषा	१११७५
उत्थाय शेषः प्रणनाम	१६१२०	उपदेशेन गुरुणाम्	१११७४
उत्थाय च जगामैव	८१८१	उपनीय गुरुनुपनीय	३१२
उत्थादयन् महामाहम्	१११८७	उपरतसमाधिमवदत्	२०१११०
उत्प्लुत्य पादाणि पयोः	६१४	उपवने पवनेषु	२१९
उत्प्लुक्तकल्पितकानन	१५१३	उपमृत्तिकाभिरति साधुः	२१४१
उत्प्लुप्तपङ्कजदश	४१८१	उपाधिरन्य करणान्य	१४१२४
उदयास्तमयो वैव	१४१२२३	उपानयत्सर्पशाकयुक्ताः	७१२३२
उदयोऽपि च मध्याह्नेः	१४१२१८	उपासकाना कचयो विचना	१११८२
उदरम्मरय पटैः प्रजाया	१८१२४	उपासता मम भवन्मनस्था	१४१६२
उदारता औपमहो परस्व	४१५०	उपासते कामनया मुरात्	७१२४
उदासिभिः श्रेष्ठमेहैस्तु	२११२५	उपास्य मुदयात्मधिया	८१५२
उदासीनः समस्तेषु	१४१५७	उपेक्षणीयां न च वैणिकौ	८१२५५
उदासीनः साधकश्च	१०१६८	उपेन्द्रदत्तो गधय	२१६८
उदासीनी लोके नियतमय	१११६३	उपेयवोधाय भवन्त्युपायाः	१७१
उद्गूर्णयष्टिभिरमीमिदि	१७११२४	उवारोगान् इत्युच्ये	१८१२८
उदारमार शिरसि	२११२६	उवारेलान ऊच्ये त	१८१२४०
उदारिते हृदयनामरसे	१११२७	उवारेलान ऊच्ये त	१८१२४४
उद्गृह्णाना दानवाना शिरसि	१११२५०	उवारेलानकेनोक्त	१८१२५७
उदाममस्रमृदन्ननिनादः	२१४६	उवारेलान नाम्नोक्त	१८१२५६
उद्वेजयन्ति भूतानि	१४१३००	उवारेलानमाचख्यौ	१८१२७०
उद्वर्तनैः स्निग्धमुगन्धः	८१२८	उवारेलानस्तद्विगुण	१८१२७२
उद्भिद्रचन्द्रधरः	६११५	ऊच्यं किं ? किमपस्तान्	१११७१
उद्भिद्रश्चेहमुन्दराम्ना	११३७	उज्जंगण्डप्रमाण तु	१८१२६६
उन्मयूगमणिभागुरः	१३१५३	उर्ध्वनाथो धर्मनाथ	१२१२२८
उन्मादवानमि जनादेनस्य	६१८१		

उवाच चकितो दासं मा	२०।१५२	उनविंशतिनासान् स	६।८१
उवाच नानक पश्य	१५।५४	श्रु	
उवाच नानकाल्येन	१६।५५	श्रृङ्गारः शीघ्रं चपकम्	१२।७३
उवाच प्रियर्वाचन्द्रो	२०।३५	श्रृणं कृत्वा केचित् परिकलित	१९।४३
उवाच राजा मम	८।४२	श्रृणानि त्रीण्यपाकृत्य	१७।६०
उवाच वाच वचसो	७।७०	श्रृपमः पुष्करचूडो	१४।१९८
उवाच सोऽप्याप्यतिथिः स्थितो मे	१६।४८	श्रृप्यादीनां च मध्येऽपि	१।१६।१६
उवाच हरिगोविन्दो	२०।५६	ए	
उवाच हरिरायस्य	२०।१५५	एकं नगस्कृत्य स तस्य पार्श्वे	१६।३५
उवाच मुखिनस्तत्र	२०।८६	एक पाययति स्तनं स्वतनयं	१।२७
उष्णीषाग्रान् लब्धमानान्	५।७१	एकं मनः पुत्रकलत्रमिव	१।६६
उष्णीषैरिति शोभितानि मणिभिः	१७।१५८	एक स एव रसिकेण	११।१८
ऊ		एकः स्वभावः सर्वेषां	१२।१४
ऊचे गुरुरतिप्रेष्टा कामिना	२६।११३	एष एव जगत्स्वामी	१६।८५
ऊचे गुरुर्गुरिमकारण	१८।११८	एककालं चरेद् भिक्षा	१७।६४
ऊचे गुरुर्गुरमलो	१६।६०	एकचक्रो द्वादशारः	१४।२२९
ऊचे गुरुर्गुरस्य सख	१९।४०	एकरङ्गी कर्मनाशी	१२।२०४
ऊचे गुरुर्मुबोऽप०	१४।२७१	एकदा लाल आचर्यौ	१७।६६
ऊचे गुरुर्विपिन एव	१७।५४	एकदा स किलोवाच	२०।१६
ऊचे गुरुस्तं च	१६।७	एकदाहर्नुस्ते गत्वा	६।३२
ऊचे गुरुस्तु युष्माक	२१।२२६	एक्या विकलोऽयं किं	२१।४१
ऊचे गुरुस्ते मम भाउवद्वे	१६।६८	एकादशशतान्येषु	१४।१०७
ऊचे गुरुः स्वगिरमास्व	१८।८३	एकादशसहस्राणि	१५।१६५
ऊचे तं पतिनायको न	१०।८७	एकादशयुपवासाः	१४।१६६
ऊचेऽयं नानकमुनिः	१७।३६	एकान्तवासनियतासन	१६।८४
ऊचे नानकतापसः	१७।१५०	एकोत्तरेण स च	२१।७०
ऊचे नानकतापसः शृणु	१६।१४७	एतदि दण्डविघृतिः	१४।१६
ऊचे नानकतापसो मम मनः	१३।७७	एतद्यशो नवमवर्ष०	२।२२८
ऊचे यतिः सत्त्वरजस्तमोभिः	१२।३८	एतावदेव जानामि	१६।२०१
ऊचे यतिस्त्रिभुवनस्य	१६।१४३	एते चञ्चलचेतसा	१।१००
ऊचे विराहिम इदं	१६।१८	एतैर्मुञ्छोरमृतायमानैः	८।६७
ऊचे निम्पलेषु कश्चित्	३।३६	एवं क्षुधा क्रन्दति	८।८८
ऊचे स तं नानकबाल !	११।१२४	एष स्वादतमोहता चिर०	५।११८
ऊदा दिवोग्येत्य मुता	६।१३३	एवं तेन धरापवेन	३।६६

एवं फेरो निगदति	७।८४	क	
एवं भर्तृ हरिः स्माह	११।२१	कषडि पुनरुवाच यतीन्द्र	१२।१२६
एव भर्तृ हरेः प्रवनाद्	११।९	कङ्गार सङ्गरद्वैव	१२।१६३
एव वदन्तं सदृशा रुदन्त-	१६।१९०	क मनोरथमाधाय हृदि मा	१२।२६५
एव वदन्नरततार गुरु	१५।११	क कथ्यते मुष्मुसो	१६।७१
एवंविधानि चरितानि	१६।२३६	कः प्राकृतो तम जनो	७।८२
एव शम्भुरनापतैममवदत्तम्	१२।५८	क इव पवन नियत्	४।५४
एवमादिमुदाहृत्य	१६।२३३	कटाक्षवर्द्धनार्थं	१५।६०
एवमादिशब्देषु पिता	३।६	कटो पारिकर कन्या	१६।१४६
एवमित्युदिते तेन	११।२५	कठोरचित्ताः कुमतानुपायिनः	१६।१४६
एवमुक्तो नानकेन	३।१४	कण्ठस्थिनस्य वनकामरणस्य	१६।१०४
एवमुक्त्वा रुदत्येव	६।१४५	कतिपये यवनास्तु पलायिता	२०।८६
एवमेव किल नानकयोगिन्	६।१६	कथं यति स्यादति	८।४६
एषा कथा निगदिता	२१।२३७	कथं तरे दुस्तरसम्भृति ?	१६।१४
एष मेरेत्यमानोतः	८।६३	कथं पतङ्गो गच्छेन	७।६५
एषा कथा निगदिता	२१।२३४	कथमीसद्विरभ्यगर्भयोः	१६।१२६
ऐ		कथयेय कथं विमोचिभो !	१३।३६
ऐरावती विमलवारी	१।२५	कथाया विच्छेदात्	२।८३
ओं		कथिता कविदेवराज	२१।२४२
ओं इत्युक्ते तेन गान्धारनाम्ना	१६।१५५	कथ्यते स्म कथित	४।६३
ओं इत्युक्ते मयाऽयासीत्	१९।५	कश्चकोटराग्जाता	१४।२१४
ओंकारवाच्यः धुलिशैलि	११।५१	कदाचिदपि गङ्गायाम्	१४।३३२
ओंकारवाच्यो न किलावबुद्धः	१२।१४६	कदाचिदागत्य विषास्यते	१०।५९
ओ		कदाचिद् मे स्वजनान् गमामां	२०।२४१
ओङ्कारनामा गतवर्ण	११।६६	वनकपञ्जरमोमपुरासन	७।५२
ओदनस्य न मांसस्य	१८।३५	वनकरचिरमम्बरम्	१३।३३
ओङ्कार वाच्योऽस्मि न	११।१२६	वनकङ्कित्युरिति	१२।११०
ओमित्युक्त्वा नानकां	४।१०७	वनकामृतपत्राणि	१४।१८५
ओमित्युक्त्वा गतोऽहं	१७।१४९	वनीषाः किं नाया ?	११।५०
ओमित्युक्त्वा मर्दनो	७।४१	वनीषा वमाये गुरुस्ते	११।५२
ओमित्युक्त्वा वैष्णवानां	७।१९	वन्या कुनादिष्वनुरः	५।२
ओं		वन्या न निवृण्ति मूढे रश्मीये	६।४
ओमित्युक्त्वादीधनद्वयः	१३।५१	वन्ध्यापिता मूल्यवन्ध	५।२३
ओदार्पणार्थस्य निशम्य	४।४	वसन्तं जातान् वामं	१७।१००
ओदार्पणार्थकोर्तनीयकक्षाः	१।२	वसोऽर्जुनं सङ्ग्रहेः वीजिज्ञातः	१।२३
ओम्बदेहिमेतस्य	२१।१२७		

वपोललोलत्रवकुण्डलास्ते	५।८०	वस्यामास्ते दिशि पुर०	१।६७
ववीरो रविदासश्च	११।१२४	वस्मिन्निबद्धममत्रोऽस्ति	१८।१६५
वमलनयनमुत्तिवान् म	६।७१	वस्मिन्नु देवि । वद दूर	११।७
वमलमिव घरातल तदन्त	१४।६७	वस्येयमिति । पप्रच्छ	६।२२
वमागतस्तापसमौलिरत्न	१२।३४	वस्येयमिन्दुवदना	३।६३
करस्फुरत्कृष्णरत्नरोचिः	१३।७१	वस्योपदेशत ज्ञेति जन	११।४
वरिणमतिमहान्त	५।४३	वस्योपदेशस्तव कि नृ	८।२३
वरुणावरुणालयस्त्वदीया	७।४३	वाःताः पल्लवकोमला	१३।६६
वरोति राज्य मुक्त०	२१।१०	वाग्नि विन्दे सर्वनीलोत्पलानि	१३।१५५
वर्कशानीध्याग्याह	२१।११३	वामकेलिकलाभिज्ञाः	८।१०४
वर्णभेदपद्मस्य मम	१२।१७४	वामनोद्यमदाभिमान	१२।६६
वर्णयो पाटन मुद्रिका	११।४५	वामनोद्यमदाभिमानममता	१२।६७
वर्णो पाटन मुद्रिके	११।७६	वामस्तुति कामधम.	५।६१७
कर्ता वर्तत्याल्पद्वयं	९।१३६	वामस्य सा वनक०	६।६९
कर्ता वर्तति राजा	६।१४३	वामिन्य वमलेक्षणाः	१।७७
कर्ता वर्तत्युक्तवान्	१३।७४	वामिन्यः कलयन्तु नृपगण	१७।२४
वर्नणा मनसा वाचा	१४।३२४	वारागारगुणाभित्य	१७।१५१
वर्मन्त्रहृपरै नमस्तनिगमै.	१३।१२६	वारागारे बोद्धि राजा	२१।१२५
वर्माणि पश्यति जगद्वय	१६।५८	वारागारे रक्षितोऽस्याद	२१।१२५
कलये कला सकलसत्य	१५।२७	वार्ध विना नाह्वयतीह वञ्चित्	१८।९१
कला । ध्याया घातव०	१०।६८	कार्यस्तदोवाच मया	६।६६
कलावि प्वस्तसमस्त०	२।१६	कार्याय वस्मैचिदु०	२।११६
कलामि नून वमलाघवस्य	१३।११३	काल च कुलवृद्धश्च	५।१०
कलिना ववलीकियेत् नूनं	१६।२२४	काल बहुमिह स्यान्	५।१७१
कलिमलिनमनीना	१।१३	काल सभागतमसी प्रपन्नान	४।३३
कले महायेन महमदेन	२१।१११	कालः स्तुषा पुत्रमपि प्रगृह्य	५।१६१
कलो कलावान् क इवेष्टा	७।१४०	कालश्च मूलचन्द्रश्च	५।१२४
कल्याणो गुहमित्यूचे	१५।२२	कालस्ततः कुलनमस्थि०	२।५४
कश्चित् कश्चलक	२०।९१	कालस्तमूचे नृपते	३।७१
कश्चित्काल स्थितस्तत्र	१७।६६	कालस्य च दिशा चैव	१४।२००
कश्चित्तस्य वर	२०।१०	कालस्य बालो बहु०	२।१२७
कश्चित्प्रव्रजितो वने	७।२५	कालस्यैवा मुमगतनमा	३।६५
कश्चित् सायात्रिवः	२१।६३	कालादजायत बहो०	२।२८
कश्चिद् गुहं धीरमर्त्त	२१।९१	काले गते वतिपयेऽय	२।२६

वालेऽतीते तेऽवदन्मुनिपाल	४।१०४	कीदृशीमिति तेनोक्ते	२१।१७
कालेन तदुपाकर्ष्य	७।१४१	कीनानकस्य चरित	२१।२३८
वालेन लिखितं यत्	३।१०२	कीर्तिता नवयत्नानि धमन्यः	१२।१३१
कालेन नाय किमता	६।२४	कुतः ममागच्छसि मद्रकोऽमि	१।२६
कालो ददो स्वकम्पायै	४।३८	कुतोऽसि ज्ञानगम्भीरो	१६।१११
कालो दून जगामतो विविगिरा	१५।१५९	कुत्रापणा ? कश्चिद्विहापि ?	१३।३
कालोऽरादोऽजितरघाव	७।२२	कुत्रापणा स्म ? इति मा	१०।६२
कालो महानङ्गदयोगिनोऽगाव	२०।११	कुटुम्बमुक्तं स तु चन्द्रलाल	२०।५७
कालोऽय कलिरवधेहि	३।११	कुन्नेन्दुकर्पूरमिह यद्योऽस्य	४।५
किं ज्योतिषतः सकलप्रकाश	१६।३०	कुमार्यं वरवस्त्राणि	५।११५
किं नाम ते कुत्र विलोकि०	७।१२६	कुम्भकण्ठदयकण्ठरादय	१५।१४२
विनामा । कस्य पुत्रोऽमूढः ।	१६।११८	कुम्भकैः सुपुण्याया	१०।११८
विनामा । किञ्च वनः ।	११।६७	कुस्ये किमु हस्यपीडितु	१६।१३६
विनामामि वदस्व नामक	१६।१०६	कुर्यां किमस्य योगि०	१८।१५१
विनामासीति पप्रच्छ	१५।१८	कुर्यां स्वयङ्कारयिता	१२।१४३
किं नात्रमारोह्य कुटुम्ब	६।१२०	कुर्वे यथाज्ञापितमेव देव	८।७१
किं नीयते जन्म मुधेव ?	१२।१४६	कुलाङ्गनाया कलमीनिरेव	४।७६
किं नैष्ठिको मा भवितु	६।१२२	कुलाचारादभ्या मणिपुर०	५।४१
किं मृत्योः परिहारतः ?	१२।९५	कुलद्वीपो बृलोदेन	१४।१६८
किं स्लेज्जवृत्तो भवदोऽगम०	४।६१	कुलनः कोविदस्यैव	१४।१६७
किं रे श्रोत्र ! कुबुद्धे !	८।१२८	कुलस्यसि कुल गौम्य	७।१२
किं धर्मता वेदिकुला०	७।१३६	कुमुदावचनं मुनीन्द्रो	५।८
नि तद्गुमुञ्जति ? करोषि च	११।३	कुहूश्च लिङ्गवेद्यं तु	१०।११२
किं साधनं विमुक्तेश्च ?	१८।१८१	कृपसादेववत्तस्माद्	१७।४१
किमपिचनभिदध्यामेव कालः	२।७८	कृतनित्यश्रियं प्रातः	२।८५
किमयोर्द्वैर्मेहाग्रन्थैः	१०।६८	कृतमोदनं त्रिमयिषु	८।७६
किमयं वत्तं पुनरुदात्त०	८।७५	कृतमच्छनं वनरुच्छलौ०	२।६६
किमयंमेतत् प्रददासि	३।३३	कृताग्रहस्यापि न वैजिहस्य	७।३६
विमुह्य वैजयमराण्यं भूयः	७।३२	कृतानुज्ञो गन्धर्वेन	७।१३७
विमेषं वक्तुं ति मुदयमा ।	१८।६६	कृते प्रयत्नेऽपि न	३।२६
किमदङ्गतिः परिमाणम्	१२।११५	कृते समाधौ महामोक्षलोचना	१६।१३६
विचरति यन्मायविने यनानि	३।४८	कृत्यं साधुं समागम्यो न तु	१२।२१२
विरीट्स्त्वत्पुत्रिदोष्यमान	१३।७०	कृपा विधाय महती	२१।१६४
विभिन्नामिश्रम्य	१५।१३१	कृपा तदोदेति तदाप्यन्यं	१०।६४

हृषामिमा यदि कलिकालसम्भवे	१४७	कोशेषु सत्यमुखमेव	११७४
हृनेव साधिकेतस्य	१७३१	कोऽसि ? वस्यासि ?	१६७३
हृमिकीटपतङ्गत्वम्	१४११२	कोऽसि कुत्र च विलोकि	७६७
हृमिकीटसरीसृपाद्	८८०	कोऽसि सौम्यवपुःन्तरं	७६०
हृद्यानुमे कार्त्तिक०	२६६	कोपीनधारी घृणवान्	११०४
हृद्यं गरीरेरहस्यस्तपोमि	१२८	कोपीनमात्रादरमात्	३१२
हृदिः समूनेव विनाशिना	६८२	कोमारो प्रतिभास्यति	२७१
हृषोमकार्पोऽहं गुह्या	३१२	कोसत्या सुपुत्रं रामम्	१५७१
हृषो नानकमातुलोऽस्य	४७१	कथ्य प्रोवाति य. कश्चित्	५५८
केचनोच्चरिता वाच	६८७	कृदाः रात्रिषु सद्युगे	२१२२
केचिन्मोहवशेन दृश्यत	६४७	कृतपद्माधववाणशीति	१५१३५
केतुमातेऽपि भगवान्	१४१३६	कृतेन तेन वृत्तना	२११४८
केन कर्मविपाकेन	१४३२०	कोशा महत्प्रदयमस्मि	१०४४
केनापि पुण्येन मनुष्यजन्म	१६१२५	कोशात् पर काननमास्व	७७६
के दूर्य विजयने	३१२३	कोचो नाम महाशीलः	१४१६६
केषां दधार राक्षसाणि	२१२२३	क्वचित्स्त्वस्त्वनुराग एव	१३१२४
केलाश करवीरश्च	१४१२१	क्वचिद् वृक्षस्याधः	७३३
को गुह ? कश्च मन्वस्ते ?	१५१२५	क्वचिन्मूर्धेति यस्त्वयम्	१४१६६
को गुह. कश्च शिष्योऽस्ति ?	१२१२१	पवाहं विमोहवहृल्लप्रहिलो	१४४४
को ज्ञाती ? को ध्यानी ?	११७०	क्षणे क्षणे भज्यमाना	६११११
कोर्णराह. यमाना	१८६	क्षणे क्षणे विश्वमिदं विलोक्य	१४१८
को दोषो नृपतो यदेति	६१४१	क्षनस्य कमपरराग्य०	२१२६
को न मोक्षनगर शवि०	४८६	क्षमयितुमपराधं प्रार्थया	१०१४४
को नाम निश्चय	२१२२३	क्षमस्व मा तून्मनस	१८१८६
कोऽयं कलौ कथय योगबलोपदेष्टा	१२१२५७	क्षमस्व मे चापल०	६१३
कोऽपि नापुरविनिष्ठति	१५१७	क्षमा दया च सन्तोषः	१७१८४
कोमलो दलजम्बू च	१२१२३०	क्षमेत मे केन महापराधान्	१८१४६
कोऽयं क्षिती पतिन इत्यवदत्	२०१२३	क्षपातिशायित्वविशुद्धभावा	१२५४४
कोऽयं गिरिः देवतारः मुकुटः	१०१०३	क्षाम. शुधा नैव भवेत्	८३१
को गुह्याय वृत्तो यस्मै	२१२२३	क्षीरच्छादयद्वृतमेव	२१२१
कोरागमुत्पाप्य वदामि	२११२५५	क्षीरोदतीरमुपगम्य	१५१६६
को वापरः सागरलङ्घने	१५१४१	क्षेत्राणि ते जन्म विहास्योष्ठी	१४७२
को वापराधो भयता प्रपीतो	१६५०	क्षोभमुपेतः स्वोक्ति०	१२१७
कोऽत्रयी भ्रमन्ति स्म	१७४६	खड्गैः सङ्गातिवृत्तत्सु	१८२२

स्वर्गैरय मेदिनी वितीर्षा	२०।११६	गच्छस्य गृह तत्र	१४।१५५
खलातो मुदयतो योगी	१२।२०६	बभ्रंभमेण भकलाचरणानि	२।४०
ग		गर्वेण मन्यरपदा नयनै	६।५१
गगनादिमवद्विकामतो	१९।१३१	गान्धार ऊचे तव दर्शनस्य	१६।५७
गङ्गातरङ्गं परिपूतशृङ्गो	१०।७४	गान्धारदेशादगमहेतु	१६।१०८
गङ्गारामस्तमूचे गुरु	२०।४	गान्धारदेशाय गुरुर्भगवाम	१६।१०५
गच्छ यामयिम तूष्	१६।६८	गान्धारदेशे भवतश्च	१६।५०
गच्छ मुदयव नगरे	६।१२०	गायन्ति दीर्घस्वरमत्यपूर्वं	५।८८
गच्छाम. कुन बालेति	६।७	गावश्चरन्ति स्म जनस्य	२।१०६
गजे क्रमेणके सेतो	५।४६	गश्वास्वस्नातनिदेशः	२।११५
गत तमामग्य यतिप्रधान	१६।१७१	गह्वरस्वप्नजरे बसा	२।६०
गतः कनीकास्तमुवाच	११।५७	गिरिजानुचरोस्तस्या	१४।१११
गत पर पदं भ्राता	१६।१२७	गिरेरयस्तात्रगरी	२१।१३६
गतस्तुतः पाटलिपुत्रमत्र	२१।१०५	गिरो गुरुश्च न श्रुत्वा	४।१०३
गते ऋ गणनायेऽय	११।१३०	गिरो निषण्य चागरी	१२।१५३
गते जलले गुरुमिदमपृच्छ	१९।२६	गीता न पोविन्वगुणा	२१।११७
गते भवृंहरी गोपीचन्द्र	११।४६	गीतिमङ्गलमुदाऽय	४।७०
गते निशाया घटिका	१६।५४	गुणैरतीये. परिपूयितस्य	४।४३
गते दिक्भूरिभिरस्य	८।७	गुरवे श्लेष्मराजश्च	२१।१६
गतो मानवस्तत्र त वीदय	७।१४६	गुरु बरीयाधमघो दिदेश	१९।१४८
गतो मर्दनो मानकस्वाध	८।१५०	गुरु नमस्तस्य यमिर्जगद	१६।१२३
गतो हनोकाः प्रणिपद्य	११।६६	गुरुः पर्वतमारुह	२१।१६८
गतो हृक्षेनो गतश्चक्षुः	१८।४२	गुरुः सर्वज्ञभूषणः	१४।६१
गत्या ततः समतिस्ततः	१३।१	गुह्या गदित तदेदं	६।७४
गत्या लो विजने वने	६।५८	गुह्या गुणधारोप	२१।१९३
गत्या राज्ञेयमासीत्	१६।८२	गुह्या नानवेनोक्त	१७।७१
गत्या सुरप्रागपुर सभायं	५।१५८	गुह्योक्त यदीच्छा ते	१६।१०४
गन्तव्यमये यदि गच्छ	१९।११०	गुह्यतरतु निविण्य	१०।१२६
गन्तव्यमस्ति घटिनोति	१०।५७	गुह्यतोऽय निजया	१०।७१
गन्धर्वकोटिभयमाशु	१५।१५६	गुह्यताय दत्तोस्य	२०।११६
गन्धर्वराज किमु मुमुक्षुः	७।३३	गुह्यमुगमवगन्तु	१६।२८
गन्धर्वगणवहो यथा शुभनसाय	११।६१	गुह्यमुवाच अत्रान	१६।६६
गन्धर्व मोदयति मर्दन	१२।४१	गुह्यमया नव नानं	१५।३८
गन्धीरेऽस्मति मज्जयामि	१२।१३६	गुह्यस्ते प्रभातोऽह	२०।१०९

गुरुर्गरीयान्स हि यः	१६।२८	गोरक्ष ऊचे वत	१६।३५
गुरुर्जगादेदमर्वाह	१६।२९	गोरक्षणेति गदितो	१२।३०
गुरुर्जगादेदमय	१६।३०	गोरक्षनाथो मत्स्येन्द्रः	१२।१९०
गुरुर्विप्रान् समाहूय	२१।१४०	गोरक्षमृखान्नव तत्र	१२।७०
गुरुगुश्रूपकः शिष्यः	१४।३३४	गोरक्षामदया शिष्या	१२।५०
गुरुस्त दानमानाभ्या	२०।६८	गोरक्षस्तमयाब्रवीत्	१२।१५५
गुरुस्तदाभाषत कान्ह	२१।२१७	गोरक्षो दत्त आत्रेयो	१२।१६२
गुरुस्तमूषे शृणु सर्वं	१६।२१	गोरक्षोऽपि न ते निमज्जति	१०।५७
गुरुन्मुखो योगमुपैति	१६।२६	गोरक्षोऽभ्यधितशरीरघोषणम्	१२।६१
गुरुपदेशेन विभूष्य	११।८१	गोरक्षो मत्स्येन्द्रो	१६।२१
गुरोः कृष्णया सिद्धि		गोविन्दपावसरसीरहरागिजा	११।१२०
गुरो पदाम्भोरुहदशानो०	१।१११	गोविन्दबालमागत्य	२०।५६
गुरोः समीपमगमन् गोमिनः	२१।१६६	गोविन्दसिंहमाना धृतमुक्त हा	२१।१५४
गुरोः सुखतरोरहम्	१२।१७७	गोविन्दमिहूष्य	२१।१७१
गुरो । गच्छामि वीक्षिष्ये	११।१२३	गोविन्दसिंहो निजगाद	२१।२१६
गुरो त्वदीयमाहारम्याह	२।१६४	गोविन्दसिंहो नैवेद्य	२१।१४२
गुरोरमुक्तैव गतः स पाद्वर्षं	१९।१७	गोविन्दसिंहोऽभिदधी	२१।१५७
गुरोर्गुरुत्व विज्ञाय	२१।२१०	गोविन्दसिंहो व्रजतीति	२१।१८६
गुरोर्निदेशेन तमाह्वय म	१८।८२	गोविन्दस्तत एतदुक्त्वा	२१।१३४
गुरोर्वेणः शल्पवैद्यं	१।२२५	ग्रन्थपारायण प्रातः	२०।१३६
गुरोश्च जगदीशस्य	१६।६	ग्रन्थास्ते भाषया सन्तु	१४।६७
गृहं किंपददूरमिती	१६।२	ग्रहा महान्तो मकराश्च	६।११
गृहन्वषर्मापि मनोजयेन	१३।७२	ग्रामे ग्रामे पत्तने पत्तने च	५।५३
गृहा वमुवंस्तमयास्तदग्तरे	५।५६	ग्रामे तत्र गत ।। वैणिकमुत	१६।६६
गृह्णानु मा वा मणिमस्य	८।१४६	ग्रामे येऽर्घ्यमुचो बिलुण्ठन	१४।१६५
गृहीत्वा शिव शक्तिमद् वा	१२।६८	ग्रामोऽस्ति ।। ज्ञानपुरा०	७।७२
गोदावरीतीरदरीवनेषु	१५।१२७	ग्राहेण हस्तीव दुरत्ययेन	८।१२
गोपीचन्द्रस्त्वतोऽवादीत्	११।१२२	ग्लानि निशम्य सुकृतस्य	२।३२
गोपीचन्द्रेणेत्यम्	११।६८	घ	
गोपीचन्द्रेणैवम्	११।७२	घटमठमणिकनिवेशा	१८।११०
गोपीचन्द्रे मङ्गले च	१२।६८	घटिका विलसन्ति गोपिका.	१६।१५९
गोपीचन्द्रो मङ्गलः	१२।१११	घटोत्रय तत्र दिनस्य	१६।१३
गोपीनाथो मङ्गल	१२।१११	घटोष्णस्ता गावो गल०	२।१०८
गोरक्ष मङ्गलोऽब्रूट	१२।११४	घुष्पुनाथ वीक्ष्य तूष्णीकमेव	१२।१०१

धुपूनायो नानकोऽयः	१२।१०६	चित्रकाणा तरयूणां	६।५४
धृतमपि न किलाम्नि०	४।५३	चिदंशमादाय विहाय	१।८३
घोरो ज्वरो बभूवास्त्य	२१।८४	चिन्तारत्न चिन्तकानाम्	१३।१४६
च		चिन्तन् स समिधस्तत्र	१६।७६
चमकोरदुर्गमरुघन् योदधु	२१।१८३	चिरन्तनस्त्व मम तात	७।१०३
चक्रे प्रसासा यतिपुङ्गवस्य	१८।१३६	चिरादश्रुतवार्तस्य	१६।५६
चक्षुर्मात्यवतः शृङ्गम्	१४।१२६	चीनघटगविनिपातपातितै	१८।१६
चतुरङ्गगुणपरिमाणम्	१२।११८	चेतः शरैः क्षिपति भोः ।	११।१२८
चतुरश्रतुराननादपि	१६।१५५	चेतन्य हि गुणक्रिया	४।८४
चतुर्योष्मिकाज्ञानम्	१४।५१	चारैर्नवेदितमिदं यदनेश्वराय	२०।७२
चतुर्दशसहस्राणि	१५।१२१	चैलाजिनादिरचिते	८।६४
चतुर्दशैकविंशतिः	१२।१०२	छ	
चतुर्दशैवावरणानि	१९।१८	छन्दानुवर्ती निजसेवकाना	८।५२
चतुर्मिदिषसैस्तेन	२०।७६	छाया न पीलोः परिवृत्तमेति	१६।२२१
चतुर्भुजं धारयन्त	२०।१५१	छिद्यप्रकटा. किल	१०।३३
चतुर्भिः प्रहरेरश्व	२०।६७	छिन्नबाहुचरणा	१८।१८
चतुः कोटिप्रमाणस्तु	१४।१५३	ज	
चन्दोराज्ञी मूलचन्द्रस्तन्निधम्य	१८।७६	जगच्चन्द्रश्च मिहिर	१६।१५१
चन्दोराज्ञी व्याजहाराय विष्णा	६।१०	जगति मुकुतिनः कृतावतारा.	४।५७
चन्दोराज्ञी क्रोधमूर्च्छा	६।११६	जगत्परब्रह्मविवर्त एतद्	८।६१
चन्दोराज्ञी कण्यका	७।३	जगत्स्यसारे जगतीनिवास	७।१०
चन्दोराज्ञी ततोऽब्रूत	१८।८१	जगाद चेदं किल काल०	२।११८
चन्दोराज्ञी बाष्पपूर्णाघिताक्षी	५।१५३	जगाद चेदं नो क्षिप्या	२१।१३०
चन्द्रलालस्तमभूत	२०।४१	जगाद चेदं यदि पार्व०	७।१०२
चम्बानाघोऽद्भुत	१२।१०७	जगाद स नानकयोगिमुख्यो	
चम्बानाघो मङ्गलो	१२।१०६	जगाद भदंनो योगी	१२।१७
चम्बानाघोऽम मुरतिनाथ	१२।१६१	जगाद योगी जगदीश्वरस्य	१९।६६
चरणे पतिनः मन्त्रिवेन	८।१०७	जगाद योगी शृणु नारदस्य	१९।७४
चरणेऽपतत्तमय नानकम्	१२।१०५	जगाद सरको नाम	१६।१४५
चरणौ स्प्रष्टुकामस्य तस्य	१२।३२	जगाद सा त्रिरदिनाऽप्यपर्यं	६।११
चल बालक ! गोरक्षं रक्ष !	११।६६	जगाम नानकनामा०	७।१११
चलनानापितो मुक्तीश्वरो	१२।१६६	जगाम नानको योगी	१८।७०
चानुर्यं पतकामिर्जगाम	५।६९	जगाम बालनाथस्य	१७।४८
चिनिरेव गती गुप्ताश्मिता	१६।१३५		

जटमल्लो जगन्मल्लो	५।२८	जातिनिवृष्टापि भवा०	७।८०
जठरो देवदूतश्च मेरोः	१४।१६	जाते सुवेर्जितमुदितो	६।२१
जठ इव विचरद्भिरोपविष्टम्	१४।१६	जातो नृपश्च नतिपा	१०।६७
जननेन निमन्त्रितो नमन्	१५।७७	जानन् जनस्य सकलस्य	१।४१
जनेन निर्दिष्ट०	१।६५	जानन्मनित्य जनयादि०	८।३७
जनेर्हृपो नानकनाजुहाव	१।७५	जानामि न्यथो नवता	१०।७६
जन्तुरन्तरस्य गुप्तीक्षप०	१५।२८	जानाम्यहं तु पुनर्ग	२।५७
जन्मान्तरेषु कृतसाधनसम्पदः	१५।५५	जानासि कृत्स्नमरणो	८।१०५
जन्माद् भोजनपानवृत्त्य०	३।७७	जानासि यद्येतमया०	३।८८
जपमालाकरा कुडाः	१०।७	जानामि सर्वं दिसु रुचंवेदिम्	१८।१५१
जपसि किं खलु ? नानकतापस !	१३।१९	जानीषे जगदीशमित्यनिहिते	६।२७
जपावसाने ध्वनौऽस्तमालिका	१।३५	जाम्बवद्वचनादासु	१५।१८०
जम्बुद्वीपस्य विविधान्	१।८२	जायामती चक्रनृत्त्य	१०।२३
जम्बुकलानां मानङ्गसंस्थान	१४।११२	जायापती रोगविद्योग०	६।१३४
जयन्तः क्षुत्तदेवञ्च	१३।१३१	जातालोऽब्रूत किं ब्रूय	१६।१७
जयरामं नृसोऽपृच्छद्	६।७४	जिज्ञासुरत्यक्षोऽधः	१२।५६
जयराम उवाच तदा श्वशुरं	१।४७	जिज्ञेन्द्रिया दीनजने०	१।१७
जयराम उवाच बालका	४।३६	जिह्वा मासमयी वक्त्रे	१०।२३१
जयरामस्तत्र हमेराः	७।१०७	जीर्णज्वरोऽयं नवनानाभयो०	१।९०
जयरामस्ततोऽपृच्छत्	६।१०५	जीवः परं विस्मरणस्त्रिभाव०	१।५८
जयरामस्य पत्रेण	५।१७	जीवनेव जगदुज्ज्वलीयं	१०।४५
जयरामादयस्तथैव	६।१०२	जीवस्य दहापो वाऽत्र	१०।११०
जरातुराणां परलोकाभीष्टि०	८।४५	जीवस्यास्य भवेद्भ्रष्टं	१७।१८
जलस्पल्लस्यपि सिंहज्ज	५।१३१	जीवाद्यनुरोदाय	१।७६
जलाल बाल्यदुष्कारणे	१६।११	जीवन्ति नृतानि किमन्यग्नये	१७।१०६
जलाल ऊचै श्रुप्तु बल्य	१९।१६	जीवाप्रानाथोनिभाबो	१३।१२५
जलालमापृच्छथ ततो	१६।७३	जीवेन देहा इव देहस्तस्यै	६।४८
जलालो निजगादेदं	१६।२६	जीवोऽयं भुक्तो वद किं स्वस्पी	१६।५६
जलेन पूर्णं कलशं गृहीत्वा	२०।१२	जीवोऽयं भुक्तो वद किं स्वस्पी	१३।२१
जहाँगिरो नाम महीमहेन्द्रः	२०।१३३	जीवो द्रष्टु न संशयोऽत्र	१०।४५
जहाँगिरो महीनर्त	२०।१५५	जीवो दिव्यावामनादेव	१३।१२८
जहो प्राणान् मीगबलाद्	२०।४२	जुम्हाराविहं रणजिस्त्रिह	२१।१५०
जातः श्रुतिभगवतोऽप्य	१८।११६	जुम्हाराविहो रणजिस्त्रिहः	२१।१४६
जातस्तत्स्त्वलमविमंति०	२।२४	जुम्हानाम्बलनं भुति०	२।१५

जन्ममाणस्य वदनाद्	१४१५६	डि	
जेतारीणा निजिताराति	२०१२	डिडिमो नि स्पृहत्वस्य	३१२०
जोरावरसिहनामान	२१११६०	त	
ज्ञ		त कोमल बालमतस्व०	३१४६
ज्ञात. पुरा योगिवरोऽपुना	७११६	त कौशिकोऽज्ञत समानयन्तु	१५१८३
ज्ञातास्ते यवनेयुं दमुद्धार	२१११८८	त जलाभस्तदापुच्छत्	१६११६
ज्ञात्वापि सयोगवियोग	६१११८	त ताटकाभिपतति स्म	१५१७५
ज्ञान गुह्यतम मतिस्त्वममल	११५	तं दुर्वर्तं सज्जननामधेय	१६१८३
ज्ञानं चित्तस्य सरकार	२२११३७	त धर्मबन्धोपासना	१३११३३
ज्ञान भक्तेरङ्ग लोकाद् गीता	१३१२५	तं नामक प्रविजयाद	१५११६
ज्ञानतीर्थमतिदुर्गम	११११२	तं मानकोऽय निजगात्र	१८११२३
ज्ञानमक्तिमुचिरक्तिकाऽपि	१३१४३	तं मानको निजदति स्म	१८११३५
ज्ञानमूमि शुभेच्छात्मा	१४१४४	त नामकोऽपि निजगात्र	१२१४७
ज्ञानवैराग्यसम्पत्ति	८११६५	त नामकोऽज्ञत कृतादृहासो	१२१११
ज्ञानसम्यासिनः केचिद्	१७१६७	तं नामकोऽज्ञत न नामक्ये	१०१७८
ज्ञानस्य भूमिकास्तितः	१४१५२	त नामकोऽज्ञत वय ब्रह्म	१४१८५
ज्ञानस्य शास्त्रस्य समानमस्य	१८११८३	त नामकोऽभापत	७११५
ज्ञानस्य सम्पादनमेव मुख्यं	१७१७३	त नामकोऽभापत ते न	६१७७
ज्ञानम्बुधिर्वहति	२०११	त नामकोऽनददास्तसमस्त०	१११८
ज्ञानिनी गगनदत्तपदाश्वा	४१८८	त नमस्को वीर्य जगाद	१०१३६
ज्ञानिनोऽपि ध्रुव भेद	१८१११३	त पूर्णचन्द्रमिव वीर्य०	४१३४
ज्ञानो प्रज्ञजित कश्चि०	६१२८	त बाबरोऽज्ञत गुतो	१८१३७
ज्ञानेन क्षाम्यो यदि नाम	१११६	त बाबरोऽभापत भातुलाम्या	१८१५५
ज्ञापयन्ति परमेश्वरं पर	१६११३४	त मानचन्द्रोऽभिदधो	१७११७
ज्ञास्याम्यहं स्वा प्रथमा०	८१४४	त मूलबन्धो निजगात्र क्षीत	१७११४
ज्येष्ठा विनाक्षा मैत्रञ्ज	१४१२१३	त सर्वे पर्वतावासा	२०१६६
ज्येष्ठासि कि मे पद०	३१६६	त स्नेहत नामकोऽपुच्छत्	१६११२६
ज्योतिर्लोक क्षीतजल.	१०१२००	त ऊचुस्ते दयाप्रमाणु	२११२००
ज्योतिस्त्रिमिद प्राहु.	१४१२४८	ततः पर सृदगृहेऽवतीर्थ	१०१४०
ज्यलती मृत्तिका तस्मै	२११६०	ततः परस्तात्क्षयिता	१४११६७
ज्याला दिव्यभुम्भवान्	२०१११९	ततः परस्तात् क्षीरोदात्	१४११७६
ज्याला विलोकमितुकाम		ततः प्रथम क्षितिपाल ऊचे	१८१६२
उपायतोऽहं	१६१२०३	ततः प्रथम तमुदीय	१४१७७
		ततः १ सप्तो जनको जगाद	१५१११

तत शिष्याः साधवश्च	२०।३७	ततो वर विष्टरपचापार्थ०	५।१३३
ततः सर्वेषु शृण्वत्सु	२०।११४	तत्त्वज्ञदृष्टिमवलम्ब्य	१३।६
ततः सहस्रासपुरी	१४।२४१	तत्त्व यदयोलक्ष्यम्	११।४१
तत सुवस्त्र सहजादयज्ञको	१६।१०१	तत्त्वज्ञान मनोनाघ	१४।२७
त एवेति मयोदीर्यं	६।६२	तत्र तु प्राणिनः सन्ति	१४।१६३
तश्च तक्षशिलायुधैः	१५।१५७	तत्रत्यवृत्तमभिपाय	२।६३
तक्षणा सीङ्गस्वभावेन	१८।१११	तत्र फेहरिति कीर्तितो	७।४४
तज्जोषदेयत उपैति जनः	११।१५	तत्र यस्मिन् कर्तव्यम्	१५।१६१
ततस्त नातिवर्त्तन्ते	१४।१६६	तत्र स्थितः क्षत्रिय एवमुचे	२१।१६२
ततस्ततान्दधनस्वप्नेन	५।१४२	तत्र स्थितः स मुहनामक०	१।१०३
ततस्तमुचे यवनाधिराज	१८।६६	तत्र स्थितो निगम	२०।२८
ततस्तु नगराप्सतो	१७।१४२	तत्र स्मेरो नानकः	१२।११३
ततस्त्रयः सर्वत उन्नत तम्	१३।६६	तत्र स्वभाव उचितो	१७।३८
ततो ऋङ्गरनायेन	१२।७४	तत्रागत नृपतिमित्यवदद्	२।१६१
ततो गजाणा गुरगोत्तमाना	३।११३	तत्रागतः कश्चन	१७।१३५
ततो गत केकयमण्डलेषु	१७।२	तत्रागत्य जगत् नानक	१०।७७
ततो गत शम्भुरपृच्छदेन	१२।६०	तत्रापि चारैरधिगम्य	२१।१०४
ततो गतो नानकयोगिमुख्य	१८।१६२	तत्रावाचनृषो ब्रूय	२०।६१
ततो गतो नानकयोगिबन्धु	१७।५६	तत्रोपजग्मु प्रमदाश्च	८।६२
ततो गतो नानकयोगिवर्यो	१८।४३	तत्रैव तज्जावि यदस्य	३।६०
ततो गतो भर्तृहरि	११।९०	तत्रैव राज्ञि विगमय्य	८।१२४
ततो जगाम योगीन्द्र	१६।२	तत्रैव स्थैर्यमज्ञाना	१०।६२
ततो नवीडामनुरञ्जयम्	६।२१	तत्सर्वं सार्वभौमाय तदीया	२१।१८१
ततो नानकमामन्त्र्य	१९।१६६	तथा केवलकर्णश्च	१२।१६५
ततो नानकोऽब्रूत बाह्ये	१३।११०	तथा द्वे चापि फल्गुन्यौ	१४।२१२
ततो निश्चिश्य नानक्या	३।७३	तथापि कल्याणकृतो न	१७।६४
ततो शभाये यवनाधिराजः	१८।३६	तथापि ब्रज यद्यस्ति	१६।१६
ततो भवानीदासेन	४।१११	तथापि शिष्यानुपदेष्टु	१६।२१
ततो मया वाद्यधरेण	८।१५	तथा यतस्व योगीन्द्र ।	१४।७३
ततो यशोऽर्थाविव	७।६५	तथा यथासौ विनयाभिधो	२०।१४५
ततो रामदानो गृहीत्वा गुरत्वम्	२०।२६	तथा वीर्यधरदत्तेव	१४।१६०
ततोऽज्जनावनकयोगिराज	१६।३१	तथेति त यवनपति	२०।४२
ततोऽज्जदन्मङ्गलनाथनामा	१२।२५	तथेति त योगिवरो निगद्य	१३।११५
ततोऽक्षरज्ञैवस्य	२१।२०५	तथेति तं सप्रति	३।११०

तथेति तेनोक्तमथ व्यधायि	२०।६३	तमब्रवीजानकयोनि०	७।११८
तथैव तारमवदत्	२१।१७७	तमब्रवीजानकयोनि	१२।१४७
तथैवालकनन्दापि	१४।१२८	तमभापत नानक. प्रवीण	१३।८०
तथ्यमात्स्य किल	६।३५	तमभापत नानक	८।१०८
तद्य भा जीवय जन्मन	१।११४	तमानयेह योगिन	८।१०२
तदनन्तर प्रणमतः स्म	६।१०६	तमालनील. कनकावदातया	१३।३०
तदर्थमेवागमन् ममाभव	१६।१००	तमुक्तवान् योगिवरः किमर्थं	१८।६५
तस्माकमेतहि यद्विद्धि	८।११३	तमुवाच नानकयतिः	१३।१७
तदा ते नाम किमभूद्	१६।१२२	तमुचे यतियोगिना	११।५३
तदानीं ते मास पश्चति	१७।१२२	तमेकदाभापत निश्चलाके	३।१२०
तदाऽब्रवीजानकयोगि	१६।७६	तमेव बुद्ध्या ह्यति पृथुमेति	११।८८
तदास्वाद्य सुसन्तुष्टो	१३।७८	तया सुराज्ञा तलवटिकेय	२।१२५
तदेव सद्बन्तु फलेन	१८।१४५	तयेदमुक्तमुत तत्र न यज	२१।१३३
तदेषु सिन्धोर्धरणीधरेषु	१६।१२७	तयैव व्यञ्जिते गीम्य	६।१६
तदगृह्णता नवलप पलितम्	१४।११७	तयोरशनतोर्मर्दनो	७।१३४
तद् दूरदेशान्तरमेव	७।८	तरङ्गबाहून् विवतान्	६।३
तद्देशपालययनापिपते०	७।१४४	तजिवो स्वाप्रपालेन	८।१३०
तद्वस्तु नास्तिकमपि	१७।७६	तलवण्डी जगमभूमि बाससिन्धो	१६।१७८
तद्विणिकोऽह् प्रहितोऽस्मि	७।६२	तलवण्डी यियासायि	१८।७१
तदुक्तोक्तुमवलसवृत्तो	५।४२	तलवण्डीगतश्चाह	६।१४६
तमभ्यपातो यतिरस्ति कश्चित्	१८।४१	तलवण्डीगते काले	४।६४
तममे बुद्धिविपर्ययोऽयमभवन्	१५।११३	तलातले ततोऽवस्तान्	१४।२६३
तमिदम्य बभूवाधो	१६।११३	तलावध्वविमोहिता	१४।७६
तमिद्विषय निराकारो	४।८५	तव तापहरी बाणी	१६।११९
तपस्यतस्ते सङ्ग्रेह	८।८३	तव दर्शनय शुक । नानक	१५।३०
तपस्यया योगबलेन	१२।१६८	तव नाम कि ? विपणि	६।१२४
तपस्विना प्रीततरेण	७।७७	तव प्रिया. सुखर । कीट्या	१४।१०
तपस्विना प्रोक्तमनाथ	१६।१२१	तव धातिरकुण्डिताऽनघ	१६।१५४
तपस्वी सुन्दरतनुर्जानी	२०।६६	तवानुरागो न बभूव	६।११६
तपोर्जितास्तस्य निहत्य	१५।६५	तदेव सर्वस्य जनस्य	९।१८
तप्तमुनिः प्रवर्धितः	१४।१७५	तवेहित स्वदगदित च वेत्	१८।१००
तमप्रसन्नं वनिता बिलोकय	६।६३	तवोपदेशात् त्रेतायाम्	१५।१२
तमब्रवीदादरमानसय	१८।१६१	तस्मात् स्वपुत्रस्य	८।३८
तमब्रवीयोगिवरो ॥ शबर !	१८।६०	तस्मादसत्कर्म विहाय	१४।३०६

तस्माद्य एव जगदीश	१८१२०	ताभ्यान्क उवाचेद	१॥८१
तस्मिन् कुले पुरुषरत्न०	२१२३	तान्येव शास्त्राणि बुधाः पठन्ति	१६१७५
तस्मिन् गते योगिवरो	८१२२	तापत्रयस्य द्विगमो	१६१५३
तस्मिन् गृहाणि रमणीय	१६१६६	तान्यामुक्त न भावो न	२११६३
तस्मिन्प्रतीतिऽधरक	८१२६८	तामिस्रश्चान्धतामिस्रो	१५१७३
तस्मिन्गण्ये कतिचि०	७१६०	ताम्बूलवस्तिपरिवेष्टित०	८८३
तस्मिन् विद्यालयेने	५११२२	ताम्रैराग्नदलेस्तीतमुकुले०	५१४
तस्मिन् विस्मितविभ्र०	२१२२	तारका इव ता मुद्रा	३१३९
तस्मिन् शक्तिश्च कस्यास्ति	१२१२२	तारणाय जगतो मतो नवान्	१४७४
तस्मिन्नाम्यचरादग्घो	२०१२२	तारो विनैवोदघटते	१११२६
तस्मै स्वहस्तबलय	२११७६	तावद्भयं विषयमङ्गवृत्त च	१११२६
तस्य नीडस्तु पद्मिनाम्	१४१२३०	तिलकमुपरतानामेव वेषं	६४६
तस्य प्रवेशमात्रेण	८१०१	तिलकेन विमुञ्चलेन मूर्धं	१६१६६
तस्य नागिण्यचन्द्रोद्भूत	१६१२६	तिष्ठन् गृहे हरति वस्तु	२१०७
तस्य वाचमिमा शृण्वन्	३१५७	तिष्ठेत् मुरन्नागपुरे	३६३
तस्या तर्माभिलष्यन्ता०	३॥८	तिष्ठस्तस्यामवन् परमो	१५१६५
तस्या वसो वेदिना	२११८	तीर्थप्रवाहो गुह्यबोधनीयः	१६१६
तस्याङ्गदः परमशीलवशात्	२०१२४	तीर्थे तस्मिन् श्रावणमग्न्य	६४५
तस्यादेतेन नीतोऽसौ	१५१२४	तीर्थे सरम्बा. किल	१५१६४
तस्यातकामस्य न कश्चिदर्थो	११५३	तुङ्गस्तथा द्वीपमध्ये	१४१८७
तस्याभूवल्लय. पुत्रा	२०१२३	तुङ्गे तत्र सहस्रचन्द्रचटुले	१३१२३
तस्या रसाक्षेपवशाद्	१४१२३	तुङ्गे शृङ्गे सरसि विमले	१७१३४
तस्येति चिन्ता समकात्मैव	१६१३८	तुत्रार्थमितस्तूर्णम्	१८१४८
तस्यैव पादर्थे निपमाद	१६१४७	तुलसी रोपयेद् यस्तु	१४१२७
तस्यैवाहुं ममैवासी	१११२४	तुलसी तमचष्ट सीम्य जौ	१०१३६
तस्योक्तमार्गीस्त्रिभुजेन तेन	१७१३७	तुलसी तमुदीस्य नानकी	१०१३३
तस्योपदेशादगमत्	१५१०८	तुला तोलनपापाण	११२२८
ता नानकः शान्तमता	६१२०	तुलापुरुषदानादि	१४१२२
ताः सत्रियाप्यो मृगशाव०	५१२००	तुष्टस्ततो मर्दन आवभागे	१११२६
ता सूरुवास्तस्य गिरो	२१२२६	तूर्णो स्थितस्तस्य निशम्य	१८१७७
ता एव प्रमदास्तं तु	८०६४	तूर्णीमेव ततस्तस्मिन्	२०१२७
तात ! रूपरचनापरिपाटी	१५१६०	तृणमिव राज्यमुपेक्षितु	६१८०
तातस्त्वदीयो रूपतीम०	८१२२	तेजस्विनस्तस्य मुता	१५१७२
तादात्म्यज्ञानवृत्तं प्रतीहि	२११३५	ते तु भद्रावने न्यस्य	१५१२७

ते देवदानं शंसन्ति	३।२६	त्रिदिनं नानकस्तम्यौ	१६।१४१
तेन त्वया किञ्चन	३।१०५	त्रिसम्पन्नानाद्वास्तनु०	१।३४
तेन राजोपचारेण	६।४०	त्रिसरकमवदद् विमोहकारी	१६।१७३
तेन प्रच्छद्यत नानकः	१२।५	त्रेताया जनको राजा	१६।१२०
तेनाभ्यधायि भवदायुः	८।१६६	त्रेताया सह सवागी	१७।५
तेनास्मि मोनः स्मृतपूर्वं	६।११	त्रेतायुगे मित्रमह तवाऽऽम	६।१०
तेनाक्तं ध्रुवमसि नानकः	१५।१६	त्रैलोक्य एवं वामनोभूय	१३।१४६
तेनाक्तं न निजापकर्षकथनम्	१२।६१	त्रैलोक्यतुच्छीकरणाय	१३।७३
तेनैव प्रत्युपाशब्ध.	३।८५	त्व कोऽप्रीति किमत्र	६।८६
तेनैव मुक्तो जयराम ऊचे	३।१०६	त्व खलपुर क्षत्रे	११।७६
तेनोक्तमन्त्रे कथितोऽस्मि	७।६१	त्वं जानासि विरक्तनानक जगत्	१८।४४
तेनोक्त मम शिष्योऽयं	१०।८५	त्वं देशकालकलनाकुशल	४।५१
तेनोक्तमायास्पति मे कृदुभ्य	१६।१०३	त्वं नानकग्राममतीव रम्यं	१८।३७
तेनोक्तमीश्वर वेद न स्वीकुर्वन्ति	१७।४६	त्वं प्रसह्य कुप्यसि	३।८६
तेनोक्तमेव त्रेतायाम्	१७।३	त्व बालसिन्धो वद	१७।११७
तेनोपदिष्टो दययेति	६।३१	त्वं मण्डलक्ष खलु वक्षि	१६।२३
ते विचित्रगस्तः शिखरामाः	११।५५	त्वं योगी जितसङ्कलमघोऽसि	९।४७
तेषा गतागतविलोकन	१६।७२	त्वं वै नियन्ता सकलप्रजाना	१७।१३६
तेषा विपत्तिमवलोक्य	७।१५२	त्वं वज्र परिणतयोगो	१६।४२
तेषा स्वमतमुपशः	१६।२४०	त्वं सर्ववेत्तासि विचक्षणोऽसि	६।१४
तेषु योगिषु भक्त्येश्वरः	१०।८२	त्वतोऽपि मतिमान् कश्चित्	११।२३२
तेषून्नेष्वाहतु स्म	१२।११२	त्वन्मतस्य परो वापि	१४।७१
तैलशोण्याः समुद्रमृत्यु	१५।११५	त्वममुतो न मुख सम०	३।८४
तोषं स्थिते सङ्गरनाम	१२।८८	त्वमस्मदीयोऽसि वय	२।१२४
तो वायवाग्धृदय०	२।३१	त्वमहमिति त्रिदा विदारितो मे	१६।१७४
त्यक्त्वा स्वतोऽहं सकला	६।१७३	त्वमागत. कि पुन कि	११।७८
त्यक्त्वेद विपिन अजेम	७।११२	त्वमिह रक्ष पुरीमनु०	५।२४
त्यजाम्यह् स्वामहमेव	२०।१२८	त्वमीश्वरांशोऽसि	७।८१
त्यापोऽपि साधोर्वधतुल्यः	१५।१६०	त्वयाकणित. कश्चि०	६।६१
त्रयी त्रिवर्गे विनिष्ठा च	१३।८३	त्वयि प्रयाते तव क. पदेऽस्मिन्	१६।१६५
त्रयीमयेन ताश्चोणाग्नितुत्तम	१३।१२६	त्वयि शेषपयोनिधौ तते	१६।१४०
त्रयोऽप्यास्ते जाता	६।६३	त्वां तत्र धन्यामि	१६।८
त्रयो बुभुक्षिरे तत्र	८।७३	त्वां दिदुःखरहमत्र विवशुः	१३।४२
		त्वां दुर्विनीतशिष्टानाम्	१२।१४०

त्वा द्रष्टु मुलितोऽनूषं	१६।१३१	दधोदध्वं दधार्धअतस्तत्र	१०।१००
त्वा द्रष्टु यवनपतिः	२१।२६	दागेन पीटापि विमर्श०	३।३०
त्वा मित्रमाहुस्तस्माद्	१७।१६	दाग्नी हयस्तेन न तूरि	२०।१५
त्वामन्व सर्वानिमराग्विहाय	२१।१७४	दाम्पत्यमनुमोदन्ते	१३।१४
त्वामेव द्रष्टुमायात	१६।२७	दाम्निका दम्भयज्ञेषु	१४।२६
		दारापत्यमुद्दनेष्टु वपुषि	१४।४१
द		दारात्तूर्हं स निहत्य	२१।१६
दक्षिणस्यामविषल	२१।२२०	दारासकूहः प्रसन्नाद	११।७
दधो नानवतारसा यदुत्तरे	१८।१०५	दारासकूहस्य गुदर्वन्नृष	२१।२
दधो म्लेच्छो दीक्षितश्चे	१८।१०४	दारासकूहाय ददौ स्वराज्य	२१।३
दण्डिमण्डोदधिर्दीपम्	१४।१८४	दारासकूहेन मुतेन	२०।१४६
दत्तस्ततो नानकमित्यवाहीद्	१३।१३	दाक्षणाचवनराजतो भयं	४।१७
दत्तात्रेय प्रासदत्तस्य	१३।३६	दासान्त्र बापि रामान्त्र	१४।६६
दत्तात्रेय. स्मेरवक्त्रो दन्नायं	१३।१८	दासीन्यः पूर्णपात्राणि	५।१६७
दत्तात्रेयो नानवच्छ	१३।४६	दाष्टेन दत्तद्रुद्धिः सा	८।१५५
दत्तेक्षिण हस्तित्रिङ्गा च	१०।१११	दाहेन देहस्य गविम्	१६।६
दत्तोऽज्जदच्छुषु परेण न	१३।७	दिव्यघनं ननु मघवयमेतद्	११।६६
दत्त्वा बहु घन मूल	५।१५०	दिद्रुमात्रमेतदुर्विर्तं तव नानक	१४।५४
ददशं विलुङ्गमेपादेय	२१।६०	दिदक्षितो म्लेच्छमूपेण	२१।४४
ददुः पदं सदस्वास्ते	५।७५	दिनत्रयं तस्य तथा	७।६३
ददौ गोविन्दसिंहाय	२१।२२६	दिनत्रयेण त्रैलोक्यम्	११।१६७
दध्यसर्पस्तिष्ठकितो घृत०	५।४०	दिने दिने वृद्धिमिषाय	२।१०१
दन्ता न सगरदेव न	८।४८	दिवसानय पञ्चदशा	६।२०
दन्तैर्दन्तावलाना	१८।११	दिभ्यो मुनिः कोपमुपेत्य ङ्गे	१६।५६
दम्भप्रधानसहलाचरणे०	२।२५	दिष्ट्या वधंस इत्युक्त्वा	५।१६६
दया जीवेषु वृद्धिभि	१८।१२३	दीनानाथदयालुः पात्रं	१६।११८
दया हरेरर्पवरी जलम्भ	६।१३२	दीनानाथदयालुनाथ	१६।१२१
दयैव ते दर्शनदानहेतुः	२१।५	दीनानाथस्ततोऽज्जित	१६।१२८
दर्शयामि नगरं यति०	६।८८	दीप्ता वेद्यो दीपिकाः	५।८४
दशमस्तवमकीर्ति शब्दतो	१८।३१	दीप्तैः श्रीरत्नकै. स्फुटिङ्ग०	५।८१
दशरथ मुतज्जमनि दपितः	१५।७१	दीर्घदम्भः शिथिलहन्ति	१०।२४
दशमहस्तमाः सवल्गाम्	१५।४६	दुग्धेन्दुबुद्धयदलेः	३।१
दशाननः सूर्यगता	१५।१२२	दुर्गयुतो बहुविधे०	२।५
दशमरिप्यंश्चेच्छिष्या	२१।१३१	दुर्जनेषु यवनेषु हस्तानु	४।८६

दुर्दमं हृषमग्यैस्त रूयानो	२०।६४	द्राक्षारसादपि महा	१०।१
दस्यं नश्वरमाकलय्य	६।७८	द्राविशतकरदीर्घं	१८।१५०
दस्य समस्तमसदित्यवधेहि	१६।२३१	द्राविशदब्दवयसा	६।२६
दृः केनचिदीश्वर	१२।६	द्वादशमहस्रमगमत्	२१।१५८
दृष्टं प्रविष्टस्तलवण्ड०	८।१६	द्वादशाक्षरमनु प्रजपन्त	१४।३३५
दृष्टस्त्वयापि सुलभ	१४।८१	द्वापरे निर्वापिरोऽहं	३।३७
दृष्टानुध्विक सदोपमखिल	१२।१६७	द्वारमस्य कययति	१२।१३२
दृष्टा मनका मया ठक्का	१०।१६	द्राविषतिरवारुधम्	२१।१६६
दृष्टी मुखे प्रथितस्वसिद्धि	११।१०५	द्रासप्ततिसहस्राणि	१०।१०६
दृष्टा तदुक्त यतिनानकेन	१७।१०७	द्विजो द्विजस्य पत्नी वा	१४।२६६
दृष्टा देव मुच्यते मर्षपाशीः	१२।४८	द्विजोऽन्यजो वा यवनो	१०।३६
दृष्टा महानगरमीभि	५।५४	द्विजाण्यहानि सुरग	२०।६६
दृष्टाऽमित्रमनुसूया च	१५।११८	द्विचै शिष्यैर्निगदित	२१।१२६
दृष्टाऽस्मान्ध्रुव इत्युवाच	१३।१०८	द्विलस्योजने तस्माद्	१४।२४६
देवर्षिभूतात्मनुणा	६।१५	द्वीपत्रयेऽष्टादशभूमि०	६।६६
देवलका इह मर्दन	१०।१७	द्वीपमस्पर्शनायस्य	८।१२०
देवदूताभिष मन्त्रिण	६।६४	द्वृतादिक दुर्व्यसन यदि स्यात्	३।४७
देववर्ष पारिमद	१४।१५७	द्वीणार्जुनाविव धनुर्धरता	२०।८१
देवा विगेहा इव पूजका०	८।१३	द्वी मासी सस्थितस्तत्र	१६।२१४
देवान्ते ते यज्वना पूरयन्ति	१३।१३४	ध	
देवैः यस्य दयसे तस्य	१६।१६८	धगरोऽय जयाद	१२।१५१
देवोपस्थितये स्थितो	६।६८	धनखाननृपः सह गन्तुमना	५।३७
देवैः सुबोधमधुरै	१।१५	धनखाननृपद्वारि	६।७०
देहि भोज्यमिति नानक	७।१४७	धनखाननृपस्य पुरो	४।१०६
देहेन्द्रियमन प्राणबुद्धि	११।३४	धनखानस्ततोऽज्ञत	६।७२
दैवशमासाद्य जगाद	२।१०४	धनखानादिभिर्भ्लच्छै०	६।६१
दैवाहुपेतैर्विषयैरजीर्णै	६।१२३	धनखानो हतस्तेन	१८।३
दैवानीकश्चोदध्वरोमा	१४।१६५	धनानि याचन्ति महीतले०	४।५६
दोष दूरीकुच्छेदयन्ति०	६।१४४	धनुर्वत्स स्थिते ज्ञेये	१४।२६
दोहित्वा वीक्ष्य सुख	६।१४२	धन्योऽसि धन्या जननी	१२।१०८
द्रष्टासि मे रूपमिद	२१।८६	धन्योऽसि बालपुत्रादिन	१७।६५
द्रष्टु स्वरूपेऽवस्थानम्	१२।१७२	धन्योऽसि नानक	१२।१८५
द्रापादि सन्धाय निधाय	१२।७६	धरायां निखनिष्याम	१६।२३५
द्राशामुखलवातादमक	१७।१८	धर्म रत्नैस्तद्विहन्तु	१३।१४४

धर्मसाक्षात्तमत् तत्र	१७।११६	न च नृडतमोऽस्माकं	२१।११२
धर्मसिंहस्तदापुच्छन्	१८।१२६	न चलन्ति कृपान्नापि भ्रुवं	१६।१२२
धर्मधर्मविन्देदात्	१८।१०८	न चित्रनेत्रद्रुचवर्जनेषु	८।४३
धर्मनोहादस्तुनात्रं इवीति	१३।१३७	न चोत्तातविनिष्ठान्मा	१७।२१
धर्मोत्ततो नापवताम् यदेत	१६।१६२	न व्यटानु न नृष्टत्वे	१४।१८
धर्मिष्ठाना वरमधनिना	१।१२६	न ज्ञातिरोद्यम्य निरुपिता भुतो	१८।६१
धर्म्य दासस्तिदशालये	१४।३२६	न कुहोति यो न ददाति पञ्चमताम्	१४।२८७
धर्मोपदेहाऽप उगाद	६।१०८	न ज्ञानिन शृङ्गनुदेति०	४।६६
धानुलोभाज्जायते क्लेदनात्रं	१०।८८	न ज्ञानिनो हन्त नव०	७।२२९
धाग्निभोजितिरिस्ताङ्ग	१४।३१४	न ज्ञानिनो हानिकरी	९।१७
धावज्जिविदमग्रहाय०	२।२०	नटवर्तकदन्दिमानवा	२।३६
धूमरैरुष्मरैरमकुट्टं	१।२६	न टट्टदान्मोरह०	१।११५
धूमिः खलाना मुख कासज्ज	४।११२	न तपाति न धर्मसंभवो	१९।१४३
ध्मातस्य द्योहिर्गदस्य	११।१११	न तपाद्रुमस्ति विश्वन	१६।१२५
ध्माताददंरुचेवी	१२।८५	न तपायेज्जनमनुतो न	१४।१४
ध्मानावनामसमये स	१।३६	न तपादेष्टो ज्ञानिदशाति०	२।७२
ध्मानेन तत्पादसरोरहस्य	१३।६५	न त्वमा नै ज्ञानिदपौ	२१।११३
ध्रुवोऽवदत्तमीषान	१४।८३	न देहेन्द्रियश्रामबुद्धपा०	१।८८
ध्रुवोऽवदत्तं ध्रुवमपि वैष्णवी	१४।८६	न दस्तीर्षा विनलललित०	३।७
ध्वजो दर्शकः पाङ्क्त०	९।२३	न द्या स्नात् यदनेत्रो	१९।११
न		न द्योर्दग्धे संकटे	७।५७
न कर्मणा न प्रवयेति	१२।५३	न द्वारि दीवारिकलोक्कटा	१८।८८
न विश्विदमवत्तस्य	२१।२७	नवान नदेनस्तुष्टो	१६।६
न कुलं न दपो दृष्टता वा	१३।१०१	नदाव रत्नाभरणानि वत्ता	२।१२६
न केवलं तस्य नहो०	२।४६	न निगूह्यदितुं यस्या	४।१००
न क्रोर्ध्व रोद्धा सवै	६।१२८	नन्दलालम्बदापुच्छत्	२१।२२८
मञ्जवनालाममला	१९।१५१	न न्यवर्तव्य नरदुर्ब०	४।१२
नखबाणि न द्यपन्ते	१३।१०६	न न्युत्तां ते वलये नहातम्	७।१५
न क्षान्तिः क्षीपितले	६।१२६	न पराजयः पुमान्	१८।१२१
न खनु नानवत्तव०	२।८२	न पुदया पुदनपतेः प्रयोजनम्	१४।८
न खनु वेदिबुलं नवता परं	२।१८	न बन्धनोऽपी नदि०	८।६३
नपरं मुनर्मपुत्र०	६।१२३	न दृष्टयो दिग्मरण	१।८४
नगरं हिरण्यमुदीप्य	६।१२२	न दृष्टा वेत्ति चतुरोर्ग्रि	११।२०
		न नयं दतिरेपस्य	१८।१६१

न भद्रचैतान्ये शशमशक	१८२१६	नानक म निराकारो	६१४४
न भोक्तुमैच्छत् म बुभुक्षितोऽपि	१६१३३	नानक. स्मितमुखस्तत	१११६३
नमस्तमागस्य विनीतवेद्य	३१४२	नानक ऊचे सत्य	१६१४३
नमन्ति भूपाः शतश.	११४६	नानक नानक इति प्रायित मे	१३१६४
न मूर्तिपूजा यक्नेषु	१०११९	नानकमनमुपेत	२११११५
नयनपथधुपेते	२०११७	नानकमानाय मदन	७१३
न युज्यते नानक ते	८१२१	नानकस्त नमन्नुचे	१३१४७
न ये विदन्ति प्रतने	१२१७६	नानकस्तदनु सर्वबुधोऽपि	१२११६६
न योगसिद्धस्य गति	१६१६४	नानकस्तमयोवाच	१६१६५
न रामराम हरिराम	२ १७१	नानकस्तममिवन्ध	६११८
नव देशमुपादाय	९१११	नानकस्तानुवाचेदम्	१९१७१
नन्दारे पुरे कौडन्	१९१३७	नानकस्तानुवाचेद	१७१११३
नवमानमतीत्य	६१११०	नानकस्तानुवाचेदं	६१११७
नवमाद्योत्तरं तत्र	१८ ८८	नानकस्य गिर भुखा	१३१६६
नवमे दशमेऽथवा प्रगुप्त	१०१६४	नानकस्य घरदस्तु	१७११४५
नववस्त्रवृत्त वपुस्तदीय	१६११७	नानकस्य विरहेण विषाण	१६१२१३
नवमसप्ततुदंश	१८११०७	नानकस्य समयेव समग्रं	१७११५३
न वस्तिर्न पीतिर्न नीलि	१११५४	नानकस्य सुतोऽर्थाति	१६१२४३
नवमां माधानामघ कथय	११११८६	नानकी जयरामश्च	४१२१
न वारिपूर्णं कलशो	३११०८	नानकी तदनु तातमवादीत्	४१४५
न विवेद जन स देशकालो	५११४३	नानकी परमहर्षनिर्मरा	७१४४
न विद्वन्गति ये विष्णु	१८११८६	नानकी मक्तिमती उवाचदत्	६१११
न सम्मवोऽयस्तु घनागमस्य	४१४८	नानकी मृत इति	१६१२१४
न सित्ता केनापि प्रचुरं	३१६	नानकी साधुनयना	७१६
न तैलुवग्धो मयनासिमीकृती	१६११८	नानकेन कथित इतउदे	१५११४
न स्थले अलमो लोकेत्	१११६०	नानकेन कथित दुरिकेग	१६१११७
न स्मरन्ति यदभी उनादन	१७११६०	नानकेन कथित तव	६१८३
न स्थस्य जाति वद	६१११२	नानकेन कथित त्वयि पूर्वा	१६११८७
न हीटाप्रप्रजितावमानो	१७११४६	नानकेन कथित विनिश्चयो	१७११२५
न ह्येत गुरुजैविनिन्तिनो	१२११२	नानकेन गदित नर	१११८८
नाहीस्तानुतिरायुत म	१०११३	नानकेन गुरुणा गरीयता	९३११२४
नानक नानकी दृष्ट्या	४१७२	नानकेन वत प्राप्ते	१७१११
नानक परिपुष्टयदय	१५११३	नानकेन वत प्रोच	१६११०३
नानकः मकललोक्वदाग्यो	४१३६	नानकेन वदा प्रोच	१७१८६

नानकेन तदा प्रोक्तः	१८।१०६	नानादुःखप्रचुर	१७।८७
नानकेन तदा प्रोक्तः	१८।११२	नानादेशजनैर्युता बहु	२।१८
नानकेन तदा प्रोक्तः	१८।१५३	नानामिधः सर्वजगन्निवासः	१६।१८३
नानकेन तदा प्रोक्ते	१६।१२६	नानावनानि नगराणि	८।१८
नानकेन प्रथितो	८।१५९	नानाविनोदवचनैर्गुभिः	५।६९
नानकेन भणितं धृषु	१२।२०६	नान्वे वा वधिरेऽमुष्मिन्	१८।८०
नानकेनेति गदिते	४।१६	नामूवमहमन्वोऽन	१०।१५
नानकोऽदितमुत्प्लव्य	६।५६	नाम किं दुःखयोः साधू ?	२७।२१
नानको ज्ञानगम्भीरा	११।११०	नाय किञ्चिदिवा भुट्चे	११।१९१
नानकोऽथ निजगाद	७।५३	नारदेन कथित खड्ग मह्यम्	१३।४०
नानकोऽथ निजगाद	१६।१५२	नारायणो नरसखो निजगाद	१३।१०७
नानकोदितमिदं स	७।१२६	नासोऽप्यकाशो मनसो न वेति	१८।६३
नानको नयनसहयाऽयं त	१०।५५	नास्त गमनमर्कस्य	१४।२२५
नानको निजगादेद	३।५५	नास्तिकान् यवनान् जित्वा	१५।३९
नानको निजगादेद	१८।१७६	नास्त्यङ्ग दुःखमेतस्ये०	२।५३
नानकोऽमृत याचस्व	७।११४	नाह तथास्मि कुशलः	७।२८
नानकोऽमृत शैलोऽयम्	१२।२२	नि.सरत्तिव यत्रार्को	१४।२८१
नानकोऽमृत सकलं		निधिष्य जाया तनये	६।१६
नानको मर्दनो बालस्त्रयस्ते	१३।२	निधिष्य तनयामङ्गे	६।१९
नानको मलिकमेतद०	७।१४९	निषेप एषा भवतार्पिता	७।७८
नानको यद्यपि ज्ञानी	३।७८	निगमास्तव नन्दिना	१६।१२४
नानको यमनावादे	७।२४२	निजकर्मफल पचेळिम	१६।१४९
नानकोऽयमिह तिष्ठति	४।४१	निजगाद नानकगुरु०	८।१५२
नानको यवनराज०	७।१५७	नित्यं ज्ञानाम्येकम्	१२।१००
नानकोऽवददमोह०	१२।१८६	निग्य न निन्दन्ति महानुभावाः	१२।६३
नानकोऽवददीक्षत्व	१८।३०	निद्रानिद्रास्तौ यतनीय०	१।७९
नानकोऽवददीक्षेन	११।१२१	निन्दन्ति लोका नितरा	७।२१
नानकोऽह निराकारः	१७।५६	निन्दामि साधून् कदापि	१२।५६
नानक्या चरणे निपत्य	६।४६	निबदपञ्चासनमुज्जतोरस	१।३१
नानक्या पार्श्वमगम—	७।३८	निपातितो ह्य जगदन्धकूपे	१।५४
नानक्या प्रार्थितं दत्त्वा	६।१४८	निपात्य भवनं तस्य	२०।५८
नागान् सज्जयता हरींश्च	५।१५६	निमन्त्रितास्तत्र नृपाः	१५।१५०
नादं शृणोति किमुपायपरः	११।५	निग्लानो निराकारः	१३।१६
नादो गुरुमुखदचैव	१६।७	निरर्थकं जन्म भवादृशानाम्	१२।१८०

निरस्ती येन दिग्जेता	१४१२६२	नृणा मनासि रुक्ताणि	८१८५
निरागसो मे जनस्य राज	२०१५२	नृणा मनोरथ रथा	५१६३
निगवरणमानन्द०	४१६५	नृत्यगीतमिव जीवनहेतुः	४११०२
निराशमाणा नगणाणि नाना	१०१६६	नृत्यत्यल कृष्ण ! मुकुन्द !	१३१९८
निगत्य नानको गोहात्	७१२	नृत्यद्भिः सद्गीतसकैः	५१५१
निगन्धपृष्ठः पुनरावभाषे	६११०६	नृत्तार्थः पूर्वमतोऽशक्तयो	२०११२७
निर्वाणिनो वयमपेत०	३११५	नृपालयोगाविविधाधन	२१०५
निर्वाप्य होमदहनं पक्वा	२११४२	नृपो बुद्धिविवेकश्च	६१७०
निर्विस्मये पर प्रसादमुमुखः	१११७	नेतासि मोरछसर्माप	११११०५
निर्वेदात्सहसोरियतो	६१११	नेत्यमाश्रय ततो जयरामः	४१८७
निवेद्य सर्वं पदयोः	५११६	नेद यदि स्वीक्रियते	१८११४६
निशम्य कोलाहल०	३१६१	नेदिष्ठामस्ति परतत्त्व	१११२१
निशम्य तत्त्वं पतिनेति गीत	१०११६६	नेम्ययानेन भवन्ति नार्था	१४१५६
निशम्य तन्ममिपतिः प्रसन्न.	४१११०	नेय निरक्तिदुर्दृष्टवेनो	६१११४
निशम्य नानकैनोक्त	१८११५८	नैऋजना त्वयि कृपा महती	१२१११३
निशम्य नानकौञ्चूत	७१२७	नो चेद् विरक्तो	२११११
निशम्य बोलात्नृपः	३१८६	नौकाकारेषु पात्रेषु	२११८०
निशम्य रामं गतमावचित्तः	१५१११०	न्ययोजयन् कश्चन पक्ष	२१११४
निशम्य सर्वे प्रसिता०	११११६	न्यापयतीं नरपतिर्न	६१३३
निशम्य हरिगोविन्दः	२०१५०	पक्त्वा महाकटाक्षे	८११२७
निश्चित्य कालतन्त्रं	३१६४	पक्त्वा विवेकानलतः	१११४४
निश्चित्य मन्त्रिमिनीतो	२०१६३	पक्षके न गतः साक्ष्या	१६१३
निपबोद्धिर्हविषे	१४११०२	पक्षके पुरवरे वृत्तवाचो	४१६६
निघ्नत्पूर्वं क्रुद्यतम्	१४१३२१	पश्चिमा प्रभुत्वोचदधैनाम्	१३१५६
निस्तीर्य पौरविषद	१७११०२	पञ्ची स्वगत्या	१८११७७
नीत्या सत्त्व ते तूष्णं	१५१७७	पद्येऽतस्त्वच्छतैर्मनोगो	१५१६१
नीपमाना दशास्येन	१५११२४	पद्यविशक्रोशदीर्घं	९१६
नीरुत त्वा निर्गुण गार्हमानाः	१२११४५	पद्यत्वमथैव विमुक्तकृष्णाः	१०१७५
नीलुचितपनालकावृतः	२१६५	पद्य पद्य मुक्ताणि	२११६५
नीलवरत्रः कुन्तकरो	२१११८४	पद्य चानान् गुह्यदान्	२११११५
नीलादिभिः प्रहस्ताया	१५११३७	पद्यमूनयः कायः	१२११२४
नीलेऽन्न करणे सुपुति—	१११३७	पद्यनीं मूढिकमेत्य	१४१४८
नून गोविन्दसिंहोऽय	२१११६६	पद्यमातोत्तरं तत्र	१८१२
नृणा पद्मशय्या मिता	१०११०१	पद्यमेऽभि सार्धपुरम्	१६११२

पञ्चविंशत्यश्ववारैः	२११२३४	परस्परालापमुखेन	७१२२७
पद्माङ्गुलं तु हृदय	१०११०८	परस्य योषितं हत्वा	१४१३१५
पटः स्वयं च कलमः किल	१९१८१	परागपिष्टतमरेण	५१३
पठित्वा पत्रमलिखन्	२१११२१	पराङ्मुखः परल्लना	१११८६
पट्टकमालीक्य महम्हादस्य	१०१३८	परात्मजायावनवर्धपात	६१२२१
प्रणम्य च स्थितः पाश्वे	१९१८०	परावरज्ञाननिधिः परेद्ये	१८१९९२
पतत्सु पुष्पेषु वरो वरीयान्	५११०३	परिचितततामस्य	६१२००
पताकिनः सपरिरम्य द्विद्विरे	१८१२०	परितो भ्रमतो मेरु	१४१३८८
पत्तनानि हतवैरि च राज्य	६१७६	पारिदेवितमस्य नानकी	७१२०१
पत्तयः करिहयेषु पताका	५१७४	परिपीडितमेकतो वना	१६१९४८
पत्नी विपुत्रापि लभेत	६१७८	परिहसति किमु ब्रवीषि	६१२००
पत्सुर्हपोत्कर्षहेतुः	२१३४	पक्ष न कदापि पुन हे	२०१२२१
पत्सुश्चिरप्रव्रजितस्य	१८१८४	परोपकाराय कृतः प्रेयञ्चो	१७११२
पत्नैकमुक्ता ललु नानकी तै	४११०	पर्वतोऽयमनलचित्तनामा	१३१५४
पत्र लिखित्वा विसर्ज	२११४	पलायितेषु सर्वेषु	६१२१३
पत्र लिखेत् कपटाध्वरङ्गजेयो	२११२२	पल्लव्य एनं कशिपूण	८१४१
पत्राङ्गुलीमेककपोल एव	५१६५	पल्लव्यतो यवनभूमिपतिः	२०१६४
पत्राणि तस्य बहुधा	२११२४	पवमानश्च कथितः	१४१७९
पथ्येषु सौस्थमधुरेषु	२१३७	पशुकृता ये पुरुषा यजद्भिः	१४१२६८
पदयो पपात सकल	८११५६	पश्चात्पन्निति जनो	६१४०
पन्थाः प्रवर्तितः स्वीयो	७११२१९	पश्चिमस्यास्तु राग्यायाः	१४१२१६
पप्रच्छ नानकमथादरमाननामा	१४१७७१	पश्यन्ति ये नमस्पन्ति	१८१२८०
पप्रच्छ निर्णीतवर द्विजं स	२०११८	पश्यन्ती ब्रह्मदिन्द्रजाल०	३१२६
पप्रच्छ रितर तत्र	२०१८४	पश्यन्ती विषमिमु०	३१६०
पप्रच्छ मर्दनस्तत्र	६१८९	पश्यन्नेकनगराश्रम०	११२०२
पप्रच्छ मर्दनस्तत्र	१५१४२	पश्यन्त्वमु मन्त्रविदो	६१७६
पप्रच्छ मर्दनो नाम	६१८८	पश्यन् यातिः करतलमलकायमानम्	१५१२
पप्रच्छ सोदञ्चितचित्रावृत्तिः	१५१८०	पश्यन्निदीयमहमेतदक्षत्रमेन	१६१२१०
पमस्तान् पाययामास राज्ञौ	२१११७३	पश्यति रुदैव दैवम्	१३१३८
परः शता जूग्मितमस्य	६१५७	पाखण्डवर्त्मा कुहकः स सिद्धि	१७११२८
परममिति मयोक्ते योगिराजो	१७११२०	पाटलाकणकाञ्चनारजं	५१७
परलोकाय गन्तारिम	२११२९७	पाणौ द्विदोर्दपण०	२१६३
परशुराम इति प्रथितो	८११००	पाण्डिप्रा परिशोभिता	२११८
परस्पर विप्रतिपत्तिमन्ति०	११६१		

पाताञ्जमुच्यते तेषु	१४१२५६	पुण्ड्र तव स्वच्छतर लडाटे	१६१६४
पाताले च ततोऽधस्तद्	१४१२५७	पुण्य पुण्यजनस्य जन्म	८१२२४
पात्राणि नर्तकानामा	१६१४७	पुष्पैरनेकजनुरन्तरस्रुहातैः	१४४३
पात्रे कुन पय श्रित किमदधाः	१३१७६	पुनौ निवेष्टितौ कुड्ये सः	२११२०२
पादयोः पतितस्तस्य	१६१६७	पुनः प्रतिश्रुत्य निजाधिकार	४१२५
पादयोर्निपतिता तपस्विनः	७१४५	पुनरागमन प्रतिश्रुत	७१४२
पादुना कुञ्जयष्टिश्च	२०१११२	पुनरिन्द्रसेनसहित —	६१२८
पादौ स्पृशन् शमयते	१०१७६	पुनरुवाच यतिर्पतिनाम्	१११२०
पानमोगननिवासमुखेन	५१६०	पुनरुचे दयासिन्धुः	८११२३
पान्था यथा रात्रिपु	८१३६	पुनरुचे मुकुन्दस्य	१९११५३
पापध्वान्तध्वसने द्वादशात्मा	१३११५१	पुनर्गता तौ यवनाननेकान्	११११५३
पापानामपि पुण्यानाम्	१४११०५	पुनर्गोपीचन्द्र ऊचे	१२१६७
पातसीक्वचनैर्जयराभौ	४१८३	पुनर्जगाद सेनेशो	२१११६२
पारीन्द्रक्षानयवन	२०१८३	पुनर्यभाषे कृपितोय	६११०६
पारीन्द्रक्षानो यवनध्वजिन्या	१०१७८	पुनर्मयोक्त श्रीचन्द्रः	१६११६७
पाण्डुरगुद्र नगरी निर्मिता	१५१५१	पुमर्षात्पृष्ट गत्वा	८१८२
पाश्र्वे द्वये तत्र पुरे यधुपु	५११०१	पुर मङ्गपुर नाम	६१६३
पाश्र्वे न्ययीदमहमन्यतमं प्रणम्य	१९१७०	पुराणरूपः कुरुते सङ्गतो	१६१९३
पाश्र्वे स्थितो मीर	१८१३६	पुरा प्रकोराच्छिन्निवाहनेन	१४११७०
पाशुः स्पृशन्नपि पदे	५११२	पुरे न मे स्वयि धृतिरुद्भूय	१४१६
पापविह्नो वेदपुराणबाह्या	१७१८०	पुरे निशान्त प्रविशेम	९१५८
पार्णिप्रपीडितमुदः	८१६५	पुरे स्थितः पाटलिपुत्र	२१११३३
पितरौ तनयामसागरोत्था	५११५२	पुरोऽय वाग्यैः पतिभल्लभिः	१११९
पिता भूय कोपमुपागतौ	२०११२६	पुष्टि परामापुरपेतरोगाः	३११२४
पितृर्गृहे भर्तृर्गृहे च	३१७६	पुष्पैः कोकनदाकारैः	१६१९३
पितुर्मदीयस्य स चन्द्रभानोः	१६१५१	पुष्पोक्षेपा तथादित्या	१४१२११
वित्रानुशिष्टावपि तस्य	७१७४	पूजा कृता शिष्यगौ	२११६९
पित्रा प्रवृत्तैः प्रदितस्तवारिम	७११७	पृथ्वेत देवस्तत्त्वटिकाया	५१२५६
विश्रोक्षुभ संख तथा	३१६८	पूजचन्द्रवदनस्य तदानीं	५११२
विपीलिकाना हि पुरातनीनाम्	१३१६१	पूर्वं क्षान्तो जगदीशमेव	१३११२
विपीलिकायाः परमेष्ठितो	११५१	पूर्वं जहास चिरमस्य	७१११०
पिपता ता मुग्धोद्भूता	१४१११५	पूर्वं मया यः भ्रमणः	१५१११२
पिपति यो रसमेतम्	१२१८१	पूर्वपूर्वभरवाभनावशा	११७५
निपन्ति भक्ताः सततं	१०१६१		

पूर्वमेव खनैः समीकृत	५।५५	प्रति प्रयत्नित तत्र	१७।१४३
पूर्वं न किं नो यतिमन्त	८।१४	प्रतिनिश्चितं पयसि शीतदीधिति	१४।२३
पृच्छनायस्तु तुर्णाक	१२।२६	प्रतिष्ठितः कोऽपि समान्गाम	२०।१४४
पृच्छन् गृहं तत्र गतो	८।१४२	प्रत्यक् परानन्दमयो०	१।६१
पृच्छन्तु रामदासस्य	२०।२०	प्रत्यक्षं न धनते सदोपता	११।३३
पृष्टं शिष्यैरेव जन्मान्तरे क	२०।१३९	प्रत्यक्षतः कैवल्यान्धवस्य	११।४०
पृष्टा प्रवृत्तिः तत्त्ववि०	१।९६	प्रत्यक्षसिद्धानि मुद्धानि	११।६३
प्रद्यो वारिरतिः द्रुतेन भृगुणा	१२।१०४	प्रत्यक्षेण उराकामृतिपुत्रो	११।२०
पैद्याचो गौहको लोको	१४।२४०	प्रत्यन्तदेशवसतीरवनेक	१०।२१
पोतैराकृविनं सिन्धु	६।५	प्रत्यर्थं तां तेन ततो विनद्धौ	७।१४
पौरानपदप्रीतिम्	१५।१००	प्रत्यहं चेदमवदद्	२१।२२१
प्रकटोदभूव जनकः स	१५।२६	प्रयनानुमूतः रत्नगतं	१७।६
प्रकारेण महोदतेन	१०।६	प्रयितां मूतवाः सिद्धः	१२।१६७
प्रकाश आसीदजितस्य भूया	१८।०४	प्रदक्षिणावर्तवहन्	१४।२२१
प्रकाशस्यान्धकारस्य	१४।१६१	प्रदर्शनार्थमेतत्तु	१४।३१९
प्रकृष्यते नेदमवादि देयात्	१८।१५७	प्रदाययितुं कान्ते ता	६।५१
प्रकृतिरम्यतनु समशोभय	४।२६	प्रमवन्ति भिदा उराधिभि	१६।१३०
प्रकृतिविकृति पुषा सषाठानाम्	१२।८६	प्रमाव तस्य रागपे	४।११२
प्रकृतिविकृतिषु स्वयं महेश	१३।८४	प्रमाववद्भिर्हृदये मगिन्या	७।४०
प्रकोष्ठयोः काष्ठन	८।२६	प्रमावादेव तदमूत्	८।२६
प्रकृताय चासमनय	१६।२०५	प्रमाणकालेषु यदप्यदीच	१६।१६४
प्रकृतावान्त्वस्तिमिरतरणि.	१।३	प्रयाति छिन्नोपहितः	११।३८
प्रकृतायते यो जनतास्तु सिद्धः	१८।८३	प्रकृतगर्भप्रमन्त्राख्योचनाना	७।३६
प्रचेतसश्चतुर्णां न.	११।१२८	प्रकृताद वदति ज्ञो वसन्तमन	१३।६८
प्रजापत्या विधायेष्टि	१७।६१	प्रकर्षतो वारिषरान् पयोधौ	१९।२३
प्रजाताय नृपो नगराय	६।१४७	प्रकृते मैत्रीचक्रे सर्वे	१२।७८
प्रजनन् लब्धतत्त्वः स	१६।१०७	प्रवेशपापागे नियति गमनम्	१२।१६३
प्रजम्भ्य तेनोत्तमये	१८।१२६	प्रवेशितो मर्मविदाय०	१।१०५
प्रजम्भ्य दूरादय नानवेन	८।३४	प्रसक्तं स ददौ पञ्च—	२१।६२
प्रजम्भ्य मन्त्राध्वरु	१।११८	प्रससाटं गुरुः शिरस्यधान्	२०।१२४
प्रजामपूर्वं पूज्य	२।६१	प्रससादं नदास चाति—	२०।१०४
प्रणिपत्य दण्डवदसौ	१३।१३२	प्रससादं नानकगुरुचर्यास्य	८।१६३
प्रणेनतु प्रीतिपुत्रो परस्परम्	१४।८८	प्रससादं सदा पश्यन्	५।१४४

प्रसादवत् नृपतिः	११५२	प्रेम्णोपगूढः स च नानवेन	१५१५८
प्रसादितश्च सुचिरं	२०१२२	प्रेमिनाः केन इ किनामा ?	१५१६२
प्रसादनव्याप्यैस्तदैव	३११११	प्रोवाच नानकमुद्गुरुम्—	१६११६
प्रसादिता मे प्रविर्णयानया	२१२३	प्रियंवदः सस्मितपूर्वभावा	४१२४
प्रसाधनी पाणिगतात्	५१६९	प्रियंवदस्येति निष्ठम्य बाणी	३१२२४
प्रसूतवादीदितये किमेवं	८१६५	प्रियवत्तुनस्वस्मिन्	१५११४८
प्रसेदिवानय निजवाद भाषयः	१४११३	प्रियवत्तु पुनोऽन	१५११७१
प्रत्यापसन्दर्शितानिस्तु०	१०११६	प्रियाल्लभादादधनारिपेक्ष	३१११७
प्रहिवेनान्तर्यामिना	१५११६	प्रियाविद्येनैव निद्रुयमान	१५११३०
प्रह्लादस्तदनु जगद दुःखम	१११०९	प्रियकरय मन्त्रवाचिनरेषु	५१५१
प्रह्लादस्येति वाचा स परमुदितो	१३१२०४	प्रेमप्रियस्य यदि भागिनि मूलमैः किं	१७१२५
प्रह्लादस्तमितदुवाच नानक !	१३१८१	प्रेमाढ्यागान् सलरीहासपूर्वा—	४१३६
प्रह्लादस्य स्थानमभ्यागत	१३१२०६	प्रेम्णा समपिहृय	३११०१
प्रह्लादी हरिकर्षे वर्षस्यैः	१४११३५	पृथो जम्बूद्वीपयोऽस्ति	१४११४७
भाकारः कनकोज्ज्वले मन्त्रिमल	१३१२२१	क	
भाचोमरङ्गयद् देव	१८१२३	कैरु वल्लः प्रापदितुं गतः कृती	७१८८
भाणनायः समागम्य	१२१२८०	कैरु नमन् रिनिनेय बोधाम्	७१५९
भाणनायमवदत्परिवृष्टः	१२११८८	कैरोः धनियवर्षस्य	१६१२६५
भाणत्यन्दिरोधार्यम्	१४१३७	ख	
भाणायामैव दीर्घश्च न	१२१५३	वज्रान्वितास्य निगिता०	८१६१
भाणोमानः समानद्वयो—	१०१२३३	वद परिकरो मुक्त्यै	१६११४८
भाणो मूलान् समुत्पाप	१०११२०	वदेऽपि तस्मिन् भ्रमणं घट्टे	१७११४८
भातर्गाविन्दहिंस्रु हृष्टो	१११२८१	वध्यस्य या तमिह सस्यति	१९१२३१
भादुर्यन्व भोरस्यत्र	१११६१	वध्यवति सकलति विधूय	१७१७५
भादुर्यन्व पुरो दहनाद्	१४१७७	वन्धुमुपं प्रापति	११२६
भादुर्याया रथिमपुरिम०	११२४	वन्द्य वायैः कपिहृ—	१५११३८
भाषान्येन सजोदितास्तु	१४१३०४	वर्हासहमरविन्ददण्डाय	८१६९
भाक्ते यत्र प्रवेष्टुं यदु०	११२३	वत् ते शिष्टं सिद्ध	२११२२१
भासस्तत्र दिनैरयं कतिरये०	११८४	वत् विमलितं सर्वं विहित	१११११८
भासा भूमिभूना धिति विलिखिता	१५१७८	वल्ग्व्या सोरगां कनक०	५१७८
भास्वभोऽश्वोऽस्ति	१६१११	वल्ग्वीर्योऽनन्तानाम्	१४१२३५
भास्वस्य शिवा विदार्य	१६१२१५	वन्द्यैके वर्षति शिन्दुगर्भे	१६१२३
भासदत्तागनायः	१११२८४		
भात्या तव भवामेद	१५१४०		

बलि गान्धारनिकटे	१६।१४२	बोधयन्ति खलु शिष्यगणैः	११।४४
बली गान्धार ऊचे तं	१६।११९	बोधितोऽपि बहुधा मया	८।१२१
बहिः पुरादाम्रवनेऽस्ति	८।१४३	बोधयामास लेलेन	६।५०
बहिर्यवनसेनाया यातो	२१।१७६	बोलापरायः सद्ने	१।५८
बावरेण तदा प्रोक्तं	१८।५२	बोलापरायस्य गृहं	८।४०
बालं विलोक्यात्मदशा	१।५२	बोलापराय आहूय	८।५
बालकास्तरुणवृद्धः	५।७७	बोलापरायमुपगम्य	५।१६६
बालगुद्राशिणा प्रोक्तं	१७।५५	बोलापरायस्तलवण्डिकाया-	८।२
बालगुद्राशिणा	१७।५८	बोलापरायस्य गृहाय	८।२०
बालसिन्धुमनुगं	३।५	बोलापरायेण निशम्य पूर्वं	१।४५
बालसिन्धुमुपाहूय	४।४४	बोलापरायेण विसर्जिता०	५।२५
बालसिन्धुरिति तदेवं	४।४८	बोलापराये विनया-	८।७८
बालसिन्धुरिति सम्य-	८।१०६	ब्रह्म केन च भवति	१२।१३३
बालसिन्धुवाचेदं	२।८९	ब्रह्मधनियसार्थवाद-	६।७७
बालसिन्धो ! धुम्	१३।१०७	ब्रह्मचारी गृही वानप्रस्थः	१७।७०
बालसिन्धोः समाकर्ण्य	११।२४	ब्रह्मचारी गृही वानप्रस्थो	१७।८८
बालस्तदोवाच न बाल चेत्ति	१८।१८	ब्रह्मशादुपदेश एव	१२।१८३
बालस्तमाहस्य निशम्यता	१।८८	ब्रह्मप्रसिद्धं सकलप्रकाशं	१६।३३
बालाख्येन पुराङ्गदं प्रतिक्रिया	१।८	ब्रह्महा क्षयरीणी स्यात्	१४।३०९
बालोऽङ्गवत्स्य गुरु	१६।११२	ब्रह्मा गुरुमुखश्चैव	१६।८
बालोऽधुना किं बहु०	२।१५	ब्रह्माण्डमेदेन चयेन क्लृप्ता	१६।१०
बालोऽपि त्वं गृहत्वेन	२१।७३	ब्रह्माण्डानां नाशकर्ता	११।१४३
बालोऽयमद्भुतगतिर्नितो	२।१६	ब्रह्माद्यैः सुरसत्तमैः कथमपि	१३।१२८
बाह्यं तु भण्डलं याति	१४।१०२	ब्रह्माद्वितीयचिदय सुखममनेयम्	१४।१६
बाह्यं विरलेरिति लक्ष्यमात्रं	१५।१५	ब्रह्मा वाणी शेषनामः सुरेज्यः	१३।१५७
बाह्यमादित्यसंस्पृष्ट	१०।६६	ब्रह्मास्मीत्यपरोक्षबोधः	१।७३
विमर्ति भूतद्रोहेण	१४।१८०	ब्रह्मा विष्णुर्नन्दश्च	१६।१८१
विभ्राणो मकराकृतिं श्रवणयोः	१३।१२४	ब्रह्मैव निष्कियमसौ	१४।५३
वीजं विकीर्णमिव	११।५२	ब्रह्मैव शुद्धमवहेति ननु	१५।१०
बुद्धौ पाने शानदण्डेन गाढम्	१८।५७	ब्राह्मण्या भवने गत्वा	२१।१६७
बुद्ध्यादितादात्म्यविह्वले	१३।६२		
बुद्ध्या विपाकसमर्थ	१७।३६		
बुद्ध्या समाधिविधिना	१७।१०३	भक्तञ्छन्दानुवर्तित्वम्	१३।२९
बुभुक्षया चेत् प्रपसे	६।११८	भक्तप्राणे यस्य जागर्ति चक्रम्	१३।१५६

मत्स्य दानं न महा०	२११६	माण्डागारिक एकोऽस्य	२०११२
मत्ताधिकारी निममज	६१३६	मान्या प्रोक्तमिय हि वेदिपदवी	२०१२४
मत्ताधिकारी धनखानकस्य	१७११४६	मानी कन्या बभूवास्य	२०११७
मत्ताधिकारी पवनस्य	४१६	मिदुकोऽधिगतमानसराज्यो	४१६१
मत्ताधिकारे लामः कः	४१५५	मिन्नकर्णनिबहो	२०१११३
मत्ति गुरोर्गुह्य बहादुर	२११२०४	मीतिर्न ते कस्यचिदस्ति	२११६
मत्तिप्रियश्चेजगदन्तरात्मा	६१६१	मीतस्तत्तस्तस्य मनस्य०	६१३७
मत्तेष्टसाधनविधौ	२१३३	मीतो मत्स्यमुख दृष्टा	६१८
मक्त्या गुरुणा सकलार्पणेन	१३१९४	मुक्त्वाऽयं तद्रूपमधारय०	१५१६८
मक्त्यापि मोग्यानि	८११४८	मुक्त्वा ब्रजेति मगिनी	१०१६०
मक्तोरिम रामचन्द्रस्य	१५१५६	मुक्त्वोत्थित जिगमिषु	७११३५
मक्तौ ज्ञाने च वैराग्ये	१२११९	मुद्ध्ये न बान्छादयसे किमपि	१७१११२
मगिनीपतेरन्य नरण०	३११००	मुवनत्रयपावनी धुनी	१६११४२
मद्रक्षवास्तु मद्राश्चेद्	१४११३४	मुवि मारमुदारमाचरन्	१६११२८
मद्रासुमेरुधिलराद्	१४११२७	भूतवास्येन चिद्रेन	१११६५
मयतस्तव वाति मास्तौ	१६११५६	भूतानि चत्वारि मृतिश्च	१११६६
मयेन भूता अपि यान्ति दूरा	१७११४४	भूमेरधस्ताद् भुवनानि	१४१२५४
मयः किमेव स्वत एव सिद्धः	१५१२	भूमौ चतुर्धामवतिष्ठ	७१६१
मयति नानकराज्य	३१८६	भूयः कूपे स्थित व च	२११२९
मयस्वरूपा विदुषः	३१५४	भूयो बद्ध नानकं चाहमाख्य	१८१२६
मयनादपनीय पञ्चधर्मो	२११०२	भूलोकाय भुवलोका	१४१२५१
मयन्तमेतर्हि विगर्हितैर्हा	३११२२	भूति न बान्छन्ति च	९११६०
मयन्तु तीर्थानि कृताभ्रमाः	१४१६३	भूत्यस्य ते सुतुरह न	२११२२
मयादृशाः सत्यमुदीरयन्ति	१२११७९	भूत्यो जनकराजस्य	१६१११९
मयानभूलुब्धरनाम	७१७३	मेरीणां मुरजाना	५१७६
मयेत् कदा कुत्र च	१६१५	मेरीरवाकर्षणं नृष्टचित्ता	५१६२
मरतस्य मरदाजी	५११२१	मोक्षा मयेत् का परिबर्हेतम्	१६११२
मर्तुहरिस्तमपृच्छत्	१६१२२	मोगावर्गावम्पक्त	८११४
मर्तुहरिस्तमथोचे	१६१४६	मोगावर्गो पटन्तो	५१८८
मालः पपात पदयोर्धितिनानकस्य	१८११७७	मोगोय मग्नगरलो भृगुगो	१५१२४
माण्डं किमादाय समागतोऽपि	३१४१	भोगनाशनसत्कारे०	४१७८
माण्य मदीयं महदेव	३१६७	मोक्षितो भूरि सत्कार	७१६
भारते कुरुते जन्म्यन्तु	१४११३०	मोग्यैरल नित्यमुरार्जितैर्य०	१७११०८
भाषाप्रपन्धान् भक्ता प्रणीतान्	१४१७०	भ्रमन्तु तीर्थानि जयन्तु देवान्	१६१३६

अस्मभे तु मनन्ति विजयी	१६।१६०	मदुक्तं न कृत कश्चित्	२१।२१
आतः सज्जन ! जोऽपि वैषिक	१६।८४	मदेन सन्निपातेन	१।८०
आतस्तरस्या त्वमिहैव	६।११५	मदेयमुक्तं न कथं ब्रवीति	८।१५८
आतरत्र दस पञ्चराणि	७।४८	मद्भातरं तुल्यति गच्छ	४।११
आता भद्रै वसति विदिने	७।१९	मधुदंशः पलं गृह्णो	१४।३१८
आता भवत्याः कुञ्जली	७।२६	मधुराणि फलान्यमुदृक्तं	९।१०४
आता मनास्ते कुञ्जला	७।२८	मधुराणि फलान्यासु	८।१११
आता मृतः सम्प्रति हन्त कालः	१९।१८६	मन्ये तथोजनरदो	२।१
अनुभावमधिगम्य दत्तु	७।४६	मनसो बचसोऽप्यगोचरः	१३।६८
आनन्तर च पुनरस्ति	१६।१२१	मनोऽतिघातिर्निगमो घनश्च	१६।३४
आनन्तरस्य नने	१६।१२५	मनो ह्य वीर्यस्य मदीय	१७।१६५
आनन् देवेष्टु चिन्तनानकस्तु	१६।१२४	मन्त्रद्विरेफकलांति०	५।५०
म		मन्त्रस्य देव परिचिन्वते	६।८४
मन्त्राण्यदेवायतन धियानु.	१९।६८	मन्त्रान् साधय सावधानमनसा	११।१०४
मन्त्राणां वदराण्यराक्षरपतिः	२१।५५	मन्त्री जगाद तव नानक	६।१०१
मन्त्रेण देवायतन	१०।३	मन्त्रौषधी विविधयोग	१३।५८
मन्त्रेण यद् यवनराशिषु	१०।३	मन्त्ररा तदुपलभ्य कैक्याम्	१४।१०१
मन्त्रलनायादनि जिन्	१२।४२	मन्दशोषसना नाभिः	१४।२०७
मन्त्रलप्रतिचरेण महात्मा	५।३३	मन्द्राकिनीसलिरुचिच	१५।४
मन्त्रलोभूत गोरक्षम्	१२।१७८	मन्मयो वपुषि तस्य सञ्चरन्	४।३०
ममाया तरणी पया प्रतरणे	६।४३	मन्मना भव मद्भक्तः	११।५६
ममापि ह्यग्न्युनिधौ	२।४५	मन्यसे मा यथा वीर !	६।१०६
मन्त्रकथयिता मुद्रा	३।१७	मम भाग्यमन्त्रसमये	८।१६७
मम यतीनां दुर्यन्ति	१४।१२६	ममतामरहाय सर्वतः	१८।१७३
ममि दौक्ष्यं त्रिद्विज	८।१५१	मम मनोरथपूर्तिरभूत् प्रभो	५।१२९
ममिदो यद्गदूट	१४।१५०	ममार्थनाः कल्य नाय !	१४।११
ममोभिः रुनैरैरुद्वृताः	२९।१५८	ममेव पुण्यैर्जनुरन्तराग्निः	१६।६८
ममिन्वामरूपो न परिपृष्टा	५।३५	मदपुत्रो बलो नाम	१४।२५८
ममिमयोर्मिथ्या सह	३।८०	मया चपकनासीतमिति	१८।३६
ममन्तद् मुचिमुक्तिन्	११।८०	मया तदुत्तर प्रोक्तं	१७।६०
ममो ममो नापिक कश्चिदस्ति	१८।५८	मया पृष्टं महायोगिन्	१७।१५७
मम्येन्द्रस्तनुवाच वर्णय	१०।८४	मया समं नानक आज्ञागम	४।१२
ममनेर्नानाविधैः	५।१३४	मयैवमुक्तः स कदाचिदूचे	४।७
मदब्धः करिणोर्जनतः	५।१४८	मदैवं बोधितस्तस्यै	४।२१

मयैव कन्या जनिता यदि स्या	६।१	महात्मभिर्मूर्खिनैरजसं	४।२७
ममोक्त कति राजानो	९।६५	महानसे मे स्थितमानयन्तु	२१।४०
मयोक्तमस्मिन्देवोऽपि	१७।८	महापातकज्ञान्योराद्	१४।३१०
मयोक्तमस्य वस्त्राणि	१६।८३	महापुरुषता गते मानचन्द्रे	१७।३३
मर्दनः पुनरगास्त्वयाजाति	७।२४	महिमा गहनोऽपि मासते	१६।१२७
मर्दनः प्रचलितो विलोकितु	१०।८	महेश्वराध्वान्तरमस्ति	१।६५
मर्दनः प्रचलितो हृदि	६।१२१	मा नानक निराकारं	४।८९
मर्दनः समुपागत्य	७।५	मा नानकनिराकारं	११।१०
मर्दनः स्वयमाचष्ट	७।१३८	मा नानकोऽवोच०	१६।४६
मर्दनस्तमस्तिग्मम्	१०।७०	मा प्राक्ष्यसीत्युक्तमनेन	१।१४
मर्दनस्तमपृच्छच्छ	१५।५०	मा विलोक्य मनुजाः	५।४५
मर्दनस्तु तदादाय	८।१३६	मासस्याद्युचिता	१७।१२६
मर्दनस्य सहजादसंश्लोकः	१६।५६	मासौर्ध्वं सौरभमुद्गिरन्तं	५।१३६
मर्दनेन कथितं कथमुक्ता	११।२०८	माणिक्यचन्द्रस्य	१९।२५०
मर्दनेन कथितं कथयस्व	१५।६३	माणिक्यमादाय जगाद	८।३८
मर्दनेन कथितं प्रभुरस्य	८।४७	माताऽबोद्धुनिबद्ध	८।२७
मर्दनेन कृता पूजा	७।३६	माता मतिमम जटा यदि	११।३२
मर्दनेन गदित जगदीश	१०।४४	मातामहादय उदीर्ण	४।७३
मर्दनेनैवगुक्तस्तु	७।१८	माता ददत्यमिदधौ	११।८७
मर्दनोऽमृत गोरक्ष	११।३६	मातुः समीपमुगम्य गुहर्जगाद	११।८३
मर्दनोऽमृत राजेन्द्र	८।८	मात्रा च शिष्यैरखिलै	११।१५६
मर्दनोऽमृतकल्याणि	८।८३	माता समं स सम्मन्य	११।७४
मर्दनोऽवदिद्वैय वसेति	१५।१५	मानचन्द्र उपावेदम्	१७।३०
मर्दनो मुमुजे सत०	९।१३७	मानचन्द्रमुपावेदम्	१७।२५
मर्दनो वैणिको वैणिकै०	५।४८	मानचन्द्राभिषिं मित्रं	१७।१३
मर्यादामविलङ्घयन् प्रभुरपि	६।२	मानसलिकादग्ने	११।८४
मलयनरसंज्ञान्मालती	६।२३	मानसोत्तरशैलोऽस्ति	१४।११६
मत्तैर्देहतः पातितैः किं	११।५५	मा नानकोऽभासत कपि०	११।२१
मल्लैः सम नो बहवो	१।७९	मानासमानचकितस्य मनोहरेः	१७।७३
मलीमणानि त्वद्दर्शनेन	८।१०	मामपृच्छद् गुहर्वाल	६।११२
महम्मदो ययनेषु	१०।२२	मानवोच्य नानकोर्य	१०।७१
महर्लोकस्ततोऽप्युचम्	१४।२५२	मानुक्तवानानक योमिषयो	१७।१२१
महातले काद्रवेया	१४।२६४	मानुषयान्मारमिमं बहस्व	५।१६०
महात्मनो वैणिक आगतोऽय०	१६।७३	मानुवाच ततो योगी	१९।८१

भामेवमूचे गुदनानकोऽह	१८१८	मुद्रामग्नि कुञ्जवष्टिम्	१२१४३
मायाकृत ते स्तवन निशम्य	१८१५६	मुद्रिका वितर तस्य ताः	७५५
मायागुणैर्विरचिते पुरुषस्य	१४२०	मुनिर्वमापे भवदाश्रमस्यो	१६१६२
माया नटी नायमिद	१५५	मुनीन् सुतीक्ष्णप्रभृतीन्	१५११६
मायामय धनकुटुम्ब	१८१७६	मुखी मधुर निनादयन्	१६१४७
मायागयेऽह ससारे	८११५	मुखी रणयन् मनोरम	१९११६६
मायामये भावतो	१४६३	मुष्टिं यस्य चरणौ क्षिपतः	२६६
मायामयेन घणुपा पिहितो	१८१२८	मुहुर्मन्द्रध्वनौर्दिवि परि	६१२९
माया शक्तिस्तावकी यद्	१३१२६	मूक वाक् यतियातनोत्यचरणम्	१३१११
मायेयमानाय सभा गुणाख्या	११११५	मूढा यथातिममता	६५५
मारीचो मृगमायया	१५१२३	मूर्खो वा पण्डितो वापि	६४१
मार्गं बध्वापरा सेना	२११८९	मूर्तो भूमियुतः सितः	२६७
मार्गे कृतश्चिद्यवनस्य	२११५६	मूर्धा पूर्वमुदेति शौनकमते	१०८३
माल्यमोदककरोन्तरथासी	१०१२३	मूल महद् ब्रह्म जगत्कृतायाः	१६१८०
मास स्थितस्तत्र ययौ	९११५	मूलः सततद्वयोज्ज्वलितस्य	१७१०६
मासमास शुक्लस्तन	९४३	मूलकमे विविध ग्यदधुस्ते	२०१०८
मासान् स्थितः पञ्च	६१४९	मूलकमेव ताः पूर्वं	२१२६
मासास्तृतीय गच्छन्ति	१४१३५	मूलचन्द्रस्ततोऽवादी	६७३
मिताहारस्त्यक्त्वा	१६१६५	मूलप्रकृत्या महताहङ्कारेण	१५१२७
मितिरामममात्य स प्राहिणो	२११०६	मूलमापृच्छय मुदिता	४८०
मिन ने नानको योगी	६१६	मूलमुत्पादयिष्यामि	२११२४
मित्रखानोऽब्रवीन्मूखो	६७१	मूलाक्षोणेति विख्यातः	४६८
मित्रस्य तव किं नाम	१७१२	मूलाङ्गानतमिस्त ताप	२१२४१
मियः कारणकार्पाणाम्	१४३१	मूलापादोत्तरापादा	१४१२४
मीनो मनुष्यस्य गिर	९६	मूखोऽब्रवीदग्निरय	६१८
मुकुन्द सुरमाराध्यः	१३८५	मूखोऽवदत्तविषमेत्य न शक्ति भुङ्क्ते	१८७६
मुच मन्योज्यमायाति	१०८१	मूणको धान्यहारो स्याद्	१८३१७
मुक्ताः शरच्चन्द्रमनीभिरामा	२०१४६	मृगाया गुरुदत्त आभयदा	२०१२५
मुक्ताः सिद्धा स्लेच्छराजेन	७१५४	मृगयारसेन गहन	२१५८
मुक्ताफलानि विपुलानि	८९६	मृगये भ्रातर सौम्य ।	१६११७
मुक्त्वा जहोगिर नृप	२०७७	मृगबन्धकरोष्ट्राणाम्	१४३११
मुण्डमातृक ! पाण्ड !	११२६	मृतस्व गम सस्कार	१६१२६
मुण्डो जटिलो मन्त्रः	१७८१	मृदङ्गमञ्जुध्वनिभिः	५२६
मुद्रासहस्र विततार	३११२	मृदुनि मनसि सत्त्वमाविते	१३२७

मेघमाल इव प्रोक्ता	१४।१२१	यतिनाऽमिहित मम सङ्ग	१७।२२
मेघायैर्हरितेन्द्रनील	२।१५	यति पात्राणि मृद्रेणु	१७।२२
मेघास्तदूर्ध्वे तिष्ठन्ति	१४।२३८	यतिर्नोचेद्विजानीया	१८।१६०
मेघः किंपरिमाणो ?	१२।११६	यतेत योऽस्यानुगमाय सर्वथा	१६।२२
मेघगिरिश्च सपाद	१२।११६	यतो गतास्तद्विगुणे प्रदेये	१०।६१
मेरोः परस्ताद् मूरस्ति	१४।१६३	यत्क्रोधनस्यास्य धनस्य हानि	४।६
मेरो नवपुराणि स्युः	१४।१२२	यद्यकस्यो मनो रोदुम्	१४।४०
मेढके वसिते तत्र	१६।४८	यत्र प्रसीदसि मये	२१।४१
मेघे तुलायामेकस्मिन्	१४।२०४	यत्रास्ति तेषद्भवते नितान्त	४।१०१
मैन्द्रं तथा द्विविदमृक्षपतिम्	१५।१६३	यत्रास्ति मोघो नहि तत्र	१२।७७
मोक्षस्य कथित द्वारम्	१२।१३६	यत्कारे विरजं विराजति हरेः	१२।११६
मोक्षो बोधमृते कथं ?	१२।१३६	यत् सन्चित् स्वप्रकाश	१।७२
मोक्षयत्तु जनेभ्यः	१।६५	यथा दयामासिष मे	१६।६२
मोक्षाय देव द्विपताम्	११।१००	यथा मणिप्रवागणे न	२।७६
मौलिर्मित्यं त्वा नमन्मे	११।१५३	यथा यथा मेदधिय	८।५४
म्लेच्छ धम दर्शनमयं	११।१०६	यथा रज्जौ सर्पो भ्रम विवक्षितो	१।६६
म्लेच्छराजस्तदाकर्ण्य	१७।१४७	यथास्थित नानकमागत	६।१०४
म्लेच्छस्य मृत्तिका मृदून्	२१।४६	यदगम्य हि यत्किञ्चिद्	१४।२३३
म्लेच्छाचार्यो बह	१०।१२७	यदपृच्छजगलालाख्यः	१६।१५
म्लेच्छाधिपस्य तनयो	७।१५०	यदस्ति भाति श्रियनाम	८।६३
म्लेच्छाभिराजो धनखाननामा	१।१०६	यदा जनोऽज जानाति	८।११६
म्लेच्छाधवदतामेष यवनाना	२१।१८५	यदा भ्रमः स्यादनखान०	४।६२
य		यदा मनस्ते सगुणे	८।५५
यः क्रोधलोभादि	२०।५३	यदा मदनो रोदनारक्त०	८।१३७
यः पञ्चकोशपिहितो	६।१६	यदि गच्छसि गच्छ त्वं	१६।४१
यः पर्वतान्निपतति क्षतमृत्युदाता	१२।१०	यदिदं भुवि जूमित मये	१८०।१६३
यः पथन् पथिणो हन्ति	१४।२८२	यदि नानकसाहस्य	२१।२१२
यः पूजयेद्भरि चक्रे	१४।३३७	यदुषतं पोद्दयकोटियोजनम्	१३।११६
यः सत्यसन्तोषविधान	१२।४६	यद्वन्द्येद गदितं	१६।३
यः सर्वगामी पद्मादि	१४।२६०	यदेव दोषान् विपरेषु	८।५०
यः सानि विद्यत. इह	१४।३०३	यद्यस्ति ते गुरुरिहाहम्	१३।२४५
यः सिद्धयोगो बह	७।१२०	यद् येन स्वेष्टमाश्रित	५।१२७
यन्वाम्पुपेतं वसु ते	२०।१४	यद्येवमागच्छ मया	१६।६४
यशस्तपासि तीर्मानि	१६।१३५	यद्दे तमेतत्सङ्घट्ट विदुः	१६।१६१

ययौ स मत्स्यनगरं	१५।४६	यूयमायात सर्वेऽपि	४।६६
यवनः प्रणम्य मम	७।२६	ये नैष्ठिकास्ते दूरदृष्टयः	६।१३५
यवनः सप्तभिर्मांसैः	१७।५६	ये पञ्चकृत्वः प्रणमस्य	१०।१४
यवनदेवगृहे यवनैः सम	६।६०	ये मेदबुद्धि हृदये	१०।१६
यमनयतिरुवाच त्वामवेक्ष्यामि धन्य	१६।१११	ये विद्वन्कद्रुभिरुप	१४।२६३
यवना यवनेतरे तथा	१६।६१	ये विश्वास्य प्रोक्तैः दूले	१४।२६९
यवनानि खनन्ति भूतले	१६।१९२	यैर्यत्र दृश्यते भास्वान्	१४।२२४
यवनीर्हर प्रसर धुन्वतीः प्रजा	१८।६	यैर्यस्तज्जलमापीत	२१।१४५
यवनेषु निसर्गनिर्दया	२१।१४६	योऽय गिरिस्तव पुरः	१५।११९
यवनेर्दृपतेवदीरित	२१।१५	योगशोधितशरीरमनोभिः	१२।६२
यद्यासि शृण्वस्तव	८।११	योगशरैकपञ्चिता	८।११६
यसो न नश्वर क्वापि	२१।१२२	योगस्य तारक ज्ञानम्	१२।१७१
यस्याः कटाक्षकलया	७।१	योगी जगाद कुशलार्थं	१८।१६४
यस्याशामयद्यादसा	१।१	योगी जगाद मम ब्रह्मभवो भवे	१६।१६८
यस्यार्पः स च भिकान्तो	३।२४	योगी जगौ तदनुशास्त्रिक	१७।६३
यस्यार्थास्तास्य भिक्षाणि	१।२६	योगीन्द्रोऽब्रूत पूर्वं	६।१४५
यस्मिन् राजतहेमनौस्तिकमयैः	११।११७	योगीन्द्रोऽब्रूत दीश्वरः	१४।७८
याः पूर्वे तास्तु सौम्याया	१४।२१०	योगीन्दुनानकपितर्यदि	१६।२२६
या कच्छपीमपि निगादयति	४।१	योगीन्द्रो निजगाद त्व	१२।४
यातायातपरा जीवा	१८।५१	योगी योगं लभते	१६।२३
याति चित्तनियमेन	१२।१३४	योगी शोभी वासि भोगी	१२।१५९
या पुस्तक वहति हस्तविद्य	१४।४	योगीव जानाति कथम्	१६।१४
याममित्रजतः पुंसः	१४।१२६	योगी द्वायस भृगुणा	१७।१०१
यामिन्याक्षरमे यामे	२०।३१	योगी शृणोति स्वच्छ	११।१६
यावन्न त्वा वीथते तग्वदेव	१३।१४१	योगीश्वराणा महदेव	१२।१५
यावन्न मूलभवन जनता	५।१०४	योगीश्वरेण कथित श्रृणु	१५।६४
या स्फोटवर्णपदवाक्यपदा	६।१	योगीश्वरो न्यगददपरे य	१८।८७
यियासुमापृच्छय तमत्रवीद् गुरु	१८।१३३	योगेन सिद्धय सन्तु	१२।१७०
युगाक्षकोटिवदस्य	१४।२०१	योगोऽष्टाहो मनोनाशे	१४।३२
युद्धं कुर्वन्नपययौ	२१।१६५	योगो भर्तृहरे । प्रातः	११।४४
युवराज खेल यवनस्य	१७।१०	योजनव्यवहिता वरयात्रा	५।१५
यूकामल्लुण्ठमधिकम्	१४।२८६	योजनाना चतुर्ग्रिधत्	१४।२२८
यूनो ययैव युवतौ	१६।१०७	योजनाना तु सा तत्र	१४।१६४
यूयं किल गुरोर्भक्ताः	१७।४२	योजनापुतमुच्छे	१४।२३६

योजनानां सहस्राणि	१४१६३	राजतकनकदण्डान् धारयन्तः	५१८७
योजनानां सहस्राणि	१४१९८	राजते परिवृतं मृगसंघैः	११२४
योजनानां सहस्राणि	१४१२६८	राज्ञर्षिणा तेन तथा	७१२३
योजनानां सहस्रे द्वे	१४११०५	राजज्यञ्जनमेवैतं मुखमसौ	१२१२०५
योजनोत्तरमुपेत्य पुरं	२१२२६	राजाजया ताननयत्सुमन्त्रः	१५१२०७
यो न शोके न विपदि	७१२२५	राजाजया मोग्यमयीव	८१२०३
यो बाल्येपौषनजराविकृते	१४१२५	राजानं निजगाद भानक-	८१२१४
यो ब्रह्मवादमुखरः स खरो	४१६७	राजानमूलुः स्थलमस्मदीवे	२०१२०९
यो भक्तिपोगे न मुनेयते	१२१२१६	राजानो मतमेतदीयमभजन्	१६१२१६
यो यः जिदास्तीक्ष्णकटाक्षभाणैः	१८११०	राजा प्रणम्य वदति	६१७१
यो येन संवत्स्येपु	१४१२१३	राजाञ्जुत कृषा कृता यदि	११२०३
यो वै कृपायी स	६१६३	राजावदद् बाल इति	३१५२
म्यल्लोकि साध्याजगदीश्वरो	१८१३४	राजा वा राजपुरुषः	१४१२८५
म्यारो गिरिरथं हौम्य !	२३१४	राजा सगरसेनश्च	९१६८
म्यारिष्य हरिगोविन्द	२०१६६	राजास्ति देवदूतो	६६१०
म्यासी यथा वेदमतीष दीर्घ	१६१२२०	राजा स्वप्ने मिथुणामागतः	४६६८
म्यूढ पश्य रजनीं मद्रोऽस्ति	१६१२०६	राजाकं तव वक्ति किं	९१७२
म्यूढमूचे नमस्येत्	१६१२११	राजोऽचारविभवैः	१५१६१
म्यूढामिषः सिन्धुरघातपुत्रः	१८१६०	राज्ञा सत्येदमुचितं दासी	२११७६
म्यूढेन भाषितमहं तव दर्शनेन	१८१२०२	राज्ञो मयेद् मूरिषर्न	४१४१
म्योधिं भ्रमन्ति	२७१५३	राज्यं विहाय खलु	११८८३
र		राज्यात् परिधयति वे	१५१२०२
रक्षोर्ध्वं न तु मेचको भवति	१११४३	राजायगत्य भक्तस्य तव	२११२५५
रम्भास्तम्भपुगेन कुम्भयुगले	५११६३	रात्रिचरस्तु कृतमन्त्रतोष	८११३३
रम्यके च भनुः स्तौति	१४१२३७	रात्री मुखं फलं चौर्यमिति	२०१२२१
रवेरुत्तात्सर्वमात्रुः	१४१२४६	रात्री बतेति स मया गदिषो	१०१६१
रचनां त्रितयञ्जतुष्टयम्	१२१२०२	रामः पराङ्मुख्य न पर्ण	१५१२२६
रसातले ततोयस्ताद्	१४१२१५	रामरायः स्थितरत्नं वृषासातनय	२११७६
राकायारदशीतरारिणः	२१२१	रामरायस्तमज्जुत	२११३३
रक्षितेति चतुरङ्गमर्भुधः	४१६६	रामरायो जगामाय	२११७७
रागद्वारकपाय	२५१८३	रामरायो न जग्राह धनं	२११६४
रातिर्गणैः पथि पथि	५१५२	रामरायो निनाशाय	२११८२
रागो मये हन्ता मये विरागः	११६८	रामरायोऽजदन्तिष्मयाः	२११३४
राजकार्यनियोगेन	६१२६	रामरायो विलोमदेद	२११८५

रामस्य जगति ख्याते.	१५६८	रवङ्गशार्तापरत्वातिवशी	५११४१
रामस्य बलमालोक्य	१५६९	रहुरीणास्ततोऽग्रच्छद्	१११२१
रामेण राज्य प्रतिपाद्यमानम्	१५१६१	रहुरीणा सङ्गरश्च	१२१६४
रामो रामममापत	१५६२	रहीरसज सपुर	२०१३६
रामो रामायणाद्	१५१५३	रानान् यमादद्वयवान्	३१७६
राशो राशो रविदुषसिता आसते	१५१३२	रानान् यमोपत्रयवान्	५१२२१
राष्ट्र कियन्नरपठोरेति	६११३४	राल रदन्तमाष्ट्रुष्टम्	८११६
रासभस्यातिबिरसा	१७१२६	रालः किधोरस्तव	६१११०
रुणद्धि न त्वामिह कोऽपि गच्छे	१७१२४	रालः पितृव्यो प्रियते	१६५३
रुदतश्च भुवे च हृष्यती	१५१५५	रालमेव सनाभाल	१६१६३
रुदती निजगाद स स्वना	१०१८८	रालनदाकर्ण्य तपेत्तुवाच	२१८३
रुदत्तु सर्वलोकेषु	२११६०	रालत्तु दूराचमुदीक्ष्य	७११८८
रुदद्वारे ठदुद्याने	८१६३	रालेनेत्तो गुप्तो सध	१७१८४
रुद्रप्राणमनोमिरिन्द्रिय	१११०८	रालण्यशोलुमुभागं रघुनन्दनस्य	१५१६७
रुद्रे कर्तुपुरे म्पेच्छैर्हरिगोविन्द	२०१७५	राहोरदुर्गेऽग्रद्वतो	२०१९१
रुदत्तु देवान्तरधगवाय	१११०१	राहोरनगरायाय	१११६७
रुपेऽस्मिन्धारणादाकार्णा	८१६०	राला यस्य जगज्जनिस्थितित्य	१६१८५
रुपघ्नीलकुलोभेता	१५१९६	रालम्बतारै रनिवासि	१३१९७
रुपयोगितविष्मूष	१५१९१	रालावलोक्या धति चद्	३११९३
रुप्याचळ शशिधरस्य च ता	१५६८	रालेय सृष्टिरोशस्य	१५१८४
रौरघते जया परीता	८१९५	रुमस्य निकटे देवे	१६१६७
रौराष्ट्रौ पौत्रनीवी वा	१०१६५	रेखकविद्या दहौ	४११०८
ल		रेखकैस्तद्विप्रिभ निवेदित	४१२४
लक्षत्रय योजनाना	१४१२४३	रेखवद्वहपरा विवेकिन	१८११५
लक्षद्वये योजनानाम्	१४१२४२	रेखस्वार्थपरस्त च	२०१६
लक्षद्वये योजनाना	१४१२४४	रेखानुरखनरत्	७१२३
लक्षद्वये योजनानाम्	१४१२४५	रेखापवादमयश्चरम्	१५१४७
लक्ष्मणायोगमला दत्ता	१५६६	रेखे करावरति केषु चिरोमणि स्यात्	१११६
लक्ष्मीं वेद बन्दिता सर्वदेवै	१३१२५४	रेखेत्तु नास्ति यष्टे प्रसङ्गे	१०१२६
लक्ष्मीचन्द्र उवाचेद	१६१२४४	रेमादयोऽप्ये न तथा	८१४७
लक्ष्म्यो नविस्तार	१५१२४६	रेमलीहितमावाणि	१०१६५
लक्ष्मिपत्यमतिख्यम्	१५१२४३	रेहिता गल विलोचनद्वह-	१८११७
ललाटमर्दन्दुनिम मुकुट	२१५६	च	
ललाटिका कचन कण्ठ०	५१६८	रगो रमूव विततो	१६१२९२

वक्तुं किमास्थ ? कुत	१।५६	वर्धस्व दिष्टया तनयो०	२।४७
वक्तु न शक्नो नयने निमोलिते	२१।१४३	वर्मयोगो गुहावासी	१२।२०२
वक्षो महादेमशिला०	२।६०	वर्षं रमणक चैव	१४।१८३
वचनानि महम्मदेन	१०।४३	वर्षं स्थितस्तमामन्त्र्य	२१।२०७
वक्ष्यित्वा तु पुरुषम्	१४।२७६	वर्षद्वयं खगजनहर्षदस्य	४।३२
वद नानक जप्स्यते मनु	१५।३१	वर्षाणि सप्तपुत्रेभ्यः	१४।१५६
वदन्ति केचिद् यमुदेवसूनु	१६।१७६	वर्षान्तरेण पुरुषो	१४।१६१
वदन्त्याष्टपुत्रापात्र	१४।१४४	वशिष्टादिमिराहूतो	१५।११४
वदान्यतामस्य वदन्मुपेत्य	४।८	वसतयः पथि अन्यजनस्य ताः	५।६३
उद्धेक्षणान्देवलका	१०।१०	वसति कुत्र मन पवनः स च ?	१२।१२७
वन गतौ दाशरथी इवाम्	२१।१६१	वसत्वरणये मुनिवेषधारी	१५।१०३
वनतन्तवद्वच विहगाश्च	७।३०	वसन्ति देवदोग्धारो	१४।१६६
वनाद्धि निर्गत्य ततो नगर्या	३।३८	वसुध वसुदानश्च	१४।१६३
वनानि नन्दन चैररथम्	१४।१०८	वसु सर्गदि तुमुधितेणु	३।१८
वने न चय्याः पडसी	६।६४	वस्ते वल्लमिदं साष्टाद्	१८।१५३
वने व्युत्थित नानक	७।१०५	वस्त्राणि कुत्रेति विलज्जमान	१६।८८
वन्दकः सिंहसैन्येन	२१।१२८	वस्त्राणि नूतानि तनूनि	१६।७५
वन्दारू स्वो मुकुन्दस्य	१७।११	वस्त्राणि सुमहार्हाणि	५।३६
वन्दे समस्तमुवनव्यवहारहेतु	११।७	वस्त्रावृत तस्य वपुर्विभक्तम्	१६।२३८
वन्धमोक्षव्यवस्थेया धैर्यलक्षणम्	१४।१२२	वहेक्षिमज्जे सरितः	७।१२३
वन्ध्या वर स्नेहगुणे	८।३३	वह्निर्द्वारुणु सन्ततोपि	६।६५
वयं सिद्धिलेधेन	८।११२	वाग्देवता स्मरतु जागरणे	१६।१
वरवानामहं कुप्या	५।११	वाग्देवता वसतु	११।१
वराफी रोदितोवासी	२१।४७	वाग्देवता वसतु मे वदनारविन्दे	१८।१
वरातकोऽद्यावधि नार्जितस्ते	३।४१	वाग्मिरेव यदयी न दवोयं	४।९०
वरुणाऽऽणः कनकरोमशरीरः	११।१३५	वाग्माधुर्वाग्मर्दनः	७।६४
वरैरयीधैरमिनस्य	२०।२०	वाचयित्वा मुत्रयत्र	२१।१२३
वर्णं चतुर्थमपि माम्०	१।१०८	वाचसातित्वमयमदिपणः	१३।१
वर्णवस्त्रादिकं सर्वं०	४।६७	वाष्पन्ति पारते यौ	१४।१४३
वर्णां श्रुतव्रतः सत्यव्रतः	१४।१८३	वाटं गुरो इति वदन्नय	१६।२०८
वर्णाभ्रमाणामपि जायमानो	१७।७३	वाणिज्यं तु विधास्यात	८।७०
वर्णाभ्रमाभिमानेन	१७।८२	वाणिज्येऽस्मिन्न लाभभेत्	३।३१
वर्णास्तु पुरुषस्तत्र	१४।१७५	वाणीं गृह्णातु रचना मम	१५।१
वर्धकरस्य नेप्यां विधेया	६।४२	वाणीं करोतु करुणाम्	१२।१

वाताः कतिपये ब्रूहि	१०।८६	वदरात्रागरात् कश्चिद्	१६।१०६
वाताशनौ प्रयतमत्र इमौ	९।१३८	विदारयन्ती हृदय तपोस्तु	२०।१२३
वापीनूपतडागादि	१४।३२६	विदार्यमासा यवनान्ध०	६।१०३
वाप्यः प्रफुल्लकमला	१४।२५७	विदेहमुद्रिता तृप्ता	१४।१०
वाप्यो विद्रुमखण्डमण्डिततरा	१३।१२०	विषममृत्तिको मृदून्	२१।४८
वामदेवश्च कुन्दश्च	१४।१५८	विधाय मेधा नानादि०	२।४८
वामेन हस्तेन दध्मात्	७।१४८	विधिचन्द्रचोग वरिवस्थय	२०।१२०
वायवो दद्य विस्थाता	१०।११४	विधूमे सन्नमुदसे	१७।६३
वार्ता प्रप्लुमना	२१।८१	विनयेन वस्थ परम	१।६६
वार्षिक करमादातु	३।५८	विना हरि कोऽनुनयेत	११।८७
वाल्मीकिनुस्यैः कविभिः	१५।१६६	विनीतमेन गुरुरित्युवाच	१७।११४
वाल्मीकिरागात् सह सीतया	१५।१५२	विनीतवेष रमणीयरूपं	१६।७१
वाल्मीकिः शपथ चकार	१५।१५४	विनीतवेष विपयै०	१।०६
वासनातनुमातल्य	१।८५	विनीदी नानको ब्रूत	१७।१२७
वासना द्विविधा शेया	१४।३३	विपत्तिसंयोगवियोग०	१।४६
वासो जर्जरचीरचीवरमयं	१७।१५२	विराक्त कर्मणा प्रोक्तः	१४।३०७
विशति केशराकाराः	१४।११८	विपाद्याया इरावत्या	१६।७७
विकारा जन्माद्याः पठपि वपुषो	१३।८८	विपाद्यायस्तत्ते तस्य	२०।३२
विक्रीयेदं शरीर मलमय०	८।७६	विप्रत्यैवाधिकारोऽत्र	१७।८६
विक्रये रत्नमेतद्यतिमिति	८।१५७	विप्रान् पुरस्कृत्य सतो	५।१०९
विक्रोद्यतो मेन यदा	७।१००	विप्रो गतः स तमुवाच	४।७५
विक्षितोऽयमभून्मूल	६।६६	विमाति न्यग्रोधः शतलक्षनामा	१४।११६
विशेषणीमारवणी च	११।३६	विर्मापणो हनूमारच	१५।१६८
विचारपत्रो निमैकदण्डः	११।८५	विभु प्रभु स्वं यदि	१०।३१
विजयते विपिदाङ्कुरसेवितः	२१।२३६	विमानमाभिर्नल्लिनेक्षणभिः	५।९६
विनित्य गृहभावाती	२१।१५२	विमानैस्तेजसान् लोकान्	२०।१४०
विशतो मर्दनेनाप गतो	१२।६६	विमोहन न मायया यम	१४।६
विज्ञायामास धरा	८।६८	वियोगो दुर्वारो मगिनि	७।४९
विज्ञाय यः परमकारुणिक	११।११७	विरज्यमानो विपदेपु	१।६६
वितरण्यसनादपत्रप्य	२।१०६	विरवाविति विज्ञाय	१७।५२
वितले सुरतासरी	१४।२६०	विरस्ते नानके मास	६।१४७
विज्ञापत्यकलत्राणि	१४।२७८	विरक्तेरञ्जुरस्तस्य	१७।७
विदर नगरं प्रजातुना	१६।१५३	विरज्यमानो विपदेपु नित्य	४।३१
विदरनगराचनापातः	१६।१५१	विरज्य यो विपयमुत्तान्	१३।४

विराहमः शेषफरीदसत्तमः	१६।७८	विष्णुनामपदाङ्गुष्ठ	१४।१२४
विराहिमेषोक्तमुपाश्रितोऽ-	१६।१२९	विष्णुपानो कालनीरः	१२।२०१
विराहिमोऽपृच्छदुदीयते	१६।१०९	विसर्ज्य त नानकमाजुहाव	३।५३
विराहिमो ब्रूत वयो	१६।१०२	विसृष्टो नानकस्तेन	८।१७२
विराहिमोऽमापत	१९।१०५	विसृष्टोऽपि यतीशेन	१९।२०४
विरुदमस्य पपाठ	७।११	विस्तृतिस्तुङ्गता चैषाम	१४।१०३
विरोधिता वदति न कुत्र	१४।१३	विस्मितः स ततोऽपृच्छत्	३।३६
विलपति जलाल एवं	१६।४५	विहरन्ति वनिता	१४।१३९
विलोकित तस्य दया०	१।१०१	विहितस्थाननुष्ठानाद्	१४।३०८
विलोकित सर्वमिदं	२०।१४७	वीक्षितोऽयमिति नानक	१२।१८७
विलोकितो यैर्गजवाजि	७।५१	वीणाया वाद्यमानाया	७।८५
विलोक्य तं योगिवरो	१६।५६	वीणानादेन मुदितो	७।८७
विवासयामास सुतम्	१५।१०६	वीराऽह्लानक हत्वा	१८।१६
विवाहयोग्या यदि	३।६६	वीराह्लाननामा प्रणिधितिगदित	१८।७
विवाहकाले सकलस्य	५।९१	वीराहमात्येन धृतास्तु बन्ध.	१८।४०
विविक्तदेशे सत्पुष्य	१६।१०१	वीराहमात्येन निवृत्त कण्ठान्	१८।२३
विष्याद्य हरिगोविन्दो	२०।६५	वीरेः पर्वतयोधिभिः	१५।१३४
विशालनेत्रस्तरिताधुधारो	६।६२	वृत्तान्तमेतमभिधाय	६।६८
विभ्रान्तः कृतमोजनोऽकृत०	४।३५	वृत्तिसन्तानरूपेण	१४।१६
विभ्रम्य तत्र विहितातिथि०	४।७४	वृथा प्रलापैरपयाति	१६।११४
यिद्विलप्य मीनः सलिलात्	१५।४४	वृद्धस्य तस्य प्रणय	८।६
विश्वम्भरेण प्रहितोऽत्र	३।३५	वृद्धिहासो प्रतिदिनम्	१४।२०५
विश्वाधारश्च गिरयः	१४।१८०	वृषमे मिथुने वृद्धि	१४।२०६
विश्वामित्रेण मुनिना	१७।१२८	वृषलीपतयो विनष्टशोचा	१४।१६२
विश्वामित्रो न्यगादीदवति	१५।८१	वेची न वेची प्रुवमेव	६।४२
विश्वाधमुर्वा किमु	७।८६	वेदान्तशास्त्रार्थविचारतत्परैः	१।६४
विषयदोषविचिन्तनमन्वहम्	१४।१७	वेदी यत्र किल ज्वलत्प्रति०	२।२१
विषयमुत्तमशेषे लभ्यते	१३।८२	वेदेः पुराणैरितरैः स्वतुदया	१६।११
विषया बहुयज्ञसाध्यमानाः	१३।१००	वेदैर्गुणाना गणिनः प्रपद्य	१३।८७
विषयामिगलुब्धानाम्	१२।८२	वेदोऽमिषत्ते प्रतिक्रमदेवान्	१२।५५
विषयामिपाणि विधिनोपनतानि	१४।३८	वेद्या मुनेरुधिरवर्षमहत्सु	१५।७६
विषयवृत्तस्य पत्राणा	१७।६१	वेलाया लसदेलाया	६।४५
विषहरनगरे ध्वज स	६।२४	वेलावनामोदमरं दधाने	१६।४०
विषहरमय देश	६।२२	वेशैराचरितैर्दृष्ट्या बहुविधै	१०।१७

वैपस्तयायि प्रति कार्यमन्य	११।११२	यत्रुध्नश्च यवनादि विप्र	१५।११८
वैकुण्ठनाथेन चदा हवः	१५।१३४	शब्दाः कार्यपराः प्रमाणमिति	१२।१६
वैकुण्ठवास इव	१।१०६	शब्दार्थरत्नखनिमन्य	२।७
वैणिकोऽत्रददितश्चल	११।१५२	शब्दो गुरुधृतिः शिष्यः	१२।१२३
वैतरणी पृतदोला	१४।२७६	शम्भुः प्रच्छ मोरश्चम्	१२।१५
वैदेशिको वैणिकोऽस्मि	१६।७४	शरः क्व कर्मुकमन्तरेण	११।१२५
वैदेशिको दूरतराण्ड०	१०।२५	शरण कल्याकरो हरिः	१६।१५०
वैराग्य श्रवणादुदेति तदनु प्रेमा	१६।२२५	शरणागतवत्सला नरा	१।१३२५
वैराग्यतारतम्येन	१७।६६	शरणागतवत्सलो भवान्	१६।१४४
वैराग्ये विषयेषु सर्वसमये	१५।१४	शरपुगद्यशिनोय रूपकाणि	४।२०
वैष्वतस्म नगरो	१४।२७२	शरीरदाल्प्य विषाय योगन्	११।१४
वैद्याखे विकसित०	२।११०	शरीरिणी येन चतुर्विधाः कृता	१३।१६६
वैश्वानरी भाद्रपदे	१४।२१५	शशस योगी सव चार दैव	१८।७३
वैषु वैयाशवाभ्येन	१४।२०३	शशाङ्क वारपद्रात्रौ	१०।११७
वैष्णवो रामनामाङ्क	१६।७०	शशान्मृगान्केऽपि	६।५५
व्यधिशपन् बद्धहस्ता	१८।३४	शक लङ्कचपुष्पापा	६।२५
व्यतर्क्य षोडशवत्स०	७।१०६	शकस्तदस्ति द्वीप तु	१४।१७७
व्यत्ताव्यक्तविज्ञानान्	१८।४८	शास्त्रान्तरा पातनिदाघ०	२।११२
व्यमनायत वीक्ष्य तन्नितान्त	२१।५३	शास्त्रोपशास्त्रामिरिदम्	१४।६४
व्यय प्रमाणदिवसा-	५।१४६	शास्त्रग्रामयिषा यत्र	१४।३३८
व्यामव्यालङ्कैरपस्थित०	३।१०	शास्ति दुर्नयमाळोन्व	३।५६
व्यातस्त्रिलोक्या यदि	६।६०	शास्त्र गुरुच गोविन्द	१।६४
व्युत्पितः परमतोपनिर्घृतो	१६।१४०	शास्त्रैः पुराणैर्निर्गम.	१६।३८
व्युत्पितोऽङ्गद इव जगाद	१५।३९	शास्त्रैररिर्गुरुनायिकेन	१।६७
व्रजन्ति कुन्तेति बिलोकमानः	१६।६३	शास्त्रोदितेन समयेन	११।१७
व्रीडित इवावनीद्यो	११।४२	शास्त्रोदितेषु सन्लेषु	११।२२
व्रतान्महं शेषनरीद	१६।७५	शास्त्रोपबृंहिता वाचः	१७।१२४
व्रतनियमभक्तिरन्यौ	१०।२८	शिक्षानमःपुनःपिकाश्चन०	५।६४
श		शिरः केनचिदान्तं	२१।१२७
शकुलं वृषल निजेन वपुषा	१५।१४६	शिव च यवच चैव	१४।१४६
शखप्वनिर्नमसि सर्वजनैः श्रुतश्च	१६।२२७	शिवरामः देशकर्णः	१२।१६८
शक्रादीना पुरे विष्णु	१४।२२६	शिवसूर्यमरुद्विनायकान्	१६।१२२
शत तुरङ्गान् विधिवत्	१।५०	शिवसेवनतत्परः	१४।३२८
शतयोजनमुचुङ्ग पृथिव्याम्	१४।२३७	शिविकारथ हस्तिवाजिना	५।४७

शिवोमेऽवस्वरूपं ब्रह्मस्तस्य	१२१९६	शेष आदरमानाख्य	१८१८
शिशिषे हरिगोविन्दा	२०८०	शेष आदरमानाख्य	१८१३६
शिम्य सूरतसिंह च	२१६२	शेषमालः पुनरिदं	१८१२१
शिष्याः केचन पश्चिमा	२०६०	शेषमालः मुहूर्त कश्चिद्	१८१२५
शिष्याः सर्वे विमनसः	२०१४	शेषेण भाषितमिदं मम	१६११८
शिष्याः सर्वे सममधन्	२०१२६	शेषो वमाधे योगीन्द्र	१८१६०
शिष्या कञ्चुः स्थापितास्ते	२०१२००	शेषोऽमापत मे वीक्ष्वा	१६१२६
शिष्यानाहूय सकला-	२११३८	शैलामान् कृतयोजन	१४१६५
शिष्यानुवाच गोरक्षः	१२१२	शैला नद्योमयामाया	४१७४
शिष्यान् समाहूय	२१६८	श्येनैर्नलाङ्कुशविदीर्ण	६५२
शिष्याय शोपामददाञ्च तापः	६१३८	अद्वामक्तिर्विर्जितैः ललु	१३४६
शिष्यास्तमगता	२०४७	अद्यावती गन्धवती	१४१२३
शिष्यास्तु केशान्विभुषुः	१४६१	अद्या विश्वास आशा परिणति	११६७
शिष्येण नीतं तु गुर्वजलाल	१६४६	अयेत तत्त्वबोधाय	१४३६
शिष्यैकस्तं वय सर्वे	२११३६	अवर्णं कीर्तनं विष्णो	१३१५
शिष्यैरपेतो बहुमिर्यवना	२११२०१	अवर्ण मननं सौम्य !	१४४६
शिष्यो गतो गुर्वचोऽभि	१६८७	अवर्णमुमगकुण्डलः मुनासी	१३१२
शिष्यो गतो निजगुरोर्निकट	१६८२	अवर्णादिभिरात्ममुक्तये	१६१३३
शिष्यो निवृत्तौऽयं जघात भोग्य	१९१३६	अन्तः स्मृत्वा हन्त ! दन्तावलः	१३१४८
शिष्योऽस्मि ते सफलः	६१०४	अन्तो भ्रान्तो मर्दनो	७४८
शिष्योऽहं सर्वं पा जातो	१८१६६	अकिन्दरस्य पुत्रोऽभूद्	१७१३६
शुकश्च यद्गमानश्च	१४१७३	अकिण्ण इव पार्थाय	२११२६
शुद्ध पुरः स्थितमभापत	८१७१	अकिन्दरः प्रभवत्यनेकगुणवद्	१७
शुद्धसेनमधिय	६११८	अकिन्दरलक्ष्मीचन्द्रो तो	१८८७
शुद्धसेनमवगच्छति भूप	६१०५	अकिन्दरलक्ष्मीचन्द्रो मे	१८७६
शुद्धसेनस्तमाहूतान्	६१३६	अकिन्दरशेखर सदाशिव	८१६६
शुद्धसेनादपि श्रेष्ठ	११२३५	अकिन्दरसिद्धमवलीकृत्य	२०१२३
शुभ्रगुरुरियं भवतो गुरुनानकेन	१६१२०२	अकिन्दरस्तदिदं दृष्ट्वा	१९१२४७
शुष्का नदी गुर्ववाच	२११२६६	अकिन्दरस्तपसि मनो दधे	१६१२४१
शून्ये निपण्णानबलोक्य	६१३७	अकिन्द्रेण तदा प्रोक्त	२०१२४४
शूलभोतो दन्दशूक	१४१७७	अनानकस्तु यवनान्	१६१२५
शृङ्गास्तिषु कश्चि स्थितः	५१०५	अनानकस्य जयजीव चिराय	५३२
शृङ्गारितेर्मदकलैः	३१७४	अपतिं प्राप्ते वपे	१४१२४१
शृणु नानकः मुक्तस्य लक्षणम्	१४४३	अमदुदुदिसुधाकरः	१६

श्रीमानंदलरायश्च तथा	२०।८०	संवन्ध जन्मतुः स्वच्छे	५।७३
श्रीवत्संवष्ट समुदार चतुर्थजाग्रम्	१३।३५	संगृह्यानि च मासानि	१६।९४२
श्रीशब्दाम्बुधि सम्भवद्	१।९	संघातमृत्युमेतेषा	१६।४४
श्रीशैलो विन्ध्यः सहायाश्च	१४।१४२	सनिधानमपेक्षन्ते	१६।६०
धृतय श्वावितानि ते विभो	१६।१४१	सगिह्य रज्जुमगिवप्य च	५।१५७
भुतविन्दा मित्रविन्दा	१४।१६६	सवन्धिनी द्वारि विद्यादन्ता	५।११०
भुतिशास्त्रवचोभिरुज्ज्वलैः	१६।१२६	सवन्धिवान्धवसगी०	५।१८
भुत्यर्थं शतधा भुतः भुतिपयं	१।५६	सवन्धिवान्धवसनाभि०	५।३४
भुत्यपूर्वयथाः प्रशान्तचित्तः	१३।६७	सयमन्यभिषेगा च	१४।२१७
भुत्वा कालस्तनयविगम	७।४	संयावमोदकमहोत्तम०	८।७४
भुत्वारिषत मोदमदभ्रमाय	५।१७०	ससारमीतेरपवर्जनाय	१६।८०
भुत्वाङ्गदो गददिदं ब्रज	२।८१	ससारसिन्धुतरणे	१६।१३१
भुत्वा पिरेण यवनो	२१।२२९	ससारसिन्धोरुपयाति	१६।२७
भुत्वा जगाद यवनाधिपतिः	२१।७८	ससेविताः प्रतिग्रहं	२।४
भुत्वा ततस्तदृणात्स	५।१९	सस्कारतः स्वप्नविभोकिताना	१८।५४
भुत्वा तस्य वचो जगाद जनकः	१५।८२	सस्कारलब्धस्य कलेवरस्य	१६।३२
भुत्वाय नानकगुणानिति	१३।५०	सस्मृत्य हन्त ! करुणा	११।२७
भुत्वा ध्वानं जनादन्धो	६।६२	सहृत् नानाविषयामिषेभ्यो	१७।२९
भुत्वा भवं तमधिरेपित०	१।११०	सहृत् वरुणाणि ततः शरीरा-	१६।६८
भुत्वा वचस्तदखिलप्रियमेव	१।११	स उक्तवान् मोदकघण्डुलीमुक्	६।१११
भुत्वेति कालाय परं	२।८०	स उक्तवान् षोडशहायनेऽह	१७।११८
भुत्वेति नानकवचो	१७।२७	स उवाच चञ्चलतया	६।८६
भुत्वेति राजा प्रतिभाषते	४।१०५	स एव धर्मचन्द्राख्यो	१६।२४८
भुत्वेति लालोऽभिदधे	२।८७	स एवमादीन्यभिधाय	३।४४
भुत्वेति सर्वं हरिरायनामा	२१।४६	स कर्ता पुरुषो नाम	२१।२१
भुत्वेति सालसोऽष्टच्छद्	८।१६०	सकलकर्मसु धर्मसु निरिगितो	१।४
भोर्तु जनानामभवत्	७।७५	सकलन्दरो नीनी च	१२।२०३
भोर्तुर्भवत्सैरकया विलीन	१६।१७२	सकलमुवनवीजमादिदेवः	१३।३४
श्वधूः क्षमा ताडनगालने या	६।७	स का दर्शयिता	२१।१०२
श्वश्रुजः शास्ति वधूः	६।६	स कुटुम्बः शिष्यवर्गो विपसाद	१६।२२८
श्वात्तेषु गण्यमानेषु	१६।१५	सकुन्दशुभ्रेर्दधनेः प्रकाशयन्	१।३८
श्वो भाविन्यभिषेकमङ्गलविधौ	१५।१०५	सकृदप्यहमागच्छम्	१२।१२०
स		सखायो विगताः सर्वे	२१।११६
सज्जामति स्नेह शृणुं	६।६३	सख्या घनाधिपतिनाकृत	१५।७

॥ गत्वा निजगादेवं	२१/१२०	सनिगमयमगीत०	२/८
सगुणं तव निर्गुणं वपुः	१६/१३७	सन्तः स्वयं स्वस्व समा०	६/१३९
सङ्कल्लो योगिनस्त्वस्य	८/१२६	सन्तुष्य सन्तुष्य बृहद्	६/१२७
सङ्गरस्तदनु नास्तिकरीत्वा	१२/८	सन्तोषं कुर्व मोः सौम्य !	६/४६
सङ्गरो निरगमग्यनिश्चैलम्	१२/१२१	सन्तोषसिंहासन आचविद्यो	११/१६
सङ्गिरन्त इमे ध्येयम्	१७/४७	सन्तोषेण परित्राणा	११/४
स च प्रचलितो	२०/१५०	सन्तोषो जनकः खमा च	११/१५४
स च मयाञ्च यदैक इह स्थितः	१४/८३	सन्मस्त्रिकाचम्पकुन्द०	११/२
स चामरच्छत्रसुतौ०	२/६१	सत्येव सर्वोपनिषदावधाः	१४/६९
स तत्त्ववेत्ता स्वयमाजिहोते	११/७७	सपादयामेष्टमवासरे	११/२६
स तीर्णपोतो अयवहृत्य	२१/६५	सपादयामोत्तरजातबोधी	६/१०८
सत्यं भवं मम न कश्चन	१६/१७५	सपादहस्त परिमण्डल शिरो	१०/१०७
सत्यः कर्तेति तेनोक्ते	१७/२०	स पृष्टस्तैरह सोऽऽपि	२०/२१
सत्यमेतदिति प्रोक्ते	१५/५८	स पृष्ठो अयराभेण	६/६७
सत्यमेव समभाषि	४/६४	सप्तकृतो रूपकाणि	८/५३
सायराभेति शनकैरभिधाय	१६/७३	सप्तखारीभित् चारु	२१/२३०
सत्यसन्तोषद्वयमगः	१२/४५	सप्तविंशद्दोराभास्वलितो	६/८४
सत्योपमाचनत्तमा प्रथितः पृथिव्या	१९/२१८	सप्त दिनानि निशाचर०	८/१३५
सनयोदशलक्षानि	१४/१४७	सप्तद्वीपा जलधिरश्ना	१९/१६६
सत्त्वापतिश्चतुर्थीत्याद	१४/४५	सप्तमे दिवसे नीत	१८/३२
सत्त्वज्ञतस्त परिणाम	६/१२६	सप्तमेऽहनि पर न बावरो	१८/२६
स ददर्श तपोवेद्या	१/३०	सप्त वर्षाणि पुत्रेभ्यः	१४/१७८
स दर्शयामास खलन्	१७/५७	सप्तविंशतिदिनानि	८/११०
सदा गोविन्दमकानाम्	१३/५७	सप्तविंशतिभिः क्रोध	१०/५१
स देशानामवात्कुर्वन्	१८/४	सप्तविंहागता सेना	२१/१६२
स देशशाली व्यचलन्मया समं	१६/५८	सप्तविंहान् सबादाय	२१/१७५
सद्वाग्व्यवास्तस्य विलोक्य	५/१३२	स बद्धबाहुर्विद्युतो	१६/८५
स धैर्यमालम्ब्य	२०/१११	स बोधितस्तेन विद्वदमग्न्यु-	१७/१४०
सनकादिनारदभवाहशोसिद्धा	१३/३७	समाचन्द्रेति ते नाम	९/१४६
सनकादिमुरर्षिसेवित	१६/१४९	समाया जायमानायां	२०/९६
स नानक निराकार	१६/१२४	स मिलायाणो नगरेषु	७/९६
स नानकयच. भुत्वा	११/१०६	समञ्जसामास च भूचन्द्रः	७/११६
स नानकस्य स्मरण	१६/७६	स मस्तुतो दुष्टजनेषु दण्ड	२०/४६
		समप्रतिष्ठेषु परस्परम्	१२/२७

समये तरव फलत्पट	११७७	सर्विस्त्रयो मर्दन साधनचये	१०६७
समयो मया क्रियत मीस	८११७	स वैष्णव साधनतद्वयी समी	१११२०६
समरो बभूव समरोपयोस्तथी	१०१७६	स प्रोहित इषाबोचत्	१८११११
समीगत गतचय	१११३	स समधान्यैर्बलिभिः	१११०
समागमे प्रीतिष्मदुदीरा	१११८८	स स्थापयित्वा स्वगृहे	१११७५
समाधिनिष्ठेत्यपि भूरि	७११०७	सस्य परिच्छेद्य तदा	११११३
समाप्य होम चरणोभुरेभ्यो	५१११३	सहजब इद जगद	१११११
समुचितो हरिमुखचन्द्र	१११६	सहजाबममापत् योगिबरो	११११०३
समुत्पत्तकम्पराधि	११२०	सहस्रेणानि कि शुभेद्	१७१३३
स मुदरेव दरिद्रश्च	८११४०	सहस्रेवद्वन्द्वि	१४१६६
स मृत पुनरुत्थाय	१११८८	सहाङ्गदै श्रोतृगै	१११४
समुद्दिनेतस्य न धीरमहत्	१११२००	सहायश्चरदित्येयारयायते	११११६७
समैत क्षासोदेन	१४१२३४	स सत्कर्मत्यायाहि	१७११८
समैत क्षात्मलिङ्गोप	१४१२६१	स सत्कर्मन्यतिलम्प्य योगी	११११२९
समो रिपौ मुहुदिविमानमानयो	१४११५	स स्वय प्रत्यभिज्ञावा	१६१२१
सम्पूज्य मूल उपचारपर	१११२०६	साधन उत्पन्नोदस्य	१४११४
सम्पन्त्य पुत्रैर्गुरुदत्तपुर्यै	१०१८७	साधनमच्छेदनिम्	१११२३
सम्भ्रान्त उत्थाय नृप	१११२७	साधनात् शानिनो जाता	१७१७४
सरासि समुत्पन्नरोहणि	१११४	साधनानि भवानाद	१११२३७
सरादार समुद	११११२६	साध्वी विहाय वनिता	६१४१
सर्वमहाणा श्रीण्डेव	१४११०८	साध्वी दधार खड्ग	६१२७
सर्वकृता विद्वन्बन्ति	७१७१	साध्वी धिरोमगिरभू	११२७
सर्वमाचष्ट वैकुण्ठे	१४१८६	साधो प्रसङ्गाद् भवती	४१२८
सर्वमेवदिति दुष्करमस्मिन्	१३१४५	सा मौनवामास तव	७१४७
सर्वैर्गुरुमातसदुक्त	११२०	सा मङ्गलत्नानधुवि पुमारी	११२२४
सर्वाङ्गरत्नाभरणानि मात्रे	११११४	साध्य गुणाना प्रकृति	१०१४७
सर्वाणि शक्ति खड्ग सत्यनाम्न	११११४४	साय प्रचलिता सर्वे	१०१५२
सर्वेऽप्यप्यन्त पर गुरुत्व	१११६६	साय समारोहदसी	१११४९
सर्वेषा भवणमुखा	१११२३६	सारिनेयो हस्तेन	१७१४
सर्वेषु मूलेषु मम प्रियोऽप्री	१११९६	सारूप्य समवाप्य केऽभरियो	११११२८
सर्वे सुराणपुर प्रदाता	१११६	सार्द्धद्विदशोऽप्य स्तु	१४१६३
स वत्सली दीनानेषु नात्त	१११६६	सार्धत्रिदश्यान्ल्ले	१०१२४४
सवपसे खड्ग नातकमागता	१११६८	सार्धत्रयोऽपि नृपा शरीरे	१०१२०६
		सर्वेभ्यो प्रधानः क १	१२१२५५

सा लेखनी कमलकान्तकरा	१९।१०	सुतले वृ ततोऽधः	१४।२६१
सा गारदा शरदिजेन्दे	६।१	सुतस्य मौली सहसा	२।१११
साष्टाङ्ग प्रणतोऽन्नत	८।१६१	सुगन्दनन्द विजय	१३।११०
साष्टाङ्गं यतिमभिवाद्वा	६।६६	सूयः सूक्ष्मकदुष्णमक्त	५।१३३
साष्टाङ्गप्रणतिषु पेक्षला	८।८४	सुपाश्वः कुकुदश्चैव	१०।१०६
सिंहासने सदसि	२०।१३५	सुमत्वाधर्मपैति रात्रिषु	१३।८३
सिंहैः सह गतौ युद्धु	२१।१५१	सुप्तोऽस्थितस्तानविलोक्य निद्रा	१६।४१
सिंहोदरस्यान्व मृदु	२।६४	सुषाहु मधुराया वृ	१५।१६२
सिकाः पुष्परसैः सर्वे	५।१४०	सुषाहुमारीचमुसैर्निश्चाचरैः	१५।७३
सितावृवादीन् गणयेत्	३।११६	सुमेध व्रज योगीन्द्र !	१२।१२
सिद्धमन्यस्तत्र वभूव	८।६७	सुराणपुर गत्या	५।१७४
सिद्धान् बोधयिता विमार्गं०	२।७४	सुराङ्गनाङ्गामरण सुवर्ण	१०।१८
सिद्धामासा वञ्चयते	१७।१४१	सुराङ्गसन्धानसमुद्रवा	१।६८
सिद्धामासास्तेन बद्धा	७।१५१	सुलक्षणी तानवद०	६।६
सिद्धामासो ब्रह्मस्य	२०।७	सुलक्षणी द्वौ तनयौ पुरस्ताद्	१६।१०६
सिद्धाश्चतुरशीतिस्तु	१२।१०७	सुलक्षणी मासवदत् कदाचि	१६।१६३
सिद्धाश्च भक्ता बहवो बभूवुः	१६।१२१	सुलक्षणी साधुरिद जगद	१८।८२
सिद्धिः क्वचिद् क्वचिदसिद्धि	१७।१७	सुलक्षणी सुरुपाणि	६।२
सिद्धिस्तदीया वक्त्राणि	२१।१७	सुलक्षण्या विवाहाय	४।७७
सिद्धीः कथकारमुदीरयेयं	७।१२१	सुवर्णमणिमेललातरल०	२।६७
सिद्धौ द्विजैरनिहिता	२।१०	सुपुष्पया प्राणसमा	७।६२
सिद्धैर्प्राप्त नारदाद्यैरलक्षम्	११।१५२	सुवृत्तान्यथ निद्यम्य ष्णाद	१६।६२
सिद्धैर्मौजिनमार्थितं फलमिदं	१६।१२२	सूर्योऽपरागः किञ्च धनिपत्ते	१७।१०६
सिनीवालीसरस्वत्यौ	१४।१५६	सेतुर्हृष्टो नववृत्तो	१६।२०
सिन्धुरोधसि विलोक्य	१५।५३	सेनया चतुर्घ्नण्या	२०।७७
सीतापतेः किं पुरुषे हनुमान्	१४।१४०	सेनापतिर्मारिपदप्रसिद्ध	२०।७४
सीता विरम्वि शदनाद्	१४।१२५	सेना पर्वतमारुढा मूढाः	२१।१७८
सुतं स्वकीय विपयोपनम्रं	१८।४६	सेना विनाशित भ्रुवा	२०।१५
सुतचपनकमलनयनौ	६।६७	सेना सा बाबरस्य	१८।८
सुरस्य लामान्मुदितः	१।६२	सेनोनलायतहता	२१।५६
सुगायदे उग्रप्रतिमाप्ति यत्ते	१६।६६	सेवार्थमहमेतत्सद	६।६३
सुग्रीवः प्रपमं निमुष्य	१५।११६	सेवेत प्रियवपतिमन्यमि	१६।१०८
सुग्रीवेण विभीषणेन बध्नतः	१५।१४४	सेव्यमानो नृपतिना	८।१२८
सुग्रीवेण समाहृता	१५।१३२	सेन्धवप्रेरितोऽपृच्छजटाडो	१६।२४

सैन्धवेन समाहूता	१६।१४	स्थूल रूपमिदं हरे	१४।१२
सैन्धवोऽब्रूत युवयोः	१६।१६	स्नपयन्ति वदनेना	१०।१८
सैन्य समाहूय जगाद रोषाद्	२१।२०	स्नातः प्रभाते नवनीत	६।२०
सैन्यं स्वं समवेक्ष्य विधितमटं	१८।२१	स्नातानुरितेषु जनेषु तत्र	५।२७
सैन्धवाकृतविनया	५।६७	स्नातो गुरुस्तीर्यजलेः	२१।२१
सोऽब्रवीत् किञ्च जानीमः	७।१६३	स्नानं निशं पश्चिम	१०।१
सोऽब्रूत कङ्कणस्य	११।६०	स्नानादिशुद्धिकरणेषु	१७।७७
सोब्रूत किं लज्जयते	३।५०	स्नानो गुरुवरगाम्बुज	११।७३
सोऽब्रूत सौम्य भृशु जन्म	२।५५	स्नान्तं तत्र जगाद नानकश्रुतिम्	१५।४३
सोमस्य मण्डलमुदित्वरनस्ति	१०।१०५	स्निग्धध्यामपयोदसुन्दरवपुः	१३।१२५
सोऽय रामो मर्दन !	१५।१६७	सुषा दलत्कोकनदानुकारिः	५।१६५
सोऽय मुषीः सकलशास्त्र०	१।१०	स्नेह नय स्नेहमहन्तवेह	१८।६६
सोऽब्रूत तलवद्भीति	१।१०७	स्नेहनिर्वासदधाना	६।६७
सोऽवादीन्मृगया कनम्	११।६५	स्मर नरपतिशासन	५।६
सोऽहं निरूप्य सकलानि	२।५८	स्मरिष्यसि यदा मा	२०।१५७
सोऽमिल्यजयया स्मरणीयम्	१३।११	स्मित्वा ततो हरिदयालु०	१०।१०५
सौत्रानप्या ब्रुलाचारे	१२।८०	मृति द्वादशादिब्रूतम्	१२।८५
सौमित्रिणा तत्र निवृत्त	१५।१२०	स्मेरः स नानकमभापत	६।१७
सौमिल्यादेनयोः प्रीतिः	१५।६२	स्मेरस्तथा नानक व्यावभाषे	१६।६०
सुखा देवेन्द्राद्यैः	२।१	स्मेरस्य तस्य वचसा	७।१११
स्त्रीपुंसकान्तिपरिपू०	२।६	स्मेरावसोल्लसुनकान्ति०	८।५८
स्त्रीबालवृद्धतरुणेषु	१६।४२	स्मेराननो गरलनीलमण्डो	१५।५
स्त्रीशूद्रपक्षिपशवः	१४।४२	स्मेराननो विकजगङ्गज	६।४४
स्त्रीशूद्रवैश्यगवितानपि यः	११।११८	स्मेरो गुरुः प्रणिजगाद	१६।१६
स्त्रीसङ्गं पुरुषे न वा	६।१३३	क्षोभं शुद्धिं कर्मभिः	१२।१५८
स्वयं तद्दैवतमिप्रभावतो	१।१६	स्वकर्मणा विशुद्धेन	१४।१८९
स्यानोपमायात्यति	६।१६६	स्वशक्तिमुख्यैर्निपुणं	१।७०
स्याम्यतामपरस्तत्र	२०।१०१	स्वदेहलोपको यस्तु	१४।८८१
स्थितः क्रूरस्य निकटे	१७।६७	स्वनकारहुत्तेननामधेयः	१०।१३
स्थितः सरो रोषसि नानकस्तु	३।४०	स्वपदं हरिरायाय	२०।१३३
स्थितश्च तत्रैव तदीयशत्रोः	२१।१२	स्वप्नेन्द्रजालबदलमलिते	१२।१७३
स्थितोऽहं संसारे स्वहृत्	१२।२०	स्वप्नेन्द्रजालोपमनाशु	६।१४४
स्थित्यैव तस्यात्रिष्ट०	३।५२	स्वप्ने शिरश्चेदनवापितोऽपि	१।७८
स्थित्वा गुणेषु कौर्ण	७।२७	स्वप्ने सरैर्गगनवार्तिभि	२।१६

स्वप्नोपगं सुतसङ्गद्वन्द्वदारसंगम्	१४१६	प	
स्वप्नोपमैः सुतसुदृत्	१८१७७	पटशतानि दिवारात्री	१०११९
स्वयलेन बिबुध्यते कथं	१८११४	यदहं समरो बभूव भूयान्	१८२५
स्वभावाभावदत्त कालौ	२१०३		
स्वभावं स्वस्वरूपं	१२११२	ह	
स्वमेव विरमत्य न मन्यते०	११५७	हंसस्थिता कुमुदकुन्द०	५११
स्वयममोगमुञ्जोऽपि	३१८३	हंसायतगोदापिनाः	१४१५३
स्वयमपित्रतो भिन्नाभिन्न	११६३	हंसासना कुमुदयान्धवसङ्घच्छूडा	१७११
स्वर्णनिर्मितरत्नायनयोगा	४६२	हंसासना स्फटिक०	८११
स्वर्वेदीना मानसोल्लासकारी	१३११४७	हृदस्थिति किमनहाः !	१११०७
स्वस्वाभ्रमे मणिरिषाद्विफणौ	१६१५५	हृदस्थितिर्बानपुरः कृतिर्वा	१११११
स्ववर्गं एषं कलहः	१२१५५	हत्वा प्रसीदति यया	१११५९
स्वसिद्धतागर्वमुपेक्ष्य	८१०३	हनीका समापे यदि	१११५४
स्वसुः समीपं मम गच्छ	७१३७	हनीकास्तमिदं स्माद	१११५६
स्वसैस्तुषारैर्यवनैः	१८११४	हनूभवा कारितयोश्च	१५११९९
स्वस्थीकृत्य नृपं नित्ये .	१११६३	हरिगीन्दितनयाः	९०१९८
स्वस्य यद्वसनमामरण च	५१४४	हरिताम्बरो नयवया	६१५६
स्वस्यापि तस्यापि	२१११६	हरिदयालुमन्दत नानक०	५१११
स्वस्याभिमानमवधूय हि	१११११३	हरिदयालुस्त्रीषु सुतोपितः	५११५७
स्वस्या उपालम्भयप्रीह-	६१२०	हरिरायेण विरितं	२१११६
स्व स्वधर्मानुसरणमरागः	१८१५४	हसन्तानको मर्दनेनेति	१११४७
स्वस्ति श्रीजयराम०	३१६३	हस्तोऽन्य मस्तकेऽन्यस्तो	१७१३९
स्वाद्दकेन क्षीपोऽयम्	१४११६०	हारीतकीया राख चेतकीति	९०११४९
स्वान्ते कठोरे मदमत्तराये-	१०१३५	हाहाकारो बभूवाय	९०११३०
स्वार्चं शरीरे सुखदुःखमोक्षं	११९०	हाहेति शुक्रोप नत०	५१३३
स्वामी नः स्मृतिमाप्रतो-	६१७५	हिसामवाचमधि	१७१४०
स्वामी सर्वास्ववरयासु	७११४	हितः पितरमावह	२१६७
स्वार्थप्रवणता राशं	६१३८	हिवापि रामस्य नितान्तमेषा	१५११०४
स्वार्थोपाधिः प्रीतिश्चा०	६१५४	हिताहिताख्या हृदये शिरसा	९०११५५
स्विष्टद्वाराष्ट्रमुत्तमं	५११९०	हितोत्पावः स्वयमानवादी-	५१३८
स्वीकृत्य तस्मै पतिवयं	७१२३६	हित्वा कुटुम्बं सहसा	६१११४
स्वीकृत्य तूष्णीमपि	६११०७	हित्वा सर्वं ये मन्त्रं प्रनम्याः	१३११४९
स्वेन स्वेनैव शास्त्रेण	१८१११०	हिरण्यमे श्वेतगिरिम्	१४११००
		हिरण्यरत्नं विमस्य	१४११८८

हिरण्यरेता इत्युक्तः	१४।१६२	हृदिमनः पवनस्तु	१२।१९८
हिनजातौ प्रजायेत	१४।१६९	हेतुः क्रोधादिदृष्टीनाम्	१४।१०
हृत्तचित्तममोषमायया	१९।१४३	होमे समाप्ते निरयात्	२१।१४१
हृदयं सदयं भवादृशां	२१।१८	हीणः किञ्चित्तदा कार्ये	६।१११

